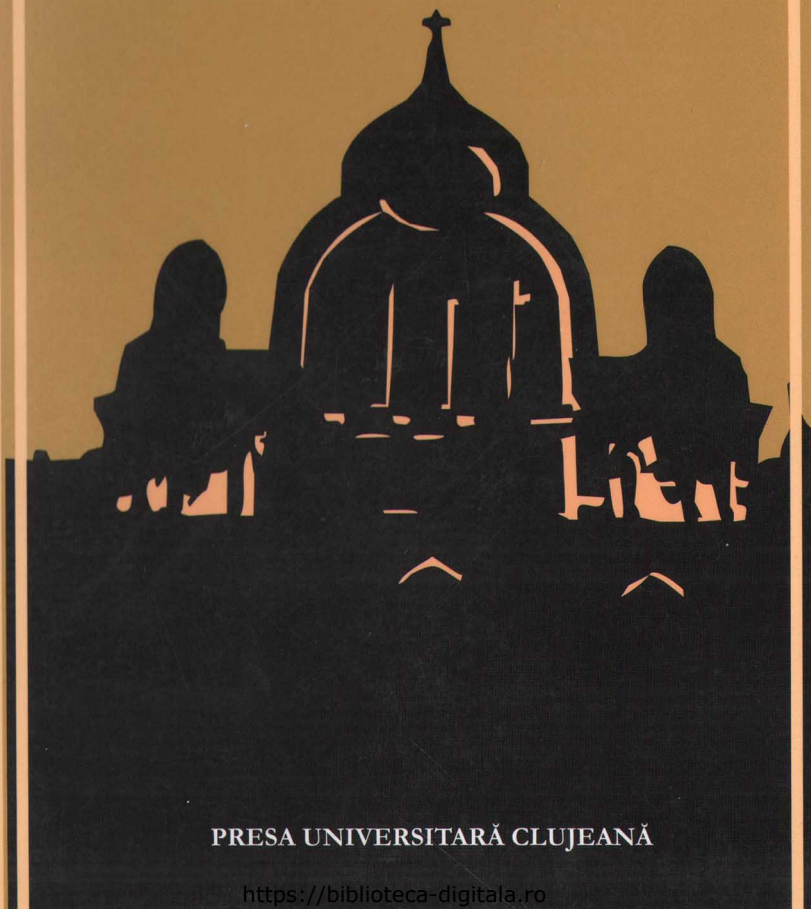

Vasa Lupulovici

**Viața bisericească
a sârbilor din Banat
între anii 1865-1918**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

<https://biblioteca-digitala.ro>

VASA LUPULOVICI

**VIAȚA BISERICESCĂ A SÂRBILOR DIN BANAT
ÎNTRE ANII 1865-1918**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

Dr. Dumitru Suci

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LUPULOVICI, VASA

**Viața culturală a sărbilor din Banat între anii 1865-1918 / Vasa
Lupulovici. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009**

Bibliogr.

ISBN 978-973-610-916-4

008(=163.41)(498.5)

© 2009 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește
conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

VASA LUPULOVICI

**VIAȚA BISERICESCĂ
A SÂRBILOR DIN BANAT
ÎNTRE ANII 1865-1918**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2009

CUPRINS

Introducere	9
I. Stadiul actual al cercetărilor	11
II. Condițiile economice și politico-sociale din Voivodina și Banat în perioada Dualismului Austro-Ungar (1867-1918)	18
III. Separația ierarhică și urmările ei	23
3.1. Separația în obștile bisericești din eparhia Timișorii	32
3.2. Separația în obștile bisericești din eparhia Vârșetului	46
3.3. Separația fondurilor și fundațiilor	57
IV. Legislația bisericească: Rescriptul imperial din 1868 și Dispoziția despre organizarea eparhiilor din 1871	59
V. Eparhia Timișorii între anii 1865-1918	66
5.1. Scurt istoric al Eparhiei Timișoara (1557-1865)	66
5.2. Organizarea Eparhiei Timișoara între anii 1865-1918	83
5.2.1. Protopopiate	83
5.2.2. Parohiile	88
5.3. Administrația bisericească	93
5.3.1. Episcopii	93
5.3.2. Adunarea Eparhială	99
5.3.3. Consiliul Administrativ Eparhial	104
5.3.4. Consistoriul Eparhial	106
5.3.5. Consiliul Școlar Eparhial	119
5.3.6. Adunarea Parohială	122
5.3.7. Consiliul Parohial	123
5.3.8. Consiliul Școlar local	125
5.4. Situația materială	126
5.4.1. Biserici	126
5.4.2. Case parohiale. Imobile	129
5.4.3. Sesiile parohiale și proprietățile funciare	134
5.4.4. Fondurile Eparhiei Timișoara	137
5.4.5. Fundațiile	144
5.5. Clerul Eparhiei Timișoara	149
5.5.1. Instrucția clerului	149
5.5.2. Situația materială a clerului	155
5.5.3. Fondul de ajutorare al preoților	160
5.5.4. Fondul de pensii pentru văduve și orfani	161
5.5.5. Veniturile episcopilor	163
5.5.6. Disciplina clerului	165
5.5.7. Conferințele preoțești	167

VI. Eparhia Vârșetului între anii 1865-1918	174
6.1. Scurt istoric al Eparhiei Vârșetului (1557-1865)	174
6.2. Organizarea Eparhiei Vârșetului între anii 1868-1918	191
6.2.1. Protopopiatele	191
6.2.2. Parohiile	195
6.3. Administrația bisericească	198
6.3.1. Episcopii Vârșetului între anii 1865-1918	198
6.3.2. Adunarea Eparhială	202
6.3.3. Consiliul Administrativ Eparhial Vârșeț	205
6.3.4. Consistoriul Eparhial Vârșeț	207
6.3.5. Consiliul Eparhial Școlar Vârșeț	211
6.4. Situația materială a Eparhiei Vârșetului	212
6.4.1. Biserici	212
6.4.2. Case parohiale	216
6.4.3. Imobile	218
6.4.4. Sesiile și proprietățile funciare	220
6.4.5. Fondurile și fundațiile Eparhiei Vârșetului	225
6.4.6. Fundațiile Eparhiei Vârșetului	228
6.4.7. Clerul Eparhiei Vârșeț	230
VII Relațiile eparhiilor	236
7.1. Relațiile eparhiilor cu statul	236
7.2. Relațiile cu alte eparhii	240
7.3. Relațiile eparhiilor cu instituțiile umanitare	242
VIII. Învățământul sârbesc din Banat între anii 1865-1918	244
8.1. Legislația școlară în perioada 1864-1918	244
8.2. Dezvoltarea învățământului în perioada 1865-1918	255
8.2.1. Rețeaua școlară	256
8.2.2. Frecvența școlară	261
8.2.3. Structura anului școlar	263
8.2.4. Baza materială	264
8.2.5. Organele de conducere școlare	271
8.2.6. Cadrele didactice	280
8.2.7. Conferințele sau adunările învățătoarești	293
8.3. Scopul educației și învățământului	302
8.4. Conținutul învățământului	304
8.4.1. Conținutul învățământului în școlile elementare	304
8.4.2. Manualele școlare în școlile elementare	310
8.4.3. Conținutul învățământului în școlile pedagogice	313
8.4.4. Manualele folosite în școlile pedagogice	317
8.4.5. Conținutul învățământului în școlile de fete de grad superior	317
8.4.6. Manuale școlare folosite în școlile de fete de grad superior	322

8.4.7. Conținutul învățământului în grădinițele confesionale	323
8.5. Finanțarea învățământului sârbesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX	323
IX. Mănăstirile sârbești din Banat între anii 1865-1918	330
9.1. Stadiul actual al cercetărilor	330
9.2. Mănăstirile din Banat de la înființare și până în a doua jumătate a secolului al-XIX-lea	338
9.3. Istoricul mănăstirilor sârbești din Banat între anii 1861-1918	345
9.3.1. Viața bisericească din Mitropolia Karlovițului între anii 1861-1918	345
9.3.2. Organizare	352
9.3.3. Construcțiile și reparațiile mănăstirești în perioada 1850-1918	354
9.3.4. Activitatea școlară	358
9.3.5. Relațiile mănăstirilor cu statul	361
9.3.6. Legăturile cu alte mănăstiri	362
9.3.7. Bibliotecile mănăstirești	363
9.3.8. Despărțirea ierarhică și procesul mănăstirilor	366
9.4. Economia mănăstirilor	370
9.4.1. Relațiile mănăstirilor cu „perneavorii”	370
9.4.2. Veniturile mănăstirilor	375
9.5. Viața monahală	381
9.5.1. Situația generală a monahismului în Mitropolia Karlovițului	381
9.5.2. Organizarea internă	386
9.5.3. Instrucție	391
9.5.4. Monahii mănăstirilor	393
<i>The ecclesiastical life of the serbians from Banat between 1865-1918</i>	417
<i>Anexe</i>	427
<i>Abrevieri</i>	499
<i>Izvoare documentare</i>	503
<i>Indice geografic</i>	519

INTRODUCERE

Lucrarea de față s-a impus din necesitatea firească de a completa un gol existent în cunoașterea vieții bisericești a sârbilor din Banat, de la momentul separației ierarhice și până la sfârșitul Primului Război Mondial, contribuind în acest fel într-un cadru mai larg la întregirea tabloului ce redă trecutul multiconfesional al provinciei numite Banat.

Alcătuirea în premieră a unei sinteze a vieții bisericești a sârbilor din Banatul istoric (cel situat între Dunăre, Tisa, Mureș și Carpați) este o încercare îndrăzneată și, de aceea, nu mici au fost îndoielile și rezervele în abordarea acestei teme. Încurajați însă de tâlcul plin de înțelepciune al vorbelor vechilor cronicari că tot ce s-a scris, a scris o "mână de țărăniță", am reușit să depășim rezervele și îndoielile amintite și să trecem la elaborarea acestei lucrări.

Vastitatea și complexitatea temei ne-a determinat, de la început, să schițăm un cadru problematic limitat doar la domeniile și aspectele principale ale vieții bisericești a sârbilor din Banat, structurând lucrarea în nouă capitole după cum urmează:

În capitolul I s-a prezentat stadiul actual al cercetărilor asupra temei, punând în evidență atât lipsurile cât și progresele înregistrate.

În capitolul următor (capitolul II) au fost prezentate condițiile economice și social-politice ale sârbilor din Voivodina, cu influențele lor asupra vieții religioase.

Capitolul III a fost dedicat separației ierarhice, care a fost prezentată ca un proces complex, ce a permis separarea celor două Biserici, cu urmările lui, ce au vizat organizarea Bisericii ortodoxe române din Ardeal și reorganizarea Bisericii ortodoxe sârbe din Mitropolia Karlovițului.

În capitolul IV a fost prezentat cadrul legislativ bisericesc, care a dus atât la reorganizarea jurisdicțională și instituțională a Bisericii sârbe din Mitropolia Karlovițului, cât și la stabilirea cadrului autonomiei național-bisericești și școlare în cadrul statului austro-ungar.

În capitolele V, VI și VII au fost reliefate efectele jurisdicționale și instituționale produse de cadrul legislativ bisericesc asupra celor două eparhii bănățene: Vârșet și Timișoara, la cele 3 nivele: episcopie, protopopiat și parohie, competențele organelor de conducere rezultate, influența acestora asupra vieții bisericești și asupra bazei materiale a celor două eparhii, cât și relațiile eparhiilor cu statul, cu alte eparhii și cu instituțiile cu caracter umanitar.

Capitolul VIII prezintă reorganizarea și funcționarea învățământului confesional în condițiile interferenței legislației școlare autonome cu cea a statului austro-ungar, urmările pozitive și negative ale acestei interferențe și impactul celor două legislații asupra bazei

materiale, rețelei școlare, conținutului învățământului, pregătirii cadrelor didactice, finanțării învățământului ș.a.m.d.

Ultimul capitol a fost dedicat mănăstirilor celor două eparhii, cu referiri la viața monahală, baza materială și statutul monahilor, conflictul cu reprezentanții partidelor politice, urmările despărțirii ierarhice asupra mănăstirilor, cu procesul ce viza împărțirea acestora între partea română și cea sârbă ș.a.m.d.

La cele nouă capitole ale lucrării s-a adăugat la sfârșit un rezumat în limba engleză*. Din parcurgerea acestuia reiese că viața bisericească a sârbilor din Banat pe perioada supusă cercetării, a fost una agitată, fiind puternic influențată atât de lupta dintre reprezentanții burgheziei cu clerul superior autohton, cât și de lupta de emancipare națională dusă de burghezia sârbă împotriva statului dualist austro-ungar.

Lucrarea, la sfârșitul ei, este însoțită și de documente anexe, care întăresc și uneori completează conținutul lucrării.

Pentru a facilita munca altor cercetători, care vor fi tentați să investigheze și să aprofundeze tema cercetării noastre, am folosit denumirile localităților din perioada 1865-1918, redând la sfârșit un indice geografic, care prezintă corespondența lor onomastic actual.**

Studiul de față nu și-ar fi atins scopul dacă nu am fi beneficiat de îndrumările și sugestiile prețioase ale D-lui prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, care prin sfaturile domniei sale ne-a ferit de excese și exagerări, ajutându-ne în felul acesta să menținem nealterat spiritul adevărului istoric, căruia îi exprimăm și pe această cale profunđa noastră grațitudine.

Alte mulțumiri ne exprimăm și față de cei ce ne-au ajutat în perioada de documentare și ne-au facilitat accesul la materialele editate și inedite din Serbia: d-lui inginer Vladimir Tomașević, d-lui director al Muzeului Voivodinei Jovan Paunović, ieromonahului mănăstirii Srediște Damaskin Radojčić, președintelui Asociației bibliofililor din Serbia d-lui Srdjan Stojancev, economistului Duško Lupurović și altora, care în diferite moduri ne-au oferit sprijinul și ajutorul lor.

N-am putut încheia înainte de a ne exprima mulțumirile noastre conducerii Muzeului Banatului Montan din Reșița, conducerii Parohiei Timișoara-Grad și conducerii firmei S.C. Cristicons pentru efortul financiar deșus la publicarea acestei lucrări.

* Rezumatul a fost tradus de d-na profesoară Monica Giuchici, căreia îi mulțumim și pe această cale.

** Din același considerent am folosit grafia sârbă cu caractere latine și în redarea unor nume de persoane.

I. Stadiul actual al cercetărilor

Deși s-a scris relativ mult despre viața religioasă a sârbilor din Banat, o abordare în spirit sistematic și științific pe această temă, până la acest demers al nostru, nu s-a realizat. Cauzele sunt multiple, începând de la lipsa de informație care se simte cel mai acut pentru perioada de început a eparhiilor Vârșeț și Timișoara, la care pot fi adăugate cele legate de valorificarea insuficientă a izvoarelor existente, în special a celor de arhivă, lipsa spiritului critic în preluarea și prelucrarea unor informații, insuficienta abordare a unor probleme, în special a celor de natură instituțională și jurisdicțională ș.a.m.d.

Ceea ce merită menționat aici este faptul că specificul istoric și cultural al spațiului multiethnic și multiconfesional bănățean și-a pus amprenta și asupra cercetării istorice în sensul că unele problematice au fost abordate din perspectivă națională și confesională, în detrimentul cercetării obiective.

Dacă până în 1865, ortodoxia Banatului a format un tot unitar și investigațiile istorice asupra vieții religioase a ortodocșilor din Banat în mod natural erau îndreptate spre un obiect unic de cercetare, în urma separației ierarhice obiectul investigației a fost divizat, cercetătorii fiind nevoiți să-și îndrepte atenția lor ori asupra ortodoxiei române, ori a celei sârbe. Mai mult de atât, separația, pentru o bună perioadă de timp, a monopolizat cercetarea istorică și i-a imprimat un pronunțat accent polemic, care s-a resimțit în discursul unor istorici până aproape de zilele noastre. În aceste condiții, adevărul istoric nu odată a fost sacrificat în numele unui "patriotism" imitativ și nostalgic, ce a devenit acum tot mai desuet, în noile condiții de afirmare a valorilor Uniunii Europene.

Trasarea granițelor dintre regatul României și cel al Iugoslaviei în anul 1919 a divizat și sub aspect geografic obiectul cercetării istorice, mulți dintre istorici îndreptându-și demersurile lor ori spre Banatul românesc, ori spre Banatul sârbesc și, în felul acesta, Banatul n-a mai fost tratat ca o provincie cu o individualitate istorică și geografică distinctă. Ca și în cazul separației ierarhice, trasarea granițelor din anul 1919 a imprimat deseori cercetării un accent polemic, dar de această dată de factură naționalistă, tot în detrimentul cercetării obiective.

Cu toate lipsurile invocate, s-au realizat unele progrese și acumulări în sensul că multe din lucrări au adus contribuții însemnate în lămurirea unor probleme, diversificând atât tematica cât și baza documentară a cercetării, prin punerea în circulație a unor noi surse documentare.

În abordarea temei de față s-au folosit o mare parte din acumulările informaționale realizate până acum, dar și acelea risipite în zeci de izvoare care, până la acest demers al nostru, au "zăcut inerte" datorită neîntrebuițării lor¹. Acestea din urmă, după ce au fost identificate și trecute printr-un riguros filtru critic, au fost folosite la elaborarea acestei lucrări.

Pentru viziunea globală asupra vieții religioase din Banat și încadrarea acesteia în perioada 1865-1918 am folosit drept ghid câteva din sintezele de Istoria Bisericii Ortodoxe Sârbe și Istoria Bisericii Ortodoxe Române².

Nu au lipsit desigur nici consultările acelor lucrări de sinteză a vieții religioase, care au vizat un cadru mai larg decât cel al Banatului și al perioadei supuse cercetării noastre³.

¹ În această categorie intră documentele aflate în următoarele arhive: ASANUK P.M.F „A”; ASANUK P.M.F „B”; ASANUK Fond, Ș.S; R.O.M.S; AM Baz; AM Bez; A.M.M; A.M.S.G; AMV; AMZ; A.P.L; A.P.B-PC 1886-1900; A.P.Kovin; A.P.Mehala; A.P.Soceni; APC-PC 1851-1869; APS-CP 1878-1902; APS.Ciacova; APOSTF; Nicolae Stoica de Hațeg, Protocolul Protoprezviteratului Mehadia, *Scurtă cuprindere a Poruncilor B.C.U.* „Eugen Todoran”, secția manuscrise Universitatea de Vest Timișoara nr. inventar mss. 1327.

² Đoko Slepčević, *Istoriya Srpske Pravoslavne Crkve, vol.1 și vol.2*, Beograd, 1991; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol.2* București, 1981; Radoslav M. Gruić, *Pravoslavna Srpska Crkva*, Beograd, 1921 reeditată, Beograd-Kalenić-Kragujevac 1995; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.

³ Ladislav Hadrovics, *Le peuple serb et son église sous la domination turque*, Paris 1949; Radoslav M. Gruić, *Karlovačka Mitropolija*, în N E S H S, II, Zagreb, 1926; Idem, *Duhovni Život in vol Vojvodina*, Novi Sad 1939; Engel Pál, *A Temesvari és moldovai szandzsák törökkóri települései (1554-1579)*, Szeged 1996; Jovan Radonić, *Rimska Kurija u jugoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950; Idem, *Histoire de Serbes de Hongrie*, Paris, 1919; Dimitrije Ruvarac, *Srpska Mitropolija Karlovačka oko polovine XVIII-og veka*, Sremski Karlovci, 1902; Valerian Pribičević, *Pravoslavna crkva u Karlovačkoj Mitropoliji*, în B G, an 2, Kn. 4, 1903; Radmila Tričković, *Srpska Crkva sredinom XVII-veka*, Glas CCCXX, SANU, kn.2, Odeljenje istorijskih nauka 2, Beograd, 1980; Olga Zirojević, *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683 godine*, Beograd, 1984.

În demersul nostru nu s-au ignorat nici lucrările generale și speciale dedicate altor teme, dar în conținutul cărora s-au făcut referiri interesante la problematica vieții bisericești a sărbilor din Banat, acestea fiind evidențiate ori de câte ori a fost nevoie pe parcursul acestei lucrări⁴.

O mare atenție s-a acordat lucrărilor care, prin conținutul lor, s-au apropiat cel mai mult de tema noastră⁵.

⁴ Ljubivoje Cerović, *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, 1997; Dobrivoj Nikolić, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1941; Dušan Popović, *Srbi u Banatu*, Beograd, 1955; Idem, *Srbi u Vojvodini* vol. I-III, Novi Sad, 1990; Nikola Gavrilović, *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı Sad, 1997; Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984; T. Filipescu, *Voivodina Serbească*, București, 1929; Jovan Erdeljanović, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1992; Slobodan Kostić, *Srbi u Rumunskom Banatu*, Timișoara, 1940; Ion Lotrean, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935; Andrija Radenić, *Srbi u Habsburskoj monarhiji 1868-1878 în Istorija Srpskog naroda* vol. 2, Beograd, 1994; Johann N. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, traducere în limba sârbă dr. Tomislav Bekić, Novi Sad-Beograd, 1998; Dimitrije Boarov, *Politička Istorija Voivodine* Novi Sad, 2001; Báróti Ludwig, *Adattar Délmagyarország 18 századi Történetéhez*, Timișoara, II, 1900-1904, vol. suplimentar, I, 1907; Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története*, II, 1-2, III-IV, Budapest 1882-1884; Idem, *Szövény bánóság es Szövény vármegye története*, III, Budapest, 1878.

⁵ Stevan Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje u Rumuniji*, Temišvar- Beograd-Novı Sad, 1995; Radoslav M. Gruić, *Karlovačka Mitropolija*, în N E S H S, II, Zagreb, 1926; Manojlo Grbić, *Karlovačko vladicanstvo*, kn.II Sremski Karlovci 1891, kn III, Sremski Karlovci, 1893; Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977; George Popovicu, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904; Nicoale Popea, *Vechea mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu 1870; Vukica Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica 1996; Miloš Popović, *Versko Crkveni život Srba u Banatu*, Zrenjanin, 2001; Miodrag Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Beograd-Novı Sad, 2000; Idem, *Umetničko blago u Rumuniji*, Beograd-Novı Sad, 1991; Coordonator V. Lazić, *Seoske i salašarske Crkve u Vojvodini*, Novi Sad, 1998.

În elaborarea lucrării de față nu au fost neglijate nici șematismele⁶, monografiile localităților⁷ și ținuturilor cu un areal mai restrâns⁸, în conținutul cărora s-au putut găsi referiri valoroase ce vizau tema noastră.

⁶ Aloysium Lewald de Reesch, *Universalis schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri Orientalis Ecclesiae graeci non uniti nitus i Regni Hungariae pro anno 1842-1843*, Budae, 1844; Idem, *Universalis schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri Orientalis Ecclesiae graeci non uniti nitus i Regni Hungariae pro anno 1846-1847*, Budae, 1848; Stevan Bolmanac, *Șematizam Istočno Pravoslavne Mitropolije Srpske u Austro-Ugarskoj god.1878*. Pančevo 1878; Dimitrije Ruvarac, *Opis Temišvarске епархије*, 1727 godine, Sremski Karlovci, 1923; Idem, *Opis vrsaćko-sebeške епархије од 1713 год*, Sremski Karlovci 1924; Idem, *Șematizam istočno-pravoslavne srpske Mitropolije Karlovačke za godinu 1900*, Sremski Karlovci, 1900; Evghenije Letica, *Prvi Șematizam srpske pravoslavne Eparhije Temišvarске за godinu 1897* Sremski Karlovci 1897; Dimitrije Janković, *Șematizam srpske pravoslavne епархије Vršacke за godinu 1898*, Varsac, 1899; Mata Kosovac, *Srpska Pravoslavna Mitropolija Karlovačka po podacima od 1905 godine*, Sremski Karlovci, 1910; Slobodan Kostić, *Șematizam Pravoslavne srpske епархије temišvarске u Kraljevini Rumuniji за 1924 godinu*, Temišvar, 1925; Bogdan Ž. Đurđević, *Učiteljski kalendar i sematizam за godine 1906-1907*, Zemun, 1907; Vasa Nicolajević, *Srpski sveštenički kalendar i șematizam за prestupnu godinu 1908*, Nova Gradiška, 1908.

⁷ Teodor Petrișor, *Monografia Opștine Alibunar*, trad. Mircea Măran, Pančevo 2005; Djoka Popović, *Bela Crkva nekad i sad*, Pančevo, 1905; Marko Protić, *Srpske pravoslavne crkve u Vrsu* in B.G.an IV, kn.XII, Sremski Karlovci 1907; Mihai Radan, *Lescovița între trecut și prezent*, Timișoara, 2003; Lazar Nikolić, *Hronika mesta Dobrica u Banatu*, Pančevo 2002; Dobrvoj Nikolić, *Pravoslavna Srpska Parohija u Srpskom Krsturu krajem 1908 god.*, Turska Kaniža 1909; Felix Milleker, *Povesnica slobodne kraljevske varoši Vršca* vol. I-II, Vârșeț 1886 reprint Pančevo 2005; Patrichie Râmneanțu, *Visuri pe Semenice lucrare în manuscris aflată în biblioteca Banatica-Reșița cota B III 195 (33135)*; Božidar Cizmaș, Vișeslava Cirić, *Fenj*, în *Iz sela u selo*, București 1985; Voislav Ilić (coordonator), *Srpski Itebej, kazivanja i zapisi*, Novi Sad, 1998; Živan Ištvanic, *Vračev Gaj-Naselje i stanovništvo*, Vračev Gaj, 2004; Saša Jašin, *Ivanda*, Timișoara, 2002; Stojan Lera, *Čakovo*, Timișoara 2005; Vasa Lupulović, Borislav Krstić, *Ljupkova Dolina*, Timișoara, 1995; Idem, *Sokolovac*, Timișoara, 1999; Idem, *Manastir Baziaș*, Timișoara, 1998; Stevan Bugarski, *Semartonski letopisi*, vol I-II, Timișoara, 2004; Stevan Bugarski, Ljubomir Stepanov, *Kad Moriš poteče kroz pero*, București, 1991; Ljubomir Stepanov (colectiv autori), *Iz sela u selo*, București, 1984; Idem, *Iz povesti Ketcfelja*, Timișoara, 1994; Idem, *Srbi u Knezu*, Timișoara, 2001; Mihovil Tomandl, *Istorija Pančeva*, Pančevo, 2003; Maxim Vuić, *Pravoslavna Srpska Parohija u Dobrici krajem 1901 godine*, Sremski Karlovci, 1902; Rudolf Šteger, *Bela Crkva u XVIII i XIX vek*, Novi Sad-Bela Crkva, 1982; Nastasie Cimpoieru, *Un colț de țară-Baziaș*, Timișoara, 1935;

⁸ Alexandru Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița 1940; Aleksandar Stanojlović, *Monografia Banatske Klisure*, Petrovgrad, 1938; Aron Rosić (colectiv autori), *Iz sela u selo*, București, 1985; Ljubomir Stepanov (colectiv autori), *Iz sela u selo*, București, 1984; Sreta Pečinanjački, *Pančevački Distrikt (1717-1773)*, Novi Sad, 1985; Idem, *Graničarska naselja Banata (1773-1810)*, Tom I A-

O atenție specială s-a acordat și actelor oficiale emise de către stat și congresele naționale bisericești⁹, cât și a celor emise de organele de conducere ale celor două eparhii bănățene, atât cele trimise pe calea circularilor, cât și cele publicate în revistele: Srpski Sion și Srpski Mitropolijski Glasnik¹⁰, precum și cele publicate în colecțiile de documente¹¹. Prin folosirea acestor acte s-au lămurit în mare parte problemele de natură instituțională, care până la acest demers al nostru au fost slab reprezentate.

În capitolele în care viața bisericească a sârbilor s-a interferat într-un mod mai substanțial cu cea a românilor din Banat, cum este cazul capitolelor ce tratează separația ierarhică și mănăstirile, au fost folosite surse documentare pe aceste teme din ambele istoriografii¹², fapt ce a dus la o relație și interpretare obiectivă a evenimentelor.

și Novi Sad, 1982; Tom II J-Č, Novi Sad, 1985; Vladimir Milankov, *Talasanje ravnice*, Zrenjanin, 2000; Iosif Stănilă, *Valea Carașului, Districtul Ilidia sec.XIV-XVII. Pagini din trecutul unui colț de țară*, Reșița, 1986 (litografiat); Vasa Staić, *Veliko Kikindski Distrikt*, Novi Sad, 1950; Ivana B. Spasojević, *Banatska Vojna Granica i njeno ukidanje 1872 godine*, Pančevo, 2004; Mile Tomić, *Po Dunavskoj Klisuri*, București, 1989; Sveta D. Milovanović, *Po Ravnom Banatu*, Beograd 1935.

⁹ *Reskript 1868*; Dimitrije Kirilović, *Srpski narodni sabori*, I, Novi Sad, 1937; Jovan Đorđević, *Radnja Blagoveštenog Sabora naroda srpskog u Sremskim Karlovcima 1861 godine*, Novi Sad, 1861; Dinko Davidov, *Srpske Privilegije*, Novi Sad, 2000; Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *Temišvarski Sabor 1790*, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1972; Dimitrije Ruvarac, *Postanak i razvitak Srpske crkveno-narodne avtonomije*, Sremski Karlovci, 1899; *Disciplinarna Pravila 1900; Statut manastirski; Statut monaškog Udruženja; Izvestaj 1880-1881*.

¹⁰ Cele două reviste au fost pe rând organele de presă oficiale ale Mitropoliei Karlovițului.

¹¹ Žarko Miladinović, *Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene avtonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad 1897; Mita Klicin, *Uredba o uregenju crkvenih školskih: fundacionalnih dela grčko-istočne Srpske mitropolije odobrena previšnjem Kraljevskim Reskriptom od 10 avgusta 1868 ca izmenama, dopunama i važnijim odlukama sredisnjih avtonomnih organa*, Sremski Karlovci, 1909; I. D. Suciuc, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol.II, Timișoara, 1980; *R.E.U.T 1872-1905 Kn I Sremski Karlovci 1906, Kn.II Velika Kikinda 1906; Idem 1906-1908, Velika Kikinda 1909; Idem 1909-1912, Velika Kikinda 1912*.

¹² Svetislav Bradvarević, *Naše hijerarhijsko-deobne parnice sa Rumunima u Vršačkoj i Temišvarskoj eparhiji*, Novi Sad, 1913; Toșa Iskruljev, *Srbi i Rumuni în Jugoslavenski Dnevnik*, an.II, nr.341, Subotica 1930; T. Mărgineanu, *Triumful românilor ortodocși din comunele Berecuța și Mănăstire*, Caransebeș, 1937; Svetolik Subotić, *Crkveni spor između belocrkvanskih Srba i Rumuna u XIX veku in ZDNMS nr.36*, Novi Sad 1963; Nicolae Popea, *Vechea mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu 1870; Ilarion Pușcariu, *Metropolia Românilor Ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900; Mircea Măran, *Contribuții istorice bănățene*, Novi Sad 2005; Iașa Tomić, *Parnica protiv srpskih manastira*, Novi Sad, 1905.

O contribuție însemnată în lămurirea mai multor probleme au adus lucrările a căror temă au constituit-o însemnările pe vechile cărți de cult¹³, cât și lucrările cu caracter autobiografic și biografic¹⁴.

În capitolul dedicat învățământului s-au folosit atât izvoare inedite¹⁵, cât și cele edite¹⁶ cu caracter general și special, specifice domeniului. În mod similar s-a procedat

¹³ Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi, III*-Beograd, 1984, IV-Beograd 1985, V-Beograd, 1986; Patar Momirović *Srpski zapisi i natpisi iz Vojvodine*, Novi Sad vol. 1/1993, 2/1995, 3/1996, 4/2000, 5/2001, 6/2004.; Valeriu Leu, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996.

¹⁴ Jovan Radonić, *Autobijografija patrijarha Iosifa Raiačića, Kritična ocena* in Posebna izdanja kn.178 Odeljenje društvenih nauka nova seria kn.5 SANU Beograd 1951; Teodor Mandić, *Uspomene iz našeg crkveno-narodnog života*, vol.1 Novi Sad, 1897 și vol.2 Novi Sad 1898; Vladimir Dimitriević, *Iz mojih beležaka, Prilog istoriji manastiru Mesića Kn I*, Vršac, 1922; Jovan Subotić, *Život D-ra Jovana Subotića (Autobiografija)*, partea a III-a, kn. V, Novi Sad, 1905; Ilarion Zeremski, *Autobiografija Nikanora Gruiča* in B.G an.IV, kn.VIII, 1905; Mihovil Tomandl, *Dr.Svetislav Kasapinović. Prilog nacionalnoj i crkveno-političkoj istoriji Srba u Vojvodini*, Pančevo 1940; I. D. Suci, *Nicolae Tincu Velia 1816-1867 Viața și opera lui*, București 1945; Sava Episkop Šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd, Podgorica, Kalenić, Kragujevac, 1996; Vladan Maksimović, *Patrijarh Srpski Georgije Branković*, in B G, an.IV, nr.VIII, 1905; Suzana Milovanović, Aleksandar Petijević, *Patrijarh Iosif Rajačić*, Novi Sad 2005; Vasa Lupulović, *Život i rad episkopa Sofronija Kirilovića* in Temišvarski Zbornik, nr.3, Novi Sad, 2002; Dusko M. Kovacević, *Vasa Živković, život, rad i pesništvo*, Beograd 1990; Teodor Botiș, *Monografija familiei Mocioni*, Timișoara 2003.

¹⁵ ASANUK Fond, Ș.S.; R.O.M.S.; A.P.B-PC 1886-1900; APC-PC 1851-1869; APS-CP 1878-1902.

¹⁶ Milan Bakovljević, *George Natošević pedagoška delatnost i pedagoška stanovišta*, Novi Sad, 1998; Ljubica Acigan, *Srpska pedagoška periodika u Ugarskoj*, Novi Sad, 1986; N. Bočšan, V. Leu, *Școală și comunitate în secolul al-XIX-lea, Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002; Milan Čosić, Jovan Čosić, *Izvestaj srpskih narodnih osnovnih škola u Aradu za șkolka 1893-1894 godinu*, Novi Sad, 1894; Radoslav Čurić, *Srpske više devojačke șkole u Vojvodini*, Novi Sad 1961; Idem, *Razvitak srpskih srednjih škola u Vojvodini* în P.S nr.7, 1960; Radoslav M. Gruić, *Srpske șkole u Beogradsko-Karlovačkoj Mitropoliji (1718-1739)*, Beograd, 1908; Petar Despotović, *Istorijska pedagogika*, Beograd, 1902; Gava M. Đoka, *Șkole i učitelji u Jasenovu 1766-1941*, Jasenovu, 1996; Bogdan Ž. Đurgević, *Učiteljski kalendar i sematizam za godine*

și în cazul capitolului dedicat mănăstirilor, cu deosebirea că acestor izvoare, datorită importanței lor, li s-a acordat o atenție specială, ele fiind tratate pe parcursul unui întreg subcapitol¹⁷.

1906-1907, Zemun, 1907; Nikola Gavrilović, *Srpske i rumunske graničarske škole od Temišvarskog Sabora do pojave Uroša Nestorovića* în Z.I.M.S nr.26, 1982; Idem, *Srpske škole u Habsburškoj Monarhiji*, Beograd, 1999; Idem, *Rad na osnivanju srpsko-rumunske seminarije u Temišvaru u XVIII-veku*, in volumul *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı Sad, 1997; Idem, *Rad Temišvarskog vladike Vičentija Jovanovića Vidaka na osnivanju srpskih i rumunskih škola u Banatu* in volumul *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı Sad, 1997; Idem, *Srpske i rumunske graničarske škole od Temišvarskog Sabora do pojave Uroša Nestorovića* in vol. *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı Sad 1997; Idem, *Srpsko-rumunsko klirikalno ucilište u Vrșcu (1822-1867)*, Novi Sad 1983; Dimitrije Kirilović, *Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18 veku (1740-1780)*, Sremski Karlovci, 1929; Mita Klicin, *Nova disciplinarna pravila za srpske narodne učitelje u Ugarskoj* in Š.L.K nr.3, 1909; Gordana Korać, *Srpske škole u Zemunu u 19 veku*, Beograd, 1994; Vasa Lupulović, *Razvoj školstva u Lugovetu*, Timișoara, 2003; Radomir Makarić, *Nikola.Đ. Vukičević kao pedagoški pisac* in P.S. nr.9, 1969; Idem, *Opšta skupština Voivodanskih srpskih učitelja i pokušaj osnivanja učiteljske zadruge* in P.S nr.10, 1962; Idem, *Prosvetno-školska pitanija u prepisci dr. Dj Natosevića i N.Dj Vukičevića/III* in P.S, nr.6, 1998; Idem, *Somborska učiteljska škola*, Novi Sad, 1965; Andrija M. Matić, *Saborski Odbor i srpske škole u Ugarskoj*, Novi Sad, 1901; Idem, *Prosvete Srba u Ugarskoj*, Novi Sad, 1913; Andrija M. Ognjanović, *Vojvodjanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1583 do 1774 godine* în Z.D.N.M.S nr.20, 1958; Sreta Pečinanjački, *Pravoslavne trivijalne škole na područiju Karlovačke Mitropolije u 1772 godine*, Beograd, 1969; Idem, *Pravoslavne-trivijalne škole, provincialnog Banata u 1788*, in ZIMS nr.13/1976; Idem, *Jedan izveštaj o srpskim osnovnim narodnim školama u nekadašnjoj Temišvarskoj Eparhije iz 1863 godine*, în R V M nr. 12-13, Novi Sad, 1964; Idem, *Pravoslavno-trivijalne škole Provinčjalnog Banata u 1778 godini* în Z.I.M.S, nr.17, 1976; Vladimir Radašin, *Srpska autonomna školska uprava u Karlovačkoj Mitropoliji*, Novi Sad, 1987; Paja Radosavljević, *Povodom Nacrta uredbe za srpske narodne škole* in Š.G nr.8,9, 1911; Vladeta Tešić, *Škola i nastava*, in *Istorija Srpskog Narodna* vol. VI/2, Beograd, 1994; V. Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat 1780-1918*, București, 1970; Arkadije Varađanin, *Spomenica D-ra Đorđe Natoševića* in *Znameniti Srbi*, I, Novi Sad, 1921.

¹⁷ Vezi subcapitolul „Stadiul actual al cercetărilor” din capitolul IX.

II. Condițiile economice și politico-sociale din Voivodina și Banat în perioada Dualismului Austro-Ungar (1867-1918)

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în structura socială a sârbilor din Monarhie au loc schimbări economice și politice specifice apariției relațiilor capitaliste în cadrul vechiului sistem feudal. Aceste schimbări au fost considerabil încetinite din cauza situației specifice a sârbilor în cadrul monarhiei. Reprezentantul politic al poporului sârb era înalta ierarhie, împreună cu un număr redus de feudali autohtoni și ofițeri de grad superior. Aceștia erau purtătorii intereselor feudale și erau fără rezerve loiali Curții austriece, cu ajutorul căreia puteau păstra statutul sârbilor în monarhie, bazat pe privilegiile dobândite.

Marea masă a societății sârbe din monarhie o constituia populația agricolă de la țară, prinsă în procesul incipient de restructurare socială și politică. Aceasta, în mai multe rânduri, prin diferite forme de protest, a cerut o radicală rezolvare a relațiilor agrare prin lichidarea obligațiilor feudale.

Încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea în sânul societății sârbe se prefigurează o nouă forță socială-burgheză, care începe să se dezvolte în mod rapid. În paralel cu dezvoltarea ei economică, se dezvoltă și ambițiile acesteia în ce privește rolul în viața socială și politică. Nucleul de bază al acestei burghezii era format din negustorii mărunți și mici meseriași, fapt ce-i conferă acesteia statutul de burghezie mărunță.

Dualismul austro-ungar din 1867 și Acordul ungaro-croat din 1868 au constituit un moment crucial în țările care au făcut obiectul acestei înțelegeri. În situația nou creată, problemele naționale s-au acutizat, iar revoluția burgheză a fost adusă spre final împotriva intereselor maselor largi. Pe plan economic, dualismul a facilitat Austro-Ungariei o dezvoltare rapidă a capitalismului, iar pe plan politic s-a realizat o întărire a parlamentarismului politic. Grație dualismului, burghezia austriacă a dobândit monopolul asupra plasării produselor industriale, iar latifundiarilor maghiari asupra plasării pe piață a produselor agricole. În cadrul acestor relații și masele largi au ajuns într-o situație economică mai bună, decât în perioada absolutistă. Toate aceste procese pentru o perioadă de timp au facilitat prosperitatea monarhiei.

Pătrunderea capitalului străin nu a influențat în mod direct dezvoltarea economiei în Voivodina, care era considerată ca teritoriu periferic. Guvernul, în mod voit, a practicat o politică de întărire economică a părților centrale din imperiu și din acest motiv capitalul ce ajungea în Voivodina a ajuns în mod indirect.

Construcția de căi ferate a început în Ungaria înainte de realizarea dualismului. În anul 1867 lungimea acestora era de 2285 de km, iar în anul 1900 în jur de 17000km¹⁸. În construirea acestora au stat la bază interesele statale. Un rol important l-a avut construcția căii ferate Pesta-Suboțița-Zemun, prin care Austro-Ungaria a legat Europa Centrală și de Vest cu părți din Africa și Asia.

În paralel cu construcția de căi ferate are loc și dezvoltarea unor ramuri industriale secundare. Faptul că marea industrie a ocolit Voivodina s-a reflectat și în plan social, în structura socială lipsind marea burghezie industrială și proletariatul industrial. Era în schimb prezentă burghezia măruntă, al cărei obiect de activitate îl constituia producția manufacturieră.

În anii 60 ai secolului XIX-lea, meseriile erau destul de bine repartizate în economia Voivodinei, fiind dezvoltate în special acelea care satisfăceau necesitățile agriculturii, gospodăriei, ale industriei textile și alimentare. În perioada în care meseriașilor și meșteșugarilor li s-a permis vânzarea produselor prin târguri fără aprobare, aceștia au ajuns la o stare de relativă bunăstare, dar în condițiile în care în mod continuu pe piață intrau mărfurile industriale ieftine, la care se adaugă lipsa capitalului și a creditelor ieftine, situația meseriașilor s-a înrăutățit mai cu seamă în deceniile 8 și 9 ale secolului al XIX-lea, aceștia îngroșând în modul cel mai consistent rândurile proletariatului din Voivodina.

Și situația negustorilor în această perioadă s-a înrăutățit, în comparație cu situația de dinainte. În anii 60 ai secolului al XIX-lea comerțul cu produse agrare s-a dezvoltat în mod rapid, dar acest fapt a durat până în anii 80, când a început stagnarea. În această situație, comercianții mai bogați din rândul negustorilor și-au plasat capitalul mai ales în industria morăritului.

Demn de menționat este și faptul că în economia Voivodinei era prezentă, în pondere deloc neglijabilă, categoria negustorilor al cărei obiect de activitate îl constituia vânzarea de mărfuri mărunte: sare, zahăr, ulei, chibrituri, petrol și alte mărfuri care satisfăceau necesitățile cotidiene.

Comerțul cu produse agricole a facilitat apariția unei burghezii comerciale și industriale autohtone. Aceasta va fi angrenată și în dezvoltarea capitalului financiar. În multe centre, unde sârbii erau majoritari, cu rezezițiune surprinzătoare sunt deschise bănci și case de economii ai căror acționari principali au fost în cea mai mare parte de naționalitate sârbă. Astfel de bănci au fost înființate la Novi Sad, Sombor, Becikerekul Mare, Vârșeț, Pančevo, Kikinda, Stari Bečej¹⁹.

Cea mai mare parte a acestor bănci dispunea de un capital mic și depindeau în mare măsură de băncile din capitala ungară. În afară de aceasta, activitatea unora era de

¹⁸ Vladimir Radașin, *Srpska autonomna školska uprava u Karlovačkoj Mitropoliji*, Novi Sad, 1987, p.10.

¹⁹ Andrija Radenić, *Srbi u Habsburškoj monarhiji 1868-1878 in Istorija Srpskog naroda* vol. 2, Beograd, 1994, p.154.

natură speculativă, se acordau mai multe credite de consum decât cele de investiții. În felul acesta, banii nu erau investiți în crearea unor capacități industriale, ci în comerț și pentru stingerea de datorii din gospodării care cheltuiau mai mult decât produceau.

Deși revoluția burgheză a reușit să înlăture relațiile feudale de bază, totuși marile posesiuni feudale au rămas pe mai departe în mâinile vechilor proprietari. În această situație, cea mai dezvoltată ramură în Voivodina a rămas agricultura, din care trăia cea mai mare parte a populației.

În condițiile economice expuse mai sus, apare burghezia liberală sârbă ca produs al dezvoltării social-economice de după revoluția burgheză. Aceasta tinde să schimbe atât viața social-economică cât și condițiile cultural politice ale poporului sârb, intrând în luptă cu forțele conservatoare reprezentate de clerul superior, nobilime și ofițerii grânicerești. Această burghezie liberală sârbă se va organiza mai întâi în organizația „Tineretul Sârb Unit” (1866-1871), a cărei activitate declarată era de natură culturală, școlară și științifică. Evenimentele politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum încheierea pactului dualist în 1867, a acordului ungaro-croat din 1868, cât și legea naționalităților din 1868 au fost numai câteva din cauzele care au determinat includerea în mod rapid în activitatea organizației „Tineretului Sârb Unit” a componente politice. Din rândul membrilor acestei organizații au apărut membrii Partidului Național Liber Cugetător Sârb, înființat în anul 1869, condus de Svetozar Miletić²⁰.

Programul acestui partid a fost adoptat la conferința de la Bečkerek din 28 ianuarie 1869 și avea 7 puncte²¹. Acel program, pe care unii contemporani l-au definit ca „o declarație de război împotriva ungarilor”, era în esență un program naționalist, în care erau trasate doar direcțiile luptei de emancipare națională²². Timp de aproape două decenii, acest partid a fost principala forță politică a sârbilor în lupta lor de emancipare națională.

²⁰ Ljubivoje Cerović, *Srbi u Rumuniji* Novi Sad, 1997, p 216.

²¹ Cele 7 puncte ale programului de la Bečkerek erau următoarele: 1. împreună cu românii, slovacii și ruterii să reprezinte principiul egalității tuturor popoarelor din Ungaria; 2. să se apere independența și integritatea statală a Regatului Tripartit al Croației, Slavoniei și Dalmației; 3. să sprijine cererea românilor în ce privește autonomia Ardealului și egalitatea tuturor naționalităților din acesta; 4. în interesul deplinei independențe și constituționalități, în țările regatului maghiar să fie abolit Dualismul austro-ungar, să fie înlăturat duhul dușmăniei față de popoarele slave și să se ajute în Parlamentul din Budapesta opoziția maghiară, să se ceară reorganizarea instituțiilor de stat în spirit democratic, să se militeze pentru autonomia municipiilor, orașelor și a comunelor și să se ceară garanții pentru libertatea individuală, socială și politică după principiile constituționale ale statelor democratice; 5. să se militeze pentru egalitatea statală și națională a slovacilor și a tuturor popoarelor din Ungaria; 6. să împiedice orice politică ce ar susține Turcia în detrimentul libertății și independenței popoarelor creștine subjugate de aceasta și în acest sens principiul neamestecului puterilor în lupta de eliberare a popoarelor balcanice creștine aflate sub jugul turcesc; 7. împreună cu românii și slovacii din Parlamentul ungar să creeze un partid național-politic.

²² Dimitrije Boarov, *Politicka Istorija Voivodine* Novi Sad, 2001, p. 71.

În anii 90 ai secolului al XIX-lea, frământările din cadrul societății burgheze s-au regăsit și în interiorul partidului, unde au început să pătrundă ideile radicalismului european. Purtătorii acestor idei au fost tinerii intelectuali care au studiat la universitățile europene și care au adus cu ei o ideologie nouă, vizând o rupere radicală de tradiționalism. Reprezentanții „noului tineret”, deși au luat ca puncte de plecare ideile Tineretului Sârb Unit, le-au actualizat cu noile mișcări de pe scena politică. Cei mai de seamă reprezentanți ai noii ideologii: Jaša Tomić și Laza Nančić erau de părere că stagnarea societății sârbe poate fi înlăturată doar dacă în scopurile luptei este inclusă și componenta economico-socială. În Partidul Liberal s-au grupat membrii care reprezentau centrul Partidului Național Sârb al lui Miletić și care l-au avut ca lider pe Mihajlo Polit Desančić. Aceștia au rămas fideli politicii lui Miletić și s-au considerat continuatorii acesteia. În Partidul Radical s-au grupat în special tinerii în frunte cu Jaša Tomić, care cereau reforme radicale. În programul lor pornesc de la principiile de bază ale programului de la Becikerek, dar consideră că pe lângă problema națională este importantă și problema social economică.

Între cele două partide va începe o luptă acerbă pentru supremație pe scena politică, care se va transforma într-un „război mediatic fără de scrupule”, prin intermediul organelor de presă ale celor două partide: „Branik” al liberalilor și „Zastava” al radicalilor²³.

Prin discursul lor populist radicalii vor câștiga de partea lor poporul, fapt ce le va facilita dominația în Congresul Național Bisericesc, începând cu anul 1902. Dobândind majoritatea în Congres, radicalii au căutat să preia controlul asupra celei mai mari părți a autonomiei bisericești. Datorită acestui fapt ei se vor angrena într-un conflict fără precedent atât cu ierarhia bisericească, cât și cu adversarii lor politici liberali.

Dornici să-și materializeze crezurile lor politice, ei au elaborat un nou proiect de administrare a averii bisericești, cunoscut sub numele de „Statutul Mănăstiresc”, pe care împăratul l-a aprobat pe 28 martie 1908, la propunerea premierului ungar²⁴. Mult trâmbițatul proiect al radicalilor nu a dat roadele promise, arenda pământului nu s-a ieftinit așa cum s-a promis, ba mai mult s-a scumpit, iar la licitații câștigau marii latifundiași și nu micii întreprinzători sârbi, în școli pe mai departe s-a înrăutățit situația, profesorilor și învățătorilor nu li s-au mărit salariile, cum s-a promis ș.a.m.d. Toate acestea au făcut ca radicalii să-și piardă popularitatea în rândul maselor, cu un rezultat catastrofal la alegerile pentru Congresul din anul 1910. Mai mult de atât, „Statutul Mănăstiresc”, care a fost opera radicalilor, a contribuit în mare măsură la întreruperea definitivă a autonomiei

²³ Idem, p.91.

²⁴ Mita Klicin, Uredba, p.170-171.

național-bisericești și școlare și aceasta chiar la solicitarea conducerii Mitropoliei Karlovițului²⁵.

Condițiile economice și politice din Voivodina au influențat în mare măsură viața bisericească a sârbilor din Banat, după cum se va vedea pe parcursul acestei lucrări.

²⁵ Lazar Rakić, *Radikalna stranka u Vojvodini*, Novi Sad, 1988 p. 115; Đoko Slepčević, *Istorija SPC*, vol.2, Beograd, 1991, p.188-189.

III. Separația ierarhică și urmările ei

Unul din cele mai importante evenimente produse pe plan bisericesc în Mitropolia Karlovițului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost separația ierarhică dintre români și sârbi. Actele care au legiferat separația dintre cele două Biserici au fost: autograful împăratului Franz Iosef din 24 decembrie 1864, care prevedea înființarea Mitropoliei române a Ardealului și Diploma din 4 iulie 1865 care prevedea înființarea episcopiiilor de Arad și Caransebeș, ca eparhii sufragane ale nou înființatei mitropolii²⁶.

Separația celor două Biserici nu era un lucru ușor de realizat, întrucât pe lângă realizarea unor structuri bisericești organizatorice noi la cele 3 nivele: parohie, protopopiat și episcopie pentru partea română și reorganizarea aceluiași structuri pentru partea sârbă, mai implica și problema spinoasă a împărțirii bunurilor comune din averea bisericească, fapt ce se anunța a fi foarte dificil.

Prima încercare de rezolvare a problemei împărțirii bunurilor s-a făcut la sinodul episcopesc, convocat la inițiativa autorităților în zilele de 13 și 14 august 1864 la Karloviț, la care a participat și Andrei Șaguna. Lucrările sinodului au avut ca obiect "regularea mai multor afaceri și pentru inițierea despărțirii ierarhice a românilor de sârbi"²⁷. Dacă părțile au ajuns la o înțelegere unanimă de principiu ce privea despărțirea ierarhică (delimitarea protopopiatelor și comunelor, formarea episcopiiilor și desemnarea reședințelor acestora, dotația episcopilor ș.a.m.d) și s-a pledat pentru menținerea unei legături spirituale, nu același lucru s-a întâmplat și atunci când s-a pus problema împărțirii bunurilor²⁸. Neajungând la o înțelegere, părțile au ales o comisie mixtă care să evalueze

²⁶ Separația celor două mitropolii a fost consfințită și de Legea IX din 1868 a Parlamentului ungar. Paragraful 2 al acesteia prevedea că "Mitropolia română este egală cu cea sârbă, ea fiind înființată pentru românii greco-ortodocși, iar episcopia greco-ortodoxă a Ardealului este ridicată la nivel de arhiepiscopie (mitropolie NA)". Paragraful 3 prevedea "ca fiecare mitropolie are dreptul să-și organizeze problemele autonome bisericești școlare și fundamentale la Congresele lor în limitele legilor statului. Congresele putând fi convocate de mitropoliți numai după anunțarea în prealabil a Înălțimii sale împăratul". Paragraful 8 al aceiași legi prevedea "ca în cazul că mitropoliile, episcopiile și obștile bisericești nu reușeau să-și împartă bunurile pe calea înțelegerii, ele urmau să se adreseze instanțelor pe care Înălțimea Sa prin ministrul justiției le va indica". (după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.95-99).

²⁷ George Popoviciu, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p.378-379.

²⁸ *Ibidem*, p.379. Ilarion Pușcariu, *Mitropolia Românilor Ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p.151.

starea fondurilor și să desemneze sumele care urmau să revină fiecărei părți²⁹. Nici comisia desemnată n-a putut să rezolve problema bunurilor în cauză, întrucât partea română le considera ca bunuri confesionale, în timp ce partea sârbă le considera bunuri naționale. În urma acestui eșec, concluziile sinodului episcopesc au fost formulate în scris și trimise autorităților³⁰.

Rezoluțiile cuprinse în autograful imperial din 24 decembrie 1864 au fost incluse și în intimatul guvernului maghiar din 29 decembrie 1864 nr. 8642. Ambele acte cereau în mod imperios ca în Congresul național Sârb (ce începuse pe 1 august 1864 și era în curs de desfășurare) să se stăruiască "a se încheia o complanatiune", menționând totodată că procedura ce urma să fie aplicată în acest scop a fost "regulată printr-o preînaltă instrucțiune", pe care împăratul a încredințat-o comisarului imperial delegat la Congres, Iosif Baron Filipović³¹.

Pe baza celor stabilite de actele amintite, delegațiile celor două părți s-au întâlnit la Karloviț în luna februarie a anului 1865, unde s-au întrunit în mai multe ședințe de lucru. În primele ședințe s-au dezbătut operatele întocmite de părți în urma sinodului episcopesc din 1864, după care s-a trecut la negocierile asupra împărțirii fondurilor și bunurilor bisericești. În cadrul acestor negocieri delegația sârbă a oferit părții române din fondurile comune suma de 200.000 de forinți, dar părțile nu au ajuns la o înțelegere, chiar dacă partea română a coborât de la pretenția ei inițială de 870.000 la 500.000 și în cele din urmă la 400.000 de forinți³². Delegațiile au rămas pe pozițiile lor și la ședința prezidată de comisarul Iosif Baron Filipović pe 9/21 martie. Neajungându-se nici de această dată la un consens, la 14/26 martie delegația română a părăsit Karlovițul³³.

Pe 15/27 martie 1865, în ședința Congresului s-au exprimat mai multe luări de poziție, hotărându-se în cele din urmă ca să se dea părții române suma de 250.000 de forinți, fundația episcopului Rajačić pentru seminar și "fundus-instructus-ul" eparhiei Aradului. În aceeași ședință, patriarhul Maširević a propus să fie cedate românilor și două mănăstiri: Hodoș pentru eparhia Aradului și Zlatica pentru cea a Caransebeșului, dar această propunere a patriarhului a fost respinsă cu 49 de voturi la 4³⁴. În urma

²⁹ Ibidem; Dintre membrii comisiei din partea română s-au aflat și episcopul Procopije Ivașcović, Andrei Mocioni și Vicențiu Babeș (după Nicolae Popea, *Vechea mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu 1870, p.278.

³⁰ Nicolae Popea, *op. cit.*, p.292.

³¹ După cum arată Nicolae Popea, la Congres urmau să se constituie două delegații (corporațiuni) compuse din patriarh, episcopii și delegați mireni pentru partea sârbă și mitropolitul Șaguna, episcopul Procopije Ivașcović și deputații români pentru partea română, care urmau să colaboreze pentru a se ajunge la "o împăcaciune". (după Nicolae Popea, *op. cit.*, p.312.).

³² Teodor Mandić, *Uspomene II*, p.86; Nicolae Popea, *op. cit.*, p.319.

³³ Teodor Mandić, *Uspomene II*, p.87; Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Timișoara 2003, p.90.

³⁴ Teodor Mandić, *Uspomene II*, p.89.

hotărârilor adoptate i s-a încredințat deputatului Teodor Mandić sarcina să elaboreze un memorandum ce avea să fie trimis împăratului. Acest memorandum, în forma sa definitivă, a fost prezentat și adoptat în Congres pe 5 aprilie 1865.

Un memorandum asemănător l-a alcătuit și partea română. Autorul acestuia a fost însuși mitropolitul Andrei Șaguna, care l-a predat împăratului și Ministerului Cultelor și Învățământului, pe 1 aprilie 1865.

Întrucât nu s-a ajuns la nici un consens, problema separării bunurilor s-a aflat pe ordinea de zi a lucrărilor Congresului național bisericesc din anul 1871, unde delegațiile celor două părți s-au întâlnit din nou³⁵. În tratativele ce urmau să se desfășoare, sârbii știau că partea română era avantajată de Legea IX din anul 1868, fapt ce i-a făcut să fie mai maleabili în negocieri. În prima ședință a celor două delegații, care s-a ținut pe 11 iunie, s-a constituit o comisie și s-a ales președintele acesteia, în persoana locțiitorului de mitropolit de atunci, Arsenije Stoicović, ca vicepreședinte a fost ales Procopije Ivašković, iar ca secretari au fost aleși Vicențiu Babeș și Svetislav Kasapinović³⁶. În aceeași ședință s-a stabilit să se ia în discuție problema fondurilor care erau administrate la Karloviț și Pesta, apoi cea a mănăstirilor și modul de împărțire a averii bisericești din obștile amestecate aflate pe teritoriul eparhiilor Arad, Timișoara și Vârșeț. Din fondurile intangibil și școlar-clerical din Karloviț partea română a cerut 250.000 de forinți și dobânda de 6 % din această sumă, începând cu luna aprilie a anului 1865, cerere cu care partea sârbă nu a fost de acord, ea oferind suma de 300.000 de forinți cu dobândă calculată de la 1 iulie 1871, dar cu condiția ca partea română să renunțe la cererile ei în ce privește compensațiile referitoare la reședințele episcopale și a altor bunuri din Timișoara și Vârșeț. S-a mai oferit părții române "fundus-instructus-ul" diecezei Aradului și fundația Josif Raiacić pentru seminar. În privința fondurilor din Pesta și Karloviț, părțile au convenit ca acestea să fie împărțite în două părți egale³⁷.

În pofida unor puncte de divergență, cele două delegații au reușit prin consens să adopte o convenție (Convenția despre obștile amestecate româno-sârbe din diecezele Aradului, Timișorii și Caransebeșului), care prevedea împărțirea averii comune din obștile amestecate și care urma să servească drept îndreptar în realizarea faptică a separării obștilor.

³⁵ Delegațiile au fost alese încă în anul 1870. Partea sârbă era reprezentată de administratorul Mitropoliei Karlovițului, episcopul de Buda Arsenije Stoicović, Svetozar Miletic, Teodor Mandić, Djoka Milosavlević, arhimandritul Bezdinului Teofan Živković (înlocuit apoi de protopopul Laza Stefanovici), Constantin Pulio și Svetislav Kasapinović. Partea română era reprezentată de: Procopije Ivačković, Vicențiu Babeș, Antonie Mocioni, Constantin Rădulescu și colonelul Ioan Balnojan. (după Mihovil Tomandl, *Dr. Svetislav Kasapinović. Prilog nacionalnoj i crkveno-političkoj istoriji Srba u Vojvodini*, Pančevo 1940, p.186).

³⁶ Mihovil Tomandl, *op.cit.*, p.187.

³⁷ *Ibidem.*

Amintita Convenție avea 20 de articole³⁸. În conformitate cu prevederile acestora, o obște se considera amestecată dacă în cadrul ei existau cel puțin 100 de suflete de altă naționalitate decât cea majoritară (art. 1). Atât partea minoritară cât și partea majoritară au dreptul de a cere despărțirea și de a se alipi uneia din cele două mitropolii, cu bunurile ce revin fiecăreia (art. 2). Noua obște, formată prin despărțire, are dreptul de a se constitui ca obște de sine stătătoare, dacă mijloacele materiale îi permit acest lucru, sau se poate afilia la o altă obște din apropiere (art. 5). În ce privește bunurile mobile și imobile sunt instituite 2 principii: obiectul împărțirii îl fac doar acele bunuri care sunt comune, în timp ce bunurile ce revin exclusiv unei părți nu fac obiectul împărțirii (art. 6); acolo unde este o sesie sau două, acestea se vor împărți în mod egal, iar acolo unde sunt peste două, să se împartă cât mai onest (art. 7). Obiectele de inventar și cărțile de cult revin acelei părți în a cărei limbă sunt inscripționate sau scrise, celelalte obiecte vor fi împărțite în raport cu numărul credincioșilor dacă se poate în natură, iar dacă nu, prin compensație bănească (art. 8). Biserica, până atunci comună, revine părții majoritare care, în schimb, trebuie să despăgubească partea minoritară. Despăgubirea se poate face imediat sau în termen de cel mult 5 ani. (art. 9). Până la achitarea despăgubirii părțile vor folosi biserica în comun. La fel se va proceda și cu clădirile școlare (art. 10). După săvârșirea separației fiecare parte are dreptul de a-și avea preotul ei, iar în cazul că unii preoți nu au asigurate mijloacele de subzistență, eparhiile sunt datoare să se ocupe de asigurarea acestora (art. 11). După realizarea separației, fiecare parte are dreptul să se constituiască în obște bisericească de sine stătătoare și să-și administreze averea sa (art. 12). Pentru a se putea separa, partea în cauză trebuie să aibă exprimarea voinței majorității simple a bărbaților care au trecut vârsta de 20 de ani (art. 14). Pentru realizarea separației în obștile amestecate se vor institui comisii, în care ambele părți pot să-și trimită câte doi reprezentanți, iar consistoriile bisericești ale celor două eparhii câte un reprezentant (art. 15). Comisia însărcinată cu rezolvarea problemelor de separație va întocmi un raport în limbile sârbă și română, care urma să fie predat organelor bisericești și de stat (art. 16-17). În cazul că separația bunurilor nu se poate realiza din varii motive, comisiile însărcinate vor îndruma părțile să se adreseze instanțelor de judecată (art. 18).

Potrivit articolului 19 delegațiile, după semnarea convenției, urmau să numească comisiile ce aveau să lucreze la realizarea separației din obștile amestecate, acestea urmând a-și începe lucrul la începutul lui septembrie 1871 și să-l finalizeze până la sfârșitul lunii februarie 1872 (art. 19).

Convenția încheiată de cele două părți la Karloviț, în anul 1871, a fost ratificată de partea sârbă în ședința Congresului din 5 iulie 1871, în vreme ce din partea părții române aceasta a fost ratificată pe 7 iulie 1871 de sinodul episcopesc de la Arad și pe

³⁸ Iz istorije naše deobe sa Rumunima, în S.S. an. XII nr. 10/1902, p. 149-151.

20 iulie, al aceluiași an, de sinodul episcopesc din Caransebeș. Confirmarea convenției de către împărat s-a făcut pe 10 aprilie 1872³⁹.

Pe 9 noiembrie 1872, partea sârbă a achitat părții române suma de 300.000 de forinți, a cedat fundus instructus-ul eparhiei Aradului, moșia Sf. Simeon și fondurile și fundațiile aceleiași eparhii⁴⁰.

În urma încheierii Convenției din 1872, obștile în cauză au trecut la separația faptică, care s-a dovedit greu de realizat în unele locuri, multe din obști apelând la instanța de judecată, după cum se va vedea în continuarea acestui capitol.

Pe măsura transpunerii în faptă a separării obștilor s-au ivit și alte probleme ce vizau separația între cele două Biserici, care n-au fost reglementate de cele două părți. Una din acestea era pretenția părții sârbe ca românii ieșiți din obștile sârbe să plătească așa numitele "cheltuieli pentru Congres". Această problemă a apărut pentru prima dată în anul 1875, când Consiliul Administrativ Eparhial Vârșeț, pe 19 martie 1875, prin actul E 258, a adoptat propunerea protopopului de Bela Crkva, prin care se cerea ca obștile bisericesti române, care s-au separat sau erau în curs de separare, să achite și ele așa numită taxă "cheltuieli pentru Congres", taxă ce până atunci a fost plătită de toate parohiile din Mitropolia Karlovițului⁴¹. Actul amintit a fost trimis Consiliului Congresului spre înștiințare și rezolvare. Consiliul Congresului, prin hotărârea sa din 13 septembrie 1875, nr.F 272 ex 1875/146, a stabilit că așa numitele cheltuieli pentru Congres să fie plătite și de românii din obștile care s-au separat, pentru congresele ținute în anii 1864/65, 1869 și 1872, motivând această decizie prin faptul că și românii în acei ani au fost în comunitate cu sârbii, au influențat alegerea membrilor în Congrese și că acestea au lucrat nu numai în interesul sârbilor ci și în cel al românilor, mai ales în problemele ce vizau separația⁴². Consiliul Congresului a trimis această hotărâre eparhiilor române, odată cu cererea ca acestea să facă un apel către obștile din subordine care s-au separat și celor în curs de separare să achite respectiva taxă. Episcopul Aradului a răspuns părții sârbe pe 30 octombrie 1876 prin actul nr.2489, în care a arătat că sârbii din obștile

³⁹ *Ibidem*, p.152.

⁴⁰ *Ibidem*; O parte din suma de 300.000 de forinț a fost acoperită din obligațiunile familiei Mocioni, pe care aceasta le avea la „Fondurile naționale sârbești” în urma unor împrumuturi pe care familia menționată le ridicase din aceste fonduri. Deși Antoniu Mocioni, care era membru al delegației române la negocierile din 1872, pentru a evita discuțiile pe această temă a cerut ca obligațiunile familiei sale să rămână la fondurile sârbești, ceilalți membri ai delegației (episcopul Ivașcović, Vicențiu Babeș și Iulian Ianculescu), care în luna noiembrie 1872 au asistat la selecționarea și primirea obligațiunilor, au cerut obligațiile familiei Mocioni, pe care le considerau cele mai sigure. În urma acestei manevre familia Mocioni a ajuns debitoare la Fondurile național-bisericesti române. Unii din dușmanii acestei familii, prin unele publicații ale vremii, au învinuit-o de „despăgubirea intereselor bisericesti și ale nației”, deși familia Mocioni și-a achitat datoria sa până la ultimul ban. (după Teodor Botiș, *op. cit.*, p.265).

⁴¹ SMG an.III nr.13/1905, p.231.

⁴² *Ibidem*.

bisericești aflați pe teritoriul eparhiilor românești, nu sunt supuși la plata taxei respective, că această taxă nu este prevăzută în mod diferențiat ci este inclusă în taxa generală pentru cult și școlarizare⁴³. Se pare că din pricina tergiversărilor îndelungate această problemă nu a fost rezolvată, fiind în cele din urmă abandonată.

O altă problemă apărută a fost aceea că sârbii și românii aflați în număr mic într-o obște majoritară și nu puteau să se constituie ca parohie de sine stătătoare, cu toate că doreau să intre în comunitatea majoritară sârbă sau română, au întâmpinat mari greutăți în acest sens. Astfel, după cum reiese din raportul ședinței Consistoriului Eparhial Vârșeț din 2 aprilie 1906, Consistoriul a respins cererea românilor din Lugovet și Uljma de a fi primiți în comunitățile bisericești sârbe din acele comune⁴⁴. În ședința din 1 septembrie 1908 al aceluiași Consistoriu s-a hotărât ca țigani și românii din Zlatica pot fi primiți ca membri ai comunității sârbe⁴⁵.

Mari greutăți s-au ivit și în situațiile când credincioșii din ambele părți au început să treacă dintr-o obște bisericească în alta. În rezolvarea acestor probleme spinoase, organele de conducere eparhiale au făcut eforturi serioase pentru soluționarea lor. În anul 1906, Consistoriul Eparhial Timișoara prin hotărârea nr.K. 909 ex 1905/70 ex 1906, emisă "în scopul evitării conflictelor cu autoritățile duhovnicești române" și "în lipsa reglementărilor" în ce privește trecerea de sub autoritatea unei mitropolii în cealaltă, a cerut obștilor din subordine să respecte în totalitate prevederile Legii 53 din 1868 paragrafele 1-8, care reglementau trecerile între confesiunile recunoscute de stat și să țină seama de hotărârea Ministerului Învățământului și Cultelor, nr.78735 din 12 noiembrie 1898⁴⁶.

Tot hotărârea Consistoriului mai recomandă ca, înainte de trecerea sau primirea în cadrul parohiei ortodoxe sârbe, cei în cauză trebuie să mai prezinte autorităților politice locale o declarație că sunt de naționalitate sârbă și că în cazul ieșirii din parohia sârbă, atât pentru ei cât și pentru urmașii lor, vor renunța la orice pretenție asupra averii bisericești a obștii pe care au părăsit-o⁴⁷.

Aceiași hotărâre cere preoților parohi să respecte strict prevederile legilor amintite și, mai mult de atât, să urmărească și mișcările părții române, iar în cazul obstrucționării acestora să semnaleze acest fapt Consistoriului. Pentru buna informare, Consistoriul cere parohiilor să achiziționeze pentru biblioteca parohială textul legilor: Legea 53 din 1868, Legea 43 din 1895 și hotărârea Ministerului de Interne din 1896 nr.56/5⁴⁸.

⁴³ *Ibidem*, p.232.

⁴⁴ *Idem* an.IV nr.8/1906, p.133-134.

⁴⁵ *Idem* nr.38/1908, p.617.

⁴⁶ *Idem* an.XII nr.3/1914, p.39.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Deși bine intenționată, hotărârea Consistoriului din 6 martie 1906 nu a putut rezolva cazurile de trecere dintr-o parohie în alta, care deveneau tot mai frecvente și tot mai generatoare de conflict.

Pentru evitarea conflictelor prilejuite de aceste “treceri”, atât mitropolitul Karlovițului⁴⁹ cât și cel al Ardealului⁵⁰, în anul 1912, au fost nevoiți să se adreseze Ministerului Învățământului și Cultelor și să ceară lămuriri asupra rezolvării problemei: când se poate considera un român ortodox membru al unei obști bisericești sârbe?; respectiv când se poate considera un sârb membru al unei obști bisericești române? Răspunsul la aceste întrebări a parvenit părții sârbe pe 14 martie 1913 și a fost publicat în numărul 17 al revistei Srpski Mitropolijski Glasnik din același an⁵¹. Din conținutul actului trimis de minister reiese că toți acei credincioși de credință ortodoxă, care prin limba lor maternă se disting de ceilalți care alcătuiesc obștea bisericească dintr-o localitate și nu au organizație bisericească proprie, pot și trebuie să se considere membrii obștii bisericești locale cu drepturi depline numai în două cazuri: a) când obștea bisericească sau cei interesați demonstrează cu dovezi credibile că ei sau înaintașii lor, la 1 ianuarie 1869 (ziua când a intrat în vigoare separația mitropoliilor), au fost în acea comunitate bisericească și de atunci nu au ieșit din aceasta, nu au fost implicați în înființarea altei obști și nu au făcut parte din alta care între timp s-a înființat⁵²; b) dacă, în conformitate cu paragraful 6 al celei de-a II-a secțiuni (capitolul A) din Rescriptul imperial din 1868, cel în cauză înaintează parohului și Consiliului parohial cererea de primire în obște și actele doveditoare că este de credință ortodoxă. Alături de cele două cazuri, ministerul mai prevede și reglementarea că un membru al unei comunități bisericești are dreptul de a ieși oricând din aceasta și să se afilieze celei mai apropiate obști, care corespunde limbii materne a acestuia.

Înmulțirea proceselor în instanță, între obștile sârbe și române, a generat un climat de teamă și neîncredere între cele două părți și le-a determinat să-și ia unele măsuri de precauție sporite, menite să împiedice orice formă de revendicare a bunurilor bisericești. Congresul național bisericesc sârb pe 15 august 1903, a emis hotărârea nr.290, prin care a cerut obștilor sârbe să opereze modificări în Cartea funciară, prin care să se evedențieze cât mai concludent denumirea de “ortodox sârb” în ce privește dreptul de proprietate al obștilor asupra averii bisericești⁵³.

Cât de mare era teama de revendicările părții române reiese și din faptul că și acele obști care erau curat sârbești, au început să-și facă griji în acest sens mai ales atunci când, câte o familie românească se stabilea în comuna lor. Exemplul credincioșilor

⁴⁹ Mitropolitul Karlovițului s-a adresat ministerului pe 23 noiembrie 1912.

⁵⁰ Mitropolitul Ardealului s-a adresat ministerului pe 8 iulie 1912.

⁵¹ *SMG* an.XI nr.7/1913, p.98-99.

⁵² *Ibidem*, p.99.

⁵³ *Idem an.IV nr.1/1906*, p.1.

sârbi din Lugovet este concludent în acest sens. În protocolul ședințelor Consiliului parohial al acestei obști s-a consemnat pe 7 februarie 1895 propunerea preotului Zaharia Stancović de “a se zidi în Sf.Biserică o placă de piatră, pe care să se scrie că aceasta (biserica N.A.) este proprietatea exclusivă a sârbilor ortodocși”⁵⁴.

Tot de teama unor revendicări ulterioare ale românilor, Consistoriul Eparhial Timișoara a emis hotărârea K 593/518 ex 1903, prin care se cerea obștilor bisericești din subordine să nu accepte nici un fel de daruri sau donații din partea românilor și, în cazul că acestea au fost făcute, să fie imediat înapoiate⁵⁵. În aceeași hotărâre se interzicea strict repartizarea scaunelor bisericești credincioșilor români⁵⁶.

Pe toată durata desfășurării procesului de separație, în pofida unor conflicte pe plan local generate uneori de stări emoționale, ierarhia superioară, conducerile eparhiale și cele mitropolitane ale celor două Biserici au avut o comportare demnă și au depus eforturi remarcabile în atenuarea și aplanarea acestor dispute. Ambele părți și-au susținut punctele de vedere cu argumente pertinente și, în toate situațiile, au dat dovadă de respect una față de cealaltă, folosind mereu comunicarea ca mijloc de rezolvare a diferendelor.

Această grijă de evitare a conflictelor, precum și comunicarea cu cealaltă parte, s-a manifestat în rândul înaltei ierarhii încă de la început, de la publicarea cunoscutului autograf al împăratului Franz Iosef din 24 decembrie 1864, care prevedea înființarea Mitropoliei Române a Ardealului. Astfel, la scurt timp după publicarea acestui act, Andrei Șaguna, mitropolitul nou înființatei mitropolii, pe 28 decembrie 1864, a scris din Sibiu patriarhului Mașirević o scrisoare în care arăta că deși “această hotărâre împărătească s-a făcut deja publică în ziarele oficiale vieneze și de acolo a trecut și în alte ziare și deja peste tot este cunoscută de creștinii noștri și ca nu cumva cineva să creadă orice, că deja Mitropolia Română în viață a intrat și că românii sunt dezlegați de autoritatea bisericească de până acum, am găsit de cuviință ca în înțelesul înaltei scrieri a Ministerului din 24 decembrie anul curent nr.8642, a emite acest % țircular către românii noștri bănățeni, în care să arăt starea dreaptă a lucrurilor și acel țircular l-am trimis Domnului Episcop al Vârșetului și Consistoriului Eparhiei Timișoara cu cererea (rugămintea) de a-l publica pe calea organelor lor în interesul ținerii bunei rânduiei”⁵⁷.

În același mod a procedat și episcopul Aradului Procopije Ivačković după publicarea Diplomei din 4 iulie 1865, care prevedea înființarea episcopiilor românești

⁵⁴ A.P.C., *Zapisnik sednica 1885-1898* inv br.53, p.3. Placa a fost pusă în altarul bisericii în anul 1888 și are înscris pe ea următorul text în limba sârbă “Acest Sf.Lăcaș cu hramul Sf.Prooroc Ieremia, a fost zidit în anul 1847 pe cheltuiala locuitorilor Lugovetului de naționalitate sârbă”.

⁵⁵ REUT 1872-1905 II, p.42.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *ASANUK PM “B” nr.2/1865*. Alăturat scrisorii s-a trimis și circularul nr.M 3. (Vezi Anexa nr.1)

de Arad și Caransebeș și ieșirea acestora de sub jurisdicția Mitropoliei Karlovițului. Acest fapt reiese din scrisoarea trimisă de episcopul Ivačković patriarhului Mașirević pe 22 iulie 1865⁵⁸. În scrisoarea sa, episcopul Aradului arată că, după publicarea Diplomei amintite, a așteptat o scrisoare de la patriarh în legătură cu aceasta și văzând că această scrisoare nu a ajuns, episcopul scrie "...sunt nevoit să stăruiesc a întreba și doresc din partea Sfinției Voastre lămuriri în problema relațiilor de până acum a acestei eparhii cu Mitropolia Karlovițului...". Mai departe episcopul cere patriarhului "...să-l binecuvinteze în aceste împrejurări..." și arată că preoțimea și poporul ce a venit la el să ceară lămuriri "...spre Consistoriul din Timișoara i-am îndrumat pentru a evita conflictul și am așteptat de la Sfinția Voastră scrisoare..."⁵⁹. Același îndemn la calm și bună înțelegere reiese și din circulara episcopului Ioan Popasu al Caransebeșului din 5 octombrie 1865: "...Până la ieșirea comisiunii pentru desfacerea credincioșilor noștri români, au să rămână în starea în care au fost până acum sub stăpânire episcopescă și protoprezviterală sârbească. Nimic să nu înoiască, nimic să nu schimbe din rânduielile de care s-au ținut până acuma. N-au să pomenească numele meu sau al mitropolitului nostru român ortodox. Circularele mele n-au să le citească în biserică cu un cuvânt precum am zis, să rămână în starea în care au fost până acum..."⁶⁰.

Chiar și în toiul desfășurării procesului de separație ierarhică, cu tulburările produse în unele obști amestecate, ierarhii și clericii de rang superior nu s-au lăsat pătrunși de resentimente. O semnificativă dovadă în acest sens este înmormântarea protopopului român al Vârșetului Nicolae Tincu Velia (militant înflăcărat al separației), la care au luat parte alături de protopopii și preoții români și "episcopul sârb al Vârșetului Emilijan Kenghelac, arhimandritul Stanojlović, protopopul Trandafilović și toată preoțimea parohială din Vârșet din partea sârbească"⁶¹.

Comportarea demnă, respectul reciproc și solidaritatea ortodoxă existentă între conducerile celor două ierarhii reiese și din circulara episcopului Gavriilo Zmejanović din 10 august 1898, prin care acesta anunță toate parohiile din subordine că, pe 26 iulie/8 august, a trecut la cele veșnice episcopul român al Caransebeșului, Nicolae Popea⁶². În circulară se cerea "...ca moartea numitului Prea Sfințit episcop, în toate bisericile din eparhie să fie anunțată după rânduială"⁶³.

⁵⁸ *ASANUK PM "B" nr.25 I/1865*. (Vezi Anexa nr.2)

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ I.D.Suciu, *N.T.V* p.334.

⁶¹ *Ibidem*, p.176.

⁶² *AMZ, Konzistorialna Akta (1901-1909) Nr.inv.12,16,23,26,33,37,43,47,52, Akt nr.53/1908*.

⁶³ Aceasta însemna tragerea clopotelor timp de 8 zile (de 3 ori pe zi), pomenirea la Sf.Liturghie 6 săptămâni la rând, iar după 6 săptămâni pomenirea cu parastas.

Același respect și solidaritate s-a arătat din partea Consistoriilor eparhiilor Vârșet și Timișoara și cu prilejul trecerii în neființă a mitropolitului Ioan Mețianu, ambele transmițând telegrame de condoleanțe Consistoriului din Sibiu⁶⁴.

3.1. Separația în obștile bisericești din eparhia Timișoara

Din eparhia Timișoara, în perioada 1865-1918, în procesul de separare ierarhică, au fost implicate următoarele obști bisericești: Arad-Gaj, Brestovac, Cenad, Ciakova, Duboki Nadaș, Gad, Ečka, Fenlak, Foieni, Hernjakovo, Hodmezevașarhelj, Kecea, Knez, Lipova, Mali Bečkerek, Sent George, (Berecuța), Monoștor, Munar, Nadlak, Pața, Petrovo-Selo, Pečka, Saravola, Stančevo, Timișoara-Fabrik, Timișoara Mehala, Tornja, Veliki Sent Mikloș. Unele dintre acestea precum Brestovac, Duboki Nadaș, Lipova, Tornja, Hernjakovo, Hodmezevașarhelj, deși în 1865 au fost trecute sub jurisdicția eparhiei Timișoara⁶⁵, în urma acțiunilor întreprinse de eparhia română a Aradului ele au fost ulterior trecute sub jurisdicția acesteia și au constituit mult timp obiect de dispută între cele două eparhii. În urma acestei dispute, unele au revenit sub jurisdicția eparhiei Timișoara: Tornja 1878⁶⁶, Hodmezevașarhelj 1909⁶⁷; pe când Lipova (înainte de 1878)⁶⁸, Brestovaț 1911⁶⁹ și Hernjakovo 1909⁷⁰ au trecut definitiv sub jurisdicția eparhiei Aradului. În ce privește obștea Duboki-Nadaș, aceasta se afla în proces și în perioada premergătoare începerii Primului Război Mondial⁷¹.

În cele ce urmează, se va prezenta modul cum s-a înfăptuit separația ierarhică în fiecare din obștile menționate.

ARAD-GAJ. În această obște bisericească separația s-a realizat pe cale judecătorească, în anul 1870⁷². Biserica cu hramul Sf. Simeon Stâlpnicul din cadrul mănăstirii Arad-Gaj⁷³, ce servise până atunci ca biserică parohială comunității mixte româno-sârbe, a trecut în proprietatea părții române. Rămăși fără biserică în 1870, sârbii s-au constituit ca parohie aparte și în anul următor (1871) au ridicat actuala biserică, cu hramul Schimbarea la Față. Pentru zidirea acesteia ei au plătit antreprenorului arădean

⁶⁴ *SMG an.XIV nr.11/1916*, p.156 și 159.

⁶⁵ Aceasta reiese din faptul că sunt trecute în Rescriptul imperial din 1868 (după *Reskript 1868*, p.54).

⁶⁶ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.61.

⁶⁷ *REUT 1906-1908*, p.113-114.

⁶⁸ Întrucât nu apare în Șematismul lui Stevan Bolmanac din 1878.

⁶⁹ *REUT 1909-1912*, p.163.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p.164.

⁷² Vukica Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica 1996, p.36.

⁷³ Biserica și complexul mănăstiresc menit a servi și drept reședință episcopală, au fost ridicate de episcopul Aradului, Sinesie Živanović, în timpul păstoririi sale -1751-1768 (după Sava Episkop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.457).

Vinkler suma de 15000 de forinți⁷⁴. În Arad-Gaj există și o biserică românească zidită în anul 1936⁷⁵.

BRESTOVAC. După cum s-a arătat, obștea Brestovac s-a aflat între obștile care constituiau obiect de dispută între episcopia Timișorii și episcopia Aradului. În anul 1908, Mitropolia Karlovițului și Consistoriul Eparhial Timișoara au intentat proces pentru recuperarea obștilor Brestovac și Duboki Nadaš⁷⁶. În ce privește obștea Brestovac, Tribunalul regal din Budapesta a respins în 1909, prin hotărârea nr.32462/1909, cererea mitropoliei sârbe de a încorpora în cadrul episcopiei Timișoara această parohie. Hotărârea a fost întărită și de instanța superioară a Curiei regale nr.169 din 1911⁷⁷.

ČENAD. Separația s-a realizat aici înainte de anul 1889, când românii și-au ridicat propria biserică⁷⁸. Vechea biserică, clădită în 1773 și lărgită în anul 1833, a rămas sârbilor⁷⁹.

ČAKOVA. Până în anul 1856, în biserica din Čakova s-a slujit în limba slavonă⁸⁰. Din acel an, prin înțelegere cu românii, s-a introdus o nouă practică: anume ca în fiecare a-3-a duminică să se slujească și în limba română. Aceasta, după cum este scris în "Letopis-ul" parohiei sârbe, „s-a făcut din dragoste frățească și nicidecum la porunca vreunei autorități”⁸¹. În anul 1870 românii s-au retras din biserică "probabil la recomandarea Consistoriului Eparhial din Caransebeș", încredințând asistența religioasă a ortodocșilor români preotului român Costa Dimitrijević din Ghilad, care a slujit până în 1874⁸².

În 1872 s-a alcătuit o comisie mixtă româno-sârbă, care a hotărât ca două părți din bunurile bisericești să revină sârbilor și parte românilor. Mult timp, hotărârile comisiei n-au fost puse în aplicare. În anul 1894 partea română a intentat proces și a căutat să i se dea jumătate din bunurile bisericești. În prima fază a procesului românilor, li s-au respins pretențiile asupra bunurilor, dar li s-a permis afilierea jurisdicțională la eparhia din Caransebeș. Românii, în urma acestui fapt, au făcut recurs la Tabla regală din Budapesta și apoi la Curia regală care, prin hotărârea nr.4532/897, a acordat românilor dreptul la jumătate din bunurile bisericești⁸³. Avera mobilă și imobilă a fost împărțită în mod egal, iar sârbii, cărora le-a rămas biserica, au trebuit să-i despăgubească pe români cu suma de 15390 forinți, în 5 rate anuale, începând din anul 1897⁸⁴. Pentru a face față

⁷⁴ Colectiv autori *Tri veka Tekelijine Crkve*, Timișoara 2002, p.105.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *REUT 1906-1908*, p.134.

⁷⁷ *Idem 1909-1912*, p.163.

⁷⁸ Stevan Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje*, p.173.

⁷⁹ *Ibidem*, p.171.

⁸⁰ Stojan Lera, *Čakovo*, Timișoara 2005, p.27.

⁸¹ A.P.S Čakova, *Letopis Srpske Pravoslavne Parohije Čakova*, p.11.

⁸² *Ibidem*, p.12.

⁸³ *Ibidem*, p.13.

⁸⁴ *Ibidem*, p.14.

ratelor impuse, Consiliul Parohial a lansat un apel pe 26 decembrie 1898, la care au răspuns 55 de persoane și care au donat obștii sârbe Ciakova suma de 3110 forinți⁸⁵.

Obștea a mai beneficiat și de ajutor din partea fondurilor naționale, Consiliul Congresului deblocând în acest scop suma de 3758,5 forinți⁸⁶.

Biserica românească s-a zidit între anii 1900-1907⁸⁷.

DUBOKI NADAȘ. Pe toată durata perioadei ce face obiectul acestui studiu, această parohie a fost intens disputată între eparhia Timișoara și cea a Aradului. Inclusă inițial sub jurisdicția celei dintâi⁸⁸, probabil în urma unei corecții, obștea a fost trecută ulterior sub jurisdicția episcopiei Aradului.

În anul 1899, sârbii din Duboki Nadaș s-au adresat Consistoriului Eparhial Timișoara și și-au exprimat dorința separării de români, pentru a se constitui ca parohie sârbă⁸⁹. La această cerere, Consistoriul Eparhial a hotărât primirea sârbilor din Duboki Nadaș în componența eparhiei Timișoara și a trimis trei reprezentanți, care au luat legătura cu autoritatea politică a plasei, cerând și Consistoriului din Arad să iasă la fața locului. Cu prilejul efectuării anchetei s-a constatat că în Duboki Nadaș erau 454 de ortodocși, din care 189 și-au exprimat în scris opinia și în fața comisiei că doresc să-și înființeze parohie sârbă⁹⁰. Delegația sârbă a mai constatat cu acel prilej că localitatea are o biserică nouă în valoare de 12000 forinți, sesie în valoare de 4000, școală în valoare de 12000 și 4 jugăre de pământ ale școlii, în valoare de 300 de forinți⁹¹. Ancheta efectuată s-a desfășurat doar în prezența delegației sârbe și a reprezentanților autorității politice, întrucât eparhia Aradului nu a vrut să-și trimită reprezentanții. În situația dată, Consistoriul din Timișoara a luat hotărârea de a intenta un proces și l-a rugat și pe mitropolitul Karlovițului, ca în calitate sa de președinte al delegației sârbe, pe probleme de separație, să împrumutească Consistoriul din Timișoara în rezolvarea acestei probleme și să ceară Consiliului Congresului un ajutor de 600 forinți anual din fondul ierarhic, pentru întreținerea unui preot sârb⁹². Consiliul Congresului a aprobat cererea Consistoriului din Timișoara, în ce privește acordarea ajutorului de 600 forinți și, prin actul S.O.1166 din 18 septembrie 1899, a rugat pe mitropolitul Ardealului să se pronunțe cât mai repede în această problemă, sugerând acestuia ca separarea să se facă pe calea înțelegerii. Tot Consiliul Congresului a cerut Consistoriului Eparhial Timișoara să nu întreprindă nici o acțiune în acest sens, până la noi ordine.

⁸⁵ *Ibidem*, p.18.

⁸⁶ *SMG an.II nr.16/1904*, p.316.

⁸⁷ Nicolae Cornean, *Monografia*, p.207.

⁸⁸ Acest fapt reiese din Rescriptul imperial din 1868, unde obștea apare în componența eparhiei Timișoara, fiind înregistrată cu 500 de suflete (după Rescript 1868, p.54).

⁸⁹ *REUT 1872-1905*, I, p.319.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

Consistoriul din Arad a contestat rezultatele anchetei desfășurate la fața locului la autoritățile politice județene, care au anulat rezultatele acesteia. În această situație, Consistoriul Eparhial Timișoara a făcut contestație la Ministerul Învățământului și Cultelor⁹³.

Cum problema separării nu a fost rezolvată, Consistoriul Eparhial a intentat un proces care, după cum reiese din documentele eparhiei, a durat și după anul 1912⁹⁴. La scurt timp a izbucnit Primul Război Mondial, iar după terminarea acestuia, în noile condiții apărute, nu s-a mai făcut nimic în acest sens.

ЕЦКА. Până în anul 1874, sârbii și românii au format o singură comunitate bisericească. În 1784 s-a produs separația ierarhică. În urma acesteia, sârbilor le-a revenit biserica veche clădită în 1711⁹⁵ din chirpici, iar românilor biserica nouă, clădită în 1811 din material solid⁹⁶. Sârbii au mai primit o sesie și 7428 forinți compensație⁹⁷. Cimitirul a rămas comun. Din cei doi preoți slujitori, unul s-a declarat sârb (Dimitrije Murgulović), iar celălalt, Kiril Magdić (mai târziu Magda) s-a declarat român⁹⁸. Sârbii s-au constituit în parohie aparte în anul 1877. La sfârșitul anului 1908 obștea bisericească sârbă avea în proprietate 137 jugăre, în acestea fiind inclusă și sesia parohială de 32 de jugăre⁹⁹.

FENLAK. Separația în această comună s-a făcut pe cale judecătorească. Prin hotărârea Curiei regale din 12 martie 1896, nr.8682/ex 1895, s-a încheiat procesul dintre cele două părți implicate¹⁰⁰. Hotărârea judecătorească prevedea ca toate bunurile bisericești să fie împărțite în două părți egale. Ca urmare a acestui fapt, biserica și casa parohială au revenit părții române, care trebuia să despăgubească partea sârbă cu 10613,98 forinți, în cinci rate anuale egale de câte 2122,79 forinți, începând cu 27 martie 1897¹⁰¹.

Cele 3 sesii au fost împărțite și ele, fiecărei părți revenindu-i 1 ½¹⁰². Din cele 48 de cărți de cult existente, 17 bucăți au revenit părții române și 31 de bucăți părții sârbe. Întrucât părții române i-a revenit biserica, matricolele au rămas în posesia acesteia¹⁰³.

⁹³ *Ibidem*, p.320.

⁹⁴ *Idem 1909-1912*, p.164.

⁹⁵ Miloș Popović, *Crkveni Život*, p.71.

⁹⁶ Evghenie Letica, *Șematizam 1897*, p.78.

⁹⁷ Jovan Erdaljonović, *Srbi u Banatu*, p.306.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p.307.

¹⁰⁰ *Idem 1872-1905*, I, p.167.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.63.

¹⁰³ *REUT 1872-1905*, I, p.168.

FENJI. Aici, despărțirea ierarhică s-a realizat în anul 1872¹⁰⁴. Biserica veche zidită între anii 1760-1770 a rămas sârbilor, care i-au răscumpărat pe români. În 1875, românii au început zidirea bisericii¹⁰⁵.

Cu toate că a beneficiat de mare sprijin din partea familiei Mocioni, obștea românească mai avea nevoie de mulți bani pentru a achita lucrările¹⁰⁶. Acest fapt reiese din apelul făcut de protopopul Andreievic, la 24 iulie 1875, în care cerea parohiilor din protopopiatul său să ajute "comuna Feniu" ... "care prin despărțirea ei de către ierarhia Serbiască, rămânându fără biserică, au trebuit se-și zidească biserica nouă și fiind cu aceia au constatat, cu mult mai mult decâtu ce i-a fost iertat mijloacele, au fost constrânsă să rămână datoare la respectivii întreprinzători, cu mai multe mii de florini ce deacă astăzi după recoltele cele de totu nenorocite, din anii trecuți pe lângă voinția ei cea mai bună, nu se poate împăca fără agiutoriu din afară și coreligionarilor săi..."¹⁰⁷.

GAD. După cum reiese din documentele eparhiei Timișoara, primele tulburări în legătură cu separația ierarhică au apărut la începutul secolului XX, când este consemnat faptul că în obștea bisericească mixtă de până atunci și-a făcut apariția preotul român din Togir, care i-a îndemnat pe românii de aici să se separe de sârbi. În această situație, obștea bisericească Gad a înștiințat organele de conducere ale eparhiei Timișoara și ale mitropoliei¹⁰⁸. Consistoriul Eparhial din Timișoara, prin actul nr.K 241/229 ex 1903, s-a adresat Consistoriului Eparhial din Caransebeș, cerându-i acestuia să oprească acțiunea preotului român în obștea bisericească din Gad¹⁰⁹. Întrucât demersul Consistoriului din Timișoara n-a avut efectul dorit, același Consistoriu s-a adresat, prin actul K 358/346 ex 1903¹¹⁰, în aceeași problemă, Ministerului Cultelor și Învățământului. Acțiunile de separare au continuat până în anul 1924, când românii s-au constituit ca parohie aparte, fără a împărți bunurile bisericești cu sârbii¹¹¹. Sub preotul Dimitrie Peteu, și-au amenajat mai întâi o capelă într-o casă închiriată, în anul 1929 începând construcția unei biserici¹¹².

HERNJAKOVO. Primele tendințe de separare au apărut în anul 1901, când episcopul român al Aradului, printr-un act emis pe 25 ianuarie 1901, a informat conducerea eparhiei Timișoara că a trimis un delegat în Hernjakovo pentru a culege informații necesare realizării separației ierarhice în această comună¹¹³. În același act, episcopul Aradului a

¹⁰⁴ N.Cornean, *Monografia*, p.291.

¹⁰⁵ Božidar Cizmas-Višeslava Cirić, *Fenji*, in vol.*Iz sela u selo*, București 1985, p.89.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Arhiva Parohială Soceni, *Țirculariu* început din anul 1858, p.495.

¹⁰⁸ *REUT 1872-1905*, II, p.67.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ N.Cornean, *Monografia*, p.301.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *REUT 1872-1905*, I, p.320.

cerut conducerii eparhiei Timișoara ca ambele părți să trimită în același timp câte doi delegați, care să stabilească starea de fapt din această obște. Conducerea eparhiei Timișoara, în răspunsul dat conducerii episcopiei Aradului, mai întâi a protestat împotriva acțiunii delegatului român și apoi și-a exprimat poziția în legătură cu ieșirea la fața locului a comisiei mixte cerută de episcopul Aradului, afirmând că nu se împotrivesc unei asemenea inițiative, dar mai întâi cere să se lămurească problema dacă, după prevederile Convenției din Karloviț, sunt îndeplinite condițiile pentru separația ierarhică în Hernjakovo¹¹⁴. În acest scop, Consistoriul din Timișoara a trimis, conform hotărârii nr.K 170/126 ex 1901, doi delegați la fața locului, ca să constate doar dacă condițiile Convenției de la Karloviț sunt îndeplinite¹¹⁵.

Între timp, oficiul parohial a informat Consistoriul din Timișoara că a primit o adresă din partea protopopului român din Belinț, care a anunțat că va veni în Hernjakovo însoțit de solgăbiroul de Timiș-Recaș și cu doi jandarmi, cerând să-i fie pregătite două liste: una cu numărul ortodocșilor din parohie și una cu inventarul bunurilor bisericești¹¹⁶. Deși Consistoriul din Timișoara, în urma informării oficiului parohial, a protestat energic prin actul K 225 ex 1901, pe 16 aprilie 1901 protopopul Belințului, împreună cu doi preoți români, cu solgăbiroul și cu 4 jandarmi, a sosit în comună, au adunat poporul și au cerut acestuia să se pronunțe în problema separării¹¹⁷. Întrucât 170 de familii de români s-au pronunțat pentru separație, protopopul a organizat obștea bisericească și școlară românească. Nemulțumit de această acțiune, Consistoriul din Timișoara s-a hotărât inițial să facă contestație la Minister, dar în urma unor informații primite că partea română va renunța la acțiunile sale, contestația nu a fost făcută. Acțiunile în vederea realizării separației au continuat și în anii următori. În 1903, 36 din familiile care s-au pronunțat pentru ieșirea din parohia sârbă și-au schimbat poziția, exprimându-se în scris că doresc să rămână pe mai departe în componența acesteia¹¹⁸.

La începutul anului 1905, solgăbiroul a convocat o comisie comună, care s-a întrunit pe 9 ianuarie și a întocmit un proces verbal care i-a nemulțumit pe delegații sârbi, întrucât în acesta s-a trecut situația constatată de comisia din anul 1901, care nu corespundea realităților din anul 1905¹¹⁹.

În anul 1908, Mitropolia română a intentat un proces la Tribunalul din Budapesta pentru separarea ierarhică din Hernjakovo și pentru împărțirea bunurilor bisericești¹²⁰. În urma procesului, Tribunalul din Budapesta, prin sentința nr.30078/1908, a hotărât ca

¹¹⁴ *Ibidem*, p.321.

¹¹⁵ *Idem*, II, p.59.

¹¹⁶ *Ibidem*, p.60.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p.61.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Idem 1906-1908*, p.134.

obștea bisericească din Hernjakovo să revină în întregime părții române. Aceiași sentință a dat-o și Curia regală, prin hotărârea nr.2476/1909 P¹²¹.

HODMEZEVAȘARHELJ. Și această parohie a constituit, multă vreme, obiectul disputei între eparhia Timișorii și cea a Aradului. Deși ea a făcut mereu parte din eparhia Aradului, prin Rescriptul imperial din 10 august 1868 a fost inclusă între obștile bisericești ale eparhiei Timișoara¹²². Acest fapt a nemulțumit conducerea eparhiei Aradului, care a început demersurile pentru trecerea acestei obști sub jurisdicția sa¹²³.

În raportul Consiliului Administrativ Eparhial Timișoara din 12 decembrie 1902, nr.A 1567/1024 ex 1902, se constată că această obște bisericească se află sub controlul obștii politice, până când Ministerul Învățământului și Cultelor nu va emite o hotărâre sub jurisdicția cărei eparhii aceasta va intra¹²⁴. În același raport, Consiliul Administrativ Eparhial își manifestă satisfacția că această obște bisericească recunoaște autoritatea eparhiei Timișoara asupra ei, trimițând în fiecare an bilanțul contabil și evidența financiară și mai mult de atât, chiar în anul 1902 a cerut de la organele de conducere ale eparhiei Timișoara permisiunea de a cumpăra o casă în valoare de 50000 de coroane, pe care a intabulat-o pe obștea bisericească sârbă¹²⁵.

În anul 1906 Ministerul Învățământului și Cultelor, prin actul nr.110209 ex 1906, a hotărât ca obștea bisericească Hodmezevașarhelj să fie "*in dogmaticis et spiritualibus*" sub autoritatea mitropoliei Karlovițului și sub jurisdicția eparhiei Timișoara¹²⁶.

KEČA. Dintr-o circulară a protopopului Nicolae Tincu Velia, trimisă din Secaș (fără dată) preoților din protopopiatul său, reiese că în Keča s-a constituit în scopul separării ierarhice o comisie mixtă care, în zilele de 7-10 martie 1866, a analizat condițiile în care să se despartă¹²⁷.

În această comună separația ierarhică s-a realizat în anul 1872¹²⁸. Întrucât românii erau majoritari, autoritățile de stat au acordat biserica clădită în 1859 românilor, iar sârbii au primit o compensație bănească pentru aceasta¹²⁹. Cu banii primiți și cu alte donații au reușit să-și ridice biserică proprie abia în anul 1896¹³⁰.

KNEZ. Imediat după anul 1864, românii și-au exprimat dorința de a se separa de sârbi. În anul 1866 s-a înființat o comisie mixtă, care a întocmit o situație a populației

¹²¹ *Idem 1909-1912*, p.163.

¹²² *Reskript 1868*, p.54.

¹²³ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.33.

¹²⁴ *REUT 1872-1905*, I, p.324.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Idem 1906-1908*, p.113-114.

¹²⁷ I.D.Suciu, *NTV*, București 1945, p.335.

¹²⁸ Vukica Popović, *Srpski spomenici*, p.107.

¹²⁹ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.111.

¹³⁰ *Ibidem*.

pe criteriu etnic¹³¹. Din cauza neînțelegerilor ivite cu prilejul împărțirii bunurilor, s-a ajuns ca părțile să-și revendice drepturile în instanța de judecată. Partea română a fost reprezentată în proces de avocatul Vicențiu Babeș, care a fost angajat în toamna anului 1875¹³².

După cum reiese din raportul ședinței Adunării Eparhiale din Timișoara, ținută pe 1 februarie 1888, întocmit pe baza raportului Consiliului Administrativ Eparhial din 29 noiembrie 1887 nr.E 485/A.O.388 ex 1897, obștea bisericească din Knez se afla la acea dată încă în proces¹³³. Prima sentință a Tribunalului regesc din Budapesta s-a dat pe 5 ianuarie 1887 (nr.34678/gr.1887) și, potrivit acesteia, biserica și inventarul său revenea părții române, în timp ce părții sârbe îi revenea, în bani, jumătate din averea bisericească. Părții române i-a revenit obligația ca în 5 rate anuale să-i despăgubească pe sârbi. Ultima sentință în procesul celor două părți a fost dată de Curia regală nr.570 din 21.09.1888 și potrivit acesteia, din fondul comun urma să se achite sârbilor suma de 7922,91 coroane¹³⁴. Obștea bisericească română s-a constituit în urma actului emis de Consistoriul Eparhial Arad nr.4427 din 22 noiembrie 1888, în prezența reprezentantului consistorial Emanoil Ungureanu¹³⁵.

După cum arată pe bază de documente Liubomir Stepanov, pe toată durata litigiului s-au înregistrat frecvente treceri dintr-o parte în alta, credincioșii schimbându-și frecvent opțiunea. Aceste treceri se făceau pe baza unor declarații date în fața unor martori, care apoi erau avizate de obștea politică, după care un exemplar era trimis conducerii obștii bisericești pe care cel în cauză o părăsise¹³⁶.

LIPOVA. Această obște a fost inclusă inițial sub jurisdicția eparhiei Timișoara, fiind trecută în Rescriptul din 1868 între obștile acesteia, în protopopiatul Timișoara¹³⁷. Cel mai probabil, în urma unor regularizări ulterioare, efectuate între eparhia Timișorii și cea a Aradului, această obște a rămas definitiv sub jurisdicția celei din urmă. După cum reiese dintr-o scrisoare a sârbilor din Lipova din 27 ianuarie 1867, adresată înalților ierarhi sârbi, conducerilor mănăstirilor, preoțimii parohiale, obștilor bisericești sârbe și tuturor credincioșilor sârbi din cuprinsul Mitropoliei Karlovițului, aceștia și-au exprimat dorința de a se separa de "frații români", dar cum obștea sârbească avea la acea dată "abia 150 de suflete", ei nu ar putea "nicidecum cu acea mică parte care ne-ar reveni din separație, să fim în stare pentru sine biserica, preotul și învățătorul a-l întreține..."¹³⁸. Mai departe în scrisoare, sârbii din Lipova afirmă "...după cum vedeți suntem puțini și

¹³¹ Ljubomir Stepanov, *Srbi u Knezu*, Timișoara, 2001, p.73.

¹³² *Ibidem*, p.44.

¹³³ *REUT 1872-1905*, I, p.96.

¹³⁴ Ljubomir Stepanov, *op.cit.*, p.48

¹³⁵ *Ibidem*, p.47.

¹³⁶ *Ibidem*, p.80.

¹³⁷ *Reskript 1868*, p.54.

¹³⁸ Vukica Popović, *Srpski spomenici*, p.195-196.

mai mult de atât, suntem săraci și avem ani foarte slabi ” și ca urmare a acestui fapt “...nu am fi în stare să ne despărțim de frații români, dacă din altă parte n-am primi ajutor sau promisiune de ajutor, care ne-ar permite să asigurăm întreținerea bisericii, preotului și învățătorului. Pentru a ajunge la acest țel prin aceasta, noi de pe malurile Ienopolei și cândva a graniței sârbe și ultimii străjeri ai limbii și naționalității sârbe în aceste părți, ne adresăm cu cererea către voi Domnilor și frați ai noștri pentru a fi ajutați ”¹³⁹.

Cel mai probabil este că ajutorul solicitat nu a venit, iar sârbii din Lipova au acceptat situația de a rămâne pe mai departe în obștea bisericească română.

MALI BEČKEREK. În Șematismul lui Evghenie Letica din 1897, obștea bisericească de aici figurează ca obște mixtă, având în componența ei 435 de sârbi și 249 de români¹⁴⁰.

Din raportul Dr. Svetozar Dimitrijević, fiscalul eparhiei Timișoara, prezentat Adunării Eparhiale în ședința acesteia din 17 aprilie 1899 cu privire la procesele aflate pe rol pentru despărțirea ierarhică, reiese că obștea Mali Bečkerek se afla pe atunci în proces alături de obștile Parța și Timișoara Fabrik¹⁴¹. Raportul amintit a subliniat că acest proces este foarte păgubitor pentru ambele părți, care sărace fiind, va fi foarte greu unei părți să o despăgubească pe cealaltă¹⁴².

Inițiativa despărțirii ierarhice a aparținut românilor, care au și intentat un proces în acest sens. La prima înfățișare, tribunalul a emis pe 12 decembrie 1900 sentința cu nr.29534/900, care prevedea ca biserica și inventarul să revină românilor, iar celelalte valori mobile și imobile să fie împărțite în mod egal¹⁴³. Tabla regească din Budapesta cu puține și mici modificări, a întărit hotărârile date la prima înfățișare prin sentința sa din 19 martie 1901 nr.797/1901, dar Curia regală prin sentința ei din 5 iulie 1901 nr.3558, a schimbat hotărârile date anterior și a hotărât ca biserica să revină sârbilor, din considerentul că sunt mai numeroși și că au o stare materială mai bună (618 suflete cu 1003 jugăre) și că pot mai ușor răscumpăra cealaltă parte, mai puțin numeroasă și mai săracă, ce număra 392 de suflete, care aveau în posesie 474 jugăre¹⁴⁴. În urma acestei sentințe, sârbii urmau să plătească părții române suma de 19246,82 forinți. Pentru achitarea acesteia, conducerea mitropoliei a alocat anual 2000 de forinți din Fondurile național bisericești¹⁴⁵.

Cu acești bani, prin efortul propriu și prin ajutorul acordat de alte obști, sârbii din Bečkerek, după cum reiese din raportul de activitate al Consiliului Administrativ Eparhial

¹³⁹ Ibidem, p.196.

¹⁴⁰ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.117.

¹⁴¹ *REUT 1872-1905*, I, p.220.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Idem*, II, p.66.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

pe anii 1903-1905, în anul 1905 au achitat deja jumătate din suma ce urma a fi plătită părții române¹⁴⁶. Suma integrală a fost plătită în anul 1906¹⁴⁷.

MONOȘTOR. În această comună, separația s-a făcut pe cale amiabilă. În 1872 s-a ajuns la o primă înțelegere între cele două părți¹⁴⁸. Sârbii au cerut ca, în fiecare a doua duminică, preotul să slujească în biserică liturghia în limba sârbă. Cum preotul român nu știa sârbește, în afară de câteva ectenii, vreme de mai bine de 20 de ani sârbii din Monoștor n-au auzit liturghia pe limba lor¹⁴⁹. În pofida acestui fapt, ei au rămas consecvenți ca separația să se facă pe calea înțelegerii. Aceasta s-a făcut în anul 1896¹⁵⁰. Mai întâi a fost evaluată averea bisericească și școlară, care a fost stabilită la suma de 29600 forinți¹⁵¹. Din aceasta părțile au stabilit de comun acord, ca suma de 8500 forinți să revină sârbilor. Suma trebuia plătită în cinci rate anuale, dar românii au plătit suma într-un singur an¹⁵². Cu banii primiți sârbii au cumpărat o casă mare cu mult teren în jurul ei și acolo și-au amenajat biserica și școala. Un an mai târziu, în 1897, ei și-au ridicat actuala biserică¹⁵³.

NADJLAK. Spre sfârșitul secolului XIX, 50 de familii de sârbi s-au separat din comunitatea bisericească mixtă și s-au constituit ca parohie aparte. În anul 1893 ei și-au ridicat biserică proprie¹⁵⁴. Locul pentru biserică, cât și jumătate din cheltuielile legate de construcția bisericii, au fost donate de familia lui Isa Mudrici¹⁵⁵.

PARAȚ. În această obște lucrurile au fost mai complicate, spre deosebire de celelalte obști din eparhia Timișoara, implicate în procesul de separare ierarhică. După cum arată documentele eparhiei Timișoara, în anul 1864 populația ortodoxă română, cu excepția a 11 familii, a trecut la greco-catolici¹⁵⁶. Familiile românești care au îmbrățișat uniația, au luat în mod abuziv de la sârbii rămași în credința ortodoxă, biserica și mare parte din averea bisericească.

În acea situație, sârbii s-au retras la școala confesională și și-au amenajat o capelă, formând o obște bisericească curat sârbească¹⁵⁷. În același timp, aceștia au apelat organele de conducere eparhiale, care la rândul lor pe cale administrativă au apelat autoritățile politice județene, care s-au pronunțat că bunurile bisericești ale bisericii

¹⁴⁶ *Ibidem*, p.202.

¹⁴⁷ *SMG an.IV, nr.23/1906*, p.422.

¹⁴⁸ *REUT 1872-1905*, I, p.170.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p.171.

¹⁵⁰ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.47.

¹⁵¹ *REUT 1872-1905*, I, p.171.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.124.

¹⁵⁴ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.49.

¹⁵⁵ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.126.

¹⁵⁶ *REUT 1872-1905*, I, p.216.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p.217.

ortodoxe trebuie să revină credincioșilor ortodocși¹⁵⁸. În acest sens, autoritățile, prin hotărârea Ministerului Cultelor din 1869, au dispus ca biserica și toate bunurile obștii bisericești să fie înapoiate obștii ortodoxe sârbe. În conformitate cu această măsură administrativă sârbii, în anul amintit și pe cale legală, au luat înapoi biserica și o bună parte din bunuri. Văzând că nu-și pot însuși bunurile obștii bisericești rămânând în comunitatea greco-catolică, românii au revenit în anul 1870 în masă la ortodoxie, cerând în această calitate bunurile bisericești ortodoxe¹⁵⁹. Comisia județului, constituită pe această problemă, a declarat că această revenire la ortodoxie nu este legală și că cei reveniți la ortodoxie nu pot intra în obștea bisericească ortodoxă¹⁶⁰.

În această situație, românii au deschis un proces în instanță, care a dat verdictul, la prima înfățișare, că între sârbi și români nu este o avere bisericească comună și că aceasta nu poate face obiectul unei împărțiri¹⁶¹. Procesul nu s-a oprit aici și s-a ajuns la Tabla regească din Budapesta, care s-a pronunțat că până în anul 1864 în Parța a existat o avere bisericească comună și că doar pe perioada cât românii au fost în credință uniată, dreptul de proprietate al acestora a fost întrerupt¹⁶². Ca urmare acestui verdict, Tabla regească recunoaște dreptul românilor în ce privește împărțirea bunurilor și a dat îndrumări primei instanțe cum să procedeze la împărțirea bunurilor bisericești comune și să aducă o nouă sentință în acest sens.

Împotriva acestei sentințe emise de Tabla regească, fiscalul eparhiei Timișoara, pe 27 martie 1899, a făcut recurs la instanța superioară, a Curiei regale¹⁶³. Sentința finală s-a pronunțat pe 5 august 1901 sub nr.2495/1898¹⁶⁴. Conform acesteia, partea sârbă urma să plătească părții române pentru biserică și inventarul din aceasta suma de 9799,1 forinți în cinci rate anuale egale, iar în cazul că românii în această perioadă nu ar beneficia de biserică, sârbii mai trebuiau să plătească și 5% din suma menționată în numele dobânzilor¹⁶⁵. Alături de aceasta, urmau să fie împărțite în mod egal și cele 3 sesii bisericești și două parcele ce aparțineau fondului școlar. Întrucât una din sesii era folosită de preotul greco-catolic român, ambele părți, sârbă și română, urmau să o recupereze pe cale judecătorească. Între anii 1902-1906 Consiliul Congresului a donat suma de 4000 forinți ajutor acestei obști¹⁶⁶. După cum reiese din raportul ședinței

¹⁵⁸ *Ibidem*; Ancheta asupra acestei probleme a efectuat-o în mod riguros și drept administratorul varmeghiei Timiș, Anton Wetstein (după Teodor Mandić, *Uspomene I*, Novi Sad, 1897, p.60).

¹⁵⁹ *REUT 1872-1905*, I, p.217.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² *Ibidem*, p.218.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Idem*, II, p.62.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *SMG an.II nr.16/1904*, p.316.

Consiliului Administrativ Eparhial Timișoara din 23 august 1906, obștea bisericească sârbă Paraț și-a achitat datoria față de partea română¹⁶⁷.

În ce privește sesia folosită de preotul greco-catolic, prin hotărârea instanței în anul 1909, acesta a revenit parohiei uniate. Mai mult de atât, Fondul ierarhic a fost nevoit de hotărârea judecătorească să achite din venitul obținut de pe ½ din această sesie, ce a fost folosită de partea sârbă, și să plătească și 5% dobândă din acest venit¹⁶⁸.

PEČKA. Separația s-a făcut pe calea înțelegerii, înainte de anul 1874. Biserica a revenit părții române, iar sârbii și-au ridicat biserica în anul 1874¹⁶⁹.

PETROVO SELO. Aici disputa a avut loc în jurul unor bunuri școlare. În anul 1905 Eparhia Aradului, prin actul nr.33/1905 din 18 februarie, a cerut jumătate din acestea. În urma acestui demers Consistoriul din Timișoara, prin actul K 135/98 din 1905, a informat Consiliul Congresului și a rugat totodată să i se trimită actele comisiei delegate pentru separarea ierarhică (Convenția din 1872)¹⁷⁰. Dacă disputa era în toi în cursul anului 1905, se pare că în timp lucrurile s-au potolit, documentele nemaifăcând nici o referire la aceasta.

SARAVOLA. Separația ierarhică între cele două părți s-a făcut pe cale judecătorească. În procesul intentat, partea română a pretins două treimi din averea bisericească comună, care a fost evaluată la 40200 forinți¹⁷¹. Ca urmare a acestor pretenții, sârbii urmau să primească drept despăgubiri pentru biserică suma de 7000 forinți, urmând să plătească 4000 forinți pentru răscumpărarea jumătății clădirii școlare. Curia regală ca instanță supremă, a emis pe 15 aprilie 1896, sub nr.1147 ex 1896, o altă hotărâre¹⁷². Potrivit acesteia, sârbii urmau să primească biserica și o jumătate din cele 3 sesii, o jumătate din cele 3 cimitire, clădirea școlii în totalitate și jumătate din pământul acesteia, fiind în schimb obligați să plătească părții române suma de 6735,37 forinți pentru biserică și școală¹⁷³. Până la achitarea acestei sume în cinci rate anuale, biserica urma să fie folosită de ambele părți. Matricolele urmau să rămână în custodia preotului sârb, iar cele 33 de cărți de cult românești trebuiau restituite românilor.

SENT MIKLOȘ. Și aici separația s-a înfăptuit tot pe cale judecătorească. În procesul intentat, partea română a pretins 7/10 din averea bisericească mixtă, care fusese evaluată la 60000 de forinți, iar sârbilor să le revină 3/10 din aceasta. Români au cerut să le revină și biserica¹⁷⁴. Pe durata desfășurării procesului au avut loc tensiuni și incidente între părțile implicate.

¹⁶⁷ *Idem an.IV nr.23/1906*, p.422.

¹⁶⁸ *Idem an.IX nr.2/1911*, p.20.

¹⁶⁹ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.52.

¹⁷⁰ *REUT 1872-1905*, II, p.68-69.

¹⁷¹ *Idem*, I, p.158.

¹⁷² *Ibidem*, p.165.

¹⁷³ *Ibidem*, p.166.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p.158.

Astfel, în a treia zi de Crăciun, de Sf.Ștefan, românii n-au permis preotului sârb Petar Agrima să slujească utrenia și în mod forțat l-au scos din biserică¹⁷⁵. Avocatul Svetozar Dimitrijević a făcut apel la instanță și capii revoltei au fost condamnați la închisoare. Deși procesul era în desfășurare, partea română a pus sechestru pe bunurile care le-au fost acordate în prima instanță. Fiscalul eparhiei Timișoara, Svetozar Dimitrijević, a făcut recurs la această acțiune, sechestrul fiind respins până la pronunțarea sentinței finale.

Tot în cursul desfășurării procesului, partea română a mai cerut de la fondul eparhial Timișoara compensațiile bănești provenite de la sesiile inactive ale comunității mixte. Prima instanță a dat curs cererii părții române și a stabilit valoarea acestor compensații la aproape 7000 de forinți. La recursul făcut de sârbi, Tabla regească a anulat hotărârea primei instanțe. Sentința finală în acest proces a fost pronunțată de Curia regală pe 10 ianuarie 1896 sub numărul 9161/896¹⁷⁶. Potrivit acesteia, părți sârbe îi revenea: biserica împreună cu pământul vechii școli, în valoare de 28689,57 forinți, toate obiectele și cărțile de cult, exceptând cele românești, în valoare de 2141,66 forinți, casa parohială în valoare de 6500 forinți, o jumătate din sesia urbană în valoare de 1938,5 forinți, o jumătate din sesia parohială în valoare de 2797 forinți, jumătate din altă sesie parohială în valoare de 2777,5 forinți și o jumătate din alte două sesii parohiale. La acestea se mai adăuga câte o jumătate din cele 3 cimitire. La rândul ei, obștea bisericească sârbă urma să plătească celei române suma totală de 18665,61 forinți, din care 15415,61 pentru biserică și obiectele de inventar și 3250 de forinți pentru casa parohială. Plata urma să se facă în cinci rate anuale de câte 3733,12 forinți¹⁷⁷. Până la plata integrală a sumei biserica urma să fie folosită în comun. Întrucât biserica a revenit sârbilor, matricolele au rămas în proprietatea acesteia cu obligația, ca la cererea preotului român, să elibereze extracte din acestea.

TIMIȘOARA-FABRIK. În cartierul Fabrik din Timișoara, au existat 2 biserici care deserveau comunitatea mixtă sârbo-română de aici: una cu hramul Sf.Gheorghe, zidită în perioada 1744-1755 și una cu hramul Sf.Prooroc Ilie, zidită în 1821. În anul 1826, în cea de-a doua biserică, românii s-au constituit ca obște bisericească aparte. Tendințele separatiste ale românilor au început să se manifeste cu precădere după revoluția din 1848. Astfel, în anul 1849 românii au aruncat cărțile de cult sârbești, atât din strana bisericii Sf.Gheorghe, cât și din cea cu hramul Sf.Prooroc Ilie¹⁷⁸.

Un incident mai grav s-a produs în biserica cu hramul Sf.Gheorghe la sărbătorile de Paști ale anului 1863, când părțile au ajuns la încăierare, fiind necesară intervenția poliției¹⁷⁹. Deși "de facto" biserica cu hramul Sf.Ilie a rămas în proprietatea comunității

¹⁷⁵ *Ibidem*, p.161-162.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p.163.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p.164; Pentru plata părții române, obștea din Sent Mikloș a vândut o casă.

¹⁷⁸ *ROMS, M 4229*.

¹⁷⁹ *Ibidem*; I.D.Suciu, *Monografia*, p.183.

române, aceeași parte după 1864 a început să revendice și biserica cu hramul Sf.Gheorghe. Pe 6 august 1898, partea română a cerut în instanță să i se recunoască dreptul de proprietate asupra bisericii și averii acesteia¹⁸⁰. În toate cele 3 instanțe pretențiile românilor au fost respinse și, mai mult de atât, cea de-a treia instanță i-a obligat și la plata cheltuielilor de judecată, în valoare de 10978 de forinți¹⁸¹. După cum se arată în documentele eparhiei Timișoara, un rol hotărâtor în câștigarea procesului de partea sârbă l-a avut președintele obștii bisericești Kosta Stevanović, care “a adunat un material colosal”, atât din arhiva obștii bisericești, cât și din cea a magistratului cu care a demonstrat “originea și caracterul sârbesc al averii obștii bisericești”¹⁸².

TIMIȘOARA-MEHALA. Până în anul 1864 în biserica cu hramul Sf.Nicolae din Mehala, clădită între anii 1792-1796, s-a slujit numai în limba slavonă¹⁸³. Din acel an sârbii au permis să se slujească și în limba română în a doua zi de Crăciun, Paști și Rusalii. Primele revendicări ale românilor au apărut în anul 1866 și, în acest scop, urma să se întrunească o comisie mixtă pe 22-23 mai ale aceluiași an¹⁸⁴. În anul 1870, în urma cererilor românilor, Ministerul Învățământului și Cultelor prin hotărârea nr.7887 din 14 aprilie 1870 și hotărârea Consistoriului nr.248/NE185/1870 a dispus ca, până la noi ordine în fiecare duminică și la Praznic la slujba utreniei, să se citească Evanghelia în limba română. S-a mai hotărât ca în a doua zi a sărbătorilor: Nașterea Domnului, Învierea Domnului și Rusalii, liturghia să se facă pe românește, iar la sărbătorile împărătești troparele și condacurile să se cânte în ambele limbi¹⁸⁵.

În anul 1871 s-a întrunit o altă comisie mixtă care, pe lângă cele prevăzute de minister, a mai hotărât ca la înmormântări și la sfințirea apei preoții sârbi să întrebuințeze limba sârbă la săvârșirea acestor slujbe¹⁸⁶.

Această stare a durat până în anul 1887, când românii au intentat proces. Prima instanță cât și cea de-a doua au respins pretențiile părții române¹⁸⁷. Tabla regească din Budapesta a schimbat sentințele pronunțate anterior, prin faptul că românii n-au fost niciodată membrii cu drepturi depline în obștea bisericească Mehala și a stabilit că biserica este comună, chiar dacă românii n-au participat niciodată în conducerea obștii și, timp de aproape un secol, au contribuit la creșterea averii bisericești prin taxele plătite.

¹⁸⁰ REUT 1872-1905, I, p.218.

¹⁸¹ *Idem*, II, p.66.

¹⁸² *Ibidem*, p.65.

¹⁸³ Toșa Iskruljev, *Srbi i Rumuni* în Jugoslovenski Dnevnik, an.II, nr.341, Subotica 1930, p.1.

¹⁸⁴ Arhiva Parohiei Mehala, Protocol circulare (incomplet) Act.nr.C 82.

¹⁸⁵ *Idem* Protocol Circulare 1859-1884 Act.nr.290/NE 268-270.

¹⁸⁶ Toșa Iskruljev, *op.cit.*, p.1.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

Pe lângă aceasta, Tabla regească a hotărât ca școala și biserica să rămână sârbilor, chiar dacă erau în număr mai mic¹⁸⁸. Conform aceleiași hotărâri, partea sârbă urma să despăgubească partea română cu suma 23000 forinți în cinci rate anuale¹⁸⁹.

În eforturile de a achita suma stabilită de instanță, obștea a făcut apel atât la fondurile superioare bisericesti din mitropolia Karlovițului, cât și la obștile sârbești din alte eparhii¹⁹⁰.

În achitarea sumei, după cum reiese din documente, obștea a fost ajutată de Consiliul Congresului din Fondul pentru obștile amestecate, cu suma de 3000 forinți¹⁹¹, de obștea din Fabrik cu 1500 forinți¹⁹², de episcopul Nikanor Popović cu 200 forinți¹⁹³ și de alte obști bisericesti, reușindu-se achitarea la termen a sumei prevăzute de instanță.

TOLVADIJA. Separația s-a făcut înainte de 1878. În anul 1879 sârbii și-au ridicat propria biserică¹⁹⁴. În anul 1900 această biserică a suferit reparații consistente¹⁹⁵.

TORNJA. Până în 1878 a fost obște bisericască mixtă româno-sârbă și a aparținut de eparhia Aradului¹⁹⁶. În urma separației, sârbii și-au zidit biserică în anul 1879¹⁹⁷.

3.2.Separația în obștile bisericesti din eparhia Vârșetului

ALIBUNAR. Încă din anul 1862, prin demersul învățătorului Munteanu, românii au primit dreptul ca în fiecare a doua duminică, liturghia să se săvârșească în limba română¹⁹⁸. Separația s-a săvârșit în anul 1872 când, pe 12 și 13 septembrie, a ieșit la fața locului o comisie mixtă¹⁹⁹ care, pe baza conscripției din anul 1865, a înregistrat 2357 români și 1236 de sârbi, stabilind că raportul dintre aceștia era de 100:54.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ REUT 1872-1905, I, p.169.

¹⁹⁰ O asemenea circulară a fost trimisă și obștilor bisericesti din eparhia Vârșetului. În raportul Consistoriului Eparhial Vârșeț din 21 iunie 1894 se arată că obștea Mehala a fost obligată la plata a 23634 forinți și a cerut ajutor de la obștile bisericesti din această eparhie. Prin intermediul circularii E 530/228, Consistoriul a făcut cunoscută tuturor obștilor cererea obștii Mehala (după APS, Protokol Cirkularov 1878-1892, p.173-174).

¹⁹¹ REUT 1872-1905, I, p.169.

¹⁹² Arh.Par.Mehala, *Zapisnik Mehalske Srpske Pravoslavne Crkveno-Školske Opštine od 7 okt.1890 do 2/14 maja 1899 godine*, p.138.

¹⁹³ REUT 1872-1905, I, p.169.

¹⁹⁴ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.139.

¹⁹⁵ REUT 1872-1905, I, p.344.

¹⁹⁶ Evghenije Letica, *Șematizam 1897*, p.61.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ Teodor Petrișor, *Monografia Opštive Alibunar*, trad.Mircea Măran, Pančevo 2005, p.14.

¹⁹⁹ Comisia mixtă era alcătuită din: protopopul Dimitrijević, Ioan Balnosan, colonel în pensie, și Ioan Bartolomeu ca reprezentanți ai părții române și A.Stoianović, I.Iorgović și G.Vukatinović ca reprezentanți ai părții sârbe. Ca reprezentant al guvernului a fost colonelul D.Karapanca (după Teodor Petrișor, *op.cit*, p.14.).

Ca urmare a acestui fapt, fiecărei părți i-a revenit o sesie întreagă, iar cea de a treia, care atunci nu era vacantă, s-a împărțit în anul 1891, românilor revenindu-le 22 de jugăre, iar sârbilor 12 jugăre²⁰⁰. Biserica, ce a fost evaluată la 30000 forinți, s-a acordat sârbilor care urmau să-i despăgubească pe români cu suma de 20000 de forinți. Părții române i-a revenit clădirea școlii, care a fost evaluată la 9000 de forinți. Din cele două cimitire existente, câte unul a revenit fiecărei părți²⁰¹. În urma acestei învoieli, românii s-au organizat ca obște bisericească independentă, arondată protopopiatului român de Pančevo.

BELA CRKVA. Separația între cele două părți a durat din anul 1866 până în 1869. În anul 1866 s-a format o comisie, al cărei președinte a fost comisarul imperial maior Martini. Partea sârbă a fost reprezentată de preotul sârb Lazar Stefanović, iar cea română de protopopul Jovan Popović. Alături de preoți, fiecare parte mai avea în componența ei și un grup de mireni. Din partea Consistoriului din Karloviț a participat, în cadrul comisiei, avocatul Cvejić²⁰². Respectiva comisie, între 9 și 13 martie 1866, a efectuat mai întâi un recensământ al populației. Acesta arăta că în oraș erau în acel an 1357 de sârbi și 439 de români²⁰³. În aceeași lună, maiorul Martini a comunicat obștii bisericești sârbe că trebuie să plătească suma de 18000 de forinți, pentru a se separa de români, sumă pe care sârbii nu au acceptat-o²⁰⁴. Nemulțumiți, sârbii au contestat competența comisiei și s-au adresat în acest sens atât patriarhului Maširević, cât și Ministerului de Război din Viena. În răspunsul lor, atât patriarhul cât și ministrul au recunoscut autoritatea și competența comisiei. În această situație, sârbii și-au înaintat petiția celei mai înalte autorități imperiale, împăratului Franz Iosef. În așteptarea răspunsului de la împărat, maiorul Martini a convins între timp partea română, ca în locul celor 18000 de forinți, să accepte suma de 10633 de forinți, dar partea sârbă a refuzat și plata acesteia²⁰⁵. Cum între timp a sosit și răspunsul de la împărat, care respingea obiecțiile părții sârbe, aceasta a acceptat plata ultimei sume stabilită de maiorul Martini. Văzând că lucrurile s-au schimbat, partea română a ridicat suma la 16046 de forinți²⁰⁶. În cele din urmă și la intervenția "General Comandei" din Timișoara, părțile au ajuns la înțelegere pe 15 noiembrie 1868. Conform acesteia sârbii, pe lângă cei 10633 de forinți, mai trebuiau să achite părții române și suma de 799,17 forinți drept despăgubire pentru o

²⁰⁰ *Ibidem*, p.15.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² Svetolik Subotić, *Crkveni spor između belocrkvanskih Srba i Rumuna u XIX veku* in ZDNMS nr.36, Novi Sad 1963, p.99.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Ibidem*, p.100.

²⁰⁵ *Ibidem*.

²⁰⁶ *Ibidem*.

treime din curtea bisericii²⁰⁷. Pe toată durata conflictului din 10 martie 1866 și până la 24 februarie 1869, când s-a parafat înțelegerea dintre cele două părți, comisia s-a întrunit în 13 ședințe de lucru. După terminarea conflictului, părțile au devenit mai conciliante, românii prelungind sârbilor termenul de plată, iar sârbii prelungind românilor termenul de părăsire a școlii.

După cum se arată în circulara episcopului Ioan Popasu al Caransebeșului din 20 februarie 1869, Biserica Albă a fost comuna "cea dintâi care s-a format din români despărțiți de ierarhia străină"²⁰⁸. Pentru zidirea bisericii române din Biserica Albă, episcopul Popasu, prin circulara nr.331/1869 din 10 aprilie 1869, a făcut un apel către toate comunitățile românești să ajute cu bani "zidirea unei biserici noue române în Biserica Albă..."²⁰⁹. Biserica românească s-a zidit aici în anul 1871²¹⁰.

BELOBREȘKA (ȘUȘKA). Obștea bisericească Belobreșca a fost implicată în procesul de separație din cauza filiei Șușca. Ca urmare a acestui fapt, ea a pierdut ½ de sesie, fiind obligată și la plata unei sume de bani²¹¹. Pentru achitarea acesteia, obștea a fost ajutată și de Consiliul Congresului, care în 1904 i-a acordat 690 de forinți și încă 300 de forinți timp de 5 ani, pentru despăgubirea părții române²¹². Cu banii primiți din despăgubiri, cu sprijinul familiilor Mocioni, Babeș și Ungureanu și a preotului Alexandru Blașiu, care singur a contribuit cu 1000 de coroane, românii și-au ridicat biserică în anul 1913²¹³. După afirmațiile lui Alexandru Moisi, costul acesteia s-a ridicat la 19000 de coroane²¹⁴.

BRESTOVAC. În urma separației, biserica clădită în anul 1849 a rămas sârbilor²¹⁵.

DELIBLAT. Separația în această comună s-a făcut pe cale judecătorească. Primele acțiuni în acest sens au început în anul 1890²¹⁶. Procesul s-a încheiat abia în anul 1896, în urma hotărârii judecătorești nr.1148 din 22 aprilie 1896²¹⁷. Sârbii au obținut biserica, o sesie și casa parohială, trebuind însă să plătească părții române suma de 10785,34 forinți, în cinci rate anuale²¹⁸. Românii și-au ridicat biserica între anii 1924-1925²¹⁹.

²⁰⁷ *Ibidem*, p.101.

²⁰⁸ Arhiva Parohiei Soceni, *Țirculariu început din anul 1858*, p.312.

²⁰⁹ *Ibidem*, p.328-329.

²¹⁰ Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.101; N.Cornean, *Monografia*, p.144.

²¹¹ *SMG an.II nr.20/1904*, p.406.

²¹² *Idem nr.5/1904*, p.74.

²¹³ Nicolae Cornean, *Monografia*, p.572.

²¹⁴ Alexandru Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița 1940, p.160.

²¹⁵ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.626.

²¹⁶ Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

²¹⁷ D.Janković, *Șematizam 1898*, p.94.

²¹⁸ *Ibidem*.

²¹⁹ N.Cornean, *Monografia*, p.250.

DENTA. Până în 1872, sârbii și românii au fost într-o singură obște bisericească. În anul 1872, în urma separației, biserica a rămas sârbilor pentru care trebuiau să plătească părții române suma de 16000 de forinți, bani pe care partea sârbă i-a achitat în anul 1880²²⁰. Întreg procesul de separație i-a costat pe sârbi 20000 de forinți²²¹. Biserica românească s-a zidit în anul 1884²²².

DEŽAN. După cum arată datele Șematismului lui Dimitrie Jancović, din anul 1898, sârbii și românii încă mai formau în acel an o singură obște bisericească²²³. Mai târziu, în 1910, părțile au ajuns în instanță²²⁴. Primele două instanțe au hotărât ca bunurile bisericești și școlare să fie împărțite în mod egal de către părți, dar partea sârbă a făcut recurs la Curtea de Casație²²⁵. După cum reiese din raportul ședinței Consistoriului Eparhial din Vârșeț din 26 aprilie 1911, obștile la acea dată se mai aflau încă în proces. În aceeași ședință s-a hotărât ca partea sârbă să fie reprezentată de avocatul Stefan Nikolajević din Vârșeț, care era totodată și membru consistorial²²⁶. În urma procesului vechea biserică a revenit sârbilor²²⁷.

DOBRICA. Primele tensiuni pe tema separării s-au înregistrat încă în anul 1832. În acel an, 37 de sârbi din Dobrița au înaintat episcopului Timișorii, Maxim Manuilović, o plângere în care-l rugau "să-i scape de preotul care lucra la românizarea sârbilor"²²⁸. Între anii 1835-1836 s-au înmulțit cererile românilor de a avea aceleași drepturi ca sârbii în școală și în biserică²²⁹. În acel timp, ca animator al separației s-a remarcat preotul Martinian Morariu care, după ce s-a căsătorit cu fiica preotului Tadej Petrović din Dobrica, și-a schimbat numele în Martinian Petrović. Deși era paroh în Crepaja unde erau numai sârbi, el colinda satele cu populație amestecată și îi îndemna pe români să se separe²³⁰.

După legiferarea separației ierarhice în anul 1864 respectiv 1865, acțiunile separatiste se întetesc în Dobrița. În luna august 1877 s-a întrunit aici o comisie mixtă, în care partea sârbă era reprezentată de protopopul Vârșețului, Filip Trandafilović, ofițerul Karapanca și încă un preot sârb, iar partea română de Vikentie Babeș, preotul român Șapazu și încă un delegat²³¹. După ce comisiei i s-au prezentat actele referitoare la

²²⁰ D. Janković, *Șematizam 1898*, p.63.

²²¹ *Ibidem*.

²²² N.Cornean, *Monografia*, p.253.

²²³ D.Janković, *Șematizam 1898*, p.61.

²²⁴ *SMG an. VIII nr.25/1910*, p.395. În acel an Consiliul Congresului a hotărât să se întrerupă negocierile duse între părți și să se apeleze la instanță.

²²⁵ N.Cornean, *Monografia*, p.249.

²²⁶ *SMG an. IX nr. 14/1911*, p.250.

²²⁷ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p. 101.

²²⁸ *ASANUK PM "A" nr.382/1833*.

²²⁹ Lazar Nikolić, *Hronika mesta Dobrica u Banatu*, Pančevo 2002, p.41.

²³⁰ *Ibidem*, p.151.

²³¹ *Ibidem*, p.147.

donățiile făcute pentru zidirea bisericii și după audierea persoanelor mai vârstnice, delegația română a acceptat ideea că biserica s-a zidit cu donații făcute numai de familiile sârbești²³². În urma acestui eveniment, partea română și-a cumpărat o casă pe care a amenajat-o ca lăcaș de rugăciune. După anul 1898 partea română a reluat acțiunile de separare ierarhică și a intentat un proces pentru împărțirea averii bisericești. Aceasta, după cum reiese din sentința instanței inferioare a tribunalului din Budapesta, se ridica la 111095,66 forinți²³³. Aceiași instanță a stabilit că părții sârbe îi revenea: biserica în valoare de 64000 de forinți, inventarul bisericesc 2443 forinți, casa parohială 3000 forinți, o sesie parohială în valoare de 12240 forinți, alte 4 bucăți de pământ în valoare de 2913,4 forinți și active în valoare de 11569,26 de forinți²³⁴.

Toate acestea la un loc însumau 96165,66 de forinți²³⁵. Potrivit aceleiași sentințe, părții române îi revenea: o sesie în valoare de 12240 forinți, alte pământuri bisericești în valoare de 2690 forinți, despăgubiri pentru biserică 25640,2 forinți, la care se mai adăugau 3500 de forinți drept cheltuieli de judecată. Întreaga sumă ce trebuia să primească partea română, se ridica la 44070,2 forinți. Partea sârbă nu a fost mulțumită de sentința dată de prima instanță și a hotărât să facă recurs la celelalte două instanțe superioare, Tabla regească respectiv Curia regală²³⁶.

În 1904 obștea se mai afla încă în proces, Consiliul Congresului aprobând ca ajutorul pe 3 ani pentru despăgubirea părții române, să-l ridice într-o singură tranșă²³⁷.

După cum reiese din raportul ședinței Consiliului Administrativ Eparhial Vârșet, din 30 octombrie 1907, Consiliul Congresului a respins obștii Dobrica cererea de a fi ajutată în acel an, întrucât până atunci beneficiase de un ajutor de 5000 de forinți din partea acestui for²³⁸.

DOLOVO. În această comună separația s-a făcut pe 10/22 septembrie 1872²³⁹. Sârbii au păstrat biserica, pentru care trebuiau să plătească suma de 25000 de forinți în cinci rate anuale. Tot partea sârbă a mai primit 6 ½ jugăre de pământ, în timp ce părții române i-a revenit școala cu etaj în valoare de 20000 de forinți²⁴⁰. Românii și-au ridicat biserica între anii 1890-1892²⁴¹.

²³² *Ibidem*, p.148.

²³³ *Prvo stepena presuda u deobnoj parnici Srba i Rumuna u Dobrici* în S.S. an.XII nr.20 Sremski Karlovci 1903, p.318.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*.

²³⁶ *Ibidem*, p.319.

²³⁷ *SMG an.II nr.5/1904*, p.74.

²³⁸ *SMG an.V nr.23/107*, p.121.

²³⁹ N.Cornean, *Monografia*, p.264.

²⁴⁰ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.95-96.

²⁴¹ N.Cornean, *Monografia*, p.264.

JASENOVO. În această comună separația ierarhică nu a avut loc, deoarece acțiunea românilor din 1870 a fost energic stopată de preotul și populația sârbă, românii fiind în cele din urmă asimilați²⁴².

JABUKA. Primele acțiuni în vederea separației au avut loc din inițiativa protopopului Nicolae Tincu Velia. Acesta, în luna noiembrie 1865, l-a trimis pe preotul Ilija Panciovan din Voivodina la Kajtasovo și Jabuka să cerceteze la fața locului situația²⁴³. În urma vizitei preotului din Voivodina spiritele s-au încins, mai ales în Jabuka, unde au avut loc "frecări sângeroase" între ambele naționalități²⁴⁴. În urma acestor dispute, Consistoriul sârb a făcut o plângere către autorități, iar preotul Panciovan a fost nevoit să dea explicații Consistoriului român din Caransebeș pentru cele întâmplate²⁴⁵.

În urma măsurilor luate de conducerea celor două Biserici, părțile s-au liniștit și, abia în anul 1874, au reușit să se despărță pe cale pașnică. Potrivit înțelegerii încheiate românii au luat biserica și i-au despăgubit pe sârbi cu suma de 6200 de forinți, în cinci rate anuale²⁴⁶. Sârbii și-au ridicat biserica în anul 1899.

JABLANKA. Biserica, clădită în 1863, în urma separației a revenit părții române²⁴⁷.

KAJTASOVO. După cum s-a arătat deja, acțiunea de separare ierarhică a început încă în luna noiembrie a anului 1866, când protopopul Nicolae Tincu Velia l-a trimis pe preotul din Voivodina la Jabuka și Kajtasovo, să facă o cercetare în această privință. Cum în timpul vizitei întreprinse spiritele s-au agitat, clericii implicați au trebuit să întocmească rapoarte justificative Consistoriilor lor și acestea la autorități²⁴⁸. Prin actul nr. 1313 din 4 martie 1866, Comanda generală provincială din Timișoara a dispus ca la Kajtasovo să iasă o comisie care să rezolve în mod pașnic problema²⁴⁹. Se pare că lucrurile au fost tergiversate, iar în timp românii au fost asimilați²⁵⁰.

KOVIN. Separația s-a făcut pe calea înțelegerii în anul 1873²⁵¹. Sârbii au dobândit biserica, iar românii au primit pentru aceasta 7000 forinți drept răscumpărare. Tot partea română a mai primit o sesie, o parte din inventarul bisericesc și cimitirul vechi²⁵². Românii și-au zidit biserică între anii 1904-1906²⁵³.

²⁴² Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.98.

²⁴³ I.D.Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, București 1945, p.375-376.

²⁴⁴ *Ibidem*, p.380-381.

²⁴⁵ *Ibidem*, p.159.

²⁴⁶ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.70.

²⁴⁷ Jovan Erdeljanović, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1992, p.114.

²⁴⁸ I.D.Suciu, *op.cit.*, p.380-381.

²⁴⁹ *Ibidem*, p.375.

²⁵⁰ Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

²⁵¹ Arh.Par.Kovin, Mineiul lunii ianuarie, Sibiu 1853, forța 1, mențiunea "Acest sânt mineiu este donat când s-ar despărțit românii de serbi la anu 1873, de Teodor Cocora".

²⁵² D.Janković, *Šematizam 1898*, p.135.

²⁵³ N.Cornean, *Monografia*, p.242.

MALI GAJ. Acțiunea de separație ierarhică, după afirmațiile învățătorului Patrachie Râmneanțu, a început la “nici doi ani” de la emiterea autografului din 24 decembrie 1864²⁵⁴. Realizarea acesteia se datorează în cea mai mare parte eforturilor depuse de protopopul Nicolae Tincu Velia²⁵⁵ și a preotului Zaharia Lațko²⁵⁶. Despărțirea s-a realizat pe 12 noiembrie 1872 pe calea “împăcăciunii”²⁵⁷. Potrivit înțelegerii, biserica a revenit românilor care i-au despăgubit pe sârbi cu suma de 1780 de “florini în aur”²⁵⁸. În afară de această sumă, sârbilor le-a mai revenit și o jumătate de sesie²⁵⁹. Cu banii primiți, aceștia și-au cumpărat o casă, pe care au transformat-o în casă de rugăciune²⁶⁰.

MALI ŽAM. Până în 1872, cele două părți sârbă și română, au format o singură obște bisericească. În acel an pe 11/23 mai, părțile s-au despărțit. Biserica a revenit românilor, care i-au despăgubit pe sârbi cu suma de 4000 forinți²⁶¹. Sârbii, în anul 1874 au luat o casă, pe care au modificat-o și au folosit-o drept biserică²⁶².

MARKOVAC. În această comună părțile s-au separat în anul 1873. Biserica a revenit românilor, care i-au despăgubit pe sârbi cu 1400 forinți²⁶³. Cu acești bani, sârbii și-au cumpărat o casă. Alături de banii de despăgubire, sârbilor le-a mai revenit și o sesie²⁶⁴.

MARGHITA. Primele acțiuni în vederea separării bisericești au început în anul 1865. Inițiativa i-a aparținut învățătorului român Alexandru Jebelianu, care pe 13 noiembrie 1865 i-a scris protopopului Nicolae Tincu Velia, rugându-l pe acesta să mijlocească separația în această comună²⁶⁵. Pe 28 septembrie 1866 s-a întrunit o comisie mixtă, din care făcea parte și protopopul Velia, care a și făcut o propunere de împărțire a bunurilor²⁶⁶. Se pare că problema împărțirii bunurilor nu s-a realizat așa de ușor, separația înfăptuindu-se abia în anul 1896. Biserica veche, zidită în 1835, a rămas sârbilor care au răscumpărat-o de la români²⁶⁷. În 1898 obștea sârbească era “foarte îngreunată”

²⁵⁴ Patrachie Râmneanțu, *Visuri pe Semenici* lucrare în manuscris aflată în biblioteca Banatica-Reșița cota B III 195 (33135), p.99.

²⁵⁵ Acest fapt reiese din 3 scrisori ale lui Nicolae Tincu Velia adresate în luna ianuarie 1866 din Secaș unor preoți, în care le dă indicații cum să procedeze în chestiunea separației. (după I.D.Suciu, *Nicolae Tincu Velia 1816-1867 Viața și opera lui*, București 1945, p.389, 392, 393).

²⁵⁶ Patrachie Râmneanțu, *op. cit.*, p.101.

²⁵⁷ *Ibidem*.

²⁵⁸ Suma ar fi fost de 2100 de forinți. (după D.Janković, *Şematizam 1898*, p.72.).

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ *Ibidem*.

²⁶¹ N.Cornean, *Monografia*, p.357.

²⁶² D.Janković, *Şematizam 1898*, p.73.

²⁶³ D.Janković, *Şematizam 1898*, p.75.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ I.D.Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, București 1945, p.370-371.

²⁶⁶ *Ibidem*, p.372-374.

²⁶⁷ D.Janković, *Şematizam 1898*, p.54.

și încă mai avea de plătit compensații părții române²⁶⁸. Consiliul Congresului, prin hotărârea SO nr.93952592 ex 1904, a alocat din fondul intangibil suma de 2000 forinți, drept ajutor pentru despăgubirea părții române²⁶⁹. Restul cheltuielilor s-au plătit din Fondul Eparhial Vârșeț²⁷⁰. Românii și-au zidit biserică proprie în anul 1899²⁷¹.

MESIĆ. Pentru partea română, despărțirea ierarhică a acestei comune de ierarhia sârbească, constituia o prioritate de gradul zero, întrucât în imediata apropiere a acesteia se afla mănăstirea cu același nume, pe care partea română o revendica. Din aceste considerente, eforturile depuse de partea română în realizarea separației acestei comune au fost din cele mai consistente.

Încă pe 12 noiembrie 1865, Consistoriul Eparhial din Caransebeș, prin actul nr.416/1865, i-a trimis protopopului Nicolae Tincu Velia indicații, cum să procedeze în cazul despărțirii comunelor Mesić, Jabuka, Veliko Središte, Dežan, Parca și Vlajkovac, trimițându-i totodată și un formular pentru petițiile ce urmau a fi trimise de aceste comune episcopului diecezan din Caransebeș, pentru ieșirea lor de sub ierarhia sârbească²⁷². În Mesić spiritele românilor s-au încins, cerând cu insistență ca biserica mănăstirii să le revină lor, fapt pe care protopopul Nicolae Tincu Velia nu-l credea realizabil. De aceea Tincu Velia a propus Consistoriului să insiste pe construirea unei capele, dar acest lucru să nu se facă imediat, ci să se aștepte potolirea spiritelor și strângerea banilor necesari²⁷³. Faptul că cei din Consistoriu au acceptat propunerea lui Velia, reiese și din circulara nr.429/1865, emisă pe 23 decembrie 1865. În circulara amintită, episcopul Ioan Popasu cerea tuturor parohiilor din eparhia sa să ajutoreze "... comuna curat românească greco-ortodoxă Mesiciu... care despărțindu-se de ierarhia sârbească... înconjurată de lipse, acuma la început, să-și câștige o casă pentru ținerea D-zeieștilor slujbe..."²⁷⁴. Mai departe în circulară episcopul și Consistoriul cer "...ca să mijlocească o colectă în eparhie la evlavioșii și damicii noștri creștini"²⁷⁵.

În Mesić lucrurile s-au precipitat din nou, întrucât credincioșii români nu-l voiau ca preot pe Gabriel Muntean, ci pe Zaharia Lațko, care era din localitate. Protopopul Nicolae Tincu Velia a reușit să dezamorseze și de această dată situația, condiționând numirea acestuia, de acceptarea de către cei din Mesić, prin învoială scrisă, să fie de acord ca încăperea mare a școlii să fie amenajată drept capelă²⁷⁶. Cererea celor din Mesić a fost îndeplinită pe 22 aprilie 1867, prin instalarea preotului dorit de aceștia,

²⁶⁸ *Ibidem*, p.55.

²⁶⁹ *SMG an. II nr. 16/1904*, p.316.

²⁷⁰ *Idem an. VI nr. 5/1908*, p.75.

²⁷¹ N.Cornean, *Mongrafia*, p.396.

²⁷² I.D.Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, București 1945, p.337.

²⁷³ *Ibidem*, p.344.

²⁷⁴ Arh.Parohială Soceni, *Țirculariu început în anul 1848*, p.204-205.

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ I.D.Suciu, *op. cit.*, p.359.

amenajându-se totodată capela în școală, care a funcționat până după 1906 când, cu banii adunați din colectă și prin efortul propriu, și-au cumpărat o casă în care au mutat capela²⁷⁷.

MRAMORAK. Despărțirea ierarhică s-a realizat în anul 1873 pe calea înțelegerii²⁷⁸. Pe baza înțelegerii din 25 septembrie 1872 (punctul 6), sârbii trebuiau să achite părții române pentru biserică suma de 12000 de forinți în zece ani²⁷⁹. Sârbii au reținut pentru școală clădirea cu nr.189, iar românii clădirea cu nr.25. Românii au mai primit o sesie de 34 de jugăre și cărțile de cult în limba română. Până în anul 1876, sârbii au plătit regulat rata, dar în acel an datorită recoltei slabe exista pericolul să nu fie achitată. Drept urmare, episcopul Emilijan Kenghelac a emis o circulară pe 28 decembrie 1876, în care cerea ca parohiile să introducă de sărbători un tas în scopul achitării ratei și a cerut preoților să facă apel la credincioși să ajute obștea sârbă Mramorak²⁸⁰. Românii și-au zidit biserică în anul 1902²⁸¹.

NOVO SELO. În zilele de 18-20 septembrie 1872 s-a constituit o comisie mixtă pentru realizarea separației. Din partea sârbă au activat în comisie protopopul Vasa Živković, Svetislav Kasapinović, iar partea română a fost reprezentată de protopopul Simeon Dimitrijević, ofițerul Ioan Balnožan și învățătorul Ioan Bartolomeu, iar de la autorități Ananija Momirović²⁸². Românii au primit biserică și i-au despăgubit pe sârbi cu 25000 de forinți în 5 rate²⁸³. Sârbilor, li s-a mai dat clădirea școlii și 43 jugăre de pământ. Până în 1877, când sârbii au terminat biserică, slujbele s-au ținut în comun²⁸⁴.

OMOLICA. Aici, cele două părți, sârbă și română, s-au separat în anul 1897. Biserica veche a revenit sârbilor, iar românii și-au zidit biserică lor între anii 1913-1914²⁸⁵. În efortul de a despăgubi partea română, obștea bisericască sârbă din Omolica a făcut apel la organele de conducere ale eparhiei, care au recomandat-o Consiliului Congresului²⁸⁶.

OREȘAC. Deși agitațiile în vederca realizării separației din Oreșac au început în anul 1866²⁸⁷, primele acțiuni în acest sens au început în 1907 când s-a întocmit de ambele părți o situație scrisă cu numărul credincioșilor pe criteriul etnic. După cum reiese din raportul ședinței Consistoriului Eparhial Vârșeț, ambele părți au exagerat în

²⁷⁷ N.Cornean, *Monografia*, p.415.

²⁷⁸ Jovan Erdeljanović, *op.cit.*, p.157.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ Arh.Par.Belobreșca, *Protocol circulare 1867-1885*, p.191.

²⁸¹ N.Cornean, *Monografia*, p.423.

²⁸² Valentin Mic-Ilie Baba, *Biserica din Satul Nou*, Novi Sad 2005 p.20.

²⁸³ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.137.

²⁸⁴ Valentin Mic-Ilie Baba, *op.cit.*, p.21.

²⁸⁵ N.Cornean, *Monografia*, p.440.

²⁸⁶ *SMG an.II nr.1/1904*, p.13.

²⁸⁷ Svetislav Bradvarović, *Naše hijerarhisko deobne parnice sa Rumunima u Vršačkoj i Temišvarskoj Eparhiji*, Novi Sad 1913, p.38.

întocmirea acestor situații. Ca urmare acestui fapt, fiscalul eparhiei a fost însărcinat să facă o contestație în legătură cu "scrierea românilor din Oreșat"²⁸⁸. În ședința Consistoriului Eparhial Vârșeț, din 29 octombrie 1907, s-a răspuns Consistoriului Eparhial din Caransebeș în privința despărțirii ierarhice din Oreșat și s-a hotărât urgentarea contestației cu privire la situația ce privea numărul de credincioși și s-a cerut totodată refacerea acesteia²⁸⁹. În scurt timp, obștile au ajuns în proces pe această problemă. O primă sentință, Tribunalul regesc din Budapesta a dat-o în 27 ianuarie 1911 (nr.2141), dar procesul a continuat până în anul 1913²⁹⁰. După pronunțarea sentinței finale, biserica a revenit românilor care urmau să-i despăgubească pe sârbi cu 5000 de forinți²⁹¹. Sârbi și-au ridicat altă biserică în anul 1912²⁹².

PANČEVO. Parohia românească s-a constituit în anul 1899, an în care protopopul Trifon Miclea a cumpărat o casă pe care a adaptat-o, pentru a servi drept capelă²⁹³. Despărțirea ierarhică s-a realizat abia în anul 1911, când partea română a fost despăgubită cu suma de 4381 de forinți²⁹⁴. La scurt timp după aceasta, s-a întreprins o acțiune de ridicare a unei biserici. În acest scop, mai multe persoane și instituții au făcut donații pentru biserică²⁹⁵.

POŽEŽENA. Până în anul 1887, credincioșii ortodocși români din Požežena Română și cei sârbi din Požežena Sârbă, au format aceași obște bisericească. Separația s-a făcut pe cale judecătorească, obștile aflându-se în proces din anul 1887 până în anul 1891. În urma sentinței Curiei regale din 1891, sârbilor le-a revenit biserica pentru care trebuiau să plătească părții române 2031 forinți în cinci rate anuale²⁹⁶. Părții române i-a mai revenit partea de sesie aflată în hotarul ei. Din suma primită de la sârbi, cu 1600 coroane s-a cumpărat actuala casă parohială, iar cu diferența rămasă de 400 coroane s-a mai zidit ca anexă la casa parohială încă o cameră ce a servit drept capelă. Construcția bisericii actuale, a început în anul 1902 și a fost terminată în 1907²⁹⁷. Costurile pentru ridicarea acesteia au fost de 10794,5 forinți²⁹⁸.

²⁸⁸ SMG an. V nr. 21/1907, p.391.

²⁸⁹ Idem nr.23/1907, p.420.

²⁹⁰ Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

²⁹¹ Svetislav Bradvarović, *op.cit.*, p.33.

²⁹² Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

²⁹³ Mircea Măran, *Contribuții istorice bănățene*, Novi Sad 2005, p.63.

²⁹⁴ N.Cornean, *Monografia*, p.453.

²⁹⁵ Între donatori se numărau preoții: Ioanichie Neagoe (Novo Selo) 600 forinți, Damian Popescu (Ovča) 500 forinți, Iancu Milu (Uzdin) 500 forinți, Trifon Miclea (Novo Selo) 500 forinți, Onoriu Conopan (Uzdin) 500 forinți, avocații: Dr.Alexandru Bireescu (Pančevo) 900 forinți, Dr.Pența Petru (Pančevo), Banca Concordia Uzdin 250 forinți. În anul 1913 elevii români din Pančevo 120 forinți. (după Mircea Măran, *op.cit.*, p.63-64).

²⁹⁶ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.118.

²⁹⁷ Ion Nedelcu, *Parohia Ortodoxă Română Pojejena (trecut, prezent, viitor)* în rev.Koșava an.II nr.3, Zlatica 2008, p.8.

²⁹⁸ Alexandru Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița 1940, p.159.

POTPORANJ. Separația s-a realizat la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului trecut. În urma acesteia, ½ de sesie a revenit părții române²⁹⁹.

STRAŽA. Singura informație disponibilă despre realizarea separației în această comună ne parvine din lucrarea lui Nicolae Cornean, care a afirmat că "despărțirea ierarhică s-a făcut cu unele greutate" ³⁰⁰. În urma acesteia, biserica clădită în 1854 a rămas părții române³⁰¹, iar sârbii au fost asimilați³⁰².

VÂRȘEȚ. După recensământul din 1 ianuarie 1881 în Vârșeț erau 253 de români din care jumătate erau afiliați obștii bisericești din Malo Središte³⁰³. Protopopiatul român deși înființat în 1864, a fost mutat la Vârșeț abia în 1892³⁰⁴. Procesul de separare al românilor din comunitatea mixtă a fost inițiat abia la începutul secolului trecut. Svetislav Bradvarević, autorul unui studiu pe tema separației, consideră că separația a fost pornită în mod premeditat așa de târziu, din considerentul că s-a așteptat ca numărul românilor să crească și în felul acesta de pe urma separației să se tragă foloase mai mari³⁰⁵. Pe de altă parte, autorul menționat apreciază efortul românilor în a-și clădi biserici impunătoare, dând drept exemplu chiar obștea română din Vârșeț care în pofida faptului că număra 500 de membri, și-a ridicat o biserică de 100000 forinți "neconsiderând acest lucru un lux" ³⁰⁶. Obștea bisericească română s-a constituit în 1909³⁰⁷, iar biserica s-a zidit între 1910-1912³⁰⁸.

În procesul purtat cu partea română, parohia Vârșeț a fost refuzată de Consiliul Congresului de a primi un ajutor din fondurile național bisericești³⁰⁹.

VLAJKOVAC. Despărțirea ierarhică s-a realizat în 1872³¹⁰. Biserica a revenit românilor, iar sârbii în același an și-au zidit o biserică nouă³¹¹.

²⁹⁹ SMG an.XII nr./1914, p.63.

³⁰⁰ N.Cornean, *Monografia*, p.559.

³⁰¹ *Ibidem*, p.560.

³⁰² Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

³⁰³ F.Milleker, *Povesnica slobodne kraljevske varoši Vrška II, Vârșeț 1886 reprint Pančevo 2005*, p.267.

³⁰⁴ Idem *Vrsac u starini*, trad.Alexandar Bobic si Milivoj Jovanović, Vârsac 1996, p.214.

³⁰⁵ Svetislav Bradvarević, *op.cit.*, p.22.

³⁰⁶ *Ibidem*, p.34.

³⁰⁷ F.Milleker, *Vrsac u starini*, p.214.

³⁰⁸ N.Cornean, *Monografia*, p.614.

³⁰⁹ SMG an.X nr.9/1912, p.132; În prima instanță, după cum reiese din raportul avocatului Stevan Nicolajević prezentat la ședința primei secțiuni a Consistoriului Eparhial Vârșeț din 31 august 1916, părții române i s-au respins pretențiile cu privire la împărțirea bunurilor și a fost supusă la plățirea cheltuielilor de judecată. (după SMG an.XIV nr.15/1916, p.224.).

³¹⁰ Svetolik Subotić, *op.cit.*, p.99.

³¹¹ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.57.

3.3.Separația fondurilor și fundațiilor

Printre bunurile bisericești și școlare care au făcut obiectul separației, s-au aflat și fondurile și fundațiile. Unele din aceste fonduri, precum cele care au fost administrate de așa numita „Deputăție” din Pesta: cel școlar, cel preparandial și fondul de pensii al învățătorilor, precum și fundația Atanasie Bala, urmau să se împartă în mod egal de către cele două părți³¹². Alte fundații precum: Albert Serviski, Saxon Teșenski, George Ralea, Bozda și Ciokora urmau să revină părții sârbe, iar fundația pentru preparandia din Arad să revină părții române³¹³. Tot părții române, i-au revenit moșia Sf.Simeon din dieceza Aradului, „fundus instructus-ul” ale aceleiași dieceze, fundația patriarhului Rajačić pentru seminarul român și alte părți din fondurile și fundațiile aferente diecezei Aradului³¹⁴. Din fondurile intangibil și cel clerical partea română urma să primească 300000 forinți, sumă ce a fost achitată de partea sârbă pe 9 noiembrie 1872³¹⁵.

Dacă unele fonduri și fundații s-au împărțit pe calea înțelegerii între cele două părți, altele precum: fundațiile Ioan și Maria Trandafil și fundația Agora-Gal³¹⁶, au rămas pe mai departe obiect de dispută, părțile apelând la justiție pentru împărțirea lor.

Pentru fundația Ioan și Maria Trandafil partea română a intentat un proces, care în anul 1902 era în curs de desfășurare³¹⁷. În prima fază a acestuia, după cum reiese din actul SO nr.5812/1571 ex 1904, emis de Consiliul Congresului și publicat în organul de presă al Mitropoliei Karlovițului, revista Srpski Mitropolijski Glasnik, fundația Ioan și Maria Trandafil a fost câștigată de români, dar același act preciza că mitropolitul-patriarh urma să facă recurs³¹⁸. Acest lucru s-a și întâmplat, procesul fiind reluat la instanța superioară. În 1906, Consiliul Congresului a hotărât, în ședințele sale din 29, 30 noiembrie și 1 decembrie, să plătească sumele datorate avocatului Emil Babeș pentru apărarea părții sârbe în procesul în cauză³¹⁹.

Procesul s-a încheiat abia în anul 1910, după cum reiese din raportul Consiliului Congresului din 4-8 aprilie 1910, unde s-a consemnat că s-a luat la cunoștință raportul

³¹² Teodor Mandić, *Uspomene II*, p.120.

³¹³ *Ibidem*.

³¹⁴ Partea română a cerut și fundația de burse Petar Božić din Arad, dar partea sârbă a argumentat prompt că Božić a fost sârb, că testamentul său în limba sârbă l-a redactat și că „poporul său”, amintit în testament, este poporul sârb și că administrarea acestei fundații mitropolitului sârb i-a fost încredințată. Grație acestor argumente, partea română a renunțat la pretențiile ei asupra acestei fundații. (după T.Mandić, *Uspomene II* in *Letopis Matice Srpske* kn.200 sv.IV, Novi Sad 1899, p.31.).

³¹⁵ *S.S. an.XII nr.10/1902*, p.152.

³¹⁶ Fundația Iosif Gal și Katarina Agora. În scrierile sârbe fundația Agora-Gal.

³¹⁷ *SMG an.I nr.10/1903*, p.215.

³¹⁸ *Idem an.II nr.16/1905*, p.328.

³¹⁹ *Idem an.IV nr.23/1906*, p.392.

avocatului Dr.Branko Ilić, că instanța supremă Curia regală a hotărât că fundația Ioan și Maria Trandafil se va considera pe mai departe fundație româno-sârbă și că aceasta se va administra pe mai departe de ambele mitropolii, care vor avea drepturi egale asupra acesteia³²⁰. Cele două mitropolii au administrat împreună fundația Ioan și Maria Trandafil, după cum reiese și dintr-un raport al Conducerii Fondurilor și bunurilor naționale bisericești al Mitropoliei Karlovițului din iulie 1916 când, cu prilejul licitării unor pământuri ale fundației din acel an, alături de delegatul sârb, Ghiga Avacumović, urmau să fie prezenți la licitație și fiscalul fondului și un delegat din partea Mitropoliei din Sibiu³²¹.

Tot prin proces s-a împărțit și fundația Agora-Gal. După cum reiese din raportul ședinței din 9 aprilie 1918 a Conducerii bunurilor și fondurilor național bisericești din Mitropolia Karlovițului, în acea ședință s-a dat citire raportului avocatului Dr. Dușan Raić din Pesta, cu privire la sentința în procesul pentru Fundația Agora-Gal³²². Conform acesteia, suma ce urma să se împartă între cele două părți era de 890171,20 coroane. Părții sârbe, conform aceleiași sentințe, urma să-i revină 435168,93 coroane, la care se mai adăugau dobânzile. Tot partea sârbă urma să achite în numele datoriei pe hârțiile de valoare și dobânzile, începând de la 30 iunie 1915, suma de 135000,50 coroane precum și 4% din împrumutul făcut de fundație din fondul intangibil³²³.

În urma regularizărilor efectuate, după cum reiese dintr-un alt raport al aceluiași avocat Dușan Raić, prezentat în ședința Conducerii bunurilor și fondurilor bisericești, fundației sârbe Agora-Gal i-a revenit suma de 310972,32 coroane și urma să i se instituie acesteia un patronat propriu, din care urma să facă parte mitropolitul ca președinte, cei doi episcopi: ai Vârșetului și Timișorii și încă 4 membri laici³²⁴.

³²⁰ *Idem an.VIII nr.14/1910*, p.216.

³²¹ *Idem an.XIV nr.8/1916*, p.105.

³²² *Idem an.XVI nr.9/1918*, p.130.

³²³ *Ibidem*.

³²⁴ *Idem an.XV nr.12/1918*, p.171.

IV. Legislația bisericească: Rescriptul imperial din 1868 și Dispoziția despre organizarea eparhiilor din 1871

Prin separația ierarhică din 1864 și prin reînființarea în același an a Mitropoliei Ardealului, parohiile românești au fost trecute sub jurisdicția nou reînființatei mitropolii. Acest fapt, desigur că reclama o nouă organizare a parohiilor sârbe, rămase pe mai departe sub jurisdicția Mitropoliei Karlovițului.

Cum era și firesc, organul competent căruia i s-a încredințat această sarcină, a fost Congresul național bisericesc. Acesta s-a întrunit în anul 1864, într-o atmosferă foarte tensionată din cauza conflictelor dintre laici și cler și și-a continuat lucrările și în anul 1865. În pofida tensiunilor care au dominat lucrările congresului, membrii acestuia au reușit să adopte *Dispoziția despre organizarea instituțiilor bisericești, școlare și fundamentale ale mitropoliei sârbe greco-răsăritene*³²⁵.

Cu destule modificări, unele făcute chiar de congres și altele de guvernul maghiar, dispoziția a fost înaintată împăratului Franz Josef spre aprobare. Acesta a sancționat-o pe 10 august 1868 sub denumirea de *Înaltul Rescript din 10 august 1868 despre hotărârile Congresului național sârb din anul 1864/5*.

Cum Rescriptul din 1868 n-a fost adoptat pe baza privilegiilor, ci pe baza Legii IX maghiare din 1865 în care era recunoscută conducerea de sine stătătoare a Bisericii, școlii și a fondurilor pentru toți ortodocșii din imperiu, respectiv a paragrafului nr.8 al Legii XX din 1848, acest fapt a trezit nemulțumirea sârbilor care au protestat în Parlamentul de la Budapesta, dar fără nici un rezultat³²⁶.

Rescriptul din 1868 avea șase capitole (secțiuni), împărțite la rândul lor în mai multe subcapitole, care conțineau mai multe paragrafe. Astfel capitolul I se intitula „Despre

³²⁵ La elaborarea *Dispoziției despre organizarea instituțiilor bisericești, școlare și fundamentale ale mitropoliei sârbe greco-orientale* au lucrat 2 comisii: una sub președinția episcopului Jovan Gruić, în componența căreia mai intrau: arhimandritul Gherman Angelić, deputații Alexandar Volić, Svetozar Miletić, Teodor Mandić și George Natošević, care aveau sarcina de a formula propuneri pentru organizarea obștilor bisericești, organizarea școlilor, a Consistoriilor eparhiale și a Consiliului mitropolitan, și cea de-a doua sub președinția episcopului Arsenie Stoiković în care mai intrau deputații Jovan Hagi și Pavle Trifunac, care trebuiau să formuleze propuneri pentru administrarea bunurilor mănăstirești și a fondurilor naționale; deputatul Svetozar Kušević trebuia să formuleze propunerea pentru statutul Congresului, iar deputatul preot Vasa Živković propunerea pentru reducția și dotarea preoțimii, iar organizarea sinodului respectiv a instanței de judecată supreme le-a reținut sinodul arhieresc pentru el. (după Teodor Mandić, *Uspomene iz našeg crkveno-narodnog života*, Novi Sad, 1898, p.18.

³²⁶ Dimitrije Kirilović, *Srpski narodni sabori*, I, Novi Sad, 1937, p.8.

reducția și dotația preoțimii parohiale, despre starea preoțimii mănăstirești și despre dotația episcopatului”³²⁷. Acesta era împărțit la rândul său în 4 subcapitole: A). Reducția preoțimii parohiale, avea 9 paragrafe care defineau ce este parohia (par.1), condițiile în care se poate înființa o parohie (par.3), indica numărul preoților ce pot sluji într-o parohie (par.2,3), numărul protopopiatelor pe întreaga mitropolie (par.9); B). „Dotația preoțimii parohiale” avea 16 paragrafe (de la 10 la 26), care reglementau veniturile în bani și natură ale preoților (par.10-12), împărțirea parohiilor pe clase în funcție de numărul credincioșilor și plata preoților corespunzătoare clasei parohiei (par.13). Paragrafele 15-16 reglementau care servicii religioase erau săvârșite de preoți cu taxă, precum și cele fără taxă. Paragraful 18 se referea la clasele parohiale, iar paragrafele 22 și 23 la plata protopopilor și a ajutoarelor acestora. Ultimele paragrafe ale subcapitolului „B” se refereau la Fondul ierarhic, destinat ajutorării preoților bătrâni, văduvelor și orfanilor preoților. Subcapitolul V se referea la „Dotația episcopatului” și cuprindea un singur paragraf (27) cu mai multe subpuncte (11 la număr), care reglementau veniturile în bani și natură ale episcopilor și mitropolitului. Subcapitolul G avea un singur paragraf (28), cu referințe la ridicarea mănăstirilor la rang de arhimandrie și egumenie, precum și la afilierea unor mănăstiri la altele (Paragraful rezerva temporar acest drept patriarhului și sinodului). Ultimul subcapitol(D) al secțiunii I „Dispoziții tranzitorii” avea 7 paragrafe (de la 29 la 35) conținea reglementări ce aveau menirea de a rezolva unele probleme temporare, legate de plata preoților care erau peste număr într-o parohie, de sursa acestor plăți, precum și de plata protopopilor care erau peste număr.

Capitolul II al Rescriptului „Despre organizarea obștilor bisericești greco-răsăritene”³²⁸ avea 5 subcapitole după cum urmează: Subcapitolul „A”-„Dispoziții generale” cu 10 paragrafe care reglementau: componența parohiei (par.1-2), schimbările survenite în cadrul granițelor unei obști bisericești, înființarea de noi obști bisericești, dobândirea calității de membru al obștii, obligația plății parohialului, referiri scurte la organele de conducere ale parohiei.

Subcapitolul „B” cuprinde îndrumări juridice cu privire la Adunarea parohială, componență, modul de alegere al membrilor, sfera de activitate a adunării, modul de desfășurare a ședințelor, etc.

Subcapitolul „V”, la fel ca și subcapitolul precedent, cuprindea stipulații cu privire la Consiliul parohial.

Ultimele 3 subcapitole: G-despre alegerea parohului și al ajutorului acestuia, D-despre alegerea diaconului și E-despre alegerea protopopilor, după cum arată și denumirea lor, cuprindeau paragrafele referitoare la modul, cum și în ce condiții se făcea alegerea clericilor.

³²⁷ Reskript 1868, p.1-7.

³²⁸ *Ibidem*, p.7-16.

Capitolul III al Rescriptului „Despre școlile sârbe”³²⁹ cuprindea 111 paragrafe, care legiferau desfășurarea activității școlare. Întrucât despre acest capitol se va face vorbire foarte pe larg în capitolul referitor la învățământ, din acest considerent nu vom insista aici asupra cuprinsului acestuia.

Capitolul IV al Rescriptului „Despre organizarea Consistoriului, al Consiliului mitropolitan și școlar”³³⁰ avea 2 subcapitole: „A” Consistoriul Eparhial, alcătuit din 13 paragrafe, cu referiri ce privesc cele două secțiuni ale consistoriului, componența acestora, modul de alegere al membrilor, plata membrilor permanenți, sfera de competență a fiecărei secțiuni în parte, frecvența ședințelor consistoriului, limba folosită, modul de luare al hotărârilor, etc. și „B”-Consiliul mitropolitan bisericesc și școlar. Cele 14 paragrafe ale acestui subcapitol (14-27) se refereau, ca și precedentul, la componența celor două secțiuni ale Consiliului: Apelatoriul mitropolitan și Conducerea administrativă bisericească și școlară. Alături de componența celor două secțiuni, paragrafele mai fac referire la membrii acestora, modul de alegere al respectivilor membrii, plata lor, frecvența ședințelor, sfera de competență a fiecărei secțiuni, etc.

Capitolul V „Despre administrarea bunurilor mânăstirești și a fondurilor naționale-sârbe”³³¹ avea și el două subcapitole: „A”-„Bunurile național bisericești sârbe și fundațiile” și „B”-„Conducerea bunurilor național bisericești sârbe și a fondurilor”. Primul subcapitol definește ce se înțelege prin bunurile național bisericești, care sunt acestea, cine sunt reprezentanții care le administrează, unde sunt canalizate veniturile obținute din acestea (par.1-6). La fel sunt definite și fondurile bisericești, cine le administrează, în ce scop vor fi folosite (par.7-14). Al doilea subcapitol, „Conducerea bunurilor național bisericești și a fondurilor” prin paragrafele sale (15-24), reglementează componența conducerii, plata membrilor conducerii, îndatoririle membrilor, referiri la controlul exercitat, prezentarea situației financiare a acestora poporului și congresului.

Ultimul capitol al Rescriptului „Despre examenul pentru dobândirea calității de paroh”³³² stabilește cine sunt scutiți de acest examen, care sunt candidații care se pot prezenta la concurs, condițiile care aceștia trebuie să le îndeplinească, condițiile în care se organizează concursul, numirea comisiei de examinare, materiile care vor face obiectul examinării, modul de susținere a examenului (scris și oral), eliberarea adevărții referitoare la rezultatul examenului, etc.(par.1-11).

Alături de cele 6 capitole, Rescriptul conține la sfârșit și câteva anexe: anexa A, care cuprinde toate parohiile ale fiecărei eparhii în parte, date statistice ca de pildă numărul de suflete, numărul preoților înainte și după reducere și clasa parohiei³³³, anexa B în care parohiile sunt prezentate pe protopopiate și eparhiile din care fac parte, alături

³²⁹ *Ibidem*, p.16-25.

³³⁰ *Ibidem*, p.25-29.

³³¹ *Ibidem*, p.29-32.

³³² *Ibidem*, p.32-33.

³³³ *Ibidem*, p.35-50.

de numărul de suflete³³⁴ și încă 3 anexe referitoare la modul de ținere a contabilității parohiilor³³⁵.

Întrucât Rescriptul, prin prevederile sale, n-a putut să reglementeze în totalitate multitudinea problemelor de natură bisericească și școlară, a fost nevoie ca la Congresele care au urmat, să se elaboreze noi proiecte de dispoziții sau legi autonome care să înlăture neajunsurile prevederilor Rescriptului³³⁶. Dintre acestea, cea care a avut cea mai mare influență asupra organizării bisericești a fost *Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor din 29 mai 1871*. Deși s-a vrut ca aceasta să aibe un caracter temporar, după cum o arată și titlul ei, din cauza lipsei de reușită în confirmarea unui Statut organic³³⁷, dispoziția referitoare la organizarea eparhiilor s-a aflat în vigoare până în anul 1912, când a fost desființată autonomia.

Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor din 1871 era alcătuită din 40 de paragrafe. Paragraful 1 stabilește că fiecare eparhie din cadrul mitropoliei Karlovițului este reprezentată de Adunarea eparhială. Paragrafele 2-13 reglementează componența adunării eparhiale, numărul membrilor care nu era același în toate eparhiile, modul de alegere al acestora. Membrii Adunării erau stabiliți fie prin natura funcției ce o ocupau: episcopul, protopopii, referentul eparhial școlar, ceilalți fiind aleși din protopopiate și unele obști bisericești mai mari, în funcție de numărul credincioșilor de care dispuneau protopopiatele sau obștile în cauză.

³³⁴ *Ibidem*, p.50-60.

³³⁵ *Ibidem*, p.61-63.

³³⁶ În perioada 1868-1918 Congresele care s-au desfășurat au elaborat mai multe dispoziții și legi care trebuiau să asigure buna funcționare a autonomiei bisericești și școlare. De menționat că nu toate aceste proiecte au și fost aprobate și sancționate de împărat. Dintre dispozițiile care au primit aprobarea menționăm aici: „Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor” sancționată pe 29 mai 1871; „Dispoziția despre Consiliul mitropolitan bisericesc și Consiliul național școlar” din aceeași dată și același an; „Dispoziția privitoare la alegerea membrilor Congresului din 29 mai 1871”; „Dispoziția privind organizarea Congresului din 14 mai 1875”; „Dispoziția pentru școlile naționale sârbe din 17 iulie 1872”; „Dispoziția despre școlile de fete de grad superior din 17 august 1872”; „Dispoziția despre fondul de pensii al văduvelor și orfanilor preoților din 1892”; „Statutul mănăstiresc din 28 martie 1908”; alte dispoziții care completau sau aduceau unele modificări ale celor prezentate. Prin dispoziția guvernului maghiar din 11 iulie 1912 au fost scoase în afara legii cele mai multe din dispozițiile prezentate mai sus, iar rezultatul a fost desființarea autonomiei. (după Gioko Slepčević, *Istoria SPC*, vol.II, p.188-189).

³³⁷ Sărbii în mai multe rânduri s-au luptat ca să elaboreze un Statut organic, dar de fiecare dată acesta n-a fost acceptat de guvernul maghiar. Un proiect de statut a fost elaborat de patriarhul Gherman Angelić (1882-1888) care, deși a fost aprobat de Sf. Sinod, nu a fost aprobat de guvernul maghiar (după *Avtobiografia Nikanora Gruića* în B.G an.IV, kn.VIII, 1905, p.325).

Paragraful 12 reglementează numărul membrilor Adunării eparhiale din fiecare eparhie a mitropoliei Karlovițului³³⁸.

Paragrafele 14-15 stabilesc ziua alegerii membrilor, respectiv locul adunării, care este reședința episcopului diecezan. Paragraful 16 stabilește că ședințele adunării sunt publice, iar paragraful 17 conducerea adunării: președintele-episcopul diecezan, vicepreședintele-ales de adunare prin majoritate de voturi și secretarul ales la fel ca vicepreședintele.

Paragraful 18 stipulează competențele primei Adunări eparhiale: să aleagă prin vot și să instaleze organele de conducere bisericești și școlare, să pregătească o propunere pentru congres în ce privește organizarea și sfera de activitate a organelor eparhiale, dotația clerului și învățătorimii, precum și înființarea și întreținerea fondurilor și fundațiilor. De asemenea, prima adunare constituită trebuie să strângă toate plângerile care se referă la activitatea școlii și bisericii, pe care apoi să le înainteze congresului și să controleze activitatea organelor bisericești și școlare.

Paragraful 19 definește organele de conducere a bisericii, din care unul avea caracter bisericesc-duhovnicesc (în care intră și judecata duhovnicească), acesta fiind Consistoriul eparhial, iar celălalt organ cu funcție bisericească și administrativă era Consiliul administrativ eparhial. Tot cu funcție administrativă pe linie școlară era Consiliul Eparhial Școlar.

Paragrafele 20-26 relevă componența membrilor Consistoriului (președintele-episcopul diecezan, protopopii în funcție, un număr de preoți aleși, un număr de laici aleși, notarul consistorial, fiscalul consistorial și un secretar) și atribuțiile consistoriului.

Paragrafele 27-30 stabilesc componența membrilor Consiliului eparhial administrativ (președinte-episcopul diecezan, vicepreședintele-ales prin votul adunării și secretarul) și atribuțiile Consiliului.

Paragrafele 31-35 definesc: componența Consiliului Școlar eparhial (15 membrii din care: președinte-episcopul diecezan, referentul școlar eparhial, 2 clerici, 2 învățători,

³³⁸ Adunarea Eparhială a episcopiei Timișoara era alcătuită din 90 de membrii, după cum urmează: un episcop diecezan, un referent școlar eparhial, 4 protopopi, 4 învățători, 7 membrii din obștea Kikinda, 4 membrii din obștea Becikerek, 5 membrii din preoții protopopiatului Timișoara, 10 membrii laici din același protopopiat, 8 membrii din preoții protopopiatului Kikinda, 16 membrii laici din același protopopiat, 4 membrii din preoții protopopiatului de Becikerek, 8 membrii laici din obștea aceluiași protopopiat, 6 membrii din rândul preoților din protopopiatul Arad și 12 membrii laici din rândul credincioșilor aceluiași protopopiat. Adunarea Eparhială a episcopiei Vârșetului era alcătuită din 79 de membrii: episcopul diecezan, referentul școlar eparhial, 9 protopopi, 3 învățători, 4 membrii din obștea Vârșet, 4 membrii din obștea Pancevo, 5 preoți din protopopiatul Vârșetului, 10 membrii laici din același protopopiat, 9 preoți din protopopiatul Pancevo, 18 mireni din același protopopiat, 7 preoți din protopopiatul Bela Crkva și 14 mireni din același protopopiat. (după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.232).

10 membrii laici) și atribuțiile consiliului, plata referentului, modul de alegere al referentului (de către Congres) și a celorlalți membrii (aleși de adunarea eparhială).

Paragraful 36 reglementează că membrii celor 3 consilii, ai consistoriului, consiliului administrativ și consiliului școlar nu sunt plătiți regulat și că beneficiază doar de diurnă și transport. Paragraful 37 dă libertatea organelor de conducere bisericești și școlare să-și alcătuiască singure regulamentul de desfășurare a ședințelor și de alegere a membrilor cu funcții de conducere, unde va fi valabil principiul majorității voturilor.

Ultimele paragrafe fac referiri la limba folosită, care va fi sârba cu caractere cirlice (par.38), că acțiunea judecătorească (par.39) rămâne reglementată pe mai departe de prevederile din *Consistorialna Sistema* și la faptul că până la definitivarea competențelor adunării și organelor de conducere eparhiale, acestea sunt răspunzătoare în toate problemele (mai puțin cea judecătorească) față de Congresul național bisericesc (par.40)³³⁹.

Dispoziția *Despre organizarea temporară a eparhiilor* a fost făcută publică prin hotărârea Congresului din 26/VIII 1871. Pentru transpunerea ei în practică, Congresul a emis pe 30 iulie 1871 o dispoziție specială alcătuită din 10 paragrafe, prin care se arată că „Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor” intră în vigoare la 30 de zile de la publicarea ei, stabilind totodată că fiecare diecezan trebuie să rânduiască ziua când se vor face alegerile pentru adunarea eparhială, precum și ziua când aceasta se va întruni³⁴⁰.

Dispoziția specială adoptată de congres pe 30 iulie 1871 mai stabilește prin paragrafele 5, 6 și 7 rolul protopopilor în organizarea alegerilor pentru adunarea eparhială, acestora amintindu-li-se că trebuie să acționeze în spiritul paragrafului 9 din dispoziția *Despre organizarea eparhiilor*, conform căreia la fiecare 500 de suflete din protopopiat să aleagă un candidat care va participa la alegerile pentru adunarea eparhială³⁴¹.

Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor din anul 1871 a suferit modificări și completări în urma hotărârii Congresului național bisericesc din 5/18 iulie 1902, fiind confirmată de împărat pe 7 septembrie 1903³⁴². Noutățile aduse de noua hotărâre erau: 1. Adunările eparhiale se alegeau la fiecare 3 ani; 2. Secțiunile (cele 3 organe executive) se reînnoiau la fiecare constituire a unei noi adunări; 3. Adunarea Eparhială era convocată de Consiliul Administrativ Eparhial, fără anunțarea Consiliului Congresului și fără aprobarea acestuia; 4. Verificarea membrilor adunării era făcută de adunarea însăși; 5. Adunările Eparhiale trebuiau să fie convocate cel puțin odată pe perioada de mandat de 3 ani; 6. Organele executive eparhiale trebuiau să trimită adunării rapoarte de activitate și, în caz de nereguli, adunarea trebuia să trimită Consiliului

³³⁹ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.250.

³⁴⁰ *Ibidem*, p.251.

³⁴¹ *Ibidem*, p.252.

³⁴² *SMG an.I nr.19/1903*, p.369-373.

Congresului sesizările precum și măsurile pentru înlăturarea deficiențelor; 7. Atât Adunarea Eparhială, cât și organele executive de conducere trebuiau să trimită rapoartele lor de activitate organului oficial de presă Srpski Mitropolijski Glasnik spre publicare; 8. Adunările Eparhiale aveau dreptul să-și elaboreze un regulament intern de funcționare, pe care trebuiau să-l trimită spre verificare și aprobare Consiliului Congresului; 9. Adunările Eparhiale erau răspunzătoare în fața Congresului național bisericesc pentru activitatea lor; 10. Adunările Eparhiale puteau funcționa numai dacă cel puțin ½ din membri erau prezenți. Dacă cvorumul amintit nu se întrunea, Consiliul Administrativ Eparhial, în termen de 30 de zile, trebuia să convoace o altă adunare. Înainte de convocare trebuia stabilită ora și locul unde aceasta se va ține. Consiliul Administrativ avea obligația să informeze toate obștile despre noile modificări.

Rescriptul din 1868 cât și Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor din 1871, prin prevederile lor, au constituit cadrul organizatoric pe baza căruia au funcționat eparhiile din Mitropolia Karlovițului. Din cele două legi, Rescriptul a avut o valabilitate mai mare, el aflându-se în vigoare de la data emiterii sale și până la sfârșitul Primului război mondial, în vreme ce a doua dispoziție a fost scoasă în afara legii în anul 1912, când a fost desființată autonomia național-bisericească.

V. Eparhia Timișoarei între anii 1865-1918

5.1. Scurt istoric al Eparhiei Timișoara (1557-1865)

În stadiul actual al cercetărilor, nu se cunoaște cu exactitate când și în ce condiții a luat ființă episcopia Timișorii. Cercetările istorice efectuate până acum, deși au confirmat existența unei vieți creștine ortodoxe în Banat înainte de stăpânirea turcească, pusă în evidență prin atestarea mai multor mănăstiri, biserici și clerici care într-adevăr reclamau și o organizație bisericească, totuși știrile despre o organizare bisericească în Banat înainte de stăpânirea turcească sunt puține, lacunare și contradictorii³⁴³.

Din aceste considerente, atunci când este vorba de începuturile episcopiei bănățene Timișoara și Vârșeț, o bună parte a istoricilor își încep discursul lor pe această temă cu perioada de după reorganizarea Patriarhiei de Ipek din anul 1557, când sunt menționați și primii ierarhi ai eparhiilor amintite³⁴⁴.

După cum se știe din istorie, un mare rol în reînființarea Patriarhiei de Ipek l-a avut marele vizir turc Mohamed Sokolović de origine sârb-bosniac care, până la vârsta de 18 ani, când a fost dus la Constantinopol și trecut la mahomedanism, a fost crescut în duhul credinței ortodoxe.

Datorită aptitudinilor sale de excepție, acest sârb islamizat a ajuns la demnitatea de mare vizir al Imperiului Otoman³⁴⁵. Prin influența conferită de demnitatea sa, el l-a determinat pe sultanul Soliman Magnificul să reînființeze patriarhia de Ipek, desființată în anul 1459 și trecută sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida. În calitate de întâi stătător al noii patriarhii a fost numit însuși fratele vizirului, Macarie, care până atunci a îndeplinit funcția de stareț la mănăstirea Hilandar³⁴⁶.

³⁴³ I.D.Suciu, *Monografia*, p.33-75; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935, p.42; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p.22; Adrian Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995, p.129; M.Păcurariu, *Istoria BOR vol.2*, București, 1981, p.178-179; Miodrag Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Novi Sad, 2000, p.7; Dušan Popović, *Srbi u Vojvodini vol.1*, Novi Sad, 1990, p.43; Idem, *Srbi u Banatu*, Beograd, 1955, p.23-24, 29-30.

³⁴⁴ I.D.Suciu, *Monografia*, p.88-92; M.Păcurariu, *Istoria BOR vol.2*, București, 1981, p.179-180.

³⁴⁵ Ladislav Hadrovics, *Le peuple serb et son église sous la domination turque*, Paris 1949, p.48-49; I.D.Suciu, *Monografia*, p.88; Radoslav M.Gruić, *Pravoslavna Srpska Crkva*, Beograd, 1921 reeditată, Beograd-Kalenic-Kragujevac 1995, p.85; Ilarion Zeremski, *Srpski manastiri*, p.32.

³⁴⁶ Ladislav Hadrovics, *op.cit.*, p.48-49.

După cum arată istoriografia sârbă, odată ajuns în scaunul patriarhal al proaspetei reînființate patriarhii, Macarie a trebuit să ia aproape totul de la început, întrucât organizația bisericească era fărâmițată, iar în scaunele episcopale abia de se mai găsea vreun episcop sârb. În această situație, Macarie a trecut la reinstaurarea puterii canoanelor și la săvârșirea unei noi reorganizări a Bisericii pe eparhii, protopopiate și parohii³⁴⁷.

După cum afirmă istoricul Radoslav Gruić, patriarhul Macarie „a reînnoit eparhiile pustiite și a rânduit în ele episcopi”³⁴⁸. Noua patriarhie și-a extins jurisdicția nu numai asupra teritoriilor otomane locuite de sârbi, ci și asupra teritoriilor din Ungaria ocupate de turci după 1541³⁴⁹. Istoricul Djoko Slepčević, autorul unei istorii a Bisericii Ortodoxe Sârbe în 3 volume, susține că numai în teritoriile stăpânite de turci în Ungaria, patriarhul Macarie a înființat 8 eparhii ortodoxe cu sediile la Buda, Peçui, Seghedin, Arad, Timișoara, Vârșeț și mănăstirea Orahovița³⁵⁰. Datorită extinderii jurisdicției asupra noilor teritorii ocupate de turci, patriarhia de Ipek a ajuns să întrecă patriarhia ecumenică de Constantinopol³⁵¹ în ce privește teritoriul, numărând în jur de 40 de eparhii³⁵².

Între eparhiile patriarhiei se numărau și cele din Banat: Timișoara și Vârșeț. Ca dovadă că acestea erau organizate și că funcționau în a doua jumătate a secolului al-XVI-lea, este faptul că episcopii acestora au fost amintiți în răscoala antiotomană din Pașalâcul Timișoarei din anul 1594³⁵³. Implicarea celor doi episcopi în răscoala din 1594, a avut repercusiuni negative asupra credincioșilor și clericilor ortodocși din Banat, care se pare că o perioadă au rămas fără episcopi. La Timișoara abia în 1608 este pomenit ca episcop ortodox Neofit, menționat în scaunul episcopal până în anul 1613³⁵⁴, iar la Vârșeț și mai târziu în 1619, când este amintit episcopul Simeon³⁵⁵.

Dacă în izvoarele românești mitropolitului Neofit îi este amintit doar numele, în izvoarele sârbe găsim ceva mai multe informații despre acest ierarh. Astfel se știe că acesta era născut din părinții Mileta și Jovka³⁵⁶, iar în calitatea sa de ierarh este amintit împreună cu arhiepiscopul sârb Jovan și mitropolitul Belgradului Joakim pe 6 august 1608, cu prilejul terminării picturii din mănăstirea Hopovo³⁵⁷.

³⁴⁷ Djoko Slepčević, *Istoriya S.PC vol.I*, Beograd, 1991, p.308.

³⁴⁸ Radoslav.M.Gruić, *Pravoslavna srpska Crkva*, p.86.

³⁴⁹ Ladislav Hadrovics, *op.cit.*, p.51.

³⁵⁰ Djoko Slepčević, *op.cit.*, p.310.

³⁵¹ Jovan Radonić, *Rimska Kurija u jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950, p.8.

³⁵² Nikodim Miloš, *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901, p.174.

³⁵³ I.D.Suciu, *Monografia*, p.92; Ilarion Zeremski, *Srpski manastiri*, p.35.

³⁵⁴ I.D.Suciu, *Monografia*, p.93; M.Păcurariu, *Istoria BOR vol.2*, București, 1981, p.180; Ilarion Zeremski, *Srpski Manastiri*, p.36.

³⁵⁵ *Ibidem*.

³⁵⁶ Djordje Sp.Radojčić, *Mitropolit Temisvarski Neofit i mitropolit beogradski Visarion*, in G.I.D. 10. 1937, p.318; Sava Episkop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.350.

³⁵⁷ Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi III*, Beograd, 1984, nr.4985.

Mitropolitul Neofit mai este amintit și în anul 1612, când a închinat mănăstirii Hilandar o liturghie „pentru sufletul său și al părinților săi”³⁵⁸. Tot în Banat în anul 1609 este menționat și un mitropolit la Becikerek cu numele de Visarion, pe care istoricul I.D.Suciu îl consideră „episcop pribeag” după cum îl consideră și pe Sofronie „mitropolitul din orașul Lipova-Gyula cu sediul în mănăstirea Hodoș”³⁵⁹.

După sursele sârbe, mitropolitul Visarion este documentat în anul 1609 în contextul confirmării unei singelii a episcopului Simeon al Vretaniei, hirotonit de mitropolitul Kosma al Corintului³⁶⁰. Acesta din urmă, după hirotonie i-a dat lui Simeon o singelie pe 20 octombrie 1607, dar cum singelia acordată trebuia să fie confirmată și de Biserica Sârbă, aceasta a fost confirmată mai târziu în anul 1609 prin semnătura a 7 mitropoliți sârbi (fără semnătura patriarhului). Între semnături apare și numele mitropolitului Visarion al Becikerekului³⁶¹. Titulatura de „mitropolit al Becikerekului” nu implică desigur existența unei mitropolii la Becikerek, cel mai probabil „mitropolitul de Becikerek” fiind tot un mitropolit al Timișorii, dacă avem în vedere că uneori din cauza unor evenimente sau a unor considerente de ordin politic, militar sediile episcopale erau adesea mutate temporar în alte centre, care ulterior rămâneau în titulatura sau blazonul episcopilor³⁶².

Pe 24 noiembrie 1640, în scaunul episcopal din Timișoara este amintit într-un defter turcesc Isail, respectiv Isai [Isaia n.a] în calitate de arhieru „al mitropoliei ghiaurilor din sangiacul Timișoarei și ținuturilor Becikerekului și Cenadului”³⁶³.

Numele mitropolitului Isaia apare în contextul plătirii unui peșcheș turcilor în valoare de 3000 de acce³⁶⁴. Amintirea titlaturii mitropolitului Isaia ca mitropolit „al ghiaurilor din sangiacul Timișoarei și ținuturilor Becikerekului și Cenadului” ar putea pe bună dreptate constitui o dovadă că în anumite perioade episcopii de Timișoara au rezidat în aceste centre.

În funcția de mitropolit al Timișorii Isaia a rămas până la moartea sa în 1643, când în scaunul mitropolitan a urcat mitropolitul Iosif Fusko³⁶⁵, cunoscut în popor sub numele de Sf. Iosif cel Nou de la Partoș sau Sveti Josif Temisvarski. După cum arată documentele Iosif a ajuns „mitropolit” al Timișorii „pe baza recomandării patriarhului de Ipek Paisie”³⁶⁶. Peșcheșul în valoare de 3600 de acce a fost plătit de mitropolitul Iosif pe 24

³⁵⁸ *Idem IV*, 6534.

³⁵⁹ I.D.Suciu, *Monografia*, p.94.

³⁶⁰ Jovan Radonić, *Rimska Kurija*, p.48; Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.83-84.

³⁶¹ *Ibidem*.

³⁶² Acest fapt se poate constata și azi urmărind o liturghie arhierască, ortodoxă.

³⁶³ Radmila Tričković, *Srpska Crkva sredinom XVII-veka*, Glas CCCXX Odelenije istorijskih nauka 2, Beograd, 1980, p.155.

³⁶⁴ *Ibidem*

³⁶⁵ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.254.

³⁶⁶ Radmila Tričković, *op.cit*, nr.7200.

noiembrie 1643³⁶⁷. Iosif Fusko era de loc din Dubrovnik și este posibil ca venirea sa la Timișoara să se fi făcut ca urmare a legăturilor economice existente între Timișoara și Dubrovnik, după cum arată un document³⁶⁸.

Se pare că din cauza unor neînțelegeri cu patriarhul Paisie sau mai degrabă a unor intrigi țesute pe seama sa, mitropolitului Iosif i s-a retras beratul în două rânduri, în locul său fiind numit mai întâi Teodor și apoi Sebastian³⁶⁹. Cel din urmă a păstorit până la moartea sa în 1648, când noul patriarh Gavriilo îl propune din nou pe Iosif pentru scaunul episcopal al Timișorii. În această demnitate, Iosif a rămas până în anul 1655, după care s-a retras la mănăstirea Partoș, unde a trecut la cele veșnice pe 15 septembrie 1656. Datorită vieții sale curate, la numai treizeci de ani de la trecerea sa în neființă, el a fost numit de popor *sfânt*³⁷⁰. A fost canonizat atât de Biserica Română (6 oct. 1956) cât și de Biserica Sârbă (14-27 mai 1965), fiind prăznuit de ambele biserici pe 15 respectiv 28 septembrie.

În reconstituirea vieții religioase din Banat din timpul stăpânirii turcești, de mare importanță, dar și de siguranță în același timp, sunt dețerele turcești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea³⁷¹, Catastifele Patriarhiei de Ipek din anii 1660 și 1666³⁷² și însemnările unor călători străini³⁷³. Referirile acestor documente la numeroase biserici și mănăstiri existente în Banat în acea perioadă, conduc la ideea că în acest spațiu a pulsat o viață creștin-ortodoxă intensă. Catastifele care au consemnat donațiile credincioșilor ortodocși din Banat contribuie indirect la formarea unei idei despre starea materială a acestora, stare care era capabilă de a susține pecuniar și o ierarhie bisericească, fapt confirmat de alte documente care se referă la ierarhia Bisericii din acest ținut.

După moartea Sf. Iosif de la Partoș, sursele sârbe îl amintesc pe mitropolitul Iosif Budai³⁷⁴ (Iosif II) în scaunul mitropolitan din Timișoara. După aceleași surse, acest mitropolit s-a născut la Komorani și a avut strânse legături cu mănăstirea Banja de lângă Prijepolje, precum și cu o altă mănăstire Vuvca (Vuvța), care era metoh al mănăstirii Banja, unde se pare că a fost tuns în monahism. În jurul anului 1692, mitropolitul Iosif II a dăruit mănăstirii Banja o evanghelie pe care a copertat-o cu argint³⁷⁵, iar mănăstirii

³⁶⁷ *Ibidem*.

³⁶⁸ Ion Dejan, *Dubrovnicul și Timișoara* în *Altarul Banatului* nr. 7-9, Timișoara, 1992, p. 108-109.

³⁶⁹ Radmila Tričković, *op. cit.*, p. 155; Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p. 254.

³⁷⁰ *Ibidem*.

³⁷¹ Engel Pál, *A Temesvari és moldovai*,

³⁷² Svetislav Matić, *Katastif pečki 1660-1666* în G.I.D 4 (1931), p. 207-223; 447-455; 5 (1932) p. 72-79; 418-422; I.D. Suciū-R. Constantinescu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, p. 108-148.

³⁷³ Henrik Ottendorf, *De la Viena la Timișoara*, 1663 studiu introductiv Ioan Hațegan.

³⁷⁴ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p. 255.

³⁷⁵ Mirijana Šakota, *Riznica manastira Banje kod Prijepolja*, Beograd, 1981, p. 23.

Vuțva i-a închinat Cuvântările Sfântului Ioan Gură de Aur³⁷⁶. După aceleași surse sârbe, mitropolitul Iosif II s-a retras înainte de migrația din 1690 în una din cele două mănăstiri amintite³⁷⁷.

În ofensiva antiotomană întreprinsă de Austria în anul 1688 în adâncul teritoriilor sârbe ocupate de turci, patriarhul de atunci al Ipekului, Arsenie III Černojević, care până atunci întreținuse legături cu venețienii, a trecut de partea imperialilor și prin influența sa i-a răsculat pe sârbii și albanezii ortodocși împotriva turcilor.

Moartea generalului austriac Piccolomini (pe 2 august 1689) a dus însă la schimbarea situației militare, iar turcii, după ce și-au regrupat forțele lângă Skoplje, au trecut la contraofensivă și pe 2 ianuarie 1690 au înregistrat o primă victorie lângă Kačanik, obligând forțele imperiale să se retragă la Niș³⁷⁸. În această situație, pentru a face față contraofensivei otomane și pentru a-i avea pe mai departe pe sârbi și pe albanezi de partea sa, împăratul Leopold I pe 6 aprilie 1690 lansează cunoscuta proclamație-Litteras Invitatorias-popoarelor „din toată Albania, Serbia, Moesia, Bulgaria, Silistra, Macedonia și Rașca” cu chemarea ca acestea să găsească momentul potrivit și cu arma în mână să se alăture trupelor imperiale³⁷⁹.

Cum pe teren situația devenea tot mai favorabilă turcilor, întrucât pe 24 septembrie 1690 a căzut fortăreața Smederevo, iar pe 8 septembrie turcii au cucerit Belgradul, trupele imperiale au fost nevoite să se retragă spre nord. Odată cu ele s-a retras și un număr mare de sârbi, împreună cu patriarhul Arsenie III Černojević³⁸⁰.

Încă pe când se afla la Belgrad, în iunie 1690, cu câteva luni înainte ca turcii să cucerească orașul, patriarhul Černojević a ținut o consfătuire cu episcopii care l-au urmat (5 la număr) și cu fruntașii poporului, la care au hotărât să-l trimită la Viena pe episcopul Ienopolei, Isaja Djaković, cu o serie de cereri din partea poporului sârb. Ceea ce au căutat patriarhul Černojević și fruntașii poporului sârb s-a regăsit în Privilegiile pe care împăratul Leopold I le-a emis pe 21 august 1690.

Prin diploma din 21 august 1690, împăratul Leopold își exprimă mulțumirea că Sârbii „sunt recunoscători împăratului pentru binefacerile care le-a făcut și că față de el se simt îndatorați, mulțumirea aceasta fiind cu atât mai mare întrucât aceștia recunosc puterea împărătească și doresc să se pună sub protecția sa și să primească mila Sa”³⁸¹.

³⁷⁶ Ljubomir Stojanović, *op.cit.*, nr.7200.

³⁷⁷ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.255.

³⁷⁸ Gioko Slepčević, *Istorija SPC*, vol Beograd, 1991, p.346

³⁷⁹ Mita Kostić, *O postanku i značenju TZV. Invitatorije Leopolda I balkanskim narodima od 6 aprila 1690*, *Istorijski Časopiš II*, Beograd, 1951, p.144-156.

³⁸⁰ Se estimează că au trecut în Voivodina între 37000-40000 de familii. Ultima cifră o amintește însăși patriarhul Arsenie Černojević. După Iohan H Schwiker, *Politička Istorija srba u Ugarskoj*, traducere din I. germană Dr. Tomislav Bekić, Novi Sad-Beograd, 1998, p.26. După Ladislav Hadrovics numărul este mai mic între 70-100 mii suflete (Ladislav Hadrovics, *op.cit.*, p.140).

³⁸¹ Iohan Schwicker, *op.cit.*, p.24-25.

Din aceste considerente, împăratul pe toți ca întreg și pe fiecare în parte îi ia sub grija sa părintească și îi cheamă ca aceste laudabile intenții, să le întărească nu numai asupra lor ci să le sădească și în copiii lor, stăruindu-se ca în fiecare ocazie dată să le transforme în fapte. De aceea ei trebuie să ia în mâini armele împotriva dușmanului numelui de creștin și exploatatorului lor și sub conducerea conducătorilor de oști ai împăratului, să se elibereze de groaznicul jug pe care l-au răbdat până acum³⁸². Mai departe, împăratul enumeră drepturile care le acordă sârbilor drept răsplată față de fidelitatea lor: dreptul de a folosi vechiul calendar, dreptul de a avea arhiepiscop de neam și limbă sârbă ales de adunarea bisericească și laică, care va putea să aibă putere asupra tuturor bisericilor de rit grecesc, să numească episcopi, preoți și monahi în Serbia, Bulgaria, Rașka, Dalmația, Bosnia, Ienopole, Herțegovina precum și în Ungaria, Croația, Moesia și Iliria; bisericile și mănăstirile să fie subordonate numai jurisdicției arhiepiscopului și episcopilor și să nu fie supuse altei puteri; clerul să fie scutit de zeciuială, de alte impozite și de obligația de a caza soldați; În caz de abateri clerul să nu poată fi arestat de altă putere lumească cu excepția împăratului, ci să fie judecat de ierarhii Bisericii după canoanele bisericești. De asemenea împăratul întărește dreptul bisericilor și mănăstirilor de a beneficia de bunurile care le posedă și, mai mult, garantându-le drepturile și asupra bunurilor confiscate de turci. La sfârșit împăratul a acordat episcopilor și dreptul de a săvârși vizite canonice fără a fi tulburați de cineva³⁸³.

Deși acordate, aceste privilegii ele erau greu de transpus în faptă din cauza nobilimii maghiare care foarte des le încălca. Întrucât populația sârbă compusă din bătrâni, femei și copii (bărbații se aflau pe câmpurile de luptă) se afla în mare dificultate în noile teritorii, patriarhul Černojević l-a trimis din nou pe episcopul Isaja Djaković la împărat cu rugămintea de a scuti populația sârbă de toate dările de război³⁸⁴. Pentru a feri populația sârbă de abuzurile nobilimii maghiare, de data aceasta împăratul Leopold I a emis o diplomă prin intermediul Cancelariei ungare pe 11 decembrie 1690, care reconfirmă³⁸⁵ privilegiile și libertățile sârbilor, acordate în diploma din 21 august 1690. Acestea mai sunt reconfirmate în încă două rânduri: prin diplomele din 20 august 1691 și 4 martie 1695. Importanța celei din urmă diplome, consta în aceea că împăratul a aprobat patriarhului cererea de a numi noi episcopi și scutea întreaga populație sârbă de zeciuiala datorată clerului catolic. În aprobarea celei din urmă cereri, împăratul a făcut referire la privilegiile acordate sârbilor de regii maghiari Matei Corvinul (1481) și Vladislav al II-lea (1495)³⁸⁶.

³⁸² *Ibidem*, p.25.

³⁸³ Žarko Miladinović, *Tumač...*, p.3-4: Dinko Davidov *Srpske Privilegije*, Novi Sad, 2000, p.23-26.

³⁸⁴ Ljubivoje Cerović, *Srbii u Rumuniji*, Novi Sad, 1997, p.104.

³⁸⁵ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.4-5.

³⁸⁶ *Ibidem*, p.7

Noii episcopi numiți de patriarh și recunoscuți de împărat, după cum sunt amintiți ei în diploma din 6 martie 1695 au fost: Isaja Djaković pentru Timișoara și Ienopole, Stefan Metohijac pentru eparhia de Carlstadt și Zrinopole, Eftimie Drobnjak pentru eparhia de Seghedin, Eftimie Tetovac pentru Mohaci și Sighet, Eftimie Popović pentru Buda, Spiridon Stibica pentru eparhia Vârșetului și Efreem Banjanin al Oradiei și Egerului³⁸⁷.

Întrucât în centrele episcopale Timișoara și Vârșet, care atunci se aflau sub stăpânire turcească, aveau în scaun episcopi numiți de patriarhul de Ipek: pe Ioanikie Vladisavliević și Moise Stanojević, noii episcopi recunoscuți prin diploma din 1695, Isaja Djaković pentru Timișoara și Spiridon Stibica pentru Vârșet au trebuit să rezideze la Becikerek, respectiv Caransebeș³⁸⁸. Prin urmare, după pacea de la Passarovitz din 1718, când Austria a obținut de la Imperiul Otoman întreg Banatul și Oltenia, o parte din Serbia precum și părți din Slavonia și Bosnia, în Imperiul austriac erau două categorii de ierarhi sârbi: cei numiți de patriarhul de Ipek și cei recunoscuți de împărat în diploma din 1695. La aceasta se adaugă și faptul că mitropolia Belgradului a intrat în componența administrației austriece. Deși în mod firesc era ca noua administrație să unifice cele două ierarhii, acest fapt nu convenea Curții din Viena pentru că aceasta însemna unificarea bisericească a poporului sârb. Din aceste considerente, Curtea va recunoaște două mitropolii: una la Karloviț ce avea în subordine episcopii de Buda, Arad, Pecs, Slavonia, Kostajnica și Karlstadt și una la Belgrad cu episcopii de Timișoara, Vârșet-Caransebeș, Râmnic și Valjevo³⁸⁹.

În anul 1721 mitropolitul Belgradului, Moise Petrović, invocă faptul că Belgradul este prea aproape de turci și mută sediul mitropoliei de la Belgrad la Timișoara³⁹⁰. După moartea mitropolitului Karlovițului, Vikentie Popović, Congresul bisericesc l-a ales în unanimitate și în funcția de mitropolit al Karlovițului pe mitropolitul Belgradului Moise Petrović, unificând astfel cele două mitropolii în pofida nemulțumirilor austrieilor. Sediul noii mitropolii Belgrad-Karloviț a fost mutat la Belgrad³⁹¹. Deși Curtea de la Viena, după moartea mitropolitului Moise Petrović (1730), dorea să despartă din nou cele două mitropolii prin numirea a doi mitropoliți: la Timișoara respectiv Karloviț, Congresul bisericesc sârb din 22 martie 1731 în unanimitate l-a ales pe episcopul Aradului Vikentije Jovanović³⁹². Acesta a fost mitropolit al unificatei mitropolii Beograd-Karloviț până la moartea sa în 1737³⁹³.

³⁸⁷ *Ibidem*; Radoslav Gruić, *Pravoslavna Srpska Crkva*, Beograd, 1921, reeditată Beograd-Kalenić-Kraguievaț 1995, p.116.

³⁸⁸ I.D.Suciu, *Monografia*, p.110.

³⁸⁹ Ladislav Hadrovics, *op.cit.*, p.150; Ilarion Zeremski, *Srpski monastiri*, p.62; L.Cerović, *op.cit.*, p.137.

³⁹⁰ I.D.Suciu, *Monografia*, p.111; L.Cerović, *op.cit.*, p.137.

³⁹¹ Iohan Schwicker, *op.cit.*, p.69; L.Cerović, *op.cit.*, p.137.

³⁹² Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.70; Ladislav Hadrovics, *op.cit.*, p.150-151.

³⁹³ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.73.

Războiul austro-turc dintre anii 1737-1739 a adus printre altele schimbări în cadrul organizației bisericești. Întrucât patriarhul de atunci al Ipekului, Arsenije IV Joanović Šakabent, s-a implicat în evenimente de partea imperialilor, răscolându-și credincioșii împotriva turcilor, iar atunci când soarta războiului a fost defavorabilă Austriei, el a fost nevoit să se retragă la nord de Dunăre împreună cu numeroase familii de sârbi. Când a ajuns la Belgrad în 1737, patriarhul Arsenie IV a găsit scaunul mitropolitan vacant. Din cauza autorității de care se bucura, acesta a primit acceptul tuturor episcopilor de a fi întâi stătătorul mitropoliei de Belgrad-Karloviț, care și-a diminuat considerabil teritoriul în urma păcii de la Belgrad. Patriarhul s-a instalat la Sremski Karlovci și a purtat titulatura de patriarh, fiind confirmat în această demnitate prin Rescriptul împărătesei Maria Tereza din 21 octombrie 1741³⁹⁴.

Atât după migrația din 1690 cât și după cea din 1737, Curtea de la Viena a stăruit ca noua organizație bisericească să fie independentă de patriarhia Ipekului și de aceea, în ambele cazuri, s-a grăbit în recunoașterea demnității de patriarh atât lui Arsenije III Černojević cât și lui Arsenie IV Joanović Šakabent. Ierarhia sârbă, intuind dedesubturile acestei manevre, a luptat ca noua organizație bisericească să rămână pe mai departe sub jurisdicția patriarhiei de Ipek, considerând că numai în acest fel își poate păstra nealterată credința și identitatea națională în fața acțiunilor prozelitiste catolice și uniater.

Ideea separației de patriarhia de Ipek s-a pus imediat după moartea patriarhului Arsenije Černojević, când Curtea de la Viena, sub influența înaltelor cercuri catolice, a ținut o serie de intrigi menite să despartă ierarhia sârbă din Voivodina de patriarhia de Ipek. În această acțiune, Curtea a reușit să atragă de partea sa pe episcopul Isaja Djaković, care a început să susțină ideea că Biserica Sârbă din monarhie trebuie să fie organizată cu totul independent față de cea de Ipek³⁹⁵. Ceilalți episcopi, în frunte cu episcopul Stefan Metohiac³⁹⁶, au fost cu totul de altă părere, susținând ideea că Biserica Sârbă din monarhie trebuie să fie organizată ca o mitropolie autonomă în cadrul Patriarhiei de Ipek.

Pentru a se rezolva această situație, s-a hotărât convocarea unui congres care și-a început lucrările pe 6 ianuarie 1708 în mănăstirea Krušedo³⁹⁷. La acest congres s-a ajuns la un compromis, Stefan Metohiac, care avea de partea sa majoritatea arhierilor, a renunțat de a candida la funcția de mitropolit punând însă condiția ca episcopul Isaja Djaković, contracandidatul său, să renunțe la ideea separării de Ipek și să depună

³⁹⁴ *Ibidem*, p.33.

³⁹⁵ *Ibidem*, p.205.

³⁹⁶ Episcopul Stefan Metohiac, amintit în diploma împăratului Leopold I din 6 martie pentru eparhia de Carlstadt și Zrinopole, a fost cel pe care patriarhul Arsenie Černojević l-a desemnat în 1702 drept ajutorul său (vicar), cu dreptul de a-l succede după moartea sa. (după Gioko Slepčević, *Istorija SPC vol. I*, Belgrad, 1991, p.369); Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.467.

³⁹⁷ Gioko Slepčević, *Istorija SPC vol. I*, Belgrad, 1991, p.369.

jurământul de credință patriarhului de Ipek³⁹⁸. După cum arată istoricul Rajko Veselinović, ideea susținută de Stefan Metohiac și grupul care-l sprijinea și care era mai numeros „era aceea ca în interesul Bisericii Sârbe din Ungaria-având în vedere intensa activitate a Bisericii catolice în răspândirea uniției și acțiunile ei împotriva ortodoxiei-nu era permis ca să se rupă legăturile cu patriarhia de Ipek pentru că aceasta era un puternic izvor duhovnicesc și răsadniță al tradițiilor care reînviau...”³⁹⁹.

La congresul (soborul) din 1708 au câștigat adepții ideii de menținere a legăturilor cu patriarhia de Ipek. Cum atunci Isaja Djaković a fost ales mitropolit, în momentul înscăunării sale a depus jurământul de credință Bisericii Ortodoxe, împăratului și patriarhului de Ipek. La primul punct al jurământului, noul mitropolit se obliga „că se va ține cu fidelitate de toate legile Bisericii de rit grecesc la fel cum s-au ținut toți înaintașii săi și marii fruntași ai sfintei Arhiepiscopii de Ipek... și că pe sfântul și fericitul arhiepiscop al Ipekului și Patriarhul Sârb întotdeauna îl va recunoaște a întâi stătător al său, și în treburile duhovnicești întotdeauna de el va depinde”⁴⁰⁰.

Astfel după cum concluzionează istoricul Radoslav M.Gruić într-un bine documentat studiu, mitropolia de Kruședol, respectiv de Karloviț, la congresul din 6 ianuarie 1708 „nu a devenit autocefală ci numai o organizație bisericească autonomă în cadrul Patriarhiei de Ipek și tot în felul acesta au considerat-o și patriarhii de Constantinopol și Ierusalim”⁴⁰¹.

Dovadă că Biserica Sârbă din Ungaria și după anul 1690 se afla sub jurisdicția patriarhiei de Ipek, este faptul că ea s-a implicat mai departe în problemele ce țineau de organizarea bisericească din Ungaria. Astfel, patriarhul Moise Rajović al Ipekului a ținut seama atunci când mitropolia Belgradului a trecut în componența Imperiului austriac și a emis pe 15 august 1721 o gramată sinodală prin care recunoștea autonomia mitropoliei Belgradului⁴⁰². În aceeași gramată, patriarhul Moise Rajović a cerut ca după moartea lui Vikentije Popović mitropolitul de Karloviț, ambele mitropolii să se unească sub conducerea mitropolitului de Belgrad, fapt care l-a și făcut mitropolitul Moise Petrović. O altă dovadă că Mitropolia Karlovițului a fost sub jurisdicția patriarhiei de Ipek este și aceea că și după moartea patriarhului Arsenie IV Joanović Șakabent (1748), patriarhii de Ipek pe mai departe în titulatura lor oficială se intitulau ca și „patriarhi ai Croației

³⁹⁸ *Ibidem*.

³⁹⁹ Rajko Veselinović, *Kako je postala srpska Karlovačka arhiepiskopija i mitropolija* în „Bogoslovlje”, an X, Beograd, 1935, p.417.

⁴⁰⁰ Radoslav M.Gruić, *Problemi istorije Karlovačke mitropolije* in G.I.D.N.S, I, Sremski Karlovci, 1928, p.63.

⁴⁰¹ *Idem*, *Avtokefalnost Karlovačke mitropolije* in G.I.D.N.S, II, sv.3, Sremski Karlovci, 1929, p.367.

⁴⁰² *Idem*, *Pečki patriarsi i Karlovački mitropoliti u XVIII-Veku*, in G.I.D.N.S, I, sv.2, Sremski Karlovci, 1931, p.17.

ambelor maluri ale Dunării și întregului Iliric⁴⁰³. Ce trebuie însă recunoscut este faptul că această jurisdicție a devenit formală.

După pacea de la Belgrad din 1739, Austria a pierdut toate teritoriile la sud de Dunăre și Sava, rămânându-i sub stăpânire doar Banatul. În felul acesta toate eparhiile de pe teritoriul monarhiei s-au aflat numai sub jurisdicția Mitropoliei Karlovițului.

Deși privilegiile asigurau o autonomie destul de largă, Biserica Sârbă nu a putut să se dezvolte nestingherit pe baza acestora, pentru că ele de-a lungul timpului au fost știrbite sau îngustate, mai ales când se punea problema interpretării lor. Acest lucru se datora faptului că înaltele cercuri ecleziastice oficiale cât și puterea de stat doreau să dobândească o influență tot mai mare asupra Bisericii Sârbe. În acest sens, Curtea de la Viena a înființat organe de stat specializate pentru rezolvarea problemelor sârbe. Astfel, în august 1745 a fost creată Comisia de curte care în 1747 a fost transformată în Deputația ilirică de Curte⁴⁰⁴. Alături de aceste măsuri, Curtea, prin intermediul noilor instituții create pentru problemele sârbilor, a emis și unele acte normative menite să reglementeze și organizarea bisericească a acestora. Dintre dispozițiile emise de Curtea vieneză, cele mai importante au fost: Regulamentul Iliric din 1770⁴⁰⁵, care a produs mari nemulțumiri în rândul ierarhiei și populației sârbe și din această cauză a fost înlocuit cu Regulamentul Iliric din 1777⁴⁰⁶, care a creat și mai mari nemulțumiri decât cel din 1770 și ca urmare și acesta a trebuit să fie retras. În anul 1779 a fost emis Declaratorium Iliricum⁴⁰⁷ (*Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis*).

Poporul sârb a primit Declaratoriumul prin forța împrejurărilor, pentru că acesta ca și precedentele regulamente, a suprimat și știrbit unele drepturi ale Bisericii și poporului dobândite prin privilegii. Unele prevederi ale Declaratoriumului au întrerupt multe practici și obiceiuri ale Bisericii Sârbe. Astfel, mitropolitul este întâi stătător numai în problemele bisericești și nicidecum în cele lumești, poporul sârb beneficiază de privilegii numai în măsura în care „este credincios și supus”; dreptul mitropolitului și al clerului de a moșteni averea unui laic rămas fără urmași este respins, hirotonia preoților sau numirea arhimandriților să nu se facă la Ipek sau în Turcia (Serbia), excomunicarea nu se putea face fără acordul împăratului. Deși s-a reconfirmat folosirea calendarului vechi, numărul sărbătorilor a fost redus, fiind permise doar cele stabilite la sinodul din 1774.

În anul 1782, a fost emisă *Sistema consistoriale*⁴⁰⁸, care a rămas în vigoare până în anul 1868 când a apărut Rescriptul imperial. Ca act normativ de legislație bisericească

⁴⁰³ *Idem, Avtokefálnost Karlovačke mitropolije* in G.I.D.N.S, II, sv.3, Sremski Karlovci, 1929, p.379.

⁴⁰⁴ Iohan Schwicher, *op.cit*, p.92-96.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, p.203-219.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p.226-233.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p.257-262; Žarko Miladinović, *Tumač*, p.10-54.

⁴⁰⁸ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.65-81; Iohan Schwicher, *op.cit*, p. 266.

„Sistema consistoriale” este foarte important, pentru că el conține prevederi despre Consistoriile Eparhiale și despre Apelatoriul mitropolitan.

Alte legi importante, sub a căror incidență cădeau unele aspecte de natură organizatorică ale vieții bisericești din Mitropolia Karlovițului au fost: Legea 27 emisă de Dieta ungară între anii 1790-1791⁴⁰⁹ (De Graeci ritus non unitis), Legea 20 din 1848⁴¹⁰, Îndrumătorul pentru episcopii eparhiali din 26 X-1852⁴¹¹ și Legea 9 din 1868⁴¹².

În felul acesta, Mitropolia Karlovițului și-a dobândit cadrul său organizatoric pe baza căruia a funcționat până în anul 1869. În acest răstimp, treptat au dispărut și s-au uitat multe din tradițiile vechii Biserici sârbe și au apărut alte elemente noi din Apus. În aceste condiții a funcționat și Eparhia Timișoara, în calitate de unitate bisericească aflată sub jurisdicția Mitropoliei Karlovițului.

Dispozițiile și legile prezentate anterior, pe lângă alte aspecte după cum am arătat deja, au influențat și cadrul organizatoric al eparhiilor. În cele ce urmează ne vom opri doar la influența exercitată de acestea asupra cadrului organizatoric al eparhiei Timișoara. După un protocol⁴¹³ găsit de istoricul Dimitrie Ruvarac în arhiva Bisericii episcopale din Karloviț intitulat „Tefter ot prihoda različnoga, početago ot mesecu oktombrija čislo, ljeta 1727 u Temišvaru” [Defterul cu diferite venituri începând din luna octombrie, numărul anului 1727 în Timișoara], eparhia Timișoara era organizată pe 7 protopopiate (districte) care aveau fiecare în frunte un protopop. Situația din aceste protopopiate în anul 1727 se prezenta după cum arată datele tabelului de mai jos:

⁴⁰⁹ Paragraful 4 al Legii 27 acorda credincioșilor ortodocși dreptul de cetățenie în regatul Ungaric, dreptul de a dobândi și stăpâni proprietăți și „ toate slujbele a le săvârși”. Li se acordă libertatea credinței, conducerea asupra Bisericii, școlii și fondurilor după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.82-85.

⁴¹⁰ Legea 20 din 1848, prin paragraful 8, se referă la componența Congresului național bisericesc din 1852. Stabilește 100 de membri, 25 clerici, 75 mireni, din care 25 dintre militari, după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.85-86.

⁴¹¹ Îndrumătorul pentru episcopii eparhiali stabilește ca la propunerea episcopilor, în fiecare eparhie să fie numiți doi episcopi, care vor exercita controlul asupra bunurilor eparhiei, cu aprobarea autorităților, după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.87-94.

⁴¹² Legea 9 din 1868 a Parlamentului Ungar stabilește separația Bisericii Române de Mitropolia Karlovițului, după Žarko Miladinović, *Tumač*, p.95-99.

⁴¹³ Dimitrije Ruvarac, *Opis Temišvarske eparhije, 1727 godine*, Sremski Karlovci, 1923, p.3.

Protopopiatul	Nr. sate	Nr. case	Nr. preoți	Număr protopopi
Lipova	44	1067	22	1
Făget	76	1437	21	1
Timișoara	40	1313	24	1
Čakova	62	2730	28	1
Pančevo	17	551	16	1
Becikerek	16	402	14	1
Cenad	13	404	16	1
Total	268	7091	142	7

Protocolul amintit mai sus de la fila 19 până la fila 30 conține și taxele ce trebuiau plătite episcopului pe fiecare localitate în parte⁴¹⁴.

După un opis al eparhiei Timișoara din 1758, reiese că eparhia în acel an era organizată în 5 protopopiate-care numărau 69 de sate⁴¹⁵, iar după un alt opis din 1764, eparhia număra 17 protopopiate care cuprindeau 323 de sate care numărau 43.768 credincioși ortodocși⁴¹⁶.

După Regulamentul din 27 septembrie 1770, eparhia Timișorii număra până în acel an 12 protopopiate: Timișoara, Variaș, Cenad, Kikinda, Becej, Bečkerekul Mare, Elemir, Pančevo, Boka, Čakova, Ghilad și Jebel. După același regulament au fost desființate protopopiatele: Variaș, Becej, Elemir, Boka, Ghilad și Jebel rămânând funcționale doar celelalte 6. Cele 12, respectiv cele 6 protopopiate rămase în funcție ca urmare a reorganizării numărau, în 1770, 162 de parohii⁴¹⁷.

Acest fapt arată că Regulamentul a dus nu numai la reorganizarea protopopiatelor ci și la reorganizarea parohiilor, prin faptul că unele parohii au fost desființate și afiliate altora.

Regulamentul din 2 ianuarie 1777 stabilește pentru eparhia Timișoara 10 protopopiate, după cum urmează: Timișoara, Ciacova, Jebel, Kikinda, Cenad, Lipova, Hisiaș, Făget, Becikerekul Mare și Pancevo, care la un loc aveau 287 de parohii și 37 de filiale⁴¹⁸.

⁴¹⁴ *Ibidem*, p.7.

⁴¹⁵ *Ibidem*, p.3.

⁴¹⁶ *Ibidem*.

⁴¹⁷ *Ibidem*.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

Declaratoriumul din 16 iulie 1779 menține același număr de protopopiate, care își vor exercita funcția până în anul 1865, când are loc separația ierarhică și când se reorganizează noua mitropolie a Ardealului⁴¹⁹.

După Isaja Djaković, care a fost numit de patriarhul Arsenije Černojević în 1695 ca episcop de Timișoara⁴²⁰, în scaun a urmat mitropolitul Constantin de naționalitate greacă (1704-1713), care a fost numit în această demnitate de patriarhul de Ipek, Calinic I⁴²¹. Pe timpul păstoririi sale în 1710, patriarhul Calinic a efectuat o vizită canonică în eparhia Timișorii, care atunci era sub turci și cu acel prilej în satul Nemet (Beregșăul Mic), a semnat o gramată (pe 18 martie 1710) prin care a conferit autonomia Mitropoliei Karlovițului în cadrul patriarhiei de Ipek⁴²². După cum arată sursele sârbe, patriarhul Calinic a murit chiar în timpul vizitei sale la Timișoara⁴²³.

Joanikije Vladislavljević a fost cel care l-a succedat pe Constantin, după moartea acestuia în anul 1713. A fost numit în această demnitate de patriarhul de Ipek și a păstorit până la moartea sa în 1727⁴²⁴.

Nikola Dimitrijević înainte de a fi numit episcop la Timișoara, a fost numit la Vârșeț (1726), unde a păstorit până în 1728. În timpul războiului austro-turc din 1737-1739 a fost mijlocitorul patriarhului Arsenije Joanović Šakabent cu Curtea Vieneză⁴²⁵. În timpul păstoririi sale a fost incendiată reședința episcopală și biserica, din motive strategice și la ordinul generalului Noiberg, vizând lărgirea fortificației⁴²⁶. După moartea mitropolitului, Moise Petrović a fost numit mandatarul Mitropoliei Karlovițului și candidatul Curții pentru funcția de mitropolit⁴²⁷. Deși sprijinit de autorități, episcopul Dimitrijević al Timișorii, a pierdut lupta pentru ocuparea scaunului mitropolitan din Karloviț în fața episcopului Vikentije Jovanović al Aradului, care era candidatul poporului și care a fost ajutat și de patriarhul Arsenije IV Joanović Šakabent, care atunci încă se afla la Ipek⁴²⁸. Din timpul

⁴¹⁹ *Ibidem*.

⁴²⁰ Isaia Diacović deși numit, n-a ocupat deloc scaunul Episcopal al Timișorii, pentru că Timișoara era sub turci și apoi a fost ales ca mitropolit al Karlovițului.

⁴²¹ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.281.

⁴²² Radoslav Gruić, *Avtokefálnost Karlovačke Mitropolije* in G.I.D.N, kn.II, sv.3, Sremski Karlovci, 1929, p.465.

⁴²³ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.273.

⁴²⁴ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.32; Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*; P.S. Despre testamentul și cheltuielile de înmormântare ale episcopului Ioanikije Vladislavljević, vezi Dimitrie Ruvarac, *Opis Temišvarске Eparhije 1727*, Sremski Karlovci, 1923, p.4-7.

⁴²⁵ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.373.

⁴²⁶ Ilarion Zeremski, *Temišvarski episcop Nikola Dimitrijević i paljenje njegove rezidencije u crkve* in G.I.D.N.S, 5, Sremski Karlovci, 1932, p.89.

⁴²⁷ Radoslav Gruić, *op.cit*, p.378.

⁴²⁸ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.373.

său s-au păstrat niște scrisori care dezvăluie grija sa arhipăstorească față de turma sa⁴²⁹. A murit pe 25 iunie 1744 și a fost înmormântat la mănăstirea Bezdin.

Gheorghie Popović a urcat în scaunul episcopal al Timișorii în anul 1745. S-a născut în jurul anului 1701 din părinții Miloș (preot) și Evrosinija la Stari Vlah⁴³⁰. Deși nu a avut pregătire teologică, a dobândit o cultură vastă ca autodidact. S-a călugărit la mănăstirea Dečiani. Pe 3 august 1735 a fost numit de patriarhul Arsenije IV pentru mitropolia Nișului. În timpul războiului austro-turc din 1737 a emigrat împreună cu patriarhul Arsenie IV în Voivodina⁴³¹. Împărăteasa Maria Tereza l-a confirmat în scaunul episcopal al Timișorii pe 18 august 1745, unde a păstorit până la moartea sa. Pe timpul arhipăstoririi sale a fost reconstruită actuala reședință episcopală și biserica din imediata apropiere a acesteia. A încercat să deschidă la Timișoara un seminar pentru pregătirea preoților, dar nu și-a văzut împlinit visul. A murit pe 1 decembrie 1757 și a fost înmormântat în biserica episcopală⁴³².

Vikentije Jovanović Vidak, a fost episcop al Timișoarei între anii 1759-1774. S-a născut la Karloviț pe 10 martie 1730⁴³³. În cinul monahal a intrat la 4 octombrie 1749 la mănăstirea Rakovița. Pe 26 decembrie 1757 a fost numit ca administrator al eparhiei Pakrațului. Ca arhieru a fost hirotonit la Karloviț pe 27 ianuarie 1759, iar pe 25 martie al aceluiași an a fost înscăunat la Timișoara. Pentru a ridica nivelul de pregătire al preoților l-a adus la Timișoara pe eruditul arhimandrit Jovan Raić, care a stat în oraș un an și jumătate⁴³⁴.

Pe timpul păstoririi sale la Timișoara, episcopul Vikentije a ajutat și a colaborat cu Dositej Obradović, Teodor Janković de Mirijevo și alți pedagogi ai vremii, fapt ce-l arată ca un mare iubitor al școlii. Acest fapt reiese și din faptul că, imediat ce a primit pe 11 decembrie 1763 scrisoarea de la groful Hatzfeld, președintele pe K.K.Ministerial-Banco Hof-Deputation, în care acesta în mod privat i-a cerut părerea în ce privește ridicarea nivelului cultural al ortodocșilor din Banat, prin întemeierea de școli și numirea de învățători, episcopul Vikentije a și elaborat un proiect în 9 puncte, pe care l-a trimis lui Hatzfeld pe 5 februarie 1764, în care a formulat măsuri concrete de dezvoltare a unei rețele școlare în Banat⁴³⁵. Pe 30 mai 1774 a fost ales în unanimitate ca mitropolit la

⁴²⁹ Radoslav Gruić, *Iz pisama Nikole Dimitrijevića, episkopa Temišvarskog 1737, 1738 i 1739 godine* in G.I.D.N.S, 3, Sremski Karlovci, 1930, p.468.

⁴³⁰ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.113.

⁴³¹ *Ibidem*, p.114.

⁴³² Slobodan Kostić, *Grobovi episkopa i gradjana Temišvarskih y pravoslavom srpskom Soborskom hramu Temišvarskom 1757-1838*, Temišvar, 1938, p.11.

⁴³³ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.73.

⁴³⁴ *Ibidem*, p.74.

⁴³⁵ Nikola Gavrilović, *Rad Temišvarskog vladike Vičentija Jovanovića Vidaka na osnivanju srpskih i rumunskih škola u Banatu* in volumul *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novi Sad, 1997, p.99-110.

Karloviț. În această demnitate s-a distins ca un vajnic apărător al privilegiilor. A murit la Dalja pe 18 februarie 1780.

După numirea lui Vikentije Jovanović ca mitropolit al Karlovițului, în scaunul episcopal al Timișorii a urmat Moise Putnik, care până atunci a fost episcop de Bačka (1757-1774). Pe timpul păstoririi sale la Timișoara (1774-1781) s-a început organizarea sistematică a școlilor confesionale din Banat. Pe 21 iunie 1781 a fost ales mitropolit al Karlovițului și în această calitate a depus eforturi uriașe ca să deschidă la Timișoara un seminar pentru toți ortodocșii din mitropolia Karlovițului⁴³⁶. În fața piedicilor de tot felul în această problemă, s-a prezentat în audiență la însăși împăratul Iosif al-II-lea la 11 iulie 1788, când acesta s-a aflat la Karloviț⁴³⁷. În 1790 pe când era la Viena pentru a stăruia ca privilegiile ilire să fie introduse în legislația maghiară, precum și pentru a se aproba convocarea Congresului național bisericesc, a murit subit pe 28 iunie 1790⁴³⁸. A fost înmormântat în biserica episcopală din Sent Andrei.

În urma alegerii ca mitropolit a lui Moise Putnik, în scaunul episcopal al Timișorii a urmat Sofronie Kirilović. Născut la Sečui lângă Mohaci, viitorul episcop Sofronije s-a călugărit de tânăr la mănăstirea Grabovaț. La sinodul arhieresc din 1769 a fost ales episcop al Ardealului, dar nu a fost confirmat de împărăteasa Maria Tereza decât în anul 1770⁴³⁹. La Sibiu a avut mult de suferit din cauza condițiilor impuse de autorități, toate grupate în jurul faptului de a nu împiedica răspândirea uniției. Necazurile pricinuite au dus la înrăutățirea sănătății sale și de aceea a cerut în 1773 să fie numit la una din eparhiile sârbe ale mitropoliei Karlovițului. În 1774 a fost numit episcop de Buda, unde a păstorit până în 1781, când a fost numit episcop la Timișoara. Aici și-a petrecut ultimii ani din viață. Fiind bolnav de tuberculoză, a murit la 28 februarie 1786. A fost înmormântat în biserica episcopală Timișoara-Cetate⁴⁴⁰.

Între anii 1786-1800 episcopia Timișoarei a fost păstorită de episcopul Petar Petrović. Înainte de a ajunge în scaunul episcopal al Timișorii, Petar Petrović a mai păstorit episcopia Gornji Karlovaț, unde a fost ales de sinod la 1 noiembrie 1774⁴⁴¹. La dorința sa, a fost numit episcop al Aradului pe 26 ianuarie 1784. Doi ani mai târziu, pe 11 octombrie 1786, a fost înscăunat la Timișoara. După moartea mitropolitului Moise Putnik în 1790, a administrat și Mitropolia Karlovițului până la alegerea lui Stefan Stratimirović în calitate de mitropolit titular (21 noiembrie 1790). Când la Viena în 1791

⁴³⁶ *Idem*, *Rad na osnivanju srpsko-rumunske seminarije u Temišvaru u XVIII-veku*, în volumul *Srbi i Rumuni*, p.111-125.

⁴³⁷ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.339.

⁴³⁸ *Ibidem*.

⁴³⁹ Vasa Lupulović, *Život i rad episkopa Sofronija Kiriloviča* în *Temišvarski Zbornik*, nr.3, Novi Sad, 2002, p.136.

⁴⁴⁰ Slobodan Kostić, *Grobovi episkopa i gradjana Temišvarskih y pravoslavom srpskom Soborskom hramu Temišvarskom 1757-1838*, Temišvar, 1938, p.13.

⁴⁴¹ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.397.

a fost înființată Cancelaria ilirică de Curte, a îndeplinit și funcția de referent al acesteia, iar când aceasta a fost desființată în 1792 aceeași funcție a ocupat-o în cadrul Cancelariei ungare⁴⁴². Deși se știe prea puțin despre studiile sale, Petar Petrović a fost un om cu o vastă cultură. Pe lângă limbile clasice, el vorbea și franceza. Cel mai mult s-a ocupat cu filozofia enciclopediștilor francezi. Biblioteca sa număra cam 1000 de volume⁴⁴³. Pe timpul păstoririi sale la Timișoara, a fost terminată biserica episcopală (s-au ridicat cele 2 turnuri), iar la reședința episcopală s-a construit aripa de vest și o parte din aripa de sud⁴⁴⁴.

În ultimii ani ai vieții sale episcopul Petar Petrović a organizat în reședința episcopală cursuri școlare clericale pentru trebuințele clerului din eparhie. Un asemenea curs a fost organizat între 18 aprilie-4 iulie 1800. La acest curs bilingv au participat 121 de preoți și diaconi din care 70 sârbi și 51 români⁴⁴⁵. Cursul era condus de Arhimandritul Pavle Kenghelac, care a predat în limba slavă sârbă următoarele discipline: Dogmatica, Istoria Bisericii, Canoanele Sfinților Apostoli, Pastorală și Tâlcuirea Sfintei Scripturi. Traducerea în limba română a făcut-o Mihail Martinović Roșu⁴⁴⁶. Odată cu încheierea cursului s-a stabilit a se ține un al doilea curs cu începere din 14 septembrie. După cum arată protopopul Slobodan Kostić, este greu de crezut că acesta s-a ținut, având în vedere că în același an 1800 episcopul Petar Petrović a trecut la cele veșnice. A fost înmormântat în biserica episcopală.

După moartea episcopului Petar Petrović, în scaunul episcopiei Timișoarei a urcat episcopul Stefan Avakumović. Acesta s-a născut la Sent Andrei în jurul anului 1756. Tatăl său îndeplinea funcția de „birău” în oraș, iar fratele său Pavle Avakumović a fost episcopul Aradului între anii 1786-1815⁴⁴⁷. După terminarea gimnaziului a ocupat funcția de cancelist al Curiei regale. Pe 24 iunie 1789 a fost tuns în monahism la mănăstirea Grgheteg, unde a ajuns arhimandrit. Pe 15 martie 1798 a fost numit pentru eparhia Gornji Karlovaț și în același an a fost hirotonit în treapta de episcop de mitropolitul Stefan Stratimirović⁴⁴⁸. L-a înlocuit în funcția de referent al Cancelariei maghiare pe episcopul Petar Petrović după retragerea acestuia. Stefan Avakumović a fost instalat la Timișoara, pe 19 mai 1801. În activitatea sa pastorală s-a remarcat prin ridicarea de noi biserici și repararea celor vechi. A murit pe 25 iunie 1822 în localitatea menționată. După moartea sa, în scaunul episcopal al Timișoarei a fost instalat episcopul Iosif Putnik.

⁴⁴² *Ibidem*, p.398.

⁴⁴³ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.34.

⁴⁴⁴ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.472.

⁴⁴⁵ Slobodan Kostić, *Bogoslovski tečaj u Temišvaru 1800 godine*, Timișoara 1926, p.6.

⁴⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁴⁷ Sava Ep. Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.473.

⁴⁴⁸ *Ibidem*.

Iosif Putnik s-a născut la Șimand lângă Arad în anul 1777⁴⁴⁹. După studiile efectuate la Universitatea din Pesta, s-a înscris și la Seminarul din Karloviț, pe care l-a absolvit în anul 1798. A intrat în cinul monahal în anul 1800, la mănăstirea Kruședol. O vreme a predat și la Seminarul din Sremski Karlovci. După moartea episcopului Iosif Ioanović Šakabent a administrat eparhia Vârșetului. În 1808 a fost ales ca episcop al Pakrațului. Între anii 1818-1828 a administrat și eparhia Aradului. A fost înscăunat ca episcop al eparhiei Timișoara în anul 1829, unde a păstorit doar timp de un an pentru că în 1830 a trecut la cele veșnice.

Între anii 1833-1838 în scaunul arhieresc din Timișoara s-a aflat Maksim Manuilović. Născut la Arad, după ce a terminat studiile teologice, a fost mai întâi preot de mir. În anul 1819 s-a călugărit la mănăstirea Kruședol⁴⁵⁰. Pe când era arhimandrit la Hopovo în anul 1829, a fost ales ca episcop la Vârșet, unde a păstorit până în anul 1833, când a fost numit episcop de Timișoara, unde a păstorit până la moartea sa în anul 1838.

După un an de sedisvacanță, în scaunul episcopal din Timișoara a venit episcopul Pantelejmon Živković, care a fost numit în anul 1839⁴⁵¹. Născut la Karloviț în 1795, acesta și-a început studiile în orașul natal, unde a terminat gimnaziul. Filozofia și dreptul le-a terminat la Bratislava, după care s-a reîntors din nou la Karloviț, unde a absolvit și seminarul teologic. Vorbea fluent limbile ebraică, greacă și latină. Datorită culturii sale a fost numit și profesor la Seminarul din Karloviț. În monahism a intrat la mănăstirea Rakovița. La propunerea mitropolitului Stratimirović, împăratul l-a confirmat pentru episcopia Dalmației în anul 1835, unde a stat doar un singur an, pentru că în 1836 sinodul arhieresc l-a ales ca episcop de Buda. La Timișoara a fost numit în 1839 și aici a păstorit până la moartea sa în anul 1851.

Samuil Mașirević a păstorit eparhia Timișoarei din anul 1852 până în anul 1864, când a fost numit mitropolit al Karlovițului. Acesta s-a născut la Sombor în anul 1803. După efectuarea studiilor, gimnaziu, studii de drept și teologie, a intrat în cinul monahal în anul 1826 la mănăstirea Kruședol⁴⁵². O vreme a funcționat ca profesor la școala teologică din Vârșet. În calitate de arhimandrit s-a aflat la conducerea mănăstirilor Sf. Gheorghe și Bezdin. După moartea patriarhului Josif Rajačić în 1861, în anul 1864 a fost ales la Congresul național bisericesc, mitropolit și patriarh. În timpul cât se afla în fruntea mitropoliei Karlovițului s-a înfăptuit separația ierarhică dintre Biserica Sârbă și Biserica Română din Ardeal. A murit pe 20 ianuarie 1870 și a fost înmormântat în biserica mitropolitană din Sremski Karlovci.

Din cele prezentate până acum reiese că întâi stătătorii eparhiei Timișoara au jucat un rol important, atât în viața religioasă a eparhiei pe care au păstorit-o, dar și în viața

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p.258.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p.305.

⁴⁵¹ *Ibidem*, p.393.

⁴⁵² *Ibidem*, p.437.

religioasă din întreaga mitropolie a Karlovițului. Unii dintre ei, precum Sf. Iosif cel Nou, s-au învrednicit de a primi cununa sfințeniei, alții, care au ajuns în demnitatea de mitropoliți ai Karlovițului s-au remarcat ca vajnici apărători ai drepturilor politice și ai credinței păstoriiților lor. La aceștia mai trebuie adăugați și acei ierarhi care au dovedit calități organizatorice de excepție și cei care s-au implicat în acțiuni menite să ridice nivelul de cultură al credincioșilor lor, prin participarea lor activă în deschiderea de școli și în realizarea unor acțiuni cu caracter umanitar și cultural.

5.2. Organizarea Eparhiei Timișoara între anii 1865-1918

5.2.1. Protopopiatele

În conformitate cu paragraful 9, secțiunea I, subcapitolul A al Rescriptului imperial din 1868, eparhia Timișorii a fost organizată pe 4 protopopiate: Timișoara, Arad, Kikinda și Bečkerek⁴⁵³. Acestea, după cum arată anexa B al aceluiași Rescript, aveau în componența lor următoarele parohii⁴⁵⁴: **Protopopiatul Arad**: 1. Arad, 2. Gaj, 3. Pečka, 4. Tornja, 5. Batanja, 6. Srpski Čanad, 7. Nagilak, 8. Vasarhelj-Hold-Meze, 9. Deska, 10. Sirig, 11. Sent Ivan, 12. Giala, 13. Turska-Kaniža, 14. Sanad, 15. Crna Bara, 16. Fenlak (cu Monostor), 17. Nagifala, 18. Varijaš, 19. Ketfelj, 20. Veliki Sent Mikloš, 21. Saravola, 22. Sent-Peter, 23. Čanad, 24. Oroslamoš.

Protopopiatul Timișoara: 1. Timișoara-Grad, 2. Timișoara-Fabrik, 3. Timișoara-Mehala, 4. Petrovoselo, 5. Knez, 6. Mali Bečkerek, 7. Parca, 8. Nemet, 9. Dinjaš, 10. Čakova, 11. Mali Gaj, 12. Denta, 13. Gad, 14. Veliki Gaj, 15. Gir, 16. Ivanda, 17. Ovsenica și Soka, 18. Rudna, 19. Sent-Marton, 20. Tovladija, 21. Foieni, 22. Lipova, 23. Duboki Nadaš, 24. Hernjakovo, 25. Stančevo, 26. Kraljevac, 27. Lukarevac, 28. Brestovac. **Protopopiatul Kikinda**: 1. Kikinda, 2. Vašahid, 3. Taraš, 4. Melenci, 5. Kumane, 6. Novi Bečej, 7. Padej, 8. Vranjevo, 9. Beodra, 10. Karlovo, 11. Bočar, 12. Tisa-Higioš, 13. Tisa Sent Mikloš, 14. Josefovo, 15. Krstur, 16. Čoka, 17. Mokrin.

Protopopiatul Bečkerek: 1. Bečkerek cu Ečka, 2. Aradac, 3. Elemir, 4. Sent George, 5. Itebej, 6. Pardanj, 7. Modoš, 8. Boka, 9. Neuzina, 10. Šurjan, 11. Kanak, 12. Keča, 13. Klarija, 14. Srpska Crnja, 15. Čenej. În aceeași anexă se mai arată că protopopiatul Timișoara avea 32871 de credincioși, cel de Arad 32695, cel de Kikinda 61076, iar cel de la Bečkerek 36222 de credincioși. În total eparhia Timișorii număra 84 de parohii cu 161864 de suflete⁴⁵⁵.

După 1870 s-a întezit procesul de separație ierarhică în obștile cu populație mixtă româno-sârbă. Astfel, în cadrul episcopiei Timișoara separația s-a realizat în 15 obști

⁴⁵³ Reskript 1868, p.2.

⁴⁵⁴ Ibidem, p.54-55.

⁴⁵⁵ Ibidem.

bisericești: Veliki Semikluš (Sânicolaul Mare), Denta, Keča, Knez (Sat Chinez), Mali Bečkerek (Becicherecul Mic), Mali Gaj (Gaiul Mic), Monoștor (Mănăștur), Parac (Parța), Saravola (Saravole), Timișoara-Mehala, Timișoara-Fabrik, Tolvadia, Fenlak, Fenj (Foieni) și Cenad, iar în cadrul eparhiei române a Aradului în 4 obști bisericești: Arad-Gai, Nădlac, Pecika și Tornja⁴⁵⁶. Acest fapt nu a avut influență asupra numărului parohiilor, resimțindu-se doar în reorganizarea internă a acestora.

După cum arată datele Șematismului din 1878, numărul parohiilor s-a diminuat față de anul 1868, acesta scăzând de la 84 de parohii la 78 de parohii⁴⁵⁷. Acest fapt se datorează și unor regularizări efectuate între eparhiile Vârșeț, Timișoara și Arad.

Astfel parahiile Veliki Gai, Denta și Mali Gai au fost trecute sub jurisdicția eparhiei Vârșețului, iar altele ca de exemplu: Brestovaț, Duboki Nadaș, Lipova, Tornja și Hodmezevașarhel au intrat în componența eparhiei române a Aradului. Alături de aceste modificări de natură jurisdicțională, mai trebuie adăugat că în această perioadă în eparhia Timișoara au fost înființate două noi parohii Ečka și Soka⁴⁵⁸.

În anul 1886, numărul obștilor bisericești din eparhia Timișoara era de 79, iar numărul credincioșilor era de 147015⁴⁵⁹. Din acesta: 133967 erau sârbi, iar 13048 erau români.

Unsprezece ani mai târziu, în anul 1897, numărul obștilor bisericești din eparhia Timișoara era de 80. Față de anul 1878 au mai intrat în componența eparhiei obștile bisericești Monoștor și Tornja, în vreme ce numărul credincioșilor pe toată eparhia a fost de 142659⁴⁶⁰.

După datele șematismului din 1905 reiese că în componența eparhiei Timișoara au mai intrat și obștile Sângeorge Kameral și perneovorul mănăstirii Sângeorge, iar numărul credincioșilor era de 150155⁴⁶¹.

În anul 1906 după un lung proces, parohia Hodmezevașarhel a intrat sub jurisdicția eparhiei Timișoara⁴⁶², iar în anii 1909 respectiv 1911 au intrat în componența episcopiei române a Aradului parahiile Hernjakova și Brestovaț⁴⁶³. Astfel, înainte de Primul război mondial, în procesele de separație ierarhică mai erau implicate mănăstirile Sângeorge și Bezdin și parohia Duboki Nadaș⁴⁶⁴.

⁴⁵⁶ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.15.

⁴⁵⁷ Stevan Bolmanac, *Šematizam 1878*, p.98.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, p.89, 98.

⁴⁵⁹ *REUT 1872-1905*, I, p.73.

⁴⁶⁰ Evghenije Letica, *Šematizam 1897*, p.150-159.

⁴⁶¹ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.1130-1131.

⁴⁶² *REUT 1906-1908*, p.113-114.

⁴⁶³ *Idem 1909-1912*, p.163.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, p.164.

În anul 1911, Eparhia Timișorii avea în componența ei 80 de obști bisericești care numărau 155869 de credincioși⁴⁶⁵.

După destrămarea Austro-Ungariei în anul 1918 și a trăsării noilor granițe între Iugoslavia, România și Ungaria, jurisdicția eparhiei Timișoara se întindea peste o parte din teritoriul celor trei state menționate.

Astfel pe teritoriul Iugoslaviei au rămas 36 de obști bisericești⁴⁶⁶, pe teritoriul României 40 de obști bisericești⁴⁶⁷, iar pe teritoriul Ungariei 3 obști bisericești⁴⁶⁸. Acest fapt reclama desigur o nouă organizare a eparhiei, care s-a realizat între anii 1919-1924. În anul 1919 la cele 40 de parohii sârbești rămase pe teritoriul României, au fost adăugate alte 14 parohii sârbești, care până în 1918 au aparținut eparhiei Vârșețului, dar care au rămas pe teritoriul României⁴⁶⁹. Mici modificări de natură jurisdicțională au avut loc și după anul 1919. Cum în 1920, după trasarea graniței între România și Ungaria, obștile Batanja și Magiarski Čanad au revenit Ungariei, acestea au fost puse sub jurisdicția episcopiei Sârbe de Buda. În anul 1924 obștile bisericești Modoș (Jaša Tomić) și Pardanj aflate până atunci pe teritoriul României, au fost încorporate în teritoriul iugoslav, în timp ce obștile Soka și Čenej din teritoriul iugoslav au fost încorporate în teritoriul României⁴⁷⁰.

Parohiile sârbe de pe teritoriul României și Iugoslaviei, s-au aflat în componența eparhiei Timișoara până în anul 1932. Până în acel an, eparhia a avut două sedii: unul la Kikinda unde rezida și episcopul și una la Timișoara unde se afla vicarul acestuia. În

⁴⁶⁵ *Ibidem*, p.168-176.

⁴⁶⁶ *Din protopopiatul Arad*: Giala, Oroslomoš, Sanad, Turska Kaniža și Crna Bara; *Din protopopiatul Bečkerek*: Bega Sen Giurac, Boka, Veliki Bečkerek, Ečka, Kanak, Klarija, Neuzina, Srpska Crnja, Srpski Aradac, Elemir, Srpski Itebej, Čenej și Šurijan; *Din protopopiatul Kikinda*: Vašahid, Beodra, Bočar, Velika Kikinda, Vranjevo, Iozefovo, Karlovo, Kumane, Melenci, Mokrin, Srpski Krštur, Padej, Taraš, Tisa Sent-Mikloš, Tisa Higioš, Turski Bečej și Soka; *Din protopopiatul Timișorii*: Soka.

⁴⁶⁷ *Din protopopiatul Arad*: Arad, Arad-Gaj, Batanja, Variaș, Veliki Sent-Mikloš, Veliki Sempetar, Ketcfelj, Magiarski Čanad, Monoštor, Nadlak, Nagifala, Pečka, Saravola, Tornja, Fenlak și Cenad. *Din protopopiatul Timișorii*: Gad, Dinjaš, Gir, Ivanda, Knez, Kraljevac, Lukarevac, Mali Bečkerek, Nemet, Ofsenica, Parac, Petrovoselo, Rudna, Srpski Semarton, Stančevo, Timișoara-Grad, Timișoara-Fabrik, Timișoara-Mehala, Tolvadija, Fenj și Čakova. *Din protopopiatul Bečkerek*: Keča, Modoș Srpski Pardanj. La acestea trebuie adăugate și cele 2 mănăstiri: Bezdin și Sângeorge, cu pernavorul lor Munar, respectiv Sângeorge.

⁴⁶⁸ Este vorba de obștile Deska, Sent Ivan și Sirig din protopopiatul Aradului.

⁴⁶⁹ Cele 14 obști bisericești rămase pe teritoriul României au fost: Dežan, Denta și Mali Gaj (Gaiul Mic) din fostul protopopiat al Vârșețului și Belobreška, Zlatica, Ieskovica, Lugovet, Ljupkova, Mačević, Požežena, Radimna, Svinica, Sokolovac, Stara Moldova din fostul protopopiat Bela Crkva din eparhia Vârșețului. La acestea trebuie adăugate și cele 3 mănăstiri: Baziaș cu perneavor, Zlatica cu perneavor și Kusić. Parohiile și mănăstirile au fost cedate eparhiei Timișoara de către episcopul de atunci al Vârșețului, Gavriilo Zmejanović, prin actul nr.254/7/20.12.1919 (după Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.18.).

⁴⁷⁰ Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.6.

1932 parohiile din fosta eparhie a Vârșetului împreună cu cele din eparhia Timișoara aflate pe teritoriul iugoslav, au fost reorganizate într-o nouă eparhie-Banatska Eparhija cu sediul la Vârșeț⁴⁷¹. În forma aceasta ele sunt organizate și astăzi.

După cum reiese din documentele eparhiei Timișoara, protopopiatele și protopopii „constituiau organe intermediare între conducerea eparhiei și preoțime”⁴⁷². Protopopiatele aveau fiecare în fruntea lor un protopop, care era ales în conformitate cu prevederile Rescriptului din 1868, secțiunea II, paragraful 68⁴⁷³.

Protopopii erau aleși în condițiile prevăzute de secțiunea II, paragraful 53 al Rescriptului, adică în cazurile când protopopul de până atunci și-a dat demisia, a fost mutat sau și-a pierdut funcția din diferite motive, ori a decedat⁴⁷⁴.

Paragraful 68 din secțiunea a-II-a a Rescriptului prevede modalitatea de completare a locului vacant de protopop, respectiv Consistoriul va organiza un concurs la care se pot prezenta toți preoții din eparhie. La concursul organizat de consistoriu trebuie să participe membrii adunărilor parohiale din toate parohiile protopopiatului în cauză, dar mai ales acei membri ai adunării parohiale din locul unde protopopul va îndeplini și funcția de paroh. Numărul acestora din urmă trebuia să fie „cu cel puțin o treime mai mare decât membrii adunărilor parohiale din celelalte parohii”⁴⁷⁵.

Protopopii odată aleși, aveau de îndeplinit următoarele obligații⁴⁷⁶: în fiecare an erau datori să inspecteze fiecare parohie din protopopiat și, după îndrumările primite de la episcop sau Consistoriu, să întocmească un raport cu cele constatate, împreună cu măsurile pe care ei le consideră că se impun, în cazul constatării unor nereguli sau deficiențe să întocmească situațiile statistice cerute de organele de conducere a eparhiei; să aducă la cunoștință preoților, sub formă de circulare, ordinele și dispozițiile emise de organele de conducere ale eparhiei, să verifice dacă actele și registrele bisericești sunt ținute în regulă de către preoți, să întocmească rapoarte exacte și sigure care să permită organelor bisericești superioare să adopte hotărâri juste în baza acestora.

Pentru munca lor, protopopii (după cum prevede paragraful 22, secțiunea I, al Rescriptului din 1868), alături de salariul și facilitățile materiale de care beneficiau ca

⁴⁷¹ Organizarea noii eparhii s-a făcut pe baza hotărâri nr.4507, din 29 decembrie 1931, a Sinodului arhieresc al Bisericii ortodoxe Sârbe. Din punct de vedere administrativ Eparhija Banatska a început să funcționeze „de facto” din 2 martie 1932 (după Miloš Popović, *Versko Crkveni život Srba u Banatu*, Zrenjanin, 2001, p.46-47).

⁴⁷²Raportul ședinței Adunării eparhiale a eparhiei Sârbe ortodoxe Timișoara din 16 octombrie 1875 (după *REUT 1875-1905*, I, p.40). În „*Pravila disciplinară*” din 16 aprilie 1900, paragraful 34, se mai prevede că protopopii sunt „supraveghetorii direcți al activității și comportării preoților în slujba lor” (după „*Disciplinarna Pravila*” p.8).

⁴⁷³ *Reskript 1868*, p.16.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, p.14.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, p.16

⁴⁷⁶ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.40; Mita Klicin, *Uredba*, p.114-115; *Disciplinarna Pravila*, p.8-

preoți parohi, mai primeau și un procent de 3% din suma pe care obștile bisericesti din protopopiat o încasau din contribuția parohială a credincioșilor⁴⁷⁷. Mai târziu acest procent a fost mărit la 4%⁴⁷⁸.

După cum prevedea paragraful 23 (secțiunea I) din Rescript, în munca lor protopopii erau ajutați de un ajutor de protopop, care potrivit aceluiași paragraf era retribuit cu salariul ce revenea unui preot dintr-o parohie de clasa a-VI-a (400 de forinți). Ajutorul de protopop avea datoria de a sluji nu numai în sediul protopopiatului, când protopopul desfășura muncă de teren, ci și în celelalte parohii din protopopiat, înlocuind preoții care din motive întemeiate nu puteau săvârși slujbele⁴⁷⁹. Ajutorii de protopopi alături de salariul amintit, mai beneficiau și de ½ sesie parohială, iar în cazul că nu exista de facto, primeau echivalentul bănesc al acesteia.

În perioada 1868-1918 în fruntea protopopiatelor din eparhia Timișorii s-au aflat următorii protopopi: în protopopiatul Timișoara: Kuzman Stanić, instalat ca protopop pe 14 februarie 1848⁴⁸⁰, Vasilije Tabaković, amintit în sematismul din 1878⁴⁸¹, Evghenije Letica 1898-1900⁴⁸², Nikola Nikolić, administrator protopopiat amintit în 1900⁴⁸³ și de Jovan Novaković, din anul 1905 până la moartea sa în 1921⁴⁸⁴.

În protopopiatul Arad: Djordje Nikolić, mai întâi ca administrator de protopopiat între 1864-1873 și apoi ca protopop din 1873 până la moartea sa în 1877⁴⁸⁵, Leontije

⁴⁷⁷ Reskript 1868, p.5; R.E.U.T 1872-1905, I, p.53.

⁴⁷⁸ Mita Klicin, Uredba, p.38.

⁴⁷⁹ Reskript, p.5.

⁴⁸⁰ Protopopul Kuzman Stanić s-a născut pe 9 mai 1824 la Belo Brdo (Srem). Între anii 1855-1868 a funcționat la Vukovar mai întâi ca diacon, apoi învățător și paroh până în anul 1867, când a fost ales paroh la Timișoara. În anul 1868 a fost instalat protopop al Timișoarei (după Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.28).

⁴⁸¹ Stevan Bolmanac, *Šematizam 1878*, p.85.

⁴⁸² Evghenije Letica s-a născut la Plaška în anul 1858. După studiile de drept la Viena, Graz și Zagreb și cele de teologie efectuate la Sremski Karlovci, s-a călugărit în anul 1895 la mănăstirea Kuveždin. Tot în acel an a fost numit ca notar eparhial la Timișoara. În anul 1897 a publicat primul sematism al eparhiei Timișorii. În anul 1900 a fost hirotonit ca episcop al nou înființatei eparhii de Banja Luka, iar în anul 1908 a fost numit mitropolit la Dabar-Bosnia. A murit la Sunja, pe 3 octombrie 1933 (după Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.182-183.).

⁴⁸³ Nikola Nikolić a fost fiul preotului Dimitrije Nikolić, paroh în Sat Chinez. După studii teologice efectuate în anul 1854, a fost numit capelan în Sat Chinez, iar în 1859 administrator al aceleiași parohii. În 1889, a fost ridicat în treapta de protopop (după Ljubomir Stepanov, *Srbii u Knezu*, Timișoara, 2001, p.90.).

⁴⁸⁴ Jovan Novaković s-a născut la Timișoara, în 1845. După studii de drept la Pesta și teologice la Sremski Karlovci, a fost hirotonit în anul 1886. Între 1886-1900, a slujit la Kikinda și Arad apoi la Timișoara, din anul 1900 până la moartea sa în anul 1921 (după Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.45.).

⁴⁸⁵ Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.29; Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.45; Stevan Bolmanac, *Šematizam 1878*, p.85.

Petrović, ca administrator de protopopiat este amintit în 1882⁴⁸⁶, Andrija Petrović, protopop în 1888-1893⁴⁸⁷, Pavle Jovanović protopop între anii 1893-1894⁴⁸⁸, Jovan Novaković, mai întâi ca administrator și apoi ca protopop în perioada 1894-1905⁴⁸⁹ și Stanko Županski din anul 1905 până la moartea sa în anul 1918⁴⁹⁰.

În protopopiatul Bečkerek: Danilo Stajić, protopop din 1852 până în 1878⁴⁹¹, Ljubomir Panić, amintit 1789⁴⁹² și Djordje Straić din 1899 până în 1918⁴⁹³.

În protopopiatul Kikinda: Pavle Vlahović protopop între anii 1845-1881⁴⁹⁴, Djordje Vlahović, mai întâi ca administrator și după anul 1885 ca protopop până după anul 1908⁴⁹⁵.

5.2.2. Parohiile

Potrivit paragrafului 1 (secțiunea I) din Rescript, parohia, ca unitate organizatorică bisericească, este definită ca „adunarea credincioșilor greco-răsăriteni care se află sub jurisdicția spirituală a unei biserici și a unui preot paroh”⁴⁹⁶. Paragraful 2 (I) din același Rescript face precizarea că „la o biserică există numai un singur paroh”, dar că în cazul

⁴⁸⁶ Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.29.

⁴⁸⁷ *Ibidem*; Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.45.

⁴⁸⁸ Pavle Jovanović s-a născut la Stari Becej în anul 1831. După absolvirea Preparandiei din Sombor în 1855, a urmat cursurile Școlii teologice din Vârșeț, pe care le-a terminat în anul 1858. A lucrat ca învățător la Velika Kikinda, între anii 1858-1862. După ce a fost hirotonit în 1862, a slujit în parohia Semikloș (Sânicolaul Mare) până în anul 1881, când s-a mutat la parohia Sirig (după Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.45.).

⁴⁸⁹ Jovan Novaković s-a născut la Timișoara în 1845. După studii de drept la Pesta și teologice la Sremski Karlovci a fost hirotonit în anul 1886. Între 1886-1900 a slujit la Kikinda și Arad, apoi la Timișoara, din anul 1900 până la moartea sa în anul 1921 (după Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.45.).

⁴⁹⁰ Stanko Županski s-a născut la Saravola în anul 1863. După gimnaziul din Novi Sad a urmat studiile teologice la Sremski Karlovci și Cernăuți. O vreme a fost profesor la Seminarul teologic din Reljevo. În funcția de protopop al Aradului s-a aflat din 1905 până în 1918 (după Slobodan Kostić, *Šematizam 1924*, p.29.).

⁴⁹¹ Danilo Stajić s-a născut la Bečkerek în 1811. A murit în anul 1878 (după Miloș Popović, *Crkveni Život*, p.111.).

⁴⁹² Ljubomir Panić s-a născut la Bečkerek în 1826. A murit în 1898 (după Miloș Popović, *Crkveni Život*, p.208.).

⁴⁹³ Djordje Straić s-a născut în 1857 la Dubica. În demnitatea de protopop l-a hirotesit patriarhul Georgije Branković la Sremski Karlovci, în anul 1899 (după Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.692.).

⁴⁹⁴ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.711.

⁴⁹⁵ Djordje Vlahović s-a născut în anul 1826 la Kikinda. În demnitatea de protopop a fost hirotesit de patriarhul Georgije Branković, în anul 1885. (după Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.711.). A murit pe 20 ianuarie 1913 (după *SMG an.XI nr.7/1913*, p.97).

⁴⁹⁶ *Reskript 1868*, p.1.

că într-o obște bisericească sunt mai multe biserici, fiecare din acestea pot avea câte un paroh, dar numai în situația dacă „obștea este în stare ca după normele în vigoare să-i întrețină pe toți, iar în cazul că nu-i poate întreține, aceste biserici să intre în categoria filialelor”⁴⁹⁷. Același paragraf mai prevede ca la propunerea obștilor bisericești Consistoriul va stabili care biserici vor fi considerate parohiale și care vor fi considerate filiale.

După prevederile paragrafului nr.13 (I) din Rescript, în funcție de numărul credincioșilor și starea lor materială, parohiile erau împărțite pe categorii sau clase, care erau 6 la număr⁴⁹⁸. Astfel în categoria I intrau parohiile care aveau peste 1800 de credincioși, în categoria II, cele care aveau între 1600-1800 de credincioși, categoria III, între 1400-1600 de credincioși, categoria IV, de la 1100 la 1400, categoria V de la 900 la 1100 și categoria VI, de la 700 la 900 de credincioși. Același paragraf mai precizează că dacă starea materială o permite, parohiile care deși nu îndeplinesc numărul pot fi urcate în categorii și invers, chiar dacă au numărul corespunzător unei clase, dar situația materială este mai precară, la cererea obștii și după aprobarea organelor competente, ele pot fi coborâte din categorii.

Din acest considerent, așa cum reiese din documentele eparhiei, schimbările survenite în cadrul categoriilor parohiilor erau foarte frecvente. Spre a întări cele afirmate mai sus, prezentăm ca studiu de caz schimbările survenite doar în perioadele 1888-1898 și 1903-1905. Astfel în perioada 1888-1898 au fost coborâte din clasă următoarele parohii: Mokrin cu 3 parohii, o parohie din clasa I a fost coborâtă în clasa a-II-a și 2 parohii din clasa a-II-a în clasa a-III-a; Srpska Crnja care avea 2 parohii, ambele au fost coborâte, una din clasa a-II-a în clasa a-IV-a și alta din clasa a-II-a în clasa a-V-a, Turska Kaniža (o parohie) din clasa a-II-a în clasa a-III-a; Tisa Sveti Mikloš (o parohie) din clasa a-III-a în clasa a-IV-a. Alte 3 parohii: Variaš, Batanja și Čakova, care au cerut să schimbe clasa parohiilor nu au primit aprobare în acest sens⁴⁹⁹. În perioada 1903-1905 schimbările care au survenit au fost următoarele: Timișoara-Fabrik din clasa a-VI-a a fost urcată în clasa a-V-a, iar prin hotărârea Consiliului Congresului a doua parohie din Vašahid a fost ridicată de la clasa a-III-a la clasa I. Tot în acea perioadă ambele parohii din Srpska Crnja au fost coborâte: una din clasa a-II-a în clasa a-III-a și cealaltă din clasa a-III-a în clasa a-IV-a⁵⁰⁰.

Pentru a ilustra mai bine schimbările survenite în categoria sau clasa parohiilor, prezentăm mai jos pe protopopiate situația acestora în anii 1868 și 1905⁵⁰¹:

⁴⁹⁷ *Ibidem*, p.2.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, p.3.

⁴⁹⁹ Raportul Consiliului Administrativ Eparhial nr.A 125/zap ex.1898 în *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.135.

⁵⁰⁰ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.191.

⁵⁰¹ Tabelele au fost realizate pe baza datelor din Rescriptul imperial din 1868 anexa A și Mita Klicin, *Uredba*, p.195-197.

Protopopiatul Arad

Nr. crt	Anul	1868			1905		Observații
		Nr. Credin- cioși	Nr. credin- cioși în obștile mixte	Clasa parohiei	Nr. credin- cioși	Clasa parohiei	
1	Arad, filiala Aradu Nou				1430	II	Arad, Arad Gai, Batanja, Monostor, Magiarsk Čanad, Nagilak, Pecika și Tornja au aparținut înainte de 1868 de aparhia Aradului
2	Arad – Gai				792	VI	
3	Batanja				2602	IV, VI	
4	Variša	1914		I	1909	I	
5	Deska	1580		III	1666	III	
6	Giala	1977		I	2425	I	
7	Ketfeľj (Gelu)	1681		II	1363	IV	
8	Magiarski Čanad cu filialele Makovo și Apatfalva				673	VI	
9	Nagilak				242	VI	
10	Nagifala (Satu Mare)	938		V	980	VI	
11	Novi Sent Ivan	488		VI	510	VI	
12	Orosłamoš	1767		II	1715	III	
13	Sanad	1671		II	1447	IV	
14	Saravola (Saravole)	3300	cu românii	2 III	1427	IV	
15	Pečka				183	VI	
16	Monostor (Mănăstur)				371	VI	Mănăstur și Fenlak au fost împreună
17	Sirig	1260		IV	1511	IV	
18	Veliki Sent Mikloš (Sânicolau Mare)	4500	cu românii	I, II	1322	IV	
19	Veliki Sempetar cu (Periamos)	2986		II, IV	2163	V, V	Periamos 306
20	Srpski Čanad (Cenad)	2600	cu românii	III, IV	1698	IV	
21	Tornja				397	VI	
22	Turska Kaniža	1566		II	1502	III	
23	Fenlak	2927		III, V	1508	V	
24	Crna Bora	519		VI	539	V	

Protopopiatul Timișoara

Nr. crt	Parohia	1868			1905		Observații
		Nr. credincioși	Nr. credincioși în obștile mixte	Clasa parohiei	Nr. credincioși	Clasa parohiei	
1	Gad	996	Sârbi Români 715 281	V	823	VI	
2	Diniaș	1509		III	1574	III	
3	Gir	512		VI	312	VI	
4	Ivanda	1163		IV	1021	V	
5	Knez (Sat Chinez)	2482	cu românii	II, IV	189	VI	
6	Kraljevac	833		VI	827	VI	
7	Lukarevac	318		VI	362	VI	
8	Mali Bečkerek (Bečkerekul Mic)	1152		IV	612	VI	
9	Timișoara-Mehala	2140	cu românii	2 IV	912	VI	
10	Nemet (Beregsăul Mic)	1188		IV	913	VI	
11	Parac(Parța)	600	cu românii	VI	284	VI	
12	Petrovo Selo	862		VI	808	VI	
13	Rudna	1182		IV	1060	V	
14	Soka	1099		V	881	VI	
15	Ofsenica				71	VI	
16	Srp.Semarton (Sâmărtin Sârbesc)	1714		II	1827	II	
17	Stančevo	913		V	1020	VI	
18	Timișoara-Grad	766		I	359	I	
19	Timișoara-Fabrik	975		II	1060	V	
20	Tolvadija	1124	Sârbi Români 246 878	IV	301	VI	
21	Fenj(Foieni)	2217	Sârbi Români 598 1619	IV, VI	489	VI	
22	Hernjakovo	302		VI	1010	VI	
23	Čakova	2226	Sârbi Români 1140 2122	III, IV	548	II	
24	Kameralni Sent Giuragi (Sângeroge Kamerai)	520		VI	455	VI	
25	Omar,manăștir Sent Giuragi i Berecuța	10			360		
26	Lipa	520		VI			
27	Duboki Nadaș	500		VI			
28	Teš (Teiuș)	397	Sârbi Români 80 317				

Protopopiatul Bečkerek

Nr. crt	Anul	1868			1905		Observații
		Parohia	Nr. credincioși	Nr. credincioși în obștile mixte	Clasa parohiei	Nr. credincioși	
1	Aradac	1506		III	1684	III	
2	Bega Sent Giuragi	1073		V	1100	V	
3	Veliki Bečkerek (Becikerekul Mare)	9284		2I, IV, VI	8098	2I, IV	
4	Ečka				206		Până în 1868 Ečka a fost filiala parohiei Veliki Bečkerek
5	Kanak	609		VI	565	VI	
6	Keča	2777	Sârbi 1000 Români 1777	IV, V	526	VI	
7	Modos cu filiala Čavos (Jasa Tomič cu filia Grāniceri)	2187		I	1452	III	
8	Boka	1468		III	1700	III	
9	Elemir	2670		III, V	3130	III, V	
10	Itebej	3745		I, IV	3997	I, IV	
11	Klarija	2340		I	2789	I	
12	Neuzina	1711		III	1518	III	
13	Pardanj	1579		III	1190	V	
14	Srpska Crnja	3550		II, III	2828	IV, VI	
15	Čenej	1200		IV	1400	IV	
16	Šurjan	710		VI	431	VI	

Protopopiatul Kikinda

Nr. crt	Anul	1868			1905		Observații
		Parohia	Nr. credincioși	Nr. credincioși în obștile mixte	Clasa parohiei	Nr. credincioși	
1	Vašahid	3300		I, III	3960	I, II	
2	Beodra	2161		I	2258	I	
3	Bočar	1286		IV	781	VI	
4	Vranjevo	6300		I, 2II	7108	I, 2II	
5	Velika Kikinda	12596		3I, 2II, VI	14248	3I, 2II	
6	Jozefovo	1260		II	1140	II	
7	Karlovo	3197		I, IV	4902	I, II	
8	Kumane	3956		I, II	5823	I, II	
9	Melenci	7800		2I, II	8168	2I, II	
10	Mokrin	7605		2I, II	6654	2II, III	
11	Srpski Krstur	1853		I	2659	I	
12	Padej	951		V	1062	V	
13	Taraš	1357		III	1880	III	
14	Tisa Sent Mikloš	1359		III	1276	IV	
15	Tisa Higioš	2686		III, IV	2777	III, IV	
16	Turski Bečej	2200		I	1961	II	
17	Čoka	911		V	1040	VI	

După Rescriptul din 1868, secțiunea a-IV-a, A, paragraful 10, litera „g”, în competența conducerii eparhiale intra și stabilirea granițelor și înființarea de noi parohii. În perioada 1903-1905, după cum reiese din documentele eparhiei, s-au efectuat recesăminte pentru a se preciza numărul sărbilor în obștile care nu aveau parohie⁵⁰². Pe baza acestora s-au înființat filii, care au fost afiliate la parohiile din apropiere. Astfel, în perioada amintită, filia Madjarski Itebej a fost afiliată la parohia Srpski Itebej, iar cea de la Hrvatska Keča la parohia Kečea⁵⁰³. Tot în acea perioadă s-au continuat demersurile începute în ce privește afilierea sărbilor din comuna Duboki Nadaš care, cu prilejul separației, trecuse sub jurisdicția eparhiei române a Aradului⁵⁰⁴.

Procesul de afiliere al sărbilor din obștile unde aceștia nu aveau biserică a fost definitivat în perioada 1906-1908. După cum arată documentele eparhiei, în această perioadă au fost afiliate în protopopiatul Timișoara 991 de suflete, în protopopiatul Velika Kikinda 201 de suflete, în cel de la Bečkerek 1125, iar în cel de Arad 266 de suflete⁵⁰⁵.

5.3. Administrația bisericească

5.3.1. Episcopii

Rescriptul imperial din 1868 și *Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor* din 1871, prin prevederile lor referitoare la organele de conducere ale eparhiei, au diminuat într-un fel autoritatea de care beneficiase până atunci instituția episcopatului. Acest fapt a fost sesizat și criticat de cercurile clericale. Astfel protosinghelul Emilian Radić în lucrarea sa *Die Verfassung der orthodox-serbischen Particular-Kirche von Karlowitz*, apărută la Praga în 1880, vorbind despre Adunarea Eparhială afirmă (pagina 107) „că Adunarea Eparhială este instituția care nu se regăsește în tradiția nici unei biserici orientale autocefale”. Sinodul arhieresc din anul 1875 s-a ridicat împotriva calității Adunării Eparhiale ca organ suprem de conducere al eparhiei, motivându-și protestul „că după învățătura lui Hristos și canoanele sinoadelor ecumenice, toată puterea bisericească stă în instituția episcopatului”⁵⁰⁶. Nu aceeași părere o împărtășeau laicii, care vedeau că prin instituția Adunării eparhiale, episcopului nu i-a fost luată puterea de

⁵⁰² R.E.U.T 1872-1905, II, p. 190.

⁵⁰³ *Ibidem*.

⁵⁰⁴ *Ibidem*.

⁵⁰⁵ *Idem* 1906-1908, p. 167.

⁵⁰⁶ Žarko Miladinović, *Tumač*, p. 228.

natură spirituală la care însăși Hristos s-a gândit, ci doar puterea în problemele de natură administrativă, care nu sunt de competența problemelor bisericești⁵⁰⁷.

În noile organe de conducere ale eparhiilor, episcopilor li s-a acordat funcția de președinte al acestora. Astfel, episcopii, după prevederile legilor de mai sus, ocupau funcția de președinte al Adunării eparhiale⁵⁰⁸, al Consiliului administrativ eparhial⁵⁰⁹, al Consistoriului Eparhial⁵¹⁰ și al Consiliului Școlar eparhial⁵¹¹. Pe lângă aceste funcții, în competența episcopilor intra și aceea de administrator și supraveghetor al fondurilor național bisericești ale episcopiei⁵¹².

În perioada supusă studiului de față (1865-1918), în scaunul episcopal al Timișoarei și în funcția de președinte al organelor de conducere a organelor eparhiale s-au aflat următorii episcopi:

Antonije Nako, s-a născut Komorani în anul 1817⁵¹³. După studiile gimnaziale în locul natal, a studiat filozofia și dreptul. La terminarea acestor studii s-a înscris la Seminarul teologic din Karloviț unde, după absolvire, a rămas ca profesor în perioada 1845-1852⁵¹⁴. În monahism a fost tuns în anul 1844. În anul 1853 a dobândit demnitatea de arhimandrit la mănăstirea Hodoș, unde a stat foarte puțin, pentru că în același an a fost numit stareț la mănăstirea Mesić. Pe 17 noiembrie 1859 a fost numit ca arhimandrit la mănăstirea Bezdin⁵¹⁵, unde a stat până în anul 1864, când a fost ales episcop la Timișoara. În timpul păstoririi sale s-a remarcat drept un episcop foarte exigent în ceea ce privește respectarea canoanelor și a rânduielii în eparhie. În anul 1869 a înaintat Sinodului arhieresc cererea de a fi pensionat pe motive de boală⁵¹⁶. Cererea sa a fost aprobată abia în anul 1872, când a părăsit eparhia și s-a stabilit la Laussane în Elveția, unde a trăit până în

⁵⁰⁷ *Ibidem*.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, p.227.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, p.240.

⁵¹⁰ *Ibidem*, p.237.

⁵¹¹ *Ibidem*, p.242.

⁵¹² *Reskript 1868*, p.29.

⁵¹³ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.22.

⁵¹⁴ Numele lui Antonije Nako apare pe o diplomă de absolvire eliberată de Seminarul din Sremski Karlovci, la 12 iulie 1847, absolventului Vasilije Petrović din Timișoara. Din această adevărită (diplomă) de absolvire reiese că Antonije Nako a predat disciplinele Tâlcuirea Sf.Evanghelii, Retorica și Pedagogie bisericească. Alături de numele lui Nako mai apare și numele celorlalți profesori: Serghije Kačanski-Pastorală, Istoria bisericească, Cronologie; Patrichie Popescu-Limba și Literatura Română; Nikanor Gruić-Dogmatică și L.Nicolajević-Gramatică Slavonă, Morală, Cântare bisericească și Drept bisericesc (după A.M.S.G, *Svidjeteljstvo Učilišnoe-Uspijeh 1847*, Legătura pe anul 1847).

⁵¹⁵ Miron Nenadović, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu* în D.S.S, an. V, III, nr.3, 1932, p.215.

⁵¹⁶ R.O.M.S, *Slučaj episkopa Nako*, M.8649.

anul 1900. Rămășițele sale pământești au fost aduse în anul 1995 la Timișoara și au fost îngropate în catedrala episcopală⁵¹⁷.

După cum reiese din documentele eparhiei Timișoara, după retragerea episcopului Antonie în anul 1872 din scaunul episcopal, ca mandatar al eparhiei a fost numit arhimandritul mănăstirii Mesić, Ghedeon Cvetić⁵¹⁸. Acesta, în calitate de președinte a condus lucrările primei Adunări Eparhiale a Eparhiei Timișoara, care și-a început lucrările în ziua de 28 martie 1872⁵¹⁹.

După o sedisvacanță de doi ani, în scaunul episcopal al Timișoarei a urcat Georgije Voinović. Acesta s-a născut în anul 1829 la Ruma⁵²⁰. În timp ce era arhimandrit la mănăstirea Beočin, în anul 1874 a fost ales episcop de Timișoara. Numele episcopului Voinović apare în documentele eparhiei ca președinte al Adunării Eparhiale și al celorlalte organe de conducere executive⁵²¹. În timpul păstoririi sale s-a continuat acțiunea de separare a obștilor bisericesti mixte. Fără a se remarca în mod deosebit, episcopul Voinović a continuat munca predecesorului său în ce privește respectarea canoanelor și consolidarea unei bune rânduieli în eparhie. A decedat în mod neașteptat la 24 decembrie 1881 la Sremski Karlovci, unde s-a aflat pentru a participa la lucrările Congresului național bisericesc, care fusese convocat pentru alegerea noului patriarh⁵²².

Cum eparhia Timișorii a rămas din nou vacantă, noul patriarh Gherman Angelic l-a numit inițial, pe 24 decembrie 1881, prin actul M 545 în calitate de mandatar al eparhiei Timișoara pe arhimandritul mănăstirii Sf.Gheorghe, Gherman Jovanović⁵²³. Dar cum și acesta la scurt timp a decedat pe 25 februarie 1882, patriarhul Gherman l-a numit pe 8 martie 1882 ca mandatar al eparhiei Timișoara pe arhimandritul mănăstirii Grgheteg, Ilarion Ruvarac⁵²⁴, care a administrat eparhia până la 1 iunie 1882 când, în calitate de episcop titular a fost numit Georgije Branković⁵²⁵, care s-a instalat la Timișoara pe 25 iulie 1882⁵²⁶.

⁵¹⁷ Sava Episcop Šumadijski, *Episkop Temišvarski Antonije vratio se svojoj pastvi*, în rev.Kalenić 1-3 Kragujevac, 1995, p.28; Idem, *Srpski jerarsi*, p.22.

⁵¹⁸ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.69; Ghedeon Cvetić s-a născut la Ciorug la 14 aprilie 1818. În monahism a fost tuns pe 17 ianuarie 1846 (după AMM, *Scet 1856*, tabel monaha).

⁵¹⁹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.1-16.

⁵²⁰ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.116; Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.38.

⁵²¹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.17-66.

⁵²² *Ibidem*, p.69.

⁵²³ *Ibidem*.

⁵²⁴ *Ibidem*.

⁵²⁵ A.M.S.G, *Actul M 332 ex.1882*, Legătura pe 1882.

⁵²⁶ Despre instalarea episcopului Georgije Branković, vezi actul din 14 iulie 1882 aflat în arhiva mănăstirii Sf.Gheorghe, A.M.S.G, *Ad prez 78*, Legătura pe 1882.

Georgije Branković s-a născut pe 13 martie 1830 la Kulpin⁵²⁷. După gimnaziu, a urmat teologia la Sremski Karlovci. A fost hirotonit întru diacon pe 6 decembrie 1855, iar întru preot pe 25 decembrie în același an.

A slujit la parohia Senta în calitate de capelan și apoi ca administrator până în anul 1859, când a fost ales protopop al protopopiatului Sombor⁵²⁸. În perioada 1861-1872 a îndeplinit funcția de director al Preparandiei din Sombor. Fiind unul din cei mai apreciați preoți din Mitropolia Karlovițului, în perioada 1861-1882 a fost ales în permanență ca membru în Congresul național bisericesc. Întrucât a rămas văduv, a fost ales la 7 mai 1882 ca episcop de Timișoara. După ce a fost tuns în monahism la mănăstirea Kovilj, în treapta de episcop a fost hirotonit de patriarhul Gherman Angelic și episcopii: Arsenije Stoiković al Budei și Vasilian Petrović (Bačka)⁵²⁹. În timpul păstoririi sale la Timișoara, în anul 1898 a fost înființat Fondul eparhial⁵³⁰, din care au fost întreținute organele eparhiale și școlile confesionale sârbe. Din fondurile sale proprii a dotat reședința eparhiei cu mobilier nou⁵³¹. La Timișoara a păstorit până în anul 1890 când a fost ales patriarh⁵³².

Vestea alegerii episcopului Georgije Branković în demnitatea de patriarh i-a nemulțumit pe călugării mănăstirilor din Fruška Gora, întrucât acesta provenea din rândul preoților de mir, dar când noul patriarh a trecut la repararea tuturor mănăstirilor din acest loc, unele pe cheltuială proprie, aceștia și-au exprimat mulțumirea și recunoștiința⁵³³.

Deși ales patriarh din 1890, Georgije Branković a administrat episcopia Timișorii până la 11 aprilie 1891, când aceasta a fost încredințată spre administrare episcopului Vârșetului, Nektarije Dimitrijević, până la alegerea noului episcop al Timișoarei, Nikanor Popović, la 12 decembrie 1891⁵³⁴.

Nikanor Popović, înainte de monahism Svetozar Popović, s-a născut în anul 1831 la Kișfaluba într-o familie de învățători⁵³⁵. Tatăl său, după moartea mamei, a intrat în cinul monahal și a ajuns stareț la mănăstirea Privina Glava.

După gimnaziul inferior la Vrbas, Svetozar Popović a urmat cursurile gimnaziului superior la Pesta, unde a terminat și studii de drept. După absolvirea Seminarului teologic din Karlovci între anii 1860-1862, a funcționat ca profesor la Gimnaziul de aici, iar între 1862-1890 a slujit în calitate de preot paroh la Bačinc și Čurug, fiind în aceiași vreme și protopop⁵³⁶. Pe 25 septembrie 1890 a fost tuns în monahism la mănăstirea Grgheteg și

⁵²⁷ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.117.

⁵²⁸ *Ibidem*.

⁵²⁹ *Ibidem*.

⁵³⁰ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.195-202.

⁵³¹ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.117.

⁵³² *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.120.

⁵³³ *Spomenica o pedesetogodišnjice svešteničke službe Georgija Brankoviča, srpskog patriarha, Sremski Karlovci, 1906*, p.38-39.

⁵³⁴ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.120.

⁵³⁵ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.358.

⁵³⁶ *Ibidem*.

a primit numele de Nikanor. O vreme a fost stareț la mănăstirea Šisatovac și apoi la mănăstirea Beočin. La 12 decembrie 1891 a fost ales episcop de Timișoara, unde s-a instalat la 4 martie 1892⁵³⁷. În treapta de episcop a fost hirotonit de patriarhul Georgije Branković și episcopii: Nektarije Dimitrijević al Vârșetului și Miron Nikolić al Pakrațului⁵³⁸. A murit în scaunul episcopal pe 22 iulie 1901 și a fost înmormântat în cimitirul sârbesc.

După moartea episcopului Nikanor Popović, patriarhul Georgije Branković l-a numit mai întâi ca mandatar al episcopiei Timișoara, prin actul M 340 din 22 iulie 1901, pe arhimandritul mănăstirii Bezdin, Isac Došen⁵³⁹ și apoi, din 22 septembrie 1901, pe episcopul Budei, Lukijan Bogdanović⁵⁴⁰.

Lukijan Bogdanović a administrat eparhia până în anul 1904, când a fost instalat episcopul Georgije Letić⁵⁴¹.

Acesta s-a născut la 19 aprilie 1872 la Stari Bečež⁵⁴². După Școala primară la Bačko Gradište, a urmat cursurile gimnaziului din Karlovci. Facultatea de teologie a terminat-o la Cernăuți în anul 1897, obținând și titlul de doctor⁵⁴³. În cinul monahal a intrat pe 4 aprilie 1895 la mănăstirea Beočin, unde în același an a fost hirotonit ierodiacon. În anul 1897 a fost hirotonit arhidiacon iar în 1898, singhel.

Un an mai târziu a fost hirotesit protosinghel, iar în 1901 ca arhimandrit⁵⁴⁴. Până la alegerea sa ca episcop la Timișoara, a funcționat ca profesor la Seminarul din Karloviț unde a predat Dreptul bisericesc, Catehetica și Pedagogia. Datorită pregătirii sale, a fost ales ca membru în colegiul de redacție al revistei *Bogoslovski Glasnik*⁵⁴⁵.

Georgije Letić a preluat conducerea eparhiei pe 28 aprilie 1904. În această calitate el a introdus o rânduială exemplară și a depus eforturi consistente pentru buna desfășurare a învățământului confesional. În acest sens, în anul 1904, a publicat *Katihisis*-ul care a fost întrebuintat ca manual nu numai în școlile din mitropolia Karlovițului ci și în Bosnia, Herțegovina și Dalmația⁵⁴⁶.

La ședința Adunării eparhiale din 6 martie 1906 a pus problema „publicării materialelor de arhivă...a eparhiei, a mănăstirilor și parohiilor necesar pentru istoria acestei

⁵³⁷ R.E.U.T 1872-1905, I, p.120.

⁵³⁸ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.358.

⁵³⁹ R.E.U.T 1872-1905, I, p.315.

⁵⁴⁰ *Ibidem*.

⁵⁴¹ *Ibidem*, p.375.

⁵⁴² Vasa Lupulović, *Pokretači „Glasnika“ Dr.Georgije Letić episcop Temišvarski* în „Glasnik” anul 2001/2002, Timișoara, 2002, p.9.

⁵⁴³ *Ibidem*, p.10.

⁵⁴⁴ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.120.

⁵⁴⁵ Vasa Lupulović, *op.cit*, p.10.

⁵⁴⁶ Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.120.

eparhii... ”⁵⁴⁷. Drept urmare a acestui demers, în perioada 1906-1912 au fost publicate 4 volume cu documente de arhivă ale eparhiei Timișoara - *Rad Eparhijske Uprave Temišvarske* (Activitatea Conducerii Eparhiei Timișoara)⁵⁴⁸.

În anul 1904 episcopul Letić s-a preocupat de crearea unui fond pentru ajutorarea elevilor din școlile pedagogice și teologice.

După cum reiese din actul K 212 zap.ex 1904, Consistoriul Eparhial a primit cu mare satisfacție comunicatul episcopului Letić, prin care acesta face cunoscut faptul că „dorește să înființeze un convict în care ar fi primiți elevii din anul I din învățământul de grad mediu” și că în acest scop „el este dispus să cedeze întreg câștigul anual din publicarea *Katehisis*-ului său în sumă de 2000-3000 coroane pentru înființarea unui fond din care amintitul convict s-ar putea întreține”⁵⁴⁹.

Deși din anul 1872, la prima întrunire a Adunării eparhiale, s-a făcut propunerea „ca să se găsească modalitatea pentru tipărirea și întreținerea unei publicații bisericești”⁵⁵⁰, abia în anul 1921 prin stăruința episcopului Letić, eparhia Timișorii a reușit să-și editeze o publicație proprie⁵⁵¹.

În timpul Primului Război mondial, episcopul Georgije Letić a desfășurat împreună cu conducerea eparhiei o intensă activitate de ajutorare a credincioșilor, preoților și învățătorilor.

La sfârșitul Primului Război mondial în anul 1918, episcopul Georgije Letić a fost numit mandatar al Mitropoliei Karlovițului care din anul 1908, după moartea tragică a patriarhului Lukijan Bogdanović, a rămas fără întâi stătătorul ei⁵⁵².

În anul 1919, după trasarea granițelor între regatele României și Jugoslaviei, episcopul Letić s-a mutat la Kikinda, de unde a condus ambele părți ale eparhiei Timișoara. Cu prilejul reînființării Patriarhiei sârbe în anul 1919, episcopul Letić a participat la organizarea vieții bisericești a patriarhiei nou înființate. În comisia care s-a ocupat de redactarea Statutului Bisericii Ortodoxe Sârbe din partea Sinodului arhieresc a fost

⁵⁴⁷ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.32.

⁵⁴⁸ Cele 4 volume sub titlul „*Rad Eparhijske Uprave Temišvarske*” (mai departe prescurtat *R.E.U.T*) au apărut: pentru perioada 1872-1905 2 volume (*R.E.U.T 1872-1905*, I, Sremski Karlovci 1906; *R.E.U.T 1872-1905*, II, Velika Kikinda 1906), pentru perioada 1906-1908 un volum (*R.E.U.T 1906-1908*, Velika Kikinda 1909) și pentru perioada 1909-1912 un volum (*R.E.U.T 1909-1912*, Velika Kikinda, 1912).

⁵⁴⁹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.58-59: În anul 1905 fondul episcopului Letić pentru ajutorarea elevilor din școlile pedagogice număra 2506,14 coroane, iar la sfârșitul anului 1911, 10750,76. (după *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.233 și *R.E.U.T 1909-1912*, p.120.).

⁵⁵⁰ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.6.

⁵⁵¹ Numele publicației era: „*Glasnik, crkveni, školski i drustveni list*”. În traducere: „Vestitorul bisericesc, școlar și foaie socială”.

⁵⁵² Autoritățile austro-ungare nu au permis convocarea unui congres național bisericesc pentru alegerea unui nou patriarh din rațiuni de stat. S-a considerat că Biserica Sârbă din Voivodina, pe timpul desfășurării războiului, trebuie să fie fără conducătorul ei spiritual.

inclus și episcopul Georgije Letić⁵⁵³. Până la moartea sa în 1935, episcopul Letić a fost mereu ales în Sf.Sinod și în Consiliul Patriarhal.

5.3.2. Adunarea eparhială

În conformitate cu prevederile dispoziției *Despre organizarea temporară a eparhiilor* din 29 mai 1871, Adunarea eparhială era organul de conducere ce reprezenta eparhia din punct de vedere instituțional (par.1)⁵⁵⁴. În componența Adunării eparhiale, după cum arată paragraful 3 al dispoziției amintite, existau două categorii de membrii: cei care dobândeau această calitate prin natura funcției deținute (episcopul, protopopii în funcție, referentul școlar eparhial) și cei care erau aleși⁵⁵⁵. În categoria membrilor aleși intrau membrii aleși de patronatele gimnaziilor, de profesorii seminariilor, gimnaziilor și preparandiilor, de învățătorii școlilor confesionale, care se alegeau la nivel de protopopiat și de membrii aleși din rândul laicilor și ai clerului (par.6)⁵⁵⁶. Fiecare din categoriile enumerate mai sus alegeau câte un reprezentant din cadrul diecezei. Acesta putea să nu facă parte din categoriile respective. Singura excepție o făceau învățătorii care trebuiau să-și aleagă reprezentantul din rândurile lor.

Paragraful numărul 7 al dispoziției preciza că mireniilor își alegeau reprezentanții în Adunarea eparhială în mod nemijlocit și în mod mijlocit⁵⁵⁷. În mod nemijlocit pe toată mitropolia Karlovițului își alegeau reprezentanții doar mireni din obștile bisericești: Sremski Karlovci, Zemun, Novi Sad, Sombor, Kikinda, Bečkerek, Vârșeț, Pančevo, Karlovaț, Zagreb și Reka⁵⁵⁸. În mod mijlocit își alegeau reprezentanții celorlalte obști bisericești. Obștile care își alegeau reprezentanții în mod nemijlocit aveau dreptul ca la fiecare 2000 de suflete să-și aleagă un singur reprezentant (par.8)⁵⁵⁹, iar cele care își alegeau reprezentanții în mod mijlocit, făceau acest lucru la nivelul protopopiatelor. Astfel, la fiecare 500 de suflete obștile bisericești își alegeau un reprezentant (par.9). Toți reprezentanții aleși de obști erau trimiși la sediul protopopiatului, unde alegeau din rândul lor reprezentanții pentru Adunarea eparhială⁵⁶⁰.

⁵⁵³ În această comisie, alături de Georgije Letić, au mai fost incluși din rândul ierarhilor mitropolitul Gavriilo al Muntenegrului și episcopul de Bitolija, Iosif (după Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.121.).

⁵⁵⁴ „*Privremeno uredjenje eparhija od 29 v 1872*” publicată în lucrarea lui Žarko Miladinović, *Tumač*, p.226-251.

⁵⁵⁵ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.228.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p.229

⁵⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁵⁹ *Ibidem*, p.230.

⁵⁶⁰ *Ibidem*.

Aceiași procedură se aplica și pentru membrii aleși din rândul preoțimii care erau aleși în mod nemijlocit în obștile menționate mai sus și în mod mijlocit pe protopopiate pentru celelalte obști (par. 10).

Paragraful nr. 11 arată că la nivel de protopopiat la fiecare 4000 de suflete se aleg câte 2 reprezentanți din rândul laicilor și unul din rândul clericilor⁵⁶¹.

Paragraful nr. 12 al dispoziției „Despre organizarea eparhiilor” stabilește, în urma analizei efectuate, componența Adunărilor eparhiale pentru toate eparhiile aflate în componența mitropoliei Karlovițului. În ce privește Adunarea eparhială a episcopiei Timișoara, s-a stabilit că aceasta trebuie să aibă în componența ei un număr de 90 de membri după cum urmează: 1 episcop diecezan, 1 referent școlar eparhial, 4 protopopi (membri prin natura funcției ocupate), 4 învățători, 7 membrii din Kikinda, 4 membrii din Bečkerek, 5 clerici din protopopiatul Timișoara, 10 membrii mireni din protopopiatul Timișoara, 8 clerici din protopopiatul Kikinda, 16 membrii mireni din protopopiatul Kikinda, 4 clerici din protopopiatul Bečkerek, 8 membri mireni din protopopiatul Bečkerek, 6 clerici din protopopiatul Arad și 12 mireni din același protopopiat⁵⁶².

După cum prevede paragraful 18 al dispoziției „Despre organizarea eparhiilor”, prima Adunare eparhială trebuia să aleagă prin vot și să investească membrii pentru organele care urmau să constituie conducerea executivă a eparhiei: Consistoriul Eparhial, Consiliul administrativ eparhial și Consiliul școlar eparhial⁵⁶³.

Conform aceluiași paragraf, în competența primei adunări mai intrau și următoarele atribuții: să pregătească pentru Congresul național bisericesc o propunere privind organizarea și sfera de activitate a organelor eparhiale; să pregătească o propunere privind modul de dotare a clerului și a învățătorilor precum și modul de înființare și întreținere a unor instituții culturale și a fundațiilor necesare desfășurării în bune condiții a învățământului; să adune și să-și exprime părerea asupra plângerilor și reclamațiilor care se referă la biserică, școală și la personalul din domeniile bisericesc și școlar și apoi să le înainteze congresului; să controleze activitatea organelor de conducere bisericești și școlare și să întocmească rapoarte cu observații personale pe care să le trimită congresului.

Ultimele atribuții au rămas în sfera de competență și al celorlalte Adunări eparhiale care au urmat.

Din documentele eparhiei Timișoara reiese că prima Adunare a acestei eparhii s-a întrunit în zilele de 28 și 29 martie 1872, sub președinția arhimandritului mănăstirii Mesić, Gedeon Cvetic, care la acea dată era mandatarul episcopiei Timișoara⁵⁶⁴. Aceasta, după ce s-a constituit și a ales membrii celor trei organe executive ale eparhiei, a mai luat în dezbateri unele propuneri dintre care cele mai importante au fost: înființarea unui fond

⁵⁶¹ *Ibidem*.

⁵⁶² *Ibidem*, p.232.

⁵⁶³ *Ibidem*, p.235.

⁵⁶⁴ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.1.

eparhial pentru văduvele preoților și orfanii acestora; înființarea unei fundații pentru văduvele învățătorilor și orfanii acestora; înființarea unui fond școlar pentru copiii săraci, înființarea a unei publicații pentru eparhie, înlocuirea în biserică a limbii slavone cu cea sârbă⁵⁶⁵. În urma dezbaterilor toate propunerile au fost trimise spre rezolvare organelor de conducere executive, în a căror competență intrau aceste probleme.

La cea de-a doua întrunire ale aceleiași Adunări eparhiale, pe 16 octombrie 1875, secțiunile executive și-au prezentat fiecare un raport de activitate pe perioada 1872-1875⁵⁶⁶, s-au completat locurile rămase vacante în Adunarea eparhială și în organele de conducere executive⁵⁶⁷, s-a pregătit propunerea pentru Congres în ce privește organizarea eparhiilor⁵⁶⁸.

A treia întrunire a Adunării Eparhiale a avut loc la 26 februarie 1876. La aceasta s-au prezentat propunerile pentru Congres în ce privește organizarea parohiilor, a protopopiatelor precum și dotația preoților și protopopilor⁵⁶⁹.

A patra întrunire a Adunării eparhiale a avut loc în anul 1872, a avut loc la 29 septembrie 1880, sub președinția episcopului Georgije Voinović.⁵⁷⁰ Și la această întrunire s-au completat locurile rămase vacante în cele 3 organe eparhiale executive⁵⁷¹ și s-au dezbătut rapoartele acestor organe.

Întrucât prevederile dispoziției „Despre organizarea temporară a eparhiilor” din 1871 reglementau doar convocarea și competențele numai a primei Adunări eparhiale și nu au mai fost reînnoite printr-o dispoziție cu caracter permanent, iar membrii primei Adunări s-au diminuat prin deces, prin demisia sau prin mutare, Consiliul Congresului a dispus efectuarea de noi alegeri pentru o nouă Adunare eparhială. Această adunare nou aleasă s-a întrunit o singură dată în zilele de 20-21 ianuarie 1888, sub președinția episcopului Georgije Branković⁵⁷². Și la această Adunare, asemenea celor precedente, s-au luat în dezbateri rapoartele celor trei organe executive și s-a completat componența acestor organe cu noi membri.

A treia Adunare eparhială aleasă s-a întrunit de două ori: odată în ședință ordinară pe 15-16 aprilie 1898 și odată în ședință extraordinară pe 5 aprilie 1899, sub președinția episcopului Nikanor Popović⁵⁷³. La prima întrunire Adunarea a luat în dezbateri activitatea organelor executive pe perioada 1888-1898, a adoptat „Regulamentul de

⁵⁶⁵ Toate propunerile au fost făcute de parohul din Knez, Nikola Nikolić (după *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.6).

⁵⁶⁶ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.17-23.

⁵⁶⁷ *Ibidem*, p.29-30.

⁵⁶⁸ *Ibidem*, p.28.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, p.45.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, p.57.

⁵⁷¹ *Ibidem*, p.63.

⁵⁷² *Ibidem*, p.89.

⁵⁷³ *Ibidem*, p.172, 204.

desfășurare a activității Adunării Eparhiei⁵⁷⁴ și a adoptat „Pravila pentru administrarea Fondului eparhial”⁵⁷⁵.

În ședința extraordinară a Adunării eparhiale din 5 aprilie 1899 s-au dezbătut rapoartele celor trei secțiuni. Problemele cele mai dezbătute „au fost cele care se refereau la separația bisericească a obștilor mixte”⁵⁷⁶ și cele referitoare la „starea moral-religioasă a poporului ortodox sârb din eparhia Timișoara”⁵⁷⁷.

Prin hotărârea Consiliului Congresului din 5 iulie 1902 (confirmată pe 7 septembrie 1903), s-au adus noi reglementări în ce privește Adunarea Eparhială. Potrivit acestora, Adunările eparhiale se vor alege și se vor constitui numai pe o perioadă de 3 ani, după care Consiliului Administrativ Eparhial îi revine sarcina să organizeze noi alegeri și să stabilească data întrunirii Adunării eparhiale nou constituite⁵⁷⁸.

În urma acestor noi reglementări, a patra Adunare eparhială (în ce privește componența ei) a fost aleasă în anul 1902 și s-a întrunit pe 16 decembrie 1902, sub președinția episcopului Budei, Lukijan Bogdanović, care la acea dată îndeplinea funcția de mandatar al eparhiei Timișoara⁵⁷⁹. Aceiași Adunare aleasă în 1902 s-a mai întrunit încă o dată în ședință extraordinară, sub președinția episcopului Georgije Letić, pe 4 noiembrie 1904⁵⁸⁰.

Motivul principal al întruniri în ședință extraordinară a Adunării eparhiale l-a constituit „adoptarea unei poziții față de proiectul de lege privind școlile, pe care înaltul domn, dr. Albert Berzewicz ministru Învățământului și Cultelor l-a înaintat parlamentului ungar...”⁵⁸¹.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p.195-200.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, p.200-203.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, p.204-220.

⁵⁷⁷ *Ibidem*, p.220-281.

⁵⁷⁸ Mita Klicin, *Uredba*, p.140-141; Hotărârea Congresului din 5 iulie 1902 mai prevedea și primenirea membrilor celor trei secțiuni, care de asemenea erau aleși pe o perioadă de 3 ani. Pe timpul exercitării mandatului Adunarea Eparhială, în afară de întrunirea de constituire, mai trebuia să se întrunească cel puțin odată pentru dezbaterile problemelor care intrau în competența celor 3 secțiuni. Adunările eparhiale și cele 3 organe de conducere ale eparhiei aveau obligația să trimită rapoartele lor de activitate spre publicare în revista „Srpski Mitropolijski Glasnik”. Atât Adunarea Episcopală cât și organele de conducere ale eparhiei aveau dreptul de a-și întocmi un regulament propriu de funcționare care însă va fi trimis spre verificare Consiliului Congresului (după *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.380-381).

⁵⁷⁹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.314-322.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, p.374-396.

⁵⁸¹ *Ibidem*, p.376; În rezoluția adoptată de Adunarea Eparhială se arată că proiectul d-lui Berzewicz „scurtează până la nimicire drepturile dobândite de poporul sârb în ce privește dreptul de a dispune liber asupra problemelor de natură bisericească, școlară și fundațională și la libera întrebuintare a limbii sârbe în biserică și școală și prin aceasta dezvoltarea culturală și supraviețuirea națională a poporului nostru până la neputință sunt aduse, iar credința noastră ortodoxă este pusă în pericol...”. Mai departe se arată în aceeași rezoluție „că acest pericol toate organele noastre

A cincea Adunare Eparhială s-a constituit și a desfășurat lucrările în zilele de 6 și 7 martie 1906 sub președinția episcopului diecezan Georgije Letić⁵⁸². Hotărârile Adunării au fost declarate nule de Congresul național bisericesc pe motivul săvârșirii unor neregulii în ce privește alegerea membrilor adunării din protopopiatul Kikinda și din unele obști bisericești din același protopopiat⁵⁸³. Eparhia Timișorii a făcut recurs împotriva hotărârii Congresului⁵⁸⁴, dar recursul a fost soluționat tot în favoarea Congresului în anul 1909⁵⁸⁵ când deja a fost aleasă o nouă Adunare Eparhială.

A șasea Adunare Eparhială s-a constituit și s-a întrunit în ședință de lucru sub președinția episcopului Letić pe 8 iunie 1909⁵⁸⁶. Și la această adunare s-au auzit voci care considerau adunarea ilegală pentru că a fost convocată de Consiliul Administrativ Eparhial ales de Adunarea precedentă, ale cărei hotărâri au fost declarate nule. În pofida acestor poziții, Adunarea Eparhială a fost declarată validă și și-a îndeplinit mandatul și obligațiile sale.

Ultima Adunare Eparhială (a șaptea la număr) s-a constituit și întrunit în anul 1912. Aceasta, deși a constituit cele 3 organe executive Consiliul Administrativ Eparhial, Consistoriul Eparhial și Consiliul Școlar eparhial, nu și-a putut exercita până la final mandatul deoarece, pe 11 iulie 1912, împăratul Franz Josef a dat o dispoziție prin care au fost scoase în afara legii toate dispozițiile care reglementau autonomia național-bisericească și școlară⁵⁸⁷.

După cum reiese din revista Mitropoliei Karlovițului „Srpski Mitropoljski Glasnik” și cele 3 organe executive, alese de Adunarea Eparhială din 1912, și-au desfășurat activitatea până la 11 iulie 1912⁵⁸⁸.

autonome le-a cutremurat și că este necesar ca acestea să se adreseze Consiliului Congresului și Consiliului Școlar mitropolitan ca în unitate cu acestea, în calitatea lor de organe autonome supreme să-și ridice glasul lor împotriva acestui proiect de lege” (după *R.E.U.T 1872-1905*, I, 384).

⁵⁸² *R.E.U.T 1906-1908*, p.3-85.

⁵⁸³ *Ibidem*, p.159-160; S.M.G an.VIII, nr.35, 1910, p.545-546.

⁵⁸⁴ Recursul a fost înaintat de un grup de membri în frunte cu Novak Trifunac. (după S.M.G an.VIII, nr.35, 1910, p.546.).

⁵⁸⁵ Răspunsul a venit pe 18 mai 1909 sub nr.5676 ex.1908 (după S.M.G an.VIII, nr.35, 1910, p.546.).

⁵⁸⁶ *R.E.U.T 1909-1912*, p.3-66.

⁵⁸⁷ Au fost scoase în afara legii următoarele dispoziții: „Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor” din 29 mai 1871; „Dispoziția despre organizarea temporară Consiliului mitropolitan bisericesc și Consiliului național școlar” din 29 mai 1871; „Dispoziția despre alegerea membrilor Congresului” din 29 mai 1871; „Dispoziția din 14 mai 1875 despre organizarea Congresului național bisericesc”; „Statutul mănăstiresc din 28 martie 1908”; alte dispoziții ce aduceau modificări și completări a dispozițiilor de mai sus (după Gioko Slepčević, *Istorija SPC*, p.189).

⁵⁸⁸ Astfel Consistoriul eparhial ales de Adunarea Eparhială din 1912 s-a întrunit în 3 ședințe: 14 februarie 1912, 3 aprilie 1912 și 11 iunie 1912. Consiliul Administrativ eparhial în 5 ședințe: 30 ianuarie, 5 martie, 22 aprilie, 10 mai și 25 iunie 1912. Consiliul Școlar eparhial în 4 ședințe: 16 februarie, 5 aprilie, 24 mai și 26 iunie 1912. (după S.M.G an.X, fără număr, 1912, fila 5).

Întrucât Dispoziția „Despre organizarea eparhiilor din 1871”, care prin prevederile ei a instituit Adunarea Eparhială și cele 3 organe de conducere executive, se număra printre cele care au fost scoase în afara legii, toate structurile de conducere amintite au fost desființate și s-a revenit la forma de organizare a eparhiei prevăzută de capitolele 4 și 5 ale Rescriptului imperial din 1868⁵⁸⁹.

În luna septembrie, ca urmare a revenirii la prevederile din Rescriptul imperial din 1868, prin actul K 166/1/1912 din 10 septembrie 1912 s-a constituit prima secțiune a Consistoriului eparhial, iar prin actul K 530/II.1-1912 din 11 septembrie 1912 s-a constituit cea de-a doua secțiune a Consistoriului Eparhial Timișoara⁵⁹⁰.

5.3.3. Consiliul Administrativ Eparhial

Până la înființarea Consiliului Administrativ Eparhial prin prevederile dispoziției „Despre organizarea temporară a eparhiilor” din 29 mai 1871 (par.27-30), o parte din atribuțiile acestuia s-au aflat până atunci în competența celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului Eparhial, ale cărui atribuții erau stabilite de Rescriptul imperial din 1868⁵⁹¹.

Potrivit Rescriptului capitolul IV,A., paragraful 10, cu subpunctele: alfa, beta, gama, delta, obligațiile celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului eparhial erau următoarele: de a rezolva toate diferendele existente între învățători, între consiliile parohiale și între adunările parohiale, exceptând cele de natură civilă și penală, care intrau în competența tribunalelor civile; de a conduce și supraveghea școlile naționale; de a numi învățători la propunerea obștilor și a aduce la cunoștință numirea acestora organului școlar superior; de a stabili granițele parohiilor existente și de a aproba înființarea de noi parohii întotdeauna în înțelegere cu obștile bisericești și cu înștiințarea autorităților politice; de a supraveghea averea obștilor bisericești, a mănăstirilor și a fundațiilor; de a controla evidența financiară a mănăstirilor și a obștilor; să dea avizul asupra reparațiilor mai mari ce urmau a fi efectuate la biserici, cimitire, case parohiale, precum și pentru ridicarea altora noi; de a supraveghea ca Adunările și Consiliile parohiale să nu-și depășească competențele⁵⁹².

Odată cu constituirea Consiliului Administrativ Eparhial, acesta a preluat atribuțiile celei de-a doua secțiuni a Consistoriului Eparhial, exceptându-le doar pe acelea de natură școlară și cele ce se refereau la stabilirea granițelor și de înființarea de noi parohii⁵⁹³.

⁵⁸⁹ Actul M 237 ex.1912 din 13 iulie 1912, trimis de patriarhul Lukijan Bogdanović tuturor eparhiilor din Mitropolia Karlovițului certifică acest fapt. (după S.M.G an.X, nr.23, 1912, p.373).

⁵⁹⁰ S.M.G an.X, nr.23, 1912, 373-375.

⁵⁹¹ Dispoziția „Despre organizarea temporară a eparhiilor” din 29 mai 1871 la Žarko Miladinović, *Tumač*, p.240-241; *Reskript 1868*, p.27.

⁵⁹² *Reskript 1868*, p.27.

⁵⁹³ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.241.

În ce privește numărul membrilor Consiliului administrativ, acesta era stabilit de fiecare Adunare Eparhială în funcție de mărimea și necesitățile eparhiei (par.27). Membrii aleși de Adunarea Eparhială pentru consiliu trebuiau să fie 2/3 din rândul mirenilor și 1/3 din rândul clericilor⁵⁹⁴ (par.28).

Din documentele eparhiei reiese că numărul membrilor Consiliului administrativ al eparhiei Timișoara a variat în decursul timpului. Astfel prima Adunare eparhială, în a treia ședință a sa ținută pe 29 martie 1872, a ales pentru Consiliul Administrativ eparhial 24 de membri din care 8 clerici și 16 mireni. Tot atunci s-au ales și înlocuitorii care erau în număr de 12: 4 clerici și 8 mireni⁵⁹⁵. Adunarea eparhială din 1902, în ședința din 29 decembrie, a ales 30 de membri: 10 clerici și 20 mireni⁵⁹⁶. În anul 1903 numărul membrilor aleși pentru Consiliul administrativ era de 33: 11 clerici și 22 mireni⁵⁹⁷, iar în anul 1909 de 51: 17 clerici și 34 mireni⁵⁹⁸.

Creșterea continuă a numărului membrilor consiliului s-a datorat creșterii continue a volumului de muncă pe care trebuiau să-l presteze membrii consiliului. Acest fapt reiese din urmărirea datelor din tabelul de mai jos⁵⁹⁹:

Anul	Numărul ședințelor ținute				Puncte pe ordinea de zi	
	plenare	ordănare	extraordănare	Total	de rezolvat	rezolvate
1872	-	-	-	7	259	124
1873	-	-	-	11	353	266
1874				22	296	300
1875				9	621	500
1881				18	649	397
1882				10	471	391
1883				10	640	435
1884				7	576	380
1885				9	670	480
1886				11	456	479
1887				11	615	472
1903	11	2	2	15	1852	1425
1904	7	1	2	10	2208	1568
1905	10	-	2	12	2480	2197
1906	2	13	2	17	Pe anii 1906-1908 7058 6343	
1907	1	9	1	11		
1908	1	12	3	16		
1909	2	10	2	14	2491	1948
1910	1	9	2	12	2381	1729
1911	1	10	-	11	2640	2110

⁵⁹⁴ *Ibidem*, p.240.

⁵⁹⁵ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.12-13.

⁵⁹⁶ *Idem*, II, p.166.

⁵⁹⁷ *Idem*, 1906-1908, p.149.

⁵⁹⁸ *Idem*, 1909-1912, p.36.

⁵⁹⁹ Datele tabelului au fost realizate pe baza datelor din următoarele surse: *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.19-76, *Idem*, II, p.171; *Idem 1906-1908*, p.154-155; *Idem 1909-1912*, p.74-75.

În ce privește președintele Consiliului Administrativ Eparhial, acesta era episcopul diecezan care ocupa acest post prin natura funcției sale. Vicepreședintele era ales de membri consiliului din rândul lor, iar secretarul era ales tot de membri, dar din afara Consiliului⁶⁰⁰.

Alături de atribuțiile enumerate mai sus, Consiliul Administrativ, ca de altfel și celelalte două organe executive, Consistoriul și Consiliul Școlar, mai aveau obligația de a întocmi rapoarte despre activitatea lor, pe care apoi trebuiau să le prezinte Adunării Eparhiale și să le dea spre publicare în revista mitropoliei „Srpski Mitropolijski Glasnik”⁶⁰¹.

Consiliul Administrativ Eparhial și-a desfășurat activitatea doar între anii 1872-1912, când a fost desființată autonomia național-bisericască și școlară. După acest an au intrat din nou în vigoare prevederile Rescriptului imperial din 1868, iar atribuțiile sale au fost din nou preluate de secțiunea II a Consistoriului Eparhial.

5.3.4. Consistoriul Eparhial

Potrivit prevederilor din Rescript cap.IV.A par 2, Consistoriile eparhiale erau împărțite pe două secțiuni⁶⁰². Prima secțiune a Consistoriului era alcătuită din episcopul diecezan în calitate de președinte, dintr-un arhimandrit sau protosinghel sau din protopopul din orașul de reședință în calitate de vicepreședinte, dintr-un protopop sau preot în calitate de referent duhovnicesc, dintr-un protopop și un preot (sau doi preoți) ca membrii votanți, dintr-un fiscal care avea și responsabilități în probleme de mariaj și dintr-un notar în calitate de secretar⁶⁰³.

Secțiunea a doua era alcătuită din episcopul diecezan sau de locțiitorul acestuia, din referentul duhovnicesc al primei secțiuni, din unul din cei doi membrii votanți din prima secțiune, dintr-un referent școlar, din doi membri mireni în calitate de votanți, din fiscalul primei secțiuni în calitate de referent și din notarul primei secțiuni în calitate de secretar.

La ambele secțiuni, după cum prevede par.3, cap.IV A din Rescript, se mai atribuie un copist, iar dacă este necesar și un „diurnist”⁶⁰⁴.

Din membri ambelor secțiuni erau retribuiți pentru munca lor doar referentul duhovnicesc, fiscalul și președintele. De asemenea mai erau plătiți și cei doi funcționari: copistul și diurnistul, acesta din urmă în funcție de numărul zilelor lucrate⁶⁰⁵(par.8). Ședințele ambelor secțiuni se țineau odată pe săptămână.

⁶⁰⁰ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.240.

⁶⁰¹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.381.

⁶⁰² *Reskript 1868*, p.25.

⁶⁰³ *Ibidem*.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, p.26.

⁶⁰⁵ *Ibidem*.

În ce privește atribuțiile primei secțiuni acestea erau următoarele: să mențină învățătura de credință curată; să asigure toate trebuințele bisericești; să medieze toate diferendele dintre clerici, exceptând acelea de natură civilă și penală care sunt de competența tribunalelor civile; să judece toate problemele disciplinare de natură bisericească; să deschidă procese împotriva clericilor din subordine, care nu respectă hotărârile de suspendare, mutare sau caterisire; să efectueze examinarea candidaților la preoție și să le elibereze adeverințele în acest sens; să formuleze problemele de natură teologică și bisericească, care trebuiesc rezolvate de preoțimea parohială și să acorde distincții celor ce se remarcă în rezolvarea lor; să numească și să confirme clericii în posturile care aceștia le vor ocupa; să propună obștilor monahale organizarea de alegeri pentru ocuparea funcției de stareț și să confirme alegerile făcute de obștea monahală; să vegheze ca matricolele să fie ținute după normele prevăzute; să dea verdicte în problemele de mariaj, începând cu cele de la logodnă⁶⁰⁶.

Cu privire la atribuțiile celei de-a doua secțiuni, acestea au fost deja prezentate la subcapitolul precedent⁶⁰⁷.

Dispoziția „Despre organizarea temporară a eparhiilor” din 29 mai 1871 a adus modificări atât în ce privește componența cât și în ce privește atribuțiile acestora. Potrivit noii dispoziții din 1871, par.20-21 Consistoriul Eparhial se compune din: președinte, care este episcopul diecezan, fiind înlocuit la nevoie de vicepreședintele pe care episcopul l-a numit; din protopopii în funcție și din atâția membri clerici și mireni aleși de Adunarea Eparhială, în funcție de mărimea eparhiei și volumul de muncă necesar rezolvării problemelor de competența Consistoriului Eparhial⁶⁰⁸. În afara acestora, Consistoriului i se mai atribuie un notar consistorial, un fiscal și un copist.

Membrii clerici și mireni, după cum prevedea paragraful 22, erau aleși de Adunarea eparhială prin majoritate relativă. Odată stabilită componența, membrii consistoriului depuneau jurământul la preluarea mandatului lor (par.23). Consistoriul își desfășura activitatea în ședințe de lucru la care participau 6 membri (afară de președinte și vicepreședinte), din care 4 clerici și 2 laici⁶⁰⁹.

În ce privește atribuțiile Consistoriului în formula stabilită de dispoziția „Despre organizarea eparhiilor” din 1871, au fost luate doar acelea care reveneau primei secțiuni ale Consistoriului eparhial, prevăzute de Rescriptul imperial din 1868 Cap.IV.A, par.10, punctele a-k⁶¹⁰. Atribuțiile celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului, după cum am arătat, au fost preluate în cea mai mare parte de Consiliul Administrativ Eparhial.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, p.26-27.

⁶⁰⁷ Vezi subcapitolul C.

⁶⁰⁸ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.287.

⁶⁰⁹ *Ibidem*.

⁶¹⁰ *Reskript 1868*, p.26-27.

Consistoriul Eparhial ales de prima Adunare Eparhială era format din 16 clerici și 8 laici⁶¹¹. În anul 1903 numărul membrilor aleși de Adunarea Eparhială era de 23 din care 15 clerici și 8 mireni⁶¹², în 1906 era de 26 membri, din care 16 clerici și 10 laici⁶¹³, iar în 1909 de 30 din care 20 clerici și 10 mireni⁶¹⁴.

În ce privește activitatea Consistoriului, aceasta poate fi apreciată parțial după numărul ședințelor și rezolvarea problemelor puse pe ordinea de zi ale acestora. Acest fapt reiese din tabelul de mai jos⁶¹⁵:

Anul	Număr de Ședințe	Puncte pe ordinea de zi							Total rezolvări
		De rezolvat	Rezolvate din care					Diverse	
			Hirotoniri	Administrație și completări parohii	Reclamații plângeri	Mariaj	Diverse		
1872	8	245	7	27	64	99	54	251	
1873	17	449	12	40	100	139	77	368	
1874	20	386	6	42	94	149	104	395	
1875	8	367	4	41	47	133	78	303	
1881	11	510	1	26	38	220	108	393	
1882	11	496	4	23	32	182	126	367	
1883	8	475	-	37	37	156	170	400	
1884	7	598	-	39	34	183	146	402	
1885	11	625	2	52	34	217	221	526	
1886	12	676	10	53	51	242	193	549	
1887	14	615	8	43	71	230	228	580	
1903	12	738	-	-	-	-	-	604	
1904	9	853	-	-	-	-	-	729	
1905	10	1030	-	-	-	-	-	769	
1906	9	1113	-	-	-	-	-	796	
1907	9	1158	-	-	-	-	-	839	
1908	11	1366	-	-	-	-	-	994	
1909	10	1403	-	-	-	-	-	930	
1910	9	1512	-	-	-	-	-	960	
1911	10	1463	-	-	-	-	-	983	

După desființarea autonomiei în anul 1912, Consistoriul a revenit în formula prevăzută de Rescriptul din 1868, Cap.IV.A, par.1-13⁶¹⁶.

Potrivit paragrafului 10, alineatul a, din secțiunea a-IV-a, subcapitolul A din Rescript, sarcina "de a menține învățătura de credință curată, revenea primei secțiuni a Consistoriului eparhial"⁶¹⁷.

⁶¹¹ R.E.U.T 1872-1905, I, p.12.

⁶¹² *Idem*, II, p.3.

⁶¹³ *Idem* 1906-1908, p.87.

⁶¹⁴ *Idem* 1909-1912, p.124-125.

⁶¹⁵ Tabelul a fost realizat pe baza datelor din următoarele lucrări: R.E.U.T 1872-1905, I, p.17-76; *Idem*, II, p.8; *Idem* 1906-1908, p.93; *Idem* 1909-1912, p.126.

⁶¹⁶ S.M.G an.X, nr.23, 1912, p.373-375.

⁶¹⁷ *Reskript* 1868, p.26.

Într-un raport al Consistoriului Eparhial Timișoara, ce avea ca subiect starea moral-religioasă a populației sârbe din eparhia respectivă, prezentat Adunării eparhiale pe 5/17 aprilie 1899, s-a insistat asupra întăririi rolului Consistoriului în gestionarea acestei probleme. După cum se arată în raport, Consistoriul trebuie să fie “capul și inima eparhiei... care în mod activ, trebuie să conducă viața moral-religioasă a eparhiei, ce are ca scop final mântuirea sufletelor încredințate”⁶¹⁸. Același rol important în îmbunătățirea vieții religioase, raportul îl atribuie și episcopului “din care izvorăsc în unitate cele 3 puteri ale Bisericii: cea învățătoarească, preoțească și de pastorație”⁶¹⁹. În acest scop, raportul cere realizarea unei mai bune legături între episcop și parohii, arătând totodată că protopopiatele, care trebuiau să realizeze această legătură, din cauza stabilirii greșite a competențelor acestora de *Dispoziția despre organizarea temporară a eparhiilor* din 1871, nu au putut să-și valorifice la maxim potențialul lor în realizarea acestei legături.

Pentru îmbunătățirea relațiilor dintre organele de conducere a eparhiei și organele bisericești din teritoriu este necesar, menționează în continuare raportul, să se depună un efort de a se întocmi o nouă schiță de organizare a eparhiei, care să o înlocuiască pe cea aflată în vigoare “care și așa este temporară” și care să înlătore disfuncționalitățile existente între organele centrale și cele din teritoriu⁶²⁰.

În scopul îmbunătățirii vieții religioase din eparhie, Consistoriul eparhial a procedat în prima fază la evaluarea stării acesteia, apoi a trecut la identificarea cauzelor care au avut o influență negativă asupra vieții religioase și, în final, a sugerat măsurile care trebuiesc luate pentru înlăturarea acestora.

Din evaluarea făcută pe baza rapoartelor primite de la parohii, Consistoriul a sintetizat câteva din aspectele negative existente în viața moral-religioasă, din unele obști bisericești din eparhie. Acestea, după cum consemnează același raport, puteau fi reduse la următoarele aspecte⁶²¹: participarea în mod nesatisfăcător a credincioșilor din unele parohii la slujbele bisericești din duminici și sărbători, menționându-se totodată și faptul că aceasta se făceau mai mult din tradiție decât dintr-o necesitate interioară, fapt pentru care, nu de puține ori, credincioșii au fost surprinși purtând discuții în timpul slujbelor; slaba participare la slujbe a tineretului, care considera că frecventarea bisericii este apanajul celor vârstnici; necunoașterea îndeajuns a învățaturii creștine, fapt constatat cu prilejul chestionării celor ce urmau a fi cununați sau botezați, care în afară de rugăciunea “Tatăl nostru”, rar dacă mai știau alta; carențe serioase în ce privește educația creștină în familie, copiii învățând abia la școală chestiunile elementare de credință; indiferentismul unor credincioși și formalismul altora, în ce privește primirea Sf. Taine ale Pocăinței și

⁶¹⁸ REUT 1872-1905, I, p.221.

⁶¹⁹ *Ibidem*.

⁶²⁰ *Ibidem*, p.222.

⁶²¹ *Ibidem*, p.222-247.

Euharistiei; înmulțirea cazurilor de concubinaj prin refuzul unora de a primi Sf. Taină a Cununii, precum și al acelor care au cerut sau au desfăcut această Sf. Taină; căderea unor credincioși în patima băuturii și a altor vicii dăunătoare, atât din punct de vedere material cât și din punct de vedere spiritual; diminuarea iubirii creștine între credincioși și înmulțirea urii între aceștia etc.

Raportul amintit mai arată că toate aceste lipsuri din viața moral-religioasă a credincioșilor din unele parohii, alături de alte cauze care vor fi amintite, au favorizat infiltrarea în aceste comunități a învățăturilor sectei nazarinene. Se mai arată că în eparhia Timișoara, comparativ cu alte eparhii, numărul adeptilor acestei secte era mult mai mic⁶²².

După evaluarea stării moral religioase a credincioșilor, raportul amintit a trecut apoi la expunerea cauzelor care au provocat aceste perturbări. După cum sunt prezentate în raport, acestea erau grupate în principal în următoarele: atitudinea dușmănoasă a intelectualității sârbe față de Biserică și cler, menționându-se faptul că intelectualitatea înregimentată în partidele politice, prin intermediul presei și școlii, a desfășurat o campanie de denigrare sistematică împotriva acestora, catalogându-le drept "trădători ai poporului și goparii autonomiei"⁶²³; organizarea defectuoasă a unor structuri din interiorul Bisericii care, în acel moment, "nu corespundeau întru totul învățaturii Bisericii lui Hristos"; pauperizarea excesivă a credincioșilor, care i-a determinat pe unii să caute să se sustragă de la taxele bisericesti și de alte obiceiuri păgubitoare, încetățenite din păcate în viața Bisericii; muștrările de conștiință apărute ca urmare a săvârșirii unor fapte aflate în flagrantă contradicție cu morala creștină, fapt ce i-a determinat pe unii să accepte învățături greșite care propovăduiau că, mântuirea se poate dobândi ușor doar prin aderarea la aceste învățături; exemplul negativ oferit de intelectualitatea atee, care prin atitudinea și comportamentul ei, a dus la deusolare în rândul credincioșilor⁶²⁴; efectele nocive ale Legii XLIII din 1895, care garanta dreptul fiecărui cetățean de a-și alege credința sau de a fi ateu.

După prezentarea cauzelor, raportul a recomandat măsurile care se impuneau a fi luate pentru remedierea situației, specificând că acestea au fost formulate pe baza

⁶²² Până în anul 1895 numărul nazarinenilor era de 193, aceștia fiind înregistrați în 13 obști ale eparhiei Timișoara: Boka 3, Kikinda 40, Sent Mikloș 5, Vranjevo 10, Karlovo 15, Kumane 45, Melenci 15, Saravola 10, Srpski Elemir 14, Sent Petar 7, Taraș 20, Turski Becej 3 și Djala 6. În anul 1899 numărul nazarinenilor s-a mărit la 359. Obștile în care numărul lor a crescut erau următoarele: Batanja 1, Vașahid 10, Beodra 56, Boka 3, Bečkerek 35, Kikinda 19, Karlovo 11, Melenci 4, Mokrin 90, Saravola 10, Elemir 43, Klarija 1, Turska Kaniza 25, Tisa Sent Mikloș 3, Tisa Higios 21, Timișoara Fabrik 12, Srpska Crnja 15. Din cele 80 de obști cât număra eparhia Timișoara în 1899, în 28 de obști erezia nazarineană avea adeptii ei (După *REUT 1872-1905*, I, p.249).

⁶²³ *REUT 1872-1905*, I, p.269.

⁶²⁴ *Ibidem*, p.268.

⁶²⁵ Sunt recomandate cărțile lui Vladimir Dimitrijević "De ce se răspândește la noi erezia nazarineană", Pesta 1898; Pavle Dimić "Despre nazarineni" tipărită în 1881; Jovan Vučković "Predici și alte broșuri cu conținut asemănător" (După *REUT 1872-1905*, I, p.262-263.).

răspunsurilor (pe această temă), primite din partea preoților din teritoriu, respectiv: intensificarea propovăduirii învățaturii de credință, prin catehizare și predică; săvârșirea corectă a Sf. Taine a Spovedaniei; combaterea cu toate mijloacele de care dispunea Biserica a materialismului și atragerea în această acțiune și a școlii; realizarea unei mai bune colaborări între cele două instituții; realizarea unei participări cât mai active a tuturor preoților la conferințele preoțești, eradicarea acelor obiceiuri din viața Bisericii care reclamau mari cheltuieli; recomandarea făcută preoților de a folosi unele cărți ce combat erezia nazarineană⁶²⁵ și răspândirea în popor a broșurilor cu conținut moral religios.

Un alt aspect negativ din viața religioasă la care face referiri raportul era răspândirea alcoolismului și certurilor între unii credincioși și odată cu acestea și înmulțirea înjurăturilor. Pentru înlăturarea unor asemenea manifestări comportamentale, s-a cerut preoților să desfășoare o campanie adecvată împotriva acestor vicii, să discute cu fiecare în parte din cei căzuți în aceste patimi și să le atragă atenția asupra urmărilor nefaste ale alcoolului.

În perioada 1903-1905, după cum este consemnat în raportul Consistoriului nr.K 44/2 ex 1906, s-a continuat monitorizarea și luarea măsurilor necesare îmbunătățirii vieții moral-religioase. Toate carențele constatate au fost puse pe ordinea de zi a conferințelor preoțești spre a fi dezbătute și analizate, cerându-li-se preoților să-și exprime sugestiile în rezolvarea acestora.

Cu privire la numărul nazarinienilor, raportul a precizat că în pofida faptului că nu se putea face afirmația că numărul acestora a scăzut, un fapt pozitiv era că acesta nu a crescut. La sfârșitul anului 1905, erau înregistrați în eparhia Timișorii 681 de nazarineni⁶²⁶. Între anii 1903-1905 conducerea eparhiei a fost informată despre apariția unor alte secte: "sâmbătarii", (advențiștii), "iconoslaștii" și "bapțiștii" care, după cum reiese din rapoartele conferințelor preoțești de la nivelul protopopiatelor înaintate eparhiei, "nu au afectat în nici un fel populația ortodoxă sârbă", ele apărând în sânul sectei nazarinene⁶²⁷. Conducerea eparhiei a primit cu satisfacție informațiile despre așa-ziii "rugători de Dumnezeu"⁶²⁸, care până în acel moment constituiau un curent ortodox mai radical, îndreptat atât împotriva nazarinienilor cât și împotriva indiferentismului religios, după cum reieșea din informațiile primite de la preoții din teritoriu. În informările lor, preoții au exprimat și temerea că dacă aceștia nu sunt supravegheați și ținuti sub control ar putea deveni periculoși pentru ortodoxie, pericolul putând veni din faptul că se ocupau mult cu cititul și interpretarea Sfintei Scripturi. La aceste temeri, Consistoriul a cerut ca preoții să aibe contacte permanente cu aceștia și să le supravegheze atent activitatea⁶²⁹.

Tot din teritoriu s-au semnalat cazuri, ce-i drept puține la număr, că unii nazarineni au început să revină la credința ortodoxă. La fel s-au înregistrat mai multe cazuri când

⁶²⁶ REUT 1872-1905, II, p.22.

⁶²⁷ *Idem*, p.21.

⁶²⁸ Rugătorii de Dumnezeu era un curent asemănător Oastei Domnului.

⁶²⁹ REUT 1872-1905, II p.21.

copiii proveniți din familii nazarinene, după dorința lor liberă, au primit Sf. Taină a botezului ortodox. Acest fapt a determinat Consistoriul să ceară preoților o strictă evidență atât a nazarinenilor, cât și a copiilor acestora. Mai mult de atât, Consistoriul a hotărât să se adreseze Sf. Sinod cu rugămintea ca acesta să facă demersurile necesare către autorități, în vederea catehizării copiilor nazarinenilor mai devreme de 6 ani și nu de la 6 ani, după cum prevedea Legea XLIII din 1895, "pentru că este păcat a ține copiii nebotezați și fără asistență religioasă până la 6 ani"⁶³⁰.

Pe baza dispoziției Sf. Sinod din 29 noiembrie 1903, nr. M 648/Sin. ex 1903, Consistoriul eparhiei Timișoara a emis circulara nr. K 43/3 ex 1904, referitoare la înmormântările nazarinenilor⁶³¹. Conform acesteia, nazarinenii care nu au cimitir separat vor fi înmormântați în cimitirul ortodox după următoarele reguli: cei care au fost botezați la ortodocși și a căror dorință era de a se înmormânta în cimitirul ortodox și exista și acordul familiei în acest sens, aceștia puteau fi înmormântați după rânduiala ortodoxă în cimitirul ortodox, iar în cazul că familia nu dorea acest lucru, dar s-a constatat că dorința defunctului era de a se înmormânta în cimitirul ortodox, atunci cu ajutorul autorității politice locale acesta era înmormântat tot în cimitirul ortodox, după rânduiala ortodoxă. În situația în care acei nazarineni n-au primit botezul ortodox, sau chiar dacă l-au primit, dar s-au exprimat înainte de a muri că nu doresc să fie înmormântați după rânduiala ortodoxă în cimitirul ortodox, ei puteau fi înhumați acolo, în acea zonă rezervată copiilor ortodocșilor, care au decedat înainte de a fi botezați.

O altă grijă care a preocupat Consistoriul, era aceea a căsătoriilor mixte. În acest sens, Consistoriul a emis două circulare nr. K 41 și K 50/65 ex 1905, prin care a cerut parohiilor ca toate cazurile de acest gen, să fie consemnate într-un raport ce va fi înaintat protopopilor și prin intermediul acestora Consistoriului⁶³². Prin aceleași circulare, Consistoriul a stabilit ca încheierea unor asemenea căsătorii, trebuie făcute cu respectarea strictă a dispozițiilor bisericești în vigoare.

Fiind conștient că succesul pastorației depindea în cea mai mare măsură de conduita și gradul de pregătire al preoților din parohii, Consistoriul a pus această problemă pe ordinea de zi a conferințelor preoțești, spre a fi dezbătută. În realizarea acestui fapt, s-a cerut preoților să se preocupe permanent de desăvârșirea lor intelectuală și morală⁶³³.

De asemenea, după cum se mai arată în raportul menționat, Conducerea Consistoriului s-a preocupat în mod constant ca fiecare credincios din eparhie să beneficieze de educație creștină corespunzătoare. În acest sens, Consistoriul s-a preocupat ca elevilor să le fie predată religia nu numai în școlile confesionale, "ci în toate școlile din această eparhie, fie ele de stat sau comunale, în care învățau copiii ortodocși

⁶³⁰ *Ibidem*, p.22.

⁶³¹ *Ibidem*, p.23.

⁶³² *Ibidem*, p.24.

⁶³³ *Ibidem*, p.19.

sârbi⁶³⁴. În scopul unei mai bune cunoașteri a situației predării religiei, atât în școlile confessionale cât și în celelalte tipuri de școli (de stat, comunale etc.), Consistoriul a emis circulara K 315/237 ex 1905, prin care a cerut protopopilor să trimită în viitor raportul despre starea predării religiei nu numai Consiliului Școlar Eparhial, ci și Consistoriului Eparhial.

Întrucât Ministerul Învățământului a încercat să impună predarea religiei elevilor sârbi care învățau în școlile de stat sau comunale în limba maghiară, Sinodul arhieresc, în ședința din 28 noiembrie 1903 nr.S 6/zap ex 1903, a formulat un protest împotriva acestei dispoziții și a cerut ca pe mai departe religia să fie predată în limba sârbă⁶³⁵. Consistoriul a transmis respectiva Hotărâre a Sinodului, protopopilor prin actul K 232/162 ex 1904, spre a fi popularizată.

Consistoriul s-a îngrijit și de catehizarea elevilor de naționalitate sârbă, care învățau în instituțiile de învățământ mediu, în care limba de predare nu era limba sârbă. Potrivit unui document, în anul școlar 1904/1905 învățau în asemenea școli 467 de elevi sârbi, care au beneficiat de predarea religiei în limba sârbă⁶³⁶. Predarea religiei în aceste instituții o făceau preoții cateheți, care trebuiau să țină un jurnal în care să fie consemnată activitatea desfășurată.

O altă preocupare a Consistoriului a fost și aceea de catehizare a tineretului din afara școlii (K 584/397 ex 1904), precum și catehizarea și acordarea asistenței religioase în spitale, închisori, garnizoane militare și în alte instituții similare⁶³⁷.

Cunoscând puterea cuvântului, Consistoriul s-a îngrijit ca propovăduirea acestuia să se desfășoare în mod regulat și conștiincios, prevăzând sancțiuni aspre împotriva preoților care neglijau această importantă îndatorire. În acest sens, Consistoriul a emis două dispoziții. Potrivit celei dintâi, K 288/zap ex 1903, preoții aveau datoria ca la fiecare sârbătoare, în fiecare duminică din postul mare, la hramul bisericii și în alte ocazii asemănătoare, să țină predici în biserică și fiecare predică, la sfârșitul anului, prin intermediul protopopiatului să fie trimisă Consistoriului spre apreciere⁶³⁸. Dispoziția dată de Consistoriu a nemulțumit preoțimea și cu prilejul unei conferințe preoțești la nivel de protopopiat, aceasta și-a arătat opoziția față de partea din dispoziție care cerea expedierea predicilor spre Consistoriu pentru apreciere, considerând-o înjositoare, solicitând să fie eliberați de această sarcină. Consistoriul și-a apărat poziția, motivând că prin dispoziția dată nu a avut intenția de a-i înjosi pe preoți, ci numai faptul ca această importantă îndatorire să nu fie neglijată. Totuși prin dispoziția K 300/159 ex 1905, acesta a modificat dispoziția precedentă cerând preoților să predice cât mai des, dar

⁶³⁴ *Ibidem*, p.25.

⁶³⁵ *Ibidem*, p.26.

⁶³⁶ *Ibidem*, p.27.

⁶³⁷ *Ibidem*, p.28.

⁶³⁸ *Ibidem*.

obligatoriu la praznicele împărătești, ale Maicii Domnului, la hramul bisericii, în zilele când multe familii își prăznuiesc praznicul casei, în fiecare duminică din Postul mare și la Tedeum-ul de la începutul anului școlar⁶³⁹. În ce privește supravegherea și controlul acestei activități, Consistoriul a dispus ca fiecare preot să-și țină propriul jurnal de predici în care, la fiecare predică ținută, să întocmească o schiță scurtă a acesteia. Copiile jurnalului de predici trebuiau trimise pe calea protopopiatului și, până la sfârșitul lunii februarie, să ajungă la episcopul diecezan.

Dispoziția mai prevedea ca alături de copia jurnalului de predici, preoții să trimită spre apreciere episcopului doar două predici, care să fie scrise în întreg conținutul lor. Aceiași dispoziție menționa că la timpul potrivit, spre a ușura preoților munca lor în alcătuirea predicilor, va trimite acestora un material scris care va conține predici model, de care preoții să se folosească în alcătuirea acestora și, la nevoie, chiar să le citească în biserică⁶⁴⁰. În acest scop, Consistoriul, prin dispoziția 565/469 ex 1904, a recomandat preoților cartea de predici a profesorului catihet Aleksandar Živanović din Osijek *Predici și tâlcuiri la evangheliile din duminicile de peste an*⁶⁴¹.

În documentele eparhiei se mai menționa faptul că pastoralele de Crăciun și Paști, trimise de fostul administrator al eparhiei Lukijan Bogdanović și de episcopul titular Georgije Letić, au fost foarte apreciate de credincioși și de preoți.

Într-una din pastoralele de Crăciun, episcopul Letić recomanda credincioșilor să-și păzească credința, să înființeze societăți culturale și economice, care pot să întărească atât identitatea națională, cât și să îmbunătățească starea materială a populației sârbe. În pastorală, episcopul le mai cerea să-și păzească vetrele lor, să nu emigreze în America și să se ferească de învățăturile anticreștine ale socialismului, care nu recunosc nici credința și nici naționalitatea⁶⁴².

Întrucât pastorală de Crăciun din anul 1905 a dezbătut și tratat foarte pe larg o problemă de maximă actualitate din acel timp, "despre creșterea și educația copiilor mici", s-a hotărât ca aceasta să fie tipărită în câteva mii de exemplare, care să fie distribuite în popor⁶⁴³.

Știind că viața moral-religioasă a credincioșilor este cel mai adesea condiționată de starea materială a acestora, Consistoriul a recomandat preoților ca să urmărească și să ajute cu orice prilej rezolvarea problemelor de această natură. Astfel, a recomandat preoților să dea sfaturi și să-și convingă credincioșii să nu-și vândă pământul (K 608/506 ex 1904, K 601/411 ex 1904), îndemnându-i totodată să se implice în înființarea asociațiilor țărănești. Tot Consistoriul a inițiat acțiunea "Lucrătorul", care viza plasarea

⁶³⁹ *Ibidem*, p.29.

⁶⁴⁰ *Ibidem*.

⁶⁴¹ *Ibidem*, p.30.

⁶⁴² *Ibidem*.

⁶⁴³ S-au tipărit 5000 de exemplare (După *REUT 1872-1905*, II, p.31).

copiilor sârbi ca ucenici în diverse meserii și în firmele de comerț (K 9/zap ex 1905). O altă recomandare făcută preoților a fost aceea de a încuraja credincioșii să cultive livezi și vii cu soiuri nobile⁶⁴⁴.

În scopul ridicării nivelului de cultură al credincioșilor, episcopul Georgije Letić, în calitate sa de președinte al celor trei organe executive, a trimis preoților un material scris intitulat "O propunere salvatoare" în care chema preoții și învățătorii să organizeze în lunile de iarnă, în duminici și sărbători, adunări de seară la care "să se învețe unii pe alții"⁶⁴⁵. Pentru a se înregistra progres în viața bisericească, s-a recomandat după exemplul altor biserici așa numitele "Frății", în care să fie adunați așa numiții "rugători de Dumnezeu", unde sub supravegherea și îndrumarea preoților și învățătorilor, să se cultive sentimentul religios și obiceiurile Bisericii.

În cursul anului 1905 au fost împărțite în rândul credincioșilor mai multe cărți publicate de asociația "Sloga" din Sremski Karlovci, sub titlul *Uskrs* (Învierea Domnului). Conducerea eparhiei considera că este necesară întocmirea și publicarea unei cărți de rugăciune la un preț accesibil, în al cărei conținut să se regăsească pe lângă rugăciunile în limba sârbă și principalele slujbe în limba slavonă cu scurte explicații, care să asigure o participare mai vie în timpul săvârșirii slujbelor. Se mai arăta că de mare folos ar fi și publicarea unor broșuri cu pasaje din Biblie și din viețile sfinților, care să constituie teme de meditație⁶⁴⁶.

Pentru acordarea unei educații creștine corespunzătoare copiilor, conducerea eparhiei considera că era necesar să fie ridicat și nivelul cultural al femeilor. În acest sens, Consistoriul a emis dispoziția K 475/368 ex 1905, în care recomanda *Asociația femeilor Sf. Maică Anghelina* din Budapesta, a cărei menire era de a educa tinerele fete de școală în duhul credinței ortodoxe sârbe⁶⁴⁷.

Conducerea eparhiei n-a ignorat nici cunoașterea trecutului, pronunțându-se pentru publicarea unor documente de arhivă din eparhie, parohii și mănăstiri, "necesare pentru reconstituirea istoriei acestei eparhii"⁶⁴⁸.

La îmbunătățirea frecvenței credincioșilor la slujbe, Consistoriul a considerat că o contribuție însemnată o pot aduce corurile bisericești, care ar trebui înființate și în obștile unde, la acea vreme, nu erau constituite⁶⁴⁹ și sărbătorile prilejuite de hramurile bisericilor și al mănăstirilor, care adunau la un loc credincioși din mai multe obști bisericești. La

⁶⁴⁴ REUT 1872-1905, II, p.31.

⁶⁴⁵ *Ibidem*.

⁶⁴⁶ *Ibidem*.

⁶⁴⁷ *Ibidem*.

⁶⁴⁸ *Idem*, p.32.

⁶⁴⁹ În 1905 aveau coruri bisericești obștile: Timișoara-Grad, Timișoara Fabrik, Timișoara Mehala, Čakova, Vranjevo, Velika Kikinda, Melenci, Mokrin, Veliki Bečkerek, Modoș, Saravola și Sent Mikloș (După REUT 1872-1905, II, p.38.).

aceste sărbători, Consistoriul sugera că pe lângă învățăturile cu caracter moral-religios, să fie expuse și învățături cu conținut economic și sanitar.

În scopul înlăturării neînțelegerilor dintre credincioși, apărute cu prilejul distribuirii scaunelor bisericești din biserică, Consistoriul a emis mai multe dispoziții în vederea reglementării acestei probleme. Din conținutul acestora reiese că, în dobândirea acestor scaune, Consistoriul a cerut să se acorde prioritate persoanelor în vârstă și interzicea acordarea acestora celor care trăiau în concubinaj⁶⁵⁰.

Truda Consistoriului în a-și menține credincioșii sub aripa Bisericii, cât și aceea de a le menține credința curată n-a slăbit nici în perioada 1906-1908. Raportul Consistoriului nr.K 282/219 ex 1909 prezentat Adunării Eparhiale din acel an, confirmă acest fapt.

Ca și în perioadele precedente, Consistoriul a urmărit îndeaproape modul de răspândire a învățăturilor noilor secte apărute. În ce privește secta nazarinenilor, s-a constatat că aceasta a ajuns la stagnare, numărul acestora la sfârșitul anului 1908 fiind de 1000. În acesta erau incluși și copiii acestora, care potrivit Legii XLIII din 1895, nu erau considerați nazarineni⁶⁵¹.

În ce-i privește pe așa ziii "rugători de Dumnezeu", mișcarea lor s-a desfășurat în granițele credinței ortodoxe, neexistând pe mai departe pericolul de a devia din aceste granițe.

După cum consemnează raportul menționat în perioada 1906-1908 despre așa ziii "sâmbătari" (adventiști), Consistoriul n-a primit nici un act oficial din partea preoților, care să semnaleze extinderea acestei învățături. S-au semnalat în schimb unele cazuri particulare, când unii misionari ai acestei secte s-au ivit în mijlocul comunităților nazarinene și chiar în mijlocul "rugătorilor de Dumnezeu", încercând să-i convingă de rățacirea lor, în ce privește sărbătorirea sâmbetei în locul duminicii⁶⁵².

Raportul dă mai multe detalii și despre așa ziii "iconoclaști", care nu vor să cinstească icoanele prin închinare și sărutare. Se menționează că, în timp ce sâmbătarii au întrerupt orice legătură cu credința ortodoxă, "iconoclaștii" au rămas în sânul Bisericii ortodoxe, participând în mod regulat la slujbele bisericești, neacordând însă nici o cinstire icoanelor⁶⁵³.

În ce privește cazurile izolate de trecere, de sub jurisdicția Bisericii Sârbe sub jurisdicția Bisericii Române și invers, prin hotărârile Consistoriului K 909 ex 1905

⁶⁵⁰ REUT 1872-1905, II, p.40.

⁶⁵¹ Aceasta se explică prin faptul că secta nazarineană nu era recunoscută de către stat. Motivul principal îl constituia opoziția acestora față de stagiul militar, de la care încercau să se sustragă pe diferite căi, întrucât învățătura lor le interzicea de a pune mâna pe arme. Nefiind recunoscuți de către stat, copiii nazarinenilor până la vârsta de 18 ani erau considerați ortodocși, chiar dacă nu erau botezați în credința ortodoxă, beneficiind în cadrul școlii de predarea religiei ortodoxe.

⁶⁵² REUT 1906-1908, p.106.

⁶⁵³ *Ibidem*.

respectiv K 70 ex 1906 s-a recomandat preoților că până la emiterea altor dispoziții în acest sens, aceștia să acționeze în spiritul legilor XLIII din 1895 respectiv LIII din 1868⁶⁵⁴.

Și în perioada 1906-1908 s-a acordat atenția cuvenită predării religiei în limba sârbă atât în parohiile românești unde erau puțini sârbi, cât și în școlile de stat și comunale. Întrucât preoții depuneau un efort considerabil în ce privește deplasarea în localitățile în cauză, Consistoriul a hotărât să le acorde drept premiu pentru acest efort suplimentar, suma de 50-60 coroane anual⁶⁵⁵. În această perioadă, preoților catiheți li s-au recomandat cărți de care să se folosească în predarea religiei. Astfel au fost recomandate cărțile: *Colecția mică de rugăciuni*, autor Vasa Vitojević (K 603/zap ex 1908), *Despre Palestina și vechii evrei*, autor V.Mirosavljević (K 941/638 ex 1908)⁶⁵⁶.

După cum rezultă din raportul menționat, dar și din alte rapoarte, Consistoriul și-a manifestat satisfacția față de modul cum s-a propovăduit cuvântul care, afară de câteva mici excepții, s-a făcut cu conștiinciozitate. Acest fapt reiese și din raportul episcopului Georgije Letić, inclus în raportul ședinței ordinare a Consistoriului eparhial din 11/24 noiembrie 1908, care conține datele statistice privind predicile ținute în protopopiatul Bečkerek. Potrivit raportului amintit în acest protopopiat, în prima jumătate a anului 1905, au predicat 23 de preoți din 17 obști bisericești. În a doua jumătate a aceluiași an, s-a predicat de 97 de ori, în 1906 de 203 ori și în 1907 de 269 de ori⁶⁵⁷. În raportul episcopului se mai arată că împotriva a doi preoți, care nu s-au achitat de această obligație, s-au luat măsuri disciplinare, iar în acele parohii unde propovăduirea este slabă, vor fi trimiși preoți buni predicatori, care vor predica în postul mare și în unele duminici, dar pe cheltuiala preoților din acele parohii⁶⁵⁸.

Între 1906-1908 episcopul Georgije Letić a publicat pe cheltuială proprie în câteva mii de exemplare unele din pastoralele sale, care au fost distribuite credincioșilor în mod gratuit.

Tot la inițiativa episcopului Letić s-a constituit un comitet ce avea drept obiectiv ridicarea nivelului de cultură al credincioșilor, organizând în parohii adunări în care s-au ținut conferințe atât pe teme religioase, cât și de natură economică și culturală.

Pe lângă predarea religiei copiilor ortodocși sârbi în locurile unde credincioșii sârbi nu aveau nici parohie și nici școală confesională sârbă, Consistoriul s-a îngrijit și de trebuințele religioase ale acestora. Astfel localitățile unde sârbii se aflau în număr mic și nu aveau parohie, au fost afiliați la parohiile sârbe din apropiere.

Raportul Consistoriului K 738/237 ex 1912, prezentat Adunării eparhiale pe 2/15 iunie 1912, arată că în perioada 1909-1912 Consistoriul și-a îndeplinit cu

⁶⁵⁴ *Ibidem*, p.107.

⁶⁵⁵ *Ibidem*.

⁶⁵⁶ *Ibidem*, p.108.

⁶⁵⁷ *SMG an.VII nr.2/1909*, p.20-21.

⁶⁵⁸ *Idem*, p.21; *REUT 1906-1908*, p.109.

conștiințiozitate sarcinile în ceea ce privește păstrarea curată a credinței și menținerea credincioșilor în dreapta credință⁶⁵⁹. Ca și în perioadele precedente, Consistoriul a monitorizat cu mare atenție mișcările sectelor din eparhie și a constatat că acestea s-au menținut în granițele cunoscute. Atât secta nazarineană, cât și așa ziii "rugători de Dumnezeu" au înregistrat o stagnare, fiind exclus pericolul ca acestea să se extindă.

Referitor la "sâmbătări" (advențiști) Consistoriul a primit un raport care arăta că aceștia erau mai bine organizați ca ceilalți sectari. În scopul câștigării de noi adepți, membrii amintitei secte au început să distribuie broșuri cu caracter propagandistic în rândul credincioșilor, fapt ce a îngrijorat Consistoriul. Ca urmare a acestui fapt, Consistoriul a hotărât să se strângă mai multe informații și, în urma analizării acestora, să se elaboreze o strategie de apărare⁶⁶⁰.

În preocuparea sa permanentă de a îmbunătăți viața moral-religioasă, Consistoriul era conștient că realizarea acestui obiectiv depindea în mare măsură de o cunoaștere cât mai bună a vieții credincioșilor. Pentru realizarea acestui fapt, în anul 1911 s-a emis circulara Ad.nr.661/497 ex 1911, „Despre vizitele pastorale ale preotului la domiciliul credincioșilor”, menționându-se necesitatea ca preoții să-și cunoască „turma” și că această cunoaștere se putea realiza cel mai bine prin vizitele făcute de preot la domiciliu, vizite care "oferă păstorului posibilitatea de a vindeca răul la izvorul său"⁶⁶¹. Se mai recomandă ca vizitele să fie făcute când toți membrii familiei sunt acasă, duminică după amiază, în timpul iernii sau când unul din membrii familiei este bolnav. Se recomandă ca aceasta să nu fie lungă și să aibe întotdeauna un motiv, iar conversația să fie naturală. Era cea mai bună modalitate prin care preotul putea afla problemele cu care era confruntată familia, putând să dea sfaturi și îndrumări, sau să ajute cât îi stătea în putință. În felul acesta se putea realiza o legătură mai strânsă și mai vie între preoți și credincioși, aceștia având convingerea că "în afară de rude, nași și prieteni, mai au în parohie un păstor și un părinte duhovnicesc, care este gata să le vină în ajutor ori de câte ori vor avea nevoie"⁶⁶².

Din rapoartele Conferințelor preoțești ținute între anii 1909-1912, Consistoriul a constatat cu satisfacție îmbunătățirea activității acestora și creșterea rolului lor în rezolvarea problemelor referitoare atât la viața moral-religioasă cât și la cea materială și culturală a credincioșilor și nu de puține ori Consistoriul a transpus în practică soluțiile propuse la aceste conferințe. Din aceste considerente, Consistoriul a acordat în continuare încredere acestor conferințe, care prin dezbaterile și concluziile trase au dus la soluționarea multor probleme. În acest scop, Consistoriul a introdus pe ordinea de zi a acestora noi teme de actualitate, menite să înlăture unele aspecte negative din viața moral-religioasă și să propună soluții care să ducă la progresul vieții social-culturale ale credincioșilor.

⁶⁵⁹ REUT 1909-1912, p.137.

⁶⁶⁰ *Ibidem*, p.138.

⁶⁶¹ SMG an.X nr.6/1912, p.81-82.

⁶⁶² *Ibidem*, p.84.

Prin temele propuse, s-a cerut preoților ca, împreună cu învățătorii, să găsească modalitatea de a înființa în fiecare parohie o asociație țărănească, să organizeze în perioada de iarnă școli de seară pentru alfabetizare și școli pentru cântăreți, să organizeze seri literare, în duminici să țină cateheze cu tinerii care au abandonat școala și să-i convingă să frecventeze școlile de repetiție.

Pentru îmbunătățirea calității propovăduirii cuvântului, Consistoriul a cerut preoților să alcătuiască predici care să servească drept model, asumându-și obligația de a le tipări și răspândi printre credincioși⁶⁶³. Ca teme pentru predici, s-au recomandat atât cele ce vizau înlăturarea unor aspecte negative ca alcoolismul, rătăcirile unor secte, dușmănia, cât și cele ce vizau îmbunătățirea calității vieții: muncă, economie, sănătate, caritate, cultură etc. Pentru a-i stimula pe preoți în alcătuirea unor asemenea predici, Consistoriul a stabilit și premii și a dat asigurări în ce privește publicarea lor.

Din cele prezentate mai sus, se poate trage concluzia că în calitatea sa de organ de conducere al eparhiei, Consistoriul s-a preocupat permanent de a îmbunătăți atât viața moral-religioasă cât și cea social-culturală a păstoriților. Grație acestui efort, el a reușit întotdeauna la timp să identifice cauzele perturbărilor apărute în viața credincioșilor săi și să găsească soluțiile de înlăturare a acestora.

5.3.5. Consiliul Școlar Eparhial

Din 1868 și până la intrarea în vigoare a dispoziției *Despre organizarea temporară a eparhiilor* din 29 mai 1871, problemele școlare la nivel de eparhie s-au aflat în competența celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului Eparhial⁶⁶⁴. După cum arată Rescriptul din 1868, Cap. IV. A, par. 10, subpunctele á și â, această a doua secțiune a Consistoriului Eparhial avea atribuții și în ce privește problemele școlare și anume: de a rezolva toate diferendele între învățători, consiliile și adunările parohiale (á) și de a conduce și supraveghea toate școlile naționale, de a numi învățători la propunerea obștilor și de a înștiința de aceste numiri organul de conducere superior (â) (care atunci era Consiliul mitropolitan bisericesc și școlar).

Dispoziția *Despre organizarea temporară a eparhiilor* din 1871, a avut doar rolul de a înființa Consiliul Școlar Eparhial și, prin cele 3 paragrafe referitoare la acesta, a stabilit doar componența și atribuțiile sale⁶⁶⁵. În ce privește componența amintită dispoziția, prin paragraful 31, a prevăzut că acest organ să fie compus din 15 membrii din care: un referent școlar eparhial, 2 preoți, 2 învățători și alți 10 membrii mireni⁶⁶⁶. În paragraful 32 se arată că referentul școlar era ales de congres, în timp ce toți ceilalți

⁶⁶³ REUT 1909-1912, p.133.

⁶⁶⁴ Reskript 1868, p.27.

⁶⁶⁵ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.241-242.

⁶⁶⁶ *Ibidem*, p.241.

membrii erau aleși de Adunarea Eparhială. În privința atribuțiilor Consiliului, paragraful 33 face precizarea că acestea sunt cele cuprinse în Rescript, Cap.IV.A, par.10, punctele a și â⁶⁶⁷.

Prevederile din dispoziția *Despre organizarea eparhiilor* din 1871 referitoare la Consiliul Școlar erau laconice din considerentul că s-a avut în vedere faptul că nu vor rămâne mult în vigoare, deoarece la Congresul din 1871 se elaboraseră deja două dispoziții școlare: *Dispoziția pentru școlile naționale sârbe* și *Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior*, care au fost înaintate autorităților spre aprobare.

Dispoziția pentru școlile naționale sârbe, aprobată pe 17 iulie 1872, prin prevederile cuprinse în paragrafele 129-135, a modificat paragrafele 31, 32 și 33 din dispoziția *Despre organizarea eparhiilor* din 1871, referitoare la Consiliul Școlar Eparhial. În ce privește componența, dispoziția școlară din 1872 mai adaugă, prin par.133, pe lângă cei 15 membrii prevăzuți de par.31 al dispoziției *Despre organizarea eparhiei* și un președinte în persoana episcopului diecezan, cu specificarea că secretarul Consiliului Școlar Eparhial este notarul Consistoriului Eparhial⁶⁶⁸. Același paragraf 133 precizează că modul de convocare al Consiliului Școlar se face la cererea președintelui, sau a unei treimi din membri.

După noua dispoziție referentul este ales de Congres, după alegere trebuind să fie confirmat de autoritatea politică (par.130).

Paragraful 131 stabilește ca referenții școlari eparhiali să fie aleși după cum urmează: unul pentru Arhidieceză, unul pentru eparhiile Bačka și Buda, unul pentru eparhiile Vârșeț și Timișoara și unul pentru eparhiile Pakraț și Gornji Karlovaț⁶⁶⁹. Paragraful 132 stabilește ca plata referentului școlar să fie de 1200 forinți anual și 200 pentru casă, la care se mai adaugă acoperirea cheltuielilor de deplasare și sporurile de vechime.

Atribuțiile Consiliului Școlar, după cum stabilește par.134 al dispoziției școlare din 1872, erau: să conducă și să supravegheze școlile elementare și cele de repetiție din eparhie; să aprobe și să instaleze învățători în aceste școli după dispozițiile acestei legi; să primească rapoartele consiliilor școlare locale și ale referentului eparhial despre starea unor școli din eparhie; să aprobe ridicarea de școli noi și să rezolve diferendele dintre învățători și obștile bisericești; să aprobe înțelegerile făcute de obști în ce privește școala; să emită dispoziții ce intră în aria lui de competență; să ducă la îndeplinire dispozițiile Consiliului Școlar mitropolitan și să-i trimită atât acestuia cât și Adunării eparhiale rapoarte anuale în ce privește starea școlilor și învățământului⁶⁷⁰.

Odată cu intrarea în vigoare a Legii 27 din 1907 (Legea Aponny), prin paragraful nr.23 Consiliilor Eparhiale Școlare din mitropolia Karlovițului li s-a mai impus obligația

⁶⁶⁷ *Ibidem*, p.242.

⁶⁶⁸ *Ibidem*, p.393.

⁶⁶⁹ *Ibidem*, p.392.

⁶⁷⁰ *Ibidem*, p.393.

ca, la cererea Ministerului Învățământului și Cultelor, acestea să înceapă o anchetă disciplinară împotriva oricărui învățător (fiind vizati în special cei care primesc ajutor de la stat) în următoarele cazuri: 1. dacă învățătorul minimalizează sau înregistrează rezultate slabe la predarea limbii maghiare; 2. dacă întrebuițează cărți și material didactic interzis sau neaprobat de minister; 3. dacă acționează împotriva Constituției, limbii și simbolurilor statale; 4. dacă are atitudine ostilă față de credința elevilor de altă confesiune, sau față de căsătoriile mixte; 5. dacă desfășoară o propagandă pentru mutarea din localitate sau țară; 6. dacă prin comportamentul imoral, provoacă indignarea obștii; 7. dacă se comportă dur cu elevii; 8. dacă nu-și îndeplinește datoria de educator și desfășoară activități contrare acestora⁶⁷¹.

Pentru primele 3 cazuri Consiliul Școlar Eparhial trebuia să-l suspende pe învățător, în cazul că ministerul cerea acest lucru.

Așa cum reiese din raportul Consiliului școlar întocmit pe 12 octombrie 1875 și înaintat în același an Adunării eparhiale, în perioada 1872-1875 consiliul s-a întrunit în 31 de ședințe de lucru⁶⁷². În această perioadă Consiliul s-a preocupat de transpunerea în viață a prevederilor „Dispoziției pentru școlile naționale sârbe” din 17 iulie 1872, dând îndrumări obștilor să se ridice noi școli, acolo unde nu existau și să le doteze cu mobilierul corespunzător, să numească învățători, să completeze posturile vacante etc. După cum se arată în raport, în această perioadă s-au deschis 12 școli, din care 6 s-au zidit din temelie, 28 de învățători au primit decret și 44 de învățători au fost instalați în posturi. S-au luat măsuri disciplinare împotriva a 17 învățători, din care 7 au fost muștrați, 4 au fost suspendați, iar 6 au fost constrânși să-și dea demisia⁶⁷³.

În perioada 1881-1887, după cum reiese dintr-un alt raport întocmit pe 19 ianuarie 1888, s-au ținut 53 de ședințe, iar punctele puse de pe ordinea de zi au fost în număr de 2619, din care au fost rezolvate 1875⁶⁷⁴, alte 200 de puncte erau cele care vizau problemele cu Ministerul Învățământului, 165 de puncte care vizau problemele cu Consiliul Școlar mitropolitan, 48 care se refereau la problemele cu autoritățile județelor Timiș, Cenad și orașelor Timișoara și Arad, 56 cu inspectoratele acestor județe și orașe, 79 de hotărâri în ce privește rapoartele și propunerile referentului eparhial, 317 puncte rezolvate în ce privește alegerea, numirile și completările posturilor de învățători, 169 în probleme disciplinare, 95 de hotărâri luate împotriva obștilor, 47 de puncte în ce privește pensionarea și ajutoarele pentru văduvele și orfanii învățătorilor ș.a.m.d.⁶⁷⁵.

În perioada 1903-1905 numărul ședințelor de lucru al Consiliului școlar eparhial a fost de 39, în care, din cele 4309 puncte de pe ordinea de zi, s-au rezolvat 2631⁶⁷⁶.

⁶⁷¹ Mita Klicin, *Uredba*, p.149-150.

⁶⁷² *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.21.

⁶⁷³ *Ibidem*, p.22.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, p.84

⁶⁷⁵ *Ibidem*, p.84-88.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, II, p.86.

Între 1906-1908 Consiliul s-a întrunit în 28 de ședințe și din cele 4370 puncte aflate pe ordinea de zi a rezolvat 3208⁶⁷⁷, în vreme ce între anii 1909-1911 numărul ședințelor consiliului au fost tot de 28, în care din cele 4211 probleme aflate pe ordinea de zi Consiliul a rezolvat 3208⁶⁷⁸.

Consiliul Școlar Eparhial și-a desfășurat activitatea sa până în iulie 1912 când, în urma desființării autonomiei, sarcinile sale au fost din nou preluate de secțiunea a-II-a a Consistoriului Eparhial, după cum prevedea Rescriptul din 1868, Cap.IV.A., par.10, subpunctele a și â⁶⁷⁹.

5.3.6. Adunarea Parohială

După cum prevedea par.8 al Rescriptului din 1868 cap.II.A., pentru rezolvarea problemelor obștești, bisericești și școlare la nivelul obștii bisericești există două organe: Adunarea Parohială și Consiliul Parohial⁶⁸⁰.

Adunarea Parohială, după par.9 al Rescriptului, reprezenta obștea și controla Consiliul parohial, iar Consiliul parohial conducea în mod nemijlocit obștea și o reprezenta în relațiile ei externe (par.10)⁶⁸¹.

Aceasta era compusă dintr-un număr de membri care varia în funcție de numărul de credincioși din parohie⁶⁸².

Membrii adunării erau aleși de „alegători” care trebuiau să fie bărbați trecuți de 24 de ani, care nu aveau datorii față de biserică. Erău excluși de la dreptul de a alege acei parohieni care au fost condamnați penal sau constituiau subiectul unei anchete, sau aceia care erau datori vreunei instituții obștești și nu și-au achitat datoria (par.13)⁶⁸³.

Cei care puteau fi aleși membri, trebuiau să aibe peste 30 de ani și să se bucure de o autoritate morală în rândul comunității. Preotul paroh era membru în Adunarea parohială prin natura funcției sale (par.14). Ziua alegerilor era anunțată de preot în biserică cu 8 zile înainte ca acestea să aibă loc (par.15). Membrii adunării erau aleși prin majoritate relativă, iar în caz de egalitate se trăgea la sorți. Contestățiile se puteau face în termen de cel mult 8 zile de la săvârșirea alegerilor (par.17-18). Deși membrii adunării erau aleși pe o perioadă de 6 ani, la fiecare 2 ani o treime din aceștia (exceptându-i pe aceia care

⁶⁷⁷ *Idem 1906-1908*, p.214.

⁶⁷⁸ *Idem 1909-1911*, p.181.

⁶⁷⁹ *Reskript 1868*, p.27.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, p.8.

⁶⁸¹ *Ibidem*.

⁶⁸² În obștile care nu aveau mai mult de 50 de alegători toți erau membrii Adunării, în cele care numărau până la 2000 de credincioși aveau dreptul de a alege 30 de membri, între 2000-4000 de credincioși 60 de membri, între 4000-6000, 90 de membri, iar obștile care aveau peste 6000 de suflete 120 de membri, număr care nu putea fi depășit (după Reskript 1868, p.8)

⁶⁸³ *Reskript 1868*, p.9

erau membrii Consiliului) își pierdeau această calitate, după ce se efectua tragerea la sorți pentru cele 2/3 care urmau să rămână pe mai departe în componența adunării. Ultima treime își pierdea calitatea la terminarea mandatului (par.19)⁶⁸⁴.

Președintele era ales din rândul adunării, la fel ca și vicepreședintele, în schimb secretarul putea fi și din afara adunării. Odată constituită, Adunarea se întâlnea în două ședințe de lucru ordinare, în martie și în octombrie, iar dacă era necesar și în ședințe extraordinare, dacă Consiliul parohial hotărâra acest lucru (par.20-21).

În competența Adunării parohiale intra: alegerea membrilor Consiliului parohial; exercitarea influenței cu prilejul alegerii diaconilor, preoților și învățătorilor și stabilirea salariilor acestora; emitea hotărâri în cazul că bunurile bisericești și școlare erau schimbate, cumpărate sau vândute; (toate acestea numai cu aprobarea prealabilă a Consistoriului eparhial); stabilea modul de sporire al capitalului obștii (în cazul acordării de împrumuturi, arendării, chiriei, numai pe bază de licitație și pe cel mult 6 ani); hotărâra implicarea în procese sau renunțarea la procese; era consultată în problema achitării obligațiilor bisericești și școlare, stabilind în acest sens taxele necesare (pentru acestea trebuia să aibă aprobarea organelor eparhiale și politice); dispunea de veniturile și cheltuielile parohiilor, elaborând antecalculul cheltuielilor în limita veniturilor disponibile; controla evidențele contabile ale Consiliului și după ce le corecta le înainta consistoriului; elabora în granița legilor și dispozițiilor un statut propriu de funcționare, care trebuia aprobat și de consistoriu (par.23)⁶⁸⁵.

Hotărârile Adunării Parohiale se luau prin majoritate relativă, iar în caz de egalitate hotărâra votul președintelui.

Pentru o mai bună funcționare a activității obștilor bisericești, Consiliul Congresului, prin hotărârea S.O.8223/2005 ex 1903, a cerut acestora să-și elaboreze, în conformitate cu paragraful 23, lit.i din secțiunea II "B" a Rescriptului, un statut de funcționare propriu, care să corespundă realităților locale specifice⁶⁸⁶. Odată elaborat, acesta să fie trimis la Consiliul Administrativ Eparhial spre aprobare.

5.3.7.Consiliul Parohial

Acesta era compus din președinte, vicepreședinte, preotul paroh și din membri, al căror număr era stabilit în funcție de numărul de credincioși al obștii. Astfel în obștile bisericești cu mai puțin de 500 de credincioși, numărul membrilor Consiliului era de 8, în obștile care aveau între 500-1000 de credincioși numărul membrilor creștea cu 4; între 1000-1500 creștea cu 8; între 1500-2500 cu 12 și între 2500-3500 și peste cu 16 (par.34-35)⁶⁸⁷.

⁶⁸⁴ *Ibidem*, p.9-10.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, p.10.

⁶⁸⁶ *SMG an.I nr.21/1903* copertă.

⁶⁸⁷ *Reskript 1868*, p.12.

Toți membrii, în afară de preotul paroh, erau aleși de Adunarea parohială pe o perioadă de 6 ani. La fiecare 3 ani, prin tragere la sorți, părăseau Consiliul ½ din membri. Aceștia, în cazul că erau din nou aleși, puteau din nou să intre în componența sa (par.38).

În competența Consiliului parohial intrau următoarele atribuții: să ducă la îndeplinire hotărârile Adunării parohiale și ale organelor bisericești școlare superioare; să vegheze la buna rânduială a slujbelor bisericești; să-l ajute pe preot în activitatea de menținere în parohie a unui climat moral-religios sănătos; să aibă grijă ca toate clădirile bisericești și școlare să fie curate și în stare bună; să-i pună, să-i supravegheze și să-i demită pe îngrijitorii bisericești și școlari; să aibă grijă ca salariile și alte drepturi materiale cuvenite preoților, învățătorilor și ai altor angajați să fie date la timp; să poarte grijă de săraci, de văduve și de cei cu handicap; să păstreze, să conducă și să sporească averea bisericească și școlară, ținând în acest scop și un inventar în care să introducă lucrurile nou achiziționate sau să le caseze pe cele vechi; să elibereze epitropilor și celor însărcinați să aibă grijă de handicapați sumele de bani pentru acoperirea cheltuielilor efectuate în acest scop; să încredințeze bunurile celor pe care Adunarea parohială a hotărât să le fie date în chirie și arendă, să depună banii în bănci; să încheie contractele în ce privește zidirea, reparația sau renovarea clădirilor bisericești și școlare, precum și cele ce privesc achiziționarea materialelor necesare acestora; să vegheze ca operațiile efectuate în administrarea fondurilor și fundațiilor să se facă în mod corect; să întocmească o evidență financiară a acestora precum și a situației financiare generale, a bugetului, pe care să le înainteze Adunării; să controleze la fiecare trei luni în mod regulat și inopinat casieria bisericească; să se implice în stăpînirea obiceiurilor rele, imorale sau a celor care provoacă mari cheltuieli materiale; să pregătească cele necesare pentru concursul de ocupare a posturilor de preoți și învățători; să aducă propuneri de îmbunătățire a activității religio-morale pe care să le înainteze Adunării; să aleagă din rândul consiliului și din afara lui epitropi și pe cei ce se vor ocupa de săraci și bolnavi; să aleagă pe o perioadă de 6 ani directorul și alte cadre necesare în conducerea școlii și să le trimită Consistoriului spre confirmare⁶⁸⁸.

Din rândul membrilor Consiliului, un rol important îl aveau epitropii și cei însărcinați cu grija săracilor și a celor handicapați. Din această cauză îndatoririle lor sunt prevăzute alături de îndatoririle Consiliului.

Potrivit paragrafului 41 din cap.II, litera.V îndatoririle epitropilor erau: de a încasa veniturile și de a achita cheltuielile după îndrumările Consiliului, la fiecare 3 luni să prezinte acestuia situația financiară; să vegheze în mod nemijlocit asupra bunurilor mobile și imobile și să prezinte la fiecare sfârșit de an un raport despre starea acestora și să formuleze propuneri pentru sporirea lor⁶⁸⁹.

Paragraful 42 al aceluiași capitol din Rescript stabilește și îndatoririle celor însărcinați cu grija săracilor și bolnavilor. Potrivit paragrafului amintit în competența acestora intrau

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p.12-13.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, p.13.

următoarele atribuții: să poarte grija săracilor și bolnavilor; să poarte evidența veniturilor și cheltuielilor făcute în acest scop; să cheltuiască sumele după îndrumările Consiliului; la fiecare 3 luni să prezinte situația existentă și să colecteze donațiile⁶⁹⁰.

Banii, obligațiunile, precum și documentele de natură juridică ale parohiei trebuiau păstrate în casă de bani la loc sigur. Cele 3 chei ale casei de bani trebuiau să fie una la președintele consiliului, una la preot și una la episcop⁶⁹¹.

Ședințele Consiliului trebuiau să se țină în mod regulat, în fiecare primă duminică din lună, iar la cererea a cel puțin 3 membri ori de câte ori era nevoie (par.43). Hotărârile erau luate prin majoritate simplă, iar în caz de egalitate hotăra votul președintelui (par.48).

5.3.8. Consiliul școlar local

Până la intrarea în vigoare a *Dispoziției pentru școlile naționale sârbe* din 17 iulie 1872, Consiliul parohial avea în competența sa și problemele școlare din parohie. Dispoziția școlară din 1872 a scos din competența Consiliului parohial problemele școlare și le-a încredințat Consiliului școlar local, după cum prevedea paragraful 123 al dispoziției⁶⁹². Astfel, în conformitate cu acest paragraf, în fiecare obște școlară ca organ de conducere și control este Consiliul școlar local compus din cel puțin 5 și cel mult 9 membri, aleși de Adunarea bisericească și școlară pe o perioadă de 6 ani. Despre alegerea membrilor trebuia informat Consiliul eparhial școlar. În cazul că Adunarea bisericească și școlară nu alegea, Consiliul școlar local numea un Consiliu școlar provizoriu din membrii Adunării pe o perioadă de un an, făcând acest lucru în fiecare an, până când obștea bisericească și școlară își alegea un Consiliu școlar (par. 124).

Paragraful 125 al Dispoziției școlare din 1872 prevedea că în obștile unde este un singur paroh și un singur învățător, aceștia prin natura funcției sunt membri în Consiliul școlar. În obștile unde erau mai mulți învățători și preoți, Adunarea bisericească alegea un singur preot și un singur învățător, alături de ceilalți membri care completeau numărul membrilor Consiliului școlar⁶⁹³.

Potrivit paragrafului 126 al aceleiași Dispoziții, atribuțiile Consiliului școlar erau următoarele: să întrețină și să trezească în comunitate dragostea și râvna față de școală; să o cerceteze și să cunoască starea interioară și exterioară a acesteia și să întocmească în acest sens rapoarte pe care să le înainteze atât obștii (Adunării bisericești și școlare) cât și tuturor organelor școlare superioare; să reprezinte școala în raporturile juridice; să administreze averea școlară; să participe la toate examenele și manifestările organizate de școală; să ducă la îndeplinire dispozițiile școlare și hotărârile organelor școlare

⁶⁹⁰ *Ibidem.*

⁶⁹¹ *Ibidem.*

⁶⁹² Žarko Miladinović, *Tumač*, p.388.

⁶⁹³ *Ibidem.*

superioare; să pregătească tot ce este necesar pentru completarea posturilor de învățători, dacă acestea sunt vacante; să ia în evidență copiii apti de școală și să se preocupe ca aceștia să frecventeze școala de la începutul anului; să hotărască asupra cazurilor de retragere și de frecvență neregulată; să controleze dacă învățătorii își desfășoară activitatea conform normelor; iar în cazul îmbolnăvirii acestora să ia măsuri ca învățământul să nu fie afectat; să ajute învățătorii în toate problemele legate de activitatea lor; să aibă grijă ca aceștia să-și primească în totalitate și la timp drepturile cuvenite; împreună cu învățătorii să stăruiască în instituirea unei discipline exemplare în școală; să încredințeze unor membrii anumite sarcini în rezolvarea unor probleme școlare⁶⁹⁴. Pentru activitatea sa, Consiliul școlar era direct răspunzător față de Adunarea bisericească și școlară.

5.4.Situația materială

5.4.1.Biserici

Separția ierarhică, începută în obștile bisericești mixte după anul 1865 și continuată până în primul deceniu al secolului XX, a creat mari greutăți materiale și financiare atât obștilor bisericești sârbe rămase pe mai departe sub jurisdicția eparhiei sârbe a Timișorii, cât și obștilor românești care au intrat sub jurisdicția nou înființatei eparhii române a Aradului.

Dacă în unele obști separția bunurilor s-a făcut pe calea înțelegerii, în altele aceasta s-a făcut pe cale judecătorească, fapt ce a reclamat și însemnate resurse financiare. După cum reiese din documente, în anul 1899 erau încheiate procesele în obștile: Fenlak, Sent Mikloš, Saravola, Čakova și Monoștor⁶⁹⁵, dar mai erau în curs procesele în obștile Parța, Timișoara Fabrik și Mali Bečkerek⁶⁹⁶. În anul 1905, alături de ultimele două în proces s-a mai aflat și obștea Gad⁶⁹⁷, iar în anul 1908 se aflau în procese obștile: Herneakovo, Duboki Nadaș și Brestovac⁶⁹⁸.

Printre bunurile care făceau obiectul acestor procese s-au aflat și bisericile. Astfel în cele 19 obști implicate în separarea bunurilor, sârbii au primit 9 biserici în obștile: Sent Mikloš, Denta, Mali Bečkerek, Parța, Saravola, Timișoara-Mehala, Timișoara Fabrik, Foieni și Čanad, iar românii 11 biserici în obștile: Keča, Knez, Mali Gaj, Monoștor, Timișoara Fabrik, Tolvadija, Fenlak, Arad Gaj, Nădlak, Pečka și Tornja⁶⁹⁹.

Obștile rămase fără biserici s-au preocupat ca într-un timp cât mai scurt să și le ridice. Astfel în perioada 1870-1905 s-au ridicat biserici în obștile: Arad-Gaj 1871,

⁶⁹⁴ *Ibidem*, p.389-390.

⁶⁹⁵ *REUT 1872-1905*, I, p.158-171.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, p.216-220.

⁶⁹⁷ *Idem*, II, p.65-68.

⁶⁹⁸ *Idem*, 1906-1908, p.134.

⁶⁹⁹ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.25.

Pecka 1874, Tornja 1879, Tolvadija 1879, Knez 1888-1889, Nădlak 1893-1894, Keča 1896, Monoštor 1897, Fenlak 1900-1901, Saravola 1901⁷⁰⁰.

În efortul lor, obștile au fost ajutate de eparhie, din fondul eparhial, de Consiliul Congresului, din fondul pentru obștile mixte și de către stat, care a creat un fond temporar pentru obștile care s-au separat. Pentru obștile sârbe fondul număra 50.000 de coroane, din care în perioada 1902-1911 s-au distribuit 34.386 coroane⁷⁰¹.

Ridicarea într-un timp relativ scurt a bisericilor, trecerea unor obști sub jurisdicția eparhiilor Vârșeț⁷⁰² și Arad⁷⁰³, precum și înființarea altor obști⁷⁰⁴ au făcut ca numărul bisericilor consemnat în statisticile vremii să nu se schimbe semnificativ. Astfel după datele șematismului din 1878 numărul bisericilor din eparhia Timișoriei era de 82 (80 biserici parohiale, 2 mănăstirești)⁷⁰⁵, după cel din 1897 numărul bisericilor era de 82 la care se adaugă 3 capele⁷⁰⁶, iar după șematismul din 1905⁷⁰⁷ numărul bisericilor și capelilor se menține același ca în 1897, în timp ce în anul 1911 numărul bisericilor și al capelilor a crescut la 87 (80 biserici parohiale, 2 mănăstirești și 5 capele)⁷⁰⁸.

Alături de zidirea de noi biserici în obștile care nu le aveau, în perioada supusă studiului s-a trecut la repararea și dotarea corespunzătoare a celor existente. Astfel, după cum reiese din documentele eparhiei, în perioada 1881-1887, Consiliul Administrativ Eparhial a emis 118 hotărâri care priveau reparațiile la clădirile existente în obștile bisericesti din eparhie⁷⁰⁹. Desigur că nu toate aceste hotărâri au avut ca obiect numai repararea bisericilor, ci și a clădirilor școlare, caselor parohiale, caselor învățătorilor, cimitirelor ș.a.m.d.

Procesul de reparare al bisericilor a continuat și în anii următori. Din raportul Consiliului Administrativ eparhial din 30 martie 1898, nr.A 125/zap ex.1898, reiese că în scopul reparațiilor, zidirii bisericilor și a altor clădiri, au fost ajutate de către stat cu suma de 100 de forinți următoarele obști bisericesti: Rudna, Stančevo, Șurjan, Foieni, Hernjakovo, Lukarevac, Petrovo Selo, Mali Bečkerek, Soka, Čenej, Gad, Arad-Gaj,

⁷⁰⁰ *Ibidem* p.92-173; *REUT*. I, p.121-318; *Idem*, II, p.34.

⁷⁰¹ Dobrivoj Nicolici, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1941, p.215.

⁷⁰² În anul 1878 sub jurisdicția eparhiei Vârșețului au intrat obștile bisericesti din Veliki Gai, Denta și Mali Gai (După S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.87-98.).

⁷⁰³ În 1878 au intrat sub jurisdicția eparhiei Aradului obștile: Brestovaț, Duboki Nadaș, Lipova, Tornja și Hodmezevașarhelj. Ultimele două vor veni mai târziu sub jurisdicția eparhiei Timișoara (După S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.87-98.).

⁷⁰⁴ În 1878 au fost înființate obștile Ečka și Soka. (După S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.87-98.).

⁷⁰⁵ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.98.

⁷⁰⁶ E.Letica, *Șematizam 1897*, p.158.

⁷⁰⁷ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.1130-1131.

⁷⁰⁸ *R.E.U.T 1909-1912*, p.157.

⁷⁰⁹ *Idem 1872-1905*, I, p.75-77.

Ečka, Tornja, Kraljevac, Nemet, Nagilak, Pečka, Beodra, Mehala, Čoka, Tolvadija, Gir, Pardanj, Ivanda și Kanak⁷¹⁰.

Raportul aceluiași Consiliu administrativ eparhial, prezentat la ședința din 11 februarie 1906, arată că în perioada 1903-1905 s-au reparat cu aprobarea consiliului, bisericile din: Beodra (hotărârea nr.A 386/278 ex 1904), Bočar (A.646, 685, 712/554 ex 1904), Tisa Higios (A.1473, 1547/1082 ex 1904), Timișoara Fabrik (A.2065/1500 ex 1904), Čakova (A 285/396 ex 1903), Stančevo (A 517/517 ex 1903), Boka (A 1035 și 1050/935 ex 1903), Kraljevac (A 505/387/1904), Giala (A 1511, 1685/1324 ex 1905), Bočar (A 1519/1327 ex 1905), Arad Gaj (A 1527, 1609/1350 ex 1905), Parca (A 528/406 ex 1904), Tisa Sent Mikloș (A 503/474 ex 1905), Dinjaș (A 790/608 ex 1905), Čenej (A 1588, 1699/1282 ex 1904), Šurjan (A 1078/1905)⁷¹¹.

Din același raport reiese că obștile au beneficiat de ajutor pentru repararea bisericilor atât de la stat⁷¹², cât și de la Consiliul Congresului⁷¹³. Tot în scopul reparațiilor, Consiliul Administrativ Eparhial a aprobat obștii din Modoș să se împrumute cu suma de 8000 de coroane pentru reparația bisericii, care din cauza ruinării a fost închisă⁷¹⁴.

Între anii 1906-1908 s-au reparat bisericile din obștile: Krstur, Kraljevac, Klarija, Elemir, Gir, Aradac, Sent Mikloș, Kumane, Čoka, Vașahid și Bega Sent Djuradji⁷¹⁵, iar în perioada 1909-1911 din obștile: Nagifala (clădit turnul), Neuzina (reparată interior și exterior), Variaș (reparată și pictată de Stevan Aleksić), Batanja (reparații ample la acoperiș, fațadă, turn, pictată interior și iconostas), Ofsenica (reparat turnul), Petrovo Selo (montat iconostas nou, zugrăvită și pictată), Nadlak (schimbat iconostasul și reparații interioare), Taraș (montat iconostas nou, repictată, curtea refăcută, schimbate ferestrele), Kanak (reparații interior și exterior, montat iconostas nou), Timișoara Cetate (reparată temeinic și montat ceas în turn), Aradac (montat ceas în turn), Soka (zugrăvită interior, repictat iconostasul), Boka (reparații interior și exterior), Sent Ivan, Crna Bara și Kraljevac (toate cu reparații mărunte)⁷¹⁶. În 1911 s-au emis aprobări pentru zidirea de noi biserici în Gir, Stančevo și Lukarevac⁷¹⁷.

Reparațiile bisericilor s-au restrâns considerabil pe perioada desfășurării Primului Război mondial.

⁷¹⁰ *Ibidem*, p.129.

⁷¹¹ *Idem*, II, p.208-210.

⁷¹² De ajutor de la stat au beneficiat, între 1903-1905, pentru reparațiile bisericilor obștile: Pečika 200 K, Stančevo 200 K, Tisa Monoștor 400 K, Kraljevac 400 K, Parca 200 K, Modos 200 K și Sanad 200 K (După *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.214-215.).

⁷¹³ De la Consiliul Congresului au primit ajutor pentru reparația bisericilor obștile Parca 4000 K și Gir 2000 K (După *REUT 1872-1905*, II, p.214.).

⁷¹⁴ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.34-35; 202.

⁷¹⁵ *Idem*, 1906-1908, p.179-180.

⁷¹⁶ *Idem*, 1909-1912, p.155-156.

⁷¹⁷ *Ibidem*, p.156; Din cele 3 biserici prevăzute a se zidi, s-a zidit doar cea de la Gir în anul 1912 (după S.Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*), p.106.

5.4.2. Case parohiale. Imobile

În conformitate cu prevederile Rescriptului din 1868, cap.I, subcapitolul B, paragraful 10, punctul „v” prevedea ca preoții, alături de salariul anual și de sesie, să beneficieze și de casă parohială, în care să locuiască gratuit⁷¹⁸. Paragraful 18 din același capitol și subcapitol al Rescriptului, prevedea ca în termen de cel mult 3 ani casele parohiale să fie construite în mod diferențiat pentru parohii de la țară și cei de la oraș. Pentru cei de la țară, casele parohiale trebuiau să se compună din 2 camere pentru familie, o cameră pentru cancelarie și una pentru copii sau servitori. În afară de acestea, casa parohială mai trebuia să dispună și de următoarele anexe: grajd, beci, șopron, magazie și grădină, dacă este posibil⁷¹⁹. În ce privește casele parohiale de la oraș, acestea trebuiau să aibe în plus față de cele de la țară încă o cameră pentru familie⁷²⁰.

Cum prevederile Rescriptului trebuiau duse la îndeplinire, obștile bisericesti, care până atunci nu aveau casă parohială, s-au străduit ori să zidească case noi, dacă situația materială le permitea acest lucru sau să cumpere case care să servească drept locuință pentru preoți.

După cum arată raportul Consiliului Administrativ Eparhial, nr.A 125/zap ex.1898, în perioada 1888-1898 și-au zidit case parohiale noi obștile: Sirig, Stančevo, Karlovo și Vașahid; și-au cumpărat case pentru locuința preoților obștile: Șurjan, Čenej, Čoka, Pardanj, Nemet, Sanad, Soka, Jozefovo și Turska Kaniža⁷²¹.

În același raport sunt amintite fără casă parohială obștile: Batanja, Ketfelj, Magiarski Čanad, Sent Mikloș, Sent Petar, Aradac, Veliki Bečkerek, Kikinda, Arad, Keča, Neuzina, Srpska Crnja, Beodra, Bočar, Kumane, Melenci, Turski Bečej, Dinjaš, Knez, Mehala, Petrovo Selo, Rudna, Tolvadija, Foieni și Čakova⁷²². Rezultă din aceasta că în anul 1898 din 80 de obști, 26 nu aveau casă parohială.

Tot din raportul amintit reiese că obștile bisericesti, în scopul unei mai bune administrări sau a sporirii averii bisericesti, recurgeau foarte adesea la vânzarea sau cumpărarea de imobile. Acest lucru obștile îl făceau numai după ce aveau aprobarea prealabilă a Consiliului Administrativ Eparhial. Astfel, în perioada 1888-1898, după cum reiese din raportul Consiliului Administrativ, au recurs la vânzarea de imobile obștile: Oroslamoș-o casă pentru suma de 705 forinți, pentru zidirea unei clădiri școlare, Sanad-o casă pentru suma de 700 de forinți, Sent Mikloș-o casă pentru plata românilor și Vașahid-vechea casă parohială pentru suma de 1000 forinți, pentru zidirea alteia noi⁷²³.

⁷¹⁸ *Reskript 1868*, p.2.

⁷¹⁹ *Ibidem*, p.4.

⁷²⁰ *Ibidem*.

⁷²¹ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.132.

⁷²² *Ibidem*, p.135-136.

⁷²³ *Ibidem*, p.132.

În aceeași perioadă, după cum este consemnat în raport, au cumpărat imobile următoarele obști: Velika Kikinda - 3 case pentru școală, Monoștor - o casă pentru școală și una pentru o casă de rugăciune temporară, Nemet-o casă, Turska Kaniža - o casă, Sent Mikloș - o casă pentru școală, Karlovo - 4 case pentru școală, Vranje - ½ de imobil, Tornja - o casă, Elemir - 2 case pentru școală, Sent Marton - o casă, Modoș - o casă și Veliki Bečkerek - o casă⁷²⁴.

Dintr-un alt raport al Consiliului Administrativ Eparhial (nr.A 1567/1024 ex 1902), prezentat la ședința acestuia pe 11 decembrie 1902, reiese că în acel an obștile din eparhia Timișorii dispuneau de 56 de case parohiale, a căror valoare era estimată la 187.500 coroane și alte 60 de imobile, estimate la 1.845.100 coroane⁷²⁵.

Cu toate că Rescriptul din 1868 cerea în mod imperativ ridicarea de case parohiale, așa cum reiese din raportul Consiliului Administrativ Eparhial prezentat în ședința sa din 11 februarie 1906, în anul 1905, 20 de parohii încă nu aveau case parohiale⁷²⁶. Cauzele, așa după cum se arată în raport, erau: în unele cazuri sărăcia din unele obști mici, iar în altele înțelegerea dintre obști și preoți, preferându-se să se plătească preoților echivalentul bănesc pentru casă parohială, fapt ce era convenabil pentru ambele părți.

În perioada 1903-1905 și-au ridicat case parohiale noi obștile din: Ketsfelj, Mehala și Čakova. În curs se aflau lucrările la casa parohială din obștea Pardanj, care a ars⁷²⁷.

Pentru obștile care nu aveau deloc casă parohială și pentru cele care erau în stare avansată de degradare, Consiliul Administrativ Eparhial a emis dispoziții ca acestea să treacă la zidirea sau repararea lor. Astfel între 1903-1905, Consiliul a emis dispoziții de a-și zidi case parohiale obștile din Gir (A 1561/1110 ex 1904), Itebej (A 1750/1206), Batanja (A 165/252 ex 1903), de a-și repara casa parohială obștea Kečea (A 224/288 ex 1905) și a aprobat devizul obștii Lukarevac (A 594/496 ex 1904) pentru zidirea casei parohiale⁷²⁸.

În ce privește alte imobile Consiliul, atunci când era în interesul obștii, a aprobat vânzarea acestora. În perioada 1903-1904 au primit aprobare de a vinde imobile următoarele obști: Čakova (o casă A 294/401 ex 1903), Padej (o casă-A 1033/934 ex 1903), Nadlak (o casă-A 1036/936 ex 1903), Monoștor (casă parohială-A 525/403 ex 1904), Sanad (o clădire școlară-A 1596/1256 ex 1904), Mokrin (o casă-A 566/501 ex 1905), Klarija (loc de casă-A 1559/1339 ex 1905) și Velika Kikinda (o casă-A 1731/1360 ex 1905)⁷²⁹.

Pentru a evita pierderile în cazul unor calamități, Consiliul a dat dispoziții obștilor să-și asigure clădirile la Societățile de asigurări și să-și procure case de bani din metal, în

⁷²⁴ *Ibidem*, p.132-133.

⁷²⁵ *Ibidem*, p.326.

⁷²⁶ *Idem*, II, p.193.

⁷²⁷ *Ibidem*.

⁷²⁸ *Ibidem*, p.209-210.

⁷²⁹ *Ibidem*, p.212.

care să-și țină banii și hârtiile de valoare. În 1906 și-au procurat case de bani din metal doar 34 de obști⁷³⁰.

Pentru zidirea sau repararea caselor parohiale și a altor imobile, obștile au fost ajutate de eparhie din fondul eparhial, de Consiliul Congresului, de către stat și de către unele persoane particulare prin donații și succesiuni testamentare.

Între 1903-1905, obștile bisericești au primit de la eparhie 3207,32 coroane, de la Consiliul Congresului 12000 de coroane, iar de la stat 6000 de coroane⁷³¹. Dintre persoanele particulare care au ajutat cu bani sau imobile obștile bisericești, amintim aici pe: Djoka Radak care a donat 40000 de coroane pentru ridicarea unei preparandii în Velika Kikinda, preotul Miloș Nikolić pentru zidirea școlii în Knez 200 coroane, văduva lui Djura Cvetković, o clădire în Čakova care a fost transformată în casă parohială, Djurica Vuin din Djala, care s-a obligat să plătească datoria obștii din Djala în valoare de 1170 de coroane, făcută cu prilejul zidirii școlii⁷³².

Preocupările obștilor bisericești în ce privește zidirea și repararea clădirilor bisericești și școlare au continuat până la începutul Primului Război mondial.

Între anii 1906-1908, Consiliul Administrativ a permis angajarea de împrumuturi pentru zidirea sau repararea clădirilor bisericești din următoarele obști: Mehala (6000 coroane pentru zidirea casei parohiale), Jozefovo (600 coroane pentru repararea casei parohiale), Itebej (24000 coroane pentru casă parohială și zidirea școlii), Čenej (9000 coroane pentru casă parohială), Sent Petar (4000 coroane pentru cumpărarea unei case parohiale), Turski Bečej (40000 coroane pentru zidirea școlii și a 2 locuințe pentru învățători), Ketfelj (1000 coroane pentru repararea casei parohiale)⁷³³.

Tot în această perioadă au cumpărat imobile următoarele obști: Vašahid (clădire pentru școala de fete), Srpska Crnja (o casă), Bočar (o casă), Sent Marton (două case), Sent Petar (casă parohială)⁷³⁴. Consiliul Administrativ a permis, de asemenea, vânzarea de imobile în următoarele obști: Sent Marton (o casă), Dinjaš (o casă), Vašahid (o casă), Turska Kaniža (o casă și 620 stânjani teren), Bočar (casă parohială), Mokrin (o casă), Sent Marton (o clădire a bisericii)⁷³⁵.

În ce privește ajutoarele primite de obști între anii 1906-1908, situația se prezintă astfel: de la Consiliul Congresului 8100 coroane, de la stat 6900 coroane și din Fondul eparhial 2883,66 coroane⁷³⁶. Un ajutor însemnat a fost acordat de către unii credincioși prin donații și succesiuni testamentare.

⁷³⁰ *Ibidem*, p.213.

⁷³¹ *Ibidem*, p.214-216.

⁷³² *Ibidem*, p.218.

⁷³³ *Idem*, 1906-1908, p.174.

⁷³⁴ *Ibidem*, p.178.

⁷³⁵ *Ibidem*, p.181.

⁷³⁶ *Ibidem*, p.185-186; Trebuie specificat că fondurile alocate nu erau folosite numai la clădiri ci și la întreținerea școlilor, reparația bisericilor, rechizite școlare și la plata cântăreților.

În anul 1912 este consemnat că următoarele obști nu aveau casă parohială: Batanja, Monoștor, Sent Mikloș, Magiarski Čanad, Nadlak, Srpska Crnja, Veliki Bečkerek și Bočar⁷³⁷. În unele obști deși existau case parohiale, cum era cazul celor din Boka și Turska Kaniža, acestea se aflau într-o stare avansată de degradare, fapt pentru care conducerea eparhiei a dispus ca preoții să le părăsească și să se înceapă repararea lor⁷³⁸.

În locurile unde nu era casă parohială s-a stabilit echivalentul chiriei, după cum prevedea dispoziția Ministerului Cultelor nr.1568 din 30 septembrie 1876. În perioada 1908-1911 echivalentul chiriei pentru obștile fără casă parohială era următorul: Magiarski Čanad 300 coroane, cu începere din 1.05.1909, Boka 300 coroane, cu începere din 1 octombrie 1908, Melenci 600 coroane, Sent Mikloș 600 coroane și Turska Kaniža 600 de coroane⁷³⁹.

Din raportul Consiliului Administrativ nr.A 1241/944 ex 1912, prezentat Adunării Eparhiale pe 2 iulie 1912, reiese că între anii 1909-1912 au fost zidite noi case parohiale în obștile: Fenlak, Knez, Pečka, Mokrin, Djala, Mali Bečkerek și Kanak și au fost reparate casele parohiale din: Neuzina (donată de obștea monahală din Beočin) și Rudna (cumpărată și temeinic reparată). De asemenea, obștile Modoș, Gad, Čenad, Melenci și Aradac au cumpărat case pentru locuințele preoților⁷⁴⁰.

Ca și în cazul bisericilor, reparațiile la casele parohiale și la celelalte clădiri ale obștilor s-au rărit pe timpul desfășurării Primului Război mondial⁷⁴¹.

Dintre imobilele obștilor bisericești care merită atenția studiului de față sunt: clădirile episcopiei și complexul hotelier Rusanda al obștii bisericești Melenci.

Clădirile episcopiei erau reședința episcopală și reședința de vară a episcopilor. Reședința episcopală a fost zidită pe locul celei vechi, despre care nu se știe când a fost ridicată. După cum arată un document scris din 1663, aceasta a existat și pe timpul stăpânirii turcești, în imediata apropiere a bisericii Timișoara Cetate⁷⁴².

⁷³⁷ R.E.U.T 1909-1912, p.87.

⁷³⁸ *Ibidem*.

⁷³⁹ *Ibidem*, p.87-88.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, p.86-87.

⁷⁴¹ Deși s-au rărit, reparațiile n-au încetat. Astfel după cum reiese din raportul Consistoriului Eparhial din 16 iulie 1916, statul a acordat un ajutor de 200 k obștilor: Kraljevac (pentru refacerea acoperișului bisericii), Nemet (pentru refacerea casei parohiale), Gir și Ečka (pentru refacerea bisericii), Ofsenica și Keča (pentru refacerea bisericii), Modos 350 k pentru refacerea casei parohiale. (După SMG, an.XIV, nr.9-10, 1916, p.125,127).

⁷⁴² Henrik Ottendorf care a vizitat Timișoara în anul 1663, în plină stăpânire turcească, amintește pe lângă biserica catolică și biserica rascienilor. „Rascienii sau ortodocșii își au biserica lor la capătul suburbiei într-o grădină. Deși nu este atât de mare ca și cea catolică, ea este bine construită și împodobită cu multe culori și picturi. Alături de ea într-o casă locuiesc câteva călugărițe bătrâne sau femei cucernice” (După Henrik Ottendorf, *Von Wien Auf Temeswar, 1663-De la Viena*

Ea este amintită în anul 1716, când Timișoara a fost eliberată de turci, în apropierea aceleiași biserici. Pe bună dreptate, Stevan Bugarski consideră că este greu de crezut că aceasta ar fi putut fi ridicată în centrul cetății în timpul stăpânirii turce, ci mai probabil ar fi ca aceasta să fi existat aici, înainte de instituirea stăpânirii otomane⁷⁴³.

Fiind situată în zona liberă din imediata apropiere a întăriturilor cetății, reședința a ars întâmplător cu prilejul incendierii orașului în timpul epidemiei de ciumă din anul 1737⁷⁴⁴.

Lucrările de reconstrucție a reședinței episcopale au început în anul 1745 și au continuat în anul 1752, când au fost terminate aripa de est și o parte din aripa de sud. În anul 1791 s-a construit aripa de vest și s-a definitivat aripa de sud⁷⁴⁵.

Între anii 1903-1905, aripa de vest a reședinței episcopale a fost etajată⁷⁴⁶, iar în anul 1906 aripa de sud-vest a fost modernizată în așa fel încât să corespundă destinației sale⁷⁴⁷. După cum se arată în ședința Consiliului Congresului din 24-29 noiembrie 1908, în acel an reședința a fost electricată⁷⁴⁸. În anul 1905 valoarea reședinței episcopale era estimată la 800.000 de coroane⁷⁴⁹.

Reședința de vară a episcopilor a fost primită în dar de la prințul Eugen de Savoya, ca semn de recunoaștere a meritelor populației ortodoxe în ajutorul acordat trupelor austriece în anul 1716⁷⁵⁰. Până atunci, aceasta a servit drept reședință de vară căpeteniilor turce.

Printr-o dispoziție a Curții vieneze din anul 1774, reședința a fost cedată Erariului pentru suma de 4000 de florini. După ce a fost temeinic refăcută a servit drept reședință a președintelui Administrației Timișoarei⁷⁵¹.

În anul 1860 episcopia a răscumpărat de la Erar reședința de vară, redevenind astfel proprietatea episcopiei⁷⁵². În anul 1905, Consiliul Congresului a aprobat restaurarea acesteia, datorită stării avansate de degradare⁷⁵³. După cum se arată în documentele

la Timișoara, 1663. Studiu introductiv, note științifice și glosar Ioan Hațegan, Traducerea română Marlen Negrescu, Traducere maghiară Hermann Egyed, Traducere sârbă Ljubomir Stepanov, Timișoara, 2006, p.15).

⁷⁴³ Stevan Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.176.

⁷⁴⁴ *Ibidem*; Slobodan Kostić, *Grobovi episkopa*, p.7-8.

⁷⁴⁵ Mihai Opreș, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1987, p.48-49, 87.

⁷⁴⁶ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.236.

⁷⁴⁷ *Idem, 1906-1908*, p.207.

⁷⁴⁸ *S.M.G.*, an.VI, nr.49, 1908, p.784.

⁷⁴⁹ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.235.

⁷⁵⁰ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p.155.

⁷⁵¹ *Ibidem*, p.114.

⁷⁵² A.P.O.S.T.F, *Protokol zasjedanja Srpskog obsčestva kod crkve Sv.V.Georgia og 1858-do 1863*. Proces verbal din 5 iunie 1860.

⁷⁵³ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.235-236.

eparhiei, a fost temeinic refăcută în cursul aceluiași an. În urma restaurării, valoarea sa a ajuns să fie estimată la suma de 20.000 coroane⁷⁵⁴.

După Cel de-al Doilea Război mondial, reședința de vară s-a degradat în mod continuu, ea fiind demolată la ordinul autorităților comuniste în anul 1971. După 1990, deși se afla în proprietatea episcopiei, a fost trecută în mod abuziv în proprietate privată, eparhia aflându-se în proces și astăzi pentru recuperarea ei.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, obștea bisericească Melenci aflată în protopopiatul Kikinda a avut în proprietatea sa un complex balnear. Dintr-un anunț publicitar făcut în anul 1910 în revista *Srpski Mitropolijski Glasnik* reiese că acest complex era compus din 4 hoteluri care aveau în total 74 de camere. Hotelurile dispuneau de toate serviciile moderne ale timpului: telefon, telegraf, electricitate, săli de masaj, de biliard, de popice, de lectură și de alte utilități. Apele balneare și nămolul erau recunoscute în vindecarea unor boli precum reumatismul, bolile de piele (Psoriazis, Pruriga) și durerile de oase (Caries și Necrosis)⁷⁵⁵. Stațiunea beneficia de personal medical calificat și se afla sub administrația hotelierului Marko Tomić⁷⁵⁶.

Raportul Consiliului Administrativ al eparhiei Timișoara, nr.A 1567/1024 ex 1902, prezentat în ședința acestuia din 11 decembrie 1902, arată că din cauza unui management defectuos practicat de conducerea obștii complexul a acumulat mari datorii⁷⁵⁷. Pentru rezolvarea situației grele în care se afla complexul asaltat de creditori, care cereau executarea silită, Consiliul Administrativ l-a însărcinat pe unul din membrii săi, Paja Jeremić, să rezolve această dificilă problemă. Acesta prin efortul și prestața sa, a reușit să convingă o instituție bancară să ofere obștii bisericești un împrumut cu care aceasta putea să achite creditorilor datoriile. Cum banca a condiționat ca împrumutul pe care trebuia să-l acorde obștii bisericești să fie garantat de obștea politică care, deși în prima fază acceptase acest lucru, datorită unor intrigi s-a răzgândit în ultimul moment. Creditorii s-au adresat cu plângeri justiției, care în urma deliberării a dispus vinderea complexului și restituirea datoriilor⁷⁵⁸.

În urma acestui fapt, Consiliul Administrativ a mai făcut unele demersuri pentru recuperarea complexului, dar fără nici un rezultat.

5.4.3.Sesiile parohiale și proprietățile funciare.

Pe lângă biserici și clădiri, parohiile mai dispuneau și de proprietăți funciare, care reprezentau o importantă sursă de venit. O parte din aceste proprietăți funciare o

⁷⁵⁴ *Ibidem*.

⁷⁵⁵ *S.M.G* an.VIII, nr.19, 1910, p.303.

⁷⁵⁶ *Ibidem*.

⁷⁵⁷ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.326-327.

⁷⁵⁸ *Ibidem*, p.327-328.

constituiau sesiile parohiale. Acestea, potrivit paragrafului 10 din Rescriptul imperial din 1868 (cap.I, subcap.B.), reveneau preoților pe lângă plata lor anuală și casa parohială gratuită de care trebuiau să beneficieze⁷⁵⁹. În cazul că parohiile nu dispuneau de sesie, atunci ele erau obligate să plătească preoților echivalentul bănesc al acestora, care potrivit paragrafului 12 din Rescript era stabilit la 300 de coroane⁷⁶⁰.

De sesii sau echivalentul bănesc al acestora beneficiau în întregime doar preoții parohi care erau titulari, adică aceia care au ocupat locul prin concurs și au fost aleși, în timp ce ajutorii acestora primeau doar jumătate din sesie, respectiv jumătate din echivalentul bănesc⁷⁶¹. Administratorii parohiilor-cei care administrau temporar-primeau un sfert din sesie, respectiv echivalentul bănesc al acesteia. Astfel în parohiile care aveau preoți titulari, care beneficiau integral de veniturile sesiei, sesiile se numeau active. În cele care parohiile nu aveau preoți titulari sesiile se numeau inactive. O altă categorie a sesiilor erau cele „temporar vacante” care, după cum le arată și denumirea, erau acele sesii care prin decesul sau mutarea preotului, la fel ca și parohia, deveneau vacante (nu beneficia de ele nimeni până la ocuparea parohiei).

După cum arată documentele, în anul 1886 eparhia Timișorii avea 106 sesii active, 9 ½ sesii vacante temporar și 32 de sesii inactive⁷⁶². Pravila Fondului Eparhial, adoptată în ședința Adunării Eparhiale din 16 aprilie 1898, stabilea prin paragraful 6 ca veniturile obținute din sesiile inactive și cele „temporar vacante” să intre în Fondul Eparhial⁷⁶³.

În anul 1902, după cum este consemnat în raportul Consiliului Administrativ Eparhial nr.1567/1024 ex 1902, prezentat la ședința din 11 decembrie 1902, eparhia avea în acel an în total 110 sesii, a căror valoare era estimată la 1.167.500 coroane⁷⁶⁴. Tot în acel an obștile bisericesti, în afară de sesii, mai aveau în posesie 4.888 de jugăre de pământ, a căror valoare era estimată la 2.104.120 coroane⁷⁶⁵.

Din cele expuse mai înainte, reiese că numărul sesiilor în anul 1902 s-a redus față de anul 1886 cu 41 ½ sesii, fapt care trebuie pus pe seama procesului de separare ierarhică.

În anul 1906 numărul sesiilor active era de 103⁷⁶⁶, iar cel al sesiilor inactive era de 30 ½⁷⁶⁷. Valoarea sesiilor inactive era estimată în acel an la suma de 20.000 de coroane. Sesiile inactive, după cum reiese din documentele eparhiei, erau date în arendă prin

⁷⁵⁹ *Reskript 1868*, p.2.

⁷⁶⁰ Acest echivalent bănesc era stabilit pentru eparhiile Vârșeț și Timișoara. Celelalte eparhii aveau stabilită altă sumă. (După *Reskript 1868*, p.2.).

⁷⁶¹ *Reskript 1868*, p.4-5.

⁷⁶² *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.73.

⁷⁶³ *Ibidem*, p.202.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, p.326.

⁷⁶⁵ *Ibidem*.

⁷⁶⁶ *Idem*, II, p.192.

licitații publice la care trebuiau să participe și reprezentanți din partea eparhiei. La fel se proceda și cu celelalte pământuri aflate în posesia obștilor bisericesti.

Din documentele eparhiei reiese că obștile s-au preocupat permanent de a-și spori atât suprafețele funciare cât și calitatea acestora. Mărirea suprafețelor se realiza prin cumpărare și donații ale credincioșilor, iar sporirea calității terenurilor se făcea prin schimbul de terenuri sau prin vânzarea terenurilor slab productive și achiziționarea a altora noi. Toate aceste operații se făceau cu aprobarea Consiliului Administrativ Eparhial.

În perioada 1888-1898, următoarele obști bisericesti și-au sporit suprafețele agricole prin cumpărare: Sâmpetru 13 ½ jugăre și ¼ sesie, Krstur 322 jugăre și 2 jugăre pentru cimitir, Saravola 2 jugăre, Vranjevo, Dinjaș 43 jugăre și ½ sesie, Padej 24 jugăre și Foieni 4 jugăre⁷⁶⁸.

În același mod în perioada 1903-1905 și-au mărit suprafețele agricole și obștile: Saravola 105 jugăre, Nagifala 14 jugăre și 106 stânjani, Sent Mikloș 33 jugăre și 1025 stânjani, Sent Marton 12 jugăre, Oroslamoș o vie, Magiarski Čanad o grădină, aprobându-i-se cumpărarea a încă 12 jugăre pământ⁷⁶⁹.

Între 1906-1908, cu acordul Consiliului Administrativ Eparhial, au cumpărat noi terenuri obștile: Padej 33 jugăre, Srpska Crnja, Čenej o grădină de 200 stânjani și Tisa-Idjoș 333 ½ jugăre⁷⁷⁰, iar între anii 1909-1912, același lucru s-a realizat în obștile: Sent Mikloș 2 grădini, Nemet 2 jugăre, Čenej 371 stânjani, Tisa Sent Mikloș 8 jugăre, Knez 272 stânjani, Vranjevo 15 jugăre și Elemir 8 jugăre și 405 stânjani, la care se mai adaugă alte 3 jugăre pentru fundația M. Mihailovici⁷⁷¹.

În scopul îmbunătățirii calității terenurilor, cu aprobarea Consiliului Administrativ Eparhial, obștile au vândut terenuri spre a achiziționa altele mai bune. Astfel în perioada 1888-1898, au vândut terenuri obștile: Soka 4 jugăre și Mehala 27 jugăre⁷⁷². Ultima obște, după cum reiese din documente, a făcut acest lucru pentru achitarea datoriei față de români. Între 1903-1905, Consiliul a aprobat efectuarea schimburilor de terenuri obștilor Karlovo și Melenci și vânzarea unor terenuri ale obștilor Deska (întreg pământul bisericesc), Veliki Sent Mikloș (o grădină), Kumane (7 jugăre și 1390 stânjani)⁷⁷³.

Vânzările de terenuri agricole în scopul achiziționării altora mai bune au continuat și în perioadele următoare. Astfel între 1906-1908, au vândut terenuri obștile: Bočar o vie și o bucată de pământ, Saravola 400 stânjani, Vranjevo 300 stânjani, Turska Kaniža 620 stânjani și o grădină de 831 stânjani și Veliki Sent Mikloș 33 jugăre și 1025 stânjani⁷⁷⁴.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, p.184.

⁷⁶⁸ *Idem*, I, p.132-133.

⁷⁶⁹ *Idem*, II, p.206-207.

⁷⁷⁰ *Idem 1906-1908*, p.178.

⁷⁷¹ *Idem 1909-1912*, p.94-95.

⁷⁷² *Idem 1872-1905*, I, p.132-133.

⁷⁷³ *Idem*, II, p.207,212.

⁷⁷⁴ *Idem 1906-1908*, p.181.

O altă sursă prin care obștile bisericești și-au mărit suprafețele agricole au fost donațiile în natură ale credincioșilor. Astfel, între anii 1903-1905, de donații cu terenuri au beneficiat obștile: Sirig, care a primit de la soții Čira și Alexandra Nedeljkov 24 de jugăre pentru ajutorarea școlii confessionale; Giala, care a primit o vie, de la Sofia Lancoška; Dinjaș, care a primit de la Živa Putić și Zorka Stojanović peste 3 jugăre⁷⁷⁵. Pe aceeași cale a donațiilor, în perioada 1909-1912, și-au sporit proprietățile funciare și obștile: Srpska Crnja, care a primit de la Gavra și Caja Nedin, un jugăr de pământ; Kanak, 800 stânjeni, de la Jelisaveta Župunski; Tisa Sent Mikloș, 8 jugăre de la Miloș Veselinov; Čoka, 1 jugăr de la Darinka Gojković; Vranjevo, 80 de jugăre, de la doctorul Veselin Glavaški; Sent Petar, 7 jugăre, de la Danica Djordjević și Turski Bečej, care a primit 8 jugăre, de la soții Nikola și Draga Tucakov⁷⁷⁶.

În urma acestor operații efectuate în fondul funciar al obștilor, la sfârșitul Primului Război mondial, după cum a consemnat protopopul Slobodan Kostić într-una din lucrările sale, eparhia Timișorii avea în posesie pământ în suprafață totală de 7217 jugăre și 389 stânjeni⁷⁷⁷. Din acestea, 192 jugăre și 468 stânjeni constituiau pământul mitropolitan, 277 jugăre și 18 stânjeni, constituiau fondul ierarhic (pământul sesiilor inactive), 7 jugăre și 93 stânjeni erau ai grădinii episcopale, 3685 de jugăre constituiau pământul mănăstirilor, 31 jugăre și 235 stânjeni, erau partea din fondul Agora Gal și 3024 jugăre și 175 de stânjeni, care constituiau pământul obștilor bisericești⁷⁷⁸.

5.4.4. Fondurile eparhiei Timișoara

Rescriptul imperial din anul 1868 prevedea, prin paragraful 24 al secțiunii I subcapitolul B, ca din sesiile care rămân vacante după aplicarea normelor de reducere a preoțimii (sesiile inactive), să se constituie un fond ierarhic pentru ajutorarea preoților a căror „dotație” nu era corespunzătoare⁷⁷⁹.

Paragraful 25 din același Rescript prevedea ca preoțimea parohială (protopopii, preoții parohi, ajutoari de preoți și diaconii) să înființeze un fond pe toată mitropolia, destinat să ajute vădulele și orfanii preoților. Următorul paragraf prevedea că până la înființarea acestui fond, vădulele, orfanii protopopilor și ai preoților parohi să beneficieze timp de un an după moartea soților sau a părinților de jumătate din veniturile acestora⁷⁸⁰.

În înființarea celor două fonduri lucrurile nu s-au mișcat repede. După cum reiese din raportul Adunării Eparhiale din anul 1872, în acel an fondurile nu erau încă înființate.

⁷⁷⁵ *Idem*, 1872-1905, II, p.218-219.

⁷⁷⁶ *Idem*, 1909-1912, p.103-105.

⁷⁷⁷ S.Kostić, *Šematizam 1924*, p.79-87.

⁷⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁷⁹ *Reskript 1868*, p.3.

⁷⁸⁰ *Ibidem*.

La ședința Adunării Eparhiale din 28 martie din același an, parohul din Knez, Nikola Nikolić, a propus printre altele ca eparhia să înființeze 3 fonduri: unul pentru văduvele și orfanii preoților, unul pentru văduvele și orfanii învățătorilor și un fond școlar pentru elevii săraci⁷⁸¹. La cele 3 propuneri, Adunarea eparhială a hotărât ca ele să fie trimise spre lămurire secțiunilor în a căror competență intrau⁷⁸².

La ședința Adunării eparhiale din 26 februarie 1876 s-a propus ca sesiile inactive, până la înființarea fondului ierarhic, să rămână în proprietatea obștii care le deține, iar venitul obținut de pe urma acestora să fie folosit de obștea bisericească pentru necesitățile bisericești și școlare. Propunerea a fost acceptată⁷⁸³.

La o altă ședință a Adunării Eparhiale, cea din 17 noiembrie 1887, doctorul Živko Bogdan, raportor și membru al Consiliului Administrativ eparhial, în prezentarea propunerii consiliului pentru înființarea unui fond eparhial a arătat „că în această eparhie nu există nici un fond din care să se acopere cheltuielile organelor de conducere eparhiale”⁷⁸⁴.

În propunerea de înființare a unui fond eparhial, Consiliul Administrativ a identificat 3 surse care ar fi permis înființarea fondului. Prima sursă ar fi fost aceea ca asupra fiecărui credincios din eparhie să se impună o taxă de un creițar, ce ar fi însemnat ca de la cei 147000 de credincioși cât număra în acel an eparhia să se adune 1470 de forinți⁷⁸⁵. A doua sursă ar fi fost acea sumă ce s-ar fi primit de la societățile de asigurări, în cazul că toate obștile și-ar fi asigurat bisericile și clădirile⁷⁸⁶. A treia sursă ar fi acea sumă ce s-ar aduna din donațiile benevole ale unor credincioși⁷⁸⁷.

După prezentarea acestor propuneri care au fost acceptate, raportorul Živko Bogdan a propus ca membrii Adunării să dea îndrumări Consiliului Administrativ în vederea întocmirii un statut pentru administrarea fondului eparhial, care să fie înaintat viitoarei Adunări eparhiale spre aprobare⁷⁸⁸.

Statutul fondului eparhial a fost adoptat în ședința Adunării Eparhiale din 16 (28) aprilie 1898⁷⁸⁹. Numele statutului era de *Pravila Eparhijskog Fonda srpske pravoslavne dieceze Temisvarske* (Pravila Fondului Eparhial al diecezei ortodoxe sârbe Timișoara). Pravila sau statutul avea 14 paragrafe. În primul paragraf se arăta că fondul a fost înființat din necesitatea ca cele 3 organe de conducere ale eparhiei: Consistoriul

⁷⁸¹ R.E.U.T 1872-1905, I, p.6.

⁷⁸² *Ibidem*.

⁷⁸³ *Ibidem*, p.54.

⁷⁸⁴ *Ibidem*, p.100.

⁷⁸⁵ *Ibidem*, p.101.

⁷⁸⁶ Suma în cauză a fost estimată la 600-700 de forinți.

⁷⁸⁷ Tot atunci doctorul Živko Bogdan a comunicat adunării că deja s-au înscris cu suma de 100 forinți anual următorii donatori: episcopul Georgije Branković, Dr. Živko Bogdan, Pavle Jeremić, cu suma de 50 de forinți anual pe toată durata vieții, protopopul Djordje Vlahović și preotul Teodor Petrović din Arad cu suma de 10 forinți pe toată durata vieții sale.

⁷⁸⁸ R.E.U.T 1872-1905, I, p.102.

⁷⁸⁹ *Ibidem*, p.200-204.

Eparhial, Consiliul Administrativ și Consiliul Școlar eparhial să-și poată îndeplini întru totul atribuțiile lor, așa cum prevedea Dispoziția *Despre organizarea temporară a eparhiilor* din 1871. Se mai preciza că fondul a fost creat pe baza paragrafului 36 ale aceleiași dispoziții⁷⁹⁰. În paragraful 2 se menționează că fondul trebuia să asigure plata funcționarilor din cancelarii și să ofere ajutor bisericilor și școlilor sărace.

Paragraful 3 stipula faptul că până la creșterea fondului și până când Adunarea eparhială nu va lua o altă hotărâre, din acest fond se vor cheltui sume numai pentru plata revizorului eparhial (600 forinți anual), pentru plata canțelistului (160 forinți anual), plata zilierului eparhial (72 forinți), plata îngrijitorului cancelariei (60 forinți) și pentru alte trebuințe ale cancelariei, dacă acestea nu se încadrează în suma de 300 de forinți primită de la fondurile național bisericești, pentru plata secretarului eparhial (300 forinți anual), plata arhivarului (300 forinți), la ajutorarea școlilor din Monoștor, Ečka, Gir, Knez, Kraljevac, Mali Bečkerek, Tolvadija și Herneakovo, în sumă totală de 745,75 forinți anual. Această sumă se va acorda numai învățătorilor calificați, până când Congresul nu va emite o hotărâre definitivă privind ajutorarea tuturor obștilor care nu pot asigura plata minimă a învățătorilor de 300 de forinți. În mod special, se specifică ajutorarea obștii bisericești Tornja cu 100 de forinți anual⁷⁹¹.

Paragraful 4 stabilește că toate obștile din dieceză sunt datoare ca, începând cu 1 ianuarie 1899, să verse în acel fond sume echivalente cu plata ce se plătea protopopului anual⁷⁹². Se mai prevedea ca acele obști care primeau ajutor din fondul ierarhic central pentru completarea salariului preotului, vor plăti 1 creițar pentru fiecare credincios. Toate obștile erau obligate de a plăti sumele datorate fondului, până la data de 1 octombrie ale fiecărui an.

Mănăstirile Bezdin și Sf.Gheorghe, după cum prevedea paragraful 5 al Pravilei, trebuiau să plătească anual, începând cu 1 ianuarie 1899, sumele de 100 respectiv, 50 de forinți.

Sursele de alimentare ale fondului, după cum stabilea paragraful 6 erau: întreg venitul de la sesiile temporar vacante din obștile mixte; procentul (rabatul) acordat de societățile de asigurare pentru clădirile obștilor bisericești și donațiile benevole ale unor obști, societăți sau persoane fizice⁷⁹³.

Fondul urma să fie pus sub protectoratul episcopului diecezan, iar administrarea acestuia urma să se facă de Consiliul Administrativ Eparhial. (par.7).

Paragraful 9 stabilea că, până la hotărârea Adunării Eparhiale ca din fondul eparhial să se cumpere imobile, banii urmau să fie depuși într-o casă de consemnațiuni sigură și

⁷⁹⁰ *Ibidem*, p.200.

⁷⁹¹ *Ibidem*, p.201.

⁷⁹² Taxa plătită protopopului era de 3% din venitul obștii.

⁷⁹³ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.202.

la nevoie să se acorde împrumuturi pe baza unor garanții imobiliare. Orice împrumut era acordat după ce cazul era în prealabil studiat de fiscalul eparhial⁷⁹⁴.

Consiliul Administrativ eparhial, conform paragrafului 10 din Pravilă, era obligat ca în fiecare an, în luna decembrie, să prezinte în ședința sa plenară antecalculul fondului pentru anul următor.

Paragraful 11 arăta că în aceeași casă de bani, pe lângă fondul eparhial, să fie păstrat și fondul de depozit care trebuia să fie administrat tot de Consiliul Administrativ.

Revizorul eparhial, potrivit paragrafului 12, întocmea trimestrial un raport despre starea fondului pe care apoi îl prezenta Consiliului Administrativ Eparhial care, după ce-l analiza, îl făcea public prin intermediul presei. Situația financiară era finalizată în ședința plenară a tuturor celor trei secțiuni eparhiale, Adunarea Eparhială păstrându-și dreptul de revizie la cel mai înalt nivel.

Pentru orice pagubă suferită de fond, conform paragrafului 13, răspundea Consiliul Administrativ, căruia îi era încredințată administrarea nemijlocită a fondului.

Ultimul paragraf, cel de-al 14-lea, stabilea că pravila intra în vigoare imediat ce Adunarea eparhială o aproba și rămânea valabilă până când aceasta o va schimba⁷⁹⁵.

În raportul Consiliului Administrativ nr.A 1567/1024 ex 1902, prezentat la ședința din 11 decembrie 1902, se arăta cu regret că obștile își vărsau cu mare întârziere sumele datorate fondului. Astfel în anul 1899, valoarea fondului trebuia să se ridice la suma de 16289, 98 coroane. Din această sumă s-au încasat în acel an doar 1890,86 coroane, fondul rămânând descoperit cu suma de 14.408,12 coroane⁷⁹⁶. Cea mai mare parte a datoriei revenea obștilor bisericești. Aceiași situație s-a consemnat și pentru anii 1900, 1901 și 1902⁷⁹⁷.

În calitatea sa de administrator nemijlocit, Consiliul Administrativ s-a preocupat constant de identificarea a noi surse care să alimenteze fondul și să crească valoarea acestuia. Astfel, după cum reiese din raportul Consiliului Administrativ nr.A 1192/1158 ex 1904, prezentat Adunării eparhiale la ședința acesteia din 4 (17) noiembrie 1904, Consiliul a venit cu noi propuneri menite să crească valoarea fondului.

Persoanele fizice sau juridice ce urmau să cotizeze au fost împărțite în 3 categorii: membrii binefăcători (cei care se obligă să plătească cel puțin 500 de coroane în cel mult 5 rate anuale), membri fondatori (cei care se obligă să plătească cel puțin 100 de

⁷⁹⁴ *Ibidem*, p.203.

⁷⁹⁵ *Ibidem*.

⁷⁹⁶ *Ibidem*, p.329.

⁷⁹⁷ În anul 1900, valoarea fondului trebuia să fie de 18027,56 coroane. Din această sumă s-au achitat doar 3736,40 coroane, rămânând o datorie de 14291,16 coroane. În anul 1901, din cele 20682,59 coroane cât trebuia să aibe fondul, s-au achitat doar 1867,34 coroane, rămânând o datorie de 18815,25 coroane. În anul 1902, valoarea fondului era de 20722,64 coroane, din care s-au încasat doar 4718,56 coroane. Datoria către fond s-a ridicat la 16004,08 (După R.E.U.T 1872-1905, I, p.329.).

coroane în cel mult 5 rate anuale) și membri cotizanți (care se obligă să plătească 4 coroane anual)⁷⁹⁸.

Ca alte surse de creștere a fondului s-au mai stabilit: episcopul să deponă la instalare 1000 de coroane și anual 100 de coroane; stareții (arhimandriții) la instalare 100 coroane, egumenii la instalare 50 de coroane, stareții (arhimandriții) anual 10 coroane, egumenii anual 5 coroane, locțiitorii de egumeni la instalare 10 coroane și anual 2 coroane; protopopii la instalare 50 de coroane și anual 10 coroane; parohii la instalare în parohii de clasa I-II 20 de coroane, la parohii de clasa III-IV 15 coroane, în parohii de clasa V-VI 10 coroane; parohii, anual în parohii de clasa I-II 8 coroane, în clasa III-IV 6 coroane, în clasa V-VI 4 coroane; candidații la concursul pentru ocuparea parohiei 2 coroane, candidații la hirotonie 10 coroane (atât pentru diacon cât și pentru preot), învățătorii la instalare 5 coroane și anual 1 coroană; secretarul eparhial la instalare 20 coroane și anual 5 coroane, subsecretarul eparhial la instalare 5 coroane și anual 2 coroane; referentul școlar eparhial la instalare 20 coroane și anual 5 coroane; revizorul eparhial la instalare 5 coroane și anual 2 coroane; antreprenorii în construcții 1% din costul lucrării contractuale, parohii puși la administrarea celei de-a doua parohii vor plăti ½ din venitul obținut de la aceasta; parohii puși la administrarea celei de-a doua parohii în afara locului unde slujesc, plătesc ¼ din venitul celei de-a doua parohii; călugării puși să administreze parohii 10% din venitul parohiei⁷⁹⁹.

Adunarea Eparhială a cerut Consiliului Administrativ ca această propunere de la 1 ianuarie 1905 să fie transpusă în practică și la următoarea adunare să prezinte un raport în acest sens, precum și alte propuneri cu privire la mărirea surselor de alimentare a fondului⁸⁰⁰.

Pe baza hotărârilor Adunării Eparhiale din 4 (17) noiembrie, în ce privește mărirea surselor de finanțare a Fondului Eparhial, conducerea eparhiei a lansat un apel eparhioților (nr.18/18 ex 1904) de a participa cu donații la Fondul Eparhial⁸⁰¹.

După cum arată documentele, apelul n-a rămas fără răspuns. În calitate de membri binefăcători și fondatori s-au înscris mai multe persoane fizice și juridice. Astfel în categoria membrilor binefăcători s-au obligat: episcopul Georgije Letić cu suma de 2000 coroane, Vladimir Matijević din Zagreb 1000 coroane, Sima Mičalov din Timișoara 500 coroane, obștea bisericească Velika Kikinda 500 coroane⁸⁰². În categoria membrilor fondatori s-au înscris obștile: Sirig, Mokrin, Tomja, Batanja, Timișoara-Grad, Vașahid, Sent Mikloș, Srpski Krstur și Timișoara Fabrik, fiecare cu 100 de coroane⁸⁰³. Tot în categoria membrilor fondatori s-au mai încadrat: Asociația țărănească (zadruga) Batanja, Asociația

⁷⁹⁸ R.E.U.T 1872-1905, I, p.389-390.

⁷⁹⁹ *Ibidem*, 390-391.

⁸⁰⁰ *Ibidem*, p.391.

⁸⁰¹ *Idem*, II, p.225.

⁸⁰² *Ibidem*.

⁸⁰³ *Ibidem*, p.225-226.

de binefacere „Srpkinja” Timișoara, Asociația de binefacere „Srpkinja” din Sent Mikloș, egumenul mănăstirii Sf. Gheorghe, Stevan Nikolić, preoții Mihajlo Pandurović (Batanja), Milivoj Popović (Fenlak), Dušan Ćudić (Djala), Isidor Nikolić (Gad), Alexandar Popović (Soka), Ljubomir Ljotić (locțiitorul referentului școlar), Bogdan Popović (învățător Bečkerek), Ljubica Tapavica (Boka), Sofia Damianović (Fabrik), Sava Kle (funcționar județean Bečkerek), Nika Radović (negustor Sent Mikloș), Mila Lukić (Sent Mikloș), Spasoie Jajagin (Krstur), fiecare cu câte 100 de coroane⁸⁰⁴.

Numărul membrilor cotizanți s-a mărit și în anii următori⁸⁰⁵, fapt ce a făcut ca valoarea fondului să crească an de an, după cum arată datele din tabelul de mai jos⁸⁰⁶:

Valoarea Fondului eparhial între anii 1904-1910

Anii	Suma în	
	coroane	creițari
1904	119668	11
1905	126649	99
1906	130409	67
1907	132796	14
1908	134861	46
1909	139221	70
1910	142437	26
1911	147929	26

În anul 1912, cu puțin înainte de desființarea autonomiei bisericești și școlare, pe baza hotărârilor organelor de conducere eparhiale, ale Consistoriului eparhial, nr.K 530/250 ex 1912 și Consiliului Școlar eparhial nr.III 578/392 ex 1912, s-a înființat *Fondul de Învățământ al eparhiei Timișoara* ca anexă a Fondului Eparhial⁸⁰⁷.

Tot în acel an s-a adoptat și *Pravila temporară a Fondului de învățământ a eparhiei Timișoara* al cărei conținut a fost publicat în revista Srpski Mitropolijski Glasnik⁸⁰⁸. La sfârșitul textului pravilei, episcopul Georgije Letić arăta că aceasta a fost emisă din considerentul „ca dorința înălțătoare a fostelor organe autonome național-

⁸⁰⁴ *Ibidem*, p.226.

⁸⁰⁵ În anul 1906 și-au înscris numele între membrii fondatori: Dr.Ljubomir Pavlović (Vranjevo), Dr.Bogdan Davidović, avocat Ilija Radić, Marko Bogdan (negustor), singelul Dr.Georgije Zubković, (secretar eparhial) Dr.Živko Bogdan, Casa de consemnațiuni din Turski Becej, Ilija Beleslijin (preot Fabrik) și Rada Novakov (Mokrin).(După *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.227) vezi și *R.E.U.T 1906-1908*, p.192-193.

⁸⁰⁶ *S.M.G an.X*, nr.1, 1912, p.11; *R.E.U.T 1909-1912*, p.119.

⁸⁰⁷ *Idem an.XI*, nr.4, 1913, p.62.

⁸⁰⁸ *Ibidem*, p.62-64.

bisericești, să nu rămână nerealizată în condițiile noii stări survenite în organizarea eparhiei”⁸⁰⁹.

Pravila noului fond avea 10 paragrafe. În primul paragraf se menționează că fondul a fost creat din necesitatea ajutorării învățământului pe teritoriul eparhiei Timișoara, pe baza paragrafelor 1 și 2 ale pravilei Fondului eparhial adoptată în anul 1898.

Paragraful 2 al noii pravile arăta că în fondul de învățământ vor intra cotizațiile membrilor „binefăcători”, „fondatori” și „cotizanți”.

Sumele care trebuiau să le plătească membri din cele 3 categorii ca să-și dobândească calitatea respectivă erau aceleași ca și în cazul membrilor fondului eparhial, de 500, 100 respectiv 4 coroane⁸¹⁰.

Paragraful 3 stabilește ca membri „cotizanți” (cei care plăteau 4 coroane anual), când ajungeau să achite suma de 100 de coroane dobândeau calitatea de membri „fondatori”. De asemenea, membrii „fondatori”, la achitarea sumei de 500 de coroane, deveneau din membri fondatori membrii binefăcători. Numele membrilor „binefăcători”, respectiv al celor „fondatori”, urmau să fie trecute pe o listă specială ce se va păstra la Consistoriul Eparhial, pentru a fi trecute apoi în dipticul viilor și morților eparhiei spre a fi pomenite odată pe an în biserica din Timișoara-Grad (par.4).

Alături de cotizațiile celor 3 categorii de membri, în fondul de învățământ mai intrau sumele vărsate de: învățători, 5 coroane după depunerea jurământului, de referentul eparhial, 20 de coroane când acesta intra în slujbă, de constructorii clădirilor școlare, 1% din sumă; de episcop din dispensele acordate și se percepea ½ din sumă din amenzile aplicate învățătorilor în urma încălcării unor norme din Pravila disciplinară (par.5).

Tot în fond mai intrau, după cum prevedea paragraful 6, și sumele obținute de la „cel de-al doilea tas”, de la liturghiile săvârșite la praznicele împărătești, ale Maicii Domnului și de Sf.Sava; donațiile anuale ale obștilor bisericești propuse de Consiliul parohial; donațiile strânse la praznicul Vidovdan⁸¹¹ de la preoți, învățători, Consiliul școlar și de la elevi; donațiile anuale adunate de la societățile bancare, asociațiile țărănești, societățile de lectură, asociațiile femeilor, asociațiile corale și sportive; o jumătate din suma încasată de la programele artistice ale elevilor; suma de 1% din vânzarea cărților, manualelor și formularelor școlare cedată de tipografii, un procent din cheltuielile de drum ale membrilor care participau la ședințele organelor de conducere eparhiale și din succesiunile testamentare făcute de „prieteni bisericii și ai școlii”⁸¹².

Administrarea fondului de învățământ se făcea după regulile stabilite de Pravila fondului eparhial (par.7). După paragraful 8 al pravilei preoțimea parohială, învățătorii, Consiliul parohial, Consiliul Școlar local, împreună cu președintele obștii bisericești prin

⁸⁰⁹ *Ibidem*, p.65.

⁸¹⁰ *Ibidem*, p.63.

⁸¹¹ Praznic închinat Sf.Țar Lazăr și mucenicilor de la Câmpia Mierlei 15 iunie 1389.

⁸¹² *SMG*, an.XI, nr.4, 1913, p.64.

natura funcției și atribuțiilor lor erau mandatarii și organele executive, care trebuiau să conlucreze la progresul acestui fond. Din fondul de învățământ se puteau acoperi cheltuielile prevăzute numai atunci când atingea pragul de 50000 coroane (par.9). Ultimul paragraf stipula că ducerea la îndeplinire a acestor pravile îi revine episcopului.

Un alt fond ce a existat în eparhia Timișoarei a fost *Fondul Episcopului Georgije Letić pentru ajutorarea copiilor preoților și învățătorilor*. Inițial episcopul Letić a dorit să înființeze un fond a cărui menire era de a întreține un convict (internat) pentru elevii din primul an de învățământ mediu. În acest scop, el a trimis Consistoriului Eparhial o comunicare (nr.212/zap 1904) în care arăta că este dispus să cedeze venitul anual dobândit în urma publicării Catihisis-ului său în sumă de 2000-3000 coroane⁸¹³. Cum nu s-a reușit ridicarea convictului, fondul s-a reprofilat pe acordarea de burse copiilor preoților și învățătorilor. În anul 1905 valoarea acestui fond era de 2506,14 coroane⁸¹⁴, iar la sfârșitul anului 1908 de 7858 de coroane⁸¹⁵. Între anii 1909-1911 fondul a crescut cu 2891,89 coroane, ajungând la sfârșitul anului 1911 să numere 10750,76 coroane⁸¹⁶. În perioada 1909-1911 au beneficiat de burse cuprinse între 200 și 400 de coroane 6 tineri⁸¹⁷.

5.4.5. Fundațiile

Pe lângă fondurile amintite, în eparhia Timișoara, pe perioada supusă studiului, au existat și fundații cu caracter umanitar, constituite la nivelul obștilor bisericești. Acestea funcționau după un statut legal, bucurându-se de girul favorabil al autorității politice și ecleziastice. Alături de ajutorarea bisericilor și școlilor, care constituia un scop prioritar, fundațiile s-au implicat și în ajutorarea unor activități sociale și culturale, toate având drept scop unic de a contribui la propășirea spirituală, culturală și socială a poporului sârb.

După cum arată documentele, în anul 1878, în eparhia Timișoara, existau mai multe fundații cu caracter caritabil. Cele mai însemnate funcționau în centre urbane precum: Timișoara, Arad, Veliki Bečkerek, Velika Kikinda⁸¹⁸.

În Timișoara, în 1878, funcționau următoarele fundații: Fundația Francisc I, Fundația Persida Makri Stoiković, Fundația Sofija Pavlović-Skarlato și Fundația Lazar Skarlato.

Fundația „Francisc I”, consta dintr-un imobil situat în imediata apropiere a bisericii Timișoara Grad, al cărui venit era în anul 1878 de 8000 forinți anual. Clădirea a fost ridicată în anul 1824 de 127 de „fondatori”, între care apar și nume cunoscute,

⁸¹³ R.E.U.T 1872-1905, II, p.58.

⁸¹⁴ *Ibidem*, p.233.

⁸¹⁵ *Idem* 1906-1908, p.206.

⁸¹⁶ *Idem* 1909-1912, p.120.

⁸¹⁷ *Ibidem*.

⁸¹⁸ S.Bolmanac, *Şematizam 1878*, p.169-180.

precum cele ale episcopului Stevan Avakumović, arhimandritului mănăstirii Sf.Gheorghe, Pavle Kenghelac și arhimandritului mănăstirii Bezdin, Augustin Petrović⁸¹⁹.

Fundația funcționa pe baza unui statut aprobat de autoritatea politică și bisericească. În statut era prevăzut că veniturile fundației trebuiau în primul rând să acopere cheltuielile de întreținere a preotului paroh, a capelanului și diaconului, apoi „ să întrețină cântarea bisericească și să asigure alte trebuințe ale bisericii în cazul că venitul bisericesc nu era de ajuns ”⁸²⁰. Al treilea scop al fundației era acela de „ ajutorarea copiilor săraci sârbi buni la învățătură ”⁸²¹.

Tot după prevederile statutului, sfântul patron al clădirii era Sf.Sava și în fiecare an la prăznuirea acestui sfânt trebuiau să fie amintiți la liturghie numele fondatorilor morți și vii⁸²². După slujbă trebuia să se țină parastasul membrilor decedați.

Fundația Persida Makri Stojković a fost întemeiată prin testament de persoana cu același nume⁸²³. Clădirea lăsată prin testament obștii bisericești Timișoara Grad avea un venit anual de 10000 de forinți. Scopul fundației era acela de a ajuta 46 elevi sârbi de ambele sexe. După dorința fondatoarei, obștea bisericească trebuia să organizeze oficierea unui parastas în ziua în care aceasta a murit, la care să participe toți elevii ce beneficiau de ajutor din acest fond⁸²⁴.

Fundația Sofia Pavlović-Skarlato a fost înființată de Sofia Pavlović, născută Skarlato, care a lăsat prin testament obștii Timișoara Grad o casă cu un etaj, din a cărei chirie se obțineau anual 4500 forinți. Scopul fundației era de acordarea de burse elevilor⁸²⁵.

Fundațiile Persida Makri Stojković și Fundația Sofija Pavlović Skarlato funcționau și în anul 1905. Ambele sunt amintite în documentele eparhiei, în contextul în care Ministerul Cultelor și Învățământului a cerut de la organele de conducere eparhiale să i se trimită spre supervizare actele contabile ale celor două fundații, administrate la acea vreme de obștea bisericească Temișvar-Grad⁸²⁶.

⁸¹⁹ *Ibidem*, p.169-170.

⁸²⁰ *Ibidem*, p.169.

⁸²¹ *Ibidem*.

⁸²² În anul 1878 în viață se mai afla un singur fondator, Atanasie Dečko. (După S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.170.).

⁸²³ Aceasta a trecut la cele veșnice pe 17 iunie 1849.

⁸²⁴ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.171.

⁸²⁵ *Ibidem*, p.172.

⁸²⁶ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.219; Valoarea bănească a celor două fundații se cifra în anul 1905 la 221120 coroane pentru fundația Persida Makri Stoicović, respectiv 65200 coroane pentru fundația Sofia Pavlović Scarlato. Tot în anul 1905, obștea bisericească Temișvar Grad mai avea în administrare fundațiile: Krstić-10233,84 coroane, fundația Mita Popović 944,46 coroane, fundația Suzana Riznić 2100 coroane, fundația George Predanović 1624 coroane, Julia Funtak 8400 coroane, fundația Cristina Nicolici 234,24 coroane și fundația Radičević 200 coroane. (După Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.755-756.).

Fundația Lazar Skarlato a fost înființată de fratele Sofiei Pavlović, Lazar Skarlato, care a lăsat prin testament înainte de 1878 obștii bisericești Timișoara Grad casa sa cu un etaj, a cărei chirie se ridica la suma de 4000 forinți anual „pentru ajutorarea cu burse a elevilor sârbi săraci”⁸²⁷.

În Arad, în anul 1878, erau amintite următoarele 8 fundații: Fundația educațională, Fundația preoțească I, Fundația preoțească II, Fundația predicală, Fundația parastasuală, Fundația Pavle Marković, Fundația văduvelor, Fundația elevilor săraci și Fundația de binefacere.

Fundația educațională a fost înființată în anul 1798 de Sava Tekelia, de unii din membrii familiei sale, precum sora sa Alka de Putnik și alți 37 de membri, dintre care unii nobili⁸²⁸. Scopul inițial al fundației era acela de a ajuta copiii săraci, iar mai apoi scopul s-a schimbat în a ajuta copiii buni la învățătură. La înființare, valoarea bănească a fundației se cifra la 10600 forinți. Întrucât statutul de funcționare al fundației s-a pierdut, aceasta a ajuns să fie administrată în anul 1878 „de mâini străine”⁸²⁹.

Fundația preoțească I a fost întemeiată de Sava Tekelia la 1 martie 1822 „pentru îmbunătățirea stării preoțimii”⁸³⁰. Până la sfârșitul anului 1868 a fost administrată de un consiliu special desemnat de scrisoarea testamentară a fondatorului, după care a trecut sub administrarea obștii bisericești.

Fundația preoțească II l-a avut ca membru fondator tot pe Sava Tekelija și a fost înființată tot pentru ajutorarea preoțimii, care slujea la biserica ridicată de el. Încă în 1814, Tekelija a donat acestei fundații suma de 10000 forinți. În 1878 capitalul fundației a ajuns la 15000 forinți⁸³¹.

Fundația predicală a avut același fondator (Sava Tekelija), având drept obiectiv stimularea preoților în a ține predici în limba sârbă, la biserica hramul Sf.Ap.Petru și Pavel ctitorită de el. Pentru fiecare predică ținută preoții primeau câte 2 forinți⁸³². În 1878 capitalul fundației era de 2944,18 forinți și era administrat de obștea bisericască și școlară.

Fundația parastasuală a fost înființată la 15 august 1781, când prima fondatoare, Alka Savić, a donat 12 forinți⁸³³. După această dată, donațiile au crescut odată cu numărul membrilor. Astfel în perioada 1786-1865, capitalul fundației a crescut cu 2845,12 forinți. Între membrii care au finanțat fundația, figura sora lui Sava Tekelia și poeta

⁸²⁷ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.172.

⁸²⁸ *Ibidem*.

⁸²⁹ *Ibidem*, p.173.

⁸³⁰ *Ibidem*.

⁸³¹ *Ibidem*.

⁸³² *Ibidem*.

⁸³³ *Ibidem*.

Eustahia Arsić. În 1878 capitalul acestei fundații era administrat de obștea bisericească și se cifra la 1895,12 forinți⁸³⁴.

Fundația Pavle Marković a fost înființată la 25 noiembrie 1827 de fondatorul Pavle Marković, care a donat suma de 1400 forinți pentru acordarea a două burse la 2 elevi de gimnaziu. A funcționat până în anul 1854, când a devenit inactivă⁸³⁵. În anul 1878, avea un capital de 794,37 forinți și se afla sub administrarea obștii bisericești.

Cele două fundații: **Fundația văduvelor și Fundația copiilor de școală săraci** au funcționat până în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea. Numele fondatorilor, după cum arată Stevan Bolmanac în șematismul său, era necunoscut. În anul 1878, Fundația văduvelor sărace avea un capital de 679,08 forinți, iar cea a copiilor de școală săraci un capital de 686,98 forinți⁸³⁶.

Ultima din fundațiile din Arad, **Fundația de binefacere**, a fost înființată în anul 1841 de Sava Tekelija, Lazar Sečanski și Petar Stojanović, cu scopul ajutorării oamenilor vârstnici. În anul 1878 fundația nu se mai afla în administrarea obștii bisericești Arad⁸³⁷.

La Bečkerek, în anul 1878, sunt amintite următoarele fundații: Fundația Steva Dimitrijević. Fondatorul ei a fost Steva Dimitrijević, care a donat 4000 de forinți „în scopuri școlare”⁸³⁸, Fundația Nestor Dimitrijević, constituită în scopul acordării de burse și Fundația Gaja Adamović, fondată de persoana cu același nume pentru „educarea tinerelor fete”⁸³⁹. În 1905 capitalul acestei fundații era estimat la 50000 coroane⁸⁴⁰. Tot în anul 1905, în aceeași localitate, mai existau: Fundația Aleksandar Trifunac constituită „pentru ajutorarea săracilor”⁸⁴¹, Fundația Stana Solarev-Radivojević, constituită pentru îmbrăcarea copiilor săraci, al cărei capital în 1905 era de 5400 coroane⁸⁴², Fundația Djoka și Sosa Ranisavljev, cu un capital de 5744,80 coroane în anul 1905, care avea drept scop acordarea de burse⁸⁴³, Fundațiile Mladen Tabaković și Juliana Aleksandrović, al căror scop era „îmbrăcarea copiilor săraci”⁸⁴⁴.

⁸³⁴ *Ibidem*, p.174.

⁸³⁵ Și celelalte fundații din Arad au devenit inactice undeva la sfârșitul secolului al XIX și începutul secolului XX. Șematismul lui Mata Kosovač, întocmit pe baza datelor din 1905, nu le amintește. (După Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.666.).

⁸³⁶ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.174.

⁸³⁷ *Ibidem*.

⁸³⁸ *Ibidem*, p.176.

⁸³⁹ *Ibidem*.

⁸⁴⁰ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.697.

⁸⁴¹ În 1905 avea un capital de 4000 coroane.

⁸⁴² Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.697.

⁸⁴³ *Ibidem*.

⁸⁴⁴ *Ibidem*.

În Kikinda, în 1878, erau fundațiile: Kuzman Racković care împreună cu soția sa au lăsat un fond de 40000 forinți pentru înființarea unei școli de fete de grad superior⁸⁴⁵, Fundația Terezija Laković, care inițial a avut un fond de 3000 de forinți menit pentru dotarea copiilor săraci cu haine și rechizite școlare⁸⁴⁶, Fundația *Districtul Kikinda*, care pentru ajutorarea școlii pedagogice din Sombor a alocat suma de 10000 forinți și alți 10000 de forinți pentru susținerea teatrului popular⁸⁴⁷. Dintre aceste fundații, în anul 1905 mai funcționa doar Fundația Terezija Laković. În acel an capitalul fundației era de 7200 coroane⁸⁴⁸. În același timp în localitate subzistau și fundațiile: *George Radak* cu un capital de 40000 de coroane, pentru ridicarea unei preparandii în Kikinda⁸⁴⁹; *Fundația ucenicilor sârbi ortodocși* cu un capital de 18000 de coroane și alte 2 fundații cu un capital mai mic⁸⁵⁰.

Demne de a fi amintite aici sunt succesiunile testamentare și fundațiile din Ciacova. Astfel, pe 13/25 martie 1889 Mita Roșulović a înființat o fundație "pentru asigurarea supraviețuirii bisericii ortodoxe sârbe și școlii confesionale" din localitate, donând în acest scop 3 case, 2 jugăre grădină și 62 jugăre arătură (în hotarul comunei) și 65 jugăre la Petroman în valoare totală de 37.500 forinți⁸⁵¹. Tot în Ciacova în 1888, Nikola Kilița a înființat un fond pentru cumpărarea casei în care s-a născut cunoscutul cărturar sârb Dositej Obradović, donând în acest scop suma de 600 de forinți. În 1928, fondul a ajuns la suma de 24.000 coroane, iar în 1949 a fost lichidat de comuniști. Un alt fond din Ciacova a fost înființat în 1890 de Asociația Cizmarilor din localitate, care au donat pentru prăznuirea Sf. Spiridon, patronul lor spiritual, suma de 320 de forinți⁸⁵².

În anul 1902, Iuliana Djordjević a donat bisericii sârbe din localitate casa sa în valoare de 8000 de coroane sub numele de *Fundația Djordje Ostoić*⁸⁵³. În 1904, Ecaterina, văduva lui Djordje Cvetković, a donat bisericii casa sa în valoare de 10.000 de coroane, pentru a servi drept casă parohială⁸⁵⁴.

O altă succesiune testamentară consemnată în Ciacova este cea a Milevei Marincović, care a lăsat bisericii casa sa cu nr. 748. După cum reiese din arhiva parohiei, martorii care au asistat la întocmirea succesiunii au fost toți de naționalitate germană⁸⁵⁵.

⁸⁴⁵ S. Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.177.

⁸⁴⁶ *Ibidem*.

⁸⁴⁷ *Ibidem*.

⁸⁴⁸ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.719.

⁸⁴⁹ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.217.

⁸⁵⁰ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.719.

⁸⁵¹ Arh.Par.Ciakova, *Letopis*, p.29.

⁸⁵² *Ibidem*, p.30.

⁸⁵³ *Ibidem*, p.31.

⁸⁵⁴ *Ibidem*, p.32.

⁸⁵⁵ *Ibidem*.

În obștile bisericești de la țară au mai funcționat fundații pe o perioadă mai scurtă la Sirig⁸⁵⁶, Melenci (fundațiile Bibić, Šisman și Nesić)⁸⁵⁷ și Djala (fundațiile Mita Filipović, Axentije Milosev, Darinka Rusov, Milan Popov, Emilija Savić)⁸⁵⁸.

Alături de fonduri și fundații, obștile bisericești și școlare au mai beneficiat și de dispoziții testamentare lăsate de unii credincioși obștilor. O bună parte din aceste dispoziții testamentare au fost amintite la subcapitolele precedente ale acestei lucrări.

5.5. Clerul eparhiei Timișoara

5.5.1. Instrucția clerului

Până la intrarea în vigoare a Rescriptului imperial din 1868, candidații la preoție din cuprinsul mitropoliei Karlovițului s-au pregătit la școlile teologice din Sremski Karlovci, Vârșeț, Pakraț și Arad⁸⁵⁹. Dintre acestea, cea mai veche era cea din Sremski Karlovci. Ea a fost întemeiată de mitropolitul Pavle Nenadović în anul 1749 și a funcționat până la moartea acestuia în anul 1768⁸⁶⁰. Școala și-a reluat activitatea în anul 1794 și a funcționat până în anul 1872, când a fost reorganizată pe principiile Rescriptului imperial din 1868⁸⁶¹.

Paragraful 96, din secțiunea III a Rescriptului, prevedea că în mitropolia sârbă a Karlovițului există o singură școală teologică de nivel superior la Sremski Karlovci⁸⁶². Durata acestei școli era de 4 ani (par. 106) și în ea erau primiți doar acei elevi care au absolvit gimnaziul superior și au luat examenul de „maturitate” - bacalaureatul (par. 105). Comisia la examenul de admitere în școala teologică era compusă din: trimisul patriarhului în calitate de președinte al acesteia, un vicepreședinte și referentul duhovnicesc al Consistoriului mitropolitan, în calitate de membru (par. 107).

După cum prevedea paragraful 97 al Rescriptului, la școala teologică de grad superior din Karlovci se predau următoarele discipline: Introducere în teologia generală, Limba slavonă, Limba greacă, Introducere în Vechiul și Noul Testament, Istoria bisericească, Exegeza biblică, Dogmatica teologică, Liturgică, Morală, Omiletică, Teologie pastorală, Pedagogie și metodică, Omiletică practică (scris și oral), Drept

⁸⁵⁶ R.E.U.T 1872-1905, II, p.218.

⁸⁵⁷ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.726.

⁸⁵⁸ *Ibidem*, p.673.

⁸⁵⁹ Cele 3 școli: Vârșeț, Pakraț și Arad au fost înființate în anul 1822. Cele din Vârșeț și Pakraț au fost desființate în 1867. (După Nikola Gavrilović, *Srpsko-rumunsko Klirikalno učilište u Vršcu (1822-1867)* în vol. Srbi i Rumuni, Beograd-Novi-Sad, 1997, p.236.).

⁸⁶⁰ Gioko Slepčević, *Istorija SPC II*, p.76.

⁸⁶¹ Problema reorganizării școlilor teologice s-a pus încă la Sinodul arhieresc din 1863, când constatându-se un excedent de cadre preoțești, s-a hotărât desființarea unor școli teologice și s-a optat pentru menținerea celei de la Karloviț.

⁸⁶² *Reskript 1868*, p.24.

bisericesc, Economia rurală și dietetică și Cântare bisericească cu Tipic⁸⁶³. Toate materiile trebuiau, conform paragrafului 98, să se predea în limba sârbă, excepție făcând Dogmatica, care se preda în limba slavonă.

Școala teologică a funcționat fără statut până în anul 1897 când, la propunerea Sinodului, a fost elaborat unul. Acest statut a fost modificat și completat în anul 1906⁸⁶⁴. În conformitate cu statutul din 1906, alături de absolvenți de gimnaziu cu examenul de bacalaureat, puteau să candideze și elevii care au absolvit gimnaziile reale. Materiile laice puteau fi predate de profesori laici, iar cele teologice de preoți-profesori.

Tot după statutul din 1906, în școala teologică din Karloviț se predau următoarele materii: Filozofia (Logica, Psihologia, Metafizica, Istoria filozofiei), Introducere în Teologia generală, Teologie fundamentală, Pedagogie și Metodică, Catehetică, Teologie omiletică (istorie și practică), Drept bisericesc, Istoria Bisericii universale, Istoria Bisericii Sârbe, Pastorală, Cântare și Tipic bisericesc, Limba slavonă, Limba greacă, Igienă și Dietetică și Apicultura⁸⁶⁵.

În anul școlar 1904-1905, pe lângă școala teologică s-a deschis și un seminar teologic cu sprijinul material și moral al patriarhului Georgije Branković, care a funcționat împreună cu școala teologică, până în anul școlar 1913-1914, când din cauza războiului cursurile au fost întrerupte. Până în anul 1920, când s-a înființat Facultatea de teologie de la Belgrad, cu foștii profesori și elevi ai Școlii teologice din Karloviț, în sălile de clasă ale acesteia s-au mai susținut câteva examene, la cursurile fără frecvență, după anul 1920 sălile clădirii fiind cedate Facultății de teologie Sf.Sava din Belgrad⁸⁶⁶.

Din șematismele vremii reiese că majoritatea clericilor eparhiei Timișoara și-au făcut studiile la Școala teologică din Karloviț. Astfel, după cum arată șematismul lui Mata Kosovac din 1905, din cei 106 preoți care deserveau atunci parohiile eparhiei Timișoara, doar 6 au absolvit școala clericală la Vârșet, 4 pe cea de la Arad, 2 seminarul la Belgrad și unul la Zadar, toți ceilalți fiind absolvenți ai Școlii teologice din Karloviț⁸⁶⁷. De remarcat este și faptul că toți cei care n-au făcut școala teologică la Karloviț, erau preoți mai în vârstă, care și-au terminat studiile până în 1867.

Conducerea eparhiei, conform raportului de activitate al Consistoriului eparhial cu nr.K 44/2 ex 1906, a acordat o atenție deosebită pregătirii cadrelor preotești. După cum se arată aici „preocuparea Consistoriului pentru viitorii clerici, începe din momentul în care tinerii acestei eparhii, au intrat în școlile teologice, evidența acestora purtându-se cu mare strictețe”⁸⁶⁸. Același document arată că: „de când, pe lângă Școala teologică din Karloviț s-a deschis și un seminar, din acel timp, în acesta se primesc și tineri din

⁸⁶³ *Ibidem*.

⁸⁶⁴ Nikola Gavrilović, *Karlovačka Bogoslovija (1794-1920)*, Sremski Karlovci, 1984, p.166.

⁸⁶⁵ *Ibidem*, p.168.

⁸⁶⁶ *Ibidem*.

⁸⁶⁷ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.666-761.

⁸⁶⁸ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.12.

această eparhie (4 la număr), care beneficiază în mod gratuit de studii la recomandarea episcopului diecezan⁸⁶⁹. Același raport mai arată că, la Karloviț în anul școlar 1902/3, din eparhia Timișoara studiau 16 elevi, în anul școlar 1903/1904-14 elevi și în anul școlar 1904/5-12 elevi⁸⁷⁰. Între 1903-1905 au terminat „cu succes” studiile 14 elevi: 4 în 1903, 6 în 1904 și 4 în 1905. Din aceștia au fost hirotoniți 8 absolvenți⁸⁷¹.

Candidații ce urmau a fi hirotoniți, după cum se mai arată în raport, înainte de a merge la parohii, erau chemați la practică la sediul episcopiei și „abia după săvârșirea în mod suficient acesteia, erau trimiși spre locurile lor”⁸⁷².

Înainte de a merge la parohii, candidații trebuiau să-și ia examenul de titularizare, după cum prevedea capitolul VI al Rescriptului din 1868. Conform cu prevederile cuprinse în acest capitol, primirea titularurii era condiționată de susținerea acestui examen (par.1)⁸⁷³. De acest examen erau scutiți doar foștii profesori de la Școala teologică și învățătorii care au predat religia în școlile de grad mediu, dacă au făcut acest lucru cel puțin 5 ani cu rezultate bune (par.2). La examen puteau participa doar acei candidați care erau de trei ani în cinul preoțesc și care aveau referințe bune în ce privește activitatea și starea lor morală (par.3). De la examenul de titularizare erau excluși cei care, prin comportamentul lor, au dat dovadă că nu sunt vrednici de a primi titularura (par.4)⁸⁷⁴.

Examenul pentru primirea titularurii se ținea o dată pe an la sediul de reședință al eparhiei, într-una din lunile de vară, unde participau toți candidații (par.5).

Comisia de examinare era desemnată de episcopul diecezan și în aceasta intrau membrii consistoriali, profesori de seminarii și preoți parohi. La fiecare examen trebuiau să participe cel puțin 3 examinatori (par.7)⁸⁷⁵.

Examenul era susținut scris și oral, din următoarele materii: Dogmatică, Exegeză, Morală, Drept bisericesc, Teologie pastorală, Catehetică și Predică. Se făcea mențiunea că la examen trebuiau evitate întrebările de tip școlastic, cerându-se să se pună accent pe acelea cu conținut practic (par.8).

Proba scrisă trebuia susținută sub supravegherea strictă a unuia din membrii comisiei, care trebuia să vegheze „să nu existe înșelăciuni sau să se folosească mijloace

⁸⁶⁹ *Ibidem*.

⁸⁷⁰ *Ibidem*.

⁸⁷¹ *Ibidem*, p.13.

⁸⁷² *Ibidem*.

⁸⁷³ *Reskript 1868*, p.32.

⁸⁷⁴ *Ibidem*.

⁸⁷⁵ În anul 1912, după cum arată raportul prezentat la ședința Consistoriului Eparhial din 5(18) octombrie 1912, comisia de examinare la examenul de titularură era formată din Arhimandrit Dr.Georgije Zubković pentru Exegetică, protopopul Jovan Novaković-Drept bisericesc, preotul Jug Stanikić-Pastorală, Liturgică, Tipic și Cântare bisericească și preotul Ilija Beleslijin-Cateheză și Predică (După *SMG* an.XI, nr.2, 1913, p.32.).

nepermise” (par.9)⁸⁷⁶. La acest examen candidații, pentru a-și arăta calitățile în ce privește predica și catehizarea, trebuiau să susțină oral în fața comisiei aceste probe (par.9). La sfârșitul examenului, candidaților li se elibera adeverința de reușită (par.10).

Candidații care nu luau examenul doar la o materie, puteau să-l mai susțină odată doar din materia respectivă. În cazul că nu au luat examenul la două sau mai multe materii, ei trebuiau să susțină din nou examenul de titularizare din toate materiile (par.11)⁸⁷⁷.

După cum se arată în documente, în perioada 1903-1905, Consistoriul eparhiei Timișoara s-a preocupat constant de organizarea examenelor de titularizare după regulile în vigoare. La aceste examene „au fost primiți preoți fără a se ține seama de numărul de ani avuți în slujbă, iar Consistoriul în perioada 1903-1905, nu a fost pus în situația ca să excludă pe vreunul din candidați de la participarea la examen”⁸⁷⁸.

Mai mult de atât, pentru a veni în sprijinul absolvenților școlilor teologice, prin actul K 168/zap ex 1905, Consistoriul a prevăzut că vor fi primiți la examen numai acei absolvenți care vor fi în stare să aducă adeverințe de la preotul paroh, din locul de reședință, că au exersat în cunoașterea și săvârșirea tuturor îndatoririlor ce revin preoțimii parohiale⁸⁷⁹.

După ce luau examenul de titlatură, preoții se puteau prezenta la concursul pentru ocuparea unei parohii, după cum prevedea paragraful 53, subcapitolul G, secțiunea I din Rescript. Acest concurs avea loc în parohiile care au rămas vacante, prin decesul parohului (respectiv ajutorului de paroh), mutarea acestuia, pierderea calității datorită săvârșirii unor abateri sau prin demisia acestuia⁸⁸⁰. Consistoriul avea obligația să anunțe ținerea concursului prin intermediul unei publicații sârbe (par.55). La concurs se puteau prezenta preoți din întreaga eparhie „dacă făceau dovada că au avut până atunci o viață moral religioasă strict corespunzătoare și dacă aveau luat examenul de titlatură” (par.56)⁸⁸¹. Consistoriul avea obligația să verifice toate cererile și actele depuse de candidați, iar pe cei care nu întruneau una din condițiile necesare să-i respingă (par.57).

După ce Consistoriul făcea verificarea candidaților, alegerea efectivă a candidaților era încredințată obștii bisericești, respectiv Adunării eparhiale a acesteia (par.58). La alegerea efectivă a preotului paroh, respectiv a ajutorului de preot, Consistoriul își trimitea un reprezentant.

Alegerea o făceau membrii Adunării parohiale, care pe o foaie de hârtie își exprimau votul în favoarea unuia din candidați. În cazul că un candidat întrunea 2/3 din voturi, atunci numele acestuia era trimis la Consistoriu spre confirmare. În cazul când 2 sau 3

⁸⁷⁶ Reskript 1868, p.33.

⁸⁷⁷ *Ibidem*.

⁸⁷⁸ R.E.U.T 1872-1905, II, p.47-48.

⁸⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁸⁰ Reskript 1868, p.14.

⁸⁸¹ *Ibidem*, p.15.

candidații primeau cele mai multe voturi, dar nu întruneau 2/3 din acestea, atunci numele lor era trimis la Consistoriu, care confirma pe unul din aceștia (par.58)⁸⁸².

Consiliul parohial avea sarcina să vegheze la alegerea candidaților, încât să nu se comită ilegalități (par.59). În prezența delegatului Consistoriului, adunarea parohială trebuia să întocmească un proces verbal în care să se consemneze cu exactitate numărul și numele membrilor Adunării implicați în procesul de vot, desfășurarea cursului alegerilor cu rezultatul votului și cu toate observațiile făcute de unii membri ai adunării, precum și numele concurenților (par.60). În termen de cel mult 3 zile, trebuia trimisă Consistoriului o copie raportului întocmit, care, în cel mult 6 săptămâni de la desfășurarea concursului, alegea și confirma pe unul dintre candidații care au întrunit cel mai mare număr de voturi sau, în cazul în care un candidat întrunea 2/3, îl confirma pe acesta și îi întocmea formalitățile de instalare (par.61).

Conducerea eparhiei Timișoara, după cum reiese din documente, s-a îngrijit permanent ca parohiile vacante să fie completate la timp. Pentru a asigura validitatea alegerii, pe lângă verificarea atentă a dosarelor candidaților, Consistoriul, la propunerea episcopului diecezan, prin actul K 38/zap ex 1905, a dispus ca înainte de organizarea concursului să se ceară Consiliului administrativ eparhial confirmarea că Adunarea parohială respectivă este organizată statutar⁸⁸³.

În cazul că nici unul din candidați nu a întrunit 2/3 din voturi Consistoriul, uzând de prevederile paragrafului 61, secțiunea I subcapitolul G, numea el candidatul și avea mereu grijă ca, la o calificare egală, să numească acel candidat care a primit cele mai multe voturi. De asemenea, pentru asigurarea corectitudinii, Consistoriul invalida rezultatul concursului, în cazul că se constatau unele nereguli. Astfel, este consemnat faptul că sub numărul K 56/59 ex 1903, Consistoriul a invalidat alegerea ajutorului de preot din Sent Petar, din considerentul că acesta a influențat concursul prin declarațiile sale, afirmând că în cazul alegerii sale, nu va căuta niciodată să fie plătit după prevederile rescriptuale, mulțumindu-se cu plata în „bir” și „stolă”⁸⁸⁴.

Într-un alt raport al Consistoriului, nr K 44/2 ex 1906, se explica din ce cauză multe parohii sunt deservite de administratori și nu de preoți titulari. Același raport arăta că din cauza sărăciei unele parohii, neputând să asigure preotului nici salariul clasei celei mai de jos, nimeni nu voia să se prezinte la concursul organizat de acestea pentru ocuparea postului. Asemenea parohii erau de regulă administrate de monahii mănăstirilor sau de candidații tineri abia hirotoniți, care după o scurtă perioadă se prezentau la concursul organizat pentru ocuparea unei parohii mai mari. Cum acest fapt s-a repercutat negativ asupra vieții bisericești, Consistoriul sub nr.K 578 zap 1905, a dispus organizarea

⁸⁸² *Ibidem.*

⁸⁸³ *R.E.U.T 1872-1905, II, p.47-48.*

⁸⁸⁴ *Ibidem, p.48.*

concursului în parohiile unde se aflau administratori, fără a se ține seama de dorința obștilor⁸⁸⁵.

O altă problemă, ce a apărut la începutul secolului XX, era aceea că unii din absolvenții școlilor teologice amânau să intre în cinul preoțesc. La inițiativa episcopului Letiț, Sfântul Sinod a luat în dezbateră această problemă și prin actul M 138/Sin 58 din 1911, a hotărât ca acei absolvenți care în termen de doi ani nu intră în cinul preoțesc, să fie supuși examinării la toate materiile din anul patru de studiu⁸⁸⁶.

Grație eforturilor depuse, conducerea eparhiei a reușit să-și asigure în perioada supusă cercetării necesarul de preoți, fapt ce reiese și din datele tabelului de mai jos⁸⁸⁷:

Evoluția numărului clericilor Eparhiei Timișoara între anii 1878-1911

Anul	Numărul clericilor după funcția deținută						Total număr clericici
	Preoți parohi	Ajutori de preoți	Adminis-tratori parohi	Ajutori de protopopi	Diaconi	Cape-lani	
1878	97	24	6	-	4	3	134
1886	68	6	25	3	3	3	108
1896	52	17	31	-	4	7	111
1900	47	22	28	1	2	-	100
1902	51	15	30	2	3	-	101
1905							106
1908	59	18	23	3	2	-	105
1911	64	20	15	3	2	-	104

Faptul că numărul clericilor, după cum se arată în tabel, a scăzut de la 134 în 1878 la 104 în 1911, trebuie pus pe seama aplicării reducerii preoțimii, prevăzută de prevederile paragrafului 5 din cap.I subcapitolul A, din Rescriptul imperial din 1868.

Demn de menționat în cazul clericilor eparhiei Timișoara, este faptul că unii din aceștia s-au remarcat prin scrierea unor lucrări cu caracter istoric, literar, teologic și

⁸⁸⁵ *Ibidem*, p.46.

⁸⁸⁶ *SMG an. IX nr.26/1911*, p.471.

⁸⁸⁷ La realizarea tabelului s-au folosit date din următoarele surse: *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.73, 121; *Idem*, II, p.79; *Idem 1906-1908*, p.146; *Idem 1909-1912*, p.157; S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.89, 93, 95, 98; D.Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.284.

pedagogic. Între aceștia merită amintiți: Stevan Bolmanac⁸⁸⁸ și Evghenije Letica⁸⁸⁹, autori a două importante șematisme; Nenad Barački⁸⁹⁰ și Dobrivoj Nikolić⁸⁹¹, autori de monografii parohiale; doctor Petronije Trbojević, autor a unei lucrări teologice foarte curajoase pentru acel timp, despre reformele bisericești care ar trebui introduse în Biserica Ortodoxă⁸⁹².

5.5.2. Starea materială a clerului

Starea materială a clerului a fost reglementată de paragrafele 10-26 din subcapitolul B, secțiunea I, a Rescriptului imperial din 1868⁸⁹³.

Conform paragrafului 10 „dotația” preoților consta în: a) o sesie în natură, acolo unde aceasta exista sau compensația bănească a acesteia; b). plata anuală în bani, în locul stolei și birului; c) casă parohială gratuită. Cum despre sesiile preoților și casele parohiale s-au făcut referiri în capitolul anterior, în cele ce urmează vom face doar referirile necesare cu privire la plata preoților. Aceasta, după cum prevedea paragraful 13, era stabilită în principiu în funcție de clasele parohiei în care activa preotul⁸⁹⁴. Astfel pentru preoții care deserveau parohii de categoria I, plata anuală era stabilită la 1000 de forinți, pentru cei care deserveau parohii de categoria a-II-a la 800 forinți, pentru cei din categoria a-III-a la 700 forinți, pentru cei de categoria a-IV-a la 600 forinți, pentru cei din categoria a-V-a la 500 forinți și pentru cei de categoria a-VI-a la 400 de forinți⁸⁹⁵. Paragraful 13 mai prevedea că, în funcție de starea materială a parohiilor, acestea fără a ține seama de numărul de credincioși care determina clasa, puteau să mărească sau să micșoreze clasa

⁸⁸⁸ Stevan Bolmanac, preot paroh la Neuzina, a publicat în anul 1878 la Pančevo lucrarea *Šematizam Istočno Pravoslavne Mitropolije Srpske u Austro-Ugarskoj god. 1878*.

⁸⁸⁹ Evghenije Letica, protodiacon și notar eparhial, a publicat la Sremski Karlovci în 1897 lucrarea *Prvi Šematizam srpske pravoslavne Eparhije Temišvarske za godinu 1897*.

⁸⁹⁰ Nenad Barački, preot în Ivanda (1906-1907) și apoi catihet și profesor de muzică la școala pedagogică din Sombor (1920-1930). A publicat mai multe lucrări de muzică religioasă, dintre care cele mai importante sunt: *Notni Zbornik Novi Sad 1923*, *Liturghija Svetog Jovana Zlatoustog 1928* și o monografie a localității Bega Sent Djurac.

⁸⁹¹ Dobrivoj Nikolić, preot și doctor în științe politice al Universității din Cluj din 1915. A publicat monografia *Pravoslavna Srpska Parohija u Srpskom Krsturu krajem 1908 god*, Turska Kaniža 1909 și *Srbi u Banatu Novi Sad 1941*.

⁸⁹² Petronije Trbojević, doctor în științe politice și în teologie. A fost hirosesit protodiacon de patriarhul Lukijan Bogdanović la Karloviț pe 10 octombrie 1908 și apoi, a fost numit notar eparhial la Timișoara. În 1931 a publicat la Sremski Karlovci lucrarea *O crkvenim reformama* în care propune scurtarea liturghiei ortodoxe, împărtășirea cu mai multe lingurițe, reforma calendarului și permiterea celei de a doua căsătorii la preoți.

⁸⁹³ *Reskript 1868*, p.2-5.

⁸⁹⁴ Acestea după cum s-a arătat atunci când s-au făcut referiri la parohii, erau stabilite în funcție de numărul credincioșilor.

⁸⁹⁵ *Reskript 1868*, p.3

de salarizare a preotului. Încadrarea parohiei într-o clasă de salarizare sau alta se făcea și cu implicarea obștii politice.

Pentru a se putea acoperi lipsurile în dotația preoților, existente în unele obști, era permis ca din fondul intangibil să se acorde un ajutor între 6000-7000 forinți, dar numai cu condiția ca obștile bisericești în cauză să facă dovada că numărul preoților este în conformitate cu prevederile Rescriptului și taxa bisericească (cultul) aplicată este de 20 creștari (par.13).

Plata anuală a preotului era stabilită de obștea bisericească în prezența autorității politice locale, în funcție de clasa parohiei sau, dacă era cazul, în funcție de starea materială a acesteia. Taxa bisericească era colectată împreună cu impozitul de către reprezentanții autorității politice locale, fiind apoi acordată lunar preotului pe bază de chitanță (par.14).

Paragraful 15 stabilea slujbele religioase pe care preotul trebuia să le săvârșească credincioșilor fără plată⁸⁹⁶, iar paragraful 16 pe cele cu plată⁸⁹⁷, care aduceau un venit suplimentar preoților. Alte facilități de care beneficiau preoții erau lemnele pentru încălzirea locuinței. (par.19).

Ajutorii de preoți, după cum prevedea paragraful 20, beneficiau de jumătate din veniturile preoților titulari, până când nu luau concursul de numire la o parohie. Obștile bisericești care doreau să aibe și diacon, trebuiau să obțină acordul Consistoriului și să se oblighe să-i plătească acestuia un salariu anual de cel puțin 400 forinți (par.21).

Protopopii, alături de drepturile de care beneficiau în calitatea lor de preoți parohi, mai beneficiau de un procent de 3% din suma pe care obștile bisericești din protopopiat o încasau din contribuția parohială a credincioșilor (par.22). Mai târziu acest procent a fost mărit la 4%⁸⁹⁸.

Pentru ajutorarea văduvelor și copiilor orfani ai preoților Rescriptul, prin paragraful 24 al secțiunii I, subcapitolul B, a prevăzut ca din sesiile inactive să se înființeze un fond ierarhic, din care aceștia să fie ajutați. Până la înființarea acestui fond, după cum prevedea

⁸⁹⁶ Slujbele care trebuiau săvârșite fără plată de preoți erau: rugăciunea la însemnarea pruncului, rugăciunea la femeia lăuză, botezul, spovedania, împărțășania, înmormântarea și pomenirea morților o dată pe an, sfințirea apei la Bobotează, eliberarea de extrase din registrele matricole (După Reskript 1868, p.3-4).

⁸⁹⁷ Slujbele care se săvârșeau cu plata preoților erau: înmormântarea, dacă aceasta era săvârșită de preotul din altă localitate 2 forinți, protopopului în aceeași situație 4 forinți, diaconului 2 forinți, pentru sfințirea apei la praznic 20 creștari, pentru parastas cu liturghie 2 forinți, pentru parastas fără liturghie 1 forint, pentru pomenirea morților la cimitir 10 creștari, respectiv 50 creștari; pentru pomenirea la ectenie în biserică 10 creștari, pentru diferite rugăciuni 40 creștari; la săvârșirea tainei Sf.Maslu fiecărui preot 1 forint; pentru citirea evangheliei 1 forint, pentru slujba tăierii colacului 60 creștari; pentru parusie 75 creștari, pentru sărindar 10 creștari (După Reskript 1868, p.4; R.E.U.T 1872-1905, I, p.52-53).

⁸⁹⁸ Mita Klicin, *Uredba*, p.38; SMG an.XIV nr.17, 1916, p.250.

următorul paragraf, văduvele și copiii orfani ai preoților urmau să beneficieze, pe timp de un an, de jumătate din veniturile în bani și natură avute până atunci de preotul decedat.

Din cauza sărăciei unele obști nu puteau asigura preoților plata prevăzută în Rescript (plata rescriptuală) și, în această situație, plăteau preoții după vechiul sistem prin bir și stolă. Cum vechiul sistem de plată prin bir și stolă persista, organele de conducere autonome ale eparhiei s-au văzut silit să-l „legifereze temporar”. Astfel, după cum reiese din procesul verbal al ședinței Adunării Eparhiale, ținută pe 26 februarie 1876, la punctul 180 s-a prevăzut „ca în obștea unde nu există un fond ca să se achite plata preotului, acolo acesta să se facă pe calea birului și stolei”⁸⁹⁹, pe care obștile le vor strânge cu ajutorul „tutorilor”⁹⁰⁰. Mai departe se arată că birul trebuia strâns în perioada 1 august-15 septembrie și persoanele care nu-l puteau achita în natură, o puteau face și în bani, la prețul pieței. În cazul că acesta nu putea fi strâns în totalitate, atunci obștea bisericească trebuia să se adreseze obștii politice și să ceară executarea silită. Produsele strânse urmau să fie vândute prin licitație, banii intrând în casieria obștii bisericești. S-a mai stabilit ca „stola” să fie plătită obștii în avans, atunci când se solicita săvârșirea vreunui serviciu religios, iar banii să intre în casieria obștii bisericești⁹⁰¹.

La punctul 196 de pe ordinea de zi s-a stabilit ca înainte de intrarea în vigoare a acestei hotărâri, Consiliul Administrativ Eparhial să trimită o comisie în acele obști care nu dispun de nici un fond sau fundație pentru întreținerea preotului, care împreună cu preoții și reprezentanții obștii să stabilească în mod concret, în funcție de numărul credincioșilor și a altor criterii, în ce categorie de plată să încadreze obștea și în conformitate cu aceasta să stabilească cuantumul birului, ce trebuia dat de fiecare parohian pentru întreținerea preotului⁹⁰². Pentru a dobândi caracter legal, respectivele hotărâri ale Adunării urmau să fie trimise cu titlu de propuneri Consiliului Congresului.

În raportul Consiliului Administrativ eparhial nr.A 125/zap ex 1898, prezentat la ședința plenară din 18 martie 1898, se arată că în mai multe rânduri s-au emis ordine obștilor bisericești să-și plătească preoții în bani, dar cu toate acestea, după cum se arată mai departe în raport, „și astăzi unele obști bisericești își plătesc preoții lor în bir și stolă: Monoștor, Nadjlak, Nadjfala, Sent Ivan, Pečka, Sent Petar, Tomja, Fenlak, Čenej, Gir, Lukarevac, Stančevo, Hernjakovo, Mali Bečkerek, Nemet, Ofsenica, Parac și Tolvadžia”⁹⁰³. În raport se mai arată că unele din obștile amintite mai sus, deși pun aceasta pe seama sărăciei, nu sunt îndreptățite să o facă, mai ales că unele beneficiau de ajutoare pentru plata preoților din Fondul ierarhic central. Raportul enumeră apoi obștile care au beneficiat de ajutoare din partea fondului amintit: Monoștor 200 forinți, Crna

⁸⁹⁹ R.E.U.T 1872-1905, I, p.51.

⁹⁰⁰ „Tutorii erau membrii ai Consiliului parohial însărcinați să poarte grija bolnavilor și săracilor”.

⁹⁰¹ R.E.U.T 1872-1905, I, p.51.

⁹⁰² *Ibidem*, p.52.

⁹⁰³ *Ibidem*, p.134-135.

Bara 100 forinți, Sent Ivan 200 forinți, Kanak 200 forinți, Keča 250 forinți, Šurjan 200 forinți, Gir și Tolvadija împreună 200 forinți, Knez 200 forinți, Kraljevac 200 forinți, Lukarevac 200 forinți, Hernjakovo 200 forinți, Petrovo Selo 200 forinți, Mali Bečkerek 100 forinți, Parac 200 forinți, Stančevo 200 forinți și Fenj 200 forinți⁹⁰⁴.

Coborârea în clasă a unei parohii atrăgea după sine și coborârea clasei de salarizare a preoților. Astfel, în perioada 1888-1898, au avut loc, după cum se arată în raportul Consiliului Administrativ, reduceri ale salariului preoților ca urmare a coborârii claselor parohiilor Mokrin, Srpska Crnja, Tisa Sent Mikloș, Turska Kaniža⁹⁰⁵.

În mod analog, urcarea în clasă superioară a parohiei atrăgea după sine și ridicarea clasei de salarizare a preotului. Între 1906-1908 este consemnat faptul că de ridicarea clasei de salarizare a preotului, ca urmare a urcării în clasă a parohiilor, au beneficiat preoții din obștile: Karlovo, Nemet, Vašahid, Modoș, Timișoara Fabrik și Sent Petar⁹⁰⁶.

Deși organele de conducere eparhiale s-au străduit în mod constant să introducă plata rescriptuală în obștile unde plata preoților se făcea încă după vechiul sistem al stolei și birului, la sfârșitul anului 1905 plata rescriptuală nu era aplicată în obștile: Monoștor, Nagilak, Sent Ivan, Pečka, Sent Petar, Tornja, Fenlak, Crna Bara, Kanak, Čenej, Šurjan, Beodra, Gir, Knez, Lukarevac, Mali Bečkerek, Ofsenica, Parac, Tolvadija și Hernjakovo⁹⁰⁷. Între anii 1906-1908 s-a reușit introducerea salariului rescriptual în 8 obști din cele amintite mai sus, propunându-se ca obiectiv introducerea salariului rescriptual în toate obștile din eparhie⁹⁰⁸. Acest fapt nu s-a reușit în totalitate, pentru că și în perioada 1909-1911 încă existau obști unde nu s-a introdus salariului rescriptual, organele de conducere eparhiale fiind nevoite să ceară ajutoare din fondurile naționale⁹⁰⁹.

În situația în care în destul de multe obști dotația preoților era precară, mulți dintre aceștia au fost nevoiți să ceară ajutor și de la stat. Preoții au înaintat asemenea cereri prin intermediul organelor eparhiale Ministerului Cultelor și Învățământului. Grație acestor demersuri, în perioada 1903-1905, slujitorii bisericii au beneficiat de un ajutor din partea statului în valoare de 10400 coroane⁹¹⁰. Aceste ajutoare au fost acordate, după cum se specifică în documente, „ad personam” și nu erau incluse în dotația regulată a preoților. Ajutoare de stat s-au acordat preoților și în perioada următoare. Între anii 1906-1908, suma acordată sub respectiva formă s-a ridicat la 13790 de coroane⁹¹¹.

⁹⁰⁴ *Ibidem*, p.135.

⁹⁰⁵ *Ibidem*.

⁹⁰⁶ *Idem 1906-1908*, p.167.

⁹⁰⁷ *Idem 1872-1905*, II, p.191-192.

⁹⁰⁸ Obștile în care s-a introdus plata rescriptuală erau: Sent Ivan, Sent Petar, Fenlak, Mali Bečkerek, Knez, Crna Bora, Čenej și Beodra (După *R.E.U.T 1906-1908*, p.168.).

⁹⁰⁹ *R.E.U.T 1909-1911*, p.82.

⁹¹⁰ *Idem 1872-1905*, II, p.55-56.

⁹¹¹ *Idem 1906-1908*, p.131-132.

În anul 1909, pe baza Legii XIV din 1898 și Legii XIII din 1909, s-a stabilit ca plata minimă a preoților să fie de 1600 de coroane pentru cei cu calificarea corespunzătoare (8 ani gimnaziu, școala teologică și examenul de titularizare) și 800 de coroane pentru cei cu calificarea incompletă, statul obligându-se să completeze diferența⁹¹².

Prevederile legii din 1909 se pare că n-au intrat imediat în vigoare, întrucât documentele eparhiei Timișoara, atunci când fac referire la ajutorul primit de preoți de la stat, care în perioada 1909-1911 a fost în valoare de 15.940 coroane, fac precizarea că ajutorul „s-a obținut tot ca și până acum”, cererile preoților prin intermediul Consistoriului fiind înaintate ministerului⁹¹³.

Nici prevederile Legii XXXVIII din 1913, care stabileau o retribuție suplimentară periodică (la fiecare 5 ani), n-au intrat imediat în vigoare, deoarece prevederile acesteia au fost publicate prin circulară a eparhiei Timișoara (K 898/I preds-1917) abia în anul 1917⁹¹⁴.

Cum în acel an războiul era în plină desfășurare, este greu de crezut că preoții au beneficiat prea mult de prevederile legii 38 din 1913. Mai mult de atât, pe perioada conflagrației, din cauza creșterii galopante a inflației, organele de conducere autonome la nivel de mitropolie au hotărât acordarea unor compensații bănești preoților, care să diminueze șocul inflației. Astfel pentru anul 1918, Conducerea fondurilor și bunurilor național bisericești a emis o hotărâre prin care se acorda preoților o compensație de 25% din salariu celor din parohiile de clasele I-II, 30% celor de la parohiile din clasele III-IV și 35% celor din parohiile din clasele V-VI⁹¹⁵.

De această compensație au beneficiat și preoții ieșiți din slujbă, cărora pentru anul 1918 li s-a acordat un spor de 50% din ajutorul de care beneficiau din fondul ierarhic⁹¹⁶.

Din cele expuse până acum, reiese că pe perioada 1868-1918, starea materială a preoților nu a fost unitară și mulțumitoare, ea depinzând de clasa parohiei, cât și de puterea economică a obștii în care aceștia slujeau. În obștile bisericești mai mici preoții, după cum s-a arătat, nu primeau nici salariul minim prevăzut de Rescript, mulțumindu-se cu plata după vechiul sistem al „birului” și „stolei”, fiind nevoiți mereu să facă cereri de ajutor la organele autonome și chiar la stat pentru a putea supraviețui.

⁹¹² *SMG an XVI*, nr.13, 1918, p.192.

⁹¹³ *R.E.U.T 1909-1911*, p.162.

⁹¹⁴ Legea 38 din 1913 prevedea la 5 ani vechime, o retribuție suplimentară de 400 coroane, la 10 ani vechime 800 de coroane, la 15 ani 1000 de coroane, la 20 de ani 1200 de coroane și peste 25 de ani 1400 de coroane (După *SMG an.XVI* nr.13, 1918, p.192).

⁹¹⁵ *SMG an.XVI*, nr.13, 1918, p.196.

⁹¹⁶ *SMG an.XVI*, nr.12, 1918, p.176.

5.5.3.Fondul de ajutorare al preoților

Pe perioada supusă studiului de față, preoții din Mitropolia Karlovițului n-au beneficiat de un fond de pensii, în sensul actual al cuvântului. Așa cum reiese din documente, ei beneficiau, în locul pensiei, de un ajutor din Fondul ierarhic înființat în conformitate cu prevederile paragraful 24 din secțiunea I, subcapitolul A, al Rescriptului imperial din 1868⁹¹⁷. Acest fond, după cum prevedea paragraful amintit, s-a creat din sesiile vacante (inactive), după aplicarea reducerii preoților prevăzute de Rescript, având rolul „de a ajuta preoții cu venituri mici și pe cei bătrâni și bolnavi”⁹¹⁸. Ajutoarele ce înlocuiau pensiile erau acordate preoților bătrâni ieșiți din slujbă și parohiilor din clasa a-VI-a pentru completarea salariilor preoților.

Parohiile care nu puteau asigura preoților nici salariul anual corespunzător clasei a-VI-a de salarizare, beneficiau de un ajutor din Fondul ierarhic cuprins între 200 și 600 coroane⁹¹⁹. După cum s-a mai arătat, între anii 1888-1898, asemenea ajutoare au primit parohiile: Monoștor 200 forinți, Crna Bara 100 forinți, Sent Ivan 200 forinți, Kanak 200 forinți, Keča 250 forinți, Šurjan 200 forinți, Gir și Tolvadija împreună 200 forinți, Knez 200 forinți, Kraljevac 200 forinți, Lukarevac 200 forinți, Hernjakovo 200 forinți, Petrovo Selo 200 forinți, Mali Bečkerek 100 forinți, Parac 200 forinți, Stančevo 200 forinți și Fenj 200 forinți⁹²⁰.

Între anii 1903-1905, conform documentelor, parohiile mai mici din eparhia Timișorii au beneficiat anual din Fondul ierarhic „de suma de 8700 de coroane pentru completarea salariilor preoților”, afară de ajutoarele ocazionale oferite preoților pentru tratament⁹²¹. Tot atunci s-a arătat că sesiile inactive din eparhia Timișorii, vărsau la Fondul ierarhic peste 20.000 coroane anual.

Din Fondul ierarhic se acordau și ajutoare preoților bolnavi pentru tratament, iar cei care beneficiau de acesta, după cum prevedea hotărârea Consiliului Congresului nr.6804/1480 ex 1903, erau datori să prezinte documente justificative în acest sens (adeverință medicală), în caz contrar ei trebuind să restituie Fondului ierarhic suma primită⁹²².

Tot Consiliul Congresului, prin hotărârile sale SO nr.754, 966/1891 și 512/1892, a prevăzut că un preot care îndeplinea funcția de paroh în două parohii ce primeau ajutor din Fondul ierarhic, atunci ajutorul era acordat numai uneia din cele două parohii, pentru cealaltă el fiind sistat⁹²³.

⁹¹⁷ *Reskript 1868*, p.5.

⁹¹⁸ *Ibidem*.

⁹¹⁹ Mita Klicin, *Uredba*, p.26.

⁹²⁰ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.135.

⁹²¹ *Idem*, II, p.184.

⁹²² *Ibidem*, p.56-57.

⁹²³ Mita Klicin, *Uredba*, p.27.

O altă hotărâre emisă de Consiliul Congresului (SO nr.1886/416 ex 1893), ce viza ajutoarele acordate din Fondul ierarhic, a stabilit că și administratorii de parohii puteau beneficia de ajutor integral din partea fondului, asemenea preoților parohii⁹²⁴.

În cazul în care într-o obște parohia a fost desființată, ca urmare a aplicării reducăției, iar numărul credincioșilor a crescut și a apărut necesitatea înființării celei de-a doua sau chiar celei de-a treia parohii atunci, pe baza hotărârilor Consiliului Congresului SO nr.983/411 ex 1885 și SO nr.1297/308 ex 1888, Fondul ierarhic restituia obștii în cauză sesia inactivă, în măsura în care dispunea de o astfel de sesie⁹²⁵.

5.5.4.Fondul de pensii pentru văduve și orfani

Înființarea acestui fond a fost prevăzută de paragraful 25 din secțiunea I, subcapitolul A al Rescriptului din 1868. Conform acestui paragraf, preoțimea din mitropolia Karlovițului era chemată să înființeze un fond ierarhic „pentru văduve și orfani”⁹²⁶. Până la înființarea unui asemenea fond, paragraful următor (26), stabilea ca văduvele și copiii orfani ai preotului, după moartea acestuia, să poată beneficia timp de un an de ½ din veniturile celui decedat.

Întrucât fondul nu era înființat în anul 1872, la Adunarea eparhială a diecezei Timișoara din acel an s-a făcut propunerea înființării sale, pentru această dieceză⁹²⁷.

Înființarea fondului ierarhic pentru văduve și orfani s-a aprobat abia în anul 1892, în urma hotărârii Congresului național bisericesc din 18 iunie din acel an⁹²⁸. Dispoziția adoptată de Congres a fost sancționată de împărat pe 10 iunie 1895, urmând a intra în vigoare la 1 ianuarie 1896⁹²⁹.

Dispoziția despre fondul de pensii pentru văduve și orfani avea 31 de paragrafe. În paragraful 1 se arăta că fondul a fost înființat pentru ocrotirea văduvelor și orfanilor preoților. Paragraful următor preciza că membrii fondului sunt împărțiți în 3 categorii: a). ordinari (de rând), b). fondatori și c). ajutători. Membri ordinari (de rând) erau toți preoții, indiferent de cinul în care se aflau. În categoria membrilor fondatori intrau toți aceia care contribuiau la acest fond cu suma de 50 de forinți, indiferent de profesia și starea lor socială. Membri ajutători, la fel ca și cei fondatori, puteau proveni din orice categorie socială și puteau dobândi această calitate dacă plăteau anual cel puțin 5 forinți⁹³⁰.

⁹²⁴ *Ibidem*.

⁹²⁵ *Ibidem*.

⁹²⁶ *Reskript 1868*, p.5

⁹²⁷ Propunerea a fost făcută de parohul din Knez Nikola Nikolić (După *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.6).

⁹²⁸ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.456.

⁹²⁹ Mita Klicin, *Uredba*, p.27.

⁹³⁰ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.458.

Candidații la preoție, înainte de a intra în cinul preoțesc, erau datori să devină membri ai acestui fond și înainte de hirotonie trebuiau să aducă actul doveditor episcopului. Numai preoții celibi, cei văduvi și fără copii sau cu copiii majori nu erau obligați să fie membrii fondului (par.3).

Imediat ce au devenit membri, preoții trebuiau să depună în fond o sumă de depozit, care varia între 200 și 600 de forinți, în funcție de pensia care voiau să o lase văduvelor sau copiilor (par.4-5). La aceasta se adăuga și un procent de 6% din suma depusă. (par.6).

În scopul sporirii fondului au fost prevăzute următoarele surse: de la preoții care erau aleși parohi 10 forinți și de la cei aleși protopopi 50 forinți, din amenzile aplicate preoților pentru abateri disciplinare și din donațiile benevole.

Odată deveniți membri ai fondului, preoții deveneau membri pe viață, neputându-se retrage din acesta și nici să-și primească înapoi acea sumă de depozit, ce varia între 200-600 de forinți⁹³¹. Dacă între timp preotul devenea văduv și nu avea copiii minori, atunci el putea fi scutit doar de cotizația anuală (par. 11).

În cazul că se întâmpla că un preot deceda înainte de a se împlini anul de la depunerea sumei de depozit, atunci această sumă era restituită văduvei preotului, însă fără cotizațiile deja plătite (par. 14).

Văduva beneficia de pensie din ziua când soțul acesteia a murit, atâta timp cât nu s-a recăsătorit și atâta timp cât se comporta după regulile prevăzute de dispoziția fondului de pensii (par. 15).

Aceasta pierdea dreptul la pensie dacă se recăsătorea (par. 16), dacă a părăsit credința ortodoxă, dacă ducea o viață imorală sau dacă a fost condamnată penal (par.24). În aceste cazuri pensia era transferată copiilor, dacă erau minori (par. 16), fiind acordată până la vârsta majoratului (par. 19). În cazul că acești copii erau handicapați și nu dispuneau de avere și de rude care să aibă grijă de ei, atunci era valabilă până la sfârșitul vieții⁹³².

Paragraful 26 stipula că fondul de pensii era administrat de conducerea fondurilor bunurilor și fundațiilor din mitropolia Karlovițului și se afla sub supravegherea Congresului, respectiv Consiliului Congresului. Organele executive erau Consiliile Administrative eparhiale și protopopii, care aveau și rolul de a face demersurile necesare în recuperarea cotizațiilor restante. (par.26).

La plata cotizațiilor anuale s-au înregistrat întârzieri serioase. Astfel, la sfârșitul anului 1905, numai preoții din eparhia Timișoara aveau o datorie față de fond de 14031,76 coroane, fapt ce a determinat organele eparhiale să ia măsuri și să țină o evidență strictă a acestora⁹³³. Tot în acel an, după cum arată documentele eparhiei, au beneficiat de pensii 7 văduve, din care 2 cu pensii de 600 de coroane anual și 5 cu pensii de 400 de

⁹³¹ *Ibidem*, p.460.

⁹³² *Ibidem*, p.462.

⁹³³ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.191-192.

coroane anual, suma totală ridicându-se pe anul 1905 la 3200 de coroane⁹³⁴. În anul 1908 de asemenea pensii au beneficiat tot 7 văduve, dar suma totală s-a ridicat la 3600 de coroane⁹³⁵.

Alături de pensii, unele văduve au beneficiat și de ajutoare din partea statului. În cursul anului 1906, de acest ajutor au beneficiat 18 văduve, valoarea totală a ajutorului de stat fiind de 900 de coroane⁹³⁶.

În anul 1907 statul a sistat ajutoarele către văduvele preoților. În această situație, Consistoriul Eparhial Timișoara s-a adresat Ministerului Învățămintului și Cultelor cu rugămintea de a nu întrerupe ajutorul în cazul acelor văduve ai căror soți au decedat înainte de intrarea în vigoare a Dispoziției fondului de pensii din 10 iunie 1895, neavând astfel posibilitatea de a fi membrii acestui fond. Drept urmare, Ministerul a cerut lista văduvelor ale căror soți au decedat înainte de 10 iunie 1895, listă pe care Consistoriul, sub nr.K 39/zap ex 1908, a înaintat-o Ministerului⁹³⁷.

În urma acestui demers statul a reluat ajutoarele către văduvele preoților, acordând în anul 1908 un ajutor de 1280 coroane la 14 văduve⁹³⁸. Ajutoarele de la stat au fost acordate și în anii următori, de acesta beneficiind în anul 1909 un număr de 17 văduve în sumă totală de 1160 coroane, în 1910 la 14 persoane cu același statut social în sumă totală de 900 de coroane și în anul 1911, 12 văduve în sumă totală de 850 de coroane⁹³⁹.

Pe timpul războiului acestea au beneficiat de compensații bănești pentru acoperirea inflației. Pentru anul 1918 era prevăzut să li se acorde ca drept ajutor întreg excedentul Fondului de pensii de la sfârșitul anului anterior⁹⁴⁰.

5.5.5. Veniturile episcopilor

Până la intrarea în vigoare a prevederilor Rescriptului din 1868 referitoare la dotația episcopilor, aceștia erau plătiți pe baza convenției și sidoxiei. Convenția era taxa pe care obștile bisericești o plăteau episcopului, pe baza unei înțelegeri, iar sidoxia era taxa pe care o plătea anual preoțimea de mir, în raport cu numărul caselor.

După intrarea în vigoare a Rescriptului, acest sistem de plată a fost schimbat de prevederile paragrafului 27, secțiunea I, subcapitolul B al actului juridic menționat, care reglementa veniturile episcopilor. Conform acestuia, episcopii din mitropolia Karlovițului primeau dotații egale și pentru realizarea acestui fapt era prevăzut ca toate veniturile să fie comasate, în locul convenției și sidoxiei de până atunci, să fie percepută o taxă de 4

⁹³⁴ *Ibidem*, p.183.

⁹³⁵ *Idem 1906-1908*, p.132.

⁹³⁶ *Ibidem*.

⁹³⁷ *Ibidem*.

⁹³⁸ *Ibidem*.

⁹³⁹ *Idem 1909-1912*, p.162.

⁹⁴⁰ *SMG an.XVI nr.12, 1918*, p.176.

creștari pe fiecare credincios din eparhiile Bačka, Timișoara și Vârșeț; de 3 creștari în arhiepiscopia Karlovițului; câte 2 creștari în diecezele Buda și Pakrac și câte 1 creștar în dieceza Gornji Karlovac⁹⁴¹.

Sumele strânse urmau să intre în Fondul intangibil. În același fond, conform aceluiași paragraf, mai trebuiau să intre veniturile domeniului „Sirig”⁹⁴² (care până atunci aparțineau episcopului de Bačka), precum și toată averea imobilă (arăturile, livezile, casele etc), mai puțin aceea care se afla în posesia episcopilor din eparhiile Timișoara, Vârșeț, Buda, Pakrac, Gornji Karlovac, care rămâneau pe mai departe sub administrarea acestora, dar cu condiția ca o parte din media veniturilor pe 10 ani, calculată de autoritatea publică, să intre în dotația episcopilor respectivi.

Fiecare episcop avea dreptul la reședință episcopală, grădini, vii și livezi, dacă acestea existau. Paragraful amintit mai prevedea și aplicarea principiului unei egalități relative, până când dotația episcopilor putea fi exprimată „în cifre”. Sarcina calculării dotației episcopilor în cifre va reveni Conducerii fondurilor naționale, care vor trebui să prezinte Congresului național bisericesc un plan bine documentat în acest sens⁹⁴³.

După cum reiese din documente, acest plan n-a fost realizat nici în primii ani ai secolului XX. Consiliul Congresului, care a preluat atribuțiile Conducerii fondurilor naționale, a prevăzut dotația episcopilor pe o perioadă de 6 ani, dar după veniturile prevăzute în paragraful 27 al Rescriptului⁹⁴⁴.

Dotația episcopilor, conform hotărârilor Consiliului Congresului SO nr.284/34 ex 1883 și 52/65 ex 1884, în decursul celor 6 ani rămânea neschimbată⁹⁴⁵. Până în anul 1902 dotația în bani a episcopilor se acorda cu o lună înainte, dar în urma hotărârii Consiliului Congresului 2328/621 ex 1902, aceasta s-a acordat cu 3 luni înainte⁹⁴⁶.

În anul 1908 Consiliul Congresului a stabilit dotația episcopilor pe alți 6 ani. În anul 1909 aceasta se ridica la 26400 de coroane anual. Episcopii Vârșețului, Timișorii, Budei și cel din Bačka, în afară de această sumă, mai primeau 10000 de coroane anual din Fondul Sava Tekelija, dotația fiecărui episcop din eparhiile enumerate mai sus ajungând la 36400 de coroane⁹⁴⁷.

⁹⁴¹ Reskript 1868, p.5; La începutul secolului XX taxele s-au dublat. Astfel în eparhiile Timișoara, Vârșeț și Bačka taxa percepută era de 8 creștari, în arhiepiscopia Karlovițului 6 creștari, în cele din Buda și Pakrac 4 creștari și în cea din Gornji Karlovac 2 creștari pe fiecare credincios (După Mita Klicin, *Uredba*, p.28.).

⁹⁴² Rescriptul prevedea ca moșia „Sirig” să fie scoasă la licitație și dată în arendă de Conducerea fondurilor național-bisericești (După *Reskript 1868*, p.6).

⁹⁴³ *Reskript 1868*, p.6.

⁹⁴⁴ Mita Klicin, *Uredba*, p.30.

⁹⁴⁵ *Ibidem*.

⁹⁴⁶ *Ibidem*.

⁹⁴⁷ *Ibidem*, p.31; Sava Tekelija a lăsat o dispoziție testamentară prin care 1/3 din venitul fundației sale, în momentul când aceasta ajunge la suma de 2000000 de coroane, să intre în dotația episcopilor sârbi ai Aradului. Când fundația a ajuns la suma menționată, în Arad nu mai era episcop

5.5.6. Disciplina clerului

Până la apariția *Pravilei disciplinare pentru preoțimea ortodoxă din cuprinsul Mitropoliei Ortodoxe Sârbe a Karlovițului din anul 1899*, problemele legate de disciplina clerului au fost reglementate pe baza prevederilor cuprinse în *Systema Consistoriale*, din anul 1872⁹⁴⁸.

Systema Consistoriale, după ce a prevăzut constituirea unui Consistoriu eparhial în fiecare eparhie, a introdus în sfera de competență a acestuia și problemele legate de disciplina bisericească⁹⁴⁹. După cum se arată în paragraful 10, din secțiunea a-II-a a *Systemei Consistoriale*, judecarea tuturor cauzelor inclusiv a celor legate de disciplina clerului, se făceau pe baza Sf. Scripturi, a canoanelor apostolice, a canoanelor celor 7 sinoade ecumenice și a celor 9 sinoade locale acceptate de Biserica Ortodoxă, pravila Sf. Părinți, care era cuprinsă în canonul 2 al sinodului de la Trulan și *Krmčija*⁹⁵⁰. În ce privește problemele legate de disciplina din mânăstiri, acestea erau reglementate de pravilele stabilite de episcop, pe baza obiceiului existent în fiecare mânăstire în parte.

Rescriptul imperial din 1868, prin paragraful 10 aliniatele „v”, „g”, „d”, „e” din secțiunea a-IV-a subcapitolul A, a menționat pe mai departe reglementarea problemelor de disciplină bisericească, în sfera de competență a Consistoriului Eparhial⁹⁵¹.

În anul 1900, în scopul reglementării disciplinei clerului, Sinodul arhierilor din mitropolia Karlovițului, prin actul Ad. nr. 1411/MP 1900, a emis *Pravila disciplinară pentru preoțimea ortodoxă din cuprinsul mitropoliei Karlovițului*, care a fost adoptată la ședința sinodului arhieresc din 10 aprilie 1899⁹⁵².

Pravila era compusă din 4 capitole: a). Prevederi generale (par. 1-3), b). Prevederi generale privind modul de viață și slujirea fetelor bisericești (par. 4-7), v). Pravila specială (par. 8-76) și g). Răspunderea preotului (par. 77-91).

sârb, întrucât episcopia Aradului intrase sub jurisdicția mitropoliei Aradului. La început s-a emis ideea că acea treime din suma fundației trebuia să ajungă în beneficiul episcopului Timișorii, pentru că parohiile sârbe din eparhia Aradului au intrat în componența acestei eparhii. Împăratul Franz Josef, prin dispoziția din 22 octombrie 1903, a dispus ca acea treime din Fondul Sava Tekelija să fie împărțită la cei 4 episcopi menționați.

⁹⁴⁸ Žarko Miladinović, *Tumač*, p. 55-81.

⁹⁴⁹ În paragraful 5 punctul g secțiunea I a *Systemei Consistoriale* sunt prevăzute următoarele: „în ce privește disciplina bisericească, Consistoriile vor trebui să acorde o atenție foarte serioasă asupra vieții și comportării preoțimii sale și să se preocupe ca preoțimea să-și îndeplinească îndatoririle sale, iar cei care nu și le îndeplinesc să fie judecați după fapta lor și să se îndrepte (După Žarko Miladinović, *Tumač*, p. 58).

⁹⁵⁰ Cod de legi medievale.

⁹⁵¹ *Reskript 1868*, p. 27.

⁹⁵² *Disciplinarna Pravila za pravoslavno srpsko sveštenstvo u opsegu Pravoslavne Srpske Mitropolije Karlovačke*, Sremski Karlovci, 1918, p. 15.

În prima parte a pravilei *Prevederi generale*, se arată că aceasta a fost elaborată „pe baza canoanelor Sf. Apostoli, ale sfintelor sinoade ecumenice, ale unor sinoade locale, ale Sf.Părinți, după legile bisericești și de stat, emise în duhul credinței ortodoxe”, având drept scop să mențină o rânduială exemplară în viața preoților din subordine și săvârșirea regulamentară a serviciului preoțesc, mai ales al celui din parohie și protopopiat⁹⁵³.

Sub incidența prevederilor pravilei intra toată preoțimea din mitropolia Karlovițului (preoți, protopopi, profesorii școlilor teologice, preoții militari) și călugării care se aflau în slujba unei parohii (par.2).

În capitolul 2 al pravilei *Prevederi generale privind modul de viață și slujire al fețelor bisericești*, prin paragrafele 4-7, se arată că fiecare preot este chemat ca printr-o viață creștină exemplară, prin slujirea pioasă și cu râvnă spre învățătura creștină, să contribuie la îmbunătățirea vieții religioase și morale ale păstoriiților săi. Alături de aceasta, preotul trebuie să dea dovadă de dragoste și fidelitate față de biserică, neam, patrie și conducător, iar în ce privește cunoștințele sale, el trebuie mereu să le „înmulțască, desăvârșască și să le folosească” în folosul slujbei sale⁹⁵⁴.

Capitolul trei al Pravilei, era împărțit în 4 părți: a). Conduita preoțească (par.8-26), b). Serviciul preoțesc (par.27-54), v). Săvârșirea slujbelor (par.55-70), g). Modul de a învăța (par.71-76).

În ce privește conduita preoțească, aceasta impunea ca preotul să ducă o viață morală și pioasă, să fie blând și echilibrat, răbdător și amabil. Preotului se mai cere să ducă o viață de familie exemplară, să se ferească de fățarnicie, fanatism și de vicii. Ținuta vestimentară să-i fie sobră, fără podoabe (inele, lănțișoare), să poarte mereu reverendă. Tot conduita preoțească interzicea preotului să se judece cu cineva sau să editeze gazete cu caracter politic. I se permitea în schimb să se ocupe cu scrisul, în măsura în care acesta nu era în contradicție cu învățătura Bisericii.

Partea referitoare la serviciul preoțesc reglementa relațiile dintre preoți, raporturile de subordonare în funcție de distincțiile și rangul acestora, îndatoririle preoților și protopopilor în ce privește exercitarea atribuțiilor din administrație ș.a.m.d.

În ce privește săvârșirea slujbelor, se arată că acestea trebuie săvârșite după cum prevede tipicul, cu pioșenie, la timpul și locul prevăzut. Preoții mai trebuie să vegheze ca biserica să fie mereu curată și să înlăture toate neajunsurile ce priveau obiectele, veșmintele, cărțile de cult ș.a.m.d.

În partea care se referă la modul de a învăța, preoții aveau datoria ca să propovăduiască învățătura creștină, atât la biserică în timpul slujbelor cât și în afara acesteia. Predica și propovăduirea trebuiau făcute cu simplitate, claritate, convingere și cu măsură. Le era interzis cu strictețe preoților ca în cuvântul lor să abordeze probleme

⁹⁵³ *Ibidem*, p.3.

⁹⁵⁴ *Ibidem*, p.4

politice sau de altă natură, care puteau aduce prejudicii învățături creștine, precum și să jignească sau să atace pe cineva în chip personal.

Ultimul capitol al Pravilei, cel referitor la „Răspunderea preotului”, după cum arată și denumirea acestuia, se referea la răspunderea preotului pentru încălcarea unora din prevederile expuse în celelalte capitole, prevăzându-se și pedepsele corespunzătoare, ierarhizate în funcție de gravitatea abaterilor săvârșite⁹⁵⁵. Tot în acest capitol se fac referinți și la modul de desfășurare a anchetei, precum și urmările rezultate în urma aplicării pedepselor de către Consistoriul Eparhial.

Din documentele eparhiei Timișoara, reiese că în perioada 1899-1902, Consistoriul acestei eparhii, ca urmare a încălcării prevederilor cuprinse în pravila disciplinară, a emis 28 de sancțiuni din care: 6 atenționări, 11 muștrări scrise prin intermediul protopopiatelor, o muștrare verbală în fața Consistoriului, 2 sancțiuni bănești, o suspendare temporară, 2 cazuri prin pierderea parohiei, 2 mutări din parohie, 2 epitimii și o caterisire⁹⁵⁶.

Între anii 1903-1905, numărul sancțiunilor aplicate a scăzut la 17⁹⁵⁷, între anii 1906-1908 la 15⁹⁵⁸, iar între anii 1909-1912 la 7⁹⁵⁹.

5.5.7. Conferințele preoțești

Paragraful 10, litera c, din secțiunea a-IV-a a Rescriptului din 1868 prevedea ca atribuție a primei secțiuni a Consistoriului Eparhial, să pregătească și să formuleze întrebările cu conținut teologic și bisericesc anuale, care vor fi date preoțimii din subordine spre dezbateri și rezolvare, iar acelor preoți care s-au remarcat în aceasta, să li se arate la momentul prielnic aprecierea din partea Consistoriului⁹⁶⁰.

După cum reiese din documentele eparhiei Timișoara, Consistoriul acesteia s-a îngrijit „ca preoții să nu uite darul pe care l-au primit prin harul preoției și de acest dar, să se îngrijească și în sine să-l desăvârșească, progresând în toate, putând astfel ca atât pe ei să se mântuiască, cât și pe cei ce le-au fost încredințați”⁹⁶¹.

În realizarea acestui deziderat, Conducerea eparhiei în spiritul paragrafului din Rescript amintit mai sus, a dispus ca preoții din subordine să răspundă în scris la unele întrebări cu conținut teologic și bisericesc, înainte de spovedania și adunarea anuală a

⁹⁵⁵ Pedepsele ce urmau a fi aplicate în funcție de gravitatea faptei erau de trei categorii: blânde (atenționarea, muștrarea scrisă prin intermediul protopopiatului, muștrarea verbală în fața Consistoriului), severe (oprirea temporară de la săvârșirea slujbelor, epitimia de la 2 săptămâni sau o lună la mănăstire, pierderea demnității bisericești acordate) și foarte severe (pierderea parohiei, suspendarea definitivă, caterisirea și anatema).

⁹⁵⁶ *R.E.U.T 1872-1905*, I, p.318.

⁹⁵⁷ *Idem*, II, p.72.

⁹⁵⁸ *Idem 1906-1908*, p.135-136.

⁹⁵⁹ *Idem 1909-1912*, p.164.

⁹⁶⁰ *Reskript 1868*, p.27.

⁹⁶¹ *R.E.U.T 1872-1905*, II, p.14.

preoților la nivel de protopopiat⁹⁶². Preoții trebuiau să predea protopopului răspunsul în scris la întrebările care le-au primit de la conducerea eparhiei și dacă protopopul solicita vreunui să-și citească răspunsul, acesta o făcea în fața tuturor celor prezenți. Pe marginea acestuia se făceau dezbateri. Lucrările scrise aduse de preoți, precum și consemnările adunării preoților erau predate de către protopop Consistoriului Eparhial. Acesta alegea unele din problemele tratate și dezbătute la conferințe și le încredința apoi unor preoți spre a le analiza și a aduce noi propuneri. Hotărârea finală în rezolvarea respectivelor propuneri era luată numai de către Consistoriu⁹⁶³.

Prin hotărârea K 287/zap ex 1903, această instanță bisericească a dat spre dezbateri câte una din următoarele teme: 1. Cauzele mișcării așa numiților „Rugători” sau „Temători de Dumnezeu” (Pobožni sau Bogomolci), esența învățaturii și sensul mișcării, ce atitudine are mișcarea față de nazarineni?, dacă această mișcare trebuie încurajată? și dacă trebuie, în ce fel?, dacă nu, în ce mod trebuie combătută?; 2. Despre mijloacele și modurile de realizare a unei cât mai bune catehizări a tineretului din afara școlii și prin ce mijloace s-ar putea îmbunătăți religiozitatea în rândul poporului; 3. Despre obiceiurile bune și rele din viața poporului și Bisericii, cum să se perpetueze primele și cum să fie extirpate cele rele?⁹⁶⁴.

Pentru ca pe viitor conferințele să fie cât mai bine organizate Consistoriul, prin hotărârea K 211/zap ex 1904, a hotărât înființarea unui comitet aflat sub președinția episcopului diecezan, care urma să selecteze temele ce urmau a fi dezbătute, expediindu-le apoi Consistoriului Eparhial spre apreciere, emițând apoi diferite hotărâri și dispoziții în acest sens⁹⁶⁵.

Comitetul, după constituire în prima sa ședință din 9 februarie 1905, și-a adoptat propriul regulament de funcționare. Tot atunci au fost aleși cei care trebuiau să întocmească referate pe anumite teme, stabilind totodată cursul și modul de desfășurare a conferințelor ce vor urma.

Prin actul K 303/160 din 1905 s-a emis o dispoziție temporară ca spovedania și împărtășirea preoților pe protopopiate și implicit conferințele, să se țină pe anul 1905 în luna septembrie, iar pe viitor în intervalul dintre Paști și Rusalii, ziua urmând a fi stabilită de protopopi. Aceiași dispoziție a mai stabilit și temele ce urmau a fi dezbătute la conferințe, pe fiecare protopopiat în parte⁹⁶⁶. Astfel pentru protopopiatul Bečkerek s-au stabilit următoarele teme: 1. Propuneri de normative privind organizarea conferințelor; 2. Cum să se modifice dispozițiile referitoare la compatibilitatea alegătorilor și membrilor Adunării parohiale, care au încheiată căsătoria civilă și nu au săvârșită cununia religioasă?; 3. Despre concubinaj, cauze și înlăturarea lui.

⁹⁶² *Ibidem*, p.15.

⁹⁶³ *Ibidem*.

⁹⁶⁴ *Ibidem*.

⁹⁶⁵ *Ibidem*, p.16.

⁹⁶⁶ *Ibidem*.

Pentru protopopiatul Kikinda: 1. Esența învățaturii „sămbătarilor” (advenșiștilor) și apărarea în fața acesteia; 2. Esența învățaturii „iconoclaștilor” și lupta împotriva învățaturii lor; 3. Despre nazarineni și lupta împotriva învățaturii lor; 4. Ce propuneri să înainteze puterea bisericească statului pentru a împiedica impunerea ateismului copiilor sub 6 ani?.

Pentru protopopiatul Arad, temele stabilite au fost: 1. Care este cauza emigrației în America și cum să se stopeze aceasta?; 2. Despre conduita preoțească; 3. Despre modă și combaterea acesteia.

Pentru protopopiatul Timișoara: 1. Propuneri despre modul organizării sărbătorilor prilejuite de hramurile bisericești, nedei etc.; 2. Apărarea în fața românilor, îndrumări pentru obștile bisericești; 3. Cine dă permisiunea preotului de a sluji ocazional într-o altă parohie și cine dă permisiunea de a sluji în altă eparhie?.

Din temele expuse mai sus spre a fi dezbătute la conferințele preoțești din protopopiate, reiese că acestea erau de natură practică și vizau probleme de actualitate, ce aveau menirea de a înlătura deficiențele existente în protopopiatul respectiv și de a îmbunătăți viața religioasă și morală a credincioșilor.

Consistoriul s-a preocupat constant atât de îmbunătățirea organizării conferințelor preoțești, cât și de diversificarea temelor dezbătute la acestea. Astfel prin hotărârea K 315/237 ex 1906, acesta a dispus ca înainte de începerea conferințelor la nivel de protopopiat, protopopii să țină o cuvântare care să reflecte activitatea preoților la conferințe și să expună rezultatele obținute⁹⁶⁷. Totodată dispoziția a fixat temele ce urmau a fi dezbătute pe anul 1906⁹⁶⁸.

Pentru a oferi o idee despre modul cum se ținea o conferință preoțească la nivel de protopopiat, prezentăm ca studiu de caz conferința preoților din protopopiatul Aradului, ținută la Saravola pe 19 octombrie/1 noiembrie 1906, care s-a bucurat de aprecieri din partea organelor de conducere eparhiale⁹⁶⁹.

Conferința s-a ținut potrivit prevederilor dispozițiilor Consistoriului K 303/160 ex 1905, respectiv K 315/237 ex 1906, la aceasta participând preoții din protopopiatul Aradului⁹⁷⁰. Conferința a început prin oficierea slujbei invocării Sf.Duh (Te Deum),

⁹⁶⁷ *Idem 1906-1908*, p.97.

⁹⁶⁸ *Ibidem*.

⁹⁶⁹ *Ibidem*, p.99.

⁹⁷⁰ Preoții prezenți la această conferință au fost: Protopopul Stanko Županski; preoții parohi: Andrija Putić (Sanad), Mihajlo Putnik (Sent Petar), Jug Stanikić (Oroslomoș), Milan Dimitrijević (Turska Kaniža), Aleksandar Gruić (Variaș), Jefta Petrović (Batanja), Petar Agrima (Veliki Sent Mikloš), Aleksandar Popović (Nagilak), Dušan Čudić (Giala), Milivoj Popović (Sanad) și Miloš Čeleketić; administratorii de parohii: ieromonah Mitrofan Šolmošan (Temeș Monoștor), ieromonah Josif Protić (Saravola), ieromonah Arsenije Putić (Hodmezevașaherl), Sava Čosić (Nagifala), Dušan Zamurović (Magiarski Čanad), Milan Nikolajević (Sent Petar) și ajutorul de preot Mihajlo Pandurović (Batanja). (După *S.S an.XVI*, nr.23, 1906, p. 626).

într-una din sălile Școlii profesionale Sârbe. Preotul Jefta Petrović a vorbit credincioșilor prezenți „Despre muncă și economie”. Sfânta Taină a pocăinței a fost săvârșită asupra preoților de ieromonahul Andrija Putić și preoții Mihajlo Putnik și Jug Stanikić. Lucrările conferinței au fost declarate deschise de protopopul Stanko Županski.

Ca prim punct pe ordinea de zi a fost citirea circularii episcopului Georgije Letić, adresată „Prea Cucernicilor și Cucernicilor preoți celor dragi lui, colaboratori întru Domnul în parohiile ocrotite de Dumnezeu eparhii Timișoara”⁹⁷¹. În circulară, episcopul își exprimă satisfacția de a-și vedea preoții adunați în numele Domnului în jurul Sf. Taine a Pocăinței, cerându-le să o primească în modul cel mai conștincios. Se emite apoi o remarcă pozitivă asupra conferințelor din anul care trecuse (1905), autorul fiind încredințat că pe mai departe ele vor înregistra progrese, care în timp vor duce la organizarea unei Asociații preoțești în eparhie⁹⁷². Pentru a se atinge respectivul obiectiv, înalta față bisericească este de părere că preoțimea trebuie să reflecteze îndelung asupra acestei probleme și să o pună pentru început numai în eparhia Timișorii. În felul acesta, consideră episcopul „conducerea eparhiei va avea în preoțime un ajutor și un sfetnic bine organizat, iar poporul un străjer puternic și mereu treaz”⁹⁷³.

⁹⁷¹ *Zbor sveštenstva protoprezviterata Aradskog* în *S.S* an. XVI, nr.23, 1906, p.626.

⁹⁷² Întrucât preoțimea din mitropolia Karlovițului nu a fost mulțumită de starea în care se afla (mai ales cea materială), pentru a-și putea apăra interesele a simțit nevoia de a se constitui drept o categorie socială aparte. Ideea înființării Asociației preoților s-a ivit înainte de anul 1892. În anul amintit s-a hotărât ținerea unei adunări, dar din cauza izbucnirii unei epidemii de holeră aceasta s-a amânat și s-a ținut abia pe 4 noiembrie 1893. Deși adunarea a adoptat un regulament, acesta nu a fost confirmat din motive „necunoscute și neexplicate”. Ideea înființării unei asociații preoțești a fost agreată și susținută de revista „Bogoslavski Glasnik”, care a publicat mai multe articole favorabile înființării unei asemenea asociații. În anul 1904 s-a căutat să se înființeze un „organ preoțesc” care să constituie un centru unde preoțimea să se adune și să pregătească terenul pentru asociația sa. După mai multe tergiversări, statutul asociației a fost adoptat abia în anul 1909. Adunarea de constituire a avut loc pe 13 iulie 1913. Din 339 de preoți care și-au anunțat participarea, au venit doar 71. Cu toate acestea, adunarea și-a ales conducerea și a hotărât să înființeze și o publicație. Mitropolitul patriarh de atunci Lukijan Bogdanović, printr-un act trimis protopopului Vladimir Milutinović (unul din principalii inițiatori) pe 15 mai 1913, și-a dat acordul înființării unei asemenea asociații și a cerut ca preoții după ce definitivează textul statutului, să-l trimită Sf.Sinod spre aprobare. Lipsa de unitate a preoților (împotriva constituirii asociației erau protopopii din Zemun și Stari Bečej și unii din episcopi), coroborată cu moartea tragică a patriarhului Lukijan Bogdanović, a făcut ca lucrurile să nu înainteze în acest sens. Sf.Sinod a amânat aprobarea statutului după ce scaunul patriarhal va fi din nou ocupat, fapt care nu s-a întâmplat din cauza izbucnirii Primului Război mondial, iar statul dualist a considerat că pe timpul războiului este mai bine ca mitropolia Karlovițului să nu-și aibă întâi stătătorul ei. (După Djoko Slepčević, *Istorija SPC*, II, p.204-209).

⁹⁷³ Din aceste cuvinte se poate trage concluzia că episcopul Georgije Letić era pentru înființarea unei asociații preoțești (N.A).

După citirea circularei s-a trecut la analiza ei, preoții apreciind în mod deosebit cuvintele episcopului referitoare la rolul Bisericii și preoțimii⁹⁷⁴.

Adunarea a hotărât în unanimitate ca, printr-o scrisoare, episcopul să fie salutat și să i se aducă mulțumiri. S-au invocat apoi rezoluții importante ale unor conferințe din anul 1905, care au fost trimise Consistoriului spre aprobare și s-a trecut apoi la celelalte puncte aflate pe ordinea de zi.

Preotul Miloš Čeleketić a prezentat referatul cu tema: „În ce se oglindește activitatea comună a preoților parohi și a învățătorilor confesionali în slujba național-bisericească și cum să fie cultivată și consolidată armonia necesară acestei activități”. Referatul a fost bine primit și apreciat.

Preotul Milan Dimitrijević a prezentat referatul cu tema: „Cum să se faciliteze cu succes împărțirea pliantelor cu conținut moral, religios și istoric în popor?”. Și acest referat s-a bucurat de aprecierea celor prezenți, la fel ca și cel precedent⁹⁷⁵.

Dintre propunerile formulate și adoptate, s-a hotărât ca în termen de două luni preoții Miloš Čeleketić, Milan Dimitrijević și Milivoj Popović să aprofundeze și să prezinte poziția lor față de *Dispoziția despre dotarea preoților, a drepturilor și obligațiilor preoțimii ortodoxe sârbe din Biserica Ortodoxă Sârbă din Mitropolia Karlovițului*, care a fost publicată prin hotărârea Consiliului Congresului nr.SO 1903/zap ex 1904 și să o înainteze episcopului Gheorghe⁹⁷⁶.

La propunerea preoților Dušan Čudić și Jug Stanikić a fost ales un consiliu permanent al conferințelor preoțești din protopopiatul Aradului. O altă propunere venită din partea preotului Milan Dimitrijević, a fost aceea de a se interveni pe lângă Consistoriului Eparhial, ca acesta pe calea sa să facă demersurile necesare la Consiliul Administrativ, încât preoților participanți la conferințe să li se acorde compensațiile bănești reale, și nu ca până în prezent în sumă fixă de 10 coroane⁹⁷⁷.

Conferința preoțească ținută la Saravola s-a bucurat de apreciere atât din partea organelor de conducere eparhiale, dar și din partea redacției revistei *Srpski Sion*, care în subsolul articolului „Zbor svešteničkog protoprezviterata Aradskog” a notat: „cât e de bine că la noi s-au ținut de demult asemenea conferințe, iar dacă undeva nu s-au ținut, atunci trebuie introduse în toate eparhiile”⁹⁷⁸. Acest fapt denotă că în eparhia Timișoara conferințele s-au ținut cu regularitate, după prevederile impuse de legislația bisericească și faptul că organele eparhiale s-au preocupat permanent de organizarea și îmbunătățirea acestora.

⁹⁷⁴ „În aceste vremuri grele Biserica trebuie să-și arate puterea sa, iar puterea Bisericii se află în preoțime. Aceasta trebuie să înțeleagă vremurile în care trăiește și trebuie să introducă peste tot făclia dreptății și căldura adevărului creștin”(După S.S. an.XVI, nr.23, 1906, p.627).

⁹⁷⁵ *Zbor sveštenstva protoprezviterata Aradskog* în S.S an.XVI, nr.23, 1906, p.629.

⁹⁷⁶ *Ibidem*.

⁹⁷⁷ *Ibidem*.

⁹⁷⁸ *Ibidem*.

Pe 2/15 aprilie 1907, Consistoriul eparhiei Timișoara, prin actul Ad. nr. K 193 ex 1907, pe lângă faptul că a stabilit problemele ce se vor dezbate la conferințele la nivel de protopopiat, a hotărât să se renunțe la prevederea cuprinsă în dispozițiile anterioare K.303/160 ex 1905 și K 315/237 ex 1906, conform cărora fiecare preot își alegea una din temele propuse și a impus o singură temă pentru toți preoții, considerând în felul acesta că preoții care n-au pregătit bine tema în scris, măcar să poată participa în mod activ la dezbateri⁹⁷⁹.

Că temele de la conferințele preoțești au fost dezbătute cu temeinicie, o demonstrează și faptul că multe din propunerile făcute de preoți s-au regăsit în hotărârile elaborate de organele eparhiale și chiar în hotărârile Consiliului Congresului, fiind transpuse și în practică⁹⁸⁰.

Progresele înregistrate la conferințele preoțești de la nivelul protopopiatelor a determinat conducerea eparhiei să treacă la organizarea conferințelor la nivel de eparhie. Acestea au început să fie ținute mai târziu decât cele de la nivelul protopopiatului și, după cum reiese din documente, au avut o frecvență mai rară.

La conferințele de acest nivel se abordau și se aprofundau temele de la conferințele ținute în anii precedenți la nivelul protopopiatelor. Într-un raport al Consistoriului Eparhial din 2/15 iulie 1912 se cere ca toate dezbaterile de la conferințele preoțești de la nivelul protopopiatelor din anul 1908, cu tema „Despre dotarea preoților”, să fie trimise preotului Grigorije Stajić din Mokrin, care a fost desemnat să susțină un referat pe această temă la Conferința preoților la nivel de eparhie⁹⁸¹. La fel s-a cerut ca dezbaterile ținute la conferințele din protopopiate pe anul 1907, cu tema „Despre misiunea Bisericii și preoțimii față de mișcarea socială a țărănimii”, să fie trimise preotului Mihajlo Pandurović, iar dezbaterile pe tema „Despre reformarea și răspândirea Sf. Taine a Spovedaniei”, s-au cerut a fi trimise preotului Ilia Beleslijin din Timișoara⁹⁸².

Din același raport mai reiese că temele dezbătute în ultimii 3 ani la nivelul protopopiatelor au fost: 1. Propuneri pentru organizarea bibliotecilor parohiale; 2. Propuneri pentru instruirea preoților pentru organizarea cursurilor de alfabetizare în așa numitele școli de seară; 3. Alcoolismul; 4. Despre necesitatea înființării Asociației preoților; 5. Despre reforma catehizării în școlile elementare⁹⁸³.

Sub nr.K 118/zap din 1912, Consistoriul a stabilit ordinea de zi și temele ce urmau a fi dezbătute la conferința preoțească la nivel eparhial, ce trebuia să se țină în acel an. Acestea erau în număr de 8: 1. Despre „Rugători”; 2. Despre obiceiurile bune și rele din viața poporului și Bisericii; 3. Despre mijloacele eficiente pentru catehizarea

⁹⁷⁹ R.E.U.T 1906-1908, p.98-99.

⁹⁸⁰ *Ibidem*, p.99-100; SMG an.VIII, nr.8, 1910, p.113.

⁹⁸¹ R.E.U.T 1909-1912, p.131.

⁹⁸² *Ibidem*, p.132.

⁹⁸³ *Ibidem*, p.129.

tinerilor care au terminat școala; 4. Despre predica contemporană; 5. Despre ridicarea nivelului de cultură al poporului; 6. Despre cărțile de specialitate ale preoților; 7. Despre sectele din eparhie (nazarineni, iconoclaști și adventiști); 8. Ce să facă preotul pentru ridicarea nivelului material al poporului⁹⁸⁴.

Prin actul K.118/zap ex 1912 au fost desemnați și preoții care trebuiau să prezinte temele ce urmau a fi dezbătute. Pentru tema 1 a fost desemnat preotul Jug Stanikić (Orosloaș); pentru tema 2 preotul Jovan Borota (Deska); pentru tema 3 preotul Sava Stojic (Elemir); pentru tema 4 preotul Ilija Beleslijin (Timișoara-Fabrik); pentru tema 5 diaconul Stojan Iakšić (Velika Kikinda); pentru tema 6 preotul Dušan Čudić (Giala); pentru tema 7 preotul Grigorije Staić (Mokrin); pentru tema 8 ajutorul de preot Mihajlo Pandurović (Batanja).

Prin același act, a fost chemat și preotul K. Stakić din Bečkerek să înainteze Consistoriului planul, modul de înfăptuire și organizare al azilului pentru săraci, propus de el și adoptat la Conferința preotească din anul 1909⁹⁸⁵.

Din toate cele expuse mai sus, reiese că atât conferințele ținute la nivel de protopopiat cât și cele ținute la nivel de eparhie au avut o influență benefică atât asupra vieții religioase cât și a vieții sociale și culturale a credincioșilor.

⁹⁸⁴ *Ibidem*, p.133-134.

⁹⁸⁵ *Ibidem*, p.134.

VI. Eparhia Vârșetului între anii 1865-1918

6.1. Scurt istoric al Eparhiei Vârșetului (1557-1865)

La fel ca și în cazul Eparhiei Timișoarei, cu toate eforturile depuse până acum de istorici, încă nu s-a reușit să se stabilească cu exactitate momentul și împrejurările istorice în care a fost înființată eparhia Vârșetului. Principala cauză a acestui eșec constă în aceea că puținele documente, lacunare și contradictorii, n-au permis descifrarea acestei probleme și a făcut ca aceasta să rămână pe mai departe în conul de umbră al istoriei.

În situația dată, majoritatea istoricilor, din motive de prudență, încadrează începutul celor două episcopii amintite undeva în perioada imediat următoare reorganizării Patriarhiei de Ipek, fără însă a exclude posibilitatea ca acestea să fi fost înființate mai devreme⁹⁸⁶.

Tot în perioada imediat următoare reorganizării Patriarhiei de Ipek, este amintit și primul episcop al eparhiei Vârșetului „Vlădica Teodor”, care în 1594 a fost implicat în răscoala antiotomană din Banat, fapt pentru care a avut un sfârșit tragic, fiind jupuit de viu de către turci⁹⁸⁷. Deși patriarhul de Ipek a rămas necompromis, este posibil ca eparhiile Vârșeț și Timișoara, drept urmare a represaliilor, să fi rămas un timp fără episcopi, pentru că la Vârșeț abia în anul 1611 este amintit ca titular episcopul Antonie⁹⁸⁸, iar la Timișoara episcopul Neofit, care se pare că a păstorit în perioada 1608-1613⁹⁸⁹.

Episcopul Antonie, după cum reiese din singhelia patriarhului Jovan din 16 decembrie 1611, a fost ales ca titular al eparhiei Vârșeț la un sinod ținut în Mitropolia Rudnik „în locul episcopului Simeon care a părăsit eparhia sa” (cea a Vârșetului n.a.)⁹⁹⁰. Din acestea reiese că înainte de anul 1611, eparhia Vârșetului a fost păstorită de episcopul Simeon care, în pofida faptului că-și părăsise eparhia, înainte de 1611, în anul 1619 se

⁹⁸⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria BOR* vol.II București 1981 p.179-180; I.D.Suciu, *Monografia*, p.88,92-93; Ladislav Hadrovics, *Le peuple Serbe et son eglise sous la domination turque*, Paris 1947, p.48-50; Jovan Radonitch, *Histoire de Serbes de Hongrie*, Paris, 1919, p.103-108; Radoslav M Gruić, *Duhovni Život* in vol Vojvodina, Novi Sad 1939, p.389-390.(mai departe *Duhovni Život*).

⁹⁸⁷ Radoslav M.Gruić, *Duhovni Život*, p.394; I.D.Suciu, *Monografia*, p.93; Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.485.

⁹⁸⁸ Jovan Radonić, *Rimska Kurija i jugoslavenske zemlje og XVI do XIX veka*, Beograd 1950, p.163 (mai departe *Rimska Kurija*); Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.21.

⁹⁸⁹ I.D.Suciu, *Monografia*, p.93; George S.Radovic, *Mitropolit Temisvarski Neofit i mitropolit beogradski Visarion* in *GID* 10, 1937, p.318; Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.350.

⁹⁹⁰ Jovan Radonić, *Rimska Kurija i jugoslavenske zemlje og XVI do XIX veka*, Beograd 1950, p.163.

intitulează tot ca episcop „ al Vârșetului ” cu prilejul donării unei evanghelii mânăstirii Studenica⁹⁹¹.

Despre episcopul Antonie al Vârșetului se știe că era născut la Diokletija (Zeta) și că în anul 1620 a fost trimis de patriarhul Ipekului, Paisie Janjevac (1614-1647), în Rusia într-o „ misiune de încredere ”⁹⁹². La Moscova a fost bine primit de împăratul Rusiei, Mihail Feodorovič, și de către patriarhul Filaret Nikitici⁹⁹³. În timpul șederii în Rusia episcopul Antonie i-a vizitat pe episcopul sârb Pavle, care trăia în mânăstirea cneaghinei Kortețka și pe Nectarie, fostul arhiepiscop al Ohridei, care s-a retras în Lavra Sergheieva⁹⁹⁴. După întoarcerea din Rusia (1623), episcopului Antonie i se pierde urma.

După ultimele cercetări efectuate de turcologul Radmila Tričković asupra unor deftere turcești din Istanbul, ce cuprind perioada 1640-1655,⁹⁹⁵ în anul 1649 este amintit un alt episcop, Varlam, ce purta titulatura „ mitropolitul ghiaurilor din ținutul Modavei și Rșavei ”⁹⁹⁶, care și-a luat un nou berat de la sultan, pe baza celui vechi⁹⁹⁷. Pe lângă „ mitropolia Rșavei, Modavei, Vârșetului ”⁹⁹⁸ defterul mai amintește pe teritoriul Banatului și „ mitropolia ghiaurilor nahiei Bokča ”⁹⁹⁹ care, în anul 1591-1592, s-au unit într-una singură, cea „ a nahiei Bokcea ”, iar peskeșul noii mitropolii a fost ridicat la 4000 de acce¹⁰⁰⁰. După cum remarcă cercetătoarea Radmila Tričković, în cazul că anul 1000 după Hegira (1591-1592 după calendarul creștin), a fost trecut din vechiul defter în cel nou (ce cuprinde perioada 1640-1655) fără greșală, atunci aceasta ar fi cea mai timpurie știre despre eparhia Vârșetului¹⁰⁰¹.

O explicație posibilă asupra existenței mai multor „ episcopii și mitropolii ” pe teritoriul Banatului, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor,

⁹⁹¹ Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, V, Beograd, 1982, p.295; Mirjana Šakota, *Studenička riznica*, Beograd 1988, p.105.

⁹⁹² Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.21: Despre misiunea și călătoria episcopului Antonie al Vârșetului vezi studiul lui St.M.Dimitrijevič, *Gradža za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka*, Spomenik Srpske Kraljevske Akademie L.III, Sarajevo 1922, p.272-273.

⁹⁹³ St.M.Dimitrijevič, *op.cit.*, p.272-280.

⁹⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁹⁵ Este vorba de Arhiva Președinției guvernului, secțiunea Kâmil Kepegi din Istanbul nr.2539, cu titlul „*Rumeli ve Anadolu da Metropolitlik ve Piskoposlukar*” (Mitropoliile și episcopiile din Rumelia și Andolia). Defterul se prezintă sub forma unui registru în care sunt trecute dările către stat date de organizațiile bisericești începând cu Patriarhia de Constantinopol cea de la Ohrida și terminându-se cu cea de la Ipek pe perioada 1640-1655 (după Radmila Tričković, *Srpska Crkva sredinom XVII veka* in Glas CCCXX SANU kn.2, Beograd, 1980, p.61).

⁹⁹⁶ Radmila Tričković, *op.cit.*, p.159.

⁹⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁹⁸ *Mitropolia Orșovei, Moldovei și Vârșetului*.

⁹⁹⁹ *Mitropolia nahiei Bocșa*.

¹⁰⁰⁰ Radmila Tričković, *op.cit.*, p.159.

¹⁰⁰¹ *Ibidem*, p.128.

ar putea consta în aceea că stăpânirea turcească avea tot interesul să le susțină și să le mențină, pentru că pe lângă peskeșul acestor entități bisericești, mai încasa și mari sume de bani de la pretendenții la scaunele „mitropolitane” sau „episcopale” ale acestora.

Că aceste „episcopii” sau „mitropolii” n-au putut rezista mult în timp, s-ar putea datora pe de o parte faptului că acestea n-au putut face față uriașului efort financiar la care erau supuse, iar pe de altă parte organizația bisericească centrală de care aparțineau, nu putea tolera această fărâmițare excesivă, care genera instabilitate și conflicte care, de altfel, au și caracterizat această perioadă¹⁰⁰².

Din cele expuse până acum, în pofida faptului că sunt amintite „episcopii” sau „mitropolii” cu titulaturi care includ sau nu Vârșețul și Timișoara, se poate afirma că pe teritoriul istoric al Banatului au existat organizații bisericești la nivel de eparhie mai mici care, în cele din urmă, s-au cristalizat în două eparhii: cea din Vârșeț și Timișoara.

Un alt episcop al Vârșețului, posibil cel care l-a succedat pe Varlam, amintit după cum am arătat în 1649 ca „mitropolit al Rșavei, Modavei și Vârșețului...”, a fost Teodosie care, în anul 1662, a donat mănăstirii Lepavina cartea *Cuvinte de învățătură ale Sf. Efreim Sirul*, pe care s-a semnat ca „mitropolit al Vârșețului și Caransebeșului”¹⁰⁰³. După cum se poate observa, pentru prima oară, în titulatura episcopilor Vârșețului apare și Caransebeșul, care împreună cu Lugojul abia din anul 1658 a intrat sub stăpânirea turcească și drept urmare, au ieșit de sub jurisdicția mitropoliei Ardealului și au intrat sub jurisdicția episcopiei Vârșețului.

După anul 1663, episcopul Teodosie nu a mai păstorit prea mult episcopia Vârșețului, deoarece la scurt timp a plecat în Rusia, unde a participat la sinodul din Moscova din anul 1666-1667, care l-a înlăturat pe patriarhul Nikon, iar ca locțiitor patriarhal a fost ales însăși episcopul Teodosie al Vârșețului¹⁰⁰⁴. Din anul 1667 și până în anul 1671 Teodosie a fost mitropolitul Bielgorodului și Oboianei¹⁰⁰⁵.

Defterele turcești din a doua jumătate a secolului al-XVI-lea¹⁰⁰⁶ și Catastifele Patriarhiei din Ipek din anii 1660 și 1666¹⁰⁰⁷ arată Banatul ca o provincie bine populată, în care pulsa o viață creștin-ortodoxă intensă, cu credincioși care puteau susține financiar o ierarhie bisericească și să asigure baza materială necesară exercitării cultului.

¹⁰⁰² Cazul păstoririi Sf. Iosif de la Partos la Timișoara este destul de relevant în acest sens.

¹⁰⁰³ Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Beograd 1985, nr.6950; Dimitrije Vitković, *Šta je negda bila Vretanija* in GID VII, Novi Sad 1934, p.87.

¹⁰⁰⁴ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.488.

¹⁰⁰⁵ *Ibidem*; Mircea Păcurariu, *Istoria BOR* vol.II București 1981, p.180; I.D.Suciu, *Monografia*, p.93.

¹⁰⁰⁶ Engel Pál, *A Temesvari és Moldovai Szandzsák Törökkori Települési (1554-1579)*, Szeged, 1996.

¹⁰⁰⁷ Svetislav Matić, *Katastig Pečki 1660-1666* în GID 4 (1931) p.207-223; 447-455; 5(1932) p.72-79; 418-422; I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente II*, Timișoara 1980, p.108-148.

Un eveniment important care a influențat viața bisericească din Banat l-au constituit, fără îndoială, diplomele leopoldine din anul 1690¹⁰⁰⁸, prin care populației sârbe care a emigrat în acel an cu patriarhul Arsenije III Černojević, i s-au acordat o seamă de privilegii politice și bisericești, care au favorizat întărirea ortodoxiei pe teritoriul Banatului. Pe baza acestor privilegii patriarhul Arsenije a trecut la reorganizarea vieții bisericești în teritoriile din Austria locuite de sârbi. Astfel, prin diploma din 6 martie 1695, au fost confirmați de împărat cei șapte episcopi numiți de către patriarhul Arsenije III Černojević.

Aceștia, după cum sunt amintiți în actul leopoldin, au fost: Isaja Djaković pentru Timișoara și Ienopole, Stefan Metohiac pentru eparhia de Carlstadt și Zrinopole, Eftimije Drobnjak pentru eparhia de Seghedin, Eftimije Tetovac pentru Mohaci și Sighet, Eftimije Popović pentru Buda, Spiridon Stibica pentru eparhia Vârșetului și Efreem Banjanin pentru Oradea și Eger¹⁰⁰⁹.

Până a fi ales episcop la Vârșet, Spiridon Stibica a fost episcop „Belockrvanski”¹⁰¹⁰. În timpul migrației a trecut împreună cu patriarhul Arsenije în nordul Dunării. Păstorirea sa la Vârșet a fost destul de grea, dacă avem în vedere faptul că și teritoriul eparhiei sale a constituit scena teatrului de operațiuni ale războiului purtat între austrieci și turci. Mai mult de atât, când după pacea de la Karloviț din 1699 turcii au devenit stăpâni peste cea mai mare parte din Banat, episcopul Spiridon a fost nevoit să-și părăsească eparhia și să se retragă în Srem¹⁰¹¹. Încă în timpul vieții patriarhului Arsenije III Černojević i s-a încredințat conducerea eparhiei Vukovar, pe care se pare că a condus-o până la moartea sa.

Prin revenirea Banatului sub stăpânirea turcească, noul patriarh de Ipek Mojsije Rajović (1712-1725) a fost nevoit să hirotonească alți doi episcopi pentru eparhiile din Banat. Astfel, în anul 1713, patriarhul Rajović i-a hirotonit pe Mojsije Stanojević la Vârșet și pe Joanikije Vladislavljević la Timișoara¹⁰¹².

Până a fi ales episcop la Vârșet, Moisie Stanojević a fost călugăr la mănăstirea Gornjak și s-a aflat în slujba mitropolitului de Belgrad, Mihail¹⁰¹³. Ca episcop a fost ales

¹⁰⁰⁸ Acestea au fost în număr de 3.

¹⁰⁰⁹ Istorical I.D.Suciu în lucrarea sa *Monografia Mitropoliei Banatului*, p.110, în dorința de „a-l româniza” pe episcopul Efreem Banianin, îi schimbă cel de-al doilea nume, din Banianin cum îl amintește diploma din 6 martie 1695 în Beniamin, dându-i astfel două nume de călugăr: Efreem și Beniamin. În realitate numele de Banianin vine de la Bania care în limba sârbă înseamnă „băi” (Bania Hercules = Băile Herculane). Numele de Banjanin vine de la mănăstirea Banja de lângă Prijepolje după cum numele de Tetovaț vine de la localitatea Tetovo și Metohiaț de la Metohia, indicând locul de origine sau mănăstirea de unde se trăgeau episcopii respectivi.

¹⁰¹⁰ Sub această denumire erau numite atunci teritoriile din stânga Nișului, situate la sud de confluența râurilor Morava de vest și Morava de sud, cu așezările Kuršumlija și Prokuplje (după Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.465).

¹⁰¹¹ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.465.

¹⁰¹² Mircea Păcurariu, *Istoria BOR*, vol.2, p.517.

¹⁰¹³ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.338.

la un sinod ținut la Vârșeț în anul 1713, la care au participat alături de patriarhul Moisie Raiović încă 6 mitropoliți, 4 episcopi din care unul ales, dar încă nehirotonit¹⁰¹⁴.

Deși gramata de alegere și hirotonie i-a fost emisă pe 21 decembrie 1713, el n-a fost confirmat de împărat decât pe 18 aprilie 1722¹⁰¹⁵. După confirmare el a mai păstorit până în anul 1724, când a trecut la cele veșnice¹⁰¹⁶. Din testamentul său, întocmit pe 5 martie 1724 la Caransebeș, unde-și avea reședința, reiese că a avut o avere considerabilă pentru acele vremuri¹⁰¹⁷.

Tot din timpul episcopului Mojsije Stanojević a rămas un „opis” al eparhiei Vârșețului, care prezintă situația eparhiei pe protopopiate și parohii pe anul 1713¹⁰¹⁸. Din acest opis reiese că eparhia Vârșețului era împărțită, în acel an, în patru nahii (protopopiate): Vârșeț, Caransebeș, Palanka și Orșova care, în total numărau 260 de sate cu 11443 de suflete¹⁰¹⁹, pe protopopiate situația prezentându-se astfel: Vârșeț 71 sate cu 3123 de suflete, Caransebeș 91 sate cu 3997 de suflete, Palanka 59 sate cu 2485 de suflete și Orșova 39 sate cu 2485 de suflete¹⁰²⁰.

După pacea de la Passarowitz din 1718 Austria a obținut, pe lângă întreg Banatul și Oltenia, și o parte din Serbia. Ca urmare acestui fapt pe lângă protopopiatele amintite, au intrat în componența eparhiei Vârșețului și protopopiatele Krivina, Krajna și Ključ aflate în Serbia de est¹⁰²¹. Acestea s-au aflat sub jurisdicția eparhiei Vârșeț până în anul 1739, când în urma păcii de la Belgrad Austria a pierdut toate teritoriile din Serbia, Oltenia și Bosnia de nord, rămânându-i în stăpânire doar Banatul Timișan.

După moartea episcopului Stanojević pentru scurt timp (1726-1728) eparhia Vârșețului a fost păstorită de episcopul Nikolaj Dimitrijević, care era de origine din Herțegovina și a fost tuns în monahism într-una din mănăstirile Patriarhiei Ipekului¹⁰²². În anul 1728 acesta a fost mutat ca episcop la Timișoara, iar în locul său în același an a fost ales Maksim Nestorović¹⁰²³.

¹⁰¹⁴ Dimitrije Ruvarac, *Gramata patrijarha Mojsija episcopu Mojsiju Stanojeviću* in S.S., Sremski Karlovci 1905, p.558.

¹⁰¹⁵ *Ibidem*; Mitrofan Šević, *Episkopi Vrsacke Eparhije*, S.S.nr.22, Sremski Karlovci 1899, p.347; Dimitrije Ruvarac, *Opis vrsacko-sebeške eparhije od 1713 god*, Sremski Karlovci 1924, p.6.

¹⁰¹⁶ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.338.

¹⁰¹⁷ Dimitrije Ruvarac, *Testament Mojsija Stanojevića, vladike Sebeško-vrsackog*, in S.S., Sremski Karlovci 1905, p.274.

¹⁰¹⁸ Acest opis a fost publicat în anul 1924 la Karloviț de protopopul și istoricul Dimitrije Ruvarac sub titlul de „*Opis vrsacko-sebeške eparhije*” od 1713 godine, Sremski Karlovci 1924, p.11.

¹⁰¹⁹ Dimitrije Ruvarac, *Opis vrsacko-sebeške eparhije od 1713 godine*, Sremski Karlovci 1924, p.11.

¹⁰²⁰ *Ibidem*.

¹⁰²¹ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.552.

¹⁰²² Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.373.

¹⁰²³ Activitatea sa la Timișoara a fost prezentată la eparhia Timișorii.

Noul episcop era de origine din Sent Andrei și a fost hirotonit în august 1728 la Belgrad de către mitropolitul Mojsije Petrović. Întrucât avea sub jurisdicția sa protopopiatele Krivina, Krajna și Ključ din sudul Dunării, mitropolitul Vikentije Jovanović l-a însărcinat să cerceteze și „nahiile din Paraćin, Kragujevac și Crna Bara”¹⁰²⁴. Numele lui apare pe un brâu, ce a fost păstrat la mănăstirea Bešenovo, care probabil a fost adus din Ierusalim și pe care alături de titulatura de episcop al „Vârșetului și Caransebeșului” apare anul 1736¹⁰²⁵. A murit în anul 1738 la Vârșeț.

Războiul dintre austrieci și turci din anii 1737-1739 a avut consecințe și pe plan bisericesc. Patriarhul Arsenije IV Joanović Šakabent care s-a implicat în acesta de partea imperialilor, la fel ca și patriarhul Arsenije III Černoiević în 1690, când soarta războiului a devenit defavorabilă Austriei, a fost nevoit să se refugieze cu mulțime de popor în nordul Dunării. În urma acestui fapt, în anul 1766 turcii au desființat Patriarhia de Ipek, supunând-o Patriarhiei de Constantinopol, sub jurisdicția căreia a rămas până în anul 1912¹⁰²⁶.

Între episcopii și mitropoliții¹⁰²⁷ care au trecut în nordul Dunării cu patriarhul Arsenije IV Joanović Šakabent, s-a aflat și mitropolitul Ieftimije Damianović, care din 1725 a păstorit mitropolia de Raška și Novi Pazar și în această calitate s-a implicat alături de patriarhul Šakabent în ridicarea la luptă a sârbilor alături de trupele austriece. Cu prilejul primirii patriarhului Arsenije IV Joanović Šakabent la Viena, pe 16 decembrie 1737, el s-a aflat în suita patriarhului. La propunerea patriarhului Šakabent, Ieftimije Damianović a fost numit și confirmat ca episcop al Vârșetului în anul 1739¹⁰²⁸. Aici păstorirea lui a fost foarte scurtă, deoarece în același an în care a fost numit a murit la Viena¹⁰²⁹.

După moartea episcopului Ieftimije, Curtea din Viena nu a mai numit nici un episcop la Vârșeț, ci a încredințat administrarea acestei eparhii episcopului Aradului, Isaja Antonović, dorind probabil ca în acest fel să favorizeze acțiunile prozelitiste uniate¹⁰³⁰.

Isaja Antonović (înainte de monahism Jovan) s-a născut la Buda. A fost mai întâi preot și după ce a rămas văduv a intrat în monahism la mănăstirea Kovin, unde a ajuns arhimandrit în anul 1731¹⁰³¹. Tot în acel an a fost ales ca episcop de Arad, iar confirmarea în această demnitate a primit-o pe 15 decembrie 1731¹⁰³². Fără știrea autorității bisericești

¹⁰²⁴ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.304.

¹⁰²⁵ *Ibidem*.

¹⁰²⁶ Radoslav.M.Gruić, *Pravoslavna Srpska Crkva*, Beograd-Kalenić-Kragujevac, p.105-110.

¹⁰²⁷ Alături de patriarhul Arsenije IV Šakabent au mai trecut în Austria și mitropoliții: Gheorghe Popović al Nișului, Aleksie al Užicej și Arilj și Ieftimije Damianović al Rașkai și Novo Pazarului (după Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.228).

¹⁰²⁸ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.228.

¹⁰²⁹ *Ibidem*.

¹⁰³⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria BOR*, vol.2, București 1981, p.520.

¹⁰³¹ Dušan.J.Popović, *Srbi u Budimu*, Beograd 1952, p.223.

¹⁰³² Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.208.

centrale i s-a încredințat în anul 1741 administrarea eparhiei Vârșetului, fapt ce a produs mari nemulțumiri în popor. Congresul național bisericesc din anul 1744 a hotărât ca, după moartea sa, în eparhia Vârșetului să fie numit un episcop titular¹⁰³³. La Congresul național bisericesc de la Sremski Karlovci din anul 1748 a fost ales ca mitropolit al Karlovițului. În această demnitate n-a rămas nici măcar 5 luni deoarece, pe 22 ianuarie 1749, a murit la Viena la numai 53 de ani de viață. A fost înmormântat la Buda în biserica Sfântului Dimitrie¹⁰³⁴.

Documentele vremii arată că, în anul 1749, eparhia Vârșetului era împărțită în 4 districte: Vârșeț, Caransebeș, Palanka, Mehadia, la care se adaugă și protopopiatul Lugoj. În toată eparhia, în acel an, erau 266 de sate cu 21938 de case și 215 preoți. Pe protopopiate situația se prezenta astfel: Vârșeț 68 sate cu 8153 case, 75 parohii; Palanka 64 sate cu 3290 case, 43 parohii; Mehadia 41 sate cu 2527 case, 20 parohii; Caransebeș 60 sate cu 4166 case, 35 parohii; Lugoj 33 sate cu 3802 case și 42 parohii¹⁰³⁵.

După cum s-a hotărât la Congresul național bisericesc din anul 1744, imediat după numirea lui Isaja Antonović ca mitropolit al Karlovițului, în anul 1749, s-a și numit un episcop titular la Vârșeț. Cel ales a fost Jovan Djordjević, care până atunci a fost întâistătătorul episcopiei „Osijek-Polske”¹⁰³⁶.

Noul episcop al Vârșetului s-a născut la Karloviț și încă pe când era copil a ajuns la mănăstirea Dečani unde, mai târziu, a intrat în monahism. O bună vreme, a fost diacon și arhidiacon al patriarhului Arsenije IV Jovanović Šakabent, de care a fost foarte apropiat și din acest motiv în timpul migrației din 1737 s-a aflat între însoțitorii acestuia¹⁰³⁷.

În anul 1746, patriarhul Arsenije IV Šakabent împreună cu mitropolitul Belgradului Sofronie și cu episcopul de Bačka, Visarijon Pavlović, l-au hirotonit pe Jovan Djordjević în biserica mitropolitană din Karloviț întru arhiereu pentru eparhia Osijek. Aici episcopul Djordjević a stat numai 3 ani, pentru că în 1749 a fost transferat ca titular la Vârșeț, unde a avut o păstorire de excepție până în anul 1769, când a fost ales mitropolit la Karloviț.

În anul 1750 a mutat sediul eparhiei de la Caransebeș la Vârșeț, iar în anul 1757 a început construcția unei noi reședințe episcopale ce a fost finalizată în anul 1763¹⁰³⁸. Fiind înzestrat cu talentul versificației a scris *Stihurile de obște ale sfinților Sârbi*. S-a

¹⁰³³ *Ibidem*.

¹⁰³⁴ Branislav Nestorov, *Iz prošlosti vrsackog-banatskog vladičanstva in „Banatski Vesnik”* nr.2 aprilie-iunie, Vârșeț 1982, p.3.

¹⁰³⁵ Dimitrije Ruvarac, *Opis vrsacko-sebeške eparhije od 1713 godine*, Sremski Karlovci 1924, p.6; I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente I*, p.190.

¹⁰³⁶ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.208.

¹⁰³⁷ *Ibidem*, p.244.

¹⁰³⁸ Branislav Nestorov, *op.cit.*, p.4.

implicat moral și material în construcția și repararea mai multor biserici și mănăstiri¹⁰³⁹. A trimis la studii mai mulți tineri la Universitatea din Leipzig și a finanțat câteva din gravurile în aramă ale lui Žefarović¹⁰⁴⁰. Va continua o activitate pastorală susținută și după alegerea sa în 1769 ca mitropolit al Karlovițului.

Din timpul păstoririi episcopului Djordjević, la Vârșeț s-au păstrat 2 conscripții: cea din 1749 pe care deja am prezentat-o și cea din 15 ianuarie 1757. Conform celei din urmă reiese că în anul 1757 eparhia Vârșețului era împărțită pe 5 protopopiate: Caransebeș, care avea în componența sa 76 de sate cu 6829 case și 39 de biserici; Lugoj cu 40 de sate, 2047 case și 14 biserici; Vârșeț cu 64 de sate, 6095 case și 45 biserici; Palanka cu 55 sate, 4398 case și 45 biserici și Mehadia cu 40 de sate, 2581 case și 18 biserici¹⁰⁴¹.

Deși ales mitropolit la Karloviț, Jovan Djordjević a administrat eparhia Vârșețului până în anul 1774, când în calitate de episcop titular a fost ales Vikentije Popović, arhimandritul mănăstirii Șișatovac. Acesta s-a născut la Požarevac și pe când era copil împreună cu familia a trecut în nordul Dunării în timpul războiului austro-turc din 1716-1718, stabilindu-se în Srem. A învățat carte la „magistrul Boghici” și în mănăstirea Șișatovac, unde a fost tuns în monahism pe 6 octombrie 1728¹⁰⁴². La Șișatovac a ajuns mai întâi stareț, iar în anul 1751 mitropolitul Pavle Nenadović l-a hirotosit ca arhimandrit. În această calitate, pe cheltuiala sa, a început zidirea unei noi biserici a mănăstirii Șișatovac (a treia de la înființarea mănăstirii), lucrările fiind începute în 1758 și terminate în 1778. Întru episcop, Vikentije Popović a fost hirotont pe 4 octombrie 1774 la Karloviț și în același an a ocupat scaunul arhieresc de la Vârșeț. În anul 1775 episcopul Vikentije a înființat pentru prima dată în această eparhie Consistoriul Eparhial¹⁰⁴³. Promulgarea celei de-a doua versiuni a Regulamentului Iliric la 28 august 1777 i-a pricinuit lui Vikentije Popović-ca de altfel și episcopului de Bačka-mari necazuri. Faptul că noul Regulament prevedea înlăturarea unor sărbători din calendarul ortodox și interzicea ducerea morților în biserică și la groapă cu sicriul descoperit, a produs mari nemulțumiri în rândul poporului care, în ziua de Sf.Dumitru a anului 1777, a intrat în biserică din Vârșeț în care slujea

¹⁰³⁹ Între 1760-1770, pe cheltuiala sa, a ridicat actuala biserică a mănăstirii Zlatica (după Ozren Radosavljević, *Manastir Zlatica*, Bela Crkva 1997, p.18) și prin stăruința sa „a fost zidit turnul din piatră la vechea biserică din Vârșeț”. (după Branislav Nestorov, *op.cit.*, p.4).

¹⁰⁴⁰ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.245-246.

¹⁰⁴¹ I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente I*, p.204-211.

¹⁰⁴² Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.75.

¹⁰⁴³ Ibidem; Încă la Congresul național bisericesc din anul 1774 s-a pus problema înființării consistoriilor. Sinodul din 17 martie 1744 a prevăzut „ca fiecare episcop să aibă în eparhia sa consistoriul său” (după Manojlo Grbić, *Karlovačko Vladičanstvo*, kn.II Sremski Karlovci 1891, p.239). Împărăteasa Maria Tereza, prin decretul din 21 decembrie 1746, a recomandat patriarhului Arsenie Ioanović Šakabent ca el și episcopii săi să pună juriști pregătiți în instanțele sale și în consistorii (după Manojlo Grbić, *op.cit.*, p.13.).

episcopul și era cât pe ce să-l linșeze¹⁰⁴⁴. Pe timpul păstoririi sale la Vârșeț, între anii 1783-1785, s-a implicat în zidirea bisericii cu hramul Sf.Nicolae de lângă reședința episcopală, pe care a sfințit-o pe 21 octombrie 1785¹⁰⁴⁵, iar în anul 1778 a definitivat lucrările la biserica mănăstirii Șișatovac, pe care a înzestrat-o cu multe cărți și obiecte de cult. A murit la vârsta de 76 de ani, pe 16 decembrie 1785 la Vârșeț și a fost înmormântat la mănăstirea Mesić. Ulterior rămășițele sale pământești au fost duse la mănăstirea Șișatovac, după dorința sa exprimată încă pe timpul vieții¹⁰⁴⁶.

În ce privește organizarea, după Regulamentul din 27 septembrie 1770 eparhia Vârșețului a fost împărțită în 9 protopopiate: Caransebeș, Vârșeț, Verendin, Bela Crkva, Lugoj, Mehadia, Vasiova, Vărădia și Moldova care în total numărau 266 de sate¹⁰⁴⁷.

Regulamentul din 2 ianuarie 1777 a redus numărul protopopiatelor la 6: Vârșeț cu 44 de parohii și o filială, Palanka cu 44 de parohii și 6 filiale, Vărădia cu 34 de parohii și 2 filiale, Lugoj 28 de parohii și 2 filiale, Caransebeș cu 56 de parohii și 10 filiale și Mehadia cu 33 de parohii și 9 filiale¹⁰⁴⁸.

La nici un an de la moartea episcopului Vikentije Popović, în scaunul episcopal al Vârșețului a fost instalat episcopul Joanović Šakabent, care până atunci păstorise eparhiile Pakraț și Bačka. Numirea lui Šakabent s-a făcut prin dispoziția împăratului Iosif al-II-lea din 20 iunie 1786, iar înscăunarea solemnă pe 20 octombrie 1786¹⁰⁴⁹. Noul episcop instalat la Vârșeț s-a născut în jurul anului 1743 la Irig. Tatăl său Andrija a fost fratele mai mic al patriarhului Arsenije IV Joanović Šakabent, până în anul 1747 deținând funcția de protopop în Irig. Ca frate al patriarhului, a fost înobilat de împărăteasa Maria Tereza pe 11 septembrie 1746¹⁰⁵⁰. Josif Joanović Šakabent a fost hirotonit diacon în anul 1758, iar ca arhidiacon a fost hirotosit în anul 1770. Patru ani mai târziu a fost tuns în monahism la mănăstirea Rakovac, unde la scurt timp a fost ridicat în treapta de arhimandrit. Pe 31 iulie 1781, mitropolitul Mojsije Putnik l-a hirotonit la Karloviț în treapta de episcop, pe seama eparhiei Pakrațului și Sloveniei și a întregului Generalat al Varaždinelui¹⁰⁵¹. În această eparhie s-a făcut repede cunoscut prin măsurile energice care le-a luat împotriva prozelitismului uniat și prin revenirea în sânul ortodoxiei a celor

¹⁰⁴⁴ Pe larg despre răscoala populației din Vârșeț împotriva episcopului Vikentije Popović vezi: Johan Schwicker, *Politička Istorija Srba u Ugarskoj*, traducerea din limba germană Dr.Tomislav Bekić Novi Sad-Beograd 1998, p.238-240.

¹⁰⁴⁵ Marko Protić, *Srpske pravoslavne crkve u Vrsucu* in B.G.an IV, kn.XII, Sremski Karlovci 1907, p.420.

¹⁰⁴⁶ Mitrofan Šević, *op.cit.*, p.349.

¹⁰⁴⁷ Dobrivoj Nikolić, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1941, p.225.

¹⁰⁴⁸ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.552.

¹⁰⁴⁹ Mitrofan Šević, *op.cit.*, p.349.

¹⁰⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁰⁵¹ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.257.

care îmbrățișaseră uniația. În anul 1784 a fost mutat ca episcop titular în eparhia Bačka, unde va păstori doar doi ani, întrucât în 1786 a fost mutat la Vârșeț.

La scurt timp după înscăunarea sa, eparhia Vârșețului a avut mult de suferit în timpul războiului dintre turci și austrieci din anii 1788-1791, statisticile vremii indicând pierderi materiale și umane considerabile. Astfel, numai în primul an al conflictului, în eparhia Vârșețului au fost incendiate 68 de biserici și 52 de școli, 556 de oameni și-au pierdut viața și 12397 au fost luați în robie¹⁰⁵². După un tabel alcătuit de istoricul Nikola Gavrilović pe baza unor documente de arhivă, pierderile umane și materiale pe protopopiate se prezentau astfel¹⁰⁵³:

*Pierderi materiale și umane din Eparhia Vârșețului
înregistrate în timpul năvălirii turcești din anul 1788*

Nr	Proto- popiatul	Nr. Sate	Bise- rici arse	Școli arse	Preoți			Civili			Total preoți și civili
					Duși în robie	Uciși	Total	Duși în robie	Uciși	Total	
1	Vârșeț	47	2	2	1	-	1	759	178	937	938
2	Caransebeș	64	37	24	6	3	9	8899	-	8899	8908
3	Lugoj	30	1	-	-	-	-	38	1	39	39
4	Vărădia	34	1	-	-	-	-	-	47	47	47
5	Mehadia	39	18	22	2	-	2	2438	242	2680	2682
6	Palanka	54	9	4	-	-	-	263	88	351	351
Total Eparhie Vârșeț		268	68	52	9	3	12	12397	556	12953	12965

La pierderile expuse în tabel, mai trebuie adăugate și cele luate de turci drept pradă de război. Astfel dintr-un raport prezentat la Congresul național-bisericesc din anul 1790, reiese că turcii numai de pe teritoriul regimentului valah-IIir au luat drept pradă: 4257 de cai, 8508 de boi, 17881 vaci și vițeii, 115830 de oi, 30510 porci și 16910 stupi de albine¹⁰⁵⁴.

În acțiunile de refacere a lăcașurilor de cult și a școlilor distruse în război, episcopul Josif Joanović Șakabent s-a implicat cu multă râvnă și responsabilitate. Grație demersurilor făcute la însăși împăratul Leopold al-II-lea a obținut aprobarea de a trimite

¹⁰⁵² Nikola Gavrilović, *Srpske i rumunske graničarske škole od Temišvarskog Sabora do pojave Uroša Nestoroviča* in vol. Srbi i Rumuni, Beograd-Novi Sad 1997, p.180.

¹⁰⁵³ *Ibidem* nota 1.

¹⁰⁵⁴ Slavko Gavrilović-Nikola Petrović, *Temišvarski Sabor 1790*, Novi Sad-Sremski Karlovci 1972, p.198.

oameni în toate eparhiile pentru strângerea de ajutoare¹⁰⁵⁵. Cu o parte din acestea a reușit să refacă unele lăcașuri de cult¹⁰⁵⁶, iar pe altele să le doteze cu obiectele bisericești necesare¹⁰⁵⁷. Între anii 1790-1791, probabil când a cerut aprobarea de a strânge ajutoare prin eparhii, a intervenit la împărat ca orașul Vârșeț să dobândească statutul de oraș liber¹⁰⁵⁸. Tot în orașul Vârșeț, în 1790, prin eforturile și stăruințele sale s-a deschis „Școala gramaticală”. Alături de aceasta s-a ridicat și un internat „Alumneum”, în care erau cazați și întreținuți gratis câte doi tineri din fiecare protopopiat al eparhiei Vârșețului, „care învățau bine și aveau o comportare exemplară”¹⁰⁵⁹. Alături de tinerii din eparhia Vârșețului, în internat mai erau primiți încă 6 tineri din celelalte eparhii. Încă de la venirea sa în Vârșeț, episcopul Șakabent a ținut la reședința sa cursuri clericale cu caracter „privat”, fiind ajutat în aceasta de către protopopul Vârșețului, Teodor Ilić și de notarul consistorial Vasilije Mihajlović¹⁰⁶⁰.

Deși de neam sârb, episcopul Șakabent s-a arătat un bun păstor și pentru credincioșii români din eparhia sa, manifestând față de aceștia aceeași grijă părintească ca și pentru credincioșii sârbi. Acest fapt se remarcă și din circulara episcopului din 5 iunie 1790, prin care a dispus ca în satele românești slujbele să fie celebrate în limba română, iar în cele mixte în ambele limbi¹⁰⁶¹. Calitatea de bun păstor a episcopului Șakabent a fost dovedită și prin demersurile sale făcute la autorități pentru îmbunătățirea stării materiale a preoților¹⁰⁶². Episcopul Șakabent s-a stins din viață la 19/31 decembrie 1805, fiind înmormântat în biserica episcopală din Vârșeț¹⁰⁶³.

Până la completarea scaunului episcopal de episcopul Petar Jovanović Vidak, la 23 noiembrie 1806, eparhia Vârșețului a fost administrată, după cum se arată într-o circulară, de arhimandritul mănăstirii Grgheteg, Josif Putnik¹⁰⁶⁴.

¹⁰⁵⁵ Vikentije Ljuština, *Povjest Zlatice*, p. 12; Miloș Popović, *Crkveni Život*, p. 170.

¹⁰⁵⁶ Între 1790-1792, a fost refăcută mănăstirea Zlatice, iar în 1793 a fost refăcută mănăstirea Mesić (după Miloș Popović, *Crkveni Život*, p. 170 și Vikentije Ljuština, *Povjest Zlatice*, p. 12).

¹⁰⁵⁷ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scurtă cuprindere a poruncilor*, p. 4.

¹⁰⁵⁸ Mitrofan Šević, *op. cit.*, p. 350.

¹⁰⁵⁹ Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p. 29-30.

¹⁰⁶⁰ Școala clericală „cu caracter privat” a episcopului Șakabent a stârmit interesul Cancelariei Ilirice, care în anul 1791 a trimis o comisie în fruntea căreia se afla comisarul Stefan Marković, să verifice activitatea acesteia. În urma analizei Raportului comisarului Marković, împăratul și-a exprimat personal satisfacția asupra activității acesteia și a apreciat efortul episcopului Șakabent depus în acest sens. În școala respectivă se învăța cântarea bisericească, citirea cărților bisericești, tipicul, catehizisul, scrierea și socotitul (după Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p. 81-82).

¹⁰⁶¹ I.D. Suciuc-R. Constantinescu, *Documente I*, p. 464-465.

¹⁰⁶² Pe larg despre demersurile episcopului Șakabent cu privire la îmbunătățirea stării materiale ale preoților, vezi studiul lui Nikola Gavrilović, *Materijalno Stanje Srpskog i Rumunskog sveštenstva u Banatu od kraja XVIII do sredine XIX veka* în vol. *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novi Sad 1997, p. 89-95.

¹⁰⁶³ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scurtă cuprindere a poruncilor*, p. 43.

¹⁰⁶⁴ *Ibidem*.

Noul episcop numit și instalat la Vârșeț, Petar Jovanović Vidak, s-a născut la 1 iulie 1768 la Karloviț. După școala primară în locul natal, a terminat gimnaziul la Bratislava, iar studiile teologice la Universitatea din Jena¹⁰⁶⁵. În monahism a fost tuns pe 21 septembrie 1791 la mănăstirea Hopovo. Cu prilejul deschiderii „Școlii clericale din Karloviț”, este numit de mitropolitul Stratimirović ca profesor la această școală.

Pe 2 iunie 1797 a fost ridicat în demnitatea de arhimandrit al mănăstirii Hopovo, iar anul următor numit ca arhimandrit al mănăstirii Grgheteg, unde va sta până pe 30 iulie 1801, când a fost hirotonit episcop pe seama eparhiei Karlovițului de Sus. Aici s-a făcut cunoscut prin dispoziția dată preoților de a catehiza atât vârșticii cât și copiii „*în toată vremea și în tot locul*”¹⁰⁶⁶.

În anul 1802 episcopul Vidak a deschis școala clericală din Plaška în care, împreună cu protodiaconul Pavle Hagić, a predat timp de doi ani. În anul 1804 tot la Plaška a înființat Școala sloveno-sârbă. Activitatea pedagogică desfășurată la Plaška a fost continuată și la Vârșeț. Asemenea predecesorului său, Josif Joanović Šakabent, a deschis o școală clericală la reședința sa din Vârșeț, în care au activat două puteri didactice: protodiaconul Arsenije Jovanović Šakabent și clericul Sofronije Ivačkovići¹⁰⁶⁷. Școala a funcționat după programul celei din Karloviț. Întrucât cea mai mare parte a elevilor din această școală erau români și nu știau sârbește, cursurile s-au ținut în limba română și predarea se făcea după manuale românești¹⁰⁶⁸. În anul 1814 școala avea 30 de elevi. Absolvenții acestei școli erau de regulă puși învățători în școlile primare și îndeplineau funcția de cântăreți, alții fiind hirotoniți chiar diaconi. Când autoritățile școlare au hotărât că nimeni din cei care n-au terminat preparandia nu mai puteau fi învățători, episcopul Vidak a intervenit la inspectorul școlilor din Banat, Uroș Nestorović, pentru ca diaconii, care nu au alte mijloace de subzistență, să nu fie dați afară din școli¹⁰⁶⁹. În aceste condiții, școala clericală nu a mai avut viață lungă, fiind în activitate doar sporadic până în anul 1818, când episcopul Vidak a trecut la cele veșnice.

După moartea episcopului Petar Jovanović Vidak, pe 9 decembrie 1818, episcopia Vârșețului a rămas fără episcop titular mai bine de 10 ani. În acest răstimp, eparhia a fost administrată de arhimandritul mănăstirii Mesić, Sinesije Radivojević. Acesta s-a născut la 16 aprilie 1771 la Sent Andrei, iar la mănăstirea Mesić a venit în anul 1808 din Bačka, de la mănăstirea Kovilj, la dorința episcopului Vidak. În același an, episcopul l-a trimis la Kručica și în satele dimprejur să-i liniștească pe răsculați, fapt ce în mare

¹⁰⁶⁵ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.400.

¹⁰⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁷ Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p.82.

¹⁰⁶⁸ Dintre manualele folosite se remarcă gramatica lui Molnar, unele scripte alcătuite după teologia lui Platon și Catihizisul Sinodal al lui Raić, Geografia și Aritmetica se preda după Avram Mrazović, Istoria Bisericii după o traducere a lui Stevan Vuianovski (după Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p.82).

¹⁰⁶⁹ Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p.83.

parte i-a reușit. Pentru fapta sa, împăratul i-a trimis prin intermediul Comandei militare așa numitul Erlobungs-Dekret¹⁰⁷⁰.

Pe timpul administrării sale la Vârșeț, la propunerea mitropolitului Stratimirović și cu aprobarea autorităților, aici s-a înființat în anul 1822 Școala clericală¹⁰⁷¹.

De la administrația eparhiei Vârșețului a fost înlăturat în anul 1829, pare-se în urma unor intrigi țesute împotriva sa¹⁰⁷². După numirea ca episcop titular al lui Maxim Manujilović, arhimandritul Sinesije a părăsit eparhia Vârșețului și s-a dus în Fruška Gora la mănăstirea Grgheteg¹⁰⁷³. La scurt timp s-a îmbolnăvit și s-a întors la Vârșeț, unde a și murit pe 18 aprilie 1832. A fost înmormântat la Mesić, în partea de sud a bisericii acestei mănăstiri.

Noul episcop titular Maxim Manujilović a păstorit eparhia Vârșețului până în 18 decembrie 1833, când a fost transferat la Timișoara¹⁰⁷⁴. În locul său, la Vârșeț a fost numit în 1834 Iosif Raiacić, care până atunci a fost întâistătorul eparhiei Dalmației.

Josif Rajačić (înainte de monahism Ilija) s-a născut la 20 iulie 1878 la Lučanima (Lika), unde tatăl său era preot și protopop de Lika¹⁰⁷⁵. Studiile primare și le-a făcut prin „școlile orășenești germane”, după care le-a continuat la Zagreb, Karloviț și Seghedin, unde la piariști a studiat timp de doi ani filozofia (1806-1808). La Viena a început să studieze „limba latină, artele frumoase și științele înalte”, dar aceste studii universitare nu le va termina deoarece în anul 1809, când trupele franceze s-au apropiat de Viena, s-a înrolat în „batalionul tinerilor”¹⁰⁷⁶. La 10 aprilie 1810 a fost tuns în monahism la mănăstirea Gomirje. În calitate de ieromonah a slujit în reședința episcopală din Plaška. În treapta de arhimandrit a fost hirotesit pe 20 decembrie 1811 și în această calitate o anumită perioadă a administrat eparhia Pakrațului. Pe 24 iunie 1829 a fost hirotonit în catedrala mitropolitană din Karloviț de mitropolitul Stefan Stratimirović în treapta de episcop, pentru eparhia Dalmației. Aici, la scurt timp după înscăunare, va deschide la Šibenik o școală clericală¹⁰⁷⁷.

Întrucât autoritățile Dalmației favorizau propaganda uniată, episcopul Rajačić a intrat în conflict cu acestea. Prin hotărârea Cancelariei Curții din 5 iulie 1833, Rajačić a

¹⁰⁷⁰ Dositej Djorić, *Svetopretečev Monastir Gore Mesičke nazvani Monastir Mesić*, (lucrare tipărită în manuscris), Vršac 1931, p.26-29.

¹⁰⁷¹ Nikola Gavrilović, *Srpske škole*, p.181.

¹⁰⁷² Dositej Djorić, *op.cit.*, p.28.

¹⁰⁷³ Sava Vuković Episkop Sumadijski, *Nastojateljni monastira Grghetega* în vol.*Monastir Grgheteg-Prilozi monografiji*, Novi Sad 1990, p.20-21.

¹⁰⁷⁴ Biografia lui Maxim Manuilović a fost prezentată la eparhia Timișorii.

¹⁰⁷⁵ Suzana Milovanović-Aleksandar Petjević, *Patriarh Iosif Rajačić*, Novi Sad 2005, p.3.

¹⁰⁷⁶ *Ibidem* p.4.

¹⁰⁷⁷ Această școală clericală și-a început activitatea pe 27 decembrie 1833. Studiile clericale durau 5 ani. Până în anul 1864, când și-a încetat existența, prin această școală au trecut 186 de elevi. Din 1841 a fost mutată la Zadar unde în 1864 își încetează existența, dar din 1869 va fi transformată în seminar teologic.(după Suzana Milovanović-Aleksandar Petjević, *op.cit.*, p.7).

fost transferat la Vârșeț, fapt „, ce i-a bucurat pe romano-catolici dar i-a întristat pe credincioșii ortodocși din Dalmația”¹⁰⁷⁸.

Și la Vârșeț, Rajačić s-a confruntat cu propaganda uniată, care a început să se exercite mai ales asupra românilor ortodocși din eparhie¹⁰⁷⁹. În paralel cu acțiunile prozelitiste uniaste, în rândul populației românești s-au auzit atunci tot mai multe voci care cereau separarea ierarhică a românilor de mitropolia Karlovițului.

În această situație, episcopul Rajačić a scris în două rânduri mitropolitului Stratimirović despre propaganda uniastă desfășurată în rândul populației ortodoxe române, învinuind pentru aceasta atât o parte din preoți, dar și pe episcopul unit, care cu bani își „,dobânda credincioșii”¹⁰⁸⁰. În aceeași corespondență și-a exprimat temerea că, fără mijloace materiale suficiente, nu va reuși mult timp să-i rețină pe români în sânul ortodoxiei. La fel ca și în Dalmația, episcopul Rajačić s-a angajat în lupta pentru apărarea ortodoxiei cât și în aceea de a ridica nivelul cultural al păstoriților săi. Astfel în anul 1835, printr-o donație de 3600 de forinți, el a întemeiat fondul gimnazial din Vârșeț¹⁰⁸¹.

Calitatea sa de bun păstor și-a dovedit-o și în situația când în Vârșeț a izbucnit epidemia de holeră asiatică. Cu acel prilej, când familiile celor contaminați își părăseau bolnavii de frică să nu se molipsească, Rajačić i-a ajutat pe bolnavi și experiența pe care a dobândit-o în îngrijirea acestora se regăsește în proclamația către popor din 27 septembrie 1848, când această epidemie a cuprins mai multe locuri din Voivodina¹⁰⁸².

În august 1842, cu prilejul alegerii noului mitropolit, comisarului imperial i s-a pus în vedere că în situația în care nu se ajunge la un consens unanim în alegerea mitropolitului, acesta să comunice Congresului național bisericesc faptul că împăratul va numi noul mitropolit, fapt care s-a și întâmplat. Astfel pentru prima oară în istoria Mitropoliei Karlovițului, împăratul a fost acela care a numit mitropolit și aceasta în persoana episcopului Vârșețului, Josif Rajačić¹⁰⁸³. Deși își dorea acest lucru, Rajačić a fost nemulțumit de faptul că a fost numit de împărat în această înaltă demnitate și că s-a creat astfel un

¹⁰⁷⁸ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.260.

¹⁰⁷⁹ *Rukopisna biografija Josifa Rajačića*, ROMS M 10122.

¹⁰⁸⁰ Gioko Slepčević, *Istorija SPC*, vol.2, Beograd 1991, p.138.

¹⁰⁸¹ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.260.

¹⁰⁸² Cunoscutul istoric Jovan Radonić remarcă faptul că este foarte interesant că în condițiile în care bacilul holerei a fost descoperit abia în 1883 de Robert Koch, unele din observațiile făcute de Rajačić în proclamație se apropie de constatările științifice ale savantului amintit, anume că holera nu se transmite prin contactul nemijlocit cu bolnavul ci numai prin intermediul alimentelor și a apei contaminate. Ca urmare acestui fapt Rajačić a constatat că apropierea de bolnav nu este periculoasă, dacă după aceasta mâinile sunt spălate mai des cu materiale dezinfectante (după Jovan Radonić. *Autobijografija patrijarha Josifa Rajačića, Kritična ocena* in Posebna izdanja kn.178 Odeljenje društvenih nauka nova seria kn.5 SANU Beograd 1951, p.13 Mai departe in text: *Autobijografija patrijarha Josifa Rajačića*.

¹⁰⁸³ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.260.

precedent păgubitor pentru Biserică¹⁰⁸⁴. Temerea lui Rajačić s-a adeverit în anul 1881, când împăratul s-a folosit de acest precedent și l-a numit patriarh pe episcopul de Bačka, German Angelić, fapt ce a produs mari tulburări în rândul societății sârbe¹⁰⁸⁵.

La fel ca în Dalmația și la Vârșeț, în pofida greutăților întâmpinate, s-a făcut remarcat și ca un bun păstor și în scaunul mitropolitan din Karloviț, iar realizările sale în această demnitate l-au pus, pe bună dreptate, în rândul celor mai de seamă mitropoliți ai Mitropoliei Karlovițului. A murit la 1 decembrie 1861 și a fost înmormântat în catedrala mitropolitană din Karloviț.

După numirea lui Rajačić ca mitropolit, în scaunul episcopal al Vârșețului a fost transferat la 3 februarie 1843 episcopul Pakrațului, Stefan Popović, care a fost instalat solemn la Vârșeț pe 15 aprilie 1843¹⁰⁸⁶.

Stefan Popović s-a născut la Čakova în Banat, în familia preotului Jovan Popović¹⁰⁸⁷. În timpul studiilor, a fost finanțat de episcopul Pakrațului, Iosif Putnik, fapt pentru care un timp a slujit în calitate de protodiacon al acestuia. Vreme de mai mulți ani a îndeplinit funcția de secretar eparhial la Vârșeț, unde a activat și ca profesor la școala teologică din acel oraș¹⁰⁸⁸. Pe 4 decembrie 1834 a fost ridicat în treapta de protosingel la mănăstirea Kruședol. A activat în calitate de arhimandrit al mănăstirii Kovilj din Bačka între anii 1835-1839. La sinodul arhieresc ținut în anul 1838 a fost ales episcop de Pakraț, fiind confirmat în funcție pe 7 iunie 1839¹⁰⁸⁹. A fost hirotonit în treapta de arhieru pe 17 septembrie 1839, în catedrala mitropolitană din Karloviț. La Pakraț a păstorit până în anul 1843, când a fost transferat la Vârșeț. Aici, ca și predecesorul său, a avut de întâmpinat mari greutăți în lupta cu uniații. Și mai mari greutăți a avut de suferit episcopul Stefan Popović în timpul revoluției din anii 1848-1849. Fiind declarat „maghiarofil” a fost înlăturat din scaunul episcopal de însuși patriarhul Josif Rajačić care, personal pe 20

¹⁰⁸⁴ Acest fapt se poate vedea din testamentul patriarhului. La sfârșitul testamentului el face un apel către episcopi și popor să nu mai intre în divergențe atunci când se va alege mitropolitul pentru că „...dacă mitropolitul este slab, va fi păgubitor pentru Biserică și popor” și continuă cu sfatul „O frații mei ascultați-mă! Să țineți seama de aceste cuvinte ale mele! Păstrați neatinsă cinstea și demnitatea voastră, scutiți poporul de această mare ispită care s-a arătat la ultimele două congrese...Totuși tu popor slăvit și curajos, deși mult nefericit, alegeți ție un așa păstor care iubește numai fericirea ta și Biserica ta, care nu vinde sfințenia, care nu hirotonește pentru bani, care nu stabilește taxă parohiilor ci este mereu gata ca pentru tine și sfânta ta Biserică, viața și sufletul său să le jertfească. Să fie blestemat acela care din orice alte considerente va alege mitropolitul”. Jovan Radonić, *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića*, p.17-18.

¹⁰⁸⁵ Dimitrije Boarov, *Politička istorija Vojvodine*, Novi Sad 2001, p.83-84.

¹⁰⁸⁶ Mitrofan Šević, *op.cit.*, p.366.

¹⁰⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸⁸ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.474.

¹⁰⁸⁹ Mitrofan Šević, *op.cit.*, p.367.

ianuarie 1849 a venit la Vârșeț și l-a suspendat din administrația eparhiei, trimițându-l la mănăstirea Fenek¹⁰⁹⁰.

Pe timpul suspendării episcopului Popović, Rajačić a încredințat administrația eparhiei lui Patrachie Popescu, pe atunci arhimandrit al mănăstirii Hopovo¹⁰⁹¹. Episcopul Stefan Popović n-a mai ajuns la mănăstirea Fenek, ci a murit pe drum, în satul Bežanija, pe 21 iunie 1849 de tifos exantematic. Trupul său a fost dus pe 22 iunie la mănăstirea Fenek unde, după slujba înmormântării oficiată de episcopul Pakračului, Stefan Kragujević, a fost depus în gropnița bisericii mănăstirii¹⁰⁹².

După moartea episcopului Stefan Popović și după încredințarea administrării eparhiei Aradului lui Patrachie Popescu, eparhia Vârșețului a fost administrată de arhimandritul mănăstirii Bezdin, Samuil Maširević până în anul 1853, când acesta a fost ales episcop la Timișoara¹⁰⁹³. Tot în acel an, pentru scaunul episcopal al Vârșețului a fost ales ca episcop titular Emilijan Kenghelac.

Acesta, la fel ca și predecesorii săi, a avut mult de luptat cu propaganda uniată care luase o și mai mare amploare după înființarea episcopiei unite din Lugoj în 1853, anul înscăunării sale la Vârșeț. Înființarea episcopiei unite la Lugoj a dus și la înrăutățirea stării materiale a preoților ortodocși, care de bună voie au renunțat la bir și stolă și de la alte venituri mărunte primite de la credincioși, din considerentul că preoții uniți au promis tuturor celor ce vor trece la uniți că nu vor plăti nici o taxă la săvârșirea slujbelor. În aceste condiții, preoții ortodocși au fost nevoiți să se mulțumească doar cu veniturile

¹⁰⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁰⁹¹ I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente II*, Timișoara 1977, p.145; Patrachie Popescu (înainte de monahism Porfirie), s-a născut pe 17 septembrie 1809 în localitatea Bata unde tatăl său era preot. După studiile primare în satul natal, a urmat gimnaziul la Timișoara, filozofia și dreptul la Pesta, iar teologia a absolvit-o la Arad în 1837. O vreme a fost asesor la tribunalul din Bratislava și după aceea a ajuns funcționar consistorial la Sremski Karlovci. În monahism a fost tuns pe 7 noiembrie 1838 la mănăstirea Hodoș, iar pe 8 noiembrie al aceluiași an, episcopul Gherasim Raț la hirotonit întru ierodiacon. Între anii 1839-1844 Patrachie Popescu a activat la Arad ca profesor la școala teologică, ca secretar eparhial și catihet gimnazial. La dorința patriarhului Rajačić, a fost mutat în 1844 la Karloviț și pus profesor de limba română la școala teologică. În 1846 a devenit starețul mănăstirii Iazak, iar în 1848 arhimandrit al mănăstirii Hopovo. În urma suspendării episcopului Stefan Popović, patriarhul Josif Rajačić l-a numit pe 8 noiembrie 1848 administrator al eparhiei Vârșeț, iar după moartea episcopului Gherasim Raț, administrator al eparhiei Aradului. La întoarcerea de la administrația Aradului, a fost numit arhimandrit al mănăstirii Grgheteg, în această demnitate a murit la 29 august 1862. Pe bună dreptate a afirmat Sava Vuković episcopul Șumadiiei, că Patrachie Popescu ar fi putut da mai mult dacă ar fi fost ales episcop, ceea ce ar fi meritat având în vedere studiile și pregătirea sa. (După Sava Vuković episkop Šumadijski „*Nastojatelji manastira Grghetega*” in vol.*Manastir Grgheteg*, Novi Sad 1990, p.23-25).

¹⁰⁹² Mitrofan Šević, *op.cit*, p.367.

¹⁰⁹³ Branislav Nestorov, *op.cit*, p.6.

obținute din sesiile parohiale, pe care le lucrau ei înșiși și pentru care plăteau o serie de taxe¹⁰⁹⁴.

În ce privește organizarea eparhiei Vârșetului, după cum arată datele șematismului din 1846/1847, întocmit de Aloysium Reesch de Lewald, aceasta era organizată în 6 protopopiate, după cum arată datele din tabelul de mai jos¹⁰⁹⁵:

<i>Protopopiate</i>	<i>Parohii</i>	<i>Filiale</i>	<i>Număr suflete</i>	<i>Număr biserici</i>	<i>Număr preoți</i>
Vârșeț	67	1	62606	43	103
Lugoj	49	1	32735	35	65
Vărădia	38	1	47858	39	89
Palanka	51	3	58746	51	99
Caransebeș	60	8	43471	54	82
Mehadia	36	13	43931	42	60
Total	301	27	289347	264	498

După unele rapoarte din anul 1858, în eparhia Vârșetului au fost 380 de parohii din care 112 aveau un venit anual de 100 de forinți, 187 sub 200 de forinți, 52 sub 300 de forinți, 20 peste 400 de forinți și numai 9 peste 500 de forinți¹⁰⁹⁶.

După cum remarcă istoricul Nikola Gavrilović, cu asemenea venituri modeste viața preoților nu era deloc ușoară, ei fiind nevoiți să le „cerșească” de la păstoriții lor. Întrucât nu aveau voie să arendeze șesiile, ei au trebuit să și le lucreze singuri cu familia, fapt ce a făcut ca viața lor să nu se deosebească mult de cea a păstoriților lor, în ce privește asigurarea traiului¹⁰⁹⁷.

După cum s-a arătat și în capitolul rezervat eparhiei Timișoriei, viața bisericească a sârbilor din Mitropolia Karlovițului, în prima fază, s-a desfășurat în cadrul organizatoric prevăzut de privilegiile acordate acestora în anii 1690-1691, privilegiile care au constituit baza autonomiei național-bisericești și școlare, care au generat o organizare bisericească asemănătoare cu cea avută în teritoriile ocupate de turci. Cu timpul, sub presiunea nobilei maghiare și a înaltelor cercuri ecleziastice catolice, Curtea a început să îngusteze și să reducă din privilegiile acordate, prin acte normative care să favorizeze acest lucru. Pentru a-și spori influența asupra Bisericii Sârbe, Curtea din Viena a început să înființeze

¹⁰⁹⁴ Nikola Gavrilović, *Materijalno Stanje Srpskog i Rumunskog sveštenstva u Banatu od kraja XVIII do sredine XIX veka* in vol. *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novi Sad 1997, p.95. Mai departe în text *Materijalno Stanje sveštenstva*.

¹⁰⁹⁵ Aloysium Reesch de Lewald, *Universalis Schematismus Ecclesiasticus...pro ano 1846/47*, Budae 1847, p.214.

¹⁰⁹⁶ Nikola Gavrilović, *Materijalno Stanje sveštenstva*, p.95.

¹⁰⁹⁷ *Ibidem*.

organisme specializate pentru rezolvarea problemelor sârbe, înființând în 1745 Comisia de Curte, care în 1747 a fost reorganizată în Deputăția Ilirică de Curte. Pe lângă aceste organisme, Curtea a emis și acte normative care să reglementeze organizarea bisericească a sârbilor. Dintre actele și dispozițiile emise de Curte, care au avut influență asupra vieții bisericești, sunt cele două Regulamente Ilirice: cel din 1770 și 1777, care au produs mari nemulțumiri și chiar revolte în rândul populației sârbe, fapt pentru care au trebuit să fie retrase. O mare influență asupra vieții bisericești l-au avut documentele: Declaratorium Illyricum (Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis) din 1779, „Sistema Consistoriale” din 1782, Legea 27 emisă de Dieta ungară între anii 1790-1791 (De Graeci ritus non unitis). Acestea, prin prevederile lor, au generat un nou cadru organizatoric al vieții bisericești din Mitropolia Karlovițului, care a rămas în vigoare până la apariția Rescriptului imperial din anul 1868.

6.2. Organizarea Eparhiei Vârșetului între anii 1868-1918

6.2.1. Protopopiatele

Protopopiatele au fost parte componentă în structura organizatorică a eparhiilor încă de la înființarea acestora și au avut rolul de a facilita legătura între eparhie și parohii. În decursul timpului ele au suferit mai multe reorganizări, schimbându-și jurisdicția și denumirea¹⁰⁹⁸.

Potrivit prevederilor paragrafului 9, secțiunea I, subcapitolul A din Rescriptul imperial din 1868, Eparhia Vârșetului a fost reorganizată teritorial pe 3 protopopiate: Vârșeț, Pančevo și Bela Crkva. Din anexa B al aceluiași Rescript, protopopiatele aveau în componența lor următoarele parohii: *Protopopiatul Vârșeț*: 1. Vârșeț; 2. Pavliș; 3. Vljakovac; 4. Iabuka; 5. Veliko Srediște; 6. Dežan; 7. Bučin; 8. Mali Žam; 9. Vatin; 10. Marghita; 11. Subotica; 12. Podporanj; 13. Alibunar; 14. Uljma; 15. Izbiște; 16. Zagaica; 17. Parta; 18. Oreșac; 19. Marghitica; 20. Samoš; 21. Dobrica; 22. Ferdin; 23. Ilandza; 24. Kajtasovo¹⁰⁹⁹. *Protopopiatul Pančevo*: 1. Pančevo; 2. Omolica; 3. Brestovac; 4. Pločica; 5. Kovin; 6. Ostrovo; 7. Bavaniște; 8. Novo Selo; 9. Crepaja; 10. Sevkerin; 11. Opavo; 12. Baranda; 13. Sakule; 14. Idvor; 15. Jarkovac; 16. Botoș; 17. Tomașevac; 18. Orlovat; 19. Farkaždin; 20. Čenta; 21. Perlez; 22. Borčea; 23. Starčevo¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁸ După Regulamentul din 2 ianuarie 1777 a existat protopopiatul Nova Palanka ce cuprindea majoritatea parohiilor din protopopiatul de Bela Crkva. Până în anul 1869 când s-a înființat protopopiatul de Bela Crkva cel de Nova Palanka număra 44 de parohii și 6 filiale (după Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.557); Protopopiatul de Pančevo a fost înființat conform paragrafului nr.31 al Declaratoriumului din 1779 și a aparținut de eparhia Timișoara (după Mata Kosovac, *op.cit.*, p.618).

¹⁰⁹⁹ *Reskript 1868*, p.56.

¹¹⁰⁰ *Ibidem*.

Protopopiatul Bela Crkva: 1. Bela Crkva; 2. Sokolovac; 3. Palanka; 4. Vračev Gaj; 5. Crvena Crkva; 6. Lugovet; 7. Kručica; 8. Jasenov; 9. Leskovic; 10. Dupljaja; 11. Dubovac; 12. Gaj; 13. Belobreška; 14. Divić și Suška; 15. Požežena; 16. Dolnja-Ljupkova; 17. Mačević; 18. Kusić; 19. Zatica; 20. Kaludjerovo; 21. Svinica; 22. Radimna; 23. Stara Moldava; 24. Mramorak; 25. Deliblat; 26. Dolovo; 27. Sičevica¹¹⁰¹.

Tot din anexa „B” a Rescriptului, reiese că în 1868 eparhia Vârșetului număra 143.397 de credincioși din care, cei mai mulți se aflau în Protopopiatul Pančevo, care număra 63563 de suflete, în timp ce în protopopiatul de Bela Crkva erau înregistrate 40646, iar în cel de Vârșeț 39188¹¹⁰². În ce privește numărul obștilor bisericești, situația pe protopopiate era următoarea: Vârșeț 24 obști, Bela Crkva 27 și Pančevo 23 de obști¹¹⁰³.

Cum după anul 1870 și în eparhia Vârșetului din obștile cu populație mixtă româno-sârbă¹¹⁰⁴ s-au separat tot mai multe, numărul credincioșilor eparhiei a scăzut, ajungând în 1878 să numere 129582 de credincioși¹¹⁰⁵.

Numărul obștilor bisericești a suferit și el ușoare modificări, atât datorită separației cât și a unor regularizări efectuate între eparhiile Vârșeț, Timișoara și Caransebeș.

Aceste modificări s-au realizat doar în protopopiatele Vârșeț și Bela Crkva. Astfel, în protopopiatul Vârșeț care în 1868 număra 24 de obști, numărul acestora a ajuns la 27 în 1878¹¹⁰⁶. Din protopopiat a ieșit obștea Bučin și au intrat de la eparhia Timișorii parohiile Mali Gai, Denta și Veliki Gai. În același protopopiat, după cum arată datele Șematismului din 1878, apare și obștea Marcovaț, unde sârbii s-au separat de români și s-au constituit ca parohie aparte. În protopopiatul Bela Crkva numărul obștilor bisericești a ajuns în 1878 la 25 de la 27, câte număra în 1868. Modificarea s-a datorat faptului că din protopopiat, în urma separației, a ieșit Sichevița, iar obștile Divić și Suška, care în 1868 figurau ca o singură parohie, au devenit filii ale parohiei Belobreška¹¹⁰⁷.

După aceste schimbări efectuate până în anul 1878, după cum arată datele șematismelor din 1898, 1900 și 1905 numărul parohiilor din cele 3 protopopiate s-a menținut constant până în 1919, chiar dacă după 1878 procesele de separare ierarhică din parohii a continuat, el neavând influență semnificativă asupra numărului acestora, influența simțindu-se doar în reorganizare internă a parohiilor.

¹¹⁰¹ *Ibidem*.

¹¹⁰² *Ibidem*.

¹¹⁰³ *Ibidem*.

¹¹⁰⁴ În procesul de separație ierarhică din eparhia Vârșetului erau implicate 25 de obști.

¹¹⁰⁵ S. Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.56.

¹¹⁰⁶ *Ibidem*, p.49.

¹¹⁰⁷ *Ibidem*, p.50-51.

În anul 1919, ca urmare a trasării noii granițe între regatul României și cel al Iugoslaviei, se produc noi modificări de natură jurisdicțională. În acel an, 14 parohii din protopopiatul Bela Crkva împreună cu mănăstirile Baziaș, Zlatica și Cusić, rămase pe teritoriul României, sunt organizate într-un nou protopopiat, cel de Socol și sunt puse sub dependența jurisdicțională a nou reorganizatei eparhii a Timișoarei.

Așa cum s-a mai arătat, protopopiatele din punct de vedere instituțional erau organele de legătură între parohii și eparhie, preluând și prelucrând la nivelul lor majoritatea problemelor de natură organizatorică, administrativă și spirituală trimise de eparhie parohiilor. Un rol important în realizarea legăturilor între parohii și eparhie îl aveau protopopii și ajutorul acestora.

Pe perioada supusă studiului de față, în fruntea protopopiatelor eparhiei Vârșetului s-au aflat următorii protopopi: În protopopiatul Vârșetului: Filip Trandafilović 1836-1885¹¹⁰⁸; Djordje Vukašinović 1885-1894¹¹⁰⁹; Alexandar Stoiadinović 1894-1905¹¹¹⁰; Božidar Popović 1905-1932¹¹¹¹.

¹¹⁰⁸ S-a născut la Titel în 1806 într-o familie de negustori. Filozofia a terminat-o la Seghedin. Alături de limba sârbă mai vorbea latina, maghiara, germana și româna. Școala clericală a terminat-o la Vârșeț între anii 1825-1827 cu calificativul „excelent”. În 1827 a fost numit paroh la Vârșeț, iar din 1836 ca protopop, funcție în care s-a aflat până în 1885. A murit în anul 1886. (După D.Mladenović, *Vrščani u Vrščkoj Bogosloviji 1822/23-1866/67* în Narodni Glasnik nr.2/1841).

¹¹⁰⁹ S-a născut la Vârșeț. După studiile gimnaziale, între anii 1834-1837 a urmat cursurile școlii clericale din Vârșeț. (După N.Gavrilović, *Srpsko rumunsko klerikalno učilište u Vrscu 1822-1867*, Novi Sad 1983, p.239).

¹¹¹⁰ Alexandar Stoiadinović s-a născut în anul 1840 la Timișoara. După studiile teologice efectuate, a fost hirotonit diacon în 1865 de episcopul Emilijan Kenghelac și protoprezviter în 1887 de Nektarije Dimitrijević la Vârșeț. În 1885 a fost ales protopop al protopopiatului Bela Crkva alegerea sa fiind confirmată prin actul E652/I 107 ex 1885 (după *APS-PC 1868-1902*, p.59). Ca protopop al Vârșetului a fost confirmat prin actul Consistoriului Eparhial Vârșeț E1618 I 159 ex 1893 din 22 decembrie 1893 (după *APS-PC 1868-1902*, p.168-169).

¹¹¹¹ Božidar Popović s-a născut în anul 1859 la Lugovet (Câmpia). După școala primară în satul natal, a terminat gimnaziul la Novi Sad și teologia la Sremski Karlovci. În funcția de „protoprezviter” l-a hirotesit episcopul Gavriilo Zmejanović în 1905. A fost membru al Consistoriului Eparhial Vârșeț, al Consiliului Școlar eparhial, al Congresului național-bisericesc și al Consiliului Mitropolitan bisericesc. A murit în anul 1932 la Vârșeț. (Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.584).

În protopopiatul Bela Crkva: Lazar Stefanović 1861-1884¹¹¹²; Aleksandar Stojadinović 1885-1894¹¹¹³; Konstantin Cijuk 1894-1913¹¹¹⁴; Božidar Popović 1913¹¹¹⁵; Aleksandar Milošević (1913-)¹¹¹⁶.

¹¹¹² Prin circulara E 781 din 14 decembrie 1861, episcopul Emilijan Kenghelac a anunțat că protopopul de Palanka, Sofronije Ivascović a trecut la cele veșnice. Tot atunci episcopul a făcut cunoscut că în funcția de administrator al protopopiatului a fost numit Lazar Stefanović. (după APC-CP, 1851-1868, p.98). Ca protopop Lazar Stefanović a condus protopopiatul de Bela Crkva până la moartea sa din 24 noiembrie 1884. Din circulara episcopului Kenghelac, din 7 decembrie 1884, reiese că protopopul Stefanović s-a născut la Vârșeț în anul 1808. După terminarea studiilor de drept, filozofie și teologie a intrat în slujba Bisericii mai întâi în calitate de „canțelist consistorial” și apoi ca „notar consistorial”. În circulara amintită, episcopul recunoaște că un funcționar eparhial mai bun ca el eparhia nu a avut. Tot episcopul Kenghelac recunoaște că atunci când în unele părți ale eparhiei s-au semnalat acțiuni ale unițiilor, protopopul Lazar „cu râvnă apostolică a luptat și a izbândit”. În calitatea sa de profesor al școlii clericale româno-sârbe din Vârșeț a predat cu cea mai mare conștiințiozitate spre mulțumirea tuturor clericilor care au trecut prin această școală. Cu aceeași râvnă și-a îndeplinit sarcinile de protopop și membru în organele de conducere eparhiale și în Congresul național-bisericesc. În încheierea circularei episcopul cere celorlalți protopopi să anunțe moartea sa, să se tragă clopotele și să fie pomenit la slujbe (după *APS-PC 1878-1902*, p. 50-51).

¹¹¹³ În funcția de protopop al protopopiatului Bela Crkva, Alexandar Stojadinović a fost ales cu majoritate de voturi (50 din 61), fiind confirmat în funcție prin actul E 652 I 107 ex 1885 din 8 iunie 1885. (după *APS-PC 1878-1902*, p.59).

¹¹¹⁴ Konstantin Cijuk s-a născut la Vârșeț pe 21 mai 1844. A făcut studii de drept și teologie. În cler a intrat pe 20 noiembrie 1880, fiind hirotonit de episcopul Emilijan Kenghelac. Pentru funcția de protopop a candidat împreună cu preoții Jovan Malusev și Aleksandar Milošević, obținând doar 16 voturi din totalul de 69. Cum nici un candidat n-a obținut 2/3 din voturi, Consistoriul Eparhial potrivit paragrafului 58 din Rescript, l-a numit în funcția de protopop pe Konstantin Cijuk pentru că „era cel mai bătrân și cel mai bine calificat” (după *APC-PC 1878-1902*, p.171-173).

¹¹¹⁵ Lui Božidar Popović protopop al Vârșețului, după cum reiese din ședința Consistoriului Eparhial Vârșeț (secțiunea I) din 13 mai 1913, i s-a încredințat temporar conducerea protopopiatului Bela Crkva, pentru că la aceiași ședință s-a hotărât organizarea unui concurs pentru ocuparea funcției de protopop al Bisericii Albe (după *SMG an XI nr.17/1913*, p.264).

¹¹¹⁶ Aleksandar Milošević s-a născut la Dubovac în anul 1862. A terminat gimnaziul la Timișoara, iar studiile teologice la Sremski Karlovci. A fost hirotonit pe 27 și 28 august 1887 la Vârșeț de episcopul Nektarije Dimitrijević. De la hirotonie a slujit la Ilinci, Jasenovo și Pančevo. (după Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.638). La concursul organizat pentru ocuparea funcției de protopop de Bela Crkva a fost ales Aleksandar Milošević până atunci paroh în Pančevo. Acesta pe 22 septembrie 1913 a fost hirotesit de episcopul Gavriilo Zmejanović în cinul de protopop. (după *SMG an XI nr.22/1913*, p.342 și *SMG an XI nr.12/1913*, p.349). În funcția de protopop de Bela Crkva a fost confirmat la ședința Consistoriului Eparhial din 6 octombrie 1913 (*SMG an.XI nr.23/1913*, p.349.).

În protopopiatul Pančevo: Konstantin Arsenjević 1818-1868¹¹¹⁷; Vasa Živković 1868-1891¹¹¹⁸ și Sava Stojsić 1892-1925¹¹¹⁹.

6.2.2. Parohiile

Odată cu sancționarea de către împărat a Rescriptului imperial pe 10 august 1868, prevederile acestuia trebuiau cât mai repede să fie transpuse în practică. În acest scop, patriarhul Samuil Maširević, prin dispoziția M 481 din 1868, a cerut ca până la 15

¹¹¹⁷ Konstantin Arsenjević născut la Pančevo în 1783, a fost fiul protopopului de Pančevo, Andreja Arsenović, care a condus protopopiatul timp de 37 de ani 1780-1816. Ales protopop în locul tatălui său, Konstantin Arsenović s-a remarcat printr-o activitate fructuoasă, având un merit deosebit în introducerea cântării bisericești pe note în biserica și școala din Pančevo și la înființarea cunoscutului cor din Pančevo în anul 1838. A murit la Pančevo în anul 1868. (după Mihovil Tomand, *Spomenica 1838-1938*, p.8-16; Miloš Popović, *Crkveni Život*, p.200.).

¹¹¹⁸ Vasa Živković s-a născut la 31 ianuarie 1819 la Pančevo, unde a terminat școala primară și „două clase gramaticale” (primele 2 clase de gimnaziu), după care a studiat la Karloviț, Seghedin, Pesta și Bratislava. În 1841 s-a înscris la școala clericală din Vârșeț, pe care a terminat-o în 1844. Prin munca și comportarea sa a atras simpatia mai multor profesori, printre care și a viitorului mitropolit al Ardealului Andrei Șaguna cu care a avut și un schimb de scrisori. Încă de pe când era pe băncile școlii s-a făcut remarcat prin calitățile sale muzicale și cele de poet. Din 1846 și-a început activitatea preoțească la Pančevo în calitate de preot paroh, unde prin munca sa a ajutat mult corul din Pančevo și Asociația teatrală. În cursul evenimentelor revoluționare din 1848-1849 s-a implicat activ ajungând secretar al Comitetului revoluționar din Pančevo. În urma morții protopopului Constantin Arseniević, o delegație a obștii bisericești din Pančevo a cerut episcopului Emilijan Kenghelac să-l numească pe Vasa Živković protopop de Pančevo, cerere pe care episcopul a aprobat-o pe 23 mai 1868 și pe 1 septembrie l-a hirotesit în cinul de protopop. Dată fiind cunoscută activitatea sa, a fost ales ca membru al tuturor Congreselor național-bisericești care s-au întrunit pe perioada vieții sale. Un rol deosebit l-a avut la Congresul național-bisericesc din 1864/5 unde i s-a încredințat să întocmească schița dispoziției despre reducția și dotația preoțimii și să îndeplinească funcția de secretar. La același Congres a fost numit și în comitetul care urma să împartă averea bisericească cu partea română, ca urmare a separației ierarhice din 1864/5. În 1870, guvernatorul Dalmației i-a propus lui Živković, care pe atunci era de 15 ani văduv, să intre în monahism și să vină ca episcop al nou înființatei eparhii de Boka Kotor din Dalmația, ofertă ce Živković a refuzat-o. Aceiași ofertă i-au făcut-o și liderii Partidului Național Liber cugetător: Svetozar Miletić, Mihajlo Polit Desancić la Congresul național-bisericesc din 1874, iar la Congresul național bisericesc din 1890 i s-a propus să candideze pentru funcția de patriarh, fapt ce Vasa Živković din nou l-a refuzat. În istoria literaturii sârbe, protopopul Živković rămâne și ca un poet însemnat. A murit la Pančevo pe 25 iulie 1891 (după Dusko M.Kovacević, *Vasa Živković, život, rad i pesništvo*, Beograd 1990, p.3-60).

¹¹¹⁹ Sava Stojsić s-a născut la Irig în anul 1841. După gimnaziul din Karloviț, a urmat studiile juridice la Viena și teologia la Sremski Karlovci. A fost hirotonit pe 1 și 3 noiembrie 1876 la Timișoara de episcopul Georgije Voinović. Ca protopop a fost hirotesit pe 3 mai 1892 la Vârșeț. (După D.Janković, *Šematizam 1898*, p.145 și Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.638.).

ianuarie 1869 obștile bisericesti să se organizeze în conformitate cu cerințele impuse de Rescript¹¹²⁰. Consistoriul Eparhial Vârșeț, întrunit în ședință pe 16 decembrie 1868, sub forma unei circulare a făcut cunoscut conținutul dispoziției patriarhului și a cerut obștilor bisericesti din eparhie să ducă la îndeplinire cerințele acesteia la termenul stabilit¹¹²¹. Aceasta presupunea ca fiecare obște să-și aleagă organele de conducere: adunarea parohială și consiliul parohial și să se pronunțe în mod definitiv în ce clasă de dotație va rămâne. Comunelor aflate în Granița Militară li s-a cerut să colaboreze cu autoritățile grănicerești în luarea deciziilor referitoare la transpunerea în practică a Rescriptului, iar în problemele legate de școală până la noi ordine să nu se amestece¹¹²².

Astfel, parohiile, în conformitate cu prevederile paragrafului nr.13 din secțiunea I, au fost împărțite în funcție de numărul credincioșilor și starea lor materială pe 6 categorii sau clase. Întrucât același paragraf mai prevedea că în funcție de starea lor materială parohiile aveau posibilitatea ca la cerere să fie urcate sau coborâte în categorie, chiar dacă îndeplineau sau nu numărul de credincioși, schimbările survenite în acest sens erau destul de frecvente.

Acest fapt reiese și dintr-un raport al Consiliului Congresului referitor la activitatea acestuia între anii 1907-1910¹¹²³, dar și mai mult din datele tabelului de mai jos¹¹²⁴:

¹¹²⁰ APC-CP 1851-1869 fila 137-138.

¹¹²¹ Ibidem.

¹¹²² Ibidem.

¹¹²³ Din raportul amintit, rezultă că între anii 1907-1910, Consiliul Congresului a aprobat în eparhia Vârșețului următoarele treceri dintr-o categorie în alta: Dobrica din categoria a II în categoria I-a, Zagajica din VI în II, Ilandza din V în II, Jasenovo din IV în III, Moldova Veche din IV în II, Tomașevac din V în III și Ferdin din III în II. (după SMG an. VIII, nr.37/1910, p.578).

¹¹²⁴ La realizarea tabelului s-au folosit date din șematismele lui Dimitrije Janković, *Șematizam 1898*, I. Ruvarac *Șematizam 1900* Mata Kosovac, *Șematizam 1905*.

Protopopiatul	Clasa parohiilor	Nr. parohii pe clase în anii		
		1898	1900	1905
Bela Crkva	I	1	1	2
	II	2	2	3
	III	3	3	3
	IV	6	6	3
	V	5	4	4
	VI	10	10	11
Total parohii		27	26	26
Pančevo	I	8	7	2
	II	9	11	5
	III	8	7	2
	IV	4	4	1
	V	6	6	5
	VI	2	2	17
Total parohii		37	37	32
Vârșeț	I	3	3	2
	II	4	4	5
	III	1	1	2
	IV	4	5	1
	V	7	7	5
	VI	16	14	17
Total parohii		35	34	32

Dacă în unele protopopiate, precum Pančevo și Vârșeț se remarcă o scădere a numărului parohiilor, acest fapt trebuie pus atât pe seama aplicării reducăiei prevăzute de Rescriptul din 1868 cât și pe seama faptului că unele parohii precum Vlaikovaț, neputând plăti preotului plata rescriptuală, nu figurau în nici o categorie¹¹²⁵.

După cum arată datele din șematismul lui Mata Kosovaț pe anul 1905, în eparhia Vârșețului existau și filii precum Oravița cu 123 de sârbi afiliată parohiei Iasenovo, protopopiatul Bela Crkva; Karolifalva cu 60 de sârbi afiliată la parohia Alibunar, Deta cu 87 de sârbi și Bucin cu 70 de sârbi ambele afiliate la parohia din Denta¹¹²⁶. În același șematism mai este consemnat faptul că în eparhia Vârșețului „mai trăiesc sârbi încă în multe alte obști care nu sunt declarate filiale”. Între acestea cele care aveau un număr mai mare de sârbi erau: Berzasca cu 54 de sârbi, Orșova cu 120 sârbi, Reșița 60 de sârbi, Kovačica cu 19 sârbi, Debeljača cu 80 sârbi, Hajdučica cu 34 sârbi, Uzdin cu 50

¹¹²⁵ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.591.

¹¹²⁶ *Ibidem*, p.655.

sârbi ș.a.m.d.¹¹²⁷. Multe din acestea, începând cu perioada interbelică și după aceasta, se vor constitui în parohii sârbești¹¹²⁸. Dacă în filiale asistența religioasă era asigurată în totalitate de preoții parohiilor de care acestea aparțineau, în celelalte obști care nu erau constituite ca filiale, eparhia a făcut doar eforturi de a trimite preoți catiheți în școli, aceștia fiind plătiți din Fondul eparhial¹¹²⁹. În 1909 din totalul de 76 de parohii câte număra eparhia Vârșetului, 27 se aflau în protopopiatul Vârșet, 26 în cel din Bela Crkva și 23 de parohii în Protopopiatul Pančevo¹¹³⁰.

6.3. Administrația Bisericească

6.3.1. Episcopii Vârșetului între anii 1865-1918

Pe perioada ce face obiectul studiului de față, în scaunul episcopal al Vârșetului s-au aflat episcopii: Emilijan Kenghelac (1853-1885), Nectarije Dimitrijević (1887-1895) și Gavriilo Zmejanović (1896-1920). După cum s-a mai arătat, pe perioada funcționării autonomiei bisericești 1868-1912, episcopii au ocupat funcția de președinți ai organelor de conducere autonome la nivel de eparhie respectiv al Adunării Eparhiale, Consistoriului eparhial, al Consiliului Administrativ Eparhial și al Consiliului Școlar eparhial.

Episcopul Emilijan Kenghelac s-a născut la 3 iunie 1807 la Kikinda. După școala primară în locul natal, a urmat gimnaziul la Seghedin, dreptul la Kejmar și teologia la Vârșet¹¹³¹. După ce a activat 3 ani ca profesor de gimnaziu la Becikerek, a intrat în cinul monahal la mănăstirea Beacin din Fruška Gora. Întru ierodiacon a fost hirotonit de episcopul Pantelejmon Živković, pe atunci episcop al Dalmației. La scurt timp după hirotonie a fost numit notar consistorial al eparhiei Timișoara. Pe 9 decembrie 1845, același episcop Živković, de această dată al Timișoarei, l-a hirotesit ca arhimandrit și l-a numit stareț la mănăstirea Hodoș, unde a rămas până la alegerea sa din 30 octombrie 1852 de către Sinodul arhieresc ca episcop al Vârșetului. În noua demnitate a fost confirmat de împărat pe 9 martie 1853, iar pe 12 mai al aceluiași an a fost hirotonit episcop la Sremski Karlovci. La Vârșet a fost instalat pe 10 iulie 1853¹¹³². Aici s-a dovedit de la început un bun păstor, remarcându-se în lupta împotriva propagandei uniate care a luat avânt după înființarea în 1853 a episcopiei greco-catolice la Lugoj. De efortul depus de episcop a beneficiat în primul rând populația românească ortodoxă

¹¹²⁷ *Ibidem*, p. 656.

¹¹²⁸ Este cazul obștilor Kovačica, Hajdučica, Ovčea, Debeljača, Kupnik, Velika Greda, Glogonj perioada interbelică și Banatski Sokolac 1977, Stari Let 1965, Reșița 1990.

¹¹²⁹ *SMG an. X nr. 22/1912*, p. 355.

¹¹³⁰ D. Nikolić, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1941, p. 227.

¹¹³¹ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p. 184.

¹¹³² D. Janković, *Šematizam 1898*, p. 22.

care a fost cu predilecție ținta acestei propagande. Cunoșcând rolul însemnat al mănăstirilor în afirmarea credinței ortodoxe, a venit în sprijinul locuitorilor din Ciclova, care doreau să înființeze în locul numit „Călugăra” o mănăstire¹¹³³. În acest scop, pe 30 aprilie 1853, episcopul a emis o circulară (E 410) în care cerea ca în mănăstirea ce se va înființa, „să se așeze un preot din cinul monahal care să fie român și care va ține slujbele în limba română”¹¹³⁴. Dintr-o altă circulară, cea din 6 iunie 1863, aflăm că în urma hotărârii Consistoriului E 540, ca duhovnic al nou înființatei mănăstiri a fost numit Vasilije Vučko, care urma să fie trimis la mănăstirea Zatica, unde trebuia să-și facă noviciatul și să fie tuns în monahism¹¹³⁵.

Ca adept al păstrării unității Bisericii Ortodoxe din imperiu, episcopul Kenghelac s-a manifestat ca un adversar al separației ierarhice din 1864-1865. Pe plan social el s-a remarcat prin înființarea unei fundații pentru ajutorarea văduvelor și a familiilor preoților din eparhia sa, donând în acest scop suma de 6000 de forinți¹¹³⁶. În semn de recunoaștere a meritelor sale, împăratul l-a decorat cu Marea Cruce a ordinului Franz Iosif¹¹³⁷.

A murit pe 25 iunie 1885 la Vârșeț și a fost înmormântat patru zile mai târziu în biserica episcopală din Vârșeț. După moartea sa, a urmat o sedis-vacanță de 2 ani timp în care eparhia a fost administrată de patriarhul German Angelici¹¹³⁸ și de arhimandritul mănăstiri Mesić, Nektarije Dimitrievici¹¹³⁹. Pe 21 octombrie 1886, sinodul arhieresc l-a ales cu unanimitate pe arhimandritul mănăstirii Grgheteg, Ilarijon Ruvarac, ca episcop al Vârșețului¹¹⁴⁰. Spre surprinderea tuturor, arhimandritul Ruvarac a mulțumit și a refuzat alegerea¹¹⁴¹. În urma acestui refuz, sinodul l-a ales ca episcop al Vârșețului pe

¹¹³³ AM Baz *Protokol Saborni 1856*, p.37.

¹¹³⁴ *Ibidem*.

¹¹³⁵ *Ibidem*.

¹¹³⁶ *APS-PC 1878-1902*, p.42-44.

¹¹³⁷ *Ibidem*, p.24.

¹¹³⁸ Acest fapt rezultă din actul Consistoriului Eparhial Vârșeț E 1529 I 29 din 21 decembrie 1885, când patriarhul German Angelic în calitate „de diecezan al acestei eparhii vacante”, a acordat brâu roșu preoților Jovan Knežević (Kovin), Prokopije Milošević (Socol), Vasilije Branković (Deliblat) și Jovan Popović (Bela Crkva). (după *APS-PC 1872-1902*, p.63).

¹¹³⁹ Milleker, *Povesnica II*, p.159.

¹¹⁴⁰ *Ibidem*; *SS an.XV nr.19/1905*, p.567-569; Ilarijon Ruvarac s-a născut la 1 septembrie 1832. A terminat gimnaziul la Karlovți și Viena. A studiat dreptul la Viena (1856-1858), apoi teologia la Karlovți. A activat ca notar consistorial și profesor la școala teologică în Karlovți. După ce a intrat în monahism, în 1874 a fost hirotosit arhimandrit și i s-a încredințat conducerea mănăstirii Grgheteg. În 1882 a fost mandatar al episcopiei Timișoara. În 1886 este ales episcop la Vârșeț. A murit pe 21 august 1905. (*SS an.XV nr.16/1905*, p.469-474).

¹¹⁴¹ În două scrisori adresate fratelui său Dimitrije Ruvarac (cunoscutul istoric) spre sfârșitul anului 1886, arhimandritul Ilarijon Ruvarac și-a motivat refuzul din cauză că nu este făcut „pentru munca oficială atât din biserică cât și din politică” (scrisoarea din 6 decembrie 1886) și în cealaltă mărturisește: „că unul care mă cunosc pe mine știu că nu sunt pentru episcop”. (în scrisoarea din 16 decembrie 1886). (după *SS an.XV nr.19/1905*, p.568).

arhimandritul Mesiciului, Nektarije Dimitrijević, care până atunci fusese mandatar al eparhiei. Acesta a fost hirotonit pe 27 ianuarie 1887 la Karloviț de patriarhul German Angelić¹¹⁴².

Nektarije Dimitrijević s-a născut pe 25 iunie 1839 la Veliki Gaj. Școala primară și gimnaziul inferior le-a terminat la Bečkerek, iar gimnaziul superior la Karlovci și Vinkovci¹¹⁴³. A urmat apoi dreptul la Viena și teologia la Vârșeț după care a intrat în cinul monahal la mănăstirea Mesic pe 4 octombrie 1865. După ce a fost hirotonit în treapta de ierodiacon, respectiv ieromonah, a fost numit notar consistorial la Vârșeț unde o vreme a predat și la școala teologică¹¹⁴⁴. A rămas în istoria eparhiei Vârșeț drept cel ce a înființat fondul eparhial în anul 1888¹¹⁴⁵. A murit pe 2 decembrie 1895 la Vârșeț, fiind înmormântat în biserica episcopală, lângă episcopul Emilijan Kenghelac. Prin actul Ad.E 1187-1188-1189/I 246 II 322 III 75 ex 1895, patriarhul Georgije Branković l-a numit mandatar al eparhiei Vârșețului pe arhimandritul mănăstirii Kruședol, Gavriilo Zmejanović. Prin același act, Zmejanović a fost numit și inspector temporar al bunurilor național-bisericești¹¹⁴⁶. Pe 6/18 mai 1896, sinodul arhieresc l-a ales pe Zmejanović ca episcop titular, iar patriarhul Georgije Branković prin actul M 258 ex 1896 din 15 iulie l-a numit oficial ca episcop al Vârșețului¹¹⁴⁷.

Gavriilo Zmejanović s-a născut pe 25 august 1847 la Dobanovci în Srem. Gimnaziul și teologia le-a terminat la Karloviț, după care a absolvit Academia economică la Altenburg¹¹⁴⁸. Între anii 1870-1882 s-a ocupat cu economia după care a intrat în cinul monahal la mănăstirea Kruședol. Pe 19 și 20 noiembrie 1882 a fost hirotonit în treptele de ierodiacon și ieromonah. Din 1882 și până în 1891 a activat ca preot militar. În același an, patriarhul Georgije Branković l-a hirotesit protosinghel și i-a încredințat conducerea mănăstirii Kruședol¹¹⁴⁹. Datorită studiilor sale economice, Consiliul Congresului l-a numit inspector al Fondurilor național-bisericești. Ales arhimandrit în 1894, Gavriilo Zmejanović a fost numit mandatar al eparhiei Vârșețului, devenită vacantă după moartea episcopului Nektarije. Fiind ales de Sfântul Sinod arhieresc, în urma confirmării sale de către împărat pe 14 iulie 1896, a fost hirotonit episcop¹¹⁵⁰.

Încă de la instalarea sa la Vârșeț, episcopul Gavriilo a avut mult de suferit de pe urma membrilor Partidului Radical cu care intrase în conflict, după ce a ordonat revizorului eparhial pe 14 august 1896 să controleze gestiunea obștii bisericești Vârșeț, a cărei

¹¹⁴² APS-PC 1878-1902, p.68.

¹¹⁴³ D. Janković, *Šematizam 1898*, p.24

¹¹⁴⁴ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.347.

¹¹⁴⁵ D. Janković, *Šematizam 1898*, p.24

¹¹⁴⁶ APS-PC 1878-1902, p.177.

¹¹⁴⁷ *Ibidem*, p.183-185.

¹¹⁴⁸ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.106-107.

¹¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹¹⁵⁰ APS-PC 1878-1902, p.184.

conducere era dominată de radicali¹¹⁵¹. Ca urmare a multiplelor nereguli constatate de revizor, episcopul a dizolvat atât Adunarea parohială cât și Consiliul parohial, fapt ce a stârnit mânia membrilor, în majoritate radicali, care l-au atacat pe episcop prin intermediul ziarelor „Zastava” și „Rodoljub” învinuindu-l că este „maghiarofil” și „demolator al autonomiei”. Mai mult de atât, pe 26 octombrie 1896, aceștia au convocat o adunare populară la care au participat 1200 de persoane, care au hotărât să întocmească o reclamație pe care să o trimită la organele competente¹¹⁵². Se pare că textul reclamației a fost întocmit de arhimandritul Dr.Emilijan Radić, care se afla în conflict cu conducerea eparhiei pentru niște sume de bani, pe care le datora mănăstirilor Mesić și Voilovița la a căror conducere a fost. După ce reclamația a fost înaintată patriarhului Georgije Branković, acesta pe 10 martie 1897 a răspuns reclamanților că „nu s-a respectat calea ierarhică legală și că nu în acest mod se poate rezolva acest conflict”¹¹⁵³.

Cu prilejul alegerilor pentru Congresul național bisericesc din 1897, episcopul Zmejanović a recomandat preoților să se angajeze ca în alegeri să fie aleși oameni „iubitori de neam și fideli Bisericii și poporului și care să nu aibă resentimente față de preoți”¹¹⁵⁴. Rezultatul apelului lansat de episcop a fost acela că nici un preot din eparhia Vârșetului n-a avut curajul să candideze pentru Congresul național-bisericesc din anul 1897, iar radicalii și liberalii au apelat la preoți din eparhiile Bacika și Timișoara.

Din anul 1898 când asupra episcopului s-a încercat o agresare fizică din partea unui alienat mintal, episcopul și-a schimbat atitudinea față de radicali, ajungând la o împăcare cu aceștia. La Adunarea eparhială din 1899, luările de cuvânt ale episcopului au fost foarte des întrerupte de aplauze furtunoase¹¹⁵⁵. Mai mult de atât în anul 1906, radicalii au luat inițiativa de a serba 10 ani de la înscăunarea episcopului, dar acesta a refuzat. După moartea patriarhului Georgije Branković, radicalii, care dominau Consiliul Congresului, l-au ales ca președinte al acestui for.

Lucrurile au mers și mai departe atunci când, în ședința Congresului național bisericesc din 1 august 1908, radicalii majoritari l-au ales pe Gavriilo Zmejanović ca patriarh, însă acesta nu a fost confirmat de împărat¹¹⁵⁶. Împăratul îl dorea în această

¹¹⁵¹ D.Ruvarac, *Vladika Gavriilo Zmejanović i vojvođanski radikalii*, Sremski Karlovci 1925, p.3; Despre conflictul dintre obștea bisericească a Vârșetului cu episcopul Zmejanović vezi pe larg în *SMG an. III nr.3/1905*, p.33-38.

¹¹⁵² Ziarul „Zastava” nr.19/1896.

¹¹⁵³ D.Ruvarac, *Vladika Gavriilo Zmejanović*, p.8.

¹¹⁵⁴ *Ibidem*, p.9

¹¹⁵⁵ *Ibidem*. Cu toată bunăvoința arătată de radicali, episcopul Zmejanović a rămas consecvent ideii de a ține preoții departe de politică. O dovadă în acest sens îl constituie și circulara nr.37 prez. ex 1900 din 17 februarie 1900, în care le interzice preoților de a se lăsa antrenați în polemica politică purtată în diferitele publicații ale vremii. În circulara amintită, episcopul stabilește că preoții pot face acest lucru numai cu consimțământul și binecuvântarea sa. (După A.P.B-PC 1886-1900, p.190).

¹¹⁵⁶ *SMG an. VI nr.35/1908*, p.559-560.

funcție pe episcopul de atunci al Budei, Lukijan Bogdanović, pe care l-a recomandat membrilor Congresului. Nici la a doua alegere radicalii majoritari nu l-au ales pe cel recomandat de împărat, optând pentru episcopul de Bacika, Mitrofan Šević, care însă nu a primit alegerea. Abia la a treia alegere a fost ales preferatul Curții, Lukijan Bogdanović¹¹⁵⁷.

Pe timpul păstoririi episcopului Zmejanović, reședința episcopală din Vârșeț și-a primit înfățișarea de azi grație lucrărilor de renovare efectuate. În scaunul episcopal al Vârșețului, Gavriilo Zmejanović a rămas până în anul 1920 când s-a pensionat la cerere. A murit pe 14 octombrie 1932 la Zemun-Polje și a fost înmormântat la Grabovci-Srem¹¹⁵⁸.

6.3.2. Adunarea Eparhială

După cum s-a mai arătat, Adunarea eparhială ca organ de conducere ce reprezenta eparhia din punct de vedere instituțional, s-a constituit în conformitate cu prevederile dispoziției *Despre organizarea eparhiilor* din 1871.

Paragraful numărul 12 al dispoziției amintite, a stabilit ca Adunarea Eparhială a episcopiei Vârșețului să aibă în componența ei 79 de membrii¹¹⁵⁹. Alături de episcopul diecezan, referentul școlar eparhial și protopopii în exercițiu, care dobândeau calitatea de membru prin natura funcției deținute, în Adunarea Eparhială mai intrau 3 învățători, 4 membrii mireni din Vârșeț, 4 membrii din Pančevo aleși în mod nemijlocit, apoi 5 clerici și 10 mireni din protopopiatul Vârșeț, 9 clerici și 18 mireni din protopopiatul Pančevo și 7 clerici și 17 mireni din protopopiatul Bela Crkva¹¹⁶⁰.

În această componență, adunările eparhiale ale episcopiei Vârșețului și-au desfășurat activitatea pe perioada funcționării autonomiei 1872-1912, după cum urmează: prima Adunare eparhială s-a întrunit în anul 1872, sub președinția episcopului Emilian Kenghelac, și a ales prin vot membrii care au alcătuit cele 3 organe de conducere a eparhiei: Consistoriul Eparhial, Consiliul Edministrativ Eparhial și Consiliul Școlar Eparhial¹¹⁶¹. A doua Adunare Eparhială s-a întrunit șaisprezece ani mai târziu, pe 5 iunie 1888, sub președinția episcopului Necatrie Dimitrievici¹¹⁶². Au urmat apoi: a-III-a Adunare Eparhială pe 30 octombrie 1897, sub președinția episcopului Gavriilo Zmejanović, și cea de a-IV-a pe 5 februarie 1898, care a fost în fapt prelungirea celei tinute pe 30 octombrie 1897, având aceeași componență în ce privește președintele și

¹¹⁵⁷ D.Ruvarac, *Vladika Gavriilo*, p.13.

¹¹⁵⁸ Sava Episkop Sumadijski, *Srpski jerarsi*, p.107.

¹¹⁵⁹ Ž.Miladinović, *Tumač*, p.232.

¹¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹¹⁶¹ M.Kosovac, *Šematizam 1905*, p.553.

¹¹⁶² *Ibidem*.

membrii¹¹⁶³. A V-a Adunare eparhială s-a ținut pe 29 mai 1899, iar cea de a-VI-a pe 26 ianuarie 1900, ambele sub președinția aceluiași episcop¹¹⁶⁴. Pe 23 noiembrie 1901 s-a întrunit cea de a șaptea Adunare eparhială¹¹⁶⁵.

Din cele prezentate până acum, se poate observa ușor o lipsă de regularitate în întrunirea Adunărilor eparhiale. Pentru a înlătura aceste lipsuri, Congresul național bisericesc din 1902 a emis dispoziția nr.6 din 15 iulie 1902, care a fost confirmată de împărat pe 7 septembrie 1903, act care lămurește și completează dispoziția *Despre organizarea eparhiilor din 1871*¹¹⁶⁶.

Dispoziția elaborată de Congres și confirmată de împărat a fost trimisă Consiliilor Administrativ eparhiale prin intermediul Consiliului Congresului, care prin două dispoziții: SO zap 1903 din 9 octombrie 1903 și SO 8571/2221 ex 1903 din 10 octombrie 1903, a făcut cunoscute acestora noile lămuriri și completări la dispoziția *Despre organizarea eparhiilor din 1871*. Pentru a i se conferi un caracter cât mai oficial, textul amintitei dispoziții a fost publicat în organul de presă al mitropoliei, revista *Srpski Mitropoljski Glasnik*¹¹⁶⁷. După cum arată textul publicat, dispoziția avea 14 paragrafe. Paragraful 1 prevedea ca Adunarea Eparhială își va reînnoi componența la fiecare 3 ani. Al doilea paragraf stabilea că la expirarea mandatului de 3 ani al membrilor adunării, Consiliului Administrativ Eparhial este dator să organizeze noi alegeri și să stabilească data efectuării acestora. Odată efectuate alegerile, imediat se va proceda la reînnoirea componenței celor 3 organe de conducere eparhiale(par.3). Consiliul Administrativ, potrivit noii dispoziții, putea să convoace Adunarea Eparhială fără aprobarea și chiar înștiințarea Consiliului Congresului, acesta din urmă putând doar să îndrume Consiliul Administrativ Eparhial să convoace Adunarea Eparhială numai în situația dacă nu a făcut acest lucru la vreme (par.4). Paragraful 5 stabilește că verificarea validității mandatelor membrilor aleși o poate face Adunarea însăși doar în cazul contestațiilor, dar numai dacă aceasta era legal constituită. Adunările Eparhiale, în afară de întrunirea de constituire, vor fi convocate cel puțin odată pe timpul mandatului, pentru a lua în dezbatere și a rezolva problemele din competența lor (par.6). Cele 3 organe de conducere eparhiale trebuiau să prezinte Adunării raportul lor de activitate pentru dezbatere. În cazul că erau semnalate nereguli, Adunarea trebuia să stabilească cui revine răspunderea și să informeze Consiliul Congresului (par.7). Atât Adunarea Eparhială cât și celelalte organe de conducere aveau obligația de a trimite raportul lor de activitate organului de presă mitropolitan *Srpski Mitropoljski Glasnik* (par.8). Adunarea Eparhială și cele 3 organe de conducere aveau dreptul să-și elaboreze propriul regulament, dar puteau să-l folosească numai după ce

¹¹⁶³ *Ibidem.*

¹¹⁶⁴ *Ibidem.*

¹¹⁶⁵ *Ibidem.*

¹¹⁶⁶ *SMG an.I nr.19/1903*, p.371-372.

¹¹⁶⁷ *Ibidem;*

acesta a fost trimis spre analizare Consiliului Congresului, pentru a verifica dacă era în concordanță cu dispozițiile autonomiei și legile statului. (par.9).

Adunările Eparhiale erau răspunzătoare pentru activitatea lor în fața Congresului, căruia, prin intermediul Consiliului acestui for, îi trimiteau rapoartele de activitate (par.10). Adunările eparhiale, potrivit paragrafului 11, puteau lucra numai dacă cvorumul de jumătate plus unu era îndeplinit. În cazul neîndeplinirii cvorumului, președintele dizolva adunarea, iar Consiliul Administrativ Eparhial convoca în termen de 30 de zile o altă Adunare. Când adunarea era convocată, trebuia stabilită data, locul și ora. (par.12). Paragraful 13 prevedea că Adunarea eparhială își va alege membrii după prevederile Dispoziției din 1878 și că alegerile efectuate în cadrul legal rămân în vigoare. Ultimul paragraf (14) impunea Consiliilor Administrativ Eparhiale să informeze obștile bisericești despre conținutul noii dispoziții și le cerea să le transpună în practică.

Cea de-a VIII-a Adunare Eparhială a episcopiei Vârșetului a fost convocată pe 1 ianuarie 1903 și a creat mari polemici în presă pe tema că nu s-a respectat mandatul de 3 ani ai membrilor aleși la precedentă adunare¹¹⁶⁸.

A IX-a Adunare Eparhială s-a întrunit pe 19 aprilie 1904¹¹⁶⁹. Printre problemele dezbătute din ordinea de zi, s-au aflat: a). dispoziția Congresului național bisericesc din 15 iulie 1902; b). luarea la cunoștință și dezbateră rapoartelor celor 3 organe de conducere ale eparhiei; c). aducerea de completări la regulamentul de funcționare a Adunării Eparhiale; d). luarea la cunoștință a raportului privind starea Fondului Eparhial și s-a luat hotărârea ca din acesta Consiliul Școlar eparhial să poată acorda ajutor școlilor confesionale, până la 1700 coroane anual; e). s-a stabilit postul de ajutor de notar consistorial, cu salariul ce-i revenea acestuia de 1200 coroane; f). s-a aprobat vânzarea a două case ale Fondului Eparhial și s-a hotărât să se adopte o mai mare prudență la acordarea împrumutului din acest fond; g). s-a hotărât ca unor membrii din cele 3 organe executive să li se acorde, de la 1 ianuarie 1905, diurnă câte 6 coroane, fără cheltuieli de transport; h). s-a hotărât să se ia măsurile necesare ca în școlile comunale din obștile sârbești, să nu mai fie numiți învățători care nu știu sârbește; i). s-a pus în vedere Consiliului Școlar Eparhial să stăruiască în deschiderea de școli confesionale sârbe, în obștile unde acest lucru este posibil. În final Adunarea a mai completat locurile de membrii din cadrul celor trei organe executive¹¹⁷⁰.

A X-a Adunare eparhială s-a întrunit pe 10 noiembrie 1904¹¹⁷¹. Întrucât episcopul diecezan nu a fost prezent, lucrările acesteia au fost conduse de vicepreședintele Adunării Dr.Steva Jovanović.

¹¹⁶⁸ BG an.II kn.III/1903, p.146-148.

¹¹⁶⁹ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.553.

¹¹⁷⁰ BG an.III kn.5/1904-1905, p.333.

¹¹⁷¹ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.553.

Sub președinția episcopului Gavriilo Zmejanović, pe 7 februarie 1906, s-a ținut a-XI-a Adunare Eparhială a episcopiei Vârșetului¹¹⁷². La aceasta, după constituire și verificarea mandatelor membrilor, s-a trecut la dezbaterile rapoartelor celor 3 organe executive. S-a constatat că doar raportul Consiliului Școlar Eparhial a fost întocmit temeinic, celorlalte două făcându-li-se observații și propuneri. Dintre propuneri se remarcă dorința Adunării de a primi informații despre evoluția numărului credincioșilor, despre desfacerea căsătoriilor, despre influența moral-religioasă a mănăstirilor asupra credincioșilor și despre contabilitatea acestora. La aceiași Adunare s-a formulat un protest la adresa Ministerului Învățământului, deoarece în școlile comunale erau numiți învățători de altă naționalitate decât cea sârbă, încălcându-se normativele existente în acest sens. Adunarea a sugerat Consistoriului să facă demersuri pentru ca în școlile de stat unde copiii sârbi sunt majoritari, sărbătorile să fie ținute. Tot Consistoriului i s-a mai cerut ca lipsurile catihetilor să fie consemnate în registrul de deficiențe, iar episcopul diecezan să propună Sfântului Sinod să se întocmească o nouă programă școlară pentru școlile primare, unde să se predea în limba slavonă numai rugăciunile de bază (Tatăl Nostru, Crezul), iar celelalte în limba sârbă¹¹⁷³.

Ultima Adunare eparhială a eparhiei Vârșetului și-a ținut lucrările pe 14 mai 1912¹¹⁷⁴ deoarece, în urma desființării autonomiei din același an, s-a revenit din nou la prevederile Rescriptului imperial din anul 1868.

6.3.3. Consiliul Administrativ Eparhial Vârșeț

Consiliul Administrativ Eparhial ca unul din organele executive de conducere a eparhiei, după cum am mai arătat, a fost înființat prin prevederile dispoziției „Despre organizarea temporară a eparhiilor” din 29 mai 1871¹¹⁷⁵ (par.27-30) și a preluat atribuțiile aflate până atunci în competența celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului Eparhial stabilite de Rescriptul din 1868, exceptându-le pe cele de natură școlară¹¹⁷⁶.

Numărul membrilor acestui organism era compus din 1/3 clerici și 2/3 mireni și era stabilit de Adunarea Eparhială a fiecărei eparhii, în funcție de necesitățile și mărimea acesteia. Președintele Consiliului Administrativ Eparhial era întotdeauna episcopul diecezan, iar vicepreședintele un laic. În eparhia Vârșetului, așa cum reiese din documente, numărul membrilor acestui consiliu nu a fost constant de-a lungul timpului, astfel că în 1878 el avea în afară de președinte, 8 clerici și 16 laici¹¹⁷⁷, în 1898 în afară de președinte

¹¹⁷² *Ibidem*.

¹¹⁷³ *BG an. V, kn. IX 1906*, p.437-438.

¹¹⁷⁴ *SMG an. XII nr. 12/1914*, p.152.

¹¹⁷⁵ *Žarko Miladinović, Tumač*, p.240.

¹¹⁷⁶ *Rescript 1868*, p.25-27.

¹¹⁷⁷ *S. Bolmanac, Șematizam 1878*, p.45.

și vicepreședinte, 11 clerici și 22 laici¹¹⁷⁸, în 1900, 10 clerici și 19 mireni¹¹⁷⁹ și în 1905, 6 clerici și 12 laici¹¹⁸⁰.

Membrii Consiliului Administrativ se întruneau și dezbăteau problemele ce țineau competența sa, în ședințe de lucru care erau stabilite încă de la începutul anului. Acestea erau comunicate parohiilor la început pe calea circularilor, iar mai târziu, când revista Srpski Mitropoljski Glasnik a devenit organul de presă oficial al mitropoliei Karlovițului, prin intermediul suplimentului acesteia, care apărea la începutul fiecărui an¹¹⁸¹.

Din conținutul suplimentului revistei amintite, reiese că în unii ani din intervalul de timp cuprins între 1903-1912 (când a fost desființată autonomia și ca urmare și Consiliul Administrativ ca organ de conducere eparhial), ședințele Consiliului Administrativ Vârșeț s-au ținut după cum arată datele tabelului de mai jos¹¹⁸²:

Anii	1903	1904	1906	1907	1908	1911	1912
	Data	Data	Data	Data	Data	Data	Data
	17 ianuarie	19 ianuarie	5 martie	20 februarie	23 ianuarie	17 ianuarie	20 februarie
	17 aprilie	14 martie	3 aprilie	28 martie	4 martie	1 februarie	20 martie
	22 mai	3 mai	9 mai	25 aprilie	16 aprilie	23 martie	23 aprilie
	16 iulie	4 iulie	7 iunie	23 august	27 mai	10 mai	24 iunie
	22 august	11 octombrie	4 iulie	2 octombrie	1 iulie	30 iunie	
		14 decembrie	13 august	30 octombrie	14 octombrie	23 august	
		30 decembrie	2 octombrie	17 decembrie	16 noiembrie	23 septembrie	
						25 decembrie	
Nr. Ședințe	5	7	7	7	7	8	4

Ultima ședință a Consiliului Administrativ Eparhial Vârșeț, după cum arată datele din tabel, s-a ținut pe 24 iunie 1912. Cum în acel an a fost desființată autonomia, fiind scoase în afara legii unele dispoziții pe care se baza aceasta (printre care și dispoziția *Despre organizarea eparhiilor din 29 mai 1871*), Consiliul Administrativ Eparhial a fost desființat, competențele sale fiind preluate de secțiunea a-2-a a Consistoriului Eparhial, organizată după prevederile Rescriptului imperial din 1868, par. 1-10 sect. IV, subcap. A.

După desființarea autonomiei, a doua secțiune a Consistoriului Eparhial și-a ținut prima sa ședință pe 9 septembrie 1912 și, până la sfârșitul aceluiași an, acest organism

¹¹⁷⁸ D. Janković, *Șematizam 1898*, p.42-43.

¹¹⁷⁹ D. Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.141-142.

¹¹⁸⁰ M. Kosovac, *Șematizam 1905*, p.555-556.

¹¹⁸¹ Suplimentul apărea la începutul anului fără număr și fără numerotarea paginilor.

¹¹⁸² Supliment Srpski Mitropoljski Glasnik pe anii 1903, 1904, 1906, 1907, 1908, 1911 și 1912.

ce a preluat atribuțiile Consiliului Administrativ Eparhial, a mai ținut încă 2 ședințe: una pe 10 octombrie și una pe 24 decembrie 1912¹¹⁸³. În anul 1913 numărul ședințelor ținute de a doua secțiune a Consistoriului Eparhial au fost de 8, ele scăzând apoi pe timpul Primului Război Mondial, ajungând în cursul anului 1916 la numai 3 ședințe¹¹⁸⁴.

Atât Consiliul Administrativ Eparhial cât și Secțiunea a doua a Consistoriului Eparhial pe perioada 1868-1918, au rezolvat multe din problemele ivite și au emis o serie de hotărâri care intrau în sfera lor de competență, o parte din ele fiind amintite la celelalte subcapitole ale acestei lucrări.

6.3.4. Consistoriul Eparhial Vârșeț

În perioada cuprinsă între anii 1868-1918, Consistoriul Eparhial al Vârșețului, asemenea celor din eparhia Timișorii și din celelalte eparhii din Mitropolia Karlovițului, și-a desfășurat activitatea în două formule în ce privește componența și aria sa de competență.

Prima formulă a Consistoriului Eparhial, așa cum am mai arătat, a rezultat pe baza prevederilor din Rescript¹¹⁸⁵ (par.2-10 secțiunea a-IV-a subcapitolul A), el având 2 secțiuni și două arii de competență, funcționând în perioadele 1868-1871 și 1912-1918 și a doua formulă, cea prevăzută de dispoziția *Despre organizarea eparhiilor din 29 mai 1871*¹¹⁸⁶ (par.20-27), în care a funcționat pe perioada 1872-1912.

În anul 1878 în afară de președinte, Consistoriul Eparhial Vârșeț era compus din 15 clerici și 7 mireni¹¹⁸⁷; în 1898 pe lângă președinte și vicepreședinte mai avea 18 clerici și 9 mireni¹¹⁸⁸; în 1900 în afară de președinte-17 clerici și 9 mireni¹¹⁸⁹; în 1905 alături de președinte-11 clerici și 6 mireni¹¹⁹⁰ și în 1908 pe lângă președinte mai avea 18 membri¹¹⁹¹.

La fel ca și Consiliul Administrativ, Consistoriul Eparhial își desfășura activitatea în ședințe de lucru în care se rezolvau problemele care intrau în aria sa de competență, emițând și hotărâri, expediate ulterior sub formă de circulare către eparhii, spre a fi cunoscute și puse în practică. Ca și în cazul Consiliului Administrativ Eparhial, ședințele de lucru ale Consistoriului erau stabilite la începutul anului și erau aduse la cunoștință

¹¹⁸³ Idem anul 1913.

¹¹⁸⁴ Idem anul 1914, 1916.

¹¹⁸⁵ Reskript 1868, p.25-27.

¹¹⁸⁶ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.239-240.

¹¹⁸⁷ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.45.

¹¹⁸⁸ D.Janković, *Șematizam 1898*, p.41-42.

¹¹⁸⁹ D.Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.140-141.

¹¹⁹⁰ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, 555.

¹¹⁹¹ Vasa Nicolajević, *Șematizam 1908*, fila VI.

parohiilor prin intermediul circularilor, iar mai târziu prin publicarea lor în revista *Srpski Mitropolijski Glasnik*.

Din consultarea acestora reiese că acest organism executiv s-a întrunit în anul 1903 în 8 ședințe de lucru¹¹⁹², în 1904 în 5 ședințe¹¹⁹³, în 1906 în 7 ședințe¹¹⁹⁴, în 1907 în 5 ședințe¹¹⁹⁵, în 1908 în 8 ședințe¹¹⁹⁶, în 1911 în 8 ședințe¹¹⁹⁷ și în 1912 în 3 ședințe¹¹⁹⁸. Ultima ședință a Consistoriului Eparhial Vârșeț, în varianta stabilită de dispoziția *Despre organizarea temporară a eparhiilor din 1871*, s-a ținut pe 20 iunie 1912¹¹⁹⁹. Cum în acel an a avut loc desființarea autonomiei național bisericești, Consistoriul eparhial a revenit la vechea formulă prevăzută de Rescript, atribuțiile fiind preluate de secțiunea-I-a a acestuia. Prima ședință a secțiunii I din anul 1912 a avut loc pe 30 august 1912¹²⁰⁰. În această formulă Consistoriul Eparhial Vârșeț a funcționat până după terminarea Primului Război Mondial. În ședințele de lucru, Consistoriul rezolva toate problemele care intrau în atribuțiile sale. Cum principalele atribuții ale acestuia erau de a păstra învățătura de credință curată și menținerea unei discipline corespunzătoare în cadrul vieții bisericești, Consistoriul Eparhial Vârșeț a avut preocupări constante în împlinirea acestor două deziderate.

Pentru a oferi o idee despre natura și modul de rezolvare a problemelor referitoare la atribuțiile amintite, expunem mai jos câteva dintre acestea: astfel în ședința Consistoriului Eparhial din 9 mai 1881 s-a luat o hotărâre prin care se cerea preoților, ca prin „sfaturi și povețe”, să sfătuiască tinerii să nu mai recurgă la răpirea fetelor în scopul căsătoriei¹²⁰¹. Aceiași hotărâre mai cere preoților să facă cunoscută poporului prevederile „noii legi criminale din 1880”, care prevede sancțiuni aspre împotriva celor ce recurg la asemenea metode. Tot în scopul asanării morale, Consistoriul Eparhial, în ședința din 12 martie 1904, a hotărât să se facă demersuri la autoritatea politică pentru a stărpi obiceiul imoral din Lescovița potrivit căruia tinerii de 14-15 ani, cu consimțământul părinților, trăiesc în concubinaj¹²⁰². La ședința din 29 ianuarie 1903, Consistoriul a cerut preotului din Liubcova „să întoarcă poporul de la obiceiuri necreștine practicate cu prilejul înmormântării”¹²⁰³.

¹¹⁹² *Supliment SMG 1903.*

¹¹⁹³ *Idem 1904.*

¹¹⁹⁴ *Idem 1906.*

¹¹⁹⁵ *Idem 1907.*

¹¹⁹⁶ *Idem 1908.*

¹¹⁹⁷ *Idem 1911.*

¹¹⁹⁸ *Idem 1912.*

¹¹⁹⁹ *Ibidem.*

¹²⁰⁰ *Idem 1913.*

¹²⁰¹ *APS-CP 1878-1902*, P.15-16.

¹²⁰² *SMG an.II nr.6*, 1904, p.93.

¹²⁰³ *Idem an.I nr.3*, 1903, p.76.

Întrucât în mai multe comune s-a încetățenit obiceiul de a se consuma băuturi alcoolice în curtea bisericii, după săvârșirea unor slujbe precum: botezul, cununia, parastasul, Consistoriul Eparhial, în ședința din 17 martie 1897 (E 421 I 83 ex 1897), a emis un act care interzice categoric aceste practici¹²⁰⁴.

Cum între credincioși se iscau deseori multe certuri cu prilejul repartizării scaunelor bisericești Consiliul Eparhial din Vârșeț s-a preocupat și de rezolvarea acestei probleme.

Astfel în ședința Consistoriului din 1 iulie 1889 s-a adoptat *Pravila pentru repartizarea scaunelor bisericești în eparhia Vârșețului* care cuprindea 10 articole¹²⁰⁵. Întrucât pravila s-a bucurat de mare succes, ea a fost cerută și de alte eparhii¹²⁰⁶, Consistoriul Eparhial a lucrat la îmbunătățirea ei. Astfel în ședința din 20 decembrie 1909 s-a adoptat o altă pravilă pe baza celei din 1899, dar care cuprindea de această dată 20 de articole¹²⁰⁷.

Pentru a păstra solemnitatea convenită a sărbătorilor, Consistoriul eparhiei Vârșețului în ședința din 17 noiembrie 1908, a hotărât să înainteze Sfântului Sinod o cerere prin

¹²⁰⁴ *APS-CP 1878-1902*, p.194; Perseverența Consistoriului în rezolvarea acestei „probleme” reiese și din ședința secțiunii I a acestui organ din 6 octombrie 1913, la care s-a hotărât să se trimită o cerere direcției financiare din Lugoj, ca aceasta să nu mai elibereze licență de îmbuteliere a vinului doctorului Rudolf Slatki din Moldova-Veche, întrucât clădirea în care se făcea acest lucru era situată la mai puțin de 20 de metri de biserică. (După *SMG an.XI nr.25*, 1913, p.375). În ședința Consistoriului din 9 februarie 1907 s-a hotărât să se facă demersuri pentru închiderea cârciumii din Lescovița aflată vizavi de biserică. (după *SMG an.V nr.4*, 1907, p.74), iar în ședința Consistoriului Eparhial din 1 octombrie 1907 s-a hotărât să se apeleze la autoritățile de stat în vederea închiderii a două cârciumi din Crucița aflate în apropierea bisericii (după *SMG an.V nr.21*, 1907, p.391).

¹²⁰⁵ Articolul 1 prevedea că scaunele se distribuie la cerere, după o sumă stabilită, acelor membrii ai parohiei care sunt recunoscuți pentru comportamentul lor religios și moral și frecvența lor regulată la biserică, ținându-se seama totodată de anii de bătrânețe sau boală. Articolul 2 prevedea ca taxa pentru aceste scaune să fie diferențiată în funcție de starea materială a credincioșilor și faptul că în unele situații Consiliul Parohial poate să repartizeze aceste scaune și fără taxă. Articolul 3 prevedea ca scaunele din strană să nu fie repartizate, ci să fie destinate preoților, învățătorilor, cântăreților, funcționarilor obștii politice sau oaspeților. Potrivit articolului 4 scaunele erau repartizate pe viață acelor membrii care le-au primit fără drept de a-le transmite rudelor. Pierderea dreptului asupra scaunului bisericesc se producea în cazul în care posesorii erau condamnați de autorități sau în cazul că erau dovediți de viață imorală. Când vreun scaun se elibera (prin deces sau pierderea dreptului) acest lucru se anunța în biserică 3 duminici la rând și, după 30 de zile, Consiliul îl repartiza din nou în ședință (art.6). Cei care primeau scaunul erau datori ca în termen de 6 săptămâni să achite suma sau donația promisă (art.7). Ultimul articol (10) prevedea ca prin intrarea în vigoare a statutului, toate obiceiurile practicate de unele obști în această problemă până atunci își pierdeau valabilitate, putând fi exceptate doar acelea care aveau aprobarea Consistoriului Eparhial (după *APC-CP 1878-1902*, p.90-93).

¹²⁰⁶ După cum reiese din ședința Consistoriului Eparhial din 30 octombrie 1906, pravila a fost cerută și trimisă Consistoriului Eparhial Arhidiecezan (după *SMG an.IV nr.23*, 1906, p.399).

¹²⁰⁷ Textul acesteia a fost publicat în 1910 în revista *Srpski Mitropolijski Glasnik* (după *SMG an.VIII nr.10*, 1910, p.146-148).

care să-l roage, ca acesta pe calea competenței sale, să intervină ca tribunalele regești să țină seama de unele sărbători precum: Boboteaza, Sf.Sava, Nașterea Sf.Ioan Botezătorul (Sânzienele), Sf.Apostoli Petru și Pavel, Ziua Crucii și Sf.Dumitru ca în aceste zile să nu stabilească înfățișări¹²⁰⁸.

Cunoscând rolul prediciei în întărirea și mobilizarea sentimentului religios, Consiliul Eparhial în mai multe rânduri a recomandat preoților cumpărarea cărților de acest gen. Astfel numai în cursul anului 1892, Consistoriul Eparhial Vârșeț a recomandat două astfel de cărți: în ședința din 9 mai 1892 *Propovednik Srpske Narodne Crkve* (Propovăduitorul Bisericii naționale Sârbe) a episcopului Karlovițului de Sus, Teofan Živković¹²⁰⁹ și în ședința din 4 iulie 1892 *Besede* (Cuvântări) ale episcopului Pakrațului Nicanor Gruić, care fuseseră publicate de parohul Zemunului, Dimitrie Ruvarac¹²¹⁰.

În 1897 s-a recomandat preoților cartea de predici *Apostol și Evanghelie* a episcopului Platon Atanatković¹²¹¹, iar în anul 1903 Consistoriul, în ședința din 19 noiembrie, a recomandat cartea de predici a ajutorului de paroh din Subotița Timotei Dimitrijević *Prva zbirka propovedi*¹²¹². (Prima culegere de predici).

Alături de cărți de predici, Consistoriul a recomandat și alte cărți și reviste a căror menire era aceea de a lărgi orizontul cultural al preoților.

În îndeplinirea principalei sale atribuții, aceea de a păstra învățătura creștină curată, această instanță bisericească a monitorizat atent activitatea noilor secte care au apărut: „rugătorii de Dumnezeu”, „sâmbătarii” și „nazarinenii” și a elaborat strategii de combatere a acestora. Problemele legate de acest aspect, ca și în cazul eparhiei Timișoara, au fost puse pe ordinea de zi a conferințelor preoțești, iar rezultatele pozitive înregistrate, după cum reiese din documente, erau luate la cunoștiință de Consistoriu cu „satisfacție”¹²¹³. Tot în scopul combaterii învățăturii acestor secte, Consistoriul Eparhial a recomandat în mai multe rânduri preoțimii și obștilor bisericești să achiziționeze cărțile ce au apărut pe această temă. Astfel în ședința sa din 17 aprilie 1895 prin circulara E 356/1895 I 114 a recomandat achiziționarea cărții lui Vladimir Dimitrijević *Nazarenstvo njegova istorija i suština* (Cultul nazarinean istoria și esența sa)¹²¹⁴.

Cum dintre cele 3 organe de conducere ale eparhiei, Consistoriul era perceput de preoți ca cel mai sever dintre acestea (din cauză că în atribuțiile sale se afla și respectarea

¹²⁰⁸ SMG an. VI nr.49, 1908, p.793.

¹²⁰⁹ APS-PC 1878-1902, p.150.

¹²¹⁰ *Ibidem*, p.151.

¹²¹¹ *Ibidem*, p.192.

¹²¹² SMG an.I nr.21, 1903, p.413.

¹²¹³ În raportul prezentat la ședința din 1 mai 1903, Consistoriul a luat „la cunoștiință cu satisfacție că în cursul anului 1902 în protopopiatul Pančevo, un număr de 14 suflete din alte confesiuni, au primit credința ortodoxă”. (după SMG an.I nr.9/1903, p.200).

¹²¹⁴ A.P.B.-PC 1886-1900, p.123.

disciplinei), majoritatea dispozițiilor emise de stat, ce trebuiau duse la îndeplinire de către preoți, erau trimise sub formă de circulare emise de Consistoriu.

6.3.5. Consiliul Eparhial Școlar Vârșeț

După cum s-a mai arătat, competențele școlare la nivel de eparhie, la intrarea în vigoare a Rescriptului imperial din 1868, s-au aflat în sarcina celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului Eparhial¹²¹⁵ (cap.IV A par.10 subpunctele á și â.). Pentru prima oară, componența și competențele Consiliului Eparhial Școlar au fost stabilite laconic de dispoziția *Despre organizarea temporară a eparhiilor din 1871*¹²¹⁶ (paragraful 19 respectiv paragrafele 31-33), ele aflându-se în vigoare doar un an, întrucât Congresul național bisericesc din 1871 elaborase deja 2 dispoziții școlare¹²¹⁷, în care competența și componența acestui organism creat în 1871, urma să ia forma completă și definitivă. Consiliul Școlar Eparhial a funcționat în formula stabilită de Dispoziția Școlară din 1872 până în anul 1912 când, în urma abrogării dispoziției amintite, s-a revenit la prevederile prevăzute de Rescript în care problemele școlare intrau în competența celei de-a doua secțiuni ale Consistoriului Eparhial.

În anul 1878 Consiliul Eparhial Școlar Vârșeț, pe lângă episcopul diecezan ca președinte, mai avea un vicepreședinte și 10 membri¹²¹⁸. Douăzeci de ani mai târziu, în 1898, pe lângă președinte, vicepreședinte și referentul școlar eparhial, Consiliul Eparhial școlar mai avea în componența sa încă 14 membri¹²¹⁹. În anul 1900 numărul membrilor a scăzut la 6¹²²⁰, pentru ca în 1905 să fie iarăși de 14¹²²¹.

Ca și celelalte organe executive ale eparhiei Vârșețului, Consiliul Școlar Eparhial se întrunea în ședințe de lucru în care rezolva problemele și emitea hotărâri din aria sa de competență. După cum reiese din documente în anul 1872 a fost de 9, în anul 1886 de

¹²¹⁵ *Reskript 1868*, p.27

¹²¹⁶ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.241-242.

¹²¹⁷ Este vorba de „Dispoziția pentru școlile naționale sârbe” aprobată pe 17 iulie 1872 și „Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior din 1872”. Paragrafele 129-135 din „Dispoziția pentru școlile naționale din 1872” au înlocuit prevederile în ce privește componența și competențele Consiliului Școlar Eparhial, prevăzute de paragrafele 19 respectiv 31-33 ale „Dispoziției despre organizarea temporară a eparhiilor din 1871”.

¹²¹⁸ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.45.

¹²¹⁹ D.Jancović, *Șematizam 1898*, p.43.

¹²²⁰ D.Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.142-143.

¹²²¹ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.556.

12¹²²², în anul 1887 de 10¹²²³, în anul 1907 numărul acestora a fost de 4¹²²⁴, în 1911 de 3¹²²⁵, iar în anul 1912 când s-a și desființat cu o singură ședință¹²²⁶.

6.4.Situația materială a Eparhiei Vârșetului

6.4.1.Biserici

La fel ca și în eparhia Timișorii, în urma separației ierarhice, și în eparhia Vârșetului mai multe obști bisericești au rămas o bună perioadă fără biserici, desfășurându-și activitatea de cult în clădiri improvizate¹²²⁷. Drept urmare acestui fapt, obștile în cauză au fost nevoite să facă mari eforturi financiare pentru a-și clădi alte lăcașuri de cult. Acolo unde despărțirea ierarhică s-a făcut pe calea înțelegerii, ridicarea bisericilor s-a făcut mai repede decât acolo unde s-a apelat la instanțele de judecată¹²²⁸. Astfel, în obștile Mali Žam și Novo Selo, unde separația s-a făcut pe calea înțelegerii, sârbii rămași fără biserică și le-au ridicat relativ repede: Mali Žam între anii 1872-1874¹²²⁹ și Novo Selo în 1877¹²³⁰. De cealaltă parte (unde obștile s-au aflat în judecată) acest lucru s-a realizat mai greu, cum este cazul obștii Oreșat care și-a zidit biserica abia în anul 1912¹²³¹.

Analog eparhiei Timișoara în ceea ce privește ridicarea bisericilor, obștile au fost ajutate de din Fondul eparhial¹²³², de Consiliul Congresului și de către stat¹²³³. Tot aceste 3 instituții au acordat ajutor și acelor obști care se aflau pe mai departe în procese cu partea română¹²³⁴.

¹²²² A.P.B-PC 1886-1900, P.4.

¹²²³ Ibidem p.16.

¹²²⁴ SMG an.V supliment 1908 fără numerotarea paginilor.

¹²²⁵ Ibidem supliment 1911.

¹²²⁶ Ibidem supliment 1912.

¹²²⁷ În procesul separării ierarhice au rămas fără biserici obștile: Oreșat, Mali Žam, Novo Selo, Vlajkovac, Markovac, Mali Gaj, Iabuka și Straja. În aceste obști bisericile au revenit românilor.

¹²²⁸ În procese au rămas Parta, Oreșat, Dobrița, Marghita, Belobreșca și Požežena.

¹²²⁹ D.Jancović, *Šematizam 1898*, p.73.

¹²³⁰ Ibidem, p.137.

¹²³¹ Miloš Popović, *Crkveni život*, p.60; Despre zidirea bisericii din Oreșat vezi: SMG an.VIII nr.39/1910, p.615 și SMG an.X nr.22/1912, p.357-358.

¹²³² SMG an.VI nr.5/1908, p.75.

¹²³³ Ibidem, p.74; SMG an.II nr.16/1904, p.316; Unele obști au fost ajutate și de obștea politică care, pe o perioadă determinată, ceda o parte de pământ bisericii, iar venitul obținut era folosit la reparații. (APS, *Zvanicni dopisi*, nr.4, 29/1906.).

¹²³⁴ Numai în anul 1902 Congresul național bisericesc a alocat din Fondul intangibil pentru aceste obști suma de 10.000 coroane. În urma hotărârii Consiliului Congresului nr.SO4884/968 ex 1902, obștii din Parta i s-au alocat 4000 coroane între anii 1902-1906, obștii Dobrița, prin hotărârea Consiliului Congresului SO nr.2787575ex1903, pe perioada 1903-1907 i s-au alocat 5000 coroane, iar

Datorită faptului că în situațiile statistice bisericești, întocmite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în numărul bisericilor au fost incluse și clădirile improvizate în care se desfășurau activitățile de cult, numărul bisericilor nu s-a schimbat semnificativ în această perioadă, după cum arată și datele din tabelul de mai jos¹²³⁵:

Protopopiatul	Numărul bisericilor parohiale din eparhia Vârșețului în anii:		
	1878	1898	1900
Vârșeț	27	27	25
Bela Crkva	26	26	26
Pančevo	23	23	23
Total	76	76	74

Necesitatea zidirii unor noi biserici s-a ivit și în obștile în care lăcașurile de cult se aflau într-o stare avansată de degradare și nu mai puteau fi reparate. În categoria acestora, după datele lui Miloș Popović, intrau: Kaludjerovo care și-a zidit biserica între 1864-1868¹²³⁶, Subotica 1864-1866¹²³⁷, Dupljaja 1880¹²³⁸, Iabuka 1899¹²³⁹, Vatin 1873¹²⁴⁰, Starcevo 1908-1910¹²⁴¹, Crvena Crkva 1911¹²⁴², Iasenovo 1912¹²⁴³.

De asemenea, zidiri de biserici s-au făcut și în obștile în care numărul credincioșilor a crescut: Pančevo, a doua biserică (având hramul Schimbarea la față), zidită între anii 1874-1878¹²⁴⁴, Dolovo cu o a doua biserică, ridicată între anii 1879-1888¹²⁴⁵ sau în unele filii precum Iablanka, cu biserică ridicată între anii 1893-1899¹²⁴⁶.

În paralel cu zidirea bisericilor în locurile unde nu erau și în cele rămase fără ele, ca urmare a separării ierarhice, în obștile bisericești unde existau lăcașuri de cult degradate

obștii Marghita 2000 coroane. (după *SMG an.II nr.16/1904*, p.316). În urma cererii Consiliului Congresului nr.8863/1928ex1900 statul, prin Ministerul Cultelor și Învățământului, în urma hotărârii nr.11275 din 11 martie 1902, a acordat pentru obștile care s-au despărțit ierarhic suma de 50000 coroane. (*Ibidem*).

¹²³⁵ Tabelul a fost întocmit după șematismele lui: D.Janković, *Șematizam 1898*, Stevan Bolmanac, *Șematizam 1878* și D.Ruvarac, *Șematizam 1900*.

¹²³⁶ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.56.

¹²³⁷ *Ibidem*, p.51.

¹²³⁸ *Ibidem*, p.54.

¹²³⁹ Nicolae Cornean, *Monografia*, p.345.

¹²⁴⁰ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.52.

¹²⁴¹ *Ibidem*, p.120.

¹²⁴² *Ibidem*, p.63.

¹²⁴³ *Ibidem*, p.55.

¹²⁴⁴ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.637.

¹²⁴⁵ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.108.

¹²⁴⁶ *Ibidem*, p.55.

s-a trecut la repararea și dotarea lor. Documentele arată că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au făcut reparații la următoarele biserici: Kovin 1887¹²⁴⁷, Potporanj 1898¹²⁴⁸, Vravec Gaj 1898¹²⁴⁹ (refăcut turnul), Crvena Crkva 1898¹²⁵⁰, Idvor 1869¹²⁵¹, Iarkovac 1896¹²⁵², Vatin 1873¹²⁵³.

Atât zidirile cât și reparațiile puteau fi efectuate numai după ce obștile întocmeau documentația necesară și numai după ce aceasta era aprobată de Consiliul Administrativ Eparhial și de către Consiliul Congresului¹²⁵⁴. După primirea aprobării din partea acestor foruri, lucrările ce urmau a fi executate erau scoase la licitație prin intermediul organului de presă al mitropoliei, revista Srpski Mitropolijski Glasnik.

Din anunțurile publicate în revista amintită reiese că, în perioada 1903-1914, s-au renovat bisericile din Belobreșca (1903)¹²⁵⁵, Stara Palanka (1903)¹²⁵⁶, Dolnja Liubkova (1904)¹²⁵⁷, Lescovița (1907)¹²⁵⁸, Alibunar (1903)¹²⁵⁹, Iarkovac (1906)¹²⁶⁰, Denta (1908)¹²⁶¹, Pancevo (1910)¹²⁶², Veliki Gaj (1906)¹²⁶³, Vravec Gaj (1912)¹²⁶⁴, Čenta (1911)¹²⁶⁵, Socol (1911)¹²⁶⁶, Dolovo (1911)¹²⁶⁷, Botoș (1912)¹²⁶⁸, Lugovet (1912)¹²⁶⁹, Sakule (1914)¹²⁷⁰, Farkaždin (1910)¹²⁷¹, Marghita (1908)¹²⁷², Tomașevac (1914)¹²⁷³,

¹²⁴⁷ *Ibidem*, p.112.

¹²⁴⁸ D.Jancović, *Šematizam 1905*.

¹²⁴⁹ *Ibidem*, p.92.

¹²⁵⁰ *Ibidem*, p.211.

¹²⁵¹ *Ibidem*, p.132.

¹²⁵² *Ibidem*, p.133.

¹²⁵³ *Ibidem*, p.52.

¹²⁵⁴ Tot pe baza documentației pentru zidire sau renovare, obștile primeau și ajutoare de la eparhie, Consiliul Congresului sau de la stat. (după *SMG an.IV nr.23/1907*, p.421.).

¹²⁵⁵ *SMG an.I nr.5/1903*, p.111.

¹²⁵⁶ *Idem an.I nr.6/1903*, p.127.

¹²⁵⁷ *APL Zapisnici 1877-1904*, p.125.

¹²⁵⁸ *SMG an.V nr.19/1907*, p.353.

¹²⁵⁹ *Idem an.I nr.8/1903*, p.171.

¹²⁶⁰ *Idem an.IV nr.15/1906*, p.255.

¹²⁶¹ *Idem an.VI nr.49/1908*, p.793.

¹²⁶² *Idem an.VIII nr.37/1910*, p.589.

¹²⁶³ *Idem an.IV nr.17/1906*, p.303.

¹²⁶⁴ *Idem an.X nr.5/1912*, p.79.

¹²⁶⁵ *Idem an.IX nr.5/1911*, p.94.

¹²⁶⁶ *APS, Zvanicni Napisi, 29/1906 nr.4*.

¹²⁶⁷ *SMG an.XI nr.13/1914*, p.390-391.

¹²⁶⁸ *Idem an.X nr.7/1912*, p.111.

¹²⁶⁹ *Idem an.X nr.8/1912*, p.127.

¹²⁷⁰ *Idem an.XII nr.6/1914*, p.87.

¹²⁷¹ *Idem an.VIII nr.34/1910*, p.534.

¹²⁷² *Idem an.VI nr.5/1908*, p.74.

¹²⁷³ *Idem an.XII nr.18/1914*, p.238-239.

Marghitica (1912)¹²⁷⁴, Markovac (1912)¹²⁷⁵, Vârșeț, capela din reședința episcopiei (1914)¹²⁷⁶ și altele.

Alături de reparații, obștile bisericești au făcut mari eforturi în ce privește dotarea și înfrumusețarea bisericilor. Astfel, pe perioada ce face obiectul acestui studiu, în mai multe biserici s-au înlocuit iconostasele din zid cu cele sculptate în lemn. Atât acestea cât și pereții unor biserici au fost pictate de pictori, dintre care unii aveau studii academice, ce au executat adevărate opere de artă.

Între artiștii care au activat în această perioadă în bisericile din eparhia Vârșețului merită amintiți: Stevan Alexici-care a pictat iconostasul bisericii din Lugovet în 1913 și interiorul bisericilor Sf.Nicolae din Pančevo și Iarkovac 1907-1910¹²⁷⁷, Dušan Aleksic iconostasele din Iasenovo și Dubica 1893¹²⁷⁸, Ivan Alexić icoanele din interiorul bisericii Bavaniște 1907, iconostasul din Brestovac 1894¹²⁷⁹, Uroš Predić iconostasele bisericilor: Sf.Nicolae din Pančevo (1902-1908) și Perlez¹²⁸⁰, Stevan Todorović iconostasele din Idvor (1879), Opovo și Novo Selo¹²⁸¹, Djoka Putnik iconostasele din Ljupkova 1904, Kruscica, Uljma (1899-1900, Socolovac 1911 și Bela Crkva (împreună cu Jovan Putnik) repictat iconostasul 1897-1898¹²⁸², Stevan Milosavljević iconostasul din Starcevo¹²⁸³; Ljubomir Alexandrović iconostasul din Ferdin 1876 și Tomașevac (împreună cu Jovan Popović și Karlo Guci) între 1870-1873¹²⁸⁴, Axentie Marișescu iconostasul din Kajtasovo¹²⁸⁵, Milivoj Brandić iconostasul din Farkazdin 1905¹²⁸⁶, Ilandza-iconostasul pictat de Novak Radović iar interiorul de Aksentije Morodici¹²⁸⁷, S.G.Laufer a pictat biserica Sf.Nicolae din Vârșeț¹²⁸⁸, Georgije Pecić cea din Veliki Gaj 1906-1907¹²⁸⁹, Alibunar 1890-1891 Petar Draghić și „Românul Matei” 1897-1898¹²⁹⁰. Tot în acea

¹²⁷⁴ *Idem an.X nr.22/1912*, p.355.

¹²⁷⁵ *Ibidem*, p.358.

¹²⁷⁶ *Idem an.XII nr.13/1914*, p.179.

¹²⁷⁷ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.40, 111, 115.

¹²⁷⁸ *Ibidem*, p.55 și 102.

¹²⁷⁹ *Ibidem*, p.101-102.

¹²⁸⁰ *Ibidem*, p.82 și 115.

¹²⁸¹ *Ibidem*, p.109, 114.

¹²⁸² *Ibidem*, p.39, 40, 51, 57, 61.

¹²⁸³ *Ibidem*, p.120.

¹²⁸⁴ *Ibidem*, p.86, 113.

¹²⁸⁵ *Ibidem*, p.56.

¹²⁸⁶ *Ibidem*, p.87.

¹²⁸⁷ *Ibidem*, p.110.

¹²⁸⁸ *Ibidem*, p.48.

¹²⁸⁹ *Ibidem*, p.104.

¹²⁹⁰ *Ibidem*, p.100.

perioadă și-au pictat iconostasele bisericile din Mali Žam 1877 și Dupliaja. Pictorii însă au rămas necunoscuți¹²⁹¹.

6.4.2. Case parohiale.

Cu toate că Rescriptul imperial din 1868 impunea, prin prevederile sale, ca obștile bisericești care nu aveau case parohiale să și le ridice în termen de 3 ani de la intrarea acestuia în vigoare, în eparhia Vârșetului acest lucru s-a îndeplinit cu greutate, în termenul impus de Rescript încadrându-se doar două obști: cea din Zagajica, care și-a zidit casa parohială în 1872¹²⁹² și cea din Vatin în anul 1873¹²⁹³. Pentru a îmbunătăți situația, Consiliul Administrativ Eparhial, prin actul E 603 II 131 din 15 noiembrie 1872, a informat obștile că la scurt timp clădirile militare din fosta Graniță vor fi scoase la vânzare și le recomandă acestora să le cumpere, chiar și în rate, și să le transforme în case parohiale¹²⁹⁴. După datele șematismului din 1898, din cele 98 de parohii existente în acel an în eparhia Vârșetului, 37 erau fără casă parohială. Din același șematism reiese că, din acest punct de vedere, protopopiatul Vârșetului se găsea în cea mai dificilă situație, unde din 35 de parohii, 16 erau fără casă parohială¹²⁹⁵. Lucrurile nu stăteau mai bine nici în protopopiatul Pancevo unde din 37 de obști, 15 la acea dată nu aveau casă parohială¹²⁹⁶, în timp ce în protopopiatul Bela Crkva din cele 26 de parohii, doar 6 obști au fost consemnate fără casă parohială¹²⁹⁷.

Dacă în unele obști lipsa caselor parohiale poate fi pusă pe seama situației materiale precare, nu același lucru se poate spune despre obștile Vârșet și Pančevo, care nu aveau nici o casă pentru cele 5, respectiv 4 parohii existente la acea dată în aceste orașe. Se pare că explicația constă în aceea că obștilor le era mai comod să plătească preoților echivalentul bănesc pentru casă, decât să se antreneze în ridicarea acestora, mai ales că acest lucru convenea și preoților slujitori din aceste parohii.

Cum prevederile Rescriptului trebuiau puse în vigoare, Consiliul Administrativ Eparhial în competența căruia intra această problemă, a cerut obștilor în mod repetat să rezolve această problemă¹²⁹⁸.

Ca urmare a somațiilor, la începutul secolului trecut, unele obști au trecut la zidirea caselor parohiale. Astfel, în cursul anului 1903 s-au scos la licitație lucrările de zidire ale

¹²⁹¹ *Ibidem*, p.54, 57.

¹²⁹² Miloș Popović, *Crkveni život*, p.52.

¹²⁹³ *Ibidem*.

¹²⁹⁴ A.P.B.-PC 1867-1885, P.111.

¹²⁹⁵ D.Janković, *Šematizam 1898*, p.50-87.

¹²⁹⁶ *Ibidem*, p.124-156.

¹²⁹⁷ *Ibidem*, p.89-121.

¹²⁹⁸ *SMG an.I nr.8/1903*, p.172.

caselor parohiale din obștile: Omolicea¹²⁹⁹ și Dolovo¹³⁰⁰, în anul 1904 s-au zidit astfel de case în obștile Palanka și Bela Crkva¹³⁰¹, în anul 1905 parohiei din Bavaniște i s-a donat o casă ce avea să servească drept locuință preotului¹³⁰².

În urma eforturilor făcute de obști în ridicarea și repararea caselor parohiale, situația s-a îmbunătățit, fără a fi însă mulțumitoare. După datele șematismului din 1905, nu aveau case parohiale în acel an 11 obști din protopopiatul Pančevo¹³⁰³, 7 obști din cel al Vârșețului¹³⁰⁴ și 4 obști din protopopiatul Bela Crkva¹³⁰⁵.

În anii următori, sub presiunea exercitată de organele de conducere eparhiale, procesul de ridicare și reparare la locuințele destinate preoților a continuat. Astfel în 1906 s-a aprobat devizul pentru refacerea casei parohiale din Perlez¹³⁰⁶ și tot în acest scop s-a acordat obștii Denta ajutor de la stat¹³⁰⁷ și s-au scos la licitație lucrările pentru refacerea casei parohiale din Jarkovac¹³⁰⁸.

În efortul lor de a ridica sau repara casele parohiale obștile, pe lângă ajutoarele primite de la eparhie, Consiliul Congresului și de la stat, au apelat și la împrumuturi. Acestea puteau fi ridicate numai după ce documentația lucrărilor ce urmau a se executa era aprobată de Consiliul Administrativ Eparhial, respectiv Consiliul Congresului¹³⁰⁹.

Procesul de refacere a caselor parohiale a continuat și în anii următori, până la izbucnirea Primului Război Mondial. După cum reiese din documente, în această perioadă în acest proces au fost incluse obștile: Plocica (1907)¹³¹⁰, Perlez (1908)¹³¹¹, Farkazdin (1909)¹³¹², Svinica¹³¹³, Marghitica (1910)¹³¹⁴, Vârșeț (1910)¹³¹⁵, Veliki Gaj (1911)¹³¹⁶,

¹²⁹⁹ *Idem an.I nr.5/1903*, p.111.

¹³⁰⁰ *Ibidem*, p.112.

¹³⁰¹ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.49-50.

¹³⁰² *Ibidem*, p.101.

¹³⁰³ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.620-654.

¹³⁰⁴ *Ibidem*, p.593-611.

¹³⁰⁵ *Ibidem*, p.559-583.

¹³⁰⁶ *SMG an.IV nr.17/1906*, p.304.

¹³⁰⁷ *Ibidem*, p.303.

¹³⁰⁸ *SMG an.IV nr.15/1906*, p.255.

¹³⁰⁹ *Idem an.IV nr.23/1907*, p.421.

¹³¹⁰ *Ibidem*.

¹³¹¹ *SMG an.VI nr.49/1908*, p.793.

¹³¹² *Idem an.VII nr.27/1909*, p.429.

¹³¹³ *Idem an.VIII nr.39/1910*, p.616.

¹³¹⁴ *Idem nr.34/1910*, p.553.

¹³¹⁵ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.49.

¹³¹⁶ *Ibidem*, p.105.

Iasenovo¹³¹⁷, Uljma¹³¹⁸, Alibunar¹³¹⁹, Starcevo¹³²⁰, Samoš¹³²¹, Ferdin în 1912¹³²², Ilandza (1913)¹³²³, Zlatica¹³²⁴ și Novo Selo¹³²⁵ în 1914.

6.4.3. Imobile

Alături de biserici, capele și case parohiale, obștile bisericesti aveau în proprietatea lor și alte imobile. Unele din acestea au fost construite din considerente economice, pentru a fi date în chirie și în felul acesta să fie aducătoare de venituri¹³²⁶, iar altele pentru a servi unor activități cultural-religioase (cancelarii, săli pentru cor, ținerea unor sărbători etc.). Unele clădiri au fost cumpărate de obști iar altele, cele mai multe, au fost lăsate obștilor prin fundații și scrisori testamentare de către unii credincioși cu stare.

Clădirile cu destinație economică se aflau cu precădere în orașe precum Vârșeț și Pančevo. Două asemenea clădiri din Pančevo au fost scoase la vânzare prin licitație publică, pe baza hotărârii obștii bisericesti din 7 aprilie 1912. Una din aceste clădiri era din partea fundației Toșa și Jelisaveta Dimitrijević, situată pe cheiul Ban Kuen Hedervari la nr.47, iar cealaltă era provenea de la fundația Sofia Matasić, fiind situată în Piața Magistratului la numărul 10¹³²⁷.

Într-un raport din anul 1907 în care era consemnată întreaga avere mobilă și imobilă a eparhiilor din Mitropolia Karlovițului, eparhia Vârșețului figura cu 83 de biserici, 9 clădiri cu etaj, 11 clădiri fără etaj, care în total cuprindeau 1053 de camere¹³²⁸. Valoarea tuturor clădirilor (inclusiv bisericile) era estimată la 2103077,66 coroane¹³²⁹, fiind mai mică decât valoarea clădirilor din eparhia Timișorii, care era estimată la 2671260,50 coroane¹³³⁰. În valoarea clădirilor din eparhia Vârșețului, după datele șematismului din 1905, cea mai mare pondere o aveau clădirile obștilor bisericesti din Pančevo, cu valoare

¹³¹⁷ SMG an.X nr.22/1912, p.355.

¹³¹⁸ Idem an.X nr.6/1912, p.95.

¹³¹⁹ Miloș Popović, *Crkveni život*, p.100.

¹³²⁰ SMG an.X nr.12/1912, p.199.

¹³²¹ Idem nr.9/1912, p.143.

¹³²² Miloș Popović, *Crkveni život*, p.113.

¹³²³ SMG an.XI nr.3/1913, p.47.

¹³²⁴ SMG an.XII nr.12/1914, p.152.

¹³²⁵ Idem nr.18/1914, p.238-239.

¹³²⁶ Consiliul Congresului, pe 24 aprilie 1906, prin intermediul revistei *Srpski Mitropoljski Glasnik*, a scos la licitație lucrările pentru ridicarea clădirilor economice de la reședința episcopală din Vârșeț, valoarea acestora fiind estimată la 36246 de coroane. (după SMG an.IV nr.6/1906, p.119.)

¹³²⁷ SMG an.X nr.12/1912, p.199.

¹³²⁸ Idem an.V nr.20/1907, p.52-53.

¹³²⁹ Ibidem.

¹³³⁰ Ibidem.

estimată la 1091896 coroane¹³³¹ și a celor din Vârșeț cu valoare estimată la 580000 de coroane¹³³².

Dintre clădirile aflate în proprietatea eparhiei Vârșețului, cea mai importantă era desigur reședința episcopală. Aceasta a fost ridicată între anii 1757-1759 de episcopul de atunci al Vârșețului, Jovan Djordjević¹³³³. Acesta, în anul 1750, a cumpărat de la un oarecare Nedeljko Jovanović o casă cu grădină pentru suma de 68 de forinți¹³³⁴. Lucrările, după cum am arătat, au fost începute în 1757 și terminate în 1759. Cu acel prilej s-a construit și o capelă în incinta reședinței, iar în 1763 aceasta a fost îngrădită cu zid.

În anul 1787, în timpul păstoririi episcopului Josif Joanović Šakabent, aici s-au făcut reparații temeinice¹³³⁵. Costul reparației s-a cifrat atunci la 4529,48 forinți, iar pentru aprobare episcopul s-a adresat însăși împăratului. Alte reparații mai mărunte s-au făcut în anul 1825¹³³⁶.

Reședința episcopală și-a dobândit aspectul de azi în urma reparațiilor efectuate între anii 1904-1905. Lucrările de reabilitare au fost executate de firma antreprenorului Iosif Eker din Timișoara, după ce acestea au fost aprobate de Consiliul Congresului, într-una din ședințele ținute în perioada 15-22 septembrie 1904¹³³⁷. Tot atunci i s-a aprobat episcopiei și ridicarea unui împrumut de 24000 de coroane pentru mobilierul necesar¹³³⁸. În anul 1908 reședința episcopală din Vârșeț era evaluată la 211033,86 coroane¹³³⁹.

Cu toate că s-au efectuat reparații serioase în anii 1904-1905, după cum arată un raport al Consiliului Congresului din 13 iulie 1911, în acel an din nou s-a pus problema reparației reședinței episcopale¹³⁴⁰. Tot acel raport menționează că s-au luat toate măsurile pentru executarea reparațiilor necesare la sediul episcopal, instituindu-se în acest scop un comitet de ingineri și arhitecți, printre care erau Milivoj Matić din Novi Sad și Emil Tabaković din Arad.

Pe perioada supusă studiului, reparațiile din 1911-1912 au fost ultimele care s-au efectuat la reședința episcopală din Vârșeț¹³⁴¹.

În scopul protejării clădirilor de unele eventuale calamități (în special incendiu), atât organele de conducere eparhiale¹³⁴² cât și cele la nivel mitropolitan¹³⁴³, au dat mai multe dispoziții prin care se cerea obștilor să-și asigure bunurile, recomandând totodată și societatea de asigurări la care trebuia să se facă aceasta¹³⁴⁴.

În urma desființării autonomiei național-bisericești în anul 1912, datorită „vidului de competență” creat, mai multe din bunurile național-bisericești au fost înstrăinate sau degradate, fapt ce l-a determinat pe administratorul de atunci al mitropoliei Karlovițului Miron Nikolić să emită pe 29 martie 1914 dispoziția nr. Ad 108 prez. arh. ex 1914, în

¹³³¹ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p. 639.

¹³³² *Ibidem*, p. 594.

¹³³³ Felix Milleker, *Povesnica I*, p. 123.

¹³³⁴ *Ibidem*.

care a cerut tuturor factorilor competenți în păstrarea bunurilor național-bisericești „, ca măcar de acum să se elimine orice pierdere”, cerând totodată să se respecte paragrafele 23, 40 și 44 din secțiunea a-2-a a Rescriptului imperial din 1868, care prevedeau obligația obștilor bisericești în păstrarea și sporirea averii bisericești¹³⁴⁵.

6.4.4. Sesiile și proprietățile funciare

Sesiile și proprietățile funciare ocupau o pondere însemnată în cadrul averii obștilor bisericești. Primele aveau rolul de a completa veniturilor preoților slujitori, iar cele din urmă au constituit principala sursă de venit a parohiilor. Din aceste considerente obștile s-au preocupat constant atât în a asigura preoților sesie, cât și în a-și spori proprietățile funciare.

Așa cum s-a mai arătat, sesiile erau de trei categorii: sesii active care asigurau completarea veniturilor preoților, sesii temporar vacante care după cum le arată și numele, nu erau folosite în răstimpul de la vacantarea parohiei și până la ocuparea acesteia de un nou preot și sesiile inactive care, după aplicarea reducăiei preoților prevăzută de Rescript, rămăneau vacante o lungă perioadă (până în cazul înființării unei noi parohii), iar veniturile obținute de pe acestea erau vărsate în Fondul ierarhic.

¹³³⁵ *Ibidem*, p.164.

¹³³⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *Protocolul protopopiatului Mehadia „Scurtă cuprindere a poruncilor”* din Biblioteca „Eugen Todoran”; Colecții speciale; nr. de inventar 1327 Mss, Universitatea de Vest Timișoara, p.83.

¹³³⁷ *SMG an.II nr.18/1904*, p.368.

¹³³⁸ *Ibidem*.

¹³³⁹ *Idem an.VIII nr.5/1910*, p.7.

¹³⁴⁰ *Idem an.IX nr.14/1911*, p.242.

¹³⁴¹ În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe timpul păstoririi episcopului Damaskin Grdonički, în reședința episcopală, în 1941, s-a instalat armata germană care a folosit-o până la sfârșitul războiului. Pe această perioadă episcopul, cancelaria și organele de conducere eparhială, au fost nevoite să lucreze într-o casă a eparhiei din apropiere. Imediat după război, autoritățile comuniste au instituit aici Casa copilului. Atât episcopul Damaskin cât și succesorul său Visarion Kostić au făcut mai multe demersuri pentru retrocedarea reședinței. După îndelungi negocieri, reședința a fost redată episcopiei abia la începutul lunii septembrie a anului 1957. (după Miloš Popović, *Crkveni život*, p.130-132).

¹³⁴² În 1913 Consistoriul Eparhial Vârșeț a cerut acest lucru obștii bisericești Perlez. (după *SMG an.XI nr.3/1913*, p.47.).

¹³⁴³ Una din dispozițiile referitoare la asigurarea bunurilor obștilor bisericești a fost emisă de Consiliul Congresului pe 2 aprilie 1909 nr.SO 2712/731ex1909. (după *SMG an.XI nr.3/1913*, p.47.).

¹³⁴⁴ Pe baza hotărârii Congresului național bisericesc din 12 februarie 1907, nr.S 28ex1907, Consiliul Congresului a încheiat un contract cu „Asociația economilor din Budapesta pentru asigurarea tuturor bunurilor național-bisericești în caz de pagubă și incendiu. (după *SMG an.VII nr.15/1909*, p.227.).

¹³⁴⁵ *SMG an.XII nr.9/1914*, p.117-118.

După datele șematismului lui Dimitrie Janković din 1898, eparhia Vârșetului avea în acel an 85 de sesii active și 3 sesii inactice, situația pe protopopiate prezentându-se după cum urmează: Protopopiatul Vârșet 33 sesii active și 1 inactivă¹³⁴⁶, Bela Crkva 22 sesii active și 2 inactice¹³⁴⁷ și în protopopiatul Pančevo 30 de sesii active¹³⁴⁸. Ce mai trebuie menționat este faptul că unele parohii deși figurau că aveau sesie, aceasta era incompletă, cum era în cazul obștilor: Belobreșca, a cărei sesie era de doar 18 jugăre¹³⁴⁹, Mramorak 24 jugăre¹³⁵⁰, Svinica 9 jugăre și 352 stânjeni¹³⁵¹ (din protopopiatul Bela Crkva), Veliki Gaj 23 jugăre¹³⁵², Mali Gaj 1/2 de sesie¹³⁵³ (din protopopiatul Vârșet) și Ostrovo din protopopiatul Pančevo a cărei sesie era de 24 de jugăre¹³⁵⁴. Singura parohie care nu avea deloc sesie, era cea de la Starcevo din protopopiatul Pančevo¹³⁵⁵.

În 1905 după datele șematismului lui Mata Kosovac, eparhia Vârșetului număra 95 de sesii active, situația pe protopopiate fiind următoarea: Vârșet cu 33 sesii¹³⁵⁶, Bela Crkva cu 25 de sesii¹³⁵⁷ și protopopiatul Pančevo cu 37 de sesii¹³⁵⁸. Sesii incomplete aveau obștile: Palanka cu 29 jugăre 1138 stânjeni¹³⁵⁹, Radimna cu 24 de jugăre 282 stânjeni¹³⁶⁰, Svinica cu 7 jugăre 1041 stânjeni¹³⁶¹, Požežena 9 jugăre 352 stânjeni¹³⁶² (toate în protopopiatul Bela Crkva), Mali Gaj cu 15 jugăre 1136 stânjeni¹³⁶³, Podporanj 29 jugăre 694 stânjeni¹³⁶⁴ (din protopopiatul Vârșet) și Starcevo din protopopiatul Pančevo care nu avea deloc¹³⁶⁵.

În ce privește sesiile inactice din eparhia Vârșetului, care se aflau în proprietatea Fondului ierarhic, după cum reiese dintr-un document din anul 1906, erau în număr de

¹³⁴⁶ D.Jancović, *Șematizam 1898*, p.50-86.

¹³⁴⁷ *Ibidem*, p.89-121.

¹³⁴⁸ *Ibidem*, p.124-156.

¹³⁴⁹ *Ibidem*, p.91.

¹³⁵⁰ *Ibidem*, p.115.

¹³⁵¹ *Ibidem*, p.116.

¹³⁵² *Ibidem*, p.53.

¹³⁵³ *Ibidem*, p.72.

¹³⁵⁴ *Ibidem*, p.143.

¹³⁵⁵ *Ibidem*, p.155.

¹³⁵⁶ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.585-617.

¹³⁵⁷ *Ibidem*, p.557-583.

¹³⁵⁸ *Ibidem*, p.619-654.

¹³⁵⁹ *Ibidem*, p.577.

¹³⁶⁰ *Ibidem*, p.578.

¹³⁶¹ *Ibidem*, p.579.

¹³⁶² *Ibidem*, p.581.

¹³⁶³ *Ibidem*, p.605.

¹³⁶⁴ *Ibidem*, p.612.

¹³⁶⁵ *Ibidem*, p.648.

13 și se aflau pe teritoriul obștilor Alibunar, Veliko Srediște, Pavliš, Samoș, Vracev Gaj, Deliblat (2 sesii), Jasenovo, Kusić, Stara Moldova, Baranda, Idvor, Omolice și Perlez¹³⁶⁶.

Pentru sesiile active și celelalte proprietăți funciare obștile trebuiau să plătească impozit, dar după cum arată documentele, multe dintre ele aveau întârzieri serioase în plata acestuia. După cum reiese din ședința Consiliului Administrativ Eparhial Vârșeț din 27 mai 1879, în cazul unei parohii din eparhia Vârșețului statul, din cauza neplății impozitului pe sesie pe mai mulți ani „a înstrăinat sesia și a dat-o în arendă” până la recuperarea impozitului¹³⁶⁷. Pentru a se evita pe viitor asemenea situații, Consiliul Administrativ Eparhial a dispus ca fiecare preot, până la 15 ianuarie al fiecărui an, să trimită dovada plății impozitului (chitanța) eliberată de obștea politică, în caz contrar urmând a i se bloca salariul¹³⁶⁸.

Cu toate aceste măsuri, întârzierile în achitarea impozitului au persistat. La începutul anului 1885, Inspectoratul fiscal de stat din Timișoara a emis actul nr.37415ex1885 prin care a sesizat eparhia că în plata impozitului pe sesii iarăși s-au înregistrat mari întârzieri și s-au acumulat mari restanțe cerând, în același timp, ca până la sfârșitul lunii februarie al anului următor impozitul restant să fie plătit și că în cazul neplății acestuia se va trece la executarea silită¹³⁶⁹. Și în acest caz, Consiliul Administrativ Eparhial a emis un act (E 6 II 2) prin care cerea rezolvarea cât mai grabnică a situației. Un alt act emis de Consiliul Congresului ce prevedea plata regulată a impozitului de către preot, era cel cu nr. 1534/805ex1889, când s-a încredințat această sarcină membrilor Consiliului Parohial ce urmau să-l verifice pe preot.

Pentru a îmbunătăți calitatea pământului sesiilor active, obștile deseori procedau la schimbul de terenuri și în unele cazuri se produceau mari încurcături în ce privește dreptul de posesie. Pentru a se evita acest lucru, Consiliul Congresului prin actul Ad.SO548/74 1912, a reglementat modul în care se vor face aceste operațiuni. Potrivit actului menționat, în cazul că sesia era înregistrată în cartea funciară pe obștea bisericească, atunci schimbul putea fi hotărât de Adunarea parohială, iar în cazul că sesiile nu erau înregistrate ca proprietatea bisericii, ci a obștii politice dar cu destinația pentru dotația preotului, atunci se va proceda după regulile stabilite pentru astfel de tipuri de posesie¹³⁷⁰.

În scopul eliminării neînțelegerilor cu privire la împărțirea veniturilor din sesii, ce apăreau cu prilejul schimbării administratorilor parohiilor, Consistoriul Eparhial din Vârșeț a hotărât, prin actul E 409 I 84 ex1898, ca sesia parohilor să poată fi dată în arendă numai pe un an de zile¹³⁷¹.

¹³⁶⁶ SMG an.V nr.20/1907, p.62.

¹³⁶⁷ APS-PC 1878-1902, p.7.

¹³⁶⁸ *Ibidem*.

¹³⁶⁹ *Ibidem*, p.65.

¹³⁷⁰ SMG an.X nr.9/1912, p.130.

¹³⁷¹ APS-PC 1878-1902, p.205.

Un alt aspect legat de sesiile, era acela de schimbare a statutului acestora. În cazul că parohiile erau supuse unor noi „sistemizări”, sesiile inactice erau scoase din folosința Fondului ierarhic și trecute în folosința parohiei nou înființate, dobândind în acest fel statutul de sesiie activă ce urma să intre în dotația preotului. Astfel prin hotărârea Consiliului Congresului din 2 septembrie 1885, nr.SO983/411ex1885, s-a trecut din Fondul ierarhic în folosința obștii bisericești Iarkovac sesiia inactivă¹³⁷² și, prin hotărârea aceleiași Consiliu din 15 octombrie 1888, nr.SO1297/308ex1888, s-a trecut din Fondul ierarhic în folosința obștii bisericești Ilandza o altă sesiie inactivă¹³⁷³. Întrucât procesul de schimbare a statutului sesiilor era unul reversibil, s-au înregistrat cazuri când din folosința obștii sesiia, până atunci activă, să intre în proprietatea Fondului ierarhic, devenind în acest fel sesiie inactivă.

În ce privește sesiile inactice care alimentau Fondul ierarhic, Consiliul Congresului s-a preocupat constant de îmbunătățirea reglementărilor privind exploatarea cât mai bună a acestora. Astfel în 1903, Consiliul Congresului a îndrumat fiscalatul, prin actul So nr.8172/2529ex1903, ca acesta să propună „completări la contractul de arendare a sesiilor”¹³⁷⁴. Tot în acel an, același Consiliu, prin hotărârea nr.SO3947/1157ex1903, a stabilit diurnele și cheltuielile de transport a delegaților însărcinați să participe la licitația de arendare a sesiilor¹³⁷⁵, pentru că acestea erau date în arendă numai prin licitație publică și numai în prezența delegaților însărcinați de Consiliul Congresului¹³⁷⁶. Printr-o altă hotărâre, Consiliul Congresului a stabilit că licitația pentru arendarea sesiilor inactice se putea ține numai în clădirile obștii politice¹³⁷⁷.

Între proprietățile funciare deținute de parohii, cele mai importante erau desigur cele care nu aveau statutul de sesiie și erau destinate numai pentru obținerea de venituri prin arendare. Din aceste considerente, pentru obștile bisericești mărirea suprafețelor și îmbunătățirea calității acestor pământuri a constituit o prioritate și o preocupare permanentă.

Acest fapt reiese și din rapoartele Consiliului Administrativ Eparhial, respectiv din rapoartele Consiliului Congresului, publicate în revista *Srpski Mitropolijski Glasnik*. Pentru exemplificare, vom reda aici doar câteva din tranzacțiile financiare efectuate de obști în perioada 1913-1916. În acest răstimp au efectuat asemenea tranzacții obștile:

¹³⁷² *SMG an.IV nr.12/1906*, p.187-188.

¹³⁷³ *Idem nr.15/1906*, p.249.

¹³⁷⁴ *Idem an.II nr.16/1904*, p.314.

¹³⁷⁵ S-a stabilit ca diurna să fie de 10 coroane, iar pentru transportul cu trenul sau cu vaporul 40 de creitari pe kilometru. (după *SMG an.II nr.16/1904*, p.314.).

¹³⁷⁶ În 1905 ca delegat din partea Consiliului Congresului a fost desemnat protopopul Vârșeului, Božidar Popović, la licitarea sesiilor din Alibunar, Denta, Pavliš, Veliko Središte, Samoș, Vračev Gaj, Deliblat, Jasenov, Kusić și Moldova Veche, iar protopopul Sava Stoišić, la licitațiile sesiilor inactice din Baranda, Idvor, Omolica, Pančevo, Perlez și Crepađa. (după *SMG an.III nr.17/1905*, p.370.).

¹³⁷⁷ *SMG an.I nr.5/1903*, p.105.

Kovin¹³⁷⁸, căreia în 1913 i s-a aprobat cumpărarea a 6 jugăre de pământ la prețul de 1200 coroane jugărul; obștii Tomașevaț¹³⁷⁹ i s-a aprobat în 1914 cumpărarea a 2 jugăre și 400 de stânjeni la prețul de 2000 de coroane; obștii Perlez¹³⁸⁰ în 1914 de a vinde 5 jugăre și 240 stânjeni societății căilor ferate la prețul de 1600 coroane pe jugăr; obștii Brestovac¹³⁸¹ i s-a dat în 1914 aprobarea de a ridica un împrumut de 20000 de coroane pentru a cumpăra 10 ½ jugăre; obștii Deliblat¹³⁸² de a cumpăra 3 jugăre de pământ pentru suma de 2955 coroane.

Din cele de mai sus reiese că pentru a cumpăra, respectiv a vinde sau a schimba pământ, obștile trebuiau să obțină în prealabil aprobarea organelor competente superioare: Consiliul Administrativ Eparhial și Consiliul Congresului, cărora obștile aveau obligația de a le trimite documentația necesară în care să fie consemnate pe lângă suprafață, tipul de pământ, calitatea acestuia, prețul la care urma să se facă tranzacția, toate acestea trebuind să demonstreze că operațiunea funciară se va face în folosul real al obștii.

Pentru a evita unele probleme care ar putea duce la înstrăinarea sau la diminuarea suprafețelor, se cerea obștilor bisericești să-și intabuleze proprietățile în cartea funciară.

Din diferite statistici efectuate pe perioada ce face obiectul studiului de față, reiese că între obști exista o mare diferență în ce privește proprietățile funciare aflate în proprietate. Dacă la cea mai mare parte din obști proprietățile funciare se reduceau doar la sesii și câteva jugăre în plus, la unele obști depășeau 300 de jugăre, cum era cazul celor din Vârșeț (311 jugăre), Perlez (663 jugăre), ajungându-se, cum era în cazul obștii Centa, chiar și la 1532 de jugăre¹³⁸³.

Din aceleași statistici ale timpului reiese că suprafața totală a pământului aflat în proprietatea obștilor bisericești din întreaga eparhie a Vârșețului era în anul 1904 de 8498 jugăre și 421 de stânjeni¹³⁸⁴, iar în 1907 de 8194 de jugăre și 836 de stânjeni¹³⁸⁵.

În cadrul acestora intra și proprietatea funciară a episcopiei, care în anul 1904 era de 47 de jugăre și 727 de stânjeni, iar valoarea acesteia era estimată la 200000 de coroane¹³⁸⁶.

¹³⁷⁸ *Idem an. XI nr. 26/1913*, p. 390.

¹³⁷⁹ *Idem an. XII nr. 7/1914*, p. 99.

¹³⁸⁰ *Idem nr. 18/1914*, p. 238-239.

¹³⁸¹ *Ibidem*.

¹³⁸² *Idem an. XIV nr. 15/1916*, p. 221.

¹³⁸³ *Idem an. V nr. 22/1907*, p. 88-92.

¹³⁸⁴ *Ibidem*, p. 92.

¹³⁸⁵ *Idem nr. 20/1907*, p. 52-53.

¹³⁸⁶ *Idem nr. 22/1907*, p. 92.

6.4.5. Fondurile și fundațiile eparhiei Vârșetului

În anul 1888, la inițiativa episcopului Nektarije Dimitrijević, printr-o hotărâre a Consiliului Administrativ al eparhiei Vârșetului, a fost înființat Fondul Eparhial al acestei eparhii. În prima fază scopul acestui fond a fost acela de a plăti funcționarii eparhiali, de a acoperi cheltuielile membrilor celor 3 organe de conducere: Consistoriul Eparhial, Consiliul Administrativ Eparhial și Consiliul Școlar Eparhial, de a acorda ajutor bisericilor și școlilor sărace și de a întreține școlile primare și medii¹³⁸⁷. Fondul era administrat după pravila din 1888, respectiv după cea din 15 decembrie 1897. Conform cu acestea, alimentarea fondului se făcea din contribuția anuală a obștilor bisericești, care era egală cu contribuția plătită obștilor protopopiatului de 3-4%, din jumătate din veniturile produse de sesiile vacante și din rabatul societăților de asigurări¹³⁸⁸. Consiliul Administrativ Eparhial s-a preocupat permanent de identificarea unor noi surse de mărire a fondului Eparhial. Astfel, în ședința sa din 8/20 octombrie 1896 prin actul E 1109/II 345ex 1896, Consiliul Administrativ a hotărât ca toți preoții, care pe lângă parohia lor mai administrează și altă parohie, de la cea de-a doua pot beneficia doar de jumătate din salariu și de veniturile staturate în întregime. Cealaltă jumătate, precum și toate veniturile produse de sesia parohială, trebuiau să intre în Fondul Eparhial. Hotărârea luată de Consiliu a intrat în vigoare de la 1 ianuarie 1897¹³⁸⁹. Tot în scopul măririi fondului eparhial se înscrie și circulara E 316 I 17 ex 1896, emisă de Gavriilo Zmejanović pe 20 februarie 1896. Deși nu era numit încă episcop titular Gavriilo Zmejanović, în calitate de mandatar al eparhiei cere tuturor parohiilor să semnaleze acestui for dacă sunt puse în vânzare în hotarul acestora terenuri comasate ce depășesc suprafața de 10 jugăre, pentru ca acestea să fie cumpărate de fondul eparhial¹³⁹⁰. Grație acestor permanente preocupări, veniturile fondului au avut un curs ascendent.

Astfel, la începutul anului 1889 veniturile Fondului eparhial erau de 11419 forinți, iar cheltuielile de 10792 forinți¹³⁹¹. În anul 1892 fondul a crescut „până la 17000-18000” coroane¹³⁹².

Episcopul Nektarije, după cum reiese dintr-o circulară din 1/13 septembrie 1892 trimisă protopopului Alexandar Stojadinović, și-a exprimat intenția de a înființa și un fond pentru văduvele și orfanii preoților din eparhia Sa¹³⁹³. În amintita circulară, episcopul

¹³⁸⁷ D. Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.161.

¹³⁸⁸ *Ibidem*.

¹³⁸⁹ *APS-PC 1878-1902*, p.188.

¹³⁹⁰ A.P.B.-PC 1886-1900, P.130.

¹³⁹¹ D. Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.161.

¹³⁹² *APS-PC 1878-1902*, p.156-157.

¹³⁹³ *Ibidem*.

„ca un bun cunoscător al acestei probleme”, arăta că este necesar să se facă pași repezi în vederea înființării respectivului fond.

Tot în circulară, episcopul Nektarije mai arată că fostul ministru Trefor s-a împotrivit sistematic înființării sale pe fiecare eparhie și că a optat pentru înființarea unui asemenea fond pe întreaga mitropolie. În acea situație, după spusele episcopului speranțele tuturor au fost legate de Congresul național-bisericesc, dar că acesta n-a făcut până atunci nici un demers, episcopul manifestându-și temerea că n-o va face nici în viitor¹³⁹⁴.

În aceeași circulară episcopul Nektarije își exprimă credința că fără nici o șovăire trebuie începute demersurile înființării unui asemenea fond după modelul „Fondului eparhial” care „în scurt timp, de trei ani, din nimic până acum până la 17-18 mii de coroane a crescut”. Totodată episcopul dă asigurări că guvernul și actualul ministru al Cultelor și Învățămintului nu vor crea probleme în înființarea fondului, cerând în mod individual să se înceapă munca la crearea fondului și în acest sens cere protopopului să informeze preoțimea ca aceasta să-și aleagă 4-5 delegați, care împreună cu protopopii și ceilalți preoți aleși din celelalte protopopiate, să se întâlnească și să se consulte în problema respectivă.

După cum s-a mai arătat, Fondul pentru văduvele și orfanii preoților a fost conceput pentru întreaga mitropolie și a fost aprobat de Congresul național-bisericesc pe 18 iunie 1892. De împărat a fost sancționat pe 10 iunie 1895 și a intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1896¹³⁹⁵.

Pentru a stimula participarea preoțimii la fondul nou creat, atât Consiliul Congresului cât și conducerea eparhiei au emis mai multe circulare în acest scop.

Astfel Consiliul Congresului, în ședința din 4 iulie 1896, a trimis Consistoriului Eparhial Vârșeț hotărârile SO327,1828,1532 și 2665/1023ex1896 în legătură cu participarea preoțimii la Fondul de pensii sancționat pe 10 iunie 1895. În aceste hotărâri, Consiliul Congresului atrage atenția Consiliului Administrativ Eparhial Vârșeț asupra prevederilor paragrafului nr.3 al amintitei dispoziții, conform căreia fiecare preot al mitropoliei Karlovițului trebuie să fie membru al acestui fond¹³⁹⁶.

Tot pe baza unei hotărâri a Consiliului Congresului, cea din 16 decembrie 1896 nr.SO4457/1880ex1896, noul episcop al Vârșețului Gavriilo Zmejanović pe 3/15 martie s-a adresat printr-o circulară preoțimii cerând ca, în termen de o lună de la primirea acesteia, fiecare preot să se exprime în scris cu ce sumă dorește să intre în noul fond și să specifice numărul ratelor¹³⁹⁷.

¹³⁹⁴ Dacă avem în vedere că Fondul de pensii pentru văduve și orfanii preoților a fost aprobată de Congresul național-bisericesc încă pe 18 iunie 1892, circulara episcopului Nektarije emisă la mai bine de o lună după această dată pare destul de bizară.

¹³⁹⁵ Mita Klicin, *Uredba*, p.27.

¹³⁹⁶ *APS-PC 1878-1902*, p.186.

¹³⁹⁷ *Ibidem*, p.193.

Consistoriul Eparhial Vârșeț în ședința sa din 17 martie 1897, nr.E333I70ex1897, a adoptat o hotărâre prin care preoții care urmau a fi aleși de atunci încolo la parohii noi, trebuiau să plătească fondului după cum urmează: la parohiile de gradul I-40 forinți, la cele de gradul II-30 forinți, gradul III-25 forinți, gradul IV-20 forinți și gradul VI-10 forinți. În cazul că după achitarea taxei se trecea din nou la o altă clasă, se cerea plățirea diferenței¹³⁹⁸.

În eparhia Vârșețului, pe lângă Fondul eparhial de care s-a făcut vorbire, mai existau și alte fonduri la nivelul obștilor bisericești, ce au fost înființate de persoane particulare în scopuri cu caracter umanitar. Toate aceste fonduri erau patronate de obștile bisericești și intrau în proprietatea acestora. Cele mai multe fonduri se aflau în Pančevo, orașul care pe atunci avea cel mai mare potențial economic din eparhia Vârșețului. Dintre acestea amintim „Fondul gimnazial din Pančevo”, ce a luat ființă în anul 1835. Fondatorii acestuia au fost Ignat Barajevac, care a lăsat o casă în valoare de 20000 de forinți și Toma Sandulović, care a lăsat fondului casa sa în valoare de 5000 de forinți¹³⁹⁹. Prin alte contribuții benevole, fondul a ajuns în 1878 să aibă un capital de 50000 de forinți¹⁴⁰⁰. Din fondul gimnazial s-au acordat burse elevilor săraci buni la învățătură.

„Fondul pentru terminarea lucrărilor la biserica cu hramul Schimbarea la Față din Pančevo”. A fost înființat de credincioșii ce aparțineau de biserica amintită în scopul terminării lucrărilor. În 1905 fondul avea un capital de 17094 coroane¹⁴⁰¹.

„Fondul David Živanović din Pančevo”. Fondatorul Živanović a lăsat obștii bisericești casa sa în valoare de 30000 forinți în scopuri „bisericești și școlare”¹⁴⁰². Ulterior fondul a finanțat preoții predicatori. Capitalul fondului în 1905 era de 7704 coroane¹⁴⁰³.

„Fondul predical Pančevo” a fost înființat de Vasa Brkić, care a lăsat în acest scop 2000 de forinți. În 1878 capitalul fondului era de 7000 forinți¹⁴⁰⁴, iar în 1905 de 34013 coroane¹⁴⁰⁵.

„Fondul Todor și Maria Jurjul din Pančevo” a fost întemeiat de cei doi soți în scopul ajutorării tinerelor sârboaițe să-și facă zestre. Capitalul fondului în 1905 era de 12054 coroane¹⁴⁰⁶.

¹³⁹⁸ *Ibidem*, p.194.

¹³⁹⁹ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.174.

¹⁴⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁴⁰¹ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.640.

¹⁴⁰² S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.175.

¹⁴⁰³ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.640.

¹⁴⁰⁴ S.Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.175.

¹⁴⁰⁵ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.641.

¹⁴⁰⁶ *Ibidem*.

„Fondul Vasa Radosavljević din Pančevo”, creat în scopul ajutorării negustorilor aflați în nevoi. În 1905 fondul număra 7550 coroane¹⁴⁰⁷. Tot în scopul ajutorării negustorilor aflați în nevoi și tot în Pančevo a existat „Fondul Bogoljub și Jelena Nikolić”, al cărei capital în 1905 era de 7795 de coroane¹⁴⁰⁸.

„Fondul pentru săraci din Pančevo”. În 1905 număra 7820 de coroane¹⁴⁰⁹. Tot în scopuri umanitare în Pančevo mai existau și fondurile: Albiana Marincović, cu capital în 1905 de 31727 coroane¹⁴¹⁰, „Fondul Sima Milutinović”, cu capital în 1905 de 10024 coroane¹⁴¹¹, „Fondul Teodor Kuduz”, cu capital în 1905 de 32784 coroane¹⁴¹², „Fondul Persida Nikolić născută Modoski”, cu capital în 1905 de 9022 coroane¹⁴¹³, „Fondul Sima Maudrino” pentru văduvele tinere, cu capital în 1905 de 5333 de coroane și „Fondul Sf.Sava”, cu capital în 1905 de 912 coroane¹⁴¹⁴.

Dintre obștile bisericești aflate în provincie, în afara orașelor care aveau în administrarea lor fonduri bănești în scopuri umanitare, amintim aici cele din Iarkovac, dispunând de așa numitul „Fond național școlar și bisericesc”, a cărei menire era de a susține preoțimea și școala¹⁴¹⁵, Dobrica, un fond bisericesc și școlar¹⁴¹⁶, Crvena Crkva, un fond pentru înființarea școlii confesionale, care în 1905 avea 20000 de coroane¹⁴¹⁷ și Tomaševac, care avea un fond obștesc bisericesc pentru asigurarea salariului preotului în valoare de 54000 de coroane¹⁴¹⁸.

6.4.6. Fundațiile eparhiei Vârșetului

Pe lângă fondurile și proprietățile funciare amintite, în eparhia Vârșetului obștile bisericești dispuneau și de fundații cu caracter umanitar, care funcționau cu statut legal sub patronajul obștilor. Ca și în cazul fondurilor, fondatorii acestor fundații au fost în cea

¹⁴⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁰⁹ *Ibidem*, p.641.

¹⁴¹⁰ *Ibidem*, p.640.

¹⁴¹¹ *Ibidem*.

¹⁴¹² *Ibidem*.

¹⁴¹³ *Ibidem*.

¹⁴¹⁴ *Ibidem*, p.641.

¹⁴¹⁵ *Ibidem*, p.629. Fondul a fost înființat în 1817 prin stăruința preotului Arsenije Večeki.

Între 1817-1870 prin contribuția unor binefăcători din Iarkovac, fondul a crescut la 6000 forinți. Odată cu intrarea în vigoare a Reskriptului, s-a stăruit pentru aprobarea Statutului acestui fond. Statutul a fost aprobat de comandamentul din Petrovaradin la 17 aprilie 1871. Pentru sporirea capitalului, s-au cumpărat 100 de jugăre de pământ. În 1905, capitalul fondului era de 46480 coroane. (după S.Bolmanac, *Şematizam 1878*, p.179.).

¹⁴¹⁶ Lazar Nikolić, *Dobrica*, p.117.

¹⁴¹⁷ M.Kosovac, *Şematizam 1905*, p.584.

¹⁴¹⁸ *Ibidem*, p.650.

mai mare parte persoane fizice înstărite dar și obștile bisericesti care au depus efort în acest sens.

Dintre fundațiile ce au existat în cadrul eparhiei Vârșetului în perioada ce face obiectul acestui studiu amintim:

„Fundația Emilijan Kenghelac”. Inițial episcopul Emilijan Kenghelac a dorit să înființeze un fond pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor preoților, dar când actul notarial a fost trimis spre aprobare Ministerului Cultelor și Învățământului, acesta a răspuns episcopului pe 6 februarie 1894 (nr.3391) că actul trimis trebuie să suporte unele completări¹⁴¹⁹. Ministerul precizează că preoțimea nu poate să adere la fondul amintit împotriva voinței sale și ca atare trebuie să se ajungă la o înțelegere cu preoții. În aceste condiții a renunțat la crearea fondului și a înființat o fundație, a cărei menire era de a se acorda burse fiilor și fiicelor de preoți. Prin circulara din 21 martie/12 aprilie 1884 E69ex1884, episcopul a făcut cunoscută preoților intenția sa și le cere să-și exprime în scris voința lor de participare cu contribuții la realizarea scopului fundației. În scopul administrării fundației, episcopul mai adaugă că se va alege un comitet compus din câțiva preoți cu diecezanul în frunte. Ca executor a fost numit protosinghelul Dr.Emilijan Radić, nepotul episcopului¹⁴²⁰.

„Fundația Gavriilo Zmejanović”. În raportul ședințelor Consiliului Congresului, din 12-17 decembrie 1911, este consemnat faptul că episcopul Gavriilo Zmejanović și-a convertit toate bunurile sale în bani pentru înființarea unei fundații, care să fie administrată de Consiliul Congresului și din care se vor acorda burse pentru studiile nepoților episcopului până la a-3-a generație ce vor purta numele de Zmejanović, iar după aceea fundația își va înceta activitatea pe o perioadă de 60 de ani pentru a-și mări capitalul, după care banii fundației să fie destinați pentru educarea tinerelor fete de țărani¹⁴²¹. Din același raport aflăm că Consiliul Congresului a acceptat condițiile impuse de fondator și a hotărât să-și arate mulțumirea și recunoștința față de episcopul amintit¹⁴²².

„Fundația episcopului Nectarie Dimitrijević”, creată în scopul îmbrăcării copiilor săraci. În 1905 capitalul fundației era de 200 de coroane¹⁴²³.

„Fundația Ljuba Nedelković din Vârșeț”, pentru îmbrăcarea copiilor de școală săraci, cu capital în 1905 de 200 coroane¹⁴²⁴.

„Fundația Hristina Sabovlević din Vârșeț”, creată tot în scopul îmbrăcării copiilor de școală săraci, cu capital în 1905 de 800 de coroane¹⁴²⁵.

¹⁴¹⁹ APS-PC 1878-1902, p.42-44.

¹⁴²⁰ Ibidem.

¹⁴²¹ SMG an.X nr.1/1912, p.2.

¹⁴²² Ibidem.

¹⁴²³ M.Kosovac, *Șematizam 1905*, p.594.

¹⁴²⁴ Ibidem, p.595.

¹⁴²⁵ Ibidem.

„Fundatia preotului Sava Kolarski din Deliblat”, pentru dotatia preotului, cu un capital in 1905 de 400 de coroane¹⁴²⁶.

„Fundatia Živan Janča din Deliblat”, pentru cantăreții bisericești, cu capital in 1905 de 140 de coroane¹⁴²⁷.

„Fundatia Vasa Barajevac din Dolovo”, pentru susținerea unei școli confesionale, cu capital in 1905 de 1084 coroane¹⁴²⁸.

„Fundatia Sf.Sava din Moldova Veche”, constituită in susținerea unor activități școlare și bisericești, cu capital in 1905 de 616 coroane¹⁴²⁹.

„Fundatia Djura Tedorović din Bavaniste”, pentru întreținerea elevilor săraci, cu capital in 1905 de 19200 de coroane¹⁴³⁰.

„Fundatia Djoka Kunatrović din Kovin”, cu capital de 5914 coroane in 1905¹⁴³¹ și „Fundatia Jovan și Sofija Despinić tot din Kovin”, cu capital in 1905 de 2088 coroane¹⁴³².

„Fundatia pentru procurarea obiectelor de cult din Omolica”, întemeiată de Jovan Pantelić (fost inspector școlar in Granița), Jelena Zavisic, Živko Knežević, Damian Popov și Grigorije Živanov. Capitalul fundatiei in 1905 era de 1600 de coroane¹⁴³³.

„Fundatia Sosana Stankov din Sefkerin”, pentru înființarea școlii confesionale, care in 1905 număra 90 de coroane¹⁴³⁴.

Alături de fondurile și fundatiile amintite mai sus in eparhia Vârșetului mai existau și fonduri și fundatii create numai in scopuri școlare care vor fi tratate in capitolul rezervat învățământului.

6.4.7.Clerul eparhiei Vârșeț

Întrucât cea mai mare parte a problemelor legate de cler au fost tratate pe larg la eparhia Timișorii, pentru a se evita repetarea acestora, in subcapitolul dedicat aceleiași teme pentru eparhia Vârșetului ne vom limita doar la tratarea unor aspecte specifice acestei eparhii.

In ce privește instrucția clerului, pe perioada cât a funcționat școala clericală la Vârșeț (1822-1867), cea mai mare parte a candidaților la preoție din eparhia Vârșetului

¹⁴²⁶ *Ibidem*, p.562.

¹⁴²⁷ *Ibidem*.

¹⁴²⁸ *Ibidem*, p.564.

¹⁴²⁹ *Ibidem*, p.582.

¹⁴³⁰ *Ibidem*, p.622.

¹⁴³¹ *Ibidem*, p.630.

¹⁴³² *Ibidem*.

¹⁴³³ *Ibidem*, p.634.

¹⁴³⁴ *Ibidem*, p.648.

s-au pregătit în această școală¹⁴³⁵. După desființarea acesteia în anul 1867, pregătirea candidaților s-a făcut în cea mai mare parte la Școala teologică din Sremski Karlovci, unde după afirmațiile istoricului Nikola Gavrilović, în perioada 1785-1918 s-au pregătit 70 de candidați din eparhia Vârșetului¹⁴³⁶. Afirmația istoricului amintit este întărită și de datele șematismului pe anul 1905 conform căruia din cei 96 de preoți slujitori din acel an în eparhia Vârșetului, 11 și-au făcut studiile teologice la Vârșet, unul singur la Zadar și toți ceilalți la Școala teologică din Karloviț¹⁴³⁷.

Grație activității celor două școli teologice pe perioada 1865-1918, eparhia Vârșetului și-a asigurat necesarul de preoți slujitori. Numărul acestora după cum reiese din statisticile vremii, era în 1878 de 127¹⁴³⁸; în 1898 de 105¹⁴³⁹; în 1900 de 91¹⁴⁴⁰ și în 1905 de 96¹⁴⁴¹. Scăderea continuă a numărului preoților în anii mai înainte amintiți nu trebuie pusă pe seama scăderii numărului parohiilor, ci pe seama aplicării prevederilor paragrafelor 5 din capitolul I subcapitolul A, respectiv paragraful 29 subcapitolul D al Rescriptului imperial din 1868, care prevedeau reducția preoțimii¹⁴⁴².

După cum s-a arătat la eparhia Timișorii, absolvenții școlilor teologice înainte de a merge la parohii, trebuiau să-și ia examenul de titularizare și după aceea să se prezinte la concursul pentru ocuparea unei parohii, după cum prevedea paragraful 53, subcapitolul G din secțiunea I a Rescriptului¹⁴⁴³.

Odată ajunși la parohii, preoții beneficiau în conformitate cu prevederile Rescriptului de un salariu anual în funcție de categoria parohiei ce o deserveau, de casă parohială gratuită și de o sesie parohială.

În cazul că parohiile nu dispuneau de casă parohială sau de sesie, obștile bisericesti trebuiau să plătească preoților echivalentul în bani stabilit pentru acestea. Alături de aceste facilități, preoții mai dispuneau gratuit de lemne de foc pentru încălzirea locuinței.

¹⁴³⁵ Școala clericală din Vârșet a început să funcționeze ca școală clericală diecezană după planul mitropolitului Stefan Stratimirović din 20 mai 1820 și pe baza aprobării autorității de stat din 30 ianuarie 1821. Oficial a fost inaugurată pe 17 noiembrie 1822. Durata cursurilor între 1822-1827 a fost de doi ani, iar din 1927 a fost prelungită la 3 ani. Școala avea două secții: română și sârbă. În august 1848, din cauza evenimentelor revoluționare patriarhul Raiacic a dispus întreruperea activității, care a fost reluată în 1850 la secția română și în 1854 la secția sârbă. După reluarea activității, școala a funcționat până în 1865 (secția română) respectiv 1867 secția sârbă. (după Nikola Gavrilović, *Srpsko-rumunsko klirikalno učilište u Vrșecu (1822-1867)* in vol. *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novi Sad, 1997, p.235-239.

¹⁴³⁶ Nikola Gavrilović, *Karlovačka Bogoslovija (1794-1920)*, Sremski Karlovci 1984, p.221-259.

¹⁴³⁷ Mata Kosovac, *Șematizam 1905*, p.557-654.

¹⁴³⁸ Stevan Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.56.

¹⁴³⁹ D.Janković, *Șematizam 1898*, p.46.

¹⁴⁴⁰ D.Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.162.

¹⁴⁴¹ Dobrovoj Nicolici, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1941, p.227.

¹⁴⁴² *Reskript 1868*, p.2,7.

¹⁴⁴³ *Ibidem*, p.6.

În ce privește salariul anual stabilit de Rescriptul din 1868 în funcție de clasa parohiei, obștile bisericești cu situație materială mai precară în special cele din clasa a-VI-a de salarizare, beneficiau de ajutor din partea Fondului ierarhic central. În anul 1898 de ajutoare din acest fond beneficiau 15 parohii din eparhia Vârșeșului: Marghita¹⁴⁴⁴, Dežan¹⁴⁴⁵, Jabuka¹⁴⁴⁶, Kajtasovo¹⁴⁴⁷, Mali Žam¹⁴⁴⁸, Markovac¹⁴⁴⁹, Orešac¹⁴⁵⁰, Parta¹⁴⁵¹, Subotica¹⁴⁵², Belobreška¹⁴⁵³, Dolnja Ljupkova¹⁴⁵⁴, Kalugerovo¹⁴⁵⁵, Mramorak¹⁴⁵⁶, Leskovica¹⁴⁵⁷ și Svinica¹⁴⁵⁸. La acestea mai putea fi adăugată și parohia din Ferdin unde chiar în acel an s-a introdus plata rescriptuală¹⁴⁵⁹.

În anul 1905 au beneficiat de ajutoare din Fondul ierarhic pentru plata preoților 17 parohii. Pe lângă cele amintite în 1898 (mai puțin Vljajkovac și Dežan), în 1905 beneficiau de ajutor și parohiile din Votin¹⁴⁶⁰, Denta¹⁴⁶¹, Potporanj¹⁴⁶² și Borča¹⁴⁶³.

În anul 1910, prin hotărârea Consiliului Congresului, s-au aprobat ajutoare pentru completarea salariului preoților doar obștilor: Mali Žam, Vatin, Marghita, Belobreška și Radimna¹⁴⁶⁴.

Alături de ajutoarele primite de la Fondul ierarhic pentru completarea salariului preoților, obștile bisericești, după cum s-a arătat la eparhia Timișoara, mai primeau ajutor în acest scop și de la stat. Dintr-un document reiese că în ședința din 4-5 iunie 1918, Conducerea bunurilor și fondurilor național bisericești din mitropolia Karlovițului a înaintat cererile obștilor Požežena, Belobreška, Mačević, Svinica și Kajtasovo adresate autorităților de stat pentru susținerea preoților din aceste parohii¹⁴⁶⁵. Cu toate ajutoarele

¹⁴⁴⁴ Janković, *Šematizam 1898*, p.55.

¹⁴⁴⁵ *Ibidem*, p.62.

¹⁴⁴⁶ *Ibidem*, p.70.

¹⁴⁴⁷ *Ibidem*, p.71.

¹⁴⁴⁸ *Ibidem*, p.73.

¹⁴⁴⁹ *Ibidem*, p.76.

¹⁴⁵⁰ *Ibidem*, p.77.

¹⁴⁵¹ *Ibidem*, p.79.

¹⁴⁵² *Ibidem*, p.83.

¹⁴⁵³ *Ibidem*, p.91.

¹⁴⁵⁴ *Ibidem*, p.98.

¹⁴⁵⁵ *Ibidem*, p.105.

¹⁴⁵⁶ *Ibidem*, p.115.

¹⁴⁵⁷ *Ibidem*, p.110.

¹⁴⁵⁸ *Ibidem*, p.116.

¹⁴⁵⁹ *Ibidem*, p.86.

¹⁴⁶⁰ Mata Kosovac, *Šematizam 1905*, p.586.

¹⁴⁶¹ *Ibidem*, p.597.

¹⁴⁶² *Ibidem*, p.612.

¹⁴⁶³ *Ibidem*, p.623.

¹⁴⁶⁴ *SMG an. VIII nr. 39/1910*, p.615.

¹⁴⁶⁵ *Idem an. XVI nr. 12/1918*, p.171.

primită, starea materială a preoțimii nu era deloc mulțumitoare. Pentru îmbunătățirea acesteia, atât organele de conducere bisericești cât și cele de stat, au emis unele dispoziții în acest sens. Dintre acestea merită a fi menționate următoarele: Dispoziția Congresului național bisericesc care, în ședința sa din 19 iunie 1875, a hotărât ca „tasurile nemișcătoare” să revină preoților¹⁴⁶⁶; dispoziția Consiliului Congresului nr.SO7382/1854ex1905 care a hotărât ca la mutarea preoților dintr-o parohie în alta, aceștia să beneficieze de acoperirea acestor cheltuieli, ele urmând a fi suportate de parohia în care se muta preotul¹⁴⁶⁷; hotărârea împăratului din 18 iunie 1918 prin care a aprobat propunerea Conducerii Fondurilor și Bunurilor național bisericești din 18 octombrie 1917 nr.2750 și 3924/687, în care se prevedeau ca veniturile preoților provenite din stolă să fie dublate¹⁴⁶⁸.

În ce privește disciplina clerului, conducerea eparhiei Vârșeț s-a străduit în mod constant ca aceasta să fie menținută la înălțimea chemării preoțești, intervenind prompt când se semnalau abateri de la aceasta. Astfel pe 2 mai 1887, Consiliul Eparhial Vârșeț a trimis preoțimii o circulară E399I129 în care sunt semnalate unele abateri de la conduita preoțească ale unor preoți, care după cum se arată în circulară „uitând de demnitatea cinului preoțesc, încălcând canoanele apostolice, frecventează cârciumile, birturile și hanurile unde mânâncă, beau, joacă cărți și se ceartă smintindu-i astfel pe credincioși”¹⁴⁶⁹. Mai departe în circulară se cere respectarea cu strictețe a conduitei preoțești atât în ce privește vestimentația cât și comportamentul, interzicându-se categoric prezența preoților în hanuri în afara situației când aceștia se află în călătorie¹⁴⁷⁰.

În ședința Consistoriului Eparhial Vârșeț din 4 iulie 1892 s-a constatat că nu se respectă prevederile circularei din 2 mai 1887, fapt ce l-a determinat pe episcopul Nectarie Dimitrijević să emită alte 2 circulare: una în ce privește nesăvârșirea după tipic a slujbelor E 945 I 178 și a doua E 946 I 179 referitoare la vestimentația și conduita unor preoți care au încălcat prevederile circularei din 2 mai 1887¹⁴⁷¹.

Tot în scopul întăririi disciplinei preoțești, merită a fi menționată aici și circulara episcopului Gavriilo Zmejanović din 20 ianuarie 1912, în care se condamnă înregimentarea politică a multor preoți în partidele vremii, care după expresia episcopului „au sărit în vâltoarea politicii de partid”... care „de dorințele mele slab sau deloc nu țin seama și că la multe din dispozițiile mele, nu și-au îndreptat nici măcar atenția în timp ce la dispozițiile și ordinele organelor de conducere a partidelor, într-o disciplină oarbă s-au

¹⁴⁶⁶ *Idem an.XIV nr.16/1916*, p.326.

¹⁴⁶⁷ *Idem an.IV nr.2/1906* copertă.

¹⁴⁶⁸ *Idem an.XVI nr.14/1918*, p.202.

¹⁴⁶⁹ *APS-PC 1878-1902*, p.72.

¹⁴⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁴⁷¹ *Ibidem*, p.152-155.

¹⁴⁷² D.Ruvarac, „*Vladika Gavriilo Zmejanović i vojvodzanski radikalii*”, Sremski Karlovci 1925, p.19.

închinat... ”¹⁴⁷². Ca urmare acestui fapt, episcopul la sfârșitul circularei sale interzice categoric preoților de a fi membrii vreunui partid, afirmând că: „acolo unde se propovăduiește ura, nu este loc pentru propovăduirea iubirii ”¹⁴⁷³.

Un rol important în întărirea disciplinei și îmbunătățirea conduitei preoțești l-a avut desigur și tipărirea *Pravilei disciplinare pentru preoțimea ortodoxă din cuprinsul Mitropoliei Karlovițului*, care a fost adoptată la ședința sinodului arhieresc din 10 aprilie 1899¹⁴⁷⁴.

Pe lângă impactul psihologic pozitiv, pravila și-a dovedit eficiența prin stabilirea clară a normelor ce trebuiau respectate, ușurând totodată și încadrarea abaterilor de la acestea și aplicarea sancțiunilor corespunzătoare care se impuneau. Pe de altă parte un alt aspect pozitiv al Pravilei din 1899 era acela că dădea preoților dreptul la apărare, aceștia putând în unele situații să facă apel la organele bisericești superioare sau chiar la cele de stat¹⁴⁷⁵ (par.87) și că pe timpul desfășurării anchetei preoții, chiar dacă erau suspendați din funcție, puteau să beneficieze de jumătate din venituri (par.88)¹⁴⁷⁶.

În ce privește participarea preoților din eparhia Vârșetului la conferințele preoțești, se poate afirma că aceste conferințe s-au ținut la fel ca și în eparhia Timișoara la nivel de protopopiat și la nivel de eparhie. În organizarea lor erau implicate atât organele de conducere ale eparhiei cât și protopopii. Acest fapt reiese cel mai bine din circulara nr.234/1892, în care se arată că episcopul Nektarije al Vârșetului, în urma actului emis de patriarhul Georgije Branković M114 din 27 aprilie 1892, a cerut protopopilor să adune preoțimea la nivel de protopopiat pentru a dezbate schița regulamentului „Asociației preoțești”, care a fost publicată în nr.14 al revistei *Srpski Sion*, pe atunci organul oficial de presă al Mitropoliei Karlovițului. Episcopul mai solicită în această circulară ca de la adunările la nivel de protopopiat să se aleagă 2 membri, care vor participa la următoarea mare adunare convocată pentru Asociația preoțească „, la care urma ca Asociația să fie

¹⁴⁷³ *Ibidem*.

¹⁴⁷⁴ *Disciplinarna Pravila za pravoslavno srpsko Sveštenstvo u opsegu Pravoslavne Srpske Mitropolije Karlovačke Sremski Karlovci* 1918, p.15.

¹⁴⁷⁵ Un asemenea caz s-a înregistrat în anul 1906, când preotul G.P. din Dobrița pentru abateri a fost suspendat de Consistoriul Eparhial Vârșet pe o lună de la săvârșirea slujbelor și trimis la mănăstirea Zlatica la epitimie. Preotul a contestat hotărârea Consistoriului la Consiliul Bisericesc Mitropolitan, care a dat aceeași hotărâre ca și Consistoriul Eparhial. În această situație, preotul a contestat și hotărârea Consiliului Mitropolitan la însăși împăratul, motivând că nu poate executa epimia pe motivul că este bolnav. Împăratul, prin hotărârea sa din 6 octombrie 1911 a respins recursul preotului întrucât acesta nu a prezentat Consistoriului adeverința de la medic care să ateste acest lucru. (după *SMG an.IV nr.20/1906*, p.351; *Idem nr.23/1906*, p.400; *Idem an.X nr.9/1912*, p.131.).

¹⁴⁷⁶ *Disciplinarna Pravila za pravoslavno srpsko Sveštenstvo u opsegu Pravoslavne Srpske Mitropolije Karlovačke Sremski Karlovci* 1918, p.14.

organizată și regulamentul ei confirmat¹⁴⁷⁷. Protopopul Alexandar Stojadinović, care a făcut cunoscută circulara protopopului său, a fixat conferința ce urma a se ține la sediul protopopiatului Bela Crkva pe 9 iunie chemând „pe toți preoții ca la ora 9 dimineața să fie prezenți la sediul obștii bisericesti din Bela Crkva”¹⁴⁷⁸.

La fel ca și în eparhia Timișoara, temele dezbătute la conferințe erau de natură practică și vizau probleme de actualitate ce aveau menirea de a înlătura deficiențele existente și de a îmbunătăți viața religioasă și morală a credincioșilor.

Ca și în cazul eparhiei Timișoara, la clerul eparhiei Vârșeț merită amintit și aspectul că în perioada 1865-1918 unii preoți, grație pregătirii, zelului și râvnii lor, s-au dedicat scrisului, lăsând în urma lor lucrări literare, istorice, pedagogice ș.a.m.d.

Dintre clericii care s-au dedicat scrisului merită a fi amintiți aici: protopopul Vasa Živković¹⁴⁷⁹; preoții Dimitrije Janković¹⁴⁸⁰, Svetislav Bradvarević¹⁴⁸¹, Maksim Vučić¹⁴⁸², Vladimir Dakić¹⁴⁸³, Luka Popović¹⁴⁸⁴ și alții.

¹⁴⁷⁷ APC-PC 1878-1902, p.146-147.

¹⁴⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁷⁹ Vasa Živković a cărei biografie am prezentat-o la protopopii de Pančevo, a publicat peste 90 de poezii. Cea mai mare parte a acestora au fost scrise și publicate în perioada 1836-1858 în ziarele și revistele sârbe ale vremii („Srbska novina za žudožestvo, književnost i modu”, „Serbski narodni list”, „Serbske narodne novine”, „Golubica”, „Bačka vila”, „Peštansko-Budimski Skoroteča”, „Podunavka-Belgrad”, „Zimzelen”, „Sedmica”, „Podunavka-Zemun”). Despre poezia protopopului Vasa Živković au scris: Milan Čiurčin, *Vasa Živković biogravska slika III-XXXI: Pesme Vase Živkoviča* Beograd 1907, Jovan Skerlić „*Pisci i knjige* kn I Beograd 1964, p.309-317, Todor Stefanović *Pesme Vase Živkoviča*, Beograd 1907, Milos Crnjanski, *O stogodišnjici Vase Živkoviča* in Eseji, Beograd 1983, p.24-28. (După Duško M.Kovacević, *Vasa Živković život rad i pesništvo*, Beograd 1990, p.239, 286).

¹⁴⁸⁰ Dimitrije Janković preot și notar eparhial a publicat în 1898 la Vârșeț Șematizam eparhije Vršačke za godinu 1898 (Șematismul eparhiei Vârșeț pe anul 1898).

¹⁴⁸¹ Svetislav Bradvarević a fost preot și în eparhia Vârșețului, unde a administrat parohiile Podporanj și Orešaț. Cea mai de seamă lucrare a sa a fost „Naše hijerarhijsko-deobne parnice sa Rumunima u Vršačkoj i Temišvarskoj eparhiji”. (Procesele noastre de separație ierarhică cu românii din eparhiile Vârșeț și Timișoara, apărută la NoviSad în anul 1913.

¹⁴⁸² Maksim Vučić, a activat ca preot paroh în Dobrița și a publicat o monografie a acestei parohii. Titlul exact al lucrării este: *Pravoslavna Srpska Parohija u Dobrici krajem 1901 godine* (Parohia Ortodoxă Sârbă din Dobrița la sfârșitul anului 1902) și a fost publicată la Sremski Karlovci în anul 1902.

¹⁴⁸³ Vladimir Dakić, fost preot la parohia Moldova Veche, a tradus și prelucrat din germană un manual catehetic: *Katiheze za I i II razred osnovnih škola* (Cateheze pentru clasele I-a și a-II-a din școlile elementare). Manualul a fost publicat la Karloviț în anul 1913.

¹⁴⁸⁴ Luka Popović, fost preot paroh în Pancevo. A publicat în 1898 *Srpske Pravoslavne manastirije Vršačke Eparhije*. Studiul său a fost inclus în Șematismul lui Dimitrije Janković.

VII. RELAȚIILE EPARHIILOR

7.1. Relațiile eparhiilor cu statul

Relațiile eparhiilor cu statul pe perioada 1865-1918 au derivat din cadrul mai larg al relațiilor Bisericii Ortodoxe Sârbe din Mitropolia Karlovițului cu statul austro-ungar, relații în cadrul cărora Biserica Sârbă din arealul mitropoliei amintite, recunoștea și sprijinea puterea de stat ca pe o putere rânduită de Dumnezeu, iar la rândul său statul asigura libertatea de credință a Bisericii și o ajuta pe aceasta din considerentul de a-și realiza interesele sale. Ca urmare a acestui fapt, statul austro-ungar când ajuta bisericile și școlile confesionale sârbe nu o făcea în mod dezinteresat, ci pentru a beneficia de sprijinul acestora în realizarea politicilor sale din teritoriu. Unele aspecte ale relației eparhiei-stat au fost deja prezentate în unele subcapitole ale acestei lucrări: ajutorul acordat școlilor, bisericilor, salarizarea preoților, învățătorilor etc.

Alte aspecte ale relației eparhiilor cu statul reies din conținutul unor acte și documente emise și trimise de stat organelor de conducere eparhiale, ce urmau a fi transmise mai departe sub forma circularilor în teritoriu, către protopopiate și parohii spre a fi duse la îndeplinire.

Din conținutul acestor circulare, se poate afla că statul prin ministerele sale (în special cel al învățământului și cel de război), în mai multe rânduri, a cerut ca protocoalele botezaților și decedaților să fie ținute în cea mai mare și strictă rânduială, cerând uneori și întocmirea unor evidențe ce vizau probleme de natură școlară, militară, asistență socială, sanitară ș.a.m.d.

Astfel la începutul anului 1887, Ministerul Cultelor și Învățământului a emis dispoziția nr.51051 ex 1886 prin care a dispus întocmirea unei evidențe cu toți tinerii ce aveau vârsta de 19 ani. În dispoziție se arată că în conformitate cu articolele 1, 3 și 4 din amintita lege să întocmească aceste situații. Dispoziția ministerului amintit a fost trimisă în teritoriu de către Consistoriul Eparhial Vârșeț care, întrunit în ședință pe 28 februarie 1887, a elaborat-o sub forma circularii E 127 I 53 ex 1887¹⁴⁸⁵. Tot Ministerul Cultelor și Învățământului, prin dispoziția nr.8491, a dispus ca în conformitate cu prevederile Legii XX din 1886, preoții să raporteze cazurile de deces ale tinerilor în cauză și împreună

¹⁴⁸⁵ APS-CP 1878-1902, p.69-70.

cu extrasul din protocolul decedațiilor, să trimită situația organelor politice¹⁴⁸⁶. Preoții care întocmeau evidențe greșite erau trași la răspundere de Consistoriu¹⁴⁸⁷.

Într-o altă circulară, E 457 ex 1882, se arăta că pentru aplicarea Legii XI din 1882, care reglementa ajutorarea familiilor celor mobilizați rămase fără susținător, se cerea preoților ca împreună cu primarii trebuiau să participe la acțiunea de consemnare a pretențiilor fiecărei familii, care solicita ca acest ajutor și printr-un formular anume să adeverească starea materială a acestora și componența membrilor acelor familii¹⁴⁸⁸.

Se mai cerea ca orice modificări apărute în componența familiilor respective (decese, nașteri, căsătorii, părăsirea familiei) să fie consemnate și certificate de către preoți¹⁴⁸⁹.

Întrucât în ultimele decenii ale secolului XIX-lea fenomenul emigrării în America a început să ia amploare, ministrul Cultelor și învățământului Trefort, prin actul nr.1273 din 27 iunie 1888, arată că i s-a adus la cunoștință faptul că unii agenți ai unor companii navale cu oferte „mincinoase” ademenesc poporul pentru „emigrarea definitivă” în America, asaltându-i pe preoți și învățători și cer acestora ca să îndemne poporul la emigrare¹⁴⁹⁰. Ministerul îi roagă pe episcopi ca „factorii respectivi” (preoții și învățătorii n.a) să nu ajute la popularizarea acelor oferte mincinoase, care sunt împotriva intereselor statului și că cei ce se vor implica „vor gusta din răspunderea disciplinară”¹⁴⁹¹. Se mai cerea ca preoții și învățătorii să rămână fideli îndatoririlor lor și mai mult de atât să lucreze pentru contracararea acestei propagande mincinoase care aduce atât de mult rău statului.

Statul mai cerea uneori eparhiilor ca acestea să dea dispoziții preoților din subordine să se implice în acțiunile de ordin sanitar promovate de stat în teritoriu. Acest fapt reiese din circulara Consistoriului Eparhial Vârșeț nr. E 42 I 885 din 2 februarie 1885¹⁴⁹², în care se arată îngrijorarea statului față de creșterea mortalității în rândul copiilor sub 7 ani „ai țărănilor mijlocași”. Cauza acestor decese consta în faptul că aceștia nu erau duși la medic și nici tratați în caz de boală. În circulară se mai arată că autoritățile județului Timiș au emis pe 21 ianuarie 1885, actul nr.1268, în care era prezentată situația gravă din teritoriu, făcând totodată apel la respectarea prevederilor Legii XIV din 1876. Pentru a

¹⁴⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁸⁷ Că preoții erau trași la răspundere pentru întocmirea greșită a situațiilor cerute, o arată și raportul ședinței Consistoriului Eparhial Vârșeț din 30 octombrie 1906, unde este consemnat faptul că la sesizarea organelor județene s-au cerut explicații preotului Emilijan Ćirić din Liubcova în legătură cu alcătuirea incorectă a tabelului cu cei ce aveau obligații militare. (După *SMG an. IV nr.23/1906*, p.399).

¹⁴⁸⁸ *APS-CP 1878-1902*, p.51-53.

¹⁴⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁹⁰ *Ibidem*, p.79.

¹⁴⁹¹ *Ibidem*.

¹⁴⁹² *Ibidem*, p.51-53.

curma scuzele părinților că nu cunosc prevederile legii, autoritatea politică județeană a hotărât republicarea textului amintitei legi și a cerut preoților ca de la amvonul bisericilor, să ceară părinților să ducă copiii la medic și că medicului i se va plăti doar jumătate din taxă pentru cei cu stare mijlocie, iar pentru cei săraci nu se va percepe taxa deloc, ei beneficiind pe deasupra și de costul gratuit al medicamentelor, care urma să fie suportat de obștea politică¹⁴⁹³.

Într-o altă circulară, E 567 I 139 din 1893, se făcea cunoscută dispoziția ministrului Cultelor și Învățământului, Alban Csaki, în legătură cu epidemia „aprinderii de plămâni” la animalele cornute și se cerea preoților și învățătorilor ca de la amvon și în școală să informeze populația ca în cazul că se semnalau asemenea situații, să fie anunțate autoritățile politice și sanitare din teritoriu¹⁴⁹⁴.

Tot în cadrul dispozițiilor de ordin sanitar emise de către stat, se încadrează și circulara E 431 I 92/1890, care cerea preoților să transpună în practică dispoziția autorităților județului Timiș cu privire la interzicerea folosirii crucii ce se punea pe piept la cei decedați la alte slujbe, pentru ca aceasta să nu fie sărutată de credincioși și în modul acesta să se răspândească boli molipsitoare¹⁴⁹⁵.

Cum una din datorile firești ale creștinilor era și aceea de a se ruga pentru stăpânire, multe din circulare se refereau la această obligație și cu anumite ocazii, conducerea eparhiei dădea indicații cum să se serbeze anumite evenimente legate de familia imperială.

Drept exemplu în acest sens amintim aici circulara nr.36 prez ex 1892 a episcopului Nectarie Dimitrijević care, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de domnie a împăratului, cerea preoților ca ziua de 27 mai/8 iunie 1892 să fie serbată solemn după cum prevedea rânduiala bisericii ortodoxe¹⁴⁹⁶.

Pe cealaltă parte, după cum s-a arătat deja, statul a ajutat financiar bisericile și școlile, oferind și ajutoare financiare pentru completarea salariilor preoților și învățătorilor.

Tot statul prin măsurile sale coercitive, ajuta bisericile în recuperarea sumelor datorate de credincioșii acesteia sub forma contribuției pe mitropolie, respectiv pe protopopiat, parohie și școală. În cazul neachitării acestor obligații bănești, instituțiile ecleziastice apelau la autoritatea politică din teritoriu care trecea la executarea silită¹⁴⁹⁷.

Pentru a facilita corespondența actelor oficiale ale obștilor bisericești cu instituțiile statului, după cum reiese din circulara E 624/II 180 ex 1885, statul prin dispoziția din

¹⁴⁹³ *Ibidem*.

¹⁴⁹⁴ *Ibidem*, p.162-163.

¹⁴⁹⁵ *Ibidem*, p.107.

¹⁴⁹⁶ *Ibidem*, p.147-148.

¹⁴⁹⁷ După cum reiese din raportul ședinței Consistoriului Eparhial Vârșeț din 20 octombrie 1907, s-a hotărât să fie apelate autoritățile în vederea recuperării birului din obștea Oreșac, taxa școlară din obștea Vlajkovac și parohialul din obștea Dupljaja. (după *SMG an.V nr.23/1907*, p.418.).

1865 paragraful 2, punctul 8 le-a scutit pe acestea de cheltuielile poștale în corespondența lor cu statul¹⁴⁹⁸.

Relațiile Bisericii cu Statul sunt și mai bine puse în evidență de documente în timpul Primului Război Mondial. Astfel încă la începutul războiului, mandatarul mitropoliei Karlovițului, episcopul de Pakrac, Miron Nikolić, a trimis pe 29 iulie 1914 circulara cu nr.216/prez.arh.ex1914 în care cere preoțimii și credincioșilor să sprijine țara și pe împărat „în războiul care-l duce Înălțimea Sa”¹⁴⁹⁹. Într-o altă circulară emisă pe 12 august nr.228/prez.arh.ex1914 de același episcop-administrator, cere preoților să fie exemplu în „acțiunile de primirea și îngrijirea răniților” și „să aibă grijă de rudele apropiate ale acestora...părinți, soții și copii”¹⁵⁰⁰. Se mai cere atât preoților cât și credincioșilor să-și unească forțele în gospodării și în muncile câmpului ce trebuie duse la bun sfârșit, iar donațiile strânse să fie trimise o parte Crucii Roșii, o parte Comitetului pentru ajutorare din Zagreb și o parte să fie folosită pentru ajutorarea săracilor autohtoni.

În circulara nr.299/prez.arh.ex1914 este reînnoit apelul adresat preoților și credincioșilor de a-și păstra fidelitatea „față de împărat și țară”¹⁵⁰¹. În aceeași circulară, administratorul mitropoliei își exprimă regretul că mulți din credincioși, preoți și monahi au ajuns în terniță din cauza poziției lor potrivnice puterii de stat. Pentru a se evita pe viitor asemenea situații, mandatarul mitropoliei roagă tot clerul și poporul să fie cât mai fideli țării și împăratului și mai mult de atât „să evite orice gest care ar putea să creeze și cea mai mică suspiciune”, dar mai ales „să se ferească de a ajuta dușmanul și să lucreze în defavoarea patriei și concetățenilor”¹⁵⁰².

În timpul războiului, obștilor bisericești li s-a cerut din partea autorităților ca banii fondurilor, fundațiilor, succesiunilor testamentare sau cei depuși în case de consemnațiuni sau bănci, pentru „o mai mare siguranță să fie investiți în hârtii de valoare emise de stat”¹⁵⁰³.

Tot statul a cerut din aceste fonduri împrumuturi de război, pe care eparhiile au fost nevoite să le acorde. Astfel, după cum s-a consemnat în raportul Consistoriului Eparhial Timișoara din 2 septembrie 1914, la propunerea episcopului Georgije Letić s-a aprobat suma de 10000 coroane drept prima rată a împrumutului de război¹⁵⁰⁴. Din același raport se arată că s-a strâns de conducerea eparhiei pentru Crucea Roșie 2898,88 coroane și 1698,11 coroane pentru familiile militarilor aflați în război¹⁵⁰⁵.

¹⁴⁹⁸ APS-CP 1878-1902, p.54-55.

¹⁴⁹⁹ SMG an.XII nr.17, p.225-226.

¹⁵⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁵⁰¹ *Ibidem*, p.227-228.

¹⁵⁰² *Ibidem*.

¹⁵⁰³ SMG an.XV nr.3-4/1917, p.47.

¹⁵⁰⁴ *Idem* an.XIV nr.9-10/1916, p.130.

¹⁵⁰⁵ *Ibidem*, p.129-130.

Din alte documente reiese că statul își rezerva dreptul de a rechiziționa clopotele și acoperișurile de aramă ale bisericilor¹⁵⁰⁶, a clădirilor școlare pe care le folosea drept spitale¹⁵⁰⁷. În acțiunile de rechiziționare statul i-a implicat și pe învățători, cărora le mai cerea să se implice în strângerea de fonduri pentru militarii de pe front, să adune cu copiii urzici, plante medicinale, fier vechi și alte materiale necesare pentru industria de armament¹⁵⁰⁸. Elevelor din școlile de fete li s-a cerut să împletească ciorapi pentru cei plecați pe front, etc.

Din toate cele expuse mai sus se poate afirma că Biserica Sârbă din Mitropolia Karlovițului s-a aflat într-un grad mare de subordonare față de statul austro-ungar, fiind nevoită pentru a supraviețui să satisfacă cerințele acestuia, chiar și atunci când acestea erau în defavoarea sa.

7.2. Relațiile cu alte eparhii

La modul general, relațiile eparhiilor bănățene sârbe cu celelalte eparhii din cuprinsul mitropoliei Karlovițului erau cele de cooperare și ajutorare reciprocă. Acest tip de relații era generat în mod natural de însuși statutul de apartenență al celor două eparhii la aceeași mitropolie.

Una din formele de colaborare existentă între eparhii era aceea că în măsura în care un act normativ elaborat de o anumită eparhie își dovedea eficiența în bunul mers al eparhiei respective, el era recomandat și însușit de celelalte eparhii. Ca exemplu în acest sens am amintit deja cazul *Pravilei pentru repartizarea scaunelor bisericesti în eparhia Vârșețului* care, bucurându-se de succes și eficiență, prin intermediul revistei *Srpski Mitropolijski Glasnik*, a fost făcută cunoscută și recomandată spre adoptare și celorlaltor eparhii¹⁵⁰⁹. La fel s-a procedat și cu *Regulamentul temporar al Fondului de învățământ al eparhiei Timișoara*¹⁵¹⁰, precum și în cazul publicării unor cărți de cult, de predici sau cu un alt conținut cu caracter religios¹⁵¹¹. Tot ca expresie a cooperării între eparhii puteau fi privite și vizitele reciproce ale ierarhilor, cât și încredințările spre administrare a altor eparhii în situația când în acestea urma o perioadă de sedisvalență, cauzată în principal de decesul ierarhului sau de numirea acestuia în altă eparhie sau într-o altă demnitate (cea de mitropolit NA).

Spiritul de solidaritate existent în eparhiile din mitropolia Karlovițului este pus în evidență și de relațiile de ajutorare reciprocă care au existat întotdeauna între acestea.

¹⁵⁰⁶ AMZ *Acta administrativna 1916-1917* nr.inventar 90 nr.48/1916, nr.58/1916; *SMG an.XVI nr.11/1918*, p.161.

¹⁵⁰⁷ *SMG an.XIV nr.7/1916*, p.89.

¹⁵⁰⁸ *Ibidem*; *SMG an.XVI nr.10/1918*, p.149; *Idem an.XIV nr.12/1916*, p.170.

¹⁵⁰⁹ *SMG an.VIII nr.10/1910*, p.146-148.

¹⁵¹⁰ *Idem an.IX nr.4/1913*, p.62-64.

¹⁵¹¹ Recomandările de cărți au fost amintite de mai multe ori pe parcursul acestei lucrări.

Astfel, în cazul unor calamități naturale, obștile bisericesti dintr-o eparhie ajutau obști din altă eparhie, cum a fost cazul obștii Velika Kikinda din eparhia Timișorii, unde pe 3 aprilie 1888 „ un incendiu îngrozitor a distrus mai mult de 300 de case, peste 1000 de oameni au rămas fără adăpost și hrană ”¹⁵¹².

În situația respectivă, episcopul Nektarije al Vârșetului, prin circulara E 364/1888, cere tuturor obștilor din eparhie ca „ fără nici o ezitare din casele bisericesti ” să-și ajute pe sinistrați, iar preoții de la amvon să ceară ajutoare de la credincioși¹⁵¹³.

Același lucru l-a cerut și episcopul Emilijan Kenghelac, prin circulara E 578 din 29 august 1883, atunci când biserica din Iurkovac, din eparhia Karlovițului de Sus, a fost lovită de trăsnet și a ars în întregime¹⁵¹⁴.

Eparhiile bănățene au ajutat și pe acei credincioși ce intenționau să se constituie ca obște bisericescă, cum a fost cazul credincioșilor din Gratz, care prin intermediul „ Grupului de inițiativă pentru înființarea obștii bisericesti din Gratz ” a cerut ajutor în acest sens. După cum reiese din Protocolul circularilor, Consistoriului Eparhial Vârșeț, pe 5 septembrie 1877, a chemat printr-o circulară obștile din Vârșeț să ajute sub formă bănească această inițiativă¹⁵¹⁵.

În anul 1912 eparhiile sârbe bănățene au ajutat prin contribuția obștilor din subordine la ridicare a 14 școli din eparhia Buda care, după cum reiese din apelul publicat în revista SMG „ din cauza degradării nu corespundeau cerințelor legale ” și urmau să fie închise, dacă până la termenul limită fixat la 1 septembrie 1912 nu erau reclădite¹⁵¹⁶. Publicația menționată relatează mai apoi faptul că mai multe obști din eparhiile Timișoara și Vârșeț au răspuns la apelul făcut¹⁵¹⁷.

Tot în eparhia Budei, obștile din cele două eparhii bănățene sârbe au ajutat și la zidirea și repararea unor biserici, cum au fost cele din obștile Rațmeți în anii 1910 și 1911¹⁵¹⁸ și din Raț Almaș din anul 1914¹⁵¹⁹.

Un alt exemplu de ajutorare între eparhii, a fost acela când obștile bisericesti din alte eparhii prin apelurile făcute de eparhiile bănățene sârbe, au ajutat obștile implicate în procesul de separație ierarhică¹⁵²⁰.

¹⁵¹² A.P.B-PC 1886-1900, p.37.

¹⁵¹³ *Ibidem*.

¹⁵¹⁴ A.P.B.-PC 1867-1885, p.309-310.

¹⁵¹⁵ APB-PC 1886-1900, P.28.

¹⁵¹⁶ SMG an.X nr.5/1912, p.69-72.

¹⁵¹⁷ Idem nr.10/1912, p.153-154; Idem an.X nr.12/1912, p.188-189.

¹⁵¹⁸ Idem an.X nr.7/1912, p.105-106.

¹⁵¹⁹ Idem an.XII nr.14/1914, p.185-190.

¹⁵²⁰ APB-PC 1886-1900, p.121; APB-PC 1867-1885, p.191.

7.3. Relațiile eparhiilor cu instituțiile umanitare

În calitatea lor de instituții creștine, eparhiile nu puteau rămâne indiferente față de nevoile semenilor aflați în suferință și ca urmare acestui fapt, ele s-au implicat prin diferite mijloace în ajutorarea acestora.

Această implicare a eparhiilor în ajutorarea instituțiilor cu caracter umanitar este pusă în evidență de mai multe documente emise de eparhii, dar mai cu seamă de cele emise pe perioada desfășurării Primului Război Mondial.

Astfel în anul 1908, Asociația împotriva tuberculozei din Ungaria de Sud s-a adresat eparhiilor, cerându-le acestora sprijin în desfășurarea activității sale. Prin circulara K 1284/909 din 1908, eparhia Timișorii a dispus ca preoții să informeze credincioșii cât mai des de gravitatea bolii și totodată să strângă donații pentru înființarea unui Sanatoriu, în care cei săraci afectați de această boală să fie tratați în mod gratuit¹⁵²¹. În aceeași circulară se mai cere preoților ca în fiecare an între Paști și Rusalii să țină o predică despre protejarea sănătății și să propună un tas în biserică pentru strângerea de ajutoare pentru înființarea amintitului Sanatoriu¹⁵²².

Din raportul ședinței celei de-a doua secțiuni a Consistoriului Eparhial Timișoara, ținută pe 29 decembrie 1917, reiese că eparhia se afla printre membrii susținători ai „Asociației Sanatoriilor pentru cei bolnavi de tuberculoză” din Budapesta, fondată de arhiducele Iosif¹⁵²³.

Dintr-un alt raport de ședință, de data aceasta al Consistoriului Eparhial din Vârșeț, reiese că și această eparhie era implicată în ajutorarea aceleiași asociații¹⁵²⁴.

O altă asociație care s-a bucurat de sprijinul eparhiilor din Vârșeț și Timișoara a fost „Asociația pentru ocrotirea copiilor și minorilor”, al cărei scop era de a ocroti și supraveghea activitatea acelor copii și minori care au fost eliberați de probă din case de corecții și închisori¹⁵²⁵. Prin circulara K 1344 ex 1913, Consistoriul îndemna preoții și învățătorii să se pună la curent cu prevederile Legii nr.7 din 1913 și cu statutul asociației și să se înscrie ca membrii în filialele amintitei asociații și să ajute în această „nobilă acțiune”¹⁵²⁶.

¹⁵²¹ REUT 1906-1908, P.109.

¹⁵²² Ibidem.

¹⁵²³ SMG an.XVI nr.11/1918, p.158.

¹⁵²⁴ Idem nr.10/1918, p.149.

¹⁵²⁵ Idem an.XII nr.3/1914, p.39-40.

¹⁵²⁶ Aceasta a fost înființată în urma prevederilor Legii 7 din 1913, care reglementa judecarea copiilor și minorilor. Legea prevedea, printre altele, constituirea unor instanțe speciale pentru judecarea minorilor, care din lipsa unei educații adecvate au ajuns să săvârșească tot felul de delikte. Pentru a implica și societatea în colaborarea cu aceste instanțe, la sediul unde acestea activau s-au înființat filiale ale asociației amintite.

Așa cum s-a mai amintit, colaborarea eparhiilor cu instituțiile umanitare s-a intensificat pe perioada desfășurării Primului Război Mondial. Ce trebuie însă amintit în acest sens este faptul că inițiativa implicării în aceste acțiuni umanitare s-a datorat în cea mai mare parte statului, care prin diferite acte semnala nevoile acestor instituții și făcea apel la eparhii de a le ajuta. Din conținutul circularilor și a altor acte emise de eparhie reiese că acestea au răspuns mereu acestor apeluri. Astfel, după cum s-a consemnat în raportul ședinței Consistoriului Eparhial Timișoara din 17 noiembrie 1914, la această ședință s-a hotărât strângerea de ajutoare în folosul „Fondului pentru văduvele și orfanii celor căzuți pe front”¹⁵²⁷.

Pe 2 martie 1916, tot într-o ședință a Consistoriului Timișoara, s-au adus la cunoștință mulțumirile „Asociației de ocrotire a invalizilor” pentru ajutorul de 3000 de coroane trimis de eparhie¹⁵²⁸.

Alte instituții care au beneficiat de ajutorul eparhiilor sârbe bănățene au fost: „Asociația Pro Transilvania” care avea ca scop refacerea satelor distruse din Carpați¹⁵²⁹, Crucea Roșie din Bulgaria¹⁵³⁰, Ungaria¹⁵³¹, Serbia¹⁵³², „Comitetul pentru ajutorarea celor mobilizați” din Zagreb¹⁵³³, Asociația pentru handicapați din Ungvar¹⁵³⁴ și altele.

¹⁵²⁷ SMG an.XIV nr.9 și 10/1916, p.130; În ședința primei secțiuni a Consistoriului Eparhial Timișoara din 23 august 1915, s-au adus la cunoștință mulțumirile Ministerului Apărării pentru trimiterea sumei de 1831,76 coroane acestui fond. (după SMG an.XIV nr.7/1916, p.92).

¹⁵²⁸ SMG an.XIV nr.12/1916, p.172.

¹⁵²⁹ Ibidem p.177 și 178.

¹⁵³⁰ Ibidem, p.176.

¹⁵³¹ Zbornik uredaba, naredaba...an.VIII din 28 februarie 1917, p.5.

¹⁵³² SMG an.XVII nr.9 și 10/1919, p.131.

¹⁵³³ Idem, an.XII nr.17/1914, p.17.

VIII. Învățământul Sârbesc din Banat între anii 1865-1918

8.1. Legislația școlară în perioada 1864-1918

În pofida condițiilor social-politice restrictive în care trăiau sârbii din Voivodina în a doua jumătate a secolului al-IX-lea, aceștia au reușit să pună bazele unui nou sistem de învățământ. Un mare merit în realizarea acestui fapt l-a avut burghezia liberală autohtonă care, la mijlocul secolului al-IX-lea, a început să se afirme tot mai mult în societatea sârbă. Reprezentanții acesteia au depus reale eforturi pentru a scoate învățământul din sfera de influență a Bisericii, dar cum autonomia sârbilor se putea exercita numai în cadrul instituției amintite, ei au fost nevoiți uneori să ajungă la un compromis cu reprezentanții clerului, atunci când s-a lucrat la elaborarea legislației ce urma să reglementeze învățământul sârbesc din cuprinsul Mitropoliei Karlovițului.

De mare importanță în realizarea acestui proces au fost lucrările Congresului Național bisericesc, începute în anul 1864 și continuate în 1865. La acest congres unii dintre deputați, grupați în două comisii, au primit sarcina să elaboreze o schiță privind organizarea instituțiilor autonome¹⁵³⁵.

Comisia condusă de episcopul Nikanor Gruić, care mai avea în componența ei pe arhimandritul German Angelić, Alexandar Volić, Svetozar Miletic, Teodor Mandić și Djordje Natoșević, a primit sarcina ca să elaboreze un proiect privind organizarea parohiilor, organizarea școlilor, a consistoriilor eparhiale și a Consiliului mitropolitan¹⁵³⁶. După cum afirmă Teodor Mandić (unul din membrii comisiei sus menționate), „cel mai repede, a fost elaborată dispoziția referitoare la școli, pe care doctorul Natoșević a întocmit-o după modelul legii *Politische Schulverfassung* din Austria, ținând seama totodată de cerințele științei pedagogice, cât și de situația specifică a sârbilor din imperiu¹⁵³⁷.

Proiectul relativ la organizarea școlilor, elaborat de Natoșević, avea 100 de articole din care primele 91 se refereau la școlile elementare și la preparandii, iar celelalte 9 la gimnaziile din Karloviț și Novi Sad, precum și la seminarul teologic din Karloviț¹⁵³⁸.

Proiectul lui Natoșević a fost supus multor modificări, atât din partea Sinodului, cât și din partea congresului. Cele mai multe obiecții le-au avut reprezentanții mireni din congres, în frunte cu Svetozar Miletic. Întrucât Natoșević trebuia să prezinte o poziție

¹⁵³⁴ Idem, an.XIV nr.12/1916, p.176.

¹⁵³⁵ Teodor Mandić, *Uspomene* p.18.

¹⁵³⁶ *Ibidem*.

¹⁵³⁷ *Ibidem*, p.20.

¹⁵³⁸ *Ibidem* p.64.

de compromis, în proiectul său nu putea să accepte anticlericarismul și liberalismul lui Miletić¹⁵³⁹.

De altfel, nu numai capitolul despre organizarea școlilor a fost obiectul unei dispute dure între ierarhie și deputații mireni, ci însăși proiectul în ansamblul lui. Cu toate divergențele, la acest congres a fost adoptată *Dispoziția despre organizarea instituțiilor bisericești școlare și fundamentale ale mitropoliei sârbe greco-răsăritene*.

Dispoziția amintită a fost sancționată de împăratul Franz Josef pe 10 august 1868 sub denumirea „Înaltul Rescript din 10 august 1868, despre hotărârile Congresului național bisericesc sârb din anul 1864/5”. Întrucât Rescriptul nu a fost adoptat pe baza privilegiilor, ci pe baza paragrafului 9 al legii maghiare din 1868, în care este recunoscută conducerea de sine stătătoare a bisericii, a școlii și a fondurilor pentru toți ortodocșii din imperiu, respectiv pe baza legii maghiare 20 din 1848, acest fapt a trezit indignarea sârbilor, care au protestat în Parlamentul de la Budapesta, dar fără succes¹⁵⁴⁰.

Guvernul maghiar a operat, de asemenea, destule schimbări în dispoziția adoptată la Congresul din 1865, toate acestea având ca scop principal limitarea autonomiei.

Rescriptul din 1868 a avut șase secțiuni. Secțiunea a treia se referea la școli și aceasta: A) la școlile elementare naționale B) la gimnazii și C) la seminarul teologic din Sremski Karlovci. Pentru învățământ mai era importantă și partea din secțiunea a IV-a care se referea la Consiliul Școlar, precum și secțiunea a V-a care se referea la administrarea fondurilor.

Noul înființat Minister al Cultelor și Învățământului din Ungaria a purces în cursul anului 1868 la elaborarea unei noi legi a învățământului pentru școlile naționale de pe teritoriul Ungariei. Ministrul de atunci Josef Evtoš a înaintat camerei inferioare a parlamentului ungar, pe 23 iunie 1868, o propunere de lege pentru școlile naționale din Ungaria. Secțiunea a doua a acestei legi era importantă pentru sârbi, deoarece făcea referiri la școlile confesionale, respectiv la reglementarea relațiilor acestora cu statul¹⁵⁴¹.

Această lege, cunoscută sub numele de Legea 38 din 1868, respectiv Legea școlară din 1868, a fost confirmată de împărat pe 5 decembrie al aceluiași an. Întrucât legea era valabilă pentru întregul teritoriu al Ungariei, acest fapt a făcut ca unele prevederi din Rescript ce se refereau la școală să-și piardă importanța, punând totodată problema armonizării unor prevederi școlare cu prevederile noii legi și, în ultima instanță, cea a redactării unei noi legi școlare.

¹⁵³⁹ Radomir Makarić, *Prosvetno-školska pitanija u prepisci dr. Dj Natoseviča i N.Dj Vukičevića*/III/in P.S, nr.6, 1998 p.605.

¹⁵⁴⁰ Dimitrije Kirilović, *Srpski narodni sabori*, I, NoviSad, 1937, p.38.

¹⁵⁴¹ *Osnova Zakonska za narodne škole u Ugarskoj*, in Š.L.S nr.13 1868 p.241-243.

În activitatea de armonizare a prevederilor școlare din Rescript cu cele din Legea 38 din 1868 au fost angrenați unii profesori din preparandii, între care s-au remarcat Nikola Dj. Vukičević, care activa la preparandia din Sombor.

În situația deloc favorabilă în care se aflau școlile sârbe autonome, după adoptarea Legii 38 din 1868, Vukičević considera că unica soluție ca acestea să se mențină, era aceea ca ele să corespundă întru tot cerințelor noii legi în ce privește dotarea, modul și organizarea muncii¹⁵⁴². Din acest considerent, consiliile școlare sunt îndrumate să țină evidența dotării materiale a școlilor, clădirilor, mobilierului, a elevilor, cerându-le totodată să înlăture neajunsurile și lipsurile. Învățătorilor li s-a cerut să îndeplinească toate cerințele pe care legea le cere, dar pe elevi să-i educe în spiritul credinței ortodoxe și în spiritul întăririi conștiinței naționale¹⁵⁴³.

În legătură cu aceste aspecte, o activitate deosebită au susținut-o învățătorii la Adunările învățătoarești. La o astfel de adunare (prima ținută de învățătorii din cercul Sombor), pe 17 octombrie 1868, când s-a dezbătut proiectul legii școlare din 1868, aceștia și-au manifestat teama față de transformarea școliiilor confesionale în școli comunale. În final, adunarea a hotărât să se adreseze patriarhului printr-o petiție, ca acesta la „Congresul național-bisericesc sârb, cât mai curând să se întrunească, ca acesta prin voința poporului, să facă pașii necesari pe calea sa”¹⁵⁴⁴.

Congresul național bisericesc, întrunit în 1869, a încredințat Consiliului Școlar misiunea armonizării celei de-a treia și a patra secțiuni a Rescriptului cu noua lege școlară ungară.

Definitivarea lucrărilor în ce privește armonizarea celor două legi i-a fost încredințată lui Djordje Natošević, care a revenit din Serbia și care a început acest lucru ținând seama de gradul școlilor. Din cauza îmbolnăvirii a reușit să definitiveze numai o schiță în ce privește armonizarea prevederilor din cele două legi și aceea doar pentru școlile elementare, pe care a publicat-o în revista *Školski List* în anul 1869¹⁵⁴⁵.

În situația în care Natošević nu a definitivat din cauza bolii schița cerută, Consiliul Congresului a preluat această sarcină pe care, după ce a definitivat-o, a înaintat-o Congresului.

Munca la alcătuirea acestei noi dispoziții școlare, care va fi cea mai importantă reglementare juridică a învățământului sârbesc din Austro-Ungaria, s-a desfășurat în vremea când mișcarea burgheziei sârbe liberale, organizația Tineretul Sârb Unit, a desfășurat cea mai intensă activitate. Astfel, în cadrul acesteia secțiunea învățătoarească în fruntea căreia s-a aflat Consiliul Anual, a chemat încă din anul 1869 toți învățătorii

¹⁵⁴² Nikola Dj Vukičević, *Kritično stanje naših škola u Ugarskoj*, in *Š.L.S* nr.21, 1868 p.340.

¹⁵⁴³ *Ibidem* p.341.

¹⁵⁴⁴ *Prvi učiteljski zbor okruga Somborskog*, in *Š.L.S* nr.21,22, 1868 p.396.

¹⁵⁴⁵ *Predlog od popravka i dodataka u Zakon*, *Š.L.S* nr.16-17, 1869.

¹⁵⁴⁶ Radomir Makarić, *Somborska učiteljska škola*, NoviSad, 1965 p.36.

sârbi să-și trimită în mod individual sau în grup propunerile în legătură cu organizarea și activitatea școlilor sârbești, care după aceea ar fi fost trimise Congresului¹⁵⁴⁶. Și după ce Consiliul Congresului a emis schița Dispoziției școlare pentru școlile sârbe, secțiunea învățătorescă a organizat două adunări învățătorești la Becej (1870) și Novi Sad (1871) în care învățătorii și-au formulat observațiile la noua schiță. Cererile acestora erau în concordanță cu ideile și cerințele tinerei burghezii, grupate în jurul Tineretului Sârb Unit. Din aceste considerente, propunerile formulate cu acele ocazii au fost axate pe crearea unui sistem de învățământ care să ducă la ridicarea nivelului cultural al poporului sârb, care să limiteze influența Bisericii asupra școlii și să îmbunătățească situația materială a învățătorilor.

Aceștia au cerut să se limiteze învățarea limbii slavone și să se mărească numărul de ore pentru limba și istoria sârbă, ce ar fi dus la întărirea conștiinței naționale precum și mărirea numărului de ore de economie, vizând îmbunătățirea situației materiale ale poporului sârb, militând în acest sens pentru înființarea și a altor tipuri de școli (tehnice, de comerț, de fete etc), care până atunci nu au existat la sârbii din Voivodina¹⁵⁴⁷. În ce privește caracterul școlii, ei s-au exprimat împotriva școlilor comunale și de stat, considerând că numai școlile confesionale sârbe pot împiedica deznaționalizarea¹⁵⁴⁸.

În privința școlilor pedagogice s-au exprimat împotriva celor de grad inferior, considerând că mai este necesară înființarea a încă a unei preparandii, alături de cea existentă la Sombor, cu durata de trei ani, în care s-ar primii numai absolvenții cu 4 clase de gimnaziu sau cu trei clase de școală reală. În legătură cu planul și programa școlară a școlilor pedagogice, s-a militat pentru introducerea unui număr mai mare de ore din științele naturii, etică și limbi străine, în detrimentul orelor alocate religiei¹⁵⁴⁹.

„Schița noii dispoziții școlare pentru școlile sârbe”, a fost dezbătută la Congresul național bisericesc pe 13 mai 1871. La aceste dezbateri s-a arătat că de activitatea și munca învățătorilor depinde în mare măsură calitatea învățământului și, ca urmare a acestui fapt, în schiță trebuie să se stipuleze prevederi în legătură cu îmbunătățirea condițiilor de muncă a acestora, precum și îmbunătățirea situației lor materiale. În acest sens, s-a hotărât ca organele autonome sârbe să întocmească o dispoziție cu privire la pensiile învățătorilor. Un alt subiect viu disputat a fost acela dacă trebuie să existe școli pedagogice de grad inferior și de grad superior. Membrii congresului cu idei liberale s-au pronunțat pentru un singur tip de școală pedagogică-cel superior.

¹⁵⁴⁷ *Zapisnik skupštine sviju ovostranih srpskih učitelja koja je u srpskom Bečeju, 17-20 septembra održana*, în *Zastava* nr.38, NoviSad, 1871.

¹⁵⁴⁸ *Ibidem*, nr.43.

¹⁵⁴⁹ *Zapisnik Druge učiteljske skupštine sviju ovostranih srpskih učitelja koja je u Novom Sadu, 15 aprila držana*, în *Zastava* nr.50,58 1871.

¹⁵⁵⁰ *Ibidem*, nr.64.

În cele din urmă, s-a hotărât să se păstreze ca școală pedagogică de grad superior cea de la Sombor, iar ca școli de grad inferior cele din teritoriul Regatului Tripartit: la Pakrac și Gornj Karlovac¹⁵⁵⁰.

În același context s-a arătat că una din cauzele stagnării poporului sârb pe plan cultural este și slaba reprezentare în sistemul de învățământ a școlilor de fete. Din aceste considerente, Congresul din 1871, în urma dezbaterilor ce au avut loc, a elaborat două dispoziții școlare: *Dispoziția pentru școlile naționale sârbe*, în care intrau școlile elementare, cele de repetiție și cele pedagogice și *Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior*.

Aceste două dispoziții au fost confirmate de autoritățile maghiare abia pe 17 iulie 1872, după ce în conținutul dispozițiilor au fost operate modificări menite să asigure concordanța cu prevederile legii 38 din 1868.

Cu toate că Dispoziția școlară din 1872 conținea prevederi mai progresiste ca Rescriptul imperial din 1868, lipsurile acesteia nu au scăpat criticilor învățătorilor, din rândul cărora cei mai radicali au fost cei grupați în jurul publicațiilor de orientare socialistă *Ucitelj* (1873-1874) și *Nova Škola* (1875-1879)¹⁵⁵¹. În replică, organele de conducere clericale au recomandat conducerii școlilor să nu se aboneze și nici să citească respectivele reviste, întrucât în acestea „...Sfânta noastră Biserică, instituțiile și slujitorii ei, sunt calomniati și prezentați ironic...ei Psaltirea...și cântarea bisericească o calomniază și pe lângă aceasta, caută să învrăjbească învățătorii și preoții”¹⁵⁵².

În concepția Congresului național bisericesc, *Dispoziția școlară din 1872* trebuia să aibe valabilitate pentru toate școlile sârbe din Austro-Ungaria și din cuprinsul mitropoliei Karlovițului, deci și asupra celor din Regatul Tripartit al Croației, Sloveniei și Dalmației, cât și al celor din Granița Militară. Cum în anul 1871 a început procesul de desființare și demilitarizare a Graniței Militare, autoritățile au emis pe 8 iunie 1871 *Dispoziția școlară pentru școlile naționale grănicerești*, prin care toate școlile de pe teritoriul Graniței Militare urmau a fi transformate în școli comunale, ce însemna că toți elevii, fără deosebire de confesiune și naționalitate, erau obligați să frecventeze aceste școli.

Împreună cu această dispoziție, s-au emis și 4 ordine care urmau să „reformeze” învățământul în Graniță¹⁵⁵³.

În contextul acestor evenimente, Congresul național bisericesc, într-una din sesiunile sale din anul 1874, a hotărât să trimită o petiție guvernului din Budapesta în

¹⁵⁵¹ Ljubica Acigan, *Srpska pedagoška periodika u Ugarskoj*, Novi Sad, 1986, p.99-104.

¹⁵⁵² Arh.Par.Belobreșca, *Protocol circulare 1867-1885*, p.131-132.

¹⁵⁵³ Felix Milleker, *Istoriya Banatske Vojne Granice*, (1764-1873) traducere din germană în limba sârbă de preot Vladimir Dakić, Pančevo, 1926, p.213; Aceste ordine conțineau reglementări privind: desfășurarea învățământului în școlile elementare, pregătirea învățătorilor pentru școli, reglementarea juridică a statutului cadrelor didactice în școli, controlul asupra activității școlii.

care să solicite ca situația școlilor din fosta Graniță să revină la starea de dinainte de dispoziția din 8 iunie 1871 și ca în această parte a Ungariei să fie valabile legile școlare cuprinse în Rescriptul din 1868.

Guvernul maghiar, pe baza Dispoziției din 8 mai 1871, prin Ministerul învățământului, a emis un act scris pe 27 mai 1874 prin care inspectoratele școlare de stat trebuiau să ia sub competența lor toate școlile confesionale de până atunci din Graniță¹⁵⁵⁴ și prin aceasta să împiedice orice amestec ale organelor școlare autonome în această problemă¹⁵⁵⁵.

Consiliul Școlar mitropolitan, în urma numeroaselor jalbe venite de la obștile bisericesti și de la Consiliile școlare eparhiale, în ședința sa din 13 august 1874, a trimis la rândul lui o plângere Ministerului învățământului ungar cu rugămintea de a renunța la transformarea școlilor confesionale în școli comunale. Totodată a propus acestuia să se alcătuiască o comisie mixtă, alcătuită din reprezentanții ministerului și cei ai organelor autonome. Această comisie, în conformitate cu articolul 111 din Rescriptul imperial din 1868, urma să cerceteze situația și să înlăture de comun acord diferențele. Se invoca faptul că și conducerea militară din Zagreb a procedat la fel în problema școlilor confesionale din Granița croato-slovenă¹⁵⁵⁶.

Eforturile congresului de a aduce școlile din Graniță sub autoritatea organelor autonome a eșuat. Guvernul ungar a emis pentru acestea o dispoziție specială: *Dispoziție școlară pentru școlile naționale grănicerești*, care a primit aprobare imperială pe 16 octombrie 1877¹⁵⁵⁷.

Organele școlare autonome sârbe au reacționat imediat trimițând din nou o petiție în care au invocat mai multe argumente pentru menținerea caracterului confesional al școlilor din Graniță. La aceasta Ministerul învățământului ungar a răspuns pe 7 mai 1878, susținând că toate argumentele invocate în petiție sunt nefondate¹⁵⁵⁸.

Întrucât în anul 1875 a fost aprobată legea „Organizar Congresului”, pe baza căreia în competența sa intra și elaborarea dispozițiilor cu caracter școlar, în cursul

¹⁵⁵⁴ După desființarea Graniței Militare multe obști bisericesti au instituit școli confesionale, fără a ține seama de autorități. Bineînțeles că acest fapt a fost de scurtă durată, un exemplu în acest sens este școala din Vračev Gaj (eparhia Vârșeț) care și-a păstrat caracterul confesional până în 1876, Živan Ištvanic, *Vračev Gaj-Naselje i stanovništvo*, Vračev Gaj, 2004 p.169.

¹⁵⁵⁵ *ASANUK Fond Ș.S, nr.163/1874.*

¹⁵⁵⁶ *Ibidem.*

¹⁵⁵⁷ Ognijanović, *Graničarske Škole*, p.45; Dispoziția din 1877 a întărit-o pe cea din 8 mai 1871. În dispozițiile menționate se arată că dacă populația sârbă dorește să-și educe copiii în școli confesionale sârbe, atunci trebuie să-și ridice clădiri școlare noi, să le doteze cu materialul necesar, să-și plătească învățătorul propriu, dar în același timp pe lângă contribuția pentru întreținerea școlii confesionale ei trebuie să achite și contribuția pentru școala comună din localitățile respective. Cum sârbii nu erau în stare să îndeplinească aceste cerințe erau nevoiți să-și înscrie copiii în școlile comunale.

¹⁵⁵⁸ *ASANUK Fond, nr.39/1878.*

anului 1879 organele școlare autonome au început acțiunea de schimbare și completare a celor două dispoziții școlare din anul 1872: *Dispoziția pentru școlile naționale sârbe și Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior*.

În acest sens, Consiliul Școlar mitropolitan a încredințat această misiune referentului școlar Djordje Natoșević și profesorului Nikola Vukičević, însărcinându-i să alcătuiască o propunere cu modificările necesare îmbunătățirii Dispoziției școlare pentru școlile de fete de grad superior¹⁵⁵⁹.

Alături de modificările și completările ce urmau a fi făcute la Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior, tot în 1879 s-au făcut și pașii necesari pentru modificările și completările la Dispoziția pentru școlile naționale și pedagogice. La această acțiune au participat cu propuneri cadrele didactice din toate cele trei școli pedagogice: Sombor, Pakrac și Gornj Karlovac.

În anul 1880, pe 5 mai, referentul școlar principal Djordje Natoșević a înaintat Consiliului Școlar mitropolitan: „Propunere de dispoziție școlară pentru toate instituțiile de învățământ”, pe care Consiliul Școlar mitropolitan a dezbătut-o în ședințele sale din 8 și 9 mai 1880¹⁵⁶⁰. Pe lângă dezbaterile din Consiliu, propunerea a fost dată spre analiză și dezbateri unei comisii de anchetă, alcătuită din directorii principalelor instituții de învățământ (Seminarul Teologic și Gimnaziul din Karloviț, Școlile de fete de grad superior din Novi Sad și Pančevo), precum și din profesorii de la școlile pedagogice¹⁵⁶¹.

După o absență de 6 ani, problema elaborării unei noi dispoziții școlare a revenit în anul 1885 în dezbaterile Congresului național bisericesc din Sremski Karlovci, care a cerut Consiliului Școlar mitropolitan să pregătească pentru următorul Congres următoarele propuneri: Propunere de dispoziție școlară pentru școlile naționale inferioare și superioare, Propunere de dispoziție școlară pentru școlile pedagogice; Propunere pentru înființarea unei școli pregătitoare în cadrul preparandiei din Sombor; Propunere de dispoziție școlară pentru școlile de fete de grad superior, Propunere de dispoziție pentru pensiile referenților școlari și al profesorilor, Propunere de dispoziție pentru pensiile învățătorilor, ale văduvelor și copiilor acestora.

La congresul din 1885 a fost format un consiliu, ce avea în componența sa 15 membri, cu misiunea formulării unei propuneri de dispoziție școlară unică, în care să fie cuprinse toate propunerile expuse mai înainte: *Propunere de dispoziție școlară pentru*

¹⁵⁵⁹ *Idem*, nr.122/1879.

¹⁵⁶⁰ *Idem*, nr.143/1880.

¹⁵⁶¹ *Sednica narodnog crkvenog školskog Saveta, držana 8 i 9 maja ove godine u Karlovcima*, in Ș.L.S nr.10, 1880.

școlile naționale elementare, școlile de fete de grad superior și școlile pedagogice din mitropolia Karlovișului pe baza analizei și propunerilor Comisiei de anchetă¹⁵⁶².

După elaborare aceasta a fost supusă dezbaterii publice prin intermediul Adunărilor învățătorilor, care s-au ținut la Sombor 26-27 august 1886¹⁵⁶³, Velika Kikinda 17-18 august 1889¹⁵⁶⁴, Stari Bečej 4-5 aprilie 1890¹⁵⁶⁵. În toate acele adunări s-au exprimat observații în legătură cu lipsurile și neajunsurile existente în noua propunere.

Propunerea pentru *Dispoziția școlară în școlile confesionale sârbe, elementare de fete de grad superior și școlilor pedagogice* a fost dezbătută la Congresul național bisericesc din anul 1892, ținându-se cont de toate observațiile aduse la adunările învățătorilor ce au fost amintite. Cu toate că la acest Congres s-a ajuns din nou la un conflict între membrii diferitelor grupări politice, dispoziția în cauză a fost adoptată în cele din urmă și trimisă guvernului ungar spre aprobare.

Premierul ungar, baronul Banfy, a returnat dispoziția cu explicația că nu poate fi aprobată până nu se adoptă statutul național bisericesc *Jedinstveni Statut*, care să reglementeze problemele juridice ale autonomiei sârbilor din Austro-Ungaria¹⁵⁶⁶.

Chiar și în situația că Dispoziția școlară din 1892 nu a fost confirmată de autoritatea statală și ca urmare, pe baza ei nu putea să se desfășoare activitatea de învățământ, sârbii nu au renunțat de la ideea elaborării unei noi dispoziții școlare care să o înlocuiască pe cea din 1872.

La începutul secolului XX, acțiunile în acest sens s-au intensificat. În anul 1902 Partidul Radical a câștigat alegerile și a preluat rolul conducător în Congresul Național bisericesc și în organele acestuia. La Congresul întrunit în luna mai 1902 s-au dezbătut și problemele legate de școlile confesionale și în legătură cu acestea s-a ordonat Consiliului școlar să elaboreze noi planuri și programe de învățământ, noi manuale precum și o nouă prăvilă disciplinară pentru învățători¹⁵⁶⁷. În același timp s-a hotărât găsirea unei modalități de reconversie a școlilor comunale în cele confesionale¹⁵⁶⁸.

¹⁵⁶² Propunerea pentru noua dispoziție școlară a fost publicată în ziarul *Partidului Liberal* „*Branik*” nr.94, 95, 96, 97, 98 din anul 1886.

¹⁵⁶³ *Prva opšta skupština srpskih narodnih učitelja u Somboru*, (Procesul Verbal al adunării) în Ș.L.S nr.9-10, 1886.

¹⁵⁶⁴ *Učiteljska skupština držana u Velikoj Kikindi 17 i 18 augusta 1889* în Ș.L.S nr.7 i 8, 1889.

¹⁵⁶⁵ *Učiteljska skupština održana u Starom Bečeju 4 i 5 aprila 1890 godine*, în Ș.L.S nr.4-5, 1890.

¹⁵⁶⁶ *Dopis Kraljevskog ugarskog ministra predsednika na uredbe od 1892*, în Žarko Miladinović, *Tumač*, p.475.

¹⁵⁶⁷ Cea care era în vigoare a fost adoptată în anul 1876. Textul ei a fost publicat în anul 1877 „*Disciplinarna pravila za učitelje srpskih narodnih verozakonskih škola u opsegu Pravoslavne srpske Karlovačke mitropolije izdana naredbama Srpskog Narodnog Crkvenog Školskog Saveta od 26 augusta 1876* br.124/168, Novi Sad, 1877.

¹⁵⁶⁸ Lazar Rakić, *op.cit*, p.95.

În cursul lucrărilor congresului, la ședința din 18 iunie 1902, la propunerea profesorului Dușan Stojić, s-a hotărât să se ceară Consiliului Școlar înființarea unei Anchete școlare competente, care să aibă rolul unui organ de specialitate, de îndrumare a Consiliului Școlar¹⁵⁶⁹.

Tot acestui profesor, care îndeplinea și funcția de locțiitor al referentului școlar principal, i s-a încredințat din partea Consiliului Școlar să întocmească o nouă propunere de organizare a școlilor sârbe din Austro-Ungaria¹⁵⁷⁰.

Pe tot parcursul anului 1903 a fost intensificată activitatea adunărilor de învățători cu scopul elaborării noii propuneri. La adunarea învățătorilor din plasa Stari Becej, ținută la Turija, s-au emis propuneri noi, iar vechea lege școlară din 1872 a fost temeinic dezbătută¹⁵⁷¹.

Adunarea învățătorilor din eparhia Timișoarei a mers mai departe, alcătuind o schiță pentru noua dispoziție școlară, pe care a înaintat-o Consiliului Școlar eparhial, iar acesta la rândul său Consiliului Școlar mitropolitan¹⁵⁷².

Profesorul Dușan Stojić a înaintat pe 25 martie 1904 Consiliului Școlar mitropolitan trei schițe pentru organizarea școlilor: una pentru școlile elementare, una pentru școlile de fete de grad superior și alta pentru școlile pedagogice. Consiliul școlar a înaintat aceste trei schițe referentului școlar principal nou ales, profesorului Djordje Popović, cu cerința ca acesta să redacteze propunerea finală în ce privește organizarea și activitatea în școlile sârbe¹⁵⁷³.

În anul 1906 activitatea în jurul realizării unei noi dispoziții școlare este intensificată, mai ales pentru că se apropia o nouă convocare a Congresului național bisericesc. Consiliul Școlar a cerut profesorului Popović să urgenteze definitivarea lucrărilor cu care a fost însărcinat, iar Consiliului Congresului definitivarea propunerii pentru noua dispoziție școlară, din același considerent, ca aceasta să fie gata cu prilejul noii întruniri a Congresului¹⁵⁷⁴.

Cu toate eforturile depuse în vederea legiferării unei noi dispoziții școlare, lucrările au fost tergiversate. Cauza principală a fost aceea că toți cei implicați în această acțiune doreau ca această nouă dispoziție școlară să fie aprobată de autorități și de aceea se căuta o formulare ideală, pentru a fi confirmată. Greutatea adoptării formei finale a acesteia, consta în aceea că noua dispoziție nu trebuia să fie în contradicție cu legile Ministerului Învățământului ungar emise anterior: Legea 28 din 1876¹⁵⁷⁵, Legea 18 din

¹⁵⁶⁹ *ASANUK Fond Š.S, nr.307/1902.*

¹⁵⁷⁰ *Idem, nr.103/1903.*

¹⁵⁷¹ *Primedbe na Školsku uredbu in Š.O nr.16-17, 18-19, 20, Novi Sad, 1903.*

¹⁵⁷² *ASANUK Fond Š.S, nr.12/1904.*

¹⁵⁷³ *Idem, nr.229/1904.*

¹⁵⁷⁴ *Idem, nr.912/1906.*

¹⁵⁷⁵ Legea 28 din 1876, prin prevederile sale, a întărit controlul asupra școlilor confessionale și comunale. Spre deosebire de Legea 38 din 1868, care dădea dreptul autorităților bisericești de a

1879¹⁵⁷⁶ și Legea nr.26 din 1893¹⁵⁷⁷ și, fără a afecta caracterul confesional și național al școlilor sârbe. Situația s-a complicat și mai mult odată cu dezbaterile și apoi cu adoptarea Legii 27 din 1907, cunoscută sub numele de Legea lui Appony¹⁵⁷⁸.

Adoptarea acestei legi a întrerupt activitatea de elaborare a noii dispoziții școlare pentru școlile sârbe pentru o bună perioadă de timp. Totuși, în anul 1910 această activitate a fost reluată. Astfel, la ședința Consiliului Școlar mitropolitan din 23 iunie 1910 a fost constituită o comisie în a cărei componență intrau: Dr. Veselin Djisalović, nou ales în funcția de referent școlar principal, Pavle Terzin, locțiitor temporar al referentului școlar principal, Milan Mandrović, directorul Școlii de fete de grad superior din Pancevo, Djoka Mihajlović învățător din Novi Sad și Gligorije Stoic parohul din Mokrin, care avea misiunea să alcătuiască o schiță pentru noua dispoziție școlară, ce urma să fie înaintată, când aceasta era gata, Consiliului Școlar mitropolitan pentru a fi îmbunătățită și apoi trimisă spre dezbateri publice în cadrul adunărilor învățătorilor, care trebuiau să-și formuleze observațiile lor. În acest sens, Consiliul Școlar mitropolitan a dat dispoziții Consiliilor școlare eparhiale să convoace adunări învățătoresți în fiecare eparhie¹⁵⁷⁹.

stabili planul de învățământ, programa școlară și manualele, Legea 28 din 1886, obligă autoritățile bisericești să comunice inspectorilor școlari de stat planul, programul și manualele folosite (după Țărcovnicu, *Contribuții*, p.139).

¹⁵⁷⁶ Legea 18 din 1879 introduce limba maghiară în școlile elementare confesionale și comunale ca obiect de învățământ obligatoriu. Predarea acesteia trebuia începută încă din clasa a doua. Totodată legea mai prevede că în institutele pedagogice predarea limbii maghiare trebuie intensificată, până când absolvenții și-o vor însuși atât în vorbire cât și în scris. Sub incidența acestei legi intrau și învățătorii din școlile confesionale și comunale, cărora li s-a fixat un termen de învățare a limbii de 4 ani de la intrarea legii în vigoare. În acest sens ei au fost obligați să frecventeze cursuri de vară. Aceiași lege a stabilit ca de la 30 iunie 1882 să nu se mai acorde nici diploma și să nu se mai numească învățători, decât dintre aceia care au făcut dovada că au învățat bine limba maghiară (*Ibidem*, p.160).

¹⁵⁷⁷ Legea nr.26 din 1893 conținea prevederi importante cu privire la salarizarea învățătorilor. Deși menține prevederile legii 38 din 186, în ce privește salariul minim al învățătorului fixat la 300 florini la care se adaugă asigurarea unei locuințe corespunzătoare și a unei grădini de cel puțin ¼ jugăre, noua lege introduce așa numitele cvincvenale, conform cărora salariul învățătorului trebuia mărit din 5 în 5 ani. În esența ei legea avea drept scop de a pune statul burghez în postura de apărător al învățătorilor și de a-i determina pe învățătorii cărora nu li se asigura salariul să apeleze la justiția de stat și astfel să pună în dificultate școlile confesionale, care din cauza sărăciei cu greu puteau face față noii prevederi referitoare la salarizare (Žarko Miladinović *Tumač*, p.369).

¹⁵⁷⁸ Legea 27 din 1907, prin prevederile sale, era în esența ei o lege reacționară care avea drept scop desființarea școlilor confesionale ale populațiilor ortodoxe din imperiu. Conform acesteia învățătorii din școlile confesionale erau declarați funcționari publici, fiind obligați să depună un jurământ de credință față de stat în fața inspectorilor de stat.

¹⁵⁷⁹ *Izveštaj o Sednici Srpskog Saveta*, in Š.L.K nr.12, 1910, p.455.

Pe 5 și 6 octombrie 1910 s-a ținut la Novi Sad Adunarea învățătorilor din întreaga mitropolie a Karlovițului, care a luat în dezbateri noua dispoziție școlară¹⁵⁸⁰. Cu acest prilej învățătorii și-au exprimat trei cereri majore: eliminarea elementelor care nu sunt de specialitate din acea activitate de învățământ, care este strict de specialitate; independența activității organelor școlare de specialitate de cele de conducere; îmbunătățirea stării materiale a învățătorilor și scutirea acestora de unele activități, care în mod nedrept li s-au impus¹⁵⁸¹.

Dezbaterile asupra noii dispoziții școlare au fost foarte aprinse, ele regăsindu-se atât în periodicile școlare ale vremii¹⁵⁸², cât și în dezbaterile partidelor politice. Principalul animator al acestui subiect pe scena politică a fost Partidul Radical, care a organizat dezbateri în cadrul adunărilor bisericești din parohiile unde radicalii dețineau majoritatea. O astfel de dezbateri a avut loc la Vârșeț, pe 24 noiembrie 1910, unde dr.Slavko Miletić, în calitate de membru al adunării bisericești și membru în Congresul național bisericesc, a criticat în termeni duri noua Schiță a dispoziției școlare, spunând printre altele că: „drepturile poporului în autonomia școlară sunt suprimate, pentru că este suprimată libertatea alegerii învățătorului, a inspectorului școlar și a organelor școlare și alături de acestea se mai pun pe seama poporului noi greutăți”¹⁵⁸³. După această ședință, s-a înaintat Consiliului Școlar mitropolitan un protest foarte dur¹⁵⁸⁴.

O altă ședință a adunării bisericești a ținut-o obștea bisericească din NoviSad pe 24 noiembrie 1910, care a înaintat de asemenea un protest Consiliului Școlar mitropolitan în care arată că noua schiță „știrbește drepturile dobândite de popor în cadrul autonomiei bisericești și școlare”¹⁵⁸⁵.

Protestele adunărilor bisericești din Vârșeț și Novi Sad au fost susținute de protestele unui însemnat număr de obști bisericești din Bačka și Banat. Astfel, la sfârșitul anului 1910, asemenea proteste au înaintat Consiliului Școlar mitropolitan obștile din Elemir, Pančevo, Vatin și Žabalj, iar la începutul anului 1911, obștile bisericești din Vranjevo, Mali Žam, Divioș, Ferdin, Bavaniște, Titel, Potporanj, Stari Ker și altele¹⁵⁸⁶.

¹⁵⁸⁰ Cele mai importante noutăți care le aducea noua dispoziție erau: împărțirea consiliilor școlare și a celui mitropolitan în două secțiuni: una de specialitate și una de conducere, fiecare având o activitate independentă, eliberarea învățătorilor de obligațiile față de biserică și preparandiei din Sombor, prin crearea a două școli una pentru elevi și alta pentru eleve.

¹⁵⁸¹ *Učiteljska predstavka Saboru* in *Š.G* nr.9, 1910, p.146.

¹⁵⁸² Dr. Paja Radosavljević, *Povodom Nacrta uredbe za srpske narodne škole* in *Š.G* nr.9,8, 1911, p.76-78; 134-136.

¹⁵⁸³ *ASANUK Fond Š.S nr.31/1911*.

¹⁵⁸⁴ Vladimir Radašin, *Srpska autonomna školska uprava u Karlovačkoj Mitropoliji*, Novi Sad, 1987, p.185.

¹⁵⁸⁵ *ASANUK Fond Š.S, nr.1268/1910*.

¹⁵⁸⁶ Vladimir Radašin, *op.cit*, p.185.

După toate aceste dezbateri furtunoase, Consiliul Școlar mitropolitan a elaborat Schița finală a noi dispoziții școlare. Consiliul Congresului, după ce a primit schița finală de la Consiliul Școlar, nu a luat în considerare nici prevederile acestei schițe și nici pe cele venite din partea adunărilor învățătorești, elaborând o schiță proprie, pe care a înaintat-o Congresului național bisericesc, care și-a început lucrările în cursul anului 1911.

După acest an, Congresul național bisericesc nu s-a mai întrunit din cauza suspendării autonomiei bisericești și școlare în anul 1912¹⁵⁸⁷ și astfel a eșuat încercarea de înlocuire a vechii dispoziții școlare adoptate în anul 1872.

Prin suspendarea autonomiei, au fost reactivate dispozițiile secțiunilor IV și V din Rescriptul imperial din 1868 și s-a stabilit vechiul sistem de alegere a membrilor Congresului. Această situație a durat până în anul 1919, când administratorul Mitropoliei Karlovițului Georgije Letić, episcop de Timișoara și administrator al eparhiei Bačka, în ședința Consiliului Eparhial școlar Bačka din 12 iulie 1919, a dat citire că „Înălțimea Sa regentul Aleksandar Karodjordje a scos în afara legii, dispoziția de suspendare a autonomiei bisericești și școlare, emisă de împăratul Franz Josef I pe 11 iulie 1912” și a restabilit dispozițiile autonome ale organelor bisericești și școlare, existente înainte de această dată¹⁵⁸⁸.

8.2. Dezvoltarea învățământului în perioada 1865-1918

De la începuturile sale și până în anul 1918, învățământul sârbesc din Voivodina și Banat, în dezvoltarea sa istorică, a trecut prin următoarele perioade sau faze: 1). perioada clericală în care școlile au fost înființate și susținute de biserici; 2). perioada reformelor școlare îndeplinite de Imperiul Habsburgic, în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea (mai ales reformele din 1774, 1776 și 1777, care au scos școala din sfera Bisericii și au dezvoltat rețeaua școlară-vezi anexa nr.3); 3). perioada de după reforma din 1806, care a reglementat desfășurarea învățământului până în anul 1849; 4). perioada desfășurării procesului de învățământ în timpul absolutismului lui Bach în Voivodina Sârbească și Banatul Timișan; 5). perioada 1864-1918, care cuprinde organizarea și desfășurarea învățământului după legile școlare, emise de organele autonomiei bisericești și școlare (Dispoziția școlară din 1865, respectiv Rescriptul imperial din 1868, Dispoziția școlară

¹⁵⁸⁷ Au fost scoase atunci în afara legii: Dispoziția din 29 mai 1871 *Despre organizarea temporară a eparhiilor*; Dispoziția din 29 mai 1871 *Despre organizarea temporară a Consiliului mitropolitan bisericesc și Consiliului Școlar mitropolitan*; Dispoziția din 29 mai 1871 *Despre modul de alegere a membrilor Congresului*; Dispoziția din 14 mai 1875 *Despre organizarea Congresului național-bisericesc sârb*; Dispozițiile care completau sau modificau pe cele amintite și *Statutul despre administrarea, controlul și folosirea bunurilor mănăstirești ca bunuri național-bisericești și despre subvenționarea monarhiilor din cuprinsul Mitropoliei sârbe a Karlovițului*; vezi B.G an XI kn XXII, 1912, p. 66.

¹⁵⁸⁸ S.M.G an XVII nr.18, 1919, p.269.

din 1872) și cele emise de guvernul maghiar (mai ales Legea 38 din 1868, Legea 28 din 1876, Legea 18 din 1879, Legea 26 din 1893 și Legea 27 din 1907). Dintre perioadele amintite mai sus, ultima va constitui obiectul studiului de față.

Legislația școlară adoptată și transpusă în practică în perioada 1865-1918 a generat profunde schimbări în sistemul de învățământ și în componentele acestuia: rețeaua școlară, organele de conducere, baza materială, pregătirea și statutul cadrelor didactice și conținutul învățământului.

8.2.1. Rețeaua școlară

După dispoziția școlară din 1865, ale cărei prevederi se regăsesc în Rescriptul imperial din 1868, sistemul de învățământ din Mitropolia Karlovițului cuprindea următoarele tipuri de școli: elementare, de repetiție, școli pedagogice, două gimnazii și un seminar teologic.

Articolul 3 din Capitolul III al Rescriptului prevedea ca fiecare comună este datoare să deschidă și să întrețină școala și învățătorul, dacă are cel puțin 50 de copii apti de școală¹⁵⁸⁹. Comunele care nu pot singure să întrețină școala din cauza sărăciei, aveau dreptul de a se întovărăși și a deschide școală comună, dacă obștile nu se aflau la distanță mai mare de jumătate de oră de mers pe jos. În locurile unde nu se putea înființa școală, preotului local îi revenea sarcina să-i învețe pe copii în schimbul unei compensații bănești (articolul 4).

Obștile care aveau în școli doi învățători, trebuiau să separe băieții de fete, după cum prevedea articolul 40 al Rescriptului¹⁵⁹⁰.

Articolele 42 și 43 ale acestuia, prevedeau ca autoritățile școlare trebuiau să se ocupe ca în orașele mari să se înființeze școli principale (de nivel mediu) cu 4 clase și cu 4 învățători¹⁵⁹¹.

În ce privește obligativitatea frecventării școlii, aceasta a fost stabilită de prevederile articolului 2 din Rescript, care viza copiii de ambele sexe cu vârsta cuprinsă între 7 și 12 ani.

Tot Rescriptul din 1868, prin articolul 50, prevedea ca în fiecare școală elementară să se deschidă și o școală de repetiție (de duminică), care să fie frecventată de elevii de

¹⁵⁸⁹ *Reskript* 1868, p.16.

¹⁵⁹⁰ *Ibidem*, p.20; Consiliul Locumtenențial ungar, pe 30 martie 1866 a emis dispoziția cu nr.12948, care prevedea înființarea școlilor elementare de fete. Considerentul care a stat la baza emiterii acestei dispoziții era acela ca fetele de vârsta școlară să fie cuprinse în număr cât mai mare în procesul educației și învățământului. Până atunci, în clasele mixte ale școlilor elementare, fetele erau cuprinse în sistemul de învățământ doar în proporție de 5%. Prin dispoziția amintită mai sus, se urmărea atât creșterea numărului de fete în școli cât și acordarea unei educații specifice sexului feminin, *Naredba Š.L.B nr.12, 1866*, p.171-172.

până la 15 ani, care au absolvit școala elementară (art.51.). În regimul școlilor de duminică, trebuiau să funcționeze și școlile de meserii și de ucenici în domeniu comercial (art.57.).

Grație prevederilor Dispoziției școlare din 1865 (conținută în Rescriptul imperial din 1868) rețeaua școlilor elementare sârbe din cuprinsul Mitropoliei Karlovițului s-a mărit considerabil, după cum arată datele din tabelul de mai jos:

*Numărul școlilor elementare sârbe din Mitropolia Karlovițului
între anii 1858-1888¹⁵⁹²*

Anii	Școli confesionale	Școli comunale	Total școli
1858/1859			182
1859/1860			188
1869	302	324	626
1888			437

La nivelul eparhiilor bănățene sârbe, numărul școlilor a crescut semnificativ. Astfel în eparhia Vârșetului numărul acestora a crescut de la 9 școli confesionale sârbe în 1864¹⁵⁹³, la 19 în anul 1869, la care trebuia adăugate și 92 de școli grănicerești din Granița militară¹⁵⁹⁴.

În eparhia Timișorilor a avut loc o scădere a școlilor confesionale sârbe de la 79, câte erau în anul 1863¹⁵⁹⁵, la 66 în 1869¹⁵⁹⁶.

Pentru pregătirea învățătorilor Rescriptul din 1868 prevedea prin articolul nr.80, că este necesar să se deschidă noi școli pedagogice: superioare, cu durata de 3 ani și inferioare, cu durata de 2 ani (articolul 82)¹⁵⁹⁷. În acea perioadă a existat doar o școală pedagogică la Sombor, a cărei durată de școlarizare era de doi ani (inferioară). Pe 6 septembrie 1871, Consiliul școlar mitropolitan a emis o hotărâre care mărea durata de școlarizare de la 2 la 3 ani și prin aceasta școala din Sombor a primit statutul de „superioară”¹⁵⁹⁸.

După Dispoziția școlară din 1865, respectiv Rescriptul din 1868, în cuprinsul mitropoliei Karlovițului, funcționau 2 gimnazii¹⁵⁹⁹: unul la Sremski Karlovci și altul la

¹⁵⁹¹ Reskript 1868, p.20.

¹⁵⁹² Tabelul a fost alcătuit pe baza informațiilor din lucrările Ljubivoje Cerović, *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, 1997, p.287 și *Beleške-srpske narodne škole* in N.Š.Z nr.3, 1875, p.23.

¹⁵⁹³ *Školske vesti* in Š.L.B nr.1, 1864, p.28-29; 47-48.

¹⁵⁹⁴ *Beleške-srpske narodne škole* in N.Š.Z nr.3, 1875, p.23.

¹⁵⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁹⁷ Reskript 1868, p.23.

¹⁵⁹⁸ *ASANUK Fond, Š.S nr.20/1871*.

¹⁵⁹⁹ Reskript 1868, p.23.

Novi Sad, a căror durată de școlarizare era de 8 ani, precum și un Seminar teologic la Sremski Karlovci, a cărui durată de școlarizare era de 4 ani. În seminar, potrivit articolului 106 din Rescript, erau primiți absolvenții gimnaziilor superioare cu examenul de bacalaureat.

Prevederile Dispoziției Școlare din 1872 au favorizat extinderea rețelei școlilor elementare. Astfel, articolul 9 prevedea ca fiecare comună, care are cel puțin 30 de copii pentru școală, este obligată să-și deschidă școală proprie. Articolul 15 ale aceleiași dispoziții prevedea deschiderea de școli chiar și la sălășe¹⁶⁰⁰.

După intrarea în vigoare a noii legi din 1872, numărul școlilor confesionale sârbe din mitropolie a crescut de la 302, cât era în 1864, la 413 în 1897¹⁶⁰¹ și la 459 în anul 1908¹⁶⁰². Promulgarea Legii nr.27 din 1907 (Legea Appony) a avut ca efect scăderea drastică a numărului școlilor confesionale. Numărul acestor școli pe întreaga mitropolie a scăzut de la 459 în anul 1901, la 268 în anul școlar 1908/1909¹⁶⁰³. Cea mai mare scădere au înregistrat școlile confesionale din eparhiile Pakraț, Gornji Karlovac și Buda.

În eparhiile bănățene sârbe Vârșeț și Timișoara numărul școlilor confesionale a variat în timp, după cum arată datele din tabelul de mai jos¹⁶⁰⁴:

Numărul școlilor elementare în anii:

<i>Eparhia</i>	<i>Anii</i>	<i>Număr școli confesionale</i>
Vârșeț	1864	9
	1869	19
	1872	
	1898	13
	1901	14
Timișoara	1864	74
	1869	66
	1871/2	77
	1888	153
	1896/1897	184
	1900/1901	78
	1904/1905	81
1910/1911	80	

¹⁶⁰⁰ *Uredba* 1872, p.344.

¹⁶⁰¹ Nešković, *Istorija škola* p.148.

¹⁶⁰² *Izveštaj 1890-1901*, p.56.

¹⁶⁰³ Vladimir Radašin, *op.cit.*, p.166.

¹⁶⁰⁴ La realizarea tabelului s-au folosit date din următoarele lucrări: *Ș.L.B* nr.1, 1865; *N.Ș.Z* nr.3, 1875; *Izveštaj 1890-1901* R.E.U.T 1906-1908, p.248; Idem. 1909-1912 p.250; Mata Kosovac, *Šematizam* 1905; Dobrivoj Nikolić, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1941, p.295.

În ce privește școlile de repetiție, la sfârșitul anului școlar 1908/1909, în toată mitropolia Karlovițului au funcționat 219 școli. În același an, în eparhiile bănățene sârbe¹⁶⁰⁵ Vârșeț și Timișoara, situația era următoarea:

Eparhia	Nr. școli de repetiție			
	Băieți	Fete	Mixte	Total
Vârșeț	3	3	11	17
Timișoara	26	26	49	101

Dispoziția școlară pentru școlile de fete de grad superior din 1872 a făcut posibilă deschiderea unui nou tip de școală (pe lângă tipurile de școli existente-elementare, de repetiție, pedagogice, gimnazii și seminar teologic): cea de fete de grad superior. Asemenea școli au fost deschise la Pančevo și Novi Sad. Durata de școlarizare în acestea era de 4 ani¹⁶⁰⁶. Ambele școli și-au început activitatea în anul școlar 1874-1875. Tot în acel an s-a hotărât deschiderea unei școli de fete și la Sombor¹⁶⁰⁷, unde durata de școlarizare mai întâi a fost stabilită inițial la 3 ani și din anul 1880 la 4 ani de studiu.

După intrarea în vigoare a dispoziției școlare referitoare la școlile de fete, mai multe obști bisericesti și-au exprimat dorința de a deschide asemenea școli, făcând totodată și demersuri în acest sens. Toate aceste demersuri s-au soldat cu eșec¹⁶⁰⁸.

După Dispoziția școlară din 1872, trebuiau să existe în cuprinsul mitropoliei Karlovițului 3 școli pedagogice. Pe lângă cea de la Sombor care exista, mai trebuiau deschise încă două: la Pakrac și Gornji Karlovac. În momentul intrării în vigoare a noii dispoziții școlare, în școala pedagogică din Sombor, durata școlarizării era de 3 ani. Din anul 1893/1894, această durată a fost prelungită la 4 ani. Tot în acel an s-a deschis o secție paralelă separată pentru școlarizarea fetelor. În această școală s-au pregătit majoritatea învățătorilor din Banat. Conform unei statistici, între anii 1878/1879-1918/1919 școala pedagogică din Sombor a fost absolvită de 1600 de învățători din întreg cuprinsul Mitropoliei Karlovițului¹⁶⁰⁹.

Celelalte două școli pedagogice, cea din Pakrac și Gornji Karlovac, au fost înființate pe baza Dispoziției școlare din 1872. Fiind situate în Croația (în Regatul Tripartit al Croației, Sloveniei și Dalmației), ele au intrat și sub incidența legilor din această entitate

¹⁶⁰⁵ Vladimir Radašin, *op. cit.*, p.153.

¹⁶⁰⁶ Čurić, *Devojačke Škole*, p.21-22.

¹⁶⁰⁷ *Ibidem* p.19.

¹⁶⁰⁸ Obștile bisericesti care au cerut înființarea unor asemenea școli au fost: Zemun, Sremska Mitrovica, Vrșac, Irig, Sremski Karlovci, Kikinda (după Čurić, *Devojačke Škole*, p.20-21).

¹⁶⁰⁹ Vladeta Tešić, *Škola i nastava*, in *Istorija Srpskog Narodna vol. VI/2*, Beograd, 1994, p.547.

politică. Astfel în anul 1874, prin schimbarea legislației școlare croate, ele au fost declarate școli private¹⁶¹⁰.

Școala pedagogică din Pakrac a fost închisă în anul 1878, ca urmare a evenimentelor politice din Austro-Ungaria (răscoala din Bosnia și Herțegovina dintre anii 1875-1878). A fost redeschisă abia în anul 1894, când i s-a mărit și durata de școlarizare de la 3 la 4 ani. În această școală din acel an au putut fi primiți doar băieți.

Școala pedagogică din Gornji Karlovac din școală mixtă a fost transformată în anul 1893 în școală pedagogică pentru fete.

În cursul anului 1879, când au fost întreprinse acțiunile de elaborare ale unei noi dispoziții școlare, s-a pus problema și înființării unor instituții de educație a preșcolarilor. Prima propunere în acest sens a venit din partea Consiliului școlar din Arhidieceza Karlovițului, care pe 31 august 1879 a înaintat Consiliului școlar mitropolitan observațiile și propunerile sale asupra Dispoziției școlare din 1872. Între propuneri se afla și cererea adresată Consiliului școlar mitropolitan ca acesta să stăruiască ca, în orașele mai mari și mai mici, să se înființeze „școli pentru preșcolari” și să facă demersurile necesare pentru pregătirea cadrelor din aceste instituții în școlile pedagogice¹⁶¹¹.

În 1891, Ministerul Cultelor și Învățământului a elaborat Legea 15 din 1891 care prin paragraful 4, prevedea obligativitatea preșcolarilor de a frecventa grădinițele. În spiritul aceluiași paragraf ministerul, prin Dispoziția nr.43672 din 24 septembrie 1891, cerea întocmirea unor evidențe cu copiii ce aveau vârsta cuprinsă între 3 și 6 ani și cerea ca aceștia să meargă la grădinițe. Prin aceeași dispoziție, ministerul a cerut autorităților bisericesti să îndrume preoțimea din subordine să colaboreze cu autoritățile politice locale în realizarea acestor evidențe¹⁶¹².

Prima grădiniță a fost deschisă la Sombor în anul 1885. În eparhiile bănățene sârbe în anul școlar 1908/1909 situația grădinițelor confesionale se prezenta după cum arată datele din tabelul de mai jos:

¹⁶¹⁰ *ASANUK Fond, Ș.S. nr.52/1876.*

¹⁶¹¹ *Idem, nr.215/1879.*

¹⁶¹² *APS-PC 1878-1902, p.139-140.*

Eparhia	Nr.grădinițe	Obștile bisericești	Nr.grădinițe	Anul înființării
Timișoara	5	Bečikerekul Mare	1	1891
		Kumane	1	1892
		Čiakova	1	1893
		Arad	1	1904
		Giala	1	1895
Vârșeț	6	Bavaniște	1	1894
		Vârșeț	1	1895
		Pančevo	3	1891, 1908, 1908 I II III
		Perlez	1	1891

Prin înființarea grădinițelor, rețeaua școlară s-a diversificat. S-au făcut încercări de diversificare a rețelei școlare și prin înființarea unor noi tipuri de școli: cele de specialitate. La Congresul național bisericesc din anul 1871 s-a luat hotărârea ca să se înființeze următoarele școli de specialitate: o școală economică la Velika Kikinda, o școală comercială la Zemun, o școală de meserii la Bečikerekul Mare și o școală de viticultură la Sremski Karlovci. Deși Congresul a hotărât ca obștilor amintite, în cazul că vor deschide asemenea școli, le va da ajutor din fondurile național bisericești¹⁶¹⁴, aceste școli nu au fost deschise.

De asemenea s-au făcut propuneri și pentru înființarea de școli speciale pentru cei handicapați fizic și psihic¹⁶¹⁵, dar și acestea au rămas fără rezultat.

8.2.2. Frecvența școlară.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX frecvența școlară s-a îmbunătățit în mod continuu, fapt ce se poate constata și din tabele comparative ale anexei nr. 4. La îmbunătățirea frecvenței școlare au contribuit în mare măsură prevederile legilor școlare adoptate în această perioadă, referitoare la acest lucru.

Rescriptul imperial din 1868 prevedea prin articolul 1 (secțiunea III) că „fiecare copil este dator să frecventeze școala”, iar datoria de a frecventa școala începea „de la vârsta de 7 ani și se încheia la 12 ani” (articolul 2)¹⁶¹⁶.

¹⁶¹³ La realizarea tabelului s-au folosit date din următoarele lucrări: Vladimir Radašin, *op.cit.* p.153; *R.E.U.T 1906-1908* p.248; *Idem. 1909-1912* p.250; Dimitrije Janković, *Šematizam*, 1898.

¹⁶¹⁴ *ASANUK Fond Š.S. nr.142/1874*.

¹⁶¹⁵ Radivoj Popović, *O nastavi gluvo-nemih*, N.V., sv.1 god.1, Novi Sad, 1888, p.15-22.

¹⁶¹⁶ *Reskript 1868*. p.16.

Atât Rescriptul din 1868 (prin articolul 35), cât și Legea ungară nr.38 din 1868 prevedeau măsuri coercitive împotriva părinților care nu-și trimit copiii la școală. Conform articolului 4 din Legea nr.38 din 1868, aceștia erau doar atenționați la prima abatere, iar dacă acest lucru se repeta, atunci li se aplicau amenzi: 50 de creițari după atenționare, a doua oară 1 florin, a treia oară 3 florini și a patra oară 4 florini¹⁶¹⁷. Dacă și după aplicarea sancțiunilor bănești copilul era în continuare reținut de la școală, atunci comitetul școlar propunea autorității comunale ca aceasta să-i acorde copilului un tutore. Banii încasați din amenzi trebuiau să fie vărsați în fondul școlar. Cauzele reținerii copiilor de la școală constau cel mai adesea în sărăcia părinților, care nu puteau asigura copilului hainele și rechizitele de școală, folosirea copiilor la muncile câmpului și la paza vitelor, îmbolnăvirea copiilor, înscrierea acestora după termenele prevăzute, neaplicarea promptă a sancțiunilor bănești datorită intereselor celor care trebuiau să aplice legea, de a nu se pune rău cu poporul ș.a.m.d. Cu toată reținerea celor abilitați de a aplica legea, după o statistică din eparhia Timișoara în anul școlar 1903/1904 au fost date părinților pentru reținerea copiilor de la școală: 4984 de atenționări, 598 de amenzi de câte 1 coroană și 412 amenzi de câte 2 coroane¹⁶¹⁸.

Dispoziția școlară din 1872 cuprindea prevederi asemănătoare împotriva părinților care nu-și trimiteau copiii la școală, sancțiunile bănești fiind identice cu cele din Legea 38 din 1868¹⁶¹⁹ (art.2).

Aceiași dispoziție prevedea că numai „în caz de mare nevoie”, copiii pot fi reținuți de la școală, în această situație părinții trebuiau să anunțe printr-un coleg al copilului învățătorul, dar ce se înțelegea prin „în caz de mare nevoie”, nu este clar precizat¹⁶²⁰. Aceiași dispoziție școlară din 1872 mai prevedea ca fiecare copil trebuia să vină la școală curat, spălat, pieptenat și la timp, cu un sfert de oră înaintea începerii lecțiilor¹⁶²¹.

Autoritățile școlare depuneau mari eforturi pentru îmbunătățirea frecvenței școlare. Pentru rezolvarea slabei frecvențe, Consiliul școlar mitropolitan a emis o dispoziție în anul 1874 care a prevăzut măsuri detaliate menite să îmbunătățească frecvența școlară. Prin dispoziția dată, învățătorii erau obligați să țină evidența frecvenței în scris și să expună motivele lipsei de la școală, pe care apoi să o prezinte directorului școlii în fiecare duminică. Acesta, de comun acord cu Comitetul școlar, trebuia să ia măsurile legale de sancționare. Cu aplicarea acestora erau însărcinați referenții școlari eparhiali¹⁶²².

¹⁶¹⁷ Țărcovnicu, *Contribuții* p.171.

¹⁶¹⁸ *R.E.U.T 1872-1905, II*, p.157; În anul școlar 1905-1906 tot în eparhia Timișoara s-au înregistrat 9036 atenționări. Amenzi aplicate: o coroană în 476 cazuri, 2 coroane în 50 cazuri, 3 coroane 1 caz, 8 coroane în 2 cazuri (după *R.E.U.T, 1906-1908* p.267).

¹⁶¹⁹ Explicația constă în aceea că Dispoziția școlară a fost elaborată în concordanță cu Legea 38 din 1868.

¹⁶²⁰ *Uredba*, 1872, p.341.

¹⁶²¹ *Ibidem*.

¹⁶²² ASANUK Fond, Ș.S nr.214/1874.

Din darea de seamă a Consiliului școlar eparhial Timișoara, nr III 293/163 din 1905, înaintată Consiliului Școlar mitropolitan, reiese că autoritatea școlară a eparhiei amintite a recomandat Comitetelor școlare locale ca, alături de aplicarea sancțiunilor, să se prevaleze de articolul 125 din Dispoziția școlară alineatul „b”, după care copiilor care din cauza sărăciei nu pot frecventa școala, să li se acorde ajutor de la obștea bisericească, de articolul 23 din Rescriptul imperial din 1868 alineatul (z), care prevedea ca obștea bisericească este datoare să se ocupe de necesitățile școlii și de prevederile articolului 40, alineatul „e”, după care Consiliul Parohial este dator să aibă grijă de săraci, văduve și bolnavi¹⁶²³. Pentru îmbunătățirea frecvenței școlare, obștile bisericești au făcut eforturi în a distribui atât manuale și rechizite școlare gratuite, cât și haine pentru elevii săraci.

8.2.3. Structura anului școlar

Legislația școlară în vigoare în perioada 1868-1918 conținea și referiri și la structura anului școlar.

Până la intrarea în vigoare a Legii 38 din 1868, structura anului școlar a fost stabilită prin intimatul ministerial nr.3341 din 5 martie 1855, respectiv prin ordinul ministerial din 17 decembrie 1861¹⁶²⁴. Pe baza acestor ordine anul școlar era împărțit în două semestre. Primul semestru începea la 1 octombrie și dura până la sfârșitul lui februarie. După susținerea examenului pentru primul semestru în martie, cel de-al doilea continua până în luna august, când se susțineau examenele pentru semestrul al doilea. Anul școlar, potrivit celor două ordine amintite, avea o durată de 10 luni. În cursul anului școlar, cursurile se țineau zilnic timp de 5 ore: 3 ore de dimineața și 2 ore după masa. Aceleași ordine mai prevedeau ca zile libere: la Crăciun 3 zile, la Paști 5 zile și la Rusalii 3 zile. Alături de aceste zile libere elevii, în funcție de zonă, mai aveau o zi liberă în afară de duminică și sărbători.

Rescriptul imperial din 1868, face referiri doar la vacanțele elevilor (articolul 38)¹⁶²⁵. Astfel, vacanța mare era prevăzută de la 18 august până la începutul lunii octombrie, iar vacanțele legate de marile praznice erau stabilite după cum urmează: la Crăciun 5 zile, la Paști 6 zile iar la Rusalii 3 zile. Deși nu se fac referiri la structura anului școlar, lesne se poate deduce că acesta avea o durată de 10 luni. Examenele se susțineau la sfârșitul anului în fața comisiei.

Deși Legea 38 din 1868 reducea durata anului școlar la 8 luni la sate și 9 luni la orașe, Dispoziția școlară din 1872 prin paragraful 32, prevedea ca durata anului școlar să fie tot de 10 luni. Același paragraf dădea posibilitatea Consiliului Eparhial Școlar, ca

¹⁶²³ R.E.U.T, 1872-1905, II, p.152.

¹⁶²⁴ Țărcovnicu, *Contribuții*, p.170.

¹⁶²⁵ *Reskript* 1868, p.19-20.

în comunitățile sătești care cu „sârguință se străduiesc”, să adauge încă două luni de vacanță, cu condiția ca elevii să frecventeze școala de duminică¹⁶²⁶.

Aceiași dispoziție prevedea ca numărul de ore să fie de 25 pe săptămână, iar în zilele stabilite a se ține școală câte 3 ore dimineața și 2 ore după masă (articolul 33)¹⁶²⁷.

În ce privește zilele de odihnă, articolul 36 stabilește ziua de joi, iar cele cu ocazia sărbătorilor după cum urmează: 4 zile la Crăciun, 8 zile de Paști și 3 zile la Rusalii. Tot în articolul 33 este prevăzut ca gimnastica militară și lucrările în grădina școlii să fie ținute în afara orelor de învățământ.

8.2.4. Baza materială

Pentru buna funcționare a învățământului trebuia asigurată o bază materială și un personal didactic corespunzător. Rescriptul din 1868, prin articolul 5, prevedea ca obștile să asigure din veniturile lor proprii resursele financiare pentru ridicarea școlii, precum și întreținerea acesteia și a învățătorului. Clădirile școlare, potrivit articolului 6, trebuiau să fie solide și corespunzătoare, să fie ridicate după planurile pe care autoritatea școlară le va pune la dispoziție. Se mai prevedea (articolul 8) ca reparațiile să se facă în timpul vacanțelor școlare, clădirile să fie asigurate contra incendiilor (art 9) și să fie dotate cu mobilierul și materialul didactic corespunzător (art 10)¹⁶²⁸.

Desigur că prevederile Rescriptului cu privire la asigurarea unei baze materiale nu au putut fi puse în aplicare în toate comunele din cauza sărăciei. Acest fapt a fost pus în evidență abia după intrarea în vigoare a Legii nr.38 din 1868, care acorda confesiunilor dreptul de a înființa și susține școli, dar în același timp le punea și o serie de condiții: să aibe clădiri și săli de clasă corespunzătoare; să aibă învățători calificați care să predea materiile prevăzute de lege; să dispună de materialul didactic corespunzător; numărul maxim de elevi pe care să-i învețe un învățător să fie de 80; elevii să frecventeze școala regulat, cel puțin 8 luni cei de la sate și cel puțin 9 luni cei de la orașe¹⁶²⁹. Legea mai cerea obștilor să asigure școlii un teren potrivit pentru gimnastică și 2 jugăre de pământ pentru grădină (care trebuia și îngrădită), precum și toate uneltele necesare pentru practica agricolă.

Inspectorii școlari de stat aveau obligația să inspecteze și să raporteze lipsurile constatate. În urma obiecțiilor acestora școlile se puteau închide.

Din acest considerent, Dispoziția școlară din 1872 conținea reglementări asemănătoare, unele chiar identice, cu prevederile legii 38 din 1868. Articolul 16 al Dispoziției școlare amintite prevedea că fiecare obște școlară este datoare să aibă pentru

¹⁶²⁶ *Uredba*, 1872, p.355-356.

¹⁶²⁷ *Ibidem* p.356.

¹⁶²⁸ *Reskript* 1868, p.17.

¹⁶²⁹ Țărcovnicu, *Contribuții*, p.166-167.

școală și pentru sănătatea copiilor clădire școlară corespunzătoare, cu număr de săli adecvat, curte pentru joacă, teren pentru gimnastică și pentru grădină. Articolul mai precizează că obștile care nu au clădiri și toate cele prevăzute în lege, în cel mai scurt timp, ori să zidească o nouă clădire, sau să o adapteze prin reparații pe cea existentă¹⁶³⁰. Articolul 27 al legii impune existența mobilierului și materialului didactic corespunzător, iar articolul 29 cere ca fiecare școală să aibă o bibliotecă școlară, ce va conține cărți propuse ori de adunările învățătoarești ori de organele școlare, care să servească atât învățătorilor cât și elevilor.

Pentru a preîntâmpina închiderea școlilor, Consiliul școlar mitropolitan a trimis în inspecție oameni din subordinea sa, care aveau sarcina de a inspecta școlile și de a constata lipsurile existente, pentru ca apoi pe baza acestora să ia măsurile necesare pentru înlăturarea lor. Astfel în anul 1872, Consiliul școlar mitropolitan l-a însărcinat pe Stevan. V. Popović referentul școlar al eparhiilor Bačka și Buda, să inspecteze școlile și activitatea acestora în fosta Graniță Militară.

După ce a inspectat 45 de școli, Stevan Popović a înaintat Consiliului școlar mitropolitan un raport scris în care, printre altele, scrie că școlile din fosta Graniță Militară (din eparhiile Bačka și Vârșeț) „pe de parte nu corespund cu ceea ce astăzi se cere de la o școală”¹⁶³¹. În același raport, el critică toate organele politice și pe cele școlare locale, care nu s-au implicat în rezolvarea problemelor. Descriind mobilierul și aspectul școlilor, Stevan Popović scrie că acestea sunt sărăcăcioase, băncile peste tot sunt foarte vechi și lungi în care stau câte 10 copii, iar inventarul școlar este compus din câte o iconă, câte un tablou al împăratului și o hartă zdrențuită. În toate școlile lipsește materialul didactic corespunzător, iar bibliotecile peste tot nu există¹⁶³². Dezbătând raportul, Consiliului școlar a prevăzut o serie de măsuri de înlăturare a lipsurilor, care bineînțeles n-au putut fi puse toate în aplicare.

În anul 1873 însuși referentul școlar principal Djordje Natoșević a fost trimis în inspecție, el inspectând școlile și activitatea acestora în Arhidieceză și Bazinul Dunării, pe linia Kamenica, Vukovar, Osijek. În raportul său, printre alte probleme în ce privește frecvența și procesul de învățământ, el a expus și lipsurile ce priveau baza materială a acestora, consemnând că școlile n-au material didactic, clădirile și sălile de clasă sunt „nepotrivite, înguste, întunecoase și pline de umezeală”. De asemenea Natoșević mai consemnează că în acel an mulți copii s-au îmbolnăvit de tifos, pojar și alte boli molipsitoare, fapt pentru care ele au fost închise¹⁶³³. Neputând să-și continue inspecția din cauză că școlile au fost închise, Natoșević s-a îndreptat spre Banat, unde a inspectat toate școlile elementare sârbe „de la Perlez până la Vârșeț și Kovin și înapoi”¹⁶³⁴. Despre

¹⁶³⁰ *Uredba*, 1872, p.344.

¹⁶³¹ ASANUK Fond Ș.S., nr.235/1874.

¹⁶³² *Ibidem*.

¹⁶³³ *Idem nr.213/1874*.

¹⁶³⁴ *Ibidem*.

școlile din Banat a consemnat că lipsurile sunt asemănătoare cu cele din Srem, dar într-o măsură mai mică. Referindu-se la clădirile școlare, Natoșević a consemnat că acestea „sunt frumoase, iar sălile de clasă mari și încăpătoare”¹⁶³⁵. Rezultatele școlare aici sunt mai bune decât în școlile vizitate anterior.

În anul 1880, referentul școlar principal George Natoșević a inspectat din nou școlile din Bačka și Banat. În raportul trimis Consiliului Școlar mitropolitan, Natoșević a consemnat că, în pofida faptului că s-au dat dispoziții și instrucțiuni, starea școlilor „nici măcar puțin nu s-a îndreptat”¹⁶³⁶. De data aceasta, remarca lui Natoșević se referea mai mult la activitatea școlară din școli, modul de predare, frecvență, plata învățătorilor ș.a.m.d și mai puțin la clădirile școlare și materialul didactic.

De teama de a nu fi închise școlile, autoritățile școlare autonome au depus eforturi uriașe. După cum reiese din documentele Eparhiei Timișoara, aceste eforturi s-au intensificat la începutul secolului trecut. Astfel, în perioada 1903-1905 s-au zidit 2 școli: la Șurian (A 1835/55 ex 1903) și Kečea (A 652, 682, 714 ex 1904) și s-a reparat școala și locuința învățătorului la Timișoara-Fabric A 2065/1500 ex 1904, s-a reparat școala la Knez (A 42/115 ex 1903)¹⁶³⁷.

În raportul Consiliului Școlar Eparhial Timișoara pe anul 1904-1905 se arăta că nu corespund normelor în vigoare școlile: (pentru fete) din: Tornja, Nădlak, Deska, Sanad, Monostor, Nagifala, Turska Kaniža, Ketfelj, Bočar, Tisa Higios, Tisa Sent Mikloș (pentru băieți) din Mehala, Becikerekul Mic, Pața, Gad, Gir, Tolvadia, Soka, Ivanda, Kraljevaț, Lukarevaț, Sân George Cameral, Novi Bečeje, Kanak, Čenej (și pentru băieți și fete) școala din Boka¹⁶³⁸.

Drept urmare a acestui fapt, acolo unde era în avantajul parohiilor, Consiliul Eparhial Timișoara între 1909-1911 a permis angajarea de împrumuturi pentru zidirea și reparația școlilor din următoarelor parohii ale eparhiei¹⁶³⁹:

¹⁶³⁵ *Ibidem*.

¹⁶³⁶ *Idem nr.283/1880*.

¹⁶³⁷ *R.E.U.T, 1872-1905, II, p.208-209*.

¹⁶³⁸ *Idem 1906-1908 p.257*.

¹⁶³⁹ *Idem 1909-1912 p.91-92*.

Nr	Obștea bisericească	Suma împrumutată în coroane	Pe câți ani	Nr. actului Consiliu Administrativ Eparhial	Scopul ridicării împrumutului
1	Sirig	4400	10	A 864/506 ex 1910	Cumpărarea unei case pentru a treia școală
2	Tisa Sent Mikloș	3000	5	A 2372/1910 A 133/1911	Zidirea unei clădiri școlare pentru fete
3	Pața	2600	nedeterminată	A 1631/1370 ex 1909	Zidirea școlii
4	Kraljevaț	3000	15	A 938/1910	Zidirea școlii
5	Kumane	10.000	10	A 1036/1017 ex 1909	Zidirea școlii
6	Cenej	20.000	25	A 902/1039/807 ex 1912	Zidirea școlii, a locuinței învățătorului și a două săli de clasă

În aceeași perioadă (1909-1912), Consiliul Eparhial a dat aprobări pentru cumpărarea de terenuri și case pentru școală, următoarelor obști bisericești¹⁶⁴⁰:

Nr. crt.	Parohia	Nr. Cons. Administrativ Eparhial	Obiectul	Prețul (coroane)
1	Srpski Krstur	A 101/zap.1909	½ casă pentru școală	4500
2	Saravale	A 1559/zap.1909	casă pentru școală	4060
3	Sirig	A 506/zap.1909	casă pentru școală	9010
4	Arač-Vranjevo	A 839/zap.1910	casă pentru școală	6400

Grație acestor demersuri, în perioada 1905-1911 în Eparhia Timișoara s-a efectuat lucrări de zidire și reparații la clădirile școlare din următoarele obști bisericești¹⁶⁴¹:

¹⁶⁴⁰ *Ibidem* p.94-95.

¹⁶⁴¹ *Ibidem* p.96-99.

Nr. crt.	Obștea bisericească	Tipul lucrărilor efectuate	Anul	Costul lucrărilor (coroane)
1	Tomja	Sală de clasă	1905/6	2000
2	Becikerekul Mic	Sală de clasă	1905/6	2000
3	Boka	2 locuințe învățători și 2 săli de clasă	1905/6	12000
4	Bočar	1 locuință învățător și 2 săli de clasă	1905/6	8000
5	Vranjevo	1 locuință învățător și o sală de clasă	1905/6	11000
6	Gad	1 locuință învățător și o sală de clasă	1905/6	6000
7	Kumane	2 clădiri școlare	1909	24000
8	Aradaț	Reparația școlii	1909	1445
9	Vașahid	Zidirea școlii	1909	10600
10	Sânmartin Sârbesc	Zidirea școlii	1908	10200
11	Oroslaş	Modificări la clădirea școlii	1908	2928
12	Lukarevaț	Zidirea școlii	1909	3600
13	Sân George-Kameral	Zidirea școlii	1910	4400
14	Krahevaț	Zidirea școlii	1910	3671
15	Nagifala	Zidirea școlii	1911	8295
16	Arač-Vranjevo	Zidirea școlii	1908	20000
17	Cenad	Reparația școlii	1911	3194
18	Mehala-Timișoara	Zidirea școlii	1911	13835
19	Padej	Reparația școlii	1911	5950
20	Turski Bečeaj	Zidirea școlii	1911	13200
21	Cenei	Zidirea școlii și locuința învățătorului	1911	22950

La ridicarea și reparația școlilor din Eparhia Timișoara, cât și la întreținerea acestora, au acordat ajutoare atât Consiliul Congresului din fondurile național bisericești, cât și Consiliul Eparhial din fondul eparhiei. În perioada 1906-1908, din partea Consiliului Congresului au primit ajutoare obștile: Tomja 600 coroane pentru întreținerea școlii, Bočar 500 de coroane pentru același scop, Paraț 2000 de coroane pentru zidirea școlii¹⁶⁴². Tot în aceeași perioadă, au primit ajutoare în același scop de la fondul eparhial obștile: Becikerekul Mic 100 coroane pentru zidirea școlii, Gir 26, 67 coroane pentru material didactic, Bočar 200 coroane pentru întreținerea școlii, tot pentru întreținere: obștile Parac (300 coroane), Stančevo (300 coroane), Tolvadia (300 coroane), Foieni (300 coroane), Gir (272 coroane), Sân George-Kameral (120 coroane), Becikerekul

Mic (100 coroane) și pentru procurarea de material didactic: Parca (60 coroane), Crna Bara (40 coroane), Gir (40 coroane) pe anul 1908¹⁶⁴³.

Pe lângă ajutoarele amintite, obștile școlare din eparhia Timișoara au fost ajutate de persoane fizice și juridice care au donat școlilor case, terenuri și bani. În categoria persoanelor fizice, amintim aici pe Aleksandar Krajnic care a donat în anul 1907 școlii din Fabrik 400 de coroane, Iova Stoicov din Djala care a donat școlii din localitate o casă și 1280 stânjeni teren, iar soții Hristifor și Femka Vuić din Srpski Krstur un teren și o casă pentru școala din comună¹⁶⁴⁴. Dintre persoanele juridice, se remarcă prin ajutorul lor: mănăstirea Bezdin cu o donație de 6000 de coroane pentru zidirea școlii din Monoștor și o alta de 5595 de coroane pentru întreținerea școlii din „pernjavor“-ul Munar, în perioada 1906-1908, și mănăstirea Sfântul Gheorghe cu o donație de 3000 de coroane pentru școala din „pernjavor“-ul ei în aceeași perioadă¹⁶⁴⁵.

Deși eparhia Vârșetului (care cuprindea și o parte din fosta Graniță Militară), stătea mai bine la capitolul clădirilor școlare decât eparhia Timișoarei, și aici s-au depus eforturi consistente în aceeași privință. Ca urmare a acestui fapt, în perioada 1890-1918, noi clădiri școlare au fost ridicate în obștile: Vračev Gai (s-a cumpărat o clădire în 1890), Deliblat (două clădiri zidite în 1905), Socol (clădire zidită în 1902), Pojejena Sârbă (o clădire zidită în 1896), Moldova Veche (a doua școală zidită în 1901), Velika Marghita (zidită în 1883), Vlajkovac (1905), Vârșeț (grădiniță zidită în 1895), Dežan (1905), Denta (1904), Zagajica (a doua clădire în 1904), Jabuka (1905 reparată), Kajtasovo (zidită în 1896), Mali Gai (1904), Mali Žam (1877), Orešac (1904), Pavliš (trei clădiri zidite 1870, 1892, 1902), Parta (1895), Podporanji (1899), Samoș (o clădire zidită în 1905), Uljma (două clădiri zidite 1886 și 1902), Bavaniște (grădiniță zidită în 1899), Baranda (a doua clădire zidită în 1892), Botoș (a doua clădire reparată 1844), Omolica (a doua și a treia clădire zidite 1894 și 1907), Pančevo (școala de fete de grad superior zidită 1864 și reparată în 1875 și 1891, grădiniță zidită în 1899), Perlez (grădiniță cumpărată și reparată în 1892), Pločica (două clădiri zidite 1897), Farkaždin (zidită în 1898), Čenta (două clădiri zidite în 1892)¹⁶⁴⁶. Dintre școlile ale căror clădiri nu corespundeau normelor în vigoare, este amintită doar una, cea de la Ostrovo¹⁶⁴⁷.

Situația materială precară a populației și implicit a școlilor n-a permis dotarea acestora cu materialul didactic necesar, deși obștile au făcut eforturi în acest sens. Astfel după cum reiese din raportul Consiliului Școlar eparhial Timișoara pe anul 1904-1905,

¹⁶⁴² *Idem* 1906-1908 p.182-183.

¹⁶⁴³ *Ibidem* p.185-186.

¹⁶⁴⁴ *Ibidem* p.187.

¹⁶⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁴⁶ Kosovac, *Šematizam*, 1905, p.557-654.

¹⁶⁴⁷ *Ibidem* p.636.

din toată eparhia au cheltuit pentru manuale, cărți și îmbrăcăminte a copiilor săraci numai obștile: Velika Kikinda 150 coroane pentru bibliotecă, 235,54 coroane pentru manuale elevilor săraci; Karlovo pe îmbrăcăminte elevilor săraci 132 coroane; Vranjevo 359 coroane pentru îmbrăcăminte; Vașahid 160 coroane pentru material didactic și Kumane 150 de coroane pentru îmbrăcăminte¹⁶⁴⁸.

Cum erau dotate școlile confesionale sârbe din Banat se vede măcar și parțial din raportul Consiliului școlar mitropolitan înaintat Congresului național bisericesc pentru anul școlar 1908/1909. Astfel în cele 17 școli confesionale câte număra eparhia Vârșetului, existau doar 4 biblioteci: 2 pentru învățători și 2 pentru elevi, iar din cele 104 câte număra eparhia Timișorii, existau doar 32 de biblioteci; 13 pentru învățători și 19 pentru elevi¹⁶⁴⁹.

La fel, se prezenta și situația în ce privește școlile care au asigurat materialul didactic pentru lucrul manual al fetelor: în eparhia Vârșetului doar 5 școli din 17, iar în eparhia Timișorii doar 40 din 104¹⁶⁵⁰. În ce privește grădinile școlare pentru agricultură, acestea erau în număr de 10 în eparhia Timișorii și doar una singură în eparhia Vârșetului¹⁶⁵¹.

În același raport al Consiliului școlar mitropolitan înaintat Congresului se mai arată că s-au distribuit manuale și rechizite școlare gratuite doar în 3 școli din eparhia Vârșetului și în 16 școli din eparhia Timișorii¹⁶⁵². De aici se vede că preocuparea organelor școlare autonome în acest sens a existat înainte de emiterea legii Ministerului Învățământului ungar nr.XLVI din anul 1908, ce preconiza învățământ gratuit în școlile confesionale. Această lege avea la prima vedere un caracter foarte progresist, dar reclama și mai mari resurse financiare. Substratul ei era de a pune școlile confesionale într-o mai mare dificultate.

Toate acestea arată că situația materială a școlilor sârbe din Austro-Ungaria la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX era foarte grea. În acel timp, Austro-Ungaria percepea cea mai mare taxă școlară din toate țările Europei. Poporul sârb plătea două taxe: una autorităților de stat și una pentru întreținerea școlilor sale. Acest fapt, coroborat cu exploatarea economică la care era supus, l-a sărăcit și mai mult. În această situație, tot mai multe școli sârbe au fost nevoite să apeleze la ajutorul material al statului și astfel să cadă sub influența acestuia. Numai astfel se poate explica scăderea drastică a numărului de școli, după cum am prezentat mai înainte, de la 459, câte au fost în anul 1901 pe întreaga mitropolie, la numai 258 în anul școlar 1908/1909. Prin legile sale școlare cu substrat reacționar, statul ungar nu a urmărit, așa cum pare la

¹⁶⁴⁸ R.E.U.T 1906-1908 p.257; acordarea de îmbrăcăminte copiilor săraci avea drept scop îmbunătățirea frecvenței școlare a acestora.

¹⁶⁴⁹ *Izveštaj 1907-1909*, p.47.

¹⁶⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁶⁵¹ *Ibidem*.

prima vedere, dezvoltarea învățământului naționalităților din imperiu, ci deznaționalizarea acestora.

8.2.5. Organele de conducere școlare

Revenirea la constituționalitate, după căderea absolutismului lui Bach în anul 1860, a produs schimbări importante în conducerea sistemului școlar din Austria. Prin desființarea Voivodinei Sârbe și a Banatului Timișan, din anul 1861, școlile sârbe din Ungaria au revenit sub conducerea Consiliului Locumtenențial din Budapesta, care a îndeplinit funcția de conducere și control la cel mai înalt nivel, pentru toate școlile sârbe din Ungaria până în anul 1867, când a fost înființat Ministerul Cultelor și Învățământului ungar.

Rescriptul imperial din 10 august 1868 a instituit în partea a 3-a Consiliul mitropolitan bisericesc și școlar, care era împărțit în două secțiuni: Apelatoriul mitropolitan, care avea în competența sa problemele duhovnicești ale Bisericii și preoțimii, și Consiliul administrativ școlar bisericesc, care avea în competență toate treburile bisericești și școlare. Consiliul administrativ exercita controlul și conducerea asupra școlilor elementare și medii sârbe, organiza temporar, prin referentul școlar principal, inspecția școlilor, lua cunoștință de numirea învățătorilor în școlile elementare sau formula obiecții împotriva numirii acestora¹⁶⁵³.

În competența sa mai intrau: numirea învățătorilor în școlile principale și a profesorilor în preparandii, eliberarea din funcție a acestora, emitea aprobări pentru ridicarea de noi școli, aproba candidații pentru examenul de admitere în preparandii, aproba acordarea burselor școlare, făcea propuneri guvernului pentru aprobarea de manuale școlare, se îngrijea de respectarea tuturor regulamentelor școlare și în fiecare an, prin intermediul unei publicații, informa poporul despre starea și progresul înregistrat în școlile sârbe¹⁶⁵⁴.

Consiliul mitropolitan bisericesc și școlar era compus din: mitropolitul patriarh, doi reprezentanți bisericești (din care unul era episcop, iar al doilea referent în problemele administrativ bisericești) un referent școlar principal, un avocat, doi membri de onoare din rândul mirenilor și un secretar¹⁶⁵⁵.

În teritoriu, la nivel de eparhie, Consiliul administrativ bisericesc și școlar mitropolitan avea drept corespondent secțiunea a doua a Consistoriului eparhial, care avea componența asemănătoare celui central, fiind compus din: episcopul diecezan, un referent din prima secțiune a Consistoriului, un inspector (referent) școlar eparhial, doi membri de onoare mireni, din fiscalul și din secretarul primei secțiuni¹⁶⁵⁶.

¹⁶⁵² *Ibidem* p.48.

¹⁶⁵³ Žarko Miladinović, *Tumač*, p. 180.

¹⁶⁵⁴ *Ibidem* p.180-181.

¹⁶⁵⁵ *Ibidem* p.179.

¹⁶⁵⁶ *Reskript* p.25-26.

La nivel de parohie, organul de conducere al școlilor era Consiliul parohial, ai cărui membri erau, pe lângă preotul paroh, directorul școlii și un membru desemnat pentru probleme școlare¹⁶⁵⁷.

Întrucât Rescriptul din 1868 nu a avut putere de lege deplină, datorită intrării în vigoare a legii ungare nr.38 din 1868, Congresul național bisericesc din 1870 a dezbătut problema noii organizări a conducerii autonome școlare.

Hotărârile Congresului din 1870 au fost materializate abia pe 29 mai 1871, când guvernul ungar a ratificat două documente importante, care se refereau la problema conducerii și a controlului școlilor sârbe. Aceste două documente erau: *Organizarea temporară a eparhiilor și Organizarea Consiliului mitropolitan național bisericesc și școlar*¹⁶⁵⁸.

În scrisoarea de însoțire a celor două documente, ministrul învățământului ungar dr. Teodor Pauler a specificat că exercitarea conducerii și controlului organelor școlare se face numai în concordanță cu prevederile legii 38 din 1868. Controlul suprem revine statului, care și-a reținut dreptul de a confirma organele de control școlare autonome: al referentului școlar principal care va fi confirmat de împărat, iar referenții eparhiali, de către guvernul maghiar¹⁶⁵⁹.

Potrivit primului document, *Organizarea temporară a eparhiilor*, în paragraful XIX se prevede despărțirea conducerii bisericești la nivel de eparhie în trei componente: una spiritual judecătorească, numită Consistoriul eparhial, a doua administrativ-bisericească, numită Consiliul eparhial administrativ și a treia școlară, numită Consiliul eparhial școlar¹⁶⁶⁰.

Al doilea document, *Organizarea Consiliului mitropolitan național bisericesc și școlar*, avea rolul de a organiza conducerea spiritual-judecătorească și conducerea național-școlară. Din aceste considerente, el a fost împărțit în două secțiuni: A. Consiliul mitropolitan bisericesc și B. Consiliul național școlar. Sfera de activitate a Consiliului național școlar coincidea cu sfera de activitate a celei de-a doua secțiuni a Consiliului mitropolitan bisericesc și școlar din Rescriptul imperial din 1868.

Ambele documente cu referire la Consiliul școlar, n-au avut mult timp viabilitate, pentru că unele din aceste referiri au fost schimbate de prevederile Dispoziției școlare din 1872 (articolele 136-144)¹⁶⁶¹.

De mare importanță în elaborarea dispozițiilor școlare l-a avut și documentul *Saborsko Ustrojstvo* (Organizarea Congresului), sancționat la 14 mai 1875, care pe baza articolului 19 conferea dreptul Congresului de a elabora statute și dispoziții privitoare

¹⁶⁵⁷ *Ibidem* p.22.

¹⁶⁵⁸ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.226-261.

¹⁶⁵⁹ *Ibidem* p.226.

¹⁶⁶⁰ *Ibidem* p.236.

¹⁶⁶¹ *Uredba*, 1872, p.394-396.

la organizarea școlilor și a altor instituții cu caracter educativ¹⁶⁶². Prevederile acestui articol au servit drept bază elaborării dispozițiilor școlare din 1872: Dispoziția școlară din 1872 pentru școlile naționale sârbe și Dispoziția școlară din 1872 pentru școlile de fete de grad superior.

După Dispoziția școlară din 1872 pentru școlile naționale sârbe, Consiliul Național școlar exercita conducerea și controlul asupra tuturor școlilor, asupra celor de fete de grad superior și a altor instituții educaționale, care beneficiau de ajutor din fondurile naționale (articolul 136)¹⁶⁶³. În componența Consiliului școlar intrau referentul școlar principal și alți 6 membri care erau aleși de Congres. Președintele Consiliului școlar mitropolitan era mitropolitul-patriarh, iar vicepreședintele era ales de membrii Consiliului. În prima sa componență, Consiliul național școlar era format din următorii membrii: Arsenije Stojković-mandatarul mitropoliei Karlovițului în calitate de președinte, Dr.Nika Maksimovici-în calitate de vicepreședinte, preotul Jovan Jovanović, Dr.Svetislav Kasapinović, Nikola Vukicević (directorul școlii pedagogice din Sombor) și Teofil Dimić în calitate de membri și Djordje Natošević în calitate de referent școlar principal¹⁶⁶⁴.

Controlul nemijlocit asupra tuturor școlilor era exercitat de referentul școlar principal, care era ales de Congres și confirmat de împărat. Membrii Consiliului Școlar își îndeplineau îndatoririle fără a fi remunerați (aveau dreptul doar la cheltuieli de transport și diurnă), în timp ce referentul școlar principal era plătit pentru munca sa. Toate cheltuielile Consiliului erau finanțate din fondul școlar clerical. Ședințele Consiliului erau convocate, când era cazul, la cererea președintelui sau la cererea a cel puțin 3 membrii. Consiliul național școlar s-a întrunit în prima sa ședință de lucru pe 6 septembrie 1871. În perioada 1871-1885, acesta s-a întâlnit în ședințe de lucru și a adoptat hotărâri după cum arată datele din tabelul de mai jos¹⁶⁶⁵:

Anii	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881
Nr. ședințe	2	2	-	2	4	3	3	4	3	5	4
Nr. hotărâri	89	200	-	329	218	236	121	114	99	201	160

După paragraful nr. 142 al Dispoziției școlare din 1872 în competența Consiliului Școlar intrau următoarele atribuții pentru școlile naționale: exercitarea controlului asupra școlilor de toate gradele (afară de gimnazii) în ce privește învățământul și educația, punerea în funcție, mutarea, eliberarea din funcție și pensionarea învățătorilor în concordanță cu prevederile legii școlare din 1872; eliberarea de aprobări în ce privește reparația și zidirea clădirilor școlare, precum și aprobarea planurilor în acest scop;

¹⁶⁶² Žarko Miladinović, *Tumač*, p.326.

¹⁶⁶³ *Uredba*, 1872, p.394.

¹⁶⁶⁴ *Ș.L.K., an.36 nr.11/1906*, p.537.

¹⁶⁶⁵ *Ibidem*, p.537, 553 și 554.

exercitarea controlului asupra averii școlare și manipularea acesteia; elaborarea planului și o programă de învățământ; stăruia în elaborarea manualelor școlare precum și în aprobarea acestora; se îngrijea de asigurarea mijloacelor necesare desfășurării procesului de învățământ; controla repartizarea bursei; verifica activitatea referentului școlar principal; emiterea de dispoziții ce reglementau relațiile interioare și exterioare ale școlilor; trimiterea de rapoarte anuale Congresului despre starea tuturor școlilor aflate sub competența sa; întocmirea antecalculului bugetar și înaintarea acestuia Congresului¹⁶⁶⁶.

Consiliul Școlar și referentul școlar principal erau răspunzători în fața congresului pentru activitatea lor. Consiliul școlar național sau mitropolitan era ultima instanță superioară în problemele școlilor sârbe și împotriva hotărârilor acestuia nu se puteau trimite jalbe sau sesizări ministerului ungar al învățământului.

Prevederile referitoare la Consiliul școlar din Dispoziția școlară din 1872 au fost în vigoare până la destrămarea monarhiei Austro-Ungare.

Componenta Consiliului Școlar mitropolitan nu s-a schimbat mult în decursul timpului. Schimbările survineau doar în cazul decesului unora din membri, sau în cazul că aceștia erau numiți în alte funcții. Unii membri precum Vukičević, Maksimović și Dimić, aleși în primul consiliu, și-au desfășurat activitatea în această calitate până la începutul secolului XX.

În conformitate cu Dispoziția școlară din 1872, școlile erau împărțite din punct de vedere administrativ în: 1 cercurile școlare (în care intrau toate obștile școlare-bisericești dintr-o eparhie); 2 școlile districtuale (în care intrau obștile școlare dintr-un protopopiat); 3 obștile școlare (alcătuit din una sau mai multe școli dintr-o parohie).

Conducerea și controlul școlilor din cercul școlar era efectuată de Consiliul eparhial școlar, iar în obștea școlară de comitetul școlar (articolele 117-122). Consiliul eparhial era compus din 15 membri: un referent școlar eparhial, 2 preoți, 2 învățători și 10 membri mireni (art.129).

Eparhiile sârbe bănățene Vârșeț și Timișoara au avut referenți școlari eparhiali comuni. Astfel din anul 1875 și până în anul 1912, când a fost desființată autonomia școlară, această funcție a fost îndeplinită pentru ambele eparhii de următorii referenți școlari eparhiali: Dimitrije Dolga (titular 1875-1876), Jovan Popović (temporar 1896-1898), Veljko Petrović (temporar 1898-1899), Milan Mandrović (temporar 1899), Djordje Popović (titular 1899-1904), Ljubomir Ljotić (temporar 1904-1909), Hristifor Svirčević (titular 1909-1912)¹⁶⁶⁷.

Rolul referenților eparhiali în activitatea de conducere și control era destul de însemnată, dacă se are în vedere că erau specialiști consacrați în problemele școlare și că aveau posibilitatea nemijlocită să influențeze în mod pozitiv desfășurarea procesului

¹⁶⁶⁶ *Ibidem* p.395-396.

¹⁶⁶⁷ *R.E.U.T 1872-1905, I; Idem. II; Idem. 1906-1908; Idem. 1909-1912; Vladimir Radašin op.cit. p.159-167.*

de învățământ. Cu toate acestea, activitatea lor nu a fost mulțumitoare din multe puncte de vedere. Una din nemulțumirile Consiliului școlar în ce privește activitatea referenților, era aceea că nu se efectuau inspecțiile anuale și nici nu se trimiteau Consiliului rapoartele pe care erau obligați să le trimită. Lipsurile înregistrate la acest capitol se pot vedea și din tabelul de mai jos, care cuprinde numărul de inspecții efectuate de referenții școlari în anul școlar 1908/1909, în eparhiile Vârșeț și Timișoara¹⁶⁶⁸:

Eparhia	Nr Școli	Inspecții efectuate de către:			
		Referentul școlar principal	Referentul școlar eparhial	Inspectori de stat	Alte persoane
Vârșeț	17	-	10	7	12
Timișoara	104	-	36	70	69

Situația din celelalte eparhii din mitropolia Karlovițului pe tema inspecțiilor era asemănătoare cu cea din eparhiile prezentate mai sus și, peste tot, se poate constata o activitate mai intensă a inspectorilor școlari de stat, decât a inspectorilor eparhiali. Mai mult de atât, se constată o activitate mai intensă și a altor organe de stat în inspectarea școlilor. Acestea din urmă, nu de puține ori și-au depășit atribuțiile în ce privește atât inspectarea școlilor, cât și în amestecul nejustificat în problemele școlilor confesionale¹⁶⁶⁹.

Cauza principală în ineficiența activității referenților școlari eparhiali consta, așa cum se arată într-un raport al Consiliului Eparhial Școlar Timișoara din 17 februarie 1900, într-o mare împovărare a acestora cu treburi administrative și rezolvarea acestora, în detrimentul verificării școlilor¹⁶⁷⁰. Pentru înlăturarea acestor probleme, Consiliul Eparhial Școlar Timișoara a propus Consiliului Școlar mitropolitan, ca alături de referentul eparhial, să mai fie pusă o persoană care să-l ajute în munca sa¹⁶⁷¹. Această doleanță n-a fost însă aprobată de Consiliul Congresului.

Pe lângă numeroasele probleme cărora trebuia să le facă față, Consiliul Școlar mitropolitan a fost deseori ținta mai multor atacuri venite din partea unor reprezentanți ai partidelor politice. Asemenea atacuri au luat amploare în cursul anului 1902, în timpul desfășurării Congresului național bisericesc, când rolul conducător în organele autonome a fost preluat de reprezentanții Partidului Radical. Aceștia au criticat aspru activitatea

¹⁶⁶⁸ *Izveštaj 1907-1909*, p.49.

¹⁶⁶⁹ Asemenea imixtiuni au fost consemnate și în raportul de activitate a Consiliului Școlar Eparhial Timișoara pe anii 1906-1908, unde se arată că organele eparhiale au înaintat o plângere împotriva secretarului primăriei din Herneakovo și Kralijevec care „a inspectat școala fără a avea competența aceasta, i-a chestionat pe copii și și-a notat lipsurile constatate într-un carnețel”. De asemenea Consiliul eparhial a înaintat o plângere și împotriva secretarului din Lukarevac care „împreună cu o femeie a intrat în școală și a deranjat-o pe învățătoare să-și țină orele”. Consiliul eparhial școlar a înaintat un protest și împotriva cererii Consiliului de conducere al județului Cenad, potrivit căreia „copii ortodocși care până la 1 octombrie nu se înscriu în școlile confesionale, să fie înscriși în școlile de stat” (după *R.E. U.T 1906-1908* p.243).

¹⁶⁷⁰ ASANUK Fond Ș.S. nr.197/1900.

¹⁶⁷¹ *Ibidem*.

organelor autonome de până atunci și le-au considerat ca principale vinovate pentru starea școlilor sârbe. În ideea de a îmbunătăți situația, la ședința din 18 iunie 1902, s-a hotărât crearea așa numitei Anchete școlare de specialitate, care trebuia să constituie un organ de specialitate având rolul de a consilia Consiliul Școlar mitropolitan pe probleme școlare, mai ales în cele de ordin didactico-metodic¹⁶⁷². Inițiatorul acestui proiect a fost învățătorul Dušan Stoișić din Senta, membru în congres și membru al Partidului Radical. El a primit sarcina de a elabora componența și structura noului organ.

Congresul l-a ales pe Dušan Stoișić ca membru al Consiliului Școlar mitropolitan care, în anul 1903, l-a numit ca referent școlar principal temporar, funcție ce a deținut-o până în anul 1904.

Ancheta școlară s-a constituit ca organ consultativ al Consiliului Școlar mitropolitan pe 12 august 1904¹⁶⁷³. Din acel moment aceasta și-a început activitatea și ca o primă condiție ce trebuia îndeplinită, era aceea de a se asigura o bibliotecă cu cărți și reviste de specialitate. Pentru realizarea acestei prime condiții Consiliul Congresului a aprobat 1000 de coroane¹⁶⁷⁴.

Membrii Anchetei școlare, în calitatea lor de organ consultativ, au preluat și formulat propuneri menite să îmbunătățească procesul de învățământ. O asemenea propunere era ca materiile cu conținut religios să fie predate în școală de către preoți și nu de învățători ca până atunci¹⁶⁷⁵. S-a mai propus formarea unei comisii autonome pentru susținerea examenelor de calificare a învățătorilor. Membrii Anchetei aveau un rol important în elaborarea manualelor, deoarece ei erau cei care primeau manualele ce urmau a fi publicate, le verificau, își formulau obiecțiile și observațiile, după care le înaintau Consiliului Școlar mitropolitan spre aprobare, fiind într-un fel recenzenți ai acestora.

Un rol foarte important în transpunerea în practică a prevederilor legislației școlare privind dezvoltarea învățământului din teritoriu l-au avut organele de conducere școlare locale. De activitatea acestora depindea, în ultima instanță, realizarea obiectivelor prevăzute în legislația școlară.

Rescriptul din 1868 prevedea pentru rezolvarea treburilor bisericesti și școlare ca în fiecare parohie să existe două organe: Adunarea parohială și Comitetul Parohial.

¹⁶⁷² *Idem nr.307/1902.*

¹⁶⁷³ Membrii Anchetei școlare în momentul constituirii au fost: referentul școlar principal Djordje Popović (proaspăt ales în funcție) în calitate de președinte, doi referenți școlari eparhiali Mita Djordjević și Mita Klicin, Alexandar Jorgović și Ljubomir Ljotić (secretari); Nikola Šumonja profesor la preparandia din Pakrac, Jovan Blagojević învățător la Școala de fete din Sombor, Sava Teodorović directorul școlii din Zemun, Svetozar Brašovan învățător din Vršac, Djordje Mihajlović învățător din Novi Sad și Pavle Terzin profesor la preparandia din Sombor. Locul întrunirilor a fost stabilit la Sremski Karlovci (după ASANUK Fond Ș.S nr.543/1904).

¹⁶⁷⁴ ASANUK Fond Ș.S nr.434/1905.

¹⁶⁷⁵ *Idem nr.651/1905.*

Adunarea parohială reprezenta parohia și era împuternicită să încheie contracte cu persoanele fizice și juridice și să controleze Comitetul Parohial. Comitetul Parohial era organul executiv care reprezenta parohia în relațiile externe ale acesteia¹⁶⁷⁶ (articolul 10).

După același Rescript, în sfera de activitate a Adunării parohiale, printre altele, intrau și următoarele competențe referitoare la activitatea școlară: punerea în funcție a învățătorilor, stabilirea salariilor învățătorilor și a personalului ajutat, stabilirea contribuției bănești și a împrumuturilor pentru necesitățile școlare, dreptul de a dispune de fondurile școlare în scopul rezolvării problemelor școlare, dreptul de a verifica evidența financiară a Comitetului Parohial și adoptarea statutului propriu în granițele legilor și al dispozițiilor legale.

Prin articolul 34, secțiunea I a Rescriptului, s-a stabilit componența Comitetului Parohial după cum urmează: un președinte, un vicepreședinte și (în funcție de mărimea parohiei) de la 8 la 24 membri. Între ei nu intra preotul sau preoții, pentru că aceștia erau membrii “de facto” ai Comitetului datorită funcției deținute. Membrii comitetului se alegeau pe o perioadă de 6 ani. La fiecare 3 ani se făcea o primenire a unei jumătăți a membrilor Comitetului. Membrii acelei jumătăți care trebuia să părăsească Comitetul parohial era hotărâtă prin tragere la sorți¹⁶⁷⁷. (art.38)

De competențele Comitetului parohial mai țineau și următoarele: să realizeze hotărârile Adunării Parohiale și a dispozițiilor școlare, să ajute poporul în menținerea ordinii bisericești și morale, să se îngrijească de clădirile școlare ca acestea „să fie curate și în bună stare”, să angajeze, să controleze și să concedieze îngrijitorii școlari, să administreze, să păzească și să „înmulțească” averea școlii, să încheie contracte pentru zidirea sau reparația școlii sau a altor clădiri ale acesteia, precum și pentru alte necesități școlare, să verifice evidența financiară pe anul ce a trecut precum și antecalculul pe anul următor, să înlăture obiceiurile, „imorale și costisitoare” de la nunți și pomeni, să pregătească documentele necesare pentru candidatura învățătorilor și să aleagă pe 6 ani directorul și celelalte organe școlare¹⁶⁷⁸.

Odată aleși, directorul și acel membru al Comitetului însărcinat cu problemele școlare trebuiau confirmați de Consistoriul eparhial. Acesta avea puterea de a desființa Comitetul Parohial numai în cazurile în care acesta nu-și îndeplinea îndatoririle sau își depășea competențele (atribuțiile).

Rescriptul, prin articolul 20, mai stabilea ca fiecare loc vacant de învățător trebuia făcut cunoscut organelor școlare superioare și, pe lângă aceasta, conducerea școlară locală era obligată ca pe calea unei publicații să organizeze concurs pentru ocuparea

¹⁶⁷⁶ Reskript 1868 p.8.

¹⁶⁷⁷ *Ibidem* p.12.

¹⁶⁷⁸ *Ibidem* p.12-13.

postului, într-un interval de patru săptămâni de la vacantarea postului¹⁶⁷⁹. Cererile pentru ocuparea postului erau trimise Adunării parohiale. Alegerea învățătorului trebuia făcută în cel mult 14 zile, iar rezultatul trebuia comunicat organelor superioare. În cazul că acestea nu aveau de făcut nici o obiecție, Adunarea parohială elibera învățătorului decretul de numire și informa din nou organele școlare de prim rang despre acest lucru.

Rescriptul mai preciza că nici o parohie nu putea înlătura un învățător aflat în slujbă (articolul 24), fără a face în prealabil o plângere împotriva acestuia organelor superioare. Abia în urma anchetei întreprinse de acestea învățătorul putea fi înlăturat din slujbă¹⁶⁸⁰.

În exercitarea atribuției sale de control, Comitetul parohial trebuia să vegheze la buna desfășurare a procesului de învățământ și să asigure toate condițiile necesare realizării acestui obiectiv. Controlul era încredințat directorului școlii și la încă doi membrii însărcinați de comitet să facă acest lucru.

Dispoziția școlară din 1872 a schimbat și actualizat unele prevederi referitoare la rolul obștii în rezolvarea problemelor școlare. Astfel conducerea și controlul școlar la nivel local, conform paragrafului 123 al Dispoziției școlare, era încredințat Comitetului școlar compus din cel puțin 5 și cel mult 9 membri¹⁶⁸¹. Membrii comitetului școlar erau aleși de Adunarea bisericească-școlară pe 6 ani, iar numele acestora era raportat Consiliului eparhial școlar spre a fi luate la cunoștință. În cazul că obștea bisericească-școlară n-ar fi ales Comitetul școlar local, la chemarea amintitului organ școlar eparhial în termen de o lună, atunci membrii comitetului școlar local ar fi numiți de Consiliul eparhial școlar pe termen de numai un an. Dacă nici după un an obștea nu alege membrii Comitetului școlar, Consiliul eparhial va numi din nou membrii Comitetului, tot pe o perioadă de un an și așa mai departe, până când obștea va numi ea singură membrii Comitetului Școlar¹⁶⁸².

După paragraful 126 al Dispoziției școlare din 1872, în competența Comitetului școlar local intrau următoarele atribuții: a). să trezească și să întrețină în obște dragostea și râvna față de școala națională, să o viziteze regulat și să fie la curent permanent cu starea ei, să înainteze rapoartele necesare despre starea școlii, atât obștii cât și tuturor organelor școlare competente, să reprezinte școala în toate relațiile juridice, să administreze averea școlară și să participe la examenele și festivitățile școlare; b). să ducă la îndeplinire prevederile legilor și dispozițiilor organelor școlare superioare, să se îngrijească de completarea locurilor de învățători, dacă acestea sunt vacante, să ia în evidență toții copiii apti de școală și să se îngrijească să-i aducă la școală la începutul anului școlar și să vegheze la frecventarea școlii de către copiii și să aplice sancțiunile

¹⁶⁷⁹ *Ibidem* p.18.

¹⁶⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁶⁸¹ *Uredba*, 1872, p.388.

¹⁶⁸² *Ibidem*.

prevăzute în caz de nefrecventare a școlii; c). membrii comitetului trebuie să supravegheze ca învățătorii să-și îndeplinească atribuțiile și în cazul îmbolnăvirii învățătorului pe o perioadă mai lungă să înștiințeze conducerea eparhiei, să-l ajute pe acesta în toate demersurile menite să ducă la îmbunătățirea procesului de învățământ, să se îngrijească ca plata învățătorului să fie dată la timp și în totalitate; d). Comitetul școlar împreună cu învățătorul să se ocupe să asigure o „bună disciplină” în școală; e). Comitetul școlar avea competența să încredințeze unele domenii de activitate și control unora dintre membrii săi, dar în acest caz aceștia trebuiau să raporteze comitetului despre activitatea desfășurată¹⁶⁸³.

Pentru munca sa, Comitetul școlar era răspunzător în fața Adunării bisericești-școlare.

Dispoziția școlară din 1872 nu stipula în mod precis atribuțiile directorului școlar. Paragraful 128 al dispoziției prevedea că directorul „are competență în toate problemele interioare”, veghind la menținerea disciplinei în ceea ce privește ținerea lecțiilor, în colaborare cu învățătorii din subordine.¹⁶⁸⁴ Lipsa de eficacitate a directorilor de școală a pricinuit destule greutăți și perturbări în procesul de învățământ din Mitropolia Karlovițului în perioada 1872-1918.

În raportul de activitate al Consiliului Școlar eparhial Timișoara între anii 1881-1888 se arată că împotriva Comitetelor școlare, președinților acestora și directorilor școlari s-au emis 95 de sentințe pentru abaterile comise¹⁶⁸⁵. De cele mai multe ori, rapoartele directorilor de școală nu conțineau nici un fel de propuneri și inițiative cu privire la îmbunătățirea activității de învățământ. Explicația consta în faptul că în această funcție nu erau numiți oameni cu pregătire și cu profesii corespunzătoare. Acest fapt reiese și dintr-un raport de activitate școlară înaintat Consiliului școlar mitropolitan conform căruia, pe anul școlar 1908/1909, din totalul de 241 de directori de școli din mitropolia Karlovițului, 96 erau preoți, 80 erau țărani mai înstăriți, 21 erau învățători, 13 erau negustori, 12 meseriași, 7 profesori, 6 funcționari, 5 medici și un avocat¹⁶⁸⁶.

În dorința de a rezolva problema directorilor de școală, primul pas a fost făcut de către Consiliul Eparhial Școlar al eparhiei Bačka, care la ședința din 10/22 octombrie a emis pentru obștile școlare din subordinea sa o dispoziție școlară proprie, în care se afirma că pentru progresul școlilor președinții și directorii de școli trebuie „să fie oameni cât mai cultivați”¹⁶⁸⁷. Punctele de vedere din dispoziția emisă de Consiliul Eparhial Bačka, au fost elogiare în revista școlară *Školski Odjek* unde, se arăta că „și noi suntem de

¹⁶⁸³ *Ibidem* p.389-390.

¹⁶⁸⁴ *Ibidem* p.390.

¹⁶⁸⁵ R.E.U.T 1872-1905, I, p.86.

¹⁶⁸⁶ *Izveštaj 1907-1909*, p.49.

¹⁶⁸⁷ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.390.

aceiași credință că unele atribuții precum controlul și conducerea școlilor naționale, trebuie date în mâinile oamenilor competenți (de specialitate)¹⁶⁸⁸.

În perioada cuprinsă între 1872 și 1918, învățătorii sârbi din Austro-Ungaria în diferite moduri, dar cel mai adesea în cadrul Adunărilor învățătoarești, au cerut ca directorii școlari să provină din rândul învățătorilor. De fiecare dată, Consiliul școlar mitropolitan promitea că această problemă va fi rezolvată în cadrul noii dispoziții școlare, ce urma să o înlocuiască pe cea din 1872. Cum o nouă dispoziție școlară nu a fost adusă, problema directorilor de școală a rămas ani de-a rândul nerezolvată.

8.2.6. Cadrele didactice

În procesul de învățământ, cadrele didactice au avut un rol de primă importanță pentru că de activitatea acestora depindea în ultima instanță calitatea învățământului. Legislațiile școlare adoptate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea cuprindeau destule referiri cu privire la pregătirea, numirea, activitatea, îndatoririle și retribuirea cadrelor didactice.

În ce privește pregătirea cadrelor didactice, articolul 17 al Rescriptului imperial din 1868 prevedea că „în școala elementară sârbă poate fi învățător numai acel sârb de credință greco-răsăriteană, care a absolvit preparandia sârbă și care în fața comisiei de examen desemnate, a luat examenul cu rezultate bune”¹⁶⁸⁹. Articolul 19 din același Rescript prevedea că, în cazul că nu exista posibilitatea punerii în funcția de învățător a unei persoane calificate, atunci se putea pune în această funcție o persoană capabilă dar numai temporar, trebuind să se caute imediat un învățător calificat. Despre modul de ocupare a postului de învățător, în conformitate cu prevederile Rescriptului, s-a vorbit mai înainte, atunci când s-au făcut referiri la obligațiile comitetului parohial în această privință. Tot Rescriptul prevedea (art.22) ca învățătorii, chiar și cei calificați, să fie numiți temporar pe o perioadă de doi ani și numai în cazul că în acest răstimp prin activitatea și purtarea lor s-au arătat drept „buni” să primească decretul de numire definitivă¹⁶⁹⁰.

După cum s-a arătat, pregătirea învățătorilor se făcea în preparandii unde, după prevederile Rescriptului (art.88), erau primiți după cum urmează: absolvenții de gimnaziu sau școală reală de grad inferior în preparandiile de grad superior, care au absolvit cu calificativul cel puțin „bine” și preparandiile de grad inferior, unde erau primiți absolvenții cu pregătire mai mică, dar sub nici o formă fără 4 clase de școală principală (glavna škola).

¹⁶⁸⁸ Ș.O an.I, nr.6, 1897 p.6.

¹⁶⁸⁹ Reskript 1868 p.17.

¹⁶⁹⁰ *Ibidem* p.18.

Prin paragraful 28, Rescriptul prevedea pentru prima dată înființarea unui fond care să rezolve problema pensiei învățătorilor, precum și ajutoarelor ce trebuiau acordate văduvelor și copiilor în cazul decesului învățătorului.

Întrucât pregătirea învățătorilor nu era uniformă, până la intrarea în vigoare a Dispoziției școlare din 1872, Djordje Natoșević a organizat încă din anul 1857 Adunări învățătorești, ce durau 2 sau 3 zile în orașele mai mari precum Sombor, Novi Sad, Vârșet, Velika Kikinda. La aceste adunări, Natoșević însuși dădea îndrumări învățătorilor în direcția îmbunătățirii modului de predare. Aceste adunări ale învățătorilor s-au ținut până la destrămarea Austro-Ungariei. Cel mai adesea ele s-au ținut la inițiativa învățătorilor. Abia în anul 1879 Consiliul Școlar mitropolitan a emis o dispoziție pentru ținerea adunărilor (conferințelor) învățătorești la toate nivelele. Această dispoziție (nr.30 ex 1879) a fost reinnoită de către Consiliul Școlar mitropolitan în anul 1887¹⁶⁹¹.

Abia la începutul secolului XX (1904), inițiativa de organizare a adunărilor sau a conferințelor învățătorilor a fost preluată de comisia de anchetă școlară.

Dispoziția școlară din 1872, prin paragraful 101, prevedea ca absolvenții de școli pedagogice, după o activitate de unu sau doi ani, trebuiau să mai susțină și un examen de aptitudini practice în fața unei comisii anume destinate, pe baza regulilor stabilite de Consiliul Școlar mitropolitan¹⁶⁹².

Legea ungară (nr.18 pe 1879) stabilea prin prevederile sale ca, pe lângă examenul de aptitudine, să fie susținut și examenul de limbă maghiară. În anul 1889 Ministerul învățământului a trimis Consiliului școlar mitropolitan o dispoziție potrivit căreia examenul de limbă maghiară trebuia să fie susținut în școlile pedagogice de stat¹⁶⁹³.

Același minister a revenit în anul 1892 cu o nouă dispoziție (nr.12152) în acest sens, dar însoțită de cererea ca în școala pedagogică din Sombor un asemenea examen (de limbă maghiară) să fie organizat și susținut în conformitate cu prevederile dispoziției amintite¹⁶⁹⁴. Ministerul învățământului maghiar a mai adus și alte modificări în organizarea și susținerea examenului de limbă maghiară în anul 1904¹⁶⁹⁵.

Pentru învățătorii care au absolvit școlile pedagogice din Gomj Karlovac și Pakrac a existat un „Îndrumător pentru susținerea examenului de aptitudine” special, potrivit căruia asemenea examene trebuiau susținute în școala pedagogică de stat din Zagreb. Autorul acestui îndrumător a fost Nikola Vukičević, care l-a întocmit în anul 1897¹⁶⁹⁶.

Profesorii din școlile pedagogice potrivit paragrafului 107 din Dispoziția școlară din anul 1872, „puteau fi numai sârbi de religie ortodoxă care au audiat cursurile științelor (ce urmau a fi predate în școala pedagogică) fie la universități sau școli tehnice sau

¹⁶⁹¹ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.376.

¹⁶⁹² *Ibidem* p.383.

¹⁶⁹³ ASANUK Fond Ș.S nr.42/1889.

¹⁶⁹⁴ *Idem* nr.89/1892.

¹⁶⁹⁵ *Idem* nr.166, 184, 202/1904.

¹⁶⁹⁶ *Idem* nr.38/1898.

institute pedagogice de cel mai înalt grad¹⁶⁹⁷. Același paragraf mai prevedea că, în cazul în care nu au studiile menționate, puteau ocupa postul de profesor și învățătorii care s-au remarcat prin lucrări pedagogice de specialitate.

Paragraful 110 al Dispoziției școlare din 1872 prevedea ca în cadrul fiecărei școli pedagogice să funcționeze și o școală de aplicație, care să se afle sub conducerea școlii pedagogice¹⁶⁹⁸. Cei care puteau să predea în această școală erau absolvenții de școli pedagogice (cu durata de 4 ani), care au obținut rezultate bune (art. 108).

Cu foarte puține excepții, învățătorii școlilor naționale sârbe din Banat s-au pregătit în Școala pedagogică din Sombor, care din punct de vedere geografic era mai apropiată decât școlile pedagogice din Pakrac și Gornj Karlovac și se bucura de un prestigiu aparte. În perioada 1878-1918 această școală a fost absolvită de 1600 de învățători¹⁶⁹⁹. Între 1891/2-1900/1 situația numărului de preparanți, pe ani de studiu, a fost după cum arată datele din tabelele de mai jos:

*Numărul de preparanți (băieți) din Școala pedagogică Sombor
între anii 1891-1901¹⁷⁰⁰*

Anul școlar	Nr preparanți pe ani de studiu (Băieți)				Total	Au absolvit examenul de aptitudine
	I	II	III	IV		
1891 – 1892	20	24	25	-	69	26
1892 – 1893	26	19	23	-	68	22
1893 – 1894	25	23	14	-	62	13
1894 – 1895	14	21	22	-	57	20
1895 – 1896	18	12	20	-	50	-
1896 – 1897	24	17	13	19	73	17
1897 – 1898	20	23	16	17	76	11
1898 – 1899	30	24	23	16	93	13
1899 – 1900	29	24	24	24	101	13
1900 – 1901	23	27	19	23	92	17
Total	229	214	199	99	741	152

¹⁶⁹⁷ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.384.

¹⁶⁹⁸ *Ibidem* p.385.

¹⁶⁹⁹ Vladeta Tešić, *op.cit.* p.547.

¹⁷⁰⁰ *Izveštaj 1890-1901* p.81-82.

Număr preparanți (fete) din Școala pedagogică Sombor între anii 1890-1901

Anul școlar	Nr preparanți pe ani de studiu (Fete)				Total	Au absolvit examenul de aptitudine
	I	II	III	IV		
1891 – 1892	44	41	24	-	109	24
1892 – 1893	52	41	35	-	128	32
1893 – 1894	47	37	40	-	124	39
1894 – 1895	39	40	35	-	114	33
1895 – 1896	32	37	37	-	106	-
1896 – 1897	38	29	33	36	136	35
1897 – 1898	30	38	28	33	129	32
1898 – 1899	45	29	36	28	138	22
1899 – 1900	33	44	31	34	142	31
1900 – 1901	41	36	41	32	150	25
Total	401	372	340	163	1276	273

În anul 1895/1896 s-a mărit durata de studiu de la 3 la patru ani și, ca atare, examenul de aptitudine nu a mai avut loc, preparanții din anul 3 prelungindu-și studiile în anul patru.

Grație activității școlilor pedagogice a fost asigurat în bună măsură necesarul de cadre didactice pentru buna desfășurare a procesului de învățământ în școlile elementare sârbe din Mitropolia Karlovițului (vezi anexa 5). Numărul acestora, după cum¹⁷⁰¹ arată datele statistice, a crescut continuu de la 220, cât era în anul 1858/59, la 463 în anul școlar 1900/1901¹⁷⁰² și la 500 în anul școlar 1908/1909¹⁷⁰³.

În ceea ce privește numărul învățătorilor din eparhiile Timișoara și Vârșeț situația era următoarea¹⁷⁰⁴:

¹⁷⁰¹ Ljubivoje Cerović, *op.cit.* p.287.

¹⁷⁰² Vladimir Radašin, *op.cit.* p.106.

¹⁷⁰³ *Ibidem.*

¹⁷⁰⁴ La alcătuirea tabelului s-au folosit următoarele izvoare: R.E.U.T 1906-1908 p.247, 249; *Idem.* 1909-1912 p.274; *Idem.* 1872-1905, I, p.88, pentru eparhia Timișoara și Dimitrije Janković, *Șematizam*, 1898, p.49; Vladimir Radašin *op.cit.* p.107 pentru eparhia Vrșec.

<i>Eparhia</i>	<i>Anii</i>	<i>Număr învățători</i>
Timișoara	1871/1872	115
	1888	153
	1896/1897	179
	1900/1901	190
	1904/1905	199
	1906/1907	212
	1910/1911	214
Vârșeț *	1898	30
	1901	28
	1906	29

* În eparhia Vârșeț sunt trecuți numai învățătorii din școlile confesionale.

Profesorii Școlilor de fete de grad superior erau recrutați din rândul învățătorilor cu rezultate deosebite și erau numiți în urma unui concurs, la care trebuiau să participe, conform paragrafului 9 al Dispoziției școlare din 1872 pentru școlile de fete, cel puțin 3 candidați¹⁷⁰⁵.

După promulgarea legii ungare nr.15 din 1891, referitoare la ocrotirea copiilor, în Ungaria au fost înființate institute pentru pregătirea cadrelor didactice din instituțiile preșcolare. În acest sens, în anul 1892, Ministerul învățământului ungar a trimis Consiliului Școlar mitropolitan statutul de organizare ale institutelor de pregătire a cadrelor didactice, pentru ca acesta să-l ia în considerare în vederea înființării unui asemenea tip de școli¹⁷⁰⁶. Întrucât asemenea institute nu s-au înființat niciodată în cuprinsul mitropoliei Karlovițului, educatoarele din grădinițe s-au pregătit ori în școlile de stat de acest gen, sau în școlile confesionale de învățători.

Învățătorii și profesorii, odată intrați în serviciu, erau datori să aibă o conduită corespunzătoare care, dacă nu era respectată, atrăgea după sine o serie de sancțiuni, de la cele mai simple până la demiterea din slujbă. Toate aceste probleme legate de conduită, cât și de sancționarea cadrelor didactice, erau reglementate prin regulamente speciale elaborate în contextul legilor autonome și de stat.

Dispoziția școlară din anul 1872 prevedea, prin paragraful 83, ca organele autonome sârbe să elaboreze „o prăvilă de disciplină pentru toți învățătorii școlilor naționale sârbe”¹⁷⁰⁷.

¹⁷⁰⁵ Uredba 1872, D.Ș p.408.

¹⁷⁰⁶ ASANUK Fond Ș.S nr.244/1892.

¹⁷⁰⁷ Uredba 1872 p.375.

Consiliul școlar mitropolitan a încredințat în anul 1875 profesorului Nikola Vukičević (de la școala pedagogică din Sombor) misiunea alcătuirii unei asemenea pravile, pe care a terminat-o în cursul anului 1876. Acest document a fost adoptat prin dispoziția Consiliului Școlar mitropolitan din 26 august 1876, nr 124/168, intrând în vigoare de la 1 septembrie al aceluiași an¹⁷⁰⁸.

După cum se arată în paragraful 1 al pravilei de disciplină, prevederile sale erau valabile pentru toți învățătorii școlilor elementare, școlilor principale, școlilor de fete de grad superior și pentru profesorii școlilor pedagogice¹⁷⁰⁹. Regulamentul de disciplină, sau *Disciplinarna pravila* cum era denumită, era compusă din 4 secțiuni și număra 46 de articole. Prima secțiune intitulată „Dispoziții generale” conținea un singur paragraf, al cărui conținut s-a amintit mai sus. A doua secțiune, intitulată „Îndatoririle învățătorilor” (articolele 2-23), cuprindea amănunțit toate îndatoririle învățătorilor față de școală, față de organele de conducere (art.3), față de Biserică (art.17-21), precum și textul jurământului depus în fața preotului și a membrilor Comitetului școlar¹⁷¹⁰. Secțiunea a treia conținea referiri despre abateri și pedepse (art.24-32), iar secțiunea a patra (art.33-46) descria procedura aplicată în cazul încălcării prevederilor regulamentului. Cele mai grave abateri atrăgeau după sine demiterea din funcție (art.30). Abaterile care duceau la demiterea din slujbă și funcție erau cele cuprinse în articolul 27 și constau: în încălcarea jurământului, în reaua întrebuințare a prerogativelor puterii învățătorului cu privire la pedepsirea copiilor (mai ales cele care atentau la sănătatea și viața copilului), părăsirea cu de la sine putere și în mod nejustificat a școlii și slujbei, toate abaterile împotriva bunelor moravuri, nerespectarea Bisericii și obligațiilor față de aceasta, orice abateri ce ar leza ordinea de stat, legea și dispozițiile emise de organele autonome sârbe¹⁷¹¹.

Imediat ce a intrat în vigoare, pravila disciplinară a fost obiectul unor critici aspre, fiind considerată prea dură și prea umilitoare pentru învățători. Aceste critici s-au manifestat atât la reuniunile învățătorilor, cât și în publicațiile pedagogice ale vremii.

Pe lângă sancțiunile prevăzute în regulamentul disciplinar, Consiliul școlar mitropolitan a mai prevăzut și altele, mai ales cele legate de activitatea politică a cadrelor didactice. O astfel de dispoziție a fost emisă de Consiliul școlar mitropolitan în anul

¹⁷⁰⁸ *Disciplinarna Pravila 1876* p.15.

¹⁷⁰⁹ *Ibidem* p.3.

¹⁷¹⁰ *Ibidem* p.9; Textul jurământului era următorul: (traducere din lb.sârbă) „Eu [Numele și Prenumele] învățător național sârb în [localitatea] jur pe Dumnezeu cel viu că voi fi credincios Înălțimii Sale Împăratului și Regelui apostolic ungar precum și legilor țării și că în calitate de învățător al școlii naționale sârbe de confesiune ortodoxă, îndatoririle mele față de școală și biserică în mod conștiincios mi le voi îndeplini și după regulile și dispozițiile [școlare n.a] pentru școlile naționale sârbe și confesionale întru toate pe deplin mă voi conduce, cu elevii mei părintește mă voi purta și lor prin viața mea morală bun exemplu le voi da și în toate voi stărua ca în mod cuvincios și creștinesc a-i educa și învăța. Așa să-mi ajute Dumnezeu și Evanghelia Sa”.

¹⁷¹¹ *Disciplinarna Pravila 1876*, p.11.

1904. Potrivit acesteia, învățătorii sârbi nu aveau dreptul să participe în colegiul de redacție al publicațiilor politice fără a avea aprobarea Consiliilor școlare eparhiale¹⁷¹².

Din cauza valului tot mai mare de nemulțumiri în legătură cu pravila disciplinară, Consiliul Congresului a întocmit în cursul anului 1906 mai multe schițe de regulamente disciplinare pentru toți funcționarii organelor autonome, în rândul cărora i-a inclus și pe învățători¹⁷¹³. Toate aceste schițe de regulamente au primit forma finală abia în cursul anului 1908, întrucât ele trebuiau să fie armonizate cu prevederile Legii 27 din 1907. În aceste condiții a fost elaborată și noua pravilă disciplinară pentru învățători, care a intrat în vigoare în cursul anului 1910¹⁷¹⁴. Deși au fost înlăturate unele prevederi din vechea pravilă, mai ales cele ce se refereau la unele obligații ale învățătorilor față de Biserică (jurământul, îndeplinirea funcției de cântăreț, participarea la toate slujbele), conținutul noii pravile era extins și mai detaliat, fiind împărțită pe 7 secțiuni ce cuprindeau 106 articole¹⁷¹⁵. Astfel s-au înmulțit îndatoririle față de stat și numărul abaterilor de ordin politic. Învățătorilor, indiferent de caracterul școlii, li se cere „ca în sufletul copiilor să cultive și să întărească dragostea față de patrie (Ungaria), precum și conștiința apartenenței la poporul maghiar...” și în acest sens se cere organelor de conducere școlare locale ca „...atât la intrarea principală în școală, cât și în sălile de clasă, să se pună la vedere stema și steagul Ungariei, precum și tablouri cu scene din istoria Ungariei” (articolul 17)¹⁷¹⁶. Ignorarea cu bună știință ale prevederilor de mai sus, se arată în cadrul aceluiași paragraf 17, se va sancționa cu amendă de 500 coroane, suma urmând a fi vărsată în fondul de pensii al învățătorilor. Celelalte secțiuni ale Pravilei cuprind în mod detaliat, modul de începere și desfășurare a anchetei disciplinare în cazul săvârșirii abaterilor, pregătirea apărării, judecarea cazurilor, modul de contestare, precum și modul de pronunțare a sentințelor ș.a.m.d.

Față de vechea pravilă disciplinară, cea nouă a fost mai bine primită, atât în rândul învățătorilor, cât și în rândul mediilor de informare sârbe, care au catalogat-o drept progresistă „întrucât pravila disciplinară dă posibilitatea învățătorului la o mai mare posibilitate de a se apăra și exclude în mare măsură samavolnicia...”¹⁷¹⁷.

Un alt aspect important privitor la cadrele didactice era cel legat de salarizarea acestora și implicit de starea lor materială. Pe toată perioada ce face obiectul studiului de față, situația materială a învățătorilor nu a fost deloc mulțumitoare. Cauzele ce au

¹⁷¹² *Zvanične naredbe i odluke* in S.M.G nr.5, 1904, p.68.

¹⁷¹³ ASANUK Fond Ș.S. nr.977/1906.

¹⁷¹⁴ *Disciplinarna Pravila* 1910, p.50-70.

¹⁷¹⁵ *Ibidem*.

¹⁷¹⁶ *Ibidem* p.51.

¹⁷¹⁷ Mita Klicin, *Nova disciplinarna pravila za srpske narodne učitelje u Ugarskoj* in Ș.I.K nr.3, 1909, p.83-84.

determinat această stare de lucruri au fost în principal salariile mici și neregularitatea cu care acestea erau achitate.

După cum reiese dintr-un raport din anul 1863 despre școlile sârbe din Eparhia Timișoara, plata învățătorilor se făcea în bani, naturali (cereale, sare, lemne, paie, lumânări) și pământ. Aceasta, după cum se poate vedea din anexa nr. 6, era diferențiată în funcție de mărimea și puterea financiară a obștii bisericești.

Aceiași diferențiere a salariului învățătorilor o prevedea și paragraful 11 (secțiunea III) al Rescriptului imperial din 1868, care stabilea ca plata învățătorilor să fie de cel puțin 200 de forinți și maxim de 500 de forinți, incluzându-se în aceasta și naturaliile¹⁷¹⁸. Paragraful 12 al aceluiași Rescript prevede ca salariul învățătorului poate să crească, dar sub nici o formă diminuat. Următorul paragraf prevede ca plata în bani să se efectueze lunar în avans, iar în ce privește naturaliile, acestea să fie date învățătorului în proporție de 2/3 în primul semestru, iar diferența rămasă în ce-a de-a doua parte a anului școlar. Tot Rescriptul, prin paragraful numărul 14, prevede ca salariul învățătorului să crească la fiecare 10 ani, de la 10% până la 100%, dacă învățătorul a activat în același loc și dacă salariul lui nu depășește 600 forinți¹⁷¹⁹.

Prevederea Legii ungare nr.38 din 1868, care stabilea salariul minim al învățătorilor la 300 forinți, se regăsește și în paragraful 70 al Dispoziției școlare din 1872, ca urmare a armonizării acesteia cu prevederile respectivei legi. Același paragraf mai cuprindea, asemenea Legii 38 din 1868, și dreptul învățătorului la locuință și la ¼ de jugăr grădină¹⁷²⁰.

Noi reglementări în ce privește salarizarea învățătorilor a adus și Legea ungară nr.26 din 1893 care, pe lângă salariul minim de 300 de forinți, mai prevedea introducerea așa numitelor cvincvenale, adică un spor de leafă din 5 în 5 ani¹⁷²¹.

Prevederile acestei legi cu privire la salarizarea învățătorilor au făcut obiectul unei dispoziții speciale alcătuite de Consiliul școlar mitropolitan, în ședința acestuia din 28 martie (9 aprilie) 1896, care apoi a fost trimisă tuturor Consiliilor eparhiale școlare din mitropolie¹⁷²².

Atât Legea 26 din 1893, cât și dispoziția Consiliului Școlar mitropolitan din 1894 prevedeau ca în cazul în care unele obști bisericești nu puteau să asigure salariul minim prevăzut din cauza sărăciei, acestea puteau apela la ajutor din partea statului dar, în această situație, statul va avea dreptul să-și exercite influență sporită în activitatea școlilor în cauză. Desigur că acest fapt nu era dorit nici de organele școlare autonome centrale și

¹⁷¹⁸ *Reskript* 1868 p.17.

¹⁷¹⁹ *Ibidem*.

¹⁷²⁰ *Uredba* 1872, p.369.

¹⁷²¹ Țărcovnicu, *Contribuții*, p. 160.

¹⁷²² *Naredba, srpskog pravoslavnog narodnog Školskog Saveta, upućena područnim eparhijskim školskim odborima u užoj Ugarskoj (Bačkoj, Budimskoj, Temišvarskom i Vršačkom) u predmetu učiteljskih minimalnih plata i dr.* in Žarko Miladinović, *Tumač*, p.369-370.

nici de cele locale, pentru că acest amestec al statului putea duce la pierderea caracterului confesional al școlii și transformarea acesteia în școală de stat.

Cu toate acestea, învățătorii au dat dovadă de înțelegere și sacrificiu, mulțumindu-se cu salarii mai mici, nesemnaland autorităților faptul că salariul lor este mai mic decât prevedea legea.

Într-un raport școlar al Eparhiei Timișoara pe anul școlar 1896-1897 se menționează că în această eparhie, în 10 obști bisericești salariul învățătorilor este mai mic de 300 de forinți¹⁷²³. Din cele 10 obști, cel mai rău stătea comuna Tolvadia în care „învățătorul în afară de puțin grâu și 1 2/3 jugăre de pământ, beneficiază de un salariu de 5 forinți lunar”¹⁷²⁴.

În eparhia Vârșetului, unde majoritatea școlilor erau comunale, situația salarizării învățătorilor, aproximativ în aceeași perioadă a anului școlar 1897-1898, se prezenta mult mai bine. Chiar dacă în unele comune nu se putea asigura salariul minim în bani, acesta era compensat în naturalii cum era cazul comunelor: Velika Marghita¹⁷²⁵, unde învățătorul primea 150 forinți și naturalii în valoare de tot 150 forinți, Dežan, unde învățătorul primea numai 100 de forinți, dar primea naturalii în valoare de 200 forinți¹⁷²⁶.

Aproximativ aceeași situație s-a păstrat și în anul școlar 1900/1901. După cum reiese dintr-un raport al Consiliului Școlar mitropolitan în acel an, în 8 comune din eparhia Timișoara, plata învățătorilor era sub 300 de forinți¹⁷²⁷, iar în eparhia Vârșetului, în unele comune mai sărace, s-a înregistrat un minus în plata salariilor de 779 forinți¹⁷²⁸. După același raport, pe toată mitropolia Karlovițului existau 55 de obști bisericești care se aflau în impas în a susține școlile și pentru acest fapt Consiliul Școlar mitropolitan a alocat anual 10000 forinți din fondul clerical-școlar¹⁷²⁹. Cu toate eforturile depuse, nu s-au putut înlătura neajunsurile. Toate aceste lipsuri care priveau salarizarea învățătorilor s-a răsfrânt negativ asupra personalului didactic calificat. După cum se arată în raportul Consiliului Eparhial școlar Timișoara, relativ la situația școlilor confesionale din această eparhie pe anul școlar 1903-1904 (Nr.293/163 din 1905), din cauza salariului mizer care-l aveau învățătorii în unele comune, le era imposibil să se stabilească aici permanent, preferând să facă acest lucru în școlile comunale și de stat din Bosnia și Herțegovina sau în cele din fosta Graniță militară¹⁷³⁰. Tot în raportul amintit se arată că în 28 de comune

¹⁷²³ *Šrpsko školstvo u eparhiji Temišvarskoj u godinu 1896-1897* in Ș.O an.II, nr.15 1898, p.122.

¹⁷²⁴ *Ibidem*.

¹⁷²⁵ Janković, *Šematizam*, 1898, p.55.

¹⁷²⁶ *Ibidem* p.62.

¹⁷²⁷ Aceste comune erau: Monoștor, Ečka, Gir, Knez, Kralievac, Mali Bečkerek, Tolvadia și Hrnjakovo (după *Izveštaj 1890-1901*, p.37).

¹⁷²⁸ *Ibidem* p.42.

¹⁷²⁹ *Ibidem*. p.22.

¹⁷³⁰ R.E.U.T 1872-1905, II, p.148-149.

din eparhie nu funcționează învățători cu statut permanent și cu calificare corespunzătoare, fapt ce afectează calitatea procesului de învățământ. Pentru a înlătura aceste neajunsuri, Consiliul eparhial a hotărât să se adreseze Consiliului Școlar mitropolitan cu cererea ca acesta să stăruiască pe lângă Consiliul Congresului, în vederea acordării unui ajutor bănesc pentru obștile bisericești în cauză¹⁷³¹.

Problema materială a învățătorilor s-a aflat pe ordinea de zi și în Adunările învățătorilor. Astfel la adunarea învățătorilor din eparhiile Timișoara și Vârșeț, care a avut loc la Timișoara în zilele 23, 24 și 25 iulie 1879, participanții au elaborat mai multe propuneri menite să le îmbunătățească situația materială. Au cerut, printre altele, ca învățătorului bolnav să i se dea 2/3 din plată și să i se găsească înlocuitor, până nu se înființează un fond de pensii din care să-și primească pensia cuvenită. S-a mai propus ca în Comitetul școlar să fie incluși mai mulți învățători, iar preotul să nu mai fie membru din oficiu. În ce privește salariul, ei au fost de acord ca pe mai departe să-l fixeze comitetul școlar local, dar cereau ca hotărârea comitetului să aibe acceptul și aprobarea Consiliului Eparhial școlar. Dacă învățătorul îndeplinește funcția de cântăreț, să primească 150 de forinți în afara salariului¹⁷³².

Promulgarea Legii 27 din 1907 a acutizat și mai mult problema salarizării învățătorilor, punând într-o mai mare dificultate comitetele școlare locale care, după lege, trebuiau să asigure plata învățătorilor. Potrivit legii amintite, învățătorii din școlile comunale cât și din cele confesionale erau considerați funcționari publici. Comunele au fost împărțite pe clase în funcție de mărime și putere financiară, iar salariul minim a fost ridicat după cum urmează: pentru comunele din clasa I și II salariul minim anual era fixat la 1200 coroane, pentru clasa a-III-a la 1100 coroane, iar pentru cele din clasa a-IV-a la 1000 de coroane¹⁷³³.

Deși era greu de asigurat învățătorilor aceste salarii minime, după cum reiese din raportul prezentat de Consiliul școlar al eparhiei Timișoara, în ședința din 6/19 mai 1909, se remarcă totuși „că de când a intrat în vigoare Legea 27 din 1907 în foarte scurt timp, salariile învățătorilor au fost aduse la nivelul prevăzut de lege aproape în toate obștile...”¹⁷³⁴. Se mai specifică aici faptul că puținele comune care n-au reușit să asigure asemenea salarii, au cerut o amânare în ceea ce privește îndeplinirea acestei condiții până în anul 1910.

Școlile confesionale sârbe au fost puse în și mai mare dificultate odată cu intrarea în vigoare a legii ungare XLVI din 1908, care impunea învățământ gratuit în școlile confesionale. Așa cum s-a mai arătat, deși la prima vedere această lege părea foarte progresistă, în realitate reclama eforturi financiare uriașe punând în și mai mare dificultate

¹⁷³¹ *Ibidem* p.149.

¹⁷³² Vladimir Radașin, *op.cit* p.197.

¹⁷³³ Țărcovnicu, *Contribuții*, p.161-162.

¹⁷³⁴ R.E.U.T 1906-1908 p.226.

școlile confesionale. După cum reiese din adresa Ministerului ungar de resort nr.100600, din 17 septembrie 1910, înaintată Consiliului școlar mitropolitan, i s-a cerut acestuia să informeze comitetele școlare locale că la începutul anului școlar 1910-1911, „nu mai au dreptul să perceapă taxele școlare prevăzute, ci numai 0,5 coroane care necondiționat vor fi folosite la dotarea bibliotecilor școlare cu cărți”¹⁷³⁵.

O altă problemă, care a rămas mult timp nerezolvată în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost cea a pensiilor învățătorilor. Aceștia, încă în cursul anilor șaizeci al secolului al XIX-lea, au cerut cu insistență înființarea unui fond de pensii și reglementarea juridică a întreținerii lor după încetarea activității.

Lupta pentru realizarea acestor cerințe s-a dus în cadrul reuniunilor învățătorilor și pe calea cuvântului tipărit în publicațiile vremii.

Propunerile cu privire la înființarea unui fond de pensii pentru învățători au apărut pentru prima dată în anul 1860. Conform acestora, învățătorii ar trebui să beneficieze de pensie după 35 de ani de activitate, iar copiii învățătorului, după decesul acestuia, să beneficieze de pensia tatălui până la împlinirea vârstei de 24 de ani. Fondul de pensii urma să fie condus și administrat de consilierul cezaro-Crăiesc pentru școlile sârbe, de conducerea școlii pedagogice din Sombor la nivel central și de către directorii de școală pe plan local¹⁷³⁶.

Problema înființării unui fond pentru întreținerea familiei învățătorului după decesul acestuia s-a dezbătut și la Adunarea învățătorilor din anul 1867, ținută la Stari Bečeji¹⁷³⁷.

Întrucât înființarea unui fond de pensii pentru învățători se punea tot mai insistent, aceasta s-a regăsit atât în prevederile Rescriptului din 1868 (paragraful 28), ce prevedea că trebuie înființat un fond de pensii pentru învățători și familiile acestora¹⁷³⁸, cât și în paragraful 86 al Dispoziției școlare din 1872 pentru școlile naționale sârbe, care prevedea elaborarea unei dispoziții speciale în acest scop de către înalta conducere școlară, ce urma apoi să fie înaintată Congresului spre aprobare¹⁷³⁹.

Dispoziția specială ce urma a fi întocmită trebuia să fie parte componentă a Dispoziției școlare din 1872. Inițiativa elaborării dispoziției speciale în ce privește pensiile învățătorilor a fost luată de Consiliul Școlar mitropolitan, care a încredințat această sarcină referentului școlar principal Djordje Natoșević. În raportul său către Consiliul Școlar mitropolitan cu privire la propunerile emise de adunările învățătorilor, Natoșević a explicat că încă la sfârșitul anului 1871 și începutul anului 1872, personal a elaborat o schiță a unei dispoziții ce privește pensiile învățătorilor, dar că acei ani „au fost ai

¹⁷³⁵ ASANUK Fond Ș.S nr.984/1910.

¹⁷³⁶ *Predlozi za ustanovljenje jednog „ penzionog fonda za srpske narodne učitelje i njihove udovice i sirote”* in Ș.L.N nr.33-34, 1860, p.524-528; 540-544.

¹⁷³⁷ Mita Nešković, *Šta se do danas radilo na udruženju srpskog učiteljstva* in Z.P.R, II, 1895, p.75.

¹⁷³⁸ *Reskript 1868* p.19.

¹⁷³⁹ *Uredba 1872* p.385.

comisariatului lui Mayteny care voia să înăbușe atât activitatea¹⁷⁴⁰ Consiliului școlar, cât și activitatea celorlalte instituții autonome”. Natoșević mai consemnează faptul că, după părerea sa, o mai mare siguranță și garanție pentru pensiile regulate și stabile ar fi, dacă le asigură statul și instituțiile sale.

În cele din urmă, pe 3/15 martie 1876, Djordje Natoșević a prezentat Consiliului Școlar mitropolitan în ședința din acea dată, un referat despre fondul de pensii al învățătorilor, împreună cu schița dispoziției ce urma să reglementeze acest fond¹⁷⁴¹. Abia după 3 ani, pe 13/25 august 1879, Consiliul școlar a adoptat dispoziția cu privire la pensiile învățătorilor și a înaintat-o Consiliului Congresului, cu cererea ca acesta să o adopte și să o înainteze Congresului național bisericesc spre aprobare.

Congresul național bisericesc din 1879 a pus pe ordinea sa de zi adoptarea Dispoziției despre pensiile învățătorilor și ajutorul acordat familiilor acestora.

Cu toate că acest for a aprobat dispoziția cu privire la fondul de pensii, Ministerul ungar al învățământului nu a dat aprobare numeroaselor cereri în acest sens ale Consiliului Școlar mitropolitan.

Mai mult de atât, Ministerul învățământului ungar s-a preocupat de punerea în practică a Legii 32 din 1875 conform căreia învățătorii trebuiau să-și aducă contribuția bănească la fondul de pensii de stat¹⁷⁴².

În anul 1885, prin actul nr.4957 din 16 februarie, Ministerul învățământului informează Consiliul școlar mitropolitan că nu poate accepta înființarea unui fond de pensii separat pentru învățătorii sârbi¹⁷⁴³. Invocând prevederile legii 32 din 1875, Ministerul îndeamnă organele autonome școlare să recomande învățătorilor sârbi înscrierea lor în fondul de pensii de stat.

La Congresul din 1892 a fost aprobată Dispoziția cu privire la pensiile funcționarilor organelor autonome și ale profesorilor, care a fost ratificată de Viena pe 10 iunie 1895¹⁷⁴⁴.

În anul 1911, la Congresul național bisericesc s-a dezbătut și o schiță a dispoziției ce trebuia să stabilească veniturile personalului didactic din școlile, grădinițele și instituțiile din învățământul confesional de toate gradele din mitropolia Karlovițului. Aceasta n-a putut fi pusă în practică, deoarece în anul 1912 a fost suspendată autonomia bisericească și școlară.

Situația materială a cadrelor didactice s-a înrăutățit și mai mult în timpul Primului Război mondial. Inflația crescândă a determinat organele autonome să ceară obștilor ca acestea să acorde ajutoare compensatorii învățătorilor. În acest sens, Consiliul mitropolitan școlar a emis în anul 1917 o dispoziție prin care se cere obștilor bisericești să acorde

¹⁷⁴⁰ ASANUK Fond Ș.S nr.166/1875.

¹⁷⁴¹ *Idem* nr.47/1876.

¹⁷⁴² *Idem* nr.102/1878.

¹⁷⁴³ *Idem* nr.14/1885.

¹⁷⁴⁴ *Idem* nr.324/1895.

drept ajutor învățătorilor pentru acel an, 350 coroane pentru haine și încă 25% din salariu pentru acoperirea inflației¹⁷⁴⁵.

Pentru anul 1918 același for a prevăzut alături de salariu o compensație de cel puțin 40%.

După cum reiese din documentele publicate, referitoare la Eparhiile Vârșeț și Timișoara, pe timpul războiului mulți învățători au fost mobilizați. Astfel, în ședința celei de-a doua secțiuni a Consistoriului Eparhial Timișoara din 16/29 noiembrie 1917 s-a consemnat că „s-a rugat Societatea de Cruce Roșie din Budapesta, să dea informații despre învățătorul M.Konjevici care a dispărut în război”¹⁷⁴⁶. În raportul ședinței celei de-a doua secțiuni a Consistoriului Eparhial Vârșeț, din 18/31 august 1916, s-a consemnat faptul că „este chemat învățătorul Bogoljub Čonkić din Žabalj aflat în armată, ca în calitate de tată al învățătorului Branko Čonkić (Velika Marghita), care era prizonier în Rusia, să prezinte împuternicire scrisă din partea fiului său, ca să poată primi salariul acestuia”¹⁷⁴⁷.

Tot din documentele publicate ale eparhiilor mai înainte amintite reiese că învățătorii, în timpul Primului Război mondial, au fost însărcinați să participe la tot felul de acțiuni cu scopuri militare, precum: acțiuni de rechiziționare a hranei pentru armată¹⁷⁴⁸, acțiuni de colectare a fierului vechi¹⁷⁴⁹, a resturilor de cauciuc și lână pentru industria militară¹⁷⁵⁰, să strângă donații pentru soldați și bani pentru cadourile de Crăciun ai copiilor acestora¹⁷⁵¹, să mobilizeze agricultorii în vederea executării la timp a lucrărilor agricole și să-i învețe pe aceștia să conserve fructele și legumele¹⁷⁵². De asemenea ei trebuiau să organizeze acțiuni cu copiii pentru strângerea de urzici¹⁷⁵³, frunze de mure, zmeură și căpșuni în scopul industriei militare¹⁷⁵⁴, să adune plante medicinale¹⁷⁵⁵ și împreună cu conducerea școlii să aducă clădirile școlare în cea mai bună rânduială pentru ca acestea, în caz de nevoie, să fie folosite ca spitale de rezervă¹⁷⁵⁶.

Din toate cele expuse mai sus referitor la situația materială a cadrelor didactice din mitropolia Karlovițului, se poate constata cu ușurință că respectiva problemă nu a fost rezolvată în mod mulțumitor. În condițiile date, nemulțumirea cadrelor didactice a crescut și s-a răsfrânt negativ asupra calității procesului de învățământ, datorită faptului

¹⁷⁴⁵ *S.M.G an.XVI, nr.18, 1918, p.284.*

¹⁷⁴⁶ *Idem nr.8, 1918, p.118.*

¹⁷⁴⁷ *Idem an.XIV, nr.15, 1916, p.226-227.*

¹⁷⁴⁸ *Idem nr.12, 1916, p.177.*

¹⁷⁴⁹ *Idem an.XV, nr.3-4, 1917, p.46.*

¹⁷⁵⁰ *Idem an.XIV, nr.11, 1916, p.16.*

¹⁷⁵¹ *Idem an.XV nr.3-4, 1917, p.46.*

¹⁷⁵² *Idem an.XIV, nr.9-10, 1916, p.129, 131.*

¹⁷⁵³ *Idem nr.11, 1916, p.155.*

¹⁷⁵⁴ *Idem an.XIV nr.1-2, 1918, p.15; Idem an.XVI nr.10, 1918, p.149.*

¹⁷⁵⁵ *Idem an.XIV nr.15, 1916, p.226.*

¹⁷⁵⁶ *Idem nr.7, 1916, p.89.*

că toate propunerile și cererile dascălilor în acest sens au rămas pe toată perioada studiată fără răspuns.

8.2.7. Conferințele sau adunările învățătoarești

În anul 1857, când inspector al școlilor sârbe a fost numit Djordje Natoșević, școlile din Voivodina și Banatul Timișan erau într-o stare jalnică. La aceasta mai trebuie adăugat faptul că învățătorii care activau în aceste școli nu aveau o pregătire corespunzătoare, cunoștințele pedagogice ale acestora rezamându-se doar „la scris, citit, cântare bisericească și în a număra până la 100”¹⁷⁵⁷. Concluzionând că dascălii „nu sunt competenți pentru misiunea lor și că alții nu se pot forma într-un timp scurt”¹⁷⁵⁸. Natoșević a hotărât ca să îmbunătățească cât de cât pregătirea celor existenți¹⁷⁵⁹. Din aceste motive la scurt timp după preluarea funcției, Natoșević a organizat mai multe cursuri (conferințe) pentru perfecționarea învățătorilor, marcând prin aceasta începutul reformei învățământului sârbesc. Aceste cursuri-conferințe erau ținute vara și durau câteva zile. În cadrul lor, învățătorii erau îndrumați în aplicarea unor metode noi în ce privește predarea. Primele conferințe de acest gen s-au ținut în vara anului 1857 la Sombor, Velika Kikinda, Timișoara, Vârșeț și Novi Sad¹⁷⁶⁰.

Întrucât conferințele ținute de Natoșević s-au dovedit eficiente, durata acestora a fost mărită de la câteva zile, cum era la început, la câteva săptămâni, ele transformându-se în cursuri. Un asemenea curs s-a ținut la Sombor în anul 1858 pe durata a 6 săptămâni. La acesta au participat 150 de învățători¹⁷⁶¹.

Desigur că n-au fost abandonate nici conferințele învățătoarești. Acestea au început să se țină la nivel de protopopiate din 1863 și la nivel de eparhie din anul 1865. Primele conferințe și adunări învățătoarești la nivel de eparhie, ținute în anul 1865, au fost cele din Bačka și Banat¹⁷⁶².

În anul 1866 Consiliul Locumtenențial a emis o dispoziție prin care a reglementat organizarea de conferințe sau adunări învățătoarești¹⁷⁶³. Prin aceasta se cerea ca învățătorii, cateheții, directorii de școală, sub conducerea inspectorilor școlari districtuali, să țină conferințe școlare. Aceste adunări sau conferințe trebuiau să se țină în locurile unde erau cele mai bune școli, iar scopul lor era învățarea reciprocă și schimbul de experiență. Ele

¹⁷⁵⁷ Bakovljević, *George Natošević*, p.34.

¹⁷⁵⁸ Mita Nešković, *Z.P.R, III, 1897*, p.104.

¹⁷⁵⁹ Petar Despotović, *Istorijska pedagogika*, Beograd, 1902, p.453.

¹⁷⁶⁰ Radomir Makarić, *Somborska učiteljska škola*, Novi Sad, 1965, p.29.

¹⁷⁶¹ *Ibidem*.

¹⁷⁶² Arkadije Varađanin, *Spomenica D-ra Đorđe Natoševića* in *Znameniti Srbi*, I, Novi Sad, 1921, p.134.

¹⁷⁶³ *Naredba radi učiteljskih zborova, 1866*, p.29 (după Bakovljević, *George Natošević*, p.52).

puteau fi convocate de 3 ori pe an și se puteau ocupa de probleme exclusiv școlare. La fiecare adunare (conferință), trebuia să se stabilească ordinea de zi pentru adunarea următoare. Hotărârile luate la aceste conferințe trebuiau trimise organelor școlare eparhiale, care urmau după caz, urma să ia măsuri de îndeplinire a acestora.

Prevederile Consiliului Locumtenențial au servit drept model și prevederilor Dispoziției școlare din 1872 în ce privește conferințele învățătorilor. Astfel, în paragraful 88 al Dispoziției școlare din 1872, adunarea sau conferința școlară locală a învățătorilor o alcătuiesc: „învățătorii din fiecare obște unde există 4 sau mai mulți învățători sau învățătoare de credință ortodoxă”¹⁷⁶⁴. Paragraful 89 stipula că toți învățătorii dintr-o plasă (protopopiat) alcătuiesc adunarea sau conferința de plasă, iar paragraful 90 prevedea ca toți învățătorii dintr-o eparhie să alcătuiască adunarea sau conferința eparhială¹⁷⁶⁵.

În anul 1879 Consiliul Școlar mitropolitan a emis o dispoziție cu privire la ținerea conferințelor învățătoarești, atât la cele 3 nivele amintite (obște bisericească, protopopiat și eparhie), cât și la nivel de mitropolie¹⁷⁶⁶.

Conform acestei dispoziții, la nivel local președintele adunării sau conferinței este directorul școlii sau locțiitorul acestuia. Adunarea sau conferința locală a învățătorilor se întrunește în fiecare lună, iar după necesități de câte ori este nevoie. Toți membrii sunt obligați să participe la conferință, în caz contrar fiind obligați să plătească o amendă pe care Consiliul Eparhial, după ce a luat la cunoștință suma amenzii, o va destina bibliotecii învățătorului¹⁷⁶⁷.

Conferința învățătorilor la nivel de protopopiat se întrunește de două ori pe an: la sfârșitul semestrului de iarnă și la sfârșitul celui de vară, iar după necesități de mai multe ori, dacă o treime a membrilor cereau acest lucru. Și la acest nivel, cei care nu participau erau obligați la plata unei amenzi, care urma să fie folosită pentru dotarea bibliotecii învățătorului. Totodată obștile școlare erau obligate să plătească învățătorilor participanți atât transportul, cât și 1,5 coroane diurnă¹⁷⁶⁸. Și aici, ca și la conferința la nivel local, urma să se stabilească timpul, locul și ordinea de zi a următoarei conferințe. Președintele conferinței este referentul școlar la nivel de protopopiat sau locțiitorul acestuia.

Conferința sau adunarea învățătorilor la nivel de eparhie, potrivit dispoziției din 1879, putea fi convocată numai de autoritatea școlară eparhială. La aceasta nu participau toți învățătorii din eparhie, ci numai cei aleși la conferințele ținute la nivel de protopopiat. Și aici, în caz de absență, erau obligați la plata unei amenzi, suma intrând de data aceasta în contul bibliotecii eparhiale. Conferințele la nivel de eparhie se țineau după necesități,

¹⁷⁶⁴ Uredba 1872, p.377.

¹⁷⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶⁶ Uredba održanju učiteljskih konferencija izdao Srpski Narodni Crkveni Školski Savet br.30 ex.1879 la Žarko Miladinović, Tumač, p.376-379.

¹⁷⁶⁷ *Ibidem* p.377.

¹⁷⁶⁸ *Ibidem* p.378.

dar de regulă o dată pe an, în timpul vacanței de vară. Cel ce prezida conferința învățătoarească eparhială era referentul școlar eparhial sau locțiitorul acestuia¹⁷⁶⁹. Înainte de începerea conferinței, se ținea „ante-conferința”, unde se stabilea ordinea de zi. Nici un punct nu se poate dezbate la conferință, dacă în prealabil nu a fost stabilit la ante-conferință. Fiecare eparhie era datoare să întocmească un raport al conferinței ținute și să-l înainteze Consiliului Școlar mitropolitan.

Adunarea sau conferința la nivel mitropolitan, potrivit dispoziției din 1879, urma să se țină atunci când Consiliul Școlar mitropolitan consideră că aceasta este necesară, stabilind totodată locul, ziua și tot ce era de trebuință pentru ținerea acesteia¹⁷⁷⁰.

Pe perioada care face obiectul studiului de față, s-au ținut 6 conferințe ale învățătorilor la nivel de mitropolie. Prima conferință de acest gen s-a ținut la Becej în 1870¹⁷⁷¹, iar a doua la Novi Sad în 1871¹⁷⁷². Tema principală a acestor două conferințe a fost expunerea observațiilor învățătorilor asupra schiței Dispoziției școlare ce a fost adoptată în anul 1872. La conferința învățătorilor de la Becej, învățătorii au cerut „ca să se creeze o asemenea școală elementară, care să favorizeze ridicarea nivelului cultural al poporului sârb, să se diminueze influența bisericii asupra școlii și să se întărească rolul învățătorului în societate”. Învățătorii și-au mai exprimat poziția față de școlile comunale, fiind împotriva acestora, pronunțându-se ferm pentru școlile confesionale, singurele care puteau să asigure păstrarea identității naționale.

La conferința învățătorilor de la Novi Sad din 1871, alături de reînnoirea propunerilor făcute la Becej, învățătorii au mai cerut ca în planul și programa de învățământ, în locul numărului mare de materii religioase, să se introducă mai multe discipline realiste precum și limbile europene de circulație.

A treia adunare sau conferință învățătoarească s-a ținut după o pauză de 15 ani la Sombor, în zilele de 26 și 27 august 1886¹⁷⁷³. Aceasta a fost convocată și ținută fără aprobarea organelor școlare autonome. Tema principală a acesteia a fost dezbaterea propunerii pentru noua dispoziție școlară, care a fost alcătuită de cei 15 membri ai consiliului, desemnați de Congresul național bisericesc din anul 1885.

Criticile asupra noii propuneri de Dispoziție școlară au fost foarte aspre. S-a imputat noii propuneri că nu a luat în considerare întregul sistem educațional, neamintindu-se nimic cu privire la grădinițe și instituțiile pentru copiii cu deficiențe, că se fac puține referiri cu privire la desăvârșirea pregătirii învățătorilor, precum și la îmbunătățirea stării

¹⁷⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁷⁰ *Ibidem* p.379.

¹⁷⁷¹ *Zapisnik skupštine sviju ovostranih srpskih učitelja koja je u Srpskom Bečeju 17-20 septembra održana in „Zastava“ nr.33, 35, 36, Novi Sad, 1871.*

¹⁷⁷² *Zapisnik Druge učiteljske skupštine sviju ovostranih srpskih učitelja koja je u Novom Sadu 15 aprila držana in „Zastava“ nr.50-58, Novi Sad, 1871.*

¹⁷⁷³ *Prva opšta skupština srpskih narodnih učitelja u Somboru in Š.L.S nr.9-10, 1886.*

materiale a acestora. Învățătorii au cerut ca programa școlară să fie întocmită pe baza cerințelor pedagogiei contemporane¹⁷⁷⁴.

Punctul cel mai fierbinte al Conferinței învățătorilor din Sombor l-a constituit, fără îndoială, cererea învățătorilor de a se constitui *Asociația învățătorilor sârbi din Ungaria*¹⁷⁷⁵. Scopul asociației a fost în unanimitate acceptat. În el se preciza că organizația amintită va căuta să dezvolte literatura pedagogică, va milita pentru desăvârșirea profesională a învățătorilor și se va îngriji de îmbunătățirea situației materiale a acestora. Pentru ca aceste deziderate să fie realizate, asociația va tipări o revistă cu conținut pedagogic, dar și alte publicații, va organiza cursuri, conferințe și va înființa un fond pentru învățători¹⁷⁷⁶. Tot conferința învățătorilor din Sombor a stabilit ca asociația ce urma să se înființeze să activeze independent de adunările sau conferințele învățătorești. La sfârșitul lucrărilor s-a hotărât ca acestea să fie continuate la următoarea conferință, ce se va ține la Velika Kikinda în anul 1887.

Consiliul școlar mitropolitan a primit cu indignare vestea despre ținerea adunării învățătorilor la Sombor și cu mai mare indignare, cererea învățătorilor de a se constitui în asociație. Din acest considerent, Consiliul școlar mitropolitan în 1887, printr-o dispoziție¹⁷⁷⁷, a împiedicat ținerea lucrărilor conferinței planificate în acel an la Kikinda. Autoritățile de stat, cu atât mai mult, nu au dorit să accepte cererea de înființare a asociației învățătorilor. Refuzul lor a fost mult ușurat de faptul că, atât Consiliul școlar mitropolitan cât și Congresul național bisericesc început în 1886, n-au făcut nici o recomandare în acest sens. În această situație, învățătorilor sârbi nu le-a rămas decât să-și continue lupta pentru o situație socială mai favorabilă și pentru participarea la rezolvarea problemelor școlare¹⁷⁷⁸.

Deoarece Consiliul școlar mitropolitan nu a aprobat, în prima fază, ținerea conferinței învățătorilor la Kikinda în anul 1887 cum s-a planificat, aceasta s-a ținut în cele din urmă în localitatea menționată, dar în anul 1889 în zilele de 17-18 august¹⁷⁷⁹. De data aceasta a avut aprobarea Consiliului școlar mitropolitan, care și-a trimis și un reprezentant în persoana lui Nikola Vukičević și a condiționat ținerea acesteia dacă dezbaterile conferinței vor fi axate doar pe marginea „Propunerii de Dispoziție școlară” întocmită de *Consiliul celor 15* precum și asupra *Statutului fondului de pensii pentru văduvele și copiii învățătorilor* întocmit de Djordje Natošević.

¹⁷⁷⁴ *Ibidem* p.153.

¹⁷⁷⁵ Radomir Makarić, *Opšta skupština Voivođanskih srpskih učitelja i pokušaj osnivanja učiteljske zadruge* in P.S nr.10, 1962, p.663.

¹⁷⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷⁷ *ASANUK Fond* Š.S. nr.251/1887.

¹⁷⁷⁸ Ziarul „*Bačvanin*” nr.39, Sombor, 1887.

¹⁷⁷⁹ *Učiteljska skupština držana u Velikoj Kikindi 17 i 18 avgusta 1889* in Š.L.S nr.7-8 1889.

Adunarea (sau conferința) învățătorilor de la Velika Kikinda a hotărât ca la următoarea conferință să se țină dezbateri asupra pregătirii învățătorilor și despre Școlile de fete de grad superior.

Consiliul școlar mitropolitan a aprobat ținerea conferinței învățătorilor la Stari Bečež în zilele de 4 și 5 aprilie 1890, dar nu a aprobat să se țină dezbateri referitoare la școlile pedagogice și la cele de fete de grad superior, ci numai despre planul de învățământ, despre manualele școlare, despre grădinițe și instituțiile școlare cu caracter umanitar. Și această conferință s-a desfășurat sub controlul atent al Consiliului școlar mitropolitan, care și-a trimis reprezentantul său în persoana protopopului Jovan Borota. Cel mai dezbătut punct a fost cel legat de organizarea grădinițelor¹⁷⁸⁰.

Ultima adunare sau conferință a învățătorilor sârbi la nivel de mitropolie s-a ținut la Novi Sad, în anul 1910 în zilele de 5 și 6 noiembrie¹⁷⁸¹. Și la aceasta s-a dezbătut amintita schiță a noii dispoziții școlare. Cele mai importante noutăți care le aducea de data aceasta noua schiță, erau cele legate de structura Consiliilor Școlare la nivel de eparhie și mitropolie, care potrivit schiței erau împărțite în două secțiuni: de specialitate și de conducere, fiecare urmând să desfășoare o activitate separată. Tot în cadrul noutăților intrau și prevederile care îi absolveau pe învățători de obligațiile față de biserică, precum și menținerea a două școli pedagogice la Sombor, una pentru băieți și una pentru fete.

În ce privește conferințele învățătorilor la nivel de eparhie, în cazul episcopiiilor bănățene Vârșeț și Timișoara, acestea la început s-au ținut împreună. Motivul ar putea fi faptul că ambele eparhii, după cum am arătat, aveau referent școlar eparhial comun și pe de altă parte învățătorii doreau ca aceste conferințe, să aibă un evident caracter de masă. O astfel de conferință comună a învățătorilor din cele două eparhii s-a ținut la Timișoara în anul 1879, în zilele de 23, 24 și 25 iulie¹⁷⁸². La această conferință, pe lângă alte teme, s-au dezbătut și problemele ce vizau starea materială a învățătorilor. Participanții au propus ca în caz de boală, învățătorilor să li se acorde 2/3 din salariu și să li se găsească înlocuitor până când se va înființa fondul de pensii, care le va asigura pensia. De asemenea participanții au propus ca învățătorul care îndeplinește și funcția de cântăreț la biserică, să fie plătit separat pentru acest serviciu cu 150 de forinți. În problema alcătuirii manualelor școlare, s-a propus ca să se organizeze un concurs în acest scop și să se stabilească dinainte suma ce va fi acordată celor care vor câștiga acest concurs¹⁷⁸³.

Dacă la început conferințele învățătorilor de la nivel eparhial se țineau în eparhiile Vârșeț și Timișoara în comun, Consiliul școlar mitropolitan a interzis acest lucru din rațiunea ca acestea să nu aibă acea amploare care i-ar fi creat probleme.

¹⁷⁸⁰ *Učiteljska skupština držana u Starom Bečežu 4 i 5 aprila 1890* in *Š.L.S* nr.4-5, 1890, p.66.

¹⁷⁸¹ *R.E.U.T, 1909-1912*, p.243.

¹⁷⁸² Vladimir Radašin, *op.cit.*, p.197.

¹⁷⁸³ *Ibidem*.

În teritoriul dorința învățătorilor nu coincidea însă cu interesele Consiliului școlar mitropolitan, întrucât învățătorii așa cum am mai arătat, doreau ca acestea să aibă un extins caracter de masă, fapt ce ar fi conferit o mai mare legitimitate hotărârilor și cererilor formulate și ar fi avut un ecou pe măsură în rândul maselor. Din acest considerent, în anul 1899, Consiliul Eparhial Școlar din Vârșeț la cererea învățătorilor din eparhie, a rugat Consiliul școlar mitropolitan să permită „ca adunarea învățătorilor din eparhia Vârșețului, să se țină împreună cu adunarea învățătorilor din eparhia Timișoara”¹⁷⁸⁴. La această petiție, Consiliul școlar mitropolitan în ședința sa din 12/24 octombrie 1899 a dat următorul răspuns: „cererea Consiliului Școlar al eparhiei Vârșețului nu poate fi luată în considerare pe motivul că trebuie să respecte regulile stabilite, în vigoare, în ținerea conferințelor învățătorilor”¹⁷⁸⁵.

Dacă la conferințele învățătorești ținute la nivel superior (eparhie și mitropolie), se dezbăteau cu precădere problemele de interes general, ce vizau dezvoltarea și îmbunătățirea calității învățământului, precum planul și programa de învățământ, îmbunătățirea legislației școlare, statutul învățătorilor, salarizarea și fondul de pensii al învățătorilor, structura manualelor școlare, limitarea influenței statului în școlile naționale, la conferințele învățătorești ținute la nivelele inferioare (protopopiat și comună) au predominat discutarea problemelor metodice legate de predarea diferitelor obiecte de învățământ, probleme legate de îmbunătățirea frecvenței școlare, probleme de economie practică (cultivarea pomilor, creșterea animalelor, creșterea albinelor), de igienă, de economia casnică, de educație civică, de obligațiile față de biserică etc.

Pentru a oferi o imagine cât mai fidelă asupra desfășurării și tematicii conferințelor învățătorești ținute la nivel de protopopiat, vom prezenta ca studiu de caz, modul de desfășurare și tematica abordată la conferințele învățătorești, ținute în anul școlar 1904/1905, la nivelul protopopiatelor eparhiei Timișoara.

Din raportul conferinței învățătorilor din protopopiatul Arad, reiese că aceasta s-a ținut în comuna Sanad pe 20 aprilie 1905¹⁷⁸⁶. La începutul conferinței s-a dat citire raportului elaborat de comitet despre activitatea acestuia pe anul respectiv. Apoi s-a ținut un moment de reculegere pentru casiera Olga Vukadinović. După aceasta s-a dat citire raportul privind învățatorii care au rămas datori față de casieria adunării (conferinței) și s-a hotărât „să fie rugat Consiliul Școlar Eparhial, ca să-i oblige pe aceștia să-și achite datoriile”¹⁷⁸⁷. Învățătorul Srečko Subotić din Sanad a predat o lecție din geometrie, Jovan Tomić din Saravola a ținut o lecție din Drepturile și îndatoririle cetățenești (educație civică), Julia Petrović din Turska Kaniža a susținut un referat cu privire la metoda învățării prin observare la clasa a-I-a, iar învățătorul Dušan Čirić din Batanja un referat cu privire

¹⁷⁸⁴ *ASANUK Fond, Ș.S. nr.323/1899.*

¹⁷⁸⁵ *Ibidem.*

¹⁷⁸⁶ *R.E.U.T, 1906-1908, p.254.*

¹⁷⁸⁷ *Ibidem.*

la metoda învățării prin observare la clasa a-II-a. Ambele referate au fost amplu dezbătute și s-au emis diverse opinii. Învățătorul Stevan Nadjvinski din Srpski Veliki Sveti Mikloș¹⁷⁸⁸ a ținut o lecție practică de apicultură. Învățătorul Svetozar Ajvaz a prezentat un referat despre „Situația învățătorului național sârb în ce privește salarizarea”. În referat s-a arătat că învățătorul, datorită salariului mizer, este marginalizat atât în ce privește desăvârșirea sa intelectuală, cât și în ce privește dobândirea unei imagini corespunzătoare în societate. Învățătorul Djura Ninčić din Turska Kaniža a dezbătut în referatul său controversata problemă „Unde să stea învățătoarea în biserică?”. În urma dezbaterilor s-a luat hotărârea ca aceasta să stea în scaunul din strana stângă, iar elevele în imediata apropiere a acesteia. În finalul raportului sunt menționate observațiile emise cu privire la lecțiile predate, la unele s-au formulat observații, iar altele au fost apreciate ca foarte bune primind și laude.

Tot la final s-au formulat și adoptat următoarele propuneri: să se facă demersuri pentru convocarea „conferinței eparhiale a învățătorilor”, care să ia poziție împotriva așa numitului „proiect al lui Berzeviczy”¹⁷⁸⁹ în ce privește schimbarea Legii 38 din 1868, să se ia atitudine împotriva Comitetelor școlare, care au refuzat să achite învățătorilor diurna și cheltuielile de transport efectuate cu prilejul participării la conferințele învățătoarești și mai mult de atât, s-a hotărât să se ceară mărirea sumelor destinate în acest scop, pe viitor la toate conferințele învățătoarești să se poarte discuții despre „starea poporului în toate aspectele sale despre îndreptarea acesteia și mai ales despre cum s-ar putea implica școala și învățatorii în acest sens”¹⁷⁹⁰.

În afara dezbaterilor de pe ordinea de zi, la final conferința a stabilit locul ținerii următoarei întruniri, stabilind și ordinea de zi pentru aceasta.

În ce privește atmosfera în care s-au desfășurat conferințele, același raport mai arată că la toate conferințele învățătoarești ținute la nivelul protopopiatelor acestei eparhii¹⁷⁹¹, „dezbaterile s-au scurs sub semnul demnității pe un ton frățesc și

¹⁷⁸⁸ Azi Sânicolaul Mare.

¹⁷⁸⁹ Albert Berzeviczy a fost ministrul instrucțiunii în guvernul liberal al premierului Tisza, care a venit la putere în toamna anului 1903. Lui Berzeviczy i s-a încredințat elaborarea unui proiect de lege care să intensifice controlul statului în școli și să limiteze autonomia bisericească și școlară a populației ortodoxe. Prin prevederile sale proiectul intensifica controlul statului în școlile naționale, a prevăzut măsuri coercitive asupra învățătorilor, care nu înregistrau progrese cu elevii, în ce privește limba maghiară și a dispus ca numirea învățătorilor să se facă în funcție de cunoașterea limbii maghiare. Deși a fost retras în urma numeroaselor critici venite din partea populației ortodoxe, multe din prevederile sale, s-au regăsit în ordonanțele guvernului Fejervári (după N. Bocșan-V. Leu, *Școală și comunitate în secolul al-XIX-lea, Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002, p.51-52).

¹⁷⁹⁰ R.E.U.T, 1906-1908, p.254-255.

¹⁷⁹¹ În afara conferinței învățătoarești ținute la Sanad (protopopiatul Arad), în acel an școlar 1904-1905, în eparhia Timișoara s-au mai ținut încă trei conferințe după cum urmează: Protopopiatul Veliki Bečkerek și-a ținut conferința la Bega-Sen Đurac pe 20 aprilie 1905; Protopopiatul Velika

tovărășesc...¹⁷⁹². Același raport, mai menționează că la aceste conferințele învățătoarești, de la nivelul protopopiatelor acestei eparhii: „a participat și publicul sârbesc care, cu mare atenție, a urmărit desfășurarea acestor conferințe, fiindu-i de mare folos învățăturile care s-au expus acolo”¹⁷⁹³.

Deși dispoziția Consiliului școlar mitropolitan din 1879 stabilea ca adunările sau conferințele învățătoarești la nivel de protopopiat să se țină de două ori pe an, documentele eparhiei arată că acestea s-au ținut și o dată pe an. În general, aceeași frecvență a conferințelor s-a păstrat și în anii următori după cum arată datele din tabelul de mai jos¹⁷⁹⁴:

*Conferințele învățătoarești ținute la nivel de protopopiat
între anii 1905-1908 în Eparhia Timișoara*

<i>Anul școlar</i>	<i>Protopopiatul</i>	<i>Număr conferințe ținute</i>	<i>Locul unde s-a ținut conferința</i>	<i>Anul și data ținerii conferinței</i>
1905-1906	Arad	1	Arad	1906, 5 aprilie
	Timișoara	1	Timișoara - Mehala	1906, 25 mai
	Velika Kikinda	1	Srpski Padej	1906, 23 mai
	Veliki Bečkerek	-	-	-
1906-1907	Arad	1	Oroslamoș	25 aprilie 1907
	Veliki Bečkerek	2	Srpski Itebej Srpska Crnja	26 aprilie 1907 4 septembrie 1907
	Velika Kikinda	1	Srpski Krstur	25 iunie 1907
	Timișoara	2	Pața Timișoara-Fabrik	12 octombrie 1906 17 mai 1907
1907-1908	Arad	1	Sirig	4 iunie 1908
	Veliki Bečkerek	2	Veliki Bečkerek Boka	27 septembrie 1907 24 aprilie 1908
	Velika Kikinda	1	Velika Kikinda	27 mai 1908
	Timișoara	2	Rudna Bečkerek Mali	11 octombrie 1907 15 mai 1908

Dintr-un alt raport al eparhiei cu tematică școlară (*Raportul despre starea școlilor și grădinițelor naționale sârbe pe anii școlari: 1908/1909 și 1909/1910 din eparhia Timișoara*) se desprinde ideea că școlile confesionale sârbe au intrat „într-o nouă etapă”, după intrarea în vigoare a Legii 27 din 1907¹⁷⁹⁵. Se arată că starea acestora s-a înrăutățit, fiind afectată totodată și situația socială și profesională a învățătorilor, care au fost supuși unor exigențe exagerate. Raportul mai preciza faptul că învățătorii trebuiau ajutați și

Kikinda la Turski Bečej, pe 9 iunie 1905 și protopopiatul Timișoara la Čakova, pe 2 iunie 1905 (*R.E.U.T, 1906-1908, p.254-256*).

¹⁷⁹² *R.E.U.T, 1906-1908, p.257.*

¹⁷⁹³ *Ibidem p.256.*

¹⁷⁹⁴ La realizarea tabelului s-au folosit următoarele surse bibliografice: *R.E.U.T, 1906-1908, p.234-254 și 279-281; Idem 1909-1912, p.226-228.*

¹⁷⁹⁵ *Idem 1909-1912, p. 231.*

îndrumați să facă față noilor cerințe, fiind nevoie de încurajarea lor pentru a nu ceda în fața noilor și grelelor îndatoriri. Raportul amintit mai arată „că niciodată conferințele învățătoresți n-au fost mai bine venite ca în această perioadă. La acestea, învățătorii au învățat mult și au cunoscut mai temeinic prevederile dure ale amintitei legi, aici, acestora li s-au lămurit drepturile și îndatoririle, aici au fost îndrumați cum să lucreze mai departe în folosul supraviețuirii și progresul școlii naționale sârbe, cum să-i păstreze acesteia caracterul confesional și în același timp să îndeplinească prevederile noii legi de stat”¹⁷⁹⁶.

În acest scop a trebuit „să fie scoase de pe ordinea de zi a conferințelor, problemele ce vizau aspectele legate de progresul poporului și să fie înlocuite cu probleme de ordin strict școlar”¹⁷⁹⁷. Astfel, la toate conferințele învățătoresți n-au lipsit deloc problemele în legătură cu prevederile Legii 27 din 1907. În acea perioadă a fost publicată și noua programă de învățământ pentru învățarea limbii maghiare, elaborată pe temeiul paragrafului 19 din legea 27 pe 1907 și adusă la cunoștiință prin dispoziția Ministerului învățământului nr.120000/1908. În această situație, învățătorii sârbi au trebuit să lucreze mult la cunoașterea predării limbii maghiare în școli, însușindu-și o experiență nemijlocită la aceste conferințe¹⁷⁹⁸.

Odată cu intrarea în vigoare a mult controversatei legi școlare din 1907 se constată respectarea mai strictă a dispoziției Consiliului școlar mitropolitan nr.30 din 1879, în ce privește ținerea punctuală a conferințelor învățătoresți la toate nivelele.

Că lucrurile au stat așa, o arată și datele din tabelul de mai jos care expune numărul de conferințe învățătoresți ținute la nivel local în perioada 1901-1911, în școlile din eparhia Timișoara¹⁷⁹⁹

<i>Anul școlar</i>	<i>Numărul conferințelor ținute</i>	<i>Numărul hotărârilor luate</i>
1901 – 1902	27	163
1902 – 1903	33	125
1903 – 1904	54	163
1905 – 1906	35	142
1906 – 1907	55	
1910 – 1911	86	289

Conferințele sau adunările învățătorilor la toate nivelele au constituit un mod și un prilej de participare a învățătorilor la rezolvarea problemelor cu care era confruntat învățământul, fiind un izvor nesecat al celor mai diverse idei, propuneri și inițiative îndreptate spre rezolvarea atât a multipelelor probleme de natură teoretică și practică din domeniul

¹⁷⁹⁶ *Ibidem.*

¹⁷⁹⁷ *Ibidem.*

¹⁷⁹⁸ *Ibidem.*

¹⁷⁹⁹ La realizarea tabelului s-au folosit următoarele surse: *R. E. U. T., 1872-1905*, p.128, 140, 160; *Idem. 1906-1908*, p.253, 268; *Idem. 1909-1912*, p.250.

învățământului, cât și problemelor de natură socială ce vizau atât învățătorii, dar și populația.

8.3.Scopul educației și învățământului

Dispoziția școlară din 1865, respectiv 1868 și Dispoziția școlară din 1872 nu conțin referiri despre scopul educației și învățământului. Acesta se poate doar deduce din conținutul materiilor de predare, recomandate de aceste documente. Abia la începutul secolului XX, odată cu intrarea în vigoare a actului *Nastava Osnova za srpske pravoslavne veroispovedne, osnovne narodne škole u Ugarskoj*¹⁸⁰⁰ (Bazele învățământului pentru școlile confesionale și naționale sârbe din Ungaria), din 28 mai 1909, în Dispoziția Consiliului Școlar mitropolitan, aprobată în aceeași dată, se fac precizări în legătură cu scopul educației și învățământului din școala primară. Acesta, după cum se arată în amintitul act, avea menirea de a stabili baza educației moral-religioase și de a pregăti elevul pentru viața cetățenească, înarmându-l cu cunoștințe folositoare în acest scop¹⁸⁰¹.

Scopul învățământului în școala primară confesională era dobândirea unei educații ideale și armonioase. Învățământul trebuia să faciliteze acordul dintre educația moral-religioasă „pentru că sâmburele (nucleul) învățământului nu poate avea decât aspirații ideale” și „pregătirile materiale pentru viața practică”¹⁸⁰².

Se considera că scopul primordial al învățământului era educația moral-religioasă, dar nu era contestată nici importanța celui de-al doilea țel. Acumularea cunoștințelor nu era un scop în sine, deoarece finalitatea actului educațional era, în ultima instanță, formarea unui profil moral demn. După același act normativ cunoștințele acumulate puteau fi doar mijloace pentru dobândirea educației dorite: „Cunoștințele sunt folositoare omului în măsura în care, acestea pot produce virtuți și în felul acesta să slujească atingerea scopurilor mai înalte ale societății”.

Scopul educației și al instruirii este înțeles sub dublu aspect: ca pregătire pentru viață și formarea personalității, primul aspect fiind subordonat celui de-al doilea. Sarcina educației morale era „de a dezvolta în copii sentimentul iubirii cinstei, a întăririi voinței pentru muncă, al iubirii față de Dumnezeu, de țară, împărat, ortodoxie, popor și al iubirii față de aproapele”¹⁸⁰³.

Pentru realizarea acestui deziderat, cel mai mare rol îl aveau în primul rând materiile cu conținut religios, dar și cele care aveau ca obiect: Limba sârbă, Limba maghiară și Istoria.

¹⁸⁰⁰ *Zvanične naredbe i odluke* in S.M.G nr.32, 1909, p.502.

¹⁸⁰¹ *Ibidem*.

¹⁸⁰² *Ibidem*.

¹⁸⁰³ *Ibidem*.

În ce privește acumularea de cunoștințe, „nu este important de a se învăța mult...ci, ca să se învețe numai aceea ce este cel mai trebuincios, dar aceasta să se facă temeinic pentru ca elevii să le poată folosi în viața lor practică”¹⁸⁰⁴.

Reglementări noi în ce privește scopul educației în școlile confesionale sârbe sunt conținute în paragraful 17 din Legea 27/1907 (cunoscută sub numele de legea lui Appony), lege reacționară care intensifică procesul de maghiarizare a populației nemaghiare din imperiu. Paragraful invocat se referă la datoria învățătorului „ca în sufletul elevilor săi să dezvolte și să întărească duhul atașamentului față de țara ungurească și conștiința apartenenței la poporul maghiar, precum și întărirea unei gândiri moral-religioase”¹⁸⁰⁵.

Este evident că instituțiile școlare ale statului, care aveau o viziune proprie de dezvoltare a societății maghiare, au încercat să însereze în procesul educațional al popoarelor subjugate noi sarcini. S-a conturat ideea că prin intermediul educației, într-un timp relativ scurt în statul maghiar se poate ajunge la o uniformizare etnică cu o singură limbă, cea de stat. Întrucât Ungaria era un stat multiethnic, aceste tendințe s-au manifestat în mod forțat și artificial, luând forma unui proces de asimilare forțată a popoarelor subjugate.

În fața acestor tendințe, era firesc ca organele autonome școlare bisericești sârbe să-și ia măsuri de siguranță. În acest context, scopul educației și instruirii tineretului sârb a fost folosit în conformitate cu statutul social-politic al sârbilor în Austro-Ungaria. Acest scop a fost subordonat ideii că sistemul educațional trebuie să fie un mijloc pentru păstrarea limbii și identității naționale, respectiv un mijloc de luptă în fața tendințelor de maghiarizare și asimilare forțată întreprinsă de statul maghiar.

Cum sistemul educațional s-a aflat atunci sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe, de a cărei activitate și autoritate era legată și autonomia sârbilor în Austro-Ungaria, reprezentanții sârbi ai organelor autonome, atât cei din cler cât și cei laici, au considerat că numai educația moral-religioasă în duhul ortodoxiei sârbe îi poate feri de deznaționalizare și asimilare. Din acest considerent în realizarea scopului general al educației și instruirii, de mare importanță au fost sarcinile care se refereau la viața religioasă și caracterul moral al celor supuși procesului educațional. Dezvoltarea unor particularități personale precum ascultarea, modestia, respectul față de cei în vârstă, râvna în îndeplinirea obligațiilor școlare și bisericești, ocupau un loc important în cadrul educației și al instruirii. Despre acestea, stau mărturie și pravilele disciplinare și regulile date de organele autonome școlare, pentru elevii din toate tipurile de școli din rețeaua școlară. Cerințele referitoare la comportamentul în școală și în afara ei, erau foarte aspre¹⁸⁰⁶.

¹⁸⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁰⁶ *Disciplinarna pravila za učenike srpske muške učiteljske škole u Somboru i Pakracu* in S.M.G an.VIII, nr.5, 1910, p.66-68.

Schimbările survenite în plan social au reclamat necesitatea operării unor schimbări și în sistemul educațional. Acest fapt a presupus ca în cadrul sistemului educațional să fie implementate noi sarcini care vizau pregătirea copiilor și tineretului pentru noile necesități practice ale vieții, respectiv la adaptarea și includerea acestora în noile condiții ale vieții economice și sociale, în care trebuiau să trăiască sârbii în Austro-Ungaria.

Din acest considerent, conținutul învățământului trebuia îmbogățit cu cunoștințe din domeniile științelor naturii și sociale, necesare pentru integrarea tineretului în noile condiții social-economice. Prin realizarea acestui fapt, scopul educației și învățământului s-a îmbogățit cu o componentă și dimensiune nouă: aceea de a favoriza ca cel supus procesului educației să se poată integra în noile realități ale vieții social-economice.

8.4. Conținutul învățământului

8.4.1. Conținutul învățământului în școlile elementare

În perioada 1868-1918, conținutul învățământului în școlile cofesionale sârbe s-a diversificat continuu pe tot parcursul perioadei, fiind introduse tot mai multe materii cu caracter practic și realist.

Un prim pas spre diversificarea materiilor l-a constituit Dispoziția școlară din 1865, care se regăsea în prevederile Rescriptului din 1868, unde pentru școlile primare erau prevăzute următoarele materii (art. 32): religie cu povestiri biblice din Vechiul și mai ales Noul Testament, citire din Ceaslov și Psaltire, Evangheliile și Apostol și Viețile Sfinților, cântare bisericească, limba sârbă-citire și scris în chirilică, socotitul, caligrafia, la care se adaugă și gimnastica ca disciplină obligatorie¹⁸⁰⁷.

Alături de disciplinele amintite, paragraful 48 al Rescriptului mai prevede pentru așa zisele școli principale (cu 4 clase) să se învețe desenul și încă o limbă, în funcție de școala pe care o va urma elevul după absolvirea școlii primare¹⁸⁰⁸.

Potrivit acestor reglementări, cel mai mare număr de materii îl formau cele din domeniul religiei. Motivul conceperii unui asemenea plan de învățământ l-a constituit faptul că organele autonome școlare împărtășeau ideea că numai educația copiilor în duhul religiei ortodoxe putea să asigure păstrarea limbii și integritatea națională a poporului sârb în Austro-Ungaria. Această opinie era împărtășită de toți membrii clerici și laici, care au format comisia de redactare a dispoziției școlare din anul 1865. Rescriptul din 1868 prevede diversificarea materiilor de predare și în preparandii, deoarece cadrele didactice trebuiau să facă față noilor cerințe. Potrivit articolului 81 din capitolul III al Rescriptului, erau prevăzute ca materii de predare în preparandii următoarele: Catehetica, Istoria biblică, Istoria bisericească, Tâlcuirea Evangheliilor și Apostolului, Liturgica și

¹⁸⁰⁷ Reskriptul din 1868 p.19.

¹⁸⁰⁸ *Ibidem* p.20.

Tipicul, Cântarea bisericească, Limba slavonă, Limba sârbă cu literatură și stilistică, Limba maghiară și germană, Pedagogia cu Antropologia și Psihologia, Metodica, Aritmetica cu Geometria, Geografia și Istoria poporului sârb, Agricultură teoretică și practică, Igiena, Desen și caligrafie, Cântarea armonică, Gimnastica și Munca practică a învățătorilor¹⁸⁰⁹.

Un rol pozitiv în diversificarea conținutului învățământului l-a avut Legea școlară maghiară nr. 38 din 1868, ce a apărut la numai câteva luni după Rescript, care cuprindea materiile de predare pentru școlile din Ungaria. Legea prevedea materii diferențiate pentru elevii de sexe diferite. Pentru sârbii din Ungaria, era importantă acea parte a documentului în care erau prevăzute materiile care trebuiau predate în școlile confesionale sârbe din această țară. Potrivit acesteia, în școlile primare ale diferitelor confesiuni, trebuiau să fie predate următoarele materii: Religia și buna purtare, cititul și scrisul, socotitul din memorie și cu cifre, precum și cunoașterea măsurilor folosite în țară, lingvistica (Filologia), elemente de științe naturale, geografia țării și istoria acesteia, îndrumător practic în gospodărie, mai ales grădinărit, cunoașterea elementară a drepturilor și îndatoririlor cetățenești, cântarea bisericească și gimnastica¹⁸¹⁰.

În comparație cu materiile prevăzute în Rescriptul din 1868, se poate afirma că Legea 38 din 1868 avea un caracter mai progresist, materiile prevăzute fiind mai aproape de realitățile vieții.

Apariția Legii 38 din 1868 impunea necesitatea armonizării prevederilor acesteia cu prevederi din Rescriptul din 1868, în ce privește învățământul. Cum acest fapt era greu de realizat era necesară să se adopte o altă lege.

În acest context a fost elaborată Dispoziția școlară din 1872 care, în urma armonizării ei cu Legea 38 din 1868, introducea în sistemul de învățământ mai multe materii cu caracter realist¹⁸¹¹.

Dispoziția școlară din 1872 a reglementat repartiziile materiilor și a orelor de predare în funcție de numărul de învățători de care dispunea școala. Astfel, în școlile naționale sârbești, au fost prevăzute următoarele materii de predare: Religia, Limba Sârbă, Citire, Slavona bisericească, Geografia, Istoria poporului sârb, Aritmetică și formele geometrice, Științele naturii și Fizică, Drepturile și îndatoririle cetățenești, Igiena, Îndrumător practic pentru agricultură (grădinărit, creșterea viermilor de mătase și a albinelor), Cântare bisericească, Caligrafie și Desen, Gimnastica, Lucrul manual (pentru fete), Limba maghiară.

După planul de învățământ prevăzut în Dispoziția școlară din 1872 (vezi anexa nr.7), materiile erau prevăzute diferențiat pe parcursul școlii primare (în toate cele 6 clase). Astfel, Religia era prevăzută în toate clasele școlii primare, Slavona bisericească

¹⁸⁰⁹ *Ibidem* p.22-23.

¹⁸¹⁰ Țărcovnicu, *Contribuții*, p.157.

¹⁸¹¹ Žarko Miladinović, *Tumač*, p.340-351.

unde citirea și înțelegerea acesteia începea din clasa a doua, Cântarea bisericească începea din clasa a treia, iar Limba sârbă, scriere și citit, elementele gramaticale și compunerea erau prevăzute pentru toate cele șase clase. În ce privește Limba maghiară-învățarea cuvintelor și exerciții de vorbire, se făceau în clasele I, II și III, pe când scrisul și cititul cu exerciții de vorbire și elemente gramaticale începea din clasa a doua și se continuau până în clasa a VI-a, iar socotitul și gimnastica fiind predate în toate cele 6 clase¹⁸¹².

În ce privește numărul de ore alocate, cea mai mare parte a acestora reveneau Limbii sârbe: în clasa I, 13 ore săptămânal, în a II-a, 10 ore, a III-a, 9 ore, a IV-a, 8 ore, iar în clasele V și VI câte 7 ore. Pe locul al doilea se situa Religia, căreia îi erau alocate în clasa a I-a 2 ore, în a II-a 4 ore, în a III-a 4½ iar în clasele IV, V și VI câte 5½ pentru băieți și câte 5 ore pentru fete¹⁸¹³.

După disciplinele amintite mai sus, Limba Maghiară se situa pe locul al treilea în ce privește orele alocate. Aceasta era prevăzută după cum urmează: în clasa I câte 2 ore, iar în clasele II-IV câte 5 ore pe săptămână.

Abia pe locul 4 se situa aritmetica cu 2 ore în clasa I, câte 4 în clasa a II-a și câte 4½ în clasele III-VI. Științele precum Geografia, Istoria și Îndatoririle cetățenești au fost prevăzute să se învețe abia din clasa a III-a cu o oră pe săptămână, pentru ca numărul lor să se ridice la 2 ore abia în clasele V și VI.

Gimnastica era prevăzută cu câte o oră pe săptămână pentru toți băieții, mai puțin pentru cei din clasele a-III-a și a IV-a, pentru care era prevăzută câte o jumătate de oră. Lucrul manual pentru fete era prevăzut numai pentru cele din clasele II-IV.

Pentru școlile naționale sârbe din Ungaria, planul de învățământ inclus în Dispoziția școlară din 1872, nu a rămas mult timp în vigoare. Ministerul ungar al învățământului a emis, pe 26 august 1877, dispoziția cu nr.21678 privind desfășurarea și planul de învățământ pentru școlile primare și orășenești¹⁸¹⁴. Pe baza acestei dispoziții, Djordje Natošević și Nikola Vukičević au alcătuit și înaintat pe 18 iulie 1878 Consiliului Școlar mitropolitan un nou plan de învățământ pentru școlile naționale sârbe¹⁸¹⁵. Acesta a fost publicat și transmis tuturor eparhiilor sârbești din Ungaria, cerându-se să-l respecte în mod riguros.

În noul plan de învățământ, conținutul era în cea mai mare parte același cu cel al Dispoziției școlare din 1872, diferențindu-se prin faptul că era altfel împărțit. Astfel, materia Limba Sârbă a fost împărțită în 3 domenii mai mari: a) învățarea prin observație cu exerciții de vorbire și gândire (clasele I-IV); b) scriere și citire (clasele I-IV); c) gramatică și compunere (clasele I-IV).

¹⁸¹² *Ibidem* p.346-348.

¹⁸¹³ *Ibidem*.

¹⁸¹⁴ Bakovljević, *Đorđe Natošević* p. 110.

¹⁸¹⁵ *Ibidem*.

Alături de Limba maghiară, s-a adăugat ca materie opțională și Limba croată, care se învăța de la clasele II-IV. Aritmeticii i-a fost adăugată și Geometria (clasele I-VI), în vreme ce cunoașterea drepturilor și îndatoririlor cetățenești a fost comasată cu Istoria și nu mai constituia un obiect separat. Cea mai mare schimbare în planul de învățământ a constituit-o introducerea materiei-Științele naturii, care cuprindea: a). Științele naturale (clasele V și VI); b). Fizica; c). Igiena (clasele I-VI) și d). Munca în grădina clasele (III-VI)¹⁸¹⁶.

În anul 1879 guvernul maghiar a emis Legea 18 din 1879, care prevedea predarea limbii maghiare în toate școlile elementare a căror limbă de predare nu era cea maghiară. În această situație, limba maghiară urma să se învețe în școli începând cu clasa întâia¹⁸¹⁷.

Legea 18 din 1879, prin prevederile ei, a avut un impact dur nu numai asupra elevilor, ci și asupra cadrelor didactice aflate în exercițiul funcțiunii. Aceștia trebuiau promoveze examenul de limbă maghiară într-un timp scurt și determinat, în situația în care nu-l luau trebuind să fie disponibilizați sau să fie pensionați¹⁸¹⁸.

În acest sens, Ministerul învățământului a emis un îndrumător pentru inspectorii școlari de stat, care urmau să identifice învățătorii care nu știu limba maghiară și să ia măsurile corespunzătoare.

În situația nou creată, Consiliul Școlar a fost nevoit să ceară conducerii școlii pedagogice din Sombor elaborarea unei propuneri de învățare a limbii maghiare în școlile elementare sârbe. Protestele nu au întârziat.

Într-un referat înaintat Consiliului Școlar mitropolitan, Djordje Natošević s-a exprimat împotriva prevederilor Legii 18 din 1879, potrivit căreia copiii să învețe încă o limbă alături de cea maternă, motivând faptul că aceștia sunt încărcăți cu multe materii încă din clasa I-a. Mai mult de atât, a propus ca învățarea limbii maghiare să înceapă din clasa a-III-a (învățarea de cuvinte și citire) și abia din clasa a-IV-a să înceapă scrierea cuvintelor în limba maghiară¹⁸¹⁹. Nemulțumirile față de noile prevederi în ce privește învățarea limbii maghiare s-au manifestat și în mediile sârbe. Astfel, în revista pedagogică de orientare socialistă *Nova Škola* au fost criticate dur într-un articol noile măsuri impuse de noua lege¹⁸²⁰.

Cu toate protestele, Consiliul Școlar a cerut profesorului și pedagogului Nikola Vukičević un plan pentru învățarea limbii maghiare în școlile elementare sârbe. După acest plan, care exprima poziția puterii de stat, învățarea limbii maghiare începea din clasa a-II-a (cu învățarea prin observație), pentru ca din clasa a treia să se înceapă

¹⁸¹⁶ *ASANUK Fond, Ș.S. nr.166/1878.*

¹⁸¹⁷ Mita Nešković, *Z.P.R.*, III, 1897, p.148.

¹⁸¹⁸ Petar Despotović, *Istorijska pedagogika*, Beograd, 1902, p.381-382.

¹⁸¹⁹ *ASANUK Fond, Ș.S nr.3/1880.*

¹⁸²⁰ *Mađarski jezik i srpska škola* in *N.Š.N*, 1879, p.133.

citirea și cu scrierea. Noul plan de învățare a limbii maghiare a fost aprobat abia în anul 1888¹⁸²¹ și a fost considerat ca o completare a planului de învățământ din 1878.

Potrivit acestuia limba maghiară a devenit regulată și obligatorie în toate școlile sârbe din Ungaria și se învăța în toate clasele. Se începea din clasa a-II-a, cu învățarea prin observare, elevii trebuind să învețe cuvinte ungurești și propoziții, iar din clasa a-III-a să vorbească, să citească și să scrie, timpul alocat fiind de câte 3 ore pe săptămână¹⁸²².

În anul 1893 s-au luat măsuri pentru schimbarea programului și a planului de învățământ. Această misiune i-a revenit lui Nikola Vukičević, care l-a elaborat și înaintat Consiliului Școlar mitropolitan la începutul anului 1895¹⁸²³.

În alcătuirea acestui plan s-a ținut cont și de părerile învățătorilor prezenți la Adunările învățătorilor organizate în orașele mai mari: Novi Sad, Sombor, Stari Bečež, Vršac și Velika Kikinda¹⁸²⁴.

În alcătuirea acestui plan, Nikola Vukičević a avut în vedere dispozițiile școlare ale organelor bisericești în ce privește religia, iar în ceea ce privește celelalte discipline l-a armonizat cu planul de învățământ al Ministerului ungar din domeniu, ținând seama și de dispozițiile acestuia referitoare la limba maghiară. Conținutul învățământului nu a fost modificat în mod esențial, noutatea constând în noua repartizare a materialului și în satisfacerea noilor cerințe în ce privește limba maghiară.

În anul 1904 Consiliul Școlar superior a emis un act cu noua repartizare a orelor pentru școlile elementare, pe care l-a trimis Ministerului învățământului spre aprobare. În răspunsul cu refuzul Ministerului din 11 XI 1906 s-au făcut obiecții în legătură cu numărul săptămânal de ore alocate limbii maghiare. În actul trimis spre aprobare, numărul orelor alocate limbii maghiare era de 2 ore pe săptămână la clasele I și a-II-a și câte 3 ore pentru clasele III-VI¹⁸²⁵.

Procesul de maghiarizare a populațiilor ortodoxe din imperiu se intensifică odată cu promulgarea Legii 27 din 1907, cunoscută sub numele de Legea Apponyi. Conform acesteia, fiecare școală și fiecare învățător trebuiau, în mod obligatoriu, să le dezvolte elevilor conștiința apartenenței lor la poporul maghiar¹⁸²⁶.

Prin prevederile sale Legea Apponyi stimula material învățătorii, pentru ca aceștia să colaboreze în procesul de maghiarizare.

În ce privește conținutul învățământului, acesta era reglementat de articolele 19 și 20 precum și de articolul 18 care se referea la limba de predare.

¹⁸²¹ *Sednica Visokog Srbskog Narodnog Školskog Saveta* in Š.L.S nr.4, 1888.

¹⁸²² *Sednica Narodnog Crkvenog Školskog Saveta* in Š.L.S nr.10, 1880.

¹⁸²³ Vladimir Radašin, *Srpska autonomna uprava u Karlovačkoj Mitropoliji*, Novi Sad, 1987, p.92.

¹⁸²⁴ *Sednica Visoko Školskog Saveta* in Š.L.S nr.3, 1895.

¹⁸²⁵ *Raspored sedmičih nastavnih časova za neposredni rad u srpskim narodnim školama u Ugarskoj* in Š.O, nr.4, 1905, p.57.

¹⁸²⁶ Dimitrije Kirilović, *Pomađarivanje u bivšoi Ugarskoj*, Novi Sad, 1935, p.58-73.

În același an 1907, Ministerul a trimis Consiliului Școlar schița planului de învățământ destinat limbii maghiare, pentru toate școlile din Ungaria, care conținea și planul pentru predarea Aritmeticii, Istoriei, Geografiei și Drepturilor și îndatoririlor cetățenești, cu numărul de ore prevăzut de articolul 20 al legii. Odată cu acesta, s-a transmis și dispoziția ca pe baza planului trimis să se întocmească planul de învățământ pentru școlile sârbești. Acest lucru trebuiau să-l facă referentul școlar și Ancheta școlară¹⁸²⁷.

În cursul anului 1908, Ancheta școlară de stat a întocmit planul de învățământ pentru învățarea limbii maghiare în școlile elementare nemaghiare, întocmind totodată și un îndrumător de aplicare al acestuia. La sfârșitul aceluiași an Ministerul, prin actul nr. 120.000, îl introduce în vigoare și-l trimite direct Consiliilor Școlare Eparhiale și nu Consiliului Școlar mitropolitan¹⁸²⁸. Noul program și plan de învățământ trebuia aplicat începând cu anul școlar 1910-1911.

Ancheta școlară, subordonată Consiliului Școlar mitropolitan, a elaborat planul de învățământ abia în cursul anului 1909, după ce în prealabil acesta a fost dezbătut la Adunările învățătoresți. A fost trimis Ministerului spre aprobare în anul 1911, dar din cauza unor lipsuri și discordanțe cu planul de învățământ din 1908 (nr. 120.000), el a fost returnat. De aceea a fost numită o nouă Ancheta școlară de specialitate, care avea sarcina de a elimina lipsurile și de a săvârși armonizarea¹⁸²⁹.

În vreme ce Ancheta școlară lucra la armonizarea planului de învățământ, învățătorii au fost nevoiți să predea după știința și metodele lor. Pentru că autoritățile au stabilit un termen de aplicare a noului plan, nerespectarea și neaplicarea acestuia implicând sancțiuni dure, în cadrul Adunărilor învățătoresți, cei care erau la catedre puneau numeroase întrebări și criticau încetineala Consiliului Școlar în ce privește primirea noului plan de învățământ.

Tergiversarea adoptării noului plan de învățământ s-a datorat în principal Consiliului Școlar mitropolitan care, de la apariția acestuia, nu a fost de acord cu numărul mare de ore alocate limbii maghiare și nici cu scopurile învățământului în limba maghiară. Consiliul școlar - dominat de radicalii care au rămas fideli crezului lor - în răspunsul său către Minister a precizat că „acest plan este în contradicție cu dispozițiile și legile școlare din anii 1868, 1907 și altele, și că nu vine din organizarea noastră autonomă”¹⁸³⁰.

La aceste observații ale Consiliului școlar, Ministerul Învățământului, prin actul nr. 54.465 din 24 iulie 1908, a răspuns că „în această problemă, planul de învățământ și alocarea orelor de învățare a limbii maghiare, trebuie cât mai repede elaborat și că în acest sens nu dorește să se lanseze în alte dezbateri”¹⁸³¹.

¹⁸²⁷ *ASANUK Fond, Ș.S. nr.679/1907.*

¹⁸²⁸ *Idem nr.1153/1908.*

¹⁸²⁹ *Idem nr.617/1911.*

¹⁸³⁰ *Idem nr.877/1907.*

¹⁸³¹ *Idem nr.630/1908.*

În tot acest timp, inspectorii de stat maghiari au executat o presiune sistematică asupra școlilor și învățătorilor sârbi, fapt care a dus la scăderea continuă a școlilor naționale și implicit la creșterea numărului școlilor comunale.

Fiindu-i îngădite în mod continuu prerogativele, în ce privește conducerea și coordonarea școlilor, Consiliul Școlar mitropolitan a ajuns în cele din urmă să și le manifeste sub forma „că a luat la cunoștiință înaltul act al Ministerului”¹⁸³².

Punctul culminant al acțiunii de maghiarizare a fost atins în anul 1912, când a fost desființată autonomia național-bisericească și școlară.

8.4.2. Manualele școlare în școlile elementare

Dispoziția școlară din anul 1872 pentru școlile naționale sârbe cuprindea prevederi și în ceea ce privește metoda și manualele ce urmau a fi folosite în școli. Astfel articolul 21 al Dispoziției din 1872 prevedea ca „metoda de învățare peste tot, trebuie să fie adaptată anilor și gradului de dezvoltare al elevilor”¹⁸³³, iar articolul 22 al amintitei dispoziții prevedea ca „în școlile naționale sârbe, se vor folosi numai acele manuale pe care le stabilește conducerea școlilor naționale (Consiliul școlar mitropolitan), iar manualele cu caracter religios acelea care au fost aprobate de Sf. Sinod la propunerea aceleiași conduceri”¹⁸³⁴. La fel se fac și referiri și la materialul didactic necesar desfășurării procesului de învățământ (art.27).

Manualele ce urmau a fi folosite erau trimise spre aprobare Consiliului școlar mitropolitan de către conducerile școlilor pedagogice, conducerilor școlilor de fete de grad superior, cele trimise de Ministerul Învățământului ungar, precum și cele trimise din partea recenzenților de manuale propuse de unele tipografii¹⁸³⁵. Consiliul școlar mitropolitan le trimitea conducerii școlii pedagogice din Sombor, pentru a-și exprima opinia în legătură cu acestea și abia după aceea le aproba.

Ministerul Învățământului ungar exercita un control strict asupra manualelor folosite în școli, mai ales asupra celor de istorie, geografie și educație civică. În măsura în care manualul nu era considerat corespunzător intereselor statului ungar, acesta era interzis. Așa s-a întâmplat cu manualele de istorie și geografie ale profesorului Nikola Vukičević: *Otačastveni i opšti zemljopis za srpsku decu*, Pančevo 1873; *Povesnica naroda srpskog u 15 pripovedaka*, Pančevo 1874 și *Ugarska otačastvena povesnica sa*

¹⁸³² Vladimir Radašin, *op.cit.* nr.79.

¹⁸³³ *Uredba 1872* p.350.

¹⁸³⁴ *Ibidem*.

¹⁸³⁵ În perioada 1868-1918, cele mai cunoscute tipografii care au tipărit manuale școlare erau cele ale fraților Jovanović din Pančevo, tipografia Pajević și Jocić din Novi Sad, Karakašević din Sombor, Milan Ivković din Novi Sad, A.Wagner din Sombor și Tipografia mănăstirească din Sremski Karlovci.

osobitim obzirom na prošlost Srbalja u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, Pančevo 1874. Prima carte (manualul de geografie) a fost interzisă la scurt timp după publicare¹⁸³⁶.

În anul 1876, Ministerul ungar al învățământului, prin Dispoziția nr.31097 din 17 ianuarie 1876, a interzis toate cele trei manuale pe motivul că ele „conțin date inexacte și deformate, care sunt în contradicție cu constituția țării noastre... și care atâță tendințele separatiste”¹⁸³⁷. Același Minister, prin Dispoziția nr.7877 din 14 martie 1903, a interzis folosirea în școli a hărții “Austro-Ungaria, Bosnia, Herțegovina, Serbia și Muntenegru” de F.Hantke tipărită la Pancevo, în tipografia fraților Jovanovici¹⁸³⁸.

Referitor la manualele folosite în școlile naționale sârbe, în perioada ce face obiectul acestui studiu, din cauza numărului lor ridicat sunt prezentate în anexa nr.8 pe materiile de învățământ. Din anexa menționată, se evidențiază drept cei mai prolifici autori de manuale religioase următorii: Platon Atanacković¹⁸³⁹, Nikola Vukičević¹⁸⁴⁰, Pavle

¹⁸³⁶ *ASANUK Fond, Ș.S nr.21/1875*; După ce a suferit modificări, cartea a fost publicată tot în tipografia fraților Jovanović din Pančevo, dar sub titlul *Zemljopis za III i IV razred srpskih narodnih škola* (după *ASANUK Fond Ș.S nr.95/1875*).

¹⁸³⁷ Radomir Makarić, *Nikola.D. Vukičević kao pedagoški pisac* in P.S. nr.9, 1969, p.613.

¹⁸³⁸ *REUT 1872-1905*, II, p.90.

¹⁸³⁹ Platon Atanacković a fost episcop de Bačka între anii 1848-1867. S-a născut la Sombor, în anul 1787. A studiat la Sombor și apoi la Karloviț, unde a făcut gimnaziul. S-a specializat în filozofie și științe juridice. După căsătorie a fost hirotonit întru diacon, lucrând apoi ca învățător. S-a remarcat ca un bun pedagog și ca urmare a acestui fapt a fost numit profesor la preparandiile din Sent Andrei și Sombor. Rămânând văduv, s-a hotărât să intre în monarhism, spre marea surprindere a mitropolitului Stefan Stratimirović, pentru că Platon Atanacković scrisese mai devreme împotriva monarhismului. După o lungă perioadă de noviciat, a fost tuns în monarhism la mănăstirea Krusedol. În anul 1832 a devenit egumen și la scurt timp arhimandrit al mănăstirii Șișatovaț. În 1834 a fost numit arhimandrit la Bezdin. De aici a fost numit episcop de Buda în anul 1839. În cursul anului 1848, a fost nevoit să primească conducerea întregii mitropolii a Karlovițului, întrucât guvernul maghiar l-a declarat pe patriarhul Iosif Rajačić drept „trădător”. În 1848, pe 24 iunie, a fost numit fără știrea sa și fără știrea lui Rajačić, episcop de Bačka, fapt ce va instala între cei doi o stare de conflict ce va dura mai mulți ani. Conflictul a atins apogeul după anul 1850, când Platon Atanacković a publicat la Viena o apologie cu titlul „Analitika”. Patriarhul a acceptat împăcarea numai după ce, în anul 1851, a pus condiția ca toate exemplarele Analiticii să fie arse, ceea ce s-a și întâmplat. Episcopul Platon s-a remarcat drept un om al condeiului, scriind peste 40 de lucrări cu tematică variată. S-a remarcat și pe tărâm pedagogic unde, prin lucrările sale, a primit manualele din școlile Mitropoliei Karlovițului, care erau învechite în acea perioadă. A murit pe 2 aprilie 1867 la Novi Sad (după Sava, *Srpski jerarsi* p.406-409).

¹⁸⁴⁰ Nikola Vukičević s-a născut la 8 noiembrie 1830 la Sombor. Gimnaziul l-a făcut la Seghedin și Karlovci, iar filosofia la Pesta. O vreme a studiat și la Belgrad („Velika Škola”). În 1853 a devenit profesor la școala pedagogică din Sombor, iar în 1871 director al amintitei școli, păstrându-și și postul de profesor. În același an a fost ales membru al Consiliului Școlar mitropolitan. În 1875 a devenit director al Școlii de fete de grad superior. Între anii 1887-1903 a îndeplinit funcția de referent școlar principal. Pe lângă numeroasele sale funcții, Vukičević s-a remarcat și ca un mare pedagog colaborând cu mai multe studii la revistele școlare ale vremii, în special „Školski List”. În perioada 1870-1885 a publicat peste 10 cărți pentru elevi și profesori. S-a pensionat în 1904 (după Radomir Makarić, *op.cit.* p.609).

Nikolić¹⁸⁴¹ și Dimitrije Popović¹⁸⁴². În ce privește conținutul, aceștia s-au remarcat atât în elaborarea catehismelor, cât și în planul povestirilor biblice și istoriei bisericești. Publicarea manualelor cu conținut religios în a doua jumătate a secolului al XIX-lea era foarte necesară, deoarece cele care erau în uz erau foarte vechi. Un exemplu în acest sens îl constituie Catehismul lui Jovan Raić care, deși a fost publicat în anul 1776, „era folosit în majoritatea școlilor sârbe¹⁸⁴³, chiar și la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea”. Catehismul lui Raić a servit drept sursă în elaborarea altor catehisme apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar în această perioadă apar și alte catehisme, care au fost alcătuite pe alte surse cum ar fi de pildă cel al lui Jovan Borota, care a fost tradus din limba greacă, cât și cel al lui Georgije Letić în care se simte spiritul teologic al Facultății de teologie din Cernăuți.

Întocmirea manualelor de istorie biblică a Vechiului și Noului Testament a fost mult facilitată de traduceri în limba sârbă ale lui Vuk Karagić (Noul Testament) și Djura Daničić (Vechiul Testament 1868). Acesta din urmă a publicat el însuși la Viena, în cursul anului 1850, un manual de istorie biblică intitulat *Pripovetke iz Starog i Novoga Zaveta*¹⁸⁴⁴.

Alături de manualele de religie, în perioada care face obiectul acestui studiu, au apărut și manuale de cântare bisericească. Dintre autorii de manuale pe această temă, s-au remarcat după cum reiese din anexa 8b: Ioan Popović¹⁸⁴⁵, Dimitrije Popović¹⁸⁴⁶, Jovan Borjanović¹⁸⁴⁷, Gherasim Petrović¹⁸⁴⁸ cât și Tipografia fraților Jovanović din Pančevo.

¹⁸⁴¹ Pavle Nikolić (protopop). S-a născut pe 17 iulie 1805 la Sremski Karlovci. Școala primară, gimnaziul și teologia le-a terminat în orașul natal. A slujit după hirotonie la Sremski Karlovci, apoi din 1847 a fost numit protopop la Šid și apoi din nou la Karlovci. A murit în anul 1866 la Zagreb în timpul Congresului național bisericesc croat al cărui membru a fost. S-a remarcat și pe plan pedagogic, scriind manuale pentru școli.

¹⁸⁴² Dimitrije Popović s-a născut la Vukovar în anul 1814. Școala primară a făcut-o în locul natal, iar gimnaziul la Vukovar, Osijek și Karlovci. Tot la Karlovci a terminat și teologia. A fost mai întâi învățător la Seghedin. În 1839 a fost hirotonit diacon. În 1848 s-a mutat la Sombor, unde a fost hirotonit preot. A fost numit catihet la școlile din Sombor. S-a remarcat și ca autor de manuale școlare cu conținut religios.

¹⁸⁴³ Veljko Milosavljević *op.cit.* in B.G. god.III, kn.VI, sv.1 i 2, 1904, p.29.

¹⁸⁴⁴ *Ibidem*, p.27.

¹⁸⁴⁵ Jovan Popović născut la Kumanovo în anul 1817. Mult timp a fost preot la Novi Sad, remarcându-se printre altele și în domeniul scrisului. A întocmit „Șematismul eparhiei de Bačka pentru anul 1868” rămas în manuscris.

¹⁸⁴⁶ Același cu cel prezentat la nota 36.

¹⁸⁴⁷ Jovan Borjanović, învățător din Sentomaș care s-a remarcat în organizarea și conducerea corurilor.

¹⁸⁴⁸ Gherasim Petrović, călugăr catihet, născut în 1842. Școala primară sârbă și germană a terminat-o la Petrovaradin, gimnaziul inferior la Novi Sad, iar cel superior la Seghedin. Teologia a terminat-o la Sremski Karlovci. Între anii 1870-1884 a funcționat în calitate de catihet la școala

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, la alcătuirea manualelor de limbă slavonă bisericească s-au remarcat Djordje Natošević și Mita Nešković¹⁸⁴⁹ (vezi anexa nr.8c).

Tot în cadrul religiei erau incluse și manualele de istorie bisericească. Cele mai folosite manuale pe această temă au fost: *Kratka sveštena istorija za srpska narodna učilišta u Austrijskom Carstvu* (Viena 1857) al cărei autor era episcopul Atanacković¹⁸⁵⁰ și *Mala sveštena istorija za srpske narodne škole*, publicată în 1884 de tipografia fraților Jovanović din Pančevo¹⁸⁵¹.

Un loc important și o pondere însemnată în procesul de învățământ îl aveau desigur manualele de limba sârbă. Cele mai folosite manuale de limbă sârbă în școli, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, au fost cele prezentate în anexa nr.8d.

Pentru învățarea limbii maghiare, în aceeași perioadă temporală, s-au folosit printre altele și manualele cuprinse în anexa nr.8e. Tot sub formă de anexe sunt prezentate și manualele folosite la disciplinele: matematică-anexa nr.8f, științele naturii-anexa nr.8g, geografie-anexa nr.8h și istorie anexa nr.8i.

8.4.3. Conținutul învățământului în școlile pedagogice

Rescriptul din 1868 (articolul 81) prevedea ca în școlile pedagogice (preparandii) să se studieze următoarele discipline: Catehetica, Istoria biblică, Istoria bisericească, Tâlcuirea Sf. evanghelii și a Apostolului, Liturgică și Tipic, Cântare bisericească, Limba slavonă, Limba sârbă cu literatură și stilistică, Limba maghiară și germană, Pedagogie cu psihologie și antropologie, Metodică, Aritmetică și geometrie, Geografia și istoria poporului sârb, Agricultură teoretică și practică, Conducerea gospodăriei, Igienă, Desen și calligrafie, Cântare armonică, Gimnastică și învățatură pedagogică practică¹⁸⁵².

Atât rescriptul din 1868 cât și legea maghiară nr.38 din 1868 prevedeau diferențierea unor materii de învățământ în funcție de sexul elevilor. Astfel, în școala pedagogică pentru fete erau prevăzute pe lângă unele materii de bază comune cu cele ale băieților și unele materii specifice precum: lucru manual femeiesc, reguli pentru pedagogică din Sombor, unde a mai predat și limba maghiară. În anul 1884 a fost catihet la gimnaziul superior catolic și școala reală de stat din Timișoara. Între 1885 și 1895 a fost profesor de teologie la Sremski Karlovci, unde a îndeplinit și funcția de rector între anii 1891-1892.

¹⁸⁴⁹ Mita Nešković, s-a născut la Novi Sad în 1846. Școala primară a făcut-o la Novi Sad, iar gimnaziul la Novi Sad, Seghedin și Sremski Karlovci. A terminat și școala pedagogică la Sombor. S-a remarcat ca un bun autor de manuale, în special al celor cu conținut religios. A scris și o istorie a școlilor sârbe din Austro-Ungaria „*Istorija srpskih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji*”, Sremski Karlovci 1897. Din 1889 a îndeplinit și funcția de inspector școlar de stat la Bjelovar.

¹⁸⁵⁰ Veljko Milosavljević, *op. cit.* in B.G. god.III, kn.VI, sv.6, 1904, p.405

¹⁸⁵¹ *Idem* god.V, kn.X, sv.3, 1906, p.157.

¹⁸⁵² *Reskript 1868*, p.22-23.

întreținerea casei (bucătărie, curățenie). În cadrul științelor naturii se pune accent mai mare pentru grădinărit ș.a.m.d.

Dispoziția școlară din anul 1872 aduce schimbări atât în ce privește materiile, cât și în ce privește programul și planul de învățământ în școala pedagogică, a cărei durată este mărită acum de la 2 la 3 ani. Materiile sunt clasificate acum în cele religioase, pedagogice și de cultură generală, ele fiind grupate după legătura lor logică, după cum urmează: 1. Religie; 2. Științe pedagogice (în care intrau Pedagogia și Istoria pedagogiei, Logica și psihologia, Antropologia, Metodica și exerciții practice); 3. Limba slavonă bisericească în limba sârbă și istoria literaturii sârbe; 4. Limba maghiară. 5. Limba germană; 6. Matematică (aritmetică, geometrie, algebră); 7. Geografie-matematică, politică și fizică; 8. Istoria lumii, a țării cu istoria poporului sârb; 9. Știința despre constituția țării; 10. Economie politică; 11. Conducerea gospodăriei; 12. Igiena și îngrijire medicală; 13. Teoria muzicală cu cântare armonică și cântare bisericească; 14. Desen geometric cu mâna liberă; 15. Caligrafie; 16. Gimnastică și exerciții militare; 17. Lucru manual femeiesc¹⁸⁵³.

Din comparația materiilor de predare, prevăzute în cele două legi amintite (Rescriptul din 1868 și Dispoziția școlară din 1872), cele din Dispoziția școlară din 1872 sunt mult mai progresiste, întrucât conțin mai multe materii de cultură generală și de specialitate.

Deoarece în planul de învățământ au rămas destule elemente vechi, cum ar fi prezența semnificativă a materiilor religioase se poate afirma că, în pofida faptului că alcătuitoarea Dispoziției școlare din 1872 aveau idei progresiste în ce privește conținutul învățământului, organele școlare autonome, dominate de clerici, au fost cele care și-au spus totuși ultimul cuvânt în această privință. În fața acestora, primii care au cedat au fost Djordje Natošević și Nikola Vukičević care, de asemenea, s-au situat pe poziții conservatoare, dar mai moderate.

În predarea Limbii maghiare, deși era prevăzută în programul de învățământ cu 2 ore pe săptămână, reprezentanții ministerului ungar al învățământului, încă din anul școlar 1872/73, au cerut ca în școala pedagogică numărul orelor de limbă maghiară să fie ridicat la 3 ore pe săptămână. Directorul școlii pedagogice din Sombor, Nikola Vukičević, a răspuns atunci în numele Consiliului școlar că o asemenea schimbare ar îngreuna programa, și așa foarte încărcată, și acest lucru „ar fi contrar principiilor pedagogiei raționale”¹⁸⁵⁴. Cu toate acestea, numărul orelor de limbă maghiară a fost mărit, așa cum s-a cerut, în anul școlar 1874/1875.

Numărul lor a crescut și după intrarea în vigoare a Legii 18 din 1879, care prevedea ca în fiecare școală pedagogică confesională în care limba de predare nu era maghiara, trebuia să se introducă această limbă ca materie de învățământ, cu un număr corespunzător

¹⁸⁵³ *Uredba 1872*, p.381-382.

¹⁸⁵⁴ *ASANUK Fond*, *Ș.S* nr.210/1874.

de ore pentru ca la terminarea studiilor, fiecare candidat la postul de învățător să o cunoască în așa măsură, încât să poată vorbi și scrie în această limbă¹⁸⁵⁵. S-a stabilit totodată ca termen de realizare al acestui deziderat anul 1893, prevăzându-se totodată și sancțiunile în cazul că scopul nu era atins. Sancțiunea consta în aceea că după expirarea termenului fixat, învățătorii care n-au învățat limba maghiară, nu puteau să primească încadrarea în slujbă. Candidații urmau să-și demonstreze competența stăpânirii acestei limbi printr-un examen în fața unei comisii de stat.

În aplicarea acestei prevederi s-a hotărât ca un reprezentant al ministerului învățământului să semneze diploma candidatului alături de organele de control existente, numai după ce acesta a dovedit că posedă cunoștințele necesare de limbă maghiară¹⁸⁵⁶.

Spre sfârșitul anului 1891, Ministerul învățământului a cerut ca în școala pedagogică din Sombor, să se facă separația claselor de băieți și de fete și să se mărească durata școlarizării de la 3 la 4 ani¹⁸⁵⁷.

În anul 1893 Consiliul Școlar, văzând că noua dispoziție școlară din 1892 nu a intrat în vigoare, a emis în acest sens 3 dispoziții prin care prevedea: 1. ca elevii școlii pedagogice care au început această școală în anul 1893/4, abia după anul 4 pot să-și dea examenul de competență; 2. în școala din Sombor începând cu 1895/6, elevii de parte bărbătească să fie separați de elevii de parte femeiască¹⁸⁵⁸; 3. programa școlară pentru școala pedagogică să fie schimbată și împărțită în funcție de desfășurarea învățământului pe perioada a patru ani.

Nikola Vukičević, pe 10 decembrie 1898, a înaintat Consiliului Școlar planul și programa de învățământ diferențiată atât pentru elevii, cât și pentru elevele școlii pedagogice din Sombor, plan ce a fost aprobat în anul 1899¹⁸⁵⁹.

După acest plan, materia cu numărul cel mai mare de ore era Limba maghiară câte 4 ore săptămânal în toate cele 4 clase (în total 16 ore), urmată de Religie cu câte 4 ore în clase I și II și câte 3 ore în clasele III-IV (în total 14 ore). Pe locul trei se situa Matematica cu câte 3 ore clasele I, II, III și 2 ore clasa IV (total 11 ore). Limba sârbă se situa pe locul patru (3, 3, 3, 2) cu un total de 10 ore¹⁸⁶⁰.

Schimbarea survenită în programa de învățământ a școlii pedagogice din Sombor, până în anul 1903, a constat în aceea că s-a mărit numărul de ore destinat Limbii maghiare, cât și a celor destinate Religiei, ultima cerută de ierarhia bisericească.

¹⁸⁵⁵ Țarcovnicu, *Contribuții*, p.160.

¹⁸⁵⁶ *Izveštaj 1890-1901*, p.67.

¹⁸⁵⁷ *Ibidem*, p.68-69.

¹⁸⁵⁸ La aceasta a contribuit patriarhul Gh.Brancović, ridicând pe cheltuiala sa o nouă clădire, pe care a dotat-o cu toate cele necesare. La 8 septembrie 1895, după sfințire, aici au fost mutați elevii de parte bărbătească, pe când fetele din școala pedagogică au rămas în clădirea veche, situată lângă biserica cu hramul Sf.Gheorghe (după *Izveštaj 1890-1901*, p.69-70).

¹⁸⁵⁹ *ASANUK Fond*, Ș.S.nr.456/1898.

¹⁸⁶⁰ *Ibidem*.

Cu toate acestea, Ministerul învățământului maghiar nu a fost mulțumit. Acesta, încă din anul 1898, a cerut Consiliului școlar ca în școala pedagogică din Sombor să se predea cel puțin o materie în limba maghiară, fapt cu care Consiliul Școlar nu a fost de acord, motivând că această cerere vine în contradicție cu prevederile legii din 1872, care a fost confirmată de împăratul însăși¹⁸⁶¹.

Reprezentanții ministerului n-au renunțat însă la cererea lor și în acest sens, în aprilie 1909, au înaintat Consiliului Școlar un comunicat în care se arăta că inspectorii școlari de stat au constatat, cu prilejul inspecției efectuate la școala pedagogică din Sombor, faptul că profesorii predau conștiincios limba maghiară, dar că în afara orelor alocate studiului acesteia nu se aude nici un cuvânt în această limbă¹⁸⁶².

Din această cauză Ministerul a cerut următoarele: ca două materii să se predea în limba maghiară, să se alcătuiască un manual cuprinzător pentru Istoria poporului maghiar, ca munca practică în sala de meditații să fie organizată în așa fel încât elevii, la sfârșitul școlii, să fie capabili să predea unele materii în limba maghiară.

Consiliul școlar a răspuns că punctele 1 și 3 nu poate să le aprobe dar că, în legătură cu alcătuirea unui manual al Istoriei poporului maghiar, va cere părerea consiliului profesoral al școlii din Sombor¹⁸⁶³.

La începutul anului 1903, Ministerul învățământului a emis un nou plan și o nouă programă pentru școlile pedagogice și a înaintat-o Consiliului școlar cu recomandarea ca programa aflată atunci în vigoare să fie revizuită¹⁸⁶⁴.

Consiliul Școlar a tergiversat această problemă și abia în cursul anului 1907 l-a delegat pe referentul școlar principal Djordje Popović să facă schimbările solicitate în planul și în programa școlară, lucru pe care acesta l-a făcut și pe care Consiliul Școlar l-a aprobat mai ales pentru faptul că, în esență, nu aducea modificări consistente¹⁸⁶⁵.

Consiliul Școlar a emis ultima programă școlară în anul 1913 în două versiuni, fiind elaborată diferențiat pentru băieți și fete. Întrucât a fost elaborată după modelul școlilor pedagogice de stat din anul 1911 a primit aprobarea ministerului învățământului¹⁸⁶⁶. Cea mai semnificativă schimbare în această programă a fost aceea că ea acorda o mai mare importanță materiilor cu conținut economic. A intrat în vigoare în anul 1914/1915 dar, în timpul Primului Război Mondial procesul de învățământ fiind întrerupt, aplicația ei a fost de scurtă durată.

¹⁸⁶¹ *Školske vesti, Sednica visokoslavnog Školskog Saveta* in *Š.L.S.*, nr.7, 1898.

¹⁸⁶² *Izveštaj o sednicama Školskog Saveta* in *Š.L.S.* nr.5-6, 1903.

¹⁸⁶³ *Ibidem.*

¹⁸⁶⁴ *ASANUK Fond, Š.S* nr.153/1903.

¹⁸⁶⁵ *Idem*, nr.842/1907.

¹⁸⁶⁶ *Idem*, nr.442, 503 și 1240/1913.

8.4.4. Manualele folosite în școlile pedagogice

Numărul ridicat al manualelor folosite în școlile pedagogice în perioada 1864-1918, ne-a determinat să le prezentăm tot sub formă de anexe după cum urmează: Pedagogie-anexa nr.9a, Matematică-anexa nr.9b, Fizică-anexa nr.9c, Chimie și mineralogie-anexa nr.9d, Științe naturale-anexa nr.9e, Economie-anexa nr.9f.

Manualele prezentate în anexele amintite nu reflectă pe deplin lista celor folosite în școlile pedagogice. Se știe că până în anii șaptezeci ai secolului al XIX-lea, cu mici excepții, nu au existat manuale speciale pentru tipul și profilul școlii. Abia la sfârșitul aceluși deceniu, profesorii de la Școala pedagogică din Sombor au început să elaboreze manuale care să satisfacă necesitățile de atunci, dar din anii 90, odată cu diversificarea programei de învățământ, nu mai corespundeau, fiind depășite.

În lipsa manualelor corespunzătoare, până la sfârșitul anilor șaptezeci s-au folosit chiar manuale care erau întrebuințate în școlile primare (în special cele de matematică), apoi cele din gimnazii și școlile de fete de grad superior. Au fost încercări de a se folosi manuale din Serbia și Croația, dar autoritățile de stat au interzis acest lucru. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea Consiliul școlar mitropolitan a inițiat o acțiune de tipărire a manualelor necesare, dar nu a putut asigura pe deplin mijloacele bănești necesare publicării. Abia la începutul secolului trecut, atât Ministerul învățământului cât și Consiliul școlar mitropolitan au luat măsuri concrete de elaborare a manualelor, organizând concursuri și oferind premii autorilor.

Ce mai trebuie adăugat, în ce privește predarea materiilor în școlile pedagogice, este și faptul că aceasta se mai făcea și după unele studii și articole de specialitate, apărute în revistele pedagogice ale vremii: *Školski List*, *Srpska narodna Škola*, *Novi Vaspitač*, *Školski Odjek*, *Školski Glasnik* și altele¹⁸⁶⁷.

8.4.5. Conținutul învățământului în școlile de fete de grad superior

Conținutul învățământului în școlile de fete de grad superior a fost stabilit de „Dispoziția referitoare la școlile de fete de grad superior” din anul 1872, paragraful 4 din respectiva reglementare prevăzând pentru acest tip de școli studierea următoarelor materii: 1). Religie; 2). Limba sârbă și istoria literaturii; 3). Limba maghiară și limba germană; 4). Geografie; 5). Istoria lumii și a patriei; 6). Istoria poporului Sârb; 7). Științe naturale; 8). Matematică; 9). Economie casnică; 10). Igienă; 11). Creșterea și educarea copiilor; 12). Estetică; 13). Caligrafie și desen; 14). Muzica; 15). Cântare; 16). Lucru manual femeiesc; 17). Gimnastică¹⁸⁶⁸. Alături de acestea mai erau prevăzute ca materii opționale „Limbile străine”.

¹⁸⁶⁷ Ljubica Acigan, *Srpska pedagoška periodika u Ugarskoj*, Novi Sad, 1986.

¹⁸⁶⁸ *Uredba 1872 D.Š.*, p.403.

Paragraful 5 al legii dădea posibilitatea conducerii acestor școli ca, în conformitate cu opiniile exprimate la conferințele învățătoarești ale școlilor de fete, să alcătuiască planul de învățământ specific. Djordje Natošević, ca referent școlar principal, a înaintat Consiliului școlar mitropolitan, în anul în care a fost emisă respectiva lege, pe 4 octombrie, planul de învățământ pentru aceste școli (care atunci au fost în număr de două: Pančevo și Novi Sad). Consiliul școlar mitropolitan a trimis acest plan obștilor bisericești din Pančevo și Novi Sad ca acestea să-l încredințeze mai apoi spre dezbatere conferințelor învățătoarești din aceste instituții¹⁸⁶⁹.

După planul lui Natošević, materiile care urmau a se predă în toate cele 4 clase ale acestor școli, au fost repartizate după cum arată datele din tabelul de mai jos¹⁸⁷⁰:

Materia	Număr ore				Total
	cl. I	cl. II	cl. III	cl. IV	
Religia	1	1	1	1	4
L. Sârbă	3	3	2	2	10
L. germană	2	2	1	1	6
L. maghiară	2	2	1	1	6
Geografie	2	2	-	-	4
Istoria (universală, a patriei și sârbă)	-	-	2	2	4
Matematică	2	2	2	2	8
Științe naturale	2	2	-	-	4
Fizică	-	-	3	-	3
Chimie	-	-	-	3	3
Igienă și creșterea copiilor	-	-	2	2	4
Economie casnică	-	-	2	2	4
Caligrafie și desen	3	3	3	3	12
Lucru manual	8	8	7	7	30
Cântare și muzică	2	2	2	2	8
Gimnastică	2	2	2	2	8
Total	29	29	30	30	118

Planul de învățământ alcătuit de Natošević nu a respectat întru totul materiile de predare prevăzute de dispoziția din 1872. După cum se poate remarca din tabel lipsesc estetica și materiile opționale, iar unele materii sunt comasate: muzica împreună cu cântarea, igiena împreună cu creșterea și educarea copiilor, iar grupa științelor naturale este separată de orele de fizică și chimie.

Tot din tabel, reiese faptul că lucrului manual, caligrafiei, desenului, matematicii și limbilor germană și maghiară le-au fost alocate cele mai multe ore, ceea ce arată că scopul urmărit de învățământul din acest tip de școli era acela ca elevele să-și însușească o instrucție și o educație necesare includerii lor în societate, lăsându-li-se totodată posibilitatea de a-și prelungi studiile.

¹⁸⁶⁹ ASANUK Fond, Ș.S., nr.85/1872.

¹⁸⁷⁰ Tabelul realizat după Čurić, *Devojačke Škole*, p.53-54.

Până în anul 1879 conducerile școlilor de fete înaintau Consiliului Școlar mitropolitan, în fiecare an, propriul plan de învățământ spre aprobare. Ceea ce denotă faptul că pentru asemenea școli nu exista o programă stabilă și unitară, Natoșevic oferind mai mult un model, după care fiecare școală își alcătuiă planul de învățământ propriu.

Din acest considerent, planurile de învățământ ale celor 3 școli (între timp s-a înființat și cea din Sombor) se diferențiau atât în ceea ce privește materiile de predare, cât și repartizarea orelor¹⁸⁷¹.

În anul 1879, prima școală de fete care și-a înaintat propunerea sa de plan Consiliului Școlar mitropolitan (după cum prevedea paragraful 5 din Dispoziția pentru școlile de fete de grad superior din 1872), a fost cea din Novi Sad¹⁸⁷². Același lucru l-a făcut mai apoi și conducerea școlii din Pančevo. La propunerea lui Natoșevic, ambele propuneri au fost trimise conducerii școlii pedagogice din Sombor spre a le analiza¹⁸⁷³. Conducerea școlii pedagogice din Sombor a trimis planul de învățământ elaborat pentru Școala de fete de grad superior din Sombor, care atunci era de trei ani, specificând totodată faptul că școlile de acest tip trebuie să acorde o mai mare atenție limbilor sârbă, maghiară și germană precum și limbii slavone și lucrului manual. Consiliul școlar mitropolitan a răspuns că Școala de fete din Sombor trebuie să includă în cadrul procesului său de învățământ încă o clasă (a-IV-a), pentru a se uniformiza cu cele de la Novi Sad și Pančevo, până atunci fiind necesar să se rămână la același plan de învățământ, cel alcătuit după propunerea lui Natoșevic¹⁸⁷⁴.

Pentru uniformizarea planului de învățământ al școlilor de fete de grad superior nu s-a făcut nimic până în anul 1885, când același Natoșevic a înaintat Consiliului Congresului o propunere în acest sens, care prevedea uniformizarea programelor de studiu din cele trei școli¹⁸⁷⁵. La realizarea acestei acțiuni au contribuit și organele de stat maghiare. În anul 1887, Ministerul învățământului a informat Consiliul Școlar mitropolitan că școlile de fete de grad superior au fost supuse unei noi organizări și, ca urmare a acestui fapt, a fost adoptat un nou plan de învățământ, pentru școlile de fete de stat în care, în mod special, se acordă un rol deosebit igienei și economiei casnice. În același timp Consiliul Școlar a primit și planul de învățământ în limba maghiară, cu recomandarea ca la întocmirea planului de învățământ pentru școlile de fete din mitropolia Karlovițului, să se țină seama și de acesta. Consiliul Școlar a cerut conducerilor celor 3 școli să procure planul în limba maghiară și să-și redacteze programele pentru noul an școlar în conformitate cu prevederile acestuia¹⁸⁷⁶. În același an, Consiliul Școlar a ordonat întocmirea unui plan

¹⁸⁷¹ *ASANUK Fond, Ș.S nr.26, 320 și 346/1876.*

¹⁸⁷² *Idem, nr.43/1879.*

¹⁸⁷³ *Idem, nr.89/1879.*

¹⁸⁷⁴ *Idem, nr.133/1879.*

¹⁸⁷⁵ *Idem, nr.172/1885.*

¹⁸⁷⁶ *Sednica Srpskog Narodnog Školskog Saveta in Š.L.S, nr.10, 1887.*

de învățământ unic pentru toate cele 3 școli. Schița acestui plan a fost elaborată de Nikola Vukičević, după ce în prealabil a luat la cunoștință de părerile emise de cadrele didactice la conferințele învățătoresți. În întocmirea schiței sale Vukičević a mai colaborat cu profesorii Jovan Blagojević din Sombor și cu Arkadije Varadjanin, directorul școlii de fete de grad superior din Novi Sad. Consiliul Școlar a aprobat acest plan de învățământ pe 6 iulie 1898 și a hotărât ca acesta să-l implementeze în toate cele 3 școli¹⁸⁷⁷.

În lista materiilor prevăzute de noul plan se afla și programul detaliat a fiecărei materii, fiind precizat totodată și obiectivul ce trebuia realizat de materia respectivă.

În acest caz, materiile au rămas în mare parte aceleași cu cele prevăzute în planul lui Natošević, diferența constând în aceea că alături de chimie este prevăzută și mineralogia, iar igiena a primit denumirea de „știința despre trupul, viața și sănătatea omului”. Cele mai însemnate schimbări s-au realizat în numărul orelor alocate unor materii. Astfel numărul cel mai mare de ore alocat pe toata durata școlarizării (4 ani) a revenit pe mai departe lucrului manual (22 ore), iar pe locul următor se situau cele alocate limbii maghiare (14 ore). Pe locul trei se situa Matematica și Geometria, cărora li s-au alocat 12 ore, și abia pe locul patru se situa limba maternă, căreia îi erau alocate 11 ore¹⁸⁷⁸.

Schimbările prezentate mai înainte au survenit drept urmare a armonizării planului de învățământ cu planul școlilor de fete de stat.

În pofida faptului că numărul de ore destinat limbii maghiare a crescut, autoritățile de stat au insistat pe mai departe ca acestea să se mărească. Astfel, pe 29 octombrie 1901, Ministerul învățământului a cerut Consiliului Școlar mitropolitan ca la școala de fete de grad superior din Novi Sad să se mărească numărul orelor de limbă maghiară la 5 pe săptămână și în școală să fie primite eleve care, ori adevăresc cunoașterea limbii, sau susțin un examen în acest sens. Consiliul Școlar a luat hotărârea să nu se mărească numărul orelor de limbă maghiară și și-a motivat demersul prin faptul că aceasta ar afecta predarea altor materii, susținând că 4 ore pe săptămână destinate limbii maghiare ar fi suficiente pentru obținerea rezultatului dorit în însușirea acestei limbi. Pentru a-și echilibra poziția în ce privește limba maghiară, Consiliul Școlar a ordonat ca acestei discipline să i se acorde o atenție sporită și să se introducă examenul de limbă maghiară la accesarea dintr-o clasă inferioară în clasa următoare¹⁸⁷⁹.

Întrucât planul de învățământ din 1898 a avut destule carențe, foarte adesea a fost supus criticilor. Toate observațiile negative pe această temă s-au formulat mai ales în cadrul conferințelor profesorilor din aceste școli. Între anii 1905 și 1908 profesorii școlilor de fete au organizat conferințe comune, la care au pus problema schimbării planului de învățământ. Astfel, la prima conferință comună profesorii au propus Consiliului

¹⁸⁷⁷ *ASANUK Fond, Ș.S nr.208/1898.*

¹⁸⁷⁸ *Ibidem.*

¹⁸⁷⁹ *Idem, nr. 457/1901.*

Școlară să-l împuternicească pe referentul școlar principal să opereze unele schimbări în planul de învățământ ținând cont de propunerile conferințelor cadrelor didactice și apoi să informeze despre aceasta Consiliul Școlar mitropolitan. Consiliul Școlar a acceptat această propunere ¹⁸⁸⁰.

La cea de-a doua conferință comună a fost dezbătut planul de învățământ al școlilor de fete de stat și a fost analizată posibilitatea introducerii acestuia în școlile sârbe de același gen ¹⁸⁸¹.

La această conferință planul de învățământ a fost, în genere, acceptat, fiind apoi trimis Consiliului Școlar spre a fi aprobat, însă acesta a i-a târăgănat aprobarea, abia în anul 1911 emițând noul plan de învățământ ¹⁸⁸². Și în acest nou plan, modificări importante în ce privește materiile de predare n-au existat. S-au operat următoarele modificări: în locul științelor naturale s-a introdus „Știința despre animale și plante”, „Știința despre trupul, viața și sănătatea omului” a fost denumită „Învățături despre trupul omenesc, întreținerea și educația acestuia”.

În ce privește numărul orelor alocate, cele mai multe au revenit limbii maghiare (16 ore), numărul acestora fiind mărit în clasele I-II, la patru ore. A fost mărit la 3 numărul orelor de limba sârbă la clasa a-IV-a, ajungându-se la un total de 12 ore. S-a diminuat numărul de ore la disciplina de lucru manual, pentru clasele I-II cu 6 ore și cu 5 ore la clasele III-IV, ajungându-se în final la 12 ore. Aritmeticii și geometriei, după noul plan, i-au fost alocate 11 ore săptămânal pe toți cei patru ani. Urmează în ordine descrescătoare limba germană (9 ore), religia, desenul și cântarea cu câte 8 ore, gimnastica cu 7 ore, istoria și geografia câte 6 ore, știința despre animale și plante câte 5 ore, chimia, mineralogia și fizica fiecare cu câte 3 ore. Câte 2 ore săptămânal au fost alocate disciplinelor: „Învățături despre trupul omenesc, întreținerea și educația acestuia”, economiei casnice și caligrafiei. Disciplinele opționale au fost limba franceză și muzica instrumentală.

Din cele expuse mai înainte, reiese că noutățile pozitive care le aduce noul plan, față de cel precedent, erau acelea că limbii sârbe s-au acordat mai multe ore, și că un număr sporit de ore s-a alocat disciplinelor realiste în detrimentul lucrului manual, care a fost redus de la 30 de ore la 12.

În mare, planul și programa de învățământ adoptată în 1911 se deosebeau de cele din școlile de fete patronate de stat numai prin disciplinele care dădeau învățământului un caracter național (limba sârbă, religia, istoria și cântarea bisericească). În felul acesta noul plan și noua programă reprezentau un progres și corespundeau necesităților vremii.

¹⁸⁸⁰ Čurić, *Devojačke Škole*, p.73.

¹⁸⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸⁸² „Odluka u predmetu delimične izmene nastavne osnovne srpskih viših devojačkih škola” in S.M.G (naklada Saborskog Odbora), an.IX, 1911 (supliment).

8.4.6. Manuale școlare folosite în Școlile de fete de grad superior

Când Djordje Natošević a întocmit schița planului și programei de învățământ pentru acest tip de școli, el a înaintat Consiliului Școlar mitropolitan și o listă cu manualele care ar putea fi folosite în aceste unități școlare. Cele mai multe din aceste manuale nu corespundeau nici scopului învățământului și nici vârstei elevelor, pentru că acestea au fost întocmite de autori străini (în cea mai mare parte nemți și maghiari) și erau greu de folosit în procesul de învățământ. Deși recomandate, ele nu s-au întrebuințat prea mult în școli. În lipsa unor manuale adecvate, profesorii au folosit materiale întocmite de ei, care erau în manuscris. Respectivetele manuscrite erau trimise Consiliului Școlar spre înștiințare și aprobare. Consiliul, la rândul său le trimitea recenzenților care, cel mai adesea, erau profesorii școlii pedagogice din Sombor. Un asemenea mod de folosire și, mai târziu, de tipărire a manualelor școlare, a făcut ca acestea să nu fie folosite în mod unitar de toate cele trei școli. Până s-a ajuns la tipărirea de manuale adecvate, în școlile de fete s-au folosit manuale din alte tipuri de școli: medii, pedagogice, gimnazii și câteodată chiar din școlile elementare. În această situație, conducerea și patronatul școlii de fete din Novi Sad a trimis în anul 1876 o situație Consiliului Școlar, în care menționa lipsa manualelor strict necesare și a cerut Consiliului să intervină pentru tipărirea unor manuale corespunzătoare. La acest demers, Djordje Natošević, pe atunci referent școlar principal, a răspuns în numele Consiliului Școlar conducerii școlii din Novi Sad, sugerând ca profesorii din aceste școli să trimită manuscritele manualelor ce urmau a fi publicate Consiliului Școlar spre aprobare¹⁸⁸³.

Din considerentul că acestea nu erau întocmite în concordanță cu planul și programa școlară s-a tergiversat publicarea lor. Lipsa concordanței cu programa școlară a fost sesizată și de trimisul Ministerului învățământului din Budapesta care, în anul 1905, a inspectat școala de fete din Pančevo¹⁸⁸⁴. Pe de altă parte, deși s-au găsit profesori competenți în a elabora manuale, nu a fost rezolvată problema onorariilor acestora.

S-a încercat o rezolvare a problemei la conferința cadrelor didactice de la aceste școli din anul 1908, când s-a trimis Consiliului Școlar un plan de redactare a manualelor. În urma acestui demers Consiliul Școlar a organizat un concurs, dar a fost o rezolvare parțială, deoarece s-au publicat doar câteva manuale.

La scurt timp după aceasta, a urmat schimbarea planului și programelor școlare din anul 1911, care necesita noi manuale.

Tot din cauza numărului lor ridicat, manualele folosite în școala de fete de grad superior din Pančevo, au fost expuse tot sub formă de anexe pe materiile de învățământ, după cum urmează: Religie-anexa nr. 10a, Limba sârbă-anexa nr. 10b, Limba maghiară-anexa nr. 10c, Limba germană-anexa nr. 10d, Geografie-anexa nr. 10e, Istorie-anexa

¹⁸⁸³ *ASANUK Fond, Ș.S nr. 73/1876.*

¹⁸⁸⁴ *Idem, nr. 393/1905.*

nr.10f, Științe naturale-anexa nr.10g, Chimie și mineralogie-anexa nr.10h, Fizică-anexa nr.10i, Anatomie-anexa nr.10j, Economia casnică-anexa nr.10k, Aritmetică și geometrie-anexa nr.10l, Desen-anexa nr.10m, Cântare-anexa nr.10n, Gimnastică-anexa nr.10o

8.4.7. Conținutul învățământului în grădinițele profesionale

Conținutul învățământului și educației în grădinițele profesionale sârbe, până în anul 1902, nu a fost reglementat prin lege. Până în acel an, s-a lucrat pe baza concepției lui Frebel în ce privește munca și metoda, precum și după modelul unităților de acest tip din Ungaria, Austria și Germania.

În anul 1902, Nikola Vukičević, locuitorul temporar al referentului școlar principal, a înaintat Consiliului Școlar o propunere referitoare la activitatea din grădinițe, precum și materialul didactic necesar pentru desfășurarea activității în aceste unități educaționale. Propunerea lui Vukičević a fost apoi încredințată lui Dušan Stoišić, membru al Consiliului Școlar mitropolitan, spre a o analiza¹⁸⁸⁵.

Acesta, după ce a analizat propunerea, pe 2 februarie 1903 a prezentat schița materiilor de învățământ, materialul didactic și mobilierul adecvat pentru grădinițele profesionale sârbe. Conform acesteia, materialul a fost împărțit pe următoarele domenii: Cântare bisericească, Religie, Limba sârbă, Limba maghiară, poezii, recitații, Lucru manual, Gimnastică, marș. Alături de materii a fost anexată și repartizarea acestora pe luni și pe an. La sfârșitul schiței s-a anexat lista materialului didactic (jucăriilor) și amplasarea mobilierului. După acest demers, Consiliul Școlar a hotărât să retrimită schița lui Vukičević pentru analiză¹⁸⁸⁶. Găsind-o corespunzătoare, referentul a propus Consiliului Școlar să fie aprobată și recomandată tuturor grădinițelor profesionale sârbe¹⁸⁸⁷.

Programul de activitate în grădinițe se aseamăna în multe privințe cu programul școlilor elementare, întrucât el a fost conceput de oameni ai școlii, care nu au reușit să-l adapteze întru totul vârstei copiilor pentru care a fost alcătuit.

8.5. Finanțarea învățământului sârbesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Instituțiile școlare-educative ale sârbilor din Mitropolia Karlovițului au fost întreținute în perioada sus menționată din bunurile și fondurile național-bisericești, din fundații și succesiuni testamentare. Modul de administrare, de organizare și modul de

¹⁸⁸⁵ *Sednica visokog Školskog Saveta*, in Ș.L.S nr.10-11, 1902.

¹⁸⁸⁶ *ASANUK Fond*, Ș.S nr.91/1903.

¹⁸⁸⁷ *Idem*, nr.434/1903.

întrebuințare ale acestora au fost stabilite de prevederile Rescriptului imperial din anul 1868, mai precis de secțiunea a-V-a a acestei legi¹⁸⁸⁸.

În Rescriptul din 1868 se fac deosebiri între bunurile național-bisericești și fondurile și fundațiile pe care sârbii, în baza privilegiilor, aveau dreptul să le înființeze.

În bunurile bisericești intrau posesiunile mitropoliei, ale episcopiiilor, mănăstirilor și școlilor, din ale căror venituri o parte era folosită pentru întreținerea instituțiilor școlare și educaționale.

În perioada cuprinsă între anul 1867 și începutul secolului XX, în mitropolia Karlovițului existau 13 fonduri din care cele mai importante erau: fondul clerical-școlar înființat în anul 1749 de mitropolitul Pavel Nenadović¹⁸⁸⁹, fondul intangibil înființat la Congresul național-bisericesc din anul 1769¹⁸⁹⁰, fondul mănăstiresc înființat la Congresul național-bisericesc ținut la Timișoara în anul 1790¹⁸⁹¹, fondul ierarhic înființat după 1869¹⁸⁹², fondul de pensii înființat în 1895¹⁸⁹³, fondul Sf.Sava înființat în anul 1893 de patriarhul Georgije Brancović pentru ajutorarea școlilor elementare¹⁸⁹⁴, fondul mitropolitului Ștefan Stratimirović pentru ridicarea reședinței arhiepiscopale¹⁸⁹⁵, fondul

¹⁸⁸⁸ *Reskript 1868*, p.29-32; Andrija M.Matić, *Prosvete Srba u Ugarskoj*, Novi Sad, 1913, p.14.

¹⁸⁸⁹ În perioada dintre 1749, când a fost înființat fondul, și până la 1 ianuarie 1768, anul morții mitropolitului Pavle Nenadović, în acest fond s-au investit 52,176 forinți și 43 creițari în argint. Însuși Mitropolitul a contribuit cu 11.174 forinți. În timp fondul s-a mărit ajungând ca în anul 1907 să numere 120.991 de coroane (după N.Gavrilović, *Karlovačka Bogoslovlja (1794-1920)*, Sremski Karlovci, 1984, p.128).

¹⁸⁹⁰ Acest fond a fost înființat în anul 1769, în urma hotărârii Congresului național bisericesc, conform căreia mitropolitul nu avea dreptul să moștenească averea episcopilor, averea lăsată de episcop revenind fondului național și aceasta în cazul că episcopul moare fără testament, o jumătate din moștenirea sa fiind alocată fondului intangibil, iar cea de-a doua jumătate fondului clerical școlar. Dacă episcopul și-a făcut testamentul avea dreptul să dispună numai de jumătate din averea sa, cealaltă jumătate urmând a reveni fondului intangibil. Prin Declaratoriul din 1779 este schimbată hotărârea Congresului și după prevederile articolului 18 din actul menționat, episcopii și mitropolitul pot dispune liber numai pe jumătate din averea lor, întrucât de aici se plătesc datoriile și cheltuielile de înmormântare, iar testamentar pot lăsa sume de bani numai în scopuri duhovnicești sau în alte scopuri testamentare în Ungaria. Cealaltă jumătate a episcopului decedat, după articolul 30 al declaratoriei, se împarte în două părți egale care vor intra în fondul intangibil și cel clerical școlar. În cazul că episcopul murea fără testament, atunci întreaga moștenire lăsată revenea celor două fonduri. (după Mita Klicin, *Uredba*, p.173-174).

¹⁸⁹¹ Slavko Gavrilović-Nikola Petrović, *Temišvarski Sabor 1790*, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1972, p.377-378 și 450-451.

¹⁸⁹² *Reskript 1868*, p.5; Andrija M.Matić, *Saborski Odbor i srpske škole u Ugarskoj*, Novi Sad, 1901, p.11.

¹⁸⁹³ *S.M.G.*, an.XVI, nr.8, 1918, p.109.

¹⁸⁹⁴ În acest fond patriarhul Gh.Brancović, a donat în 1893 suma de 10.000 de forinți. În martie 1895 fondul număra 16.769,39 forinți; după Nešković, *Istorija škola*, p.150.

¹⁸⁹⁵ Andrija M.Matić, *Prosvete Srba u Ugarskoj*, Novi Sad, 1913, p.19; Nikola Gavrilović, *Srpske škole u Habsburškoj Monarhiji*, Beograd, 1999, p.60.

școlar împărțit în anul 1872 între români și sârbi¹⁸⁹⁶ și fondul mitropolitului Stratimirović, destinat pentru întreținerea Internatului „Blagodeianiei”¹⁸⁹⁷.

Cel mai important fond pentru întreținerea instituțiilor școlar-educative a fost fondul clerical școlar, pe care l-a înființat mitropolitul Pavel Nenadović din donațiile mănăstirilor, preoților și obștilor bisericești din eparhia Sremului. Mai târziu, la acest fond au contribuit și alte episcopii, printre care și cea din Timișoara. Aici erau vărsate și sumele obținute din introducerea celui de-al „treilea tas”, precum și cele din „cutia școlară”, în care se strângeau banii cu prilejul săvârșirii unor slujbe în timpul cununiilor, înmormântărilor și al praznicelor. Până în anul 1868 din acest fond erau întreținute școlile episcopale și cea mitropolitană din Sremski Karlovci, iar mai târziu, după intrarea în vigoare a Rescriptului imperial din 1868 (articolul 10, secțiunea V) se stipula faptul că „o parte din acest fond se poate întrebuința și în alte scopuri școlare în care intrau și gimnaziile și alte instituții de grad mai înalt”¹⁸⁹⁸.

În felul acesta, pe lângă scopul său primordial, fondul clerical-școlar și-a diversificat aria de finanțare în sensul că veniturile sale aveau să fie folosite, pe lângă ajutorarea seminariilor și școlilor de învățători, și la susținerea gimnaziilor, al școlilor de fete de grad superior și chiar la ajutorarea școlilor primare. De asemenea, fondul mai trebuia să asigure plata referenților școlari și să acopere cheltuielile Consiliului Școlar mitropolitan și ale Anchetelor școlare¹⁸⁹⁹. Aria de finanțare a fondului a crescut și mai mult după promulgarea Dispoziției școlare din anul 1872 și a legii fondului de pensii al cadrelor didactice din anul 1895. Toate acestea au determinat ca situația fondului să se înrăutățească la începutul secolului XX, fondul acumulând în perioada 1905-1915 un deficit bănesc de 590.092,24 coroane¹⁹⁰⁰. O cauză majoră ce a dus la înrăutățirea situației fondului a

¹⁸⁹⁶ Mita Klicin, *Uredba*, p.176; Alături de împărțirea unor fonduri, trebuiau împărțite și unele fundații. Dintre fundațiile care au făcut obiectul împărțirii au fost Fundația Agora-Gal și Fundația Jovan și Maria Trandafil. În anul 1918, suma din fundația Agora-Gal ce trebuia împărțită între români și sârbi se cifra la 890.171,20 coroane, din care părții sârbe îi reveneau 435.168,93 coroane (după *S.M.G.*, an.XV, nr.9, 1917, p.9-10).

¹⁸⁹⁷ Mitropolitul Stefan Stratimirović a deschis în anul 1797 un internat (Alumneum) pentru copiii săraci aflați la studii și un „convict” pentru copiii celor bogați. Pentru întreținerea alumneumului și convictului, mitropolitul a constituit un fond în care în mod continuu vărsa sume de bani mai mari sau mai mici. Exemplul mitropolitului a fost urmat de alți ierarhi și oameni înstăriți. Un ajutor consistent îl ofereau mănăstirile, care asigurau necesarul de făină, carne, legume și fructe. La sfârșitul anului 1801, în fondul mitropolitului Stratimirović erau 10.347 forinți de argint. În anul 1832 episcopul de Bačka, Ghedeon Petrović a investit în acel fond 2.000 de forinți. În anul morții mitropolitului Stratimirović, în acest fond se aflau 58.988 forinți, iar în anul 1864 62.218 forinți (după *Srpski Sion*, nr.7/1893, p.109-110; N.Gavrilović, *Karlovačka Bogoslovija 1794-1920*, Sremski Karlovci, 1984, p.63-64).

¹⁸⁹⁸ Mita Klicin, *Uredba*, p.175; *Reskript 1868*, p.30.

¹⁸⁹⁹ Čurić, *Devojačke Škole*, p.132.

¹⁹⁰⁰ *S.M.G.*, an.XVI, nr.8, 1918, p.109.

constituit-o și slaba alimentare a acestuia din veniturile mănăstirești, care potrivit prevederilor în vigoare trebuiau să reprezinte o sursă principală de recapitalizare al acestui fond. După Rescriptul din 1868 (articolul 6, secțiunea a-V-a), jumătate din venitul net al mănăstirilor intra în fondul mănăstiresc și cealaltă jumătate în fondul clerical-școlar. Prevederile art. 6 din Rescript au fost modificate ulterior de prevederile articolului 11 din Statutul mănăstiresc din 28 martie 1908, care prevedea pentru fondul clerical-școlar două treimi și numai o treime pentru fondul mănăstiresc¹⁹⁰¹.

Cu toate că prevederile Statutului mănăstiresc din 1908 favorizau fondul, situația acestuia nu s-a îmbunătățit, pentru că mănăstirile nu numai că nu înregistrau venituri nete, ba mai mult acumula și datorii, cum s-a întâmplat în perioada 1885-1890¹⁹⁰².

Pentru revigorarea fondului s-a recurs la introducerea unei taxe obligatorii de 0,20 coroane pe fiecare membru al mitropoliei Karlovițului. În acest sens, conducerea fondurilor și bunurilor național-bisericești din mitropolie, în ședința sa din 16/29 mai 1917, a adoptat un proiect de lege, pe care l-a trimis împăratului spre aprobare. Pe 6 martie 1918 împăratul a promulgat „dispoziția în scopul stabilirii contribuției mitropolitane, pentru consolidarea fondului ortodox sârb clerical-școlar”¹⁹⁰³, care ulterior a fost comunicată instituțiilor competente din teritoriu.

Un alt fond important în susținerea școlilor sârbești din Mitropolia Karlovițului a fost așa numitul Fond școlar, care în anul 1872 a trecut sub administrația fondurilor național-bisericești, după desființarea Deputăției școlare din Pesta, care până atunci a administrat toate fondurile școlare greco-răsăritene ale tuturor școlilor ortodoxe din Austria. Acest fond a fost împărțit între mitropolia Karlovițului și cele două eparhii românești: cea de Caransebeș și Arad, care după 1864 au intrat în componența mitropoliei Ardealului. Partea care a revenit din acest fond mitropoliei Karlovițului în anul 1907 s-a ridicat la 160.563,22 coroane¹⁹⁰⁴.

Din veniturile acestui fond, cea mai mare parte era cheltuită pentru ajutorarea școlilor elementare (primare). Pentru întreținerea școlii pedagogice din Sombor erau alocate 1192,92 coroane, iar pentru burse din același fond era alocată suma de 315 coroane și pentru fondul de pensii 200 de coroane¹⁹⁰⁵.

Școlile primare au fost întreținute de obștile bisericesti-școlare, fapt ce a fost stabilit de prevederile Rescriptului imperial din 1868 (articolele 5 și 65, secțiunea a treia) și Dispoziția școlară din 1872¹⁹⁰⁶.

¹⁹⁰¹ *Reskript 1868*, p.30; Mita Klicin, *Uredba*, p.173.

¹⁹⁰² Žarko Miladinović, *Tumač*, p.413-416.

¹⁹⁰³ *S.M.G.*, an.XVI, nr.8, 1918, p.107.

¹⁹⁰⁴ Mita Klicin, *Uredba*, p.175-176.

¹⁹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁰⁶ *Reskript 1868*, p.17, 21.

După articolul 50 al Dispoziției școlare din 1872, cheltuielile de ridicare și întreținere a școlilor primare sunt acoperite de fondurile școlare ale obștilor, din veniturile posesiilor școlare, din fundații locale, succesiuni testamentare și donații făcute școlilor¹⁹⁰⁷.

După Dispoziția școlară din 1872 obștile aveau dreptul ca, în cazul când fondurile existente nu puteau acoperi nevoile școlare, să introducă contribuția școlară anuală pentru toți membrii săi (articolul 52).

Pe baza aceleiași Dispoziții (articolul 57), conducerea școlară avea dreptul să caute înființarea unui fond special din care să se acorde ajutor numai acelor obști care nu puteau să-și acopere cheltuielile pentru întreținerea școlilor. În acest scop exista la nivel central un singur fond-Fondul Sf.Sava, înființat în 1894 de patriarhul Georgije Brancović.

Școlile de fete de grad superior, conform Dispoziției speciale date pentru aceste școli în anul 1872, trebuiau să fie întreținute de obștea în care acestea se aflau, mai precis din fondul special creat pentru întreținerea acestora. Dar înainte de constituirea acestui fond, obștile în care funcționau asemenea școli erau datoare să asigure clădirea, mobilierul și materialul didactic necesar, în timp ce salariile cadrelor didactice erau asigurate din fondul clerical / art.11 /.

Toate școlile pedagogice erau întreținute din fondul clerical, iar școala de învățători din Sombor era finanțată și din fondul școlar.

Gimnaziile din Sremski Karlovci și Novi Sad erau întreținute din fondurile proprii, lăsate de fondatorii acestora: Dimitrije Atanasijević Babov și Sava Vuković. Conform articolului 92, din Rescriptul din 1868, ele puteau să primească ajutor și din fondul clerical, în situația când fondurile lor proprii nu le erau de ajuns. Gimnaziul din Novi Sad primea și ajutor de la stat. Averea și finanțele fiecărui gimnaziu erau administrate de așa numiți „curatori”, care răspundeau în fața patronatului, care administra întreaga activitate a fiecărui gimnaziu în parte.

Seminarul din Sremski Karlovci era finanțat și din fondul clerical. Bunurile, fondurile național-bisericești și fundațiile se aflau sub administrarea Conducerii bunurilor și fondurilor național-bisericești (Uprava crkveno-narodnih fondova i fundacija) care, în conformitate cu prevederile Rescriptului din 1868 articolul 15, secțiunea a-V-a, era compusă din mitropolitul patriarh și 3 asistenți, din care unul din rândul clericilor, al doilea din rândul militarilor și al treilea din rândul mirenilor, precum și dintr-un secretar mitropolitan¹⁹⁰⁸.

Articolul 15 din Rescript a fost modificat de prevederile articolului 30 din „Legea despre organizarea Congresului” din anul 1875, conform căruia administrarea fondurilor bunurilor și fundațiilor intrau în competența Consiliului Congresului, cu obligația alcătuirii un îndrumător privind modul de manipulare a acestor bunuri.

Tot „Legea despre organizarea Congresului” din 1875, prin articolul 21, schimba și componența „Conducerii bunurilor, fondurilor și fundațiilor”, în sensul că aceasta era

¹⁹⁰⁷ *Uredba 1872*, p.360.

¹⁹⁰⁸ *Reskript 1868*, p.31; Mita Klicin, *Uredba*, p.177.

formată din 9 membri: mitropolitul în calitate de președinte, un episcop, doi membri din rândul clericilor și cinci membri din rândul mirenilor¹⁹⁰⁹.

Pe lângă bunurile și fondurile național-bisericești centrale, o contribuție însemnată în finanțarea învățământului îl aveau fondurile, fundațiile și succesiunile testamentare, constituite în acest scop la nivelul obștilor bisericești.

După datele șematismului lui Mata Kosovac¹⁹¹⁰, în anul 1905 în cele două eparhii sârbe din Banat, numărul acestora era de 34 în eparhia Vârșețului și de 17 în eparhia Timișorii, fapt ce reiese din datele anexelor nr.11 și nr.12.

La nivel central, după datele din organul de presă oficial al Mitropoliei Karlovițului-Srpski Mitropolijski Glasnik¹⁹¹¹, în anul 1908/1909 existau 24 de fundații, care aveau ca obiect de activitate acordarea de burse elevilor și studenților.

În ceea ce privește eparhia Timișoara, demn de menționat este și fondul episcopului Georgije Letić, creat tot pentru acordarea de burse elevilor din seminariile teologice și școlile pedagogice. În anul 1911 valoarea acestuia era de 10750,78 de coroane¹⁹¹².

O altă sursă financiară de acoperire a nevoilor școlare în teritoriu erau ajutoarele acordate din fondul eparhial. Astfel în perioada 1903-1905, din fondul eparhial al episcopiei Timișoara s-au acordat 3207,32 coroane școlilor din Tolvadija, Gir, Tisa-Monostor, Parta, Fenj, Stančevo, Mali Bečkerek, Lucarevac, Tornja¹⁹¹³.

Tot în scopul acoperirii nevoilor școlare, în respectiva eparhie, încă în anul 1898, la adunarea eparhială din 16(28) aprilie 1898, s-a hotărât ca în cadrul Fondului eparhial să fie deschisă o secțiune separată numită „Fondul de învățământ al eparhiei Timișoara”.

¹⁹⁰⁹ Mita Klicin, *Uredba*, p.178.

¹⁹¹⁰ Kosovac, *Šematizam 1905*.

¹⁹¹¹ *S.M.G.*, an. VII, nr.25, 1909, p.387-394; Numele fundațiilor constituite în scopul acordării bursei erau: 1. Fundația Gavra Adamović (10 burse); 2. Fundația Teodor, Petrija și Atanasija Baic (2 burse); 3. Fundația Atanasije Bala (6 burse); 4. Fundația Danil și Julka Banjanin pentru seminariști (0 burse); 5. Fundația Danil și Julka Banjanin pentru studenții teologi (1 bursă); 6. Fundația Petar Božić (5 burse); 7. Fundația Gavra Višošević (1 bursă); 8. Fundația Petar Vojnović și Milița născută Maksimović și Rakila născută Djordjević (4 burse); 9. Fundația Nestor Dimitrijević (12 burse); 10. Fundația Toma Zeković (1 bursă); 11. Fundația Arhimandrit Gherasim Zelić (3 burse); 12. Fundația Petar și Juliana Jovanović; 13. Fundația Georgije Miković (1 bursă); 14. Fundația Procopije și Miloja Miladinović (2 burse); 15. Fundația Moisije și Hristina Molović (2 burse); 16. Fundația Mihajlo Pajić (7 burse); 17. Fundația Petrović Hariša (8 burse); 18. Fundația A.E.M.Moisije Putnik (4 burse); 19. Fundația A.E.M. și patriarhului Josif Rajačić; 20. Fundația George Ralea (3 burse); 21. Fundația George nobil Servijski (27 burse); 22. Fundația Vasa Teofanović (10 burse); 23. Fundația Jovan și Maria Trandafil (2 burse); 24. Fondul național-bisericesc clerical școlar (57 burse). După profilul școlilor, situația bursierilor era următoarea: 1 elev școală primară, gimnaziu 39 elevi, școli meșteșugărești 7, institute de artă 2 elevi, seminariști 8, avocatură 25, medicină umană și veterinară 10, filozofie 10, școli tehnice 4, școli pedagogice 52.

¹⁹¹² Între anii 1909-1912, au beneficiat de burse din acest fond 6 elevi (după *R.E.U.T, 1909-1912*, p.120).

¹⁹¹³ *R.E.U.T, 1872-1905*, II, p.216.

Acesta a fost înființat abia în anul 1912 pe baza hotărârii organelor de conducere ale eparhiei: ale Consistoriului, nr.K.530/250 din 1912, și a Consiliului Școlar eparhial, nr.III 578/392 din 1912¹⁹¹⁴. În cursul aceluiași an, pe 5 octombrie 1912, a fost adoptată și „Pravila temporară” a fondului de învățământ al eparhiei Timișoara, ca secțiune separată a fondului eparhial (Ad.Nr.305.E.D din 1912), care cuprindea 10 articole, ce reglementau constituirea și manipularea acestui fond¹⁹¹⁵.

În documentele legislative ale autonomiei școlare, cu precizări la finanțarea instituțiilor școlar-educăționale din Mitropolia Karlovițului, nu era nici o referire despre întreținerea grădinițelor de copii. Acest tip de instituții educaționale era întreținut de obștile bisericesti în care funcționau.

În încheiere, putem afirma că dotarea școlilor, organizarea lor, nivelul de predare cât și calitatea personalului didactic, a fost foarte diferit în mitropolia Karlovițului, deoarece finanțarea acestora depindea de dezvoltarea economică a ținutului în care acestea se aflau.

¹⁹¹⁴ S.M.G, an.XI, nr.4, 1912, p.62.

¹⁹¹⁵ *Ibidem*, p.62-65.

IX. Mănăstirile sârbești din Banat între anii 1865-1918

9.1. Stadiul actual al cercetărilor

Din considerentul de a reliefa cât mai bine evoluția cercetărilor istorice a căror temă o constituie mănăstirile din Banat, am optat, în pofida dificultăților inerente ale acestei metode, pentru o prezentare cronologică a lucrărilor apărute pe această temă, considerând că în felul acesta se vor remarca mai ușor progresele și acumulările graduale, obținute în timp de istoriografia multiculturală bănățeană. Tot din considerentul expus mai sus, am pus mai mult accentul pe lucrările mai vechi, arătând totodată și contextul apariției lor în istoriografia mănăstirilor.

Prima lucrare din istoriografia sârbă al cărui obiect îl constituie mănăstirile aparține episcopului Timișoarei, Vikentije-Jovanović Vidak¹⁹¹⁶. Scrisă în limba germană, lucrarea *O postanku srpskih manastiru u Temišvarskoj eparhiji* poartă semnătura episcopului mai sus amintit, datată 8 martie 1773. Aceasta a fost tradusă în limba sârbă de preotul Grigorije. S. Jović „ajutor de protopezbiter“ și a fost publicată în revista *Srpski Sion*, nr. 7, Sremski Karlovci, 1903, p. 206-209.

Deși nu s-a stabilit încă cu certitudine cui a înaintat episcopul Vidak această istorie a mănăstirilor din eparhia sa, se presupune că aceasta a fost destinată autorităților austriece din Timișoara, deoarece opisul tuturor mănăstirilor din mitropolia Karlovițului, prin intermediul Deputăției ilirice de curte, a fost înaintat Curții vieneze încă din anul 1772.

Episcopul își motivează demersul său prin cuvintele „ca despre toată această problemă să se formeze o părere cât mai clară și că nu va fi rău, dacă toate aceste însemnări, vor fi aduse aici în deplinul lor întreg“¹⁹¹⁷.

Tratând perioada de început a mănăstirilor aflate atunci în eparhia Timișoarei: Bezdin, Sf. Gheorghe, Vojlovica și Partoš, episcopul Vidak folosește în tratarea acestei probleme mai multe însemnări de pe cărțile de cult vechi, unele dintre acestea azi dispărute.

¹⁹¹⁶ Vikentije Jovanović Vidak s-a născut la 10 martie 1730 la Karlovci. Hirotonit diacon de mitropolitul Pavle Nenadović la 23 mai 1745, a fost tuns în monahism la mănăstirea Racovița la 1 noiembrie 1749. În treptele de presbiter, protosinghel și arhimandrit a fost hirotonit, respectiv hirotesit de același mitropolit. În calitate de arhimandrit a administrat din anul 1757 episcopia Pakrațului. În 1759 a fost hirotonit întru arhiepiscop la Novi Sad și instalat la Timișoara pe 25 martie în același an. Pentru a ridica nivelul cultural al preoțimii sale l-a adus în Timișoara pe învățatul arhimandrit Jovan Raić. Pe când era episcop de Timișoara i-a ajutat pe Dositej Obradović și pe Teodor Janković de Mirievo în munca lor. Pe 30 mai 1774 a fost ales mitropolit al Karlovițului. Pe vremea când era mitropolit a protestat împreună cu membrii sinodului împotriva știrbirii repetate a privilegiilor. A murit la Dalja pe 18 februarie 1870.

¹⁹¹⁷ Vikentije Jovanović Vidak, *O postanku srpskih manastira u Temišvarskoj eparhiji*, traducere din germană Grigorje S. Jović, în revista SS, nr. 7, Sremski Karlovci, 1903, p. 207.

Ținând seama de anul apariției și de conținut, suntem tentați să credem că această lucrare a fost dictată de un comandament istoric al momentului, când autoritățile austriece au întreprins încă din anul 1771 acțiuni menite să reducă numărul mănăstirilor ortodoxe din Banat.

O lucrare foarte valoroasă despre monahism, care prezintă în mod detaliat considerentele ce au stat la baza desființării unor mănăstiri sârbești, s-a publicat anonim la Viena în anul 1772 cu titlul *Sieben Kapitel von Klosterleuten Wien 1781* (120 pagini). Autorul acesteia a fost Josef Valentin Eybel (1741-1805), autor al mai multor cărți cu intenții reformatoare. Din cauza convingerilor sale iluministe, la cererea nunțului papal, a cardinalului Garampy, a pierdut în anul 1779 catedra de drept canonic de la Universitatea din Viena.

Alte lucrări referitoare la istoria mănăstirilor sârbești din Banat au apărut la sfârșitul secolului al VIII-lea(?), fiind scrise de arhimandritul mănăstirii Mesić, Vichentie Ljuștina¹⁹¹⁸: *Kratkaja povjest o obsčežitelnom monastirje Mesić susčem v Banatje Temišvarskijem o ego načalje i priključenjah ot 1225 daže do 1797 ljeta* și *Kratkaja povjest o obsčežitelnom monastirje Zlatice vo valahoj-iliričeskoj Regimentje suščem ot ego načalje i priključenjah ot 1225 do 1797 ljeta*, ambele tipărite la Buda în anul 1798.

Cărțile au fost tipărite fără numele autorului și abia în anul 1924 protopopul Dimitrije Ruvarac a descoperit că autorul lor este arhimandritul mănăstirii Mesić, Vikentije Ljuștina¹⁹¹⁹.

Ceea ce l-a determinat pe Ljuștina să scrie aceste două lucrări era nevoia și dorința de a legitima dreptul de proprietate al mănăstirilor în cauză, pus serios la încercare între anii 1771-1775, când administrația austriacă a trecut la punerea în practică a măsurilor menite să reducă numărul mănăstirilor ortodoxe. Tot ceea ce au căutat să afle atunci autoritățile austriece despre aceste mănăstiri: vechimea, scurta lor istorie și descrierea inventarelor precum și posesiunile și documentația juridică a acestora, toate aceste chestiuni sunt tratate în lucrările lui Ljuștina.

¹⁹¹⁸ Vikentije Ljuștina s-a născut la Medak, regiunea Lika pe 6 februarie 1761. Școala primară a făcut-o în satul natal, după care și-a continuat studiile la mănăstirea Gomirje, unde a și fost tuns în monahism în anul 1783. În calitate de diacon a petrecut aproape 8 ani la Triest. În 1790 a fost hirotonit la Viena în treapta de ieromonah, de către episcopul Vârșetului, Josif Joanović Šakabent. La Șopron în calitate de preot și catihet a audiat studii filozofice. În 1796 a fost ridicat în treapta de arhimandrit, de același episcop al Vârșetului, care l-a numit stareț la Mesić. A desfășurat o intensă activitate de îmbunătățire a activității școlare, contribuind printre altele la înființarea unui internat pentru elevii săraci din Banat, care învățau la gimnaziul inferior din Vârșeț (Gramatikalna Škola). Pe timpul cât a stat la Triest, în 1794, a scris lucrarea Gramatica italiană, publicată la Viena. Monografiile mănăstirilor Mesić și Zlatice le-a scris în perioada cât a fost stareț la Mesić. A murit de tuberculoză pe 18 aprilie 1805.

¹⁹¹⁹ Dimitrije Ruvarac, *Ko je pisac "Kratki povjesti manastira Mesiča i Zlatice?"*, în P K J I F, nr4, p. 252-254.

Fără a rezolva în manieră pozitivă problemele propuse, în aceste lucrări Ljuștina dă un răspuns de circumstanță „rezolvând” problema ridicării mănăstirilor prin invocarea tradiției, care atribuia acest fapt despoților sârbi, iar lipsa documentelor juridice de posesie este pusă de Ljuștina pe seama distrugerilor suferite în războaie. Cu toate lipsurile majore, lucrările lui Ljuștina rămân importante pentru inițiativă cât și pentru faptul că oferă informații utile și destul de prețioase referitoare la mănăstirile din timpul său.

În demersul său, Ljuștina, așa cum este menționat pe copertile celor două cărți, a fost ajutat de persoane influente din Vârșeț, oraș important în geografia provinciei, în cazul monografiei Mesiciului de „nobilul domn Dimitrije de Hagi Marković locuitor al Vârșețului”, iar în cazul monografiei mănăstirii Zlatica de „nobilul domn Costa Spaić locuitor al Vârșețului și senator”. Tipărirea numelor acestor persoane de vază din Vârșeț este făcută și cu scopul de a conferi un plus de autoritate lucrărilor sale, atât în fața autorităților, dar și în fața credincioșilor și a clericilor.

În aceeași manieră de abordare a problemelor (compoziție și structură) a apărut la Buda în anul 1801 și cărticica egumenului Mănăstirii Vojlovica, Joanikije Milković¹⁹²⁰ *Povjest vo kracje spisania o obsčežeteljnomo monarstirje Voilovicje*.

Și de această dată apar pe copertă numele unor personalități de provincie, pe cheltuiuala cărora s-a făcut tipărirea „domnul Georgije Obradović oberlajtnant al slăvitului regiment Pančevo și domnul Vasilije Hagi-Pavle locuitor și negustor din Bavaniste”.

După aceste apariții editoriale, se poate remarca în istoriografia mănăstirilor sârbești o pauză de mai bine de jumătate de secol. În acest răstimp, singurele referiri de natură istorică ce privesc mănăstirile sârbești din Banat pot fi găsite numai în șematismele lui Aloysium Reesch de Lewald din 1844¹⁹²¹ și 1848¹⁹²².

Datele din aceste șematisme sunt însă foarte laconice și cuprind doar anul ridicării mănăstirilor, stabilit pe baza tradiției, anul de când încep să fie ținute matricolele, numele starețului și al viețuitorilor, și filialele mănăstirii acolo unde este cazul.

În aceeași manieră laconică sunt tratate mănăstirile eparhiilor Timișoara și Vârșeț în lucrarea *Handbuch der Wojwodschafft Serbien und des Temescher Banates sammt der Militärgänze für das jahr 1855 Temeswar 1855*, editată, după cum reiese din titlu, la Timișoara de către guvernul provinciei Voivodinei Sârbe și a Banatului Timișan. Deși se referă în principal la instituțiile politice, militare, școlare și sanitare ale amintitei provincii, opusul oferă date importante despre instituțiile ecleziastice din cele două eparhii.

¹⁹²⁰ Vladimir Moșin, *Joanikije Milković*, în P K J I F, nr. 18, p. 435-441; Joanikije Milković, *Povest opščežiteljnoga monastira Vojlovice*, tradusă în limba sârbă și pregătită pentru tipar de Žarko Vojnović, Pancevo, 2002.

¹⁹²¹ Aloysium Reesch de Lewald, *Universalis schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri Orientalis Ecclesiae graeci non uniti ritus i Regni Hungariae pro anno 1842-1843*, Budae, 1844.

¹⁹²² *Idem, Universalis... pro anno 1846-1847*, Budae, 1848.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, informații utile și ceva mai consistente decât șematismele lui Lewald sunt oferite de următoarele șematisme: cel al lui Stevan Bolmanac¹⁹²³ din 1878, al lui Dimitrije Janković¹⁹²⁴ din 1899, al lui Evgenije Letica¹⁹²⁵ din 1897, Dimitrije Ruvarac¹⁹²⁶ din anul 1900, precum și cele din primul pătrar al secolului XX: cel al lui Mata Kosovac¹⁹²⁷ din 1900 și Slobodan Kostić¹⁹²⁸ din anul 1925.

Tot pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, importante izvoare pentru istoria mănăstirilor îl constituie actele normative emise de către stat¹⁹²⁹ și Congresul național bisericesc sârb¹⁹³⁰, precum și rapoartele¹⁹³¹ unor comisii delegate de Congresul național sârb să inspecteze mănăstirile și situația economică a acestora. Rapoartele cuprind informații referitoare la averea mănăstirească mobilă și imobilă, situația financiară de la acea dată, starea clădirilor, deficiențele constatate precum și propunerea unor soluții de înlăturare a acestora.

Disputele partidelor politice sârbești aflate în ascensiune cu reprezentanții clerului, în jurul autonomiei bisericești și școlare, cu implicații și asupra mănăstirilor, au constituit obiectul unor lucrări¹⁹³² în istoriografia sârbă pe această temă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Despărțirea ierarhică din anul 1865 va da naștere unor lucrări care vor avea ca temă mănăstirile bănățene devenite și ele obiect de dispută, alături de biserici și fondurile bisericești. Tema mănăstirilor va fi abordată atât în unele publicații ce vizează un cadru istoric mai larg, politic și bisericesc, cum este cazul cărții lui Nicolae Tincu-Velia *Istoria bisericească politico-națională*, apărută la Sibiu în anul 1865, în care un capitol¹⁹³³ întreg este dedicat mănăstirilor bănățene, cât și în lucrări ce tratează strict problema

¹⁹²³ Stevan Bolmanac, *Šematizam istočno-pravoslavne mitropolije srpske u Austro-Ugarskoj godine 1878*, Pančevo, 1878.

¹⁹²⁴ Dimitrije Janković, *Šematizam srpske pravoslavne eparhije Vršačke za godinu 1898*, Vrsac, 1899.

¹⁹²⁵ Evgenije Letica, *Prvi šematizam Srpske pravoslavne eparhije temišvarske za godinu 1897*, Sremski Karlovci, 1897.

¹⁹²⁶ Dimitrije Ruvarac, *Šematizam istočno-pravoslavne srpske Mitropolije Karlovačke za godinu 1900*, Sremski Karlovci, 1900.

¹⁹²⁷ Mata Kosovac, *Srpska Pravoslavna Mitropolija Karlovačka po podacima od 1905 godine*, Sremski Karlovci, 1900.

¹⁹²⁸ Slobodan Kostić, *Šematizam Pravoslavne srpske eparhije temišvarske u Kraljevini Rumuniji za 1924 godinu*, Temišvar, 1925.

¹⁹²⁹ *Reskript 1868*.

¹⁹³⁰ *Predlozi odborno-sinodalni 1864*, Novi Sad, 1864.

¹⁹³¹ *Izvestaj 1880-1881*.

¹⁹³² Jovan Djordjević, *Radnja Blagovestenskog Sabora naroda srpskog u Sremskim Karlovcima 1861 godine*, Novi Sad, 1861; Stevan Pavlović, *Srpski narodni sabor u Sremskim Karlovcima 1869*, Novi Sad, 1870; Milan Todor, *Uspomena iz našeg crkveno narodnog života*, knjiga I, Novi Sad, 1897, knjiga II, Novi Sad, 1899.

¹⁹³³ Nicolae Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865, p. 178-213.

mănăstirilor, dar care vor apărea în primul deceniu al secolului XX. În capitolul dedicat mănăstirilor, Nicolae-Tincu Velia, asemenea lui Ljuștina și Miljković, pune accent pe tradiție, de data aceasta românească, cu intenția de a legitima dreptul românilor de a le revendica.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea are loc o diversificare a tematicii cercetării, prin abordarea unor aspecte de natura instituțională, care este sesizabilă la istoricul german Johan H. Schwicher¹⁹³⁴ și mult mai accentuat la Dimitrie Ruvarac¹⁹³⁵.

Aceiași problemă este reluată și în primul deceniu al secolului următor, atât în organul oficial de presă al mitropoliei Karlovițului, *Srpski mitropoljski Glasnik*, cât și de unii istorici precum Dimitrije Ruvarac¹⁹³⁶, Mita Klicin¹⁹³⁷ și Žarko Miladinović¹⁹³⁸.

Un alt moment important în istoriografia mănăstirilor îl reprezintă contribuția istoricilor maghiari Pesty Frigyes¹⁹³⁹, Ludwig Baroti¹⁹⁴⁰ și Janos Káracsonyi¹⁹⁴¹, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX care, deși fac scurte referiri la mănăstirile bănățene, prin maniera pozitivistă de abordare largesc suportul de tratare științifică a problemei.

În același curent poate fi încadrată și sinteza canonicului maghiar Szentklary Jenő, *A szerb monastaregyházak-történeti emlékéi délmagyarországon*, Budapesta, 1908. Scrisă prin prisma politicii de interes al statului ungar în problemele româno-sârbe din acea perioadă, lucrarea conține informații încă utile, ce pot fi folosite și astăzi, dacă sunt preluate cu spirit critic.

Un alt moment din istoria Bisericii române și sârbă, care va da naștere mai multor lucrări polemice referitoare la mănăstiri, este deschiderea procesului pentru împărțirea mănăstirilor bănățene între cele două Biserici. Început în anul 1905 și reluat în 1907, procesul reclama printre altele și reconstituirea istoriei mănăstirilor în cauză. Inițiativa în această acțiune, cel puțin de partea sârbească, aparține nu numai forurilor bisericești superioare, dar și celorlalți factori autonomi din mitropolia Karlovițului.

Că lucrurile au stat așa o arată însăși mențiunea de pe coperta cărții lui Ilarion Zeremski *Srpski manastiri u Banatu njihov postanak i odnošaj prema Rumunima*,

¹⁹³⁴ J.H.Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, traducere în limba sârbă dr. Tomislav Bekić, Novi Sad-Beograd, 1998.

¹⁹³⁵ Dimitrije Ruvarac, *Avtonomija...*

¹⁹³⁶ Idem, *Narodno crkveni sabor i sinod 1902*, Sremski Karlovci, 1926.

¹⁹³⁷ Mita Klicin, *Uredba...*

¹⁹³⁸ Dr. Žarko Miladinović, *Tumač povlastica, zakona uredaba i drugih naretenja srpske narodne crkvene avtonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad 1897.

¹⁹³⁹ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, 1-2, III-IV, Budapest 1882-1884; Idem, *Szörenyi bansog es Szörenyi vármegye története*, III, Budapesta, 1878.

¹⁹⁴⁰ Ludwig Baroti, *Adaltar Délmagyarország 18 századi Történetéhez*, Timișoara, II, 1900-1904, vol. suplimentar, I, 1907.

¹⁹⁴¹ Janos Káracsonyi, *Ismeretlen Délmagyarországi monostorok în Történelmi es regeszteti értesítő*, XXI, 1905.

Sremski Karlovci 1907, pe care este menționat faptul că „s-a tipărit pe baza hotărârii Consiliului Congresului național bisericesc sârb adoptată pe 20 august/2septembrie 1907, nr. Ad. C.O 4084/404 ex 1907”¹⁹⁴². Fiind concepută ca o sinteză și scrisă în manieră pozitivistă, bine documentată cu informații încă utile și azi, lucrarea are însă un pronunțat accent polemic, pus în evidență prin mulțimea construcțiilor de argumente, uneori exagerate, menite să sugereze că dreptatea se află de partea părții sârbe.

În același spirit polemic este scrisă și lucrarea lui Jaša Tomić, liderul Partidului Radical sârb *Parnica protiv srpskih manastira*, tipărită la Novi Sad, în anul 1905, fiind însă redactată într-o anume manieră gazetărească¹⁹⁴³.

Tot procesul mânăstirilor l-a determinat pe episcopul de atunci al eparhiei Timișoarei, Dr. Georgije Letić, să propună în anul 1906 spre dezbatere Adunării Eparhiale „... necesitatea publicării documentelor de arhivă... necesare pentru istoria acestei eparhii...”¹⁹⁴⁴. Chiar dacă nu s-a reușit tot ceea ce s-a propus, urmarea acestei inițiative a fost publicarea a patru volume¹⁹⁴⁵ de documente ce aveau ca obiect activitatea conducerii eparhiei între anii 1872-1912.

Procesul în jurul mânăstirilor bănățene, pe toată durata desfășurării sale, a „alimentat” cu multe articole publicațiile laice¹⁹⁴⁶ și religioase¹⁹⁴⁷ din mitropolia Karlovițului, în primele două decenii ale secolului trecut.

O altă contribuție demnă de a fi amintită este cartea arhimandritului mânăstirii Mesić, dr. Vladimir Dimitrijević, *Iz mojih beležaka, prilog za istoriju manastira Mesića*,

¹⁹⁴² În raportul Consiliului Congresului național sârb, elaborat pe baza ședințelor ținute la Karlovci, în perioada 6-10 octombrie, respectiv 21-23 octombrie 1908 se arată că „s-a luat la cunoștiință raportul arhimandritului Zeremski despre culegerea de date istorice referitoare la mânăstirile sârbești” și „, s-a hotărât ca arhimandritul Zeremski pe mai departe să strângă aceste date”. în S M G, an 6, nr. 40, 1908, p. 649.

¹⁹⁴³ După cum arată mențiunea de pe coperta cărții, lucrarea a fost mai întâi publicată în ziarul Partidului Radical Sârb, „Zastava”.

¹⁹⁴⁴ R E U T 1872-1905, vol. II, p. 32.

¹⁹⁴⁵ Idem, vol.I; R E U T, 1906-1908; R E U T, 1909-1912.

¹⁹⁴⁶ Anonim, *Spor u stvari manastira Zlatice*, în „Rodoljub” an I, nr. 45, Vrsac, 1900; dr. Jovan Radonić, *Srpski manastiri u Banatu*, în „Zastava”, nr. 174, Novi Sad, 1911; Anonim, *Historia calamitatum parva-uspomene iz 1914*, în „Nova Zora”, an 3, Novi Sad, nr. 81/1920

¹⁹⁴⁷ Gruić, *Prilošci...*; Dimitrie Ruvarac, *Stanje srpsko pravoslavnih manastira 1787-1791 u Mitropoliji Karlovačkoj*, în „Arhiv za istoriju Srpske Pravoslavne Mitropolije Karlovačke”, nr. 6-7, Sremski Karlovci, 1911; St. M. Dimitrijević, *Hodoš-priložak docazima da je ovo srpski manastir*, în D S, nr. 7-8, 1909; D. Ruvarac, *O Banatskim manastirima*, în S S, nr. 11, 1907; Anonim, *Naši manastiri u Rumuniji. Bazijas, Zlatice i Kusić*, în „Pravoslavna hrisćanska zajednica”, an 7, nr. 3, Kragjevac, 1927; D. Ruvarac, *Radnja srpske jerahije 1877 oko povraćanja manastira Hodoša, srpskoj mitropoliji*, în B G, kn.2, 1902; Idem, *Srpska Mitropolija Karlovačka oko polovine XVIII-og veka*, Sremski Karlovci, 1902; S. Bradvarović *Naše hijerarhijsko-deobne parnice sa Rumunima u Vršačkoj i Temišvarskoj Eparhiji*, NoviSad, 1913; Valerijan Pribičević, *Pravoslavna crkva u Karlovačkoj Mitropoliji*, în B G, an 2, Kn. 4, 1903.

apărută la Vârșeț, în anul 1922. Scrisă în maniera memorialistică, valoarea ei rezidă din conținut, relatând evenimente și fapte din perioada 1907-1916, trăite de autor.

Deși Tabla regească din Budapesta a dat o ultimă sentință în procesul mănăstirilor, în anul 1916¹⁹⁴⁸, părțile implicate au rămas nemulțumite până astăzi, sârbii considerând că au pierdut mănăstirea Hodoș-Bodrog, iar românii că nu li s-a dat câștig de cauză în cererea lor de revendicare a mănăstirilor Bezdin, Sf. Gheorghie, Mesić, Voilovica, Zlatica și Baziaș. Acest fapt se va resimți în majoritatea lucrărilor referitoare la mănăstiri de după anul 1916.

În perioada interbelică se remarcă o creștere semnificativă a articolelor¹⁹⁴⁹ apărute în publicațiile laice și religioase. Același fapt se poate remarca și în ceea ce privește numărul scrierilor, atât a celor care au ca obiect numai mănăstirile¹⁹⁵⁰, cât și în pivița celor ce tratează o tematică mai largă, dar care include și mănăstirile¹⁹⁵¹.

¹⁹⁴⁸ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 230-291; A M Z, *Acta administrativna*, 1916-1917, nr. Inv. 90, nr.41 ex 1916.

¹⁹⁴⁹ În publicațiile sârbești: Miron Nenadović, *Izvidjenje manastira Šemljuga, komisionalnov v Soborje 1775*, în D S S K, an 4, nr. 4/4, 1931, p. 273-285; Idem, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, în D S S, an5, nr.2/2, 1932, p.37-43; Idem, nr. 4/4, 1932, p. 213-218; an5, nr.3/3, 1932, p.149-156; Ierodiacon Gheorghie, *Manastir Voilovica*, D S S, an9, nr. 3/3, 1936, p.152-168; Idem, *Manastir Drenovac u Petrogradu*, în D S S, an9, nr.3/3, 1938, p.121-123; Dositei Gioric, *Sinesie ot Radivojević, arhimandrit manastira Mesića 1808-1829*, în D S S, an3, 1/1, 1930, p.49-52; Idem, *Metodije Milanković, arhimandrit manastira Mesića*, în D S S, an7, nr.3/3, 1934, p. 185-186; Idem, *Svetopretečev manastir Gore Mesičke nazvan manastir Mesić*, în „Vojvodina”, din anii 1930-1934; G. Bota, *Starine manastira Bezdina*, în G I D, an4, nr.1, 1931; Gh. Maloșević, *Manastir Vojlovița*, în D S S, an2, nr.2, 1936; M. Radonić, *Osvećenje manastira Kusića*, în „Vojvodina”, nr.41, Vršac, 1930; R.M.Gruić, *Srpski spomenici severnov od Save i Dunava pre 1690 god.*, în „Bogoslovje”, an15, nr.1-2, Beograd, 1940; Gheorghie Draghić, *Manastir Baziaș*, în D S S, an8, nr.2, 1935; V. Moșin, *Kada je osnovan manastir Vojlovica?*, în „Narodna Starina”, nr.35, Zagreb, 1939. În publicațiile românești: P. Morușca, *Mănăstirea Bodrog*, în „Banatul II”, nr.9, Timișoara, 1927; V.Bugariu, *Vederi din Banatul de altădată*, în An B, nr. 4, 1930; I. Miloia, *Mănăstirea Săraca, centru de cultură și artă bănățeană*, în An B, nr. 3-4, 1932; G. Ilie, *Mănăstirea Bezdin*, în R I S B C 5, nr. 19-20, 1937, p.17-23; C. Târziu, *Scurtă privire asupra Bisericii ortodoxe din Banat*, în FD, nr. 49, 1938; Gh. Ilie, *Cetatea de la Munar*, în An B IV, nr. 2-4, 1937, p. 215-216; C. Rudneanu, *Mănăstirea românească Hodoș-Bodrog*, în „Timpul Transilvaniei”, nr.91, Arad, 1941.

¹⁹⁵⁰ Lucrare în limba sârbă: S. Kostić, *Obnova Pravoslavnog srpskog manastira Kusića u Rumuniju 1930*, Timișvar, 1930; Lucrări în limba română: V. Vlăduceanu, *Vechiul monument de artă istorico-religios. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939; Idem, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947; At. Popa, *Mănăstirea Săraca*, Timișoara, 1943; T. Mărgineanu, *Triumful românilor ortodocși din comunele Berecuța și Mănăstirea*, Caransebeș, 1937; Ștefan Meteș, *op. cit.*; T.Filipescu, *Voivodina Serbească*, București, 1929.

¹⁹⁵¹ Lucrări în limba sârbă: Kostić, *Srbi u Banatu*; Dobrivoj Nocolić, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1941; Aleksandar Stanojlović, *Monografia Banatske Klisure*, Petrovgrad, 1938; Lucrări în limba română: Alexandru Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1940, Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935, Nastasie Cimpoieru, *Un colț de țară-Baziaș*, Timișoara, 1935, Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940.

Dacă toate lucrările amintite până acum nu depășesc decât rareori stadiul informației și interpretările istoriografiei pozitivistice, specifice începutului secolului XX, începând cu deceniul 6 al secolului trecut se poate remarca o diversificare graduală a tematicii cercetării, atât prin abordarea unor teme noi precum cele ce privesc arhitectura¹⁹⁵², pictura¹⁹⁵³, fondul de carte¹⁹⁵⁴, izvoarele¹⁹⁵⁵, arheologia¹⁹⁵⁶, cât și prin reluarea temelor deja cercetate.

¹⁹⁵² Rastko Rašajski, *Arhitectonski objekti manastira Mesić*, în R V M, nr.3, 1954, p.338-339; Sofia Nedvidek, *Rekonstrukcija crkve manastira Mesića*, în G P S K V, nr. 6 și 7, 1976, p. 217-218; Marica Šuput, *Spomenici crkvenag graditeljstva XVI i XVII vec*, Beograd, 1991, p. 41-45; Ivan Zdravković, *Manastir Mesić*, în Starinar V-VI 1945-1955, Beograd, 1956, p. 331-333; Vojislav Matić *Manastir Voilovița*, în Z L U M S, nr. 9, 1973, p.69-71; Idem, *Manastir Zlatica*, în Z L U M S, nr.7, 1971,p. 279-292; Vojislav Matić-Miodrag Jovanović, *Manastir Baziaș*, în Z L U M S, nr. 5, 1969, p.293-396; O. Velescu -A. Corvătescu, *Un monument din vestul țării-mănăstirea Bezdin*, în Buletinul Monumentelor istorice, XLI nr.1, București, 1972, p.49-58.; S. Popović, *Krst u krugu. Arhitectura manastira srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1994; M. Šuput, *Srpska arhitectura u doba turske vlasti 1459-1690*, Beograd, 1984, p.165-203; Dejan Medaković, *Iz istorije srpske arhitecture XVIII-leka, Putevi srpskog baroca*, Novi Sad, 1971; Idem, *Barokna arhitectura u Podunavlju*, în L M S, nr.5, 1961.

¹⁹⁵³ I. Sevdic-I. Vandrovska, I. Petrović, *Otkrivanje i konzervacija freska u Mesiću*, în Muzeji, nr.6, Beograd, 1951, p. 161-169; B. Živcović *Mesić (crteži freska)*, Novi Sad, 1990; M. Jovanović, *Umetničko blago u Rumuniji*, Beograd-Novu Sad, 1991; Idem, *Slikarstvo Temišvarske Eparhije*, Novi Sad, 1997, Idem, *Srpski manastiri u Banatu*, Beograd, 2000; M. Timotijević, *Srpsko barocno sliskarstvo*, Novi Sad, 1996; I. Svedić, *Localiteti fresaka u Vojvodini*, în G P S K V, vol I, 1957; I.D.Ștefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981; Idem, *La peinture religieuse en Valachie et Transilvaniae depuis les origines jusqu'au XIX e siècle*, Paris, 1992; G. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, 1994; Vukica Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica, 1996; Zoran M. Turkan, *Sveta ikona Dostojno jest i njena čuda u manastiru Mesiću*, Vršac, 2003; Dorina Sabina Pârvolescu, *Pictura bisericilor ortodoxe din Banat între secolele al XVII-lea și deceniul III al secolului al XIX-lea*, Timișoara, 2003; P. Momirović, *Rukopisno jevangjelje manastira Mesić*, în G P S K V, 1957.

¹⁹⁵⁴ P. Momirović, *Knjižko-arhivski spomenici iz Banata*, în G P S K V, nr. 1/1993, și nr. 2/1995; Idem, *Srpski zapisi...*, vol. 1/1993, 2/1995, 3/1996, 4/2000, 5/2001, 6/2004; I.B.Mureșianu, *Cartea veche bisericască din Banat*, Timișoara 1985; V. Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat, 1700-1830*, Reșița, 1996; Idem, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996.

¹⁹⁵⁵ N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973; D. Medaković, *Prvi štampani opisi srpskih manastira*, în Z L U M S, nr.10, 1974; Idem, *Istraživači srpskih starina*, Beograd, 1985; Gh. Mihajlović, *Srpska bibliografija XVIII-veka*, Beograd, 1964; Rusu, *Dicționar...*.

¹⁹⁵⁶ Milivoje Milošević, *Arheološki objekti manastirea Mesića*, în R V M, nr.3, 1954, p. 338-354; M. Brmbolić, T. Tasić, M. Miliuş, *Manastir Vojlovica arheološko- konzervatorski radovi i prezencija spomenika*, în „Glasnik“, nr.6, Vršac, 1995, p.80-84; D. Ţeicu, *Despre arhitectura eclesiastică din Clisura Dunării, și Zlatica un monument de arhitectură eclesiastică din veacul al XV-lea*, în Studii istorice, Timișoara, 2003.

Monografiile¹⁹⁵⁷ apărute în ultima jumătate de secol au folosit acumulările înregistrate din noile tematici abordate, unele servind la rândul lor ca importantă bază de date în elaborarea lucrărilor de sinteză¹⁹⁵⁸.

O parte a studiilor de sinteză privitoare la istoria mănăstirilor au fost deja integrate organic în alte lucrări de sinteză cu un cadru și o temă mai largă¹⁹⁵⁹.

Cu toate acumulările și progresele înregistrate, mai rămân încă de cercetat destule aspecte legate de istoria mănăstirilor din Banat, și din acest punct de vedere orice încercare pe această temă este binevenită.

9.2.Mănăstirile din Banat de la înființare și până în a doua jumătate a secolului al-XIX-lea

În mileniul trecut, după afirmațiile unor istorici, au existat în Banat peste 50 de mănăstiri¹⁹⁶⁰, fapt pentru care pe bună dreptate acest ținut a fost denumit de către unii „Micul Athos”¹⁹⁶¹. Mai mult de jumătate din aceste așezăminte monastice s-au stins încă în cursul Evului mediu, cel mai probabil în timpul mării invazii tătare din anul 1241. Numărul lor s-a diminuat și după acest an în desele războaie purtate în aceste locuri, iar cele care au rămas, deși au suferit și ele distrugerii repetate, au dăinuit până azi grație eforturilor credincioșilor și clerului, care după fiecare distrugere și-au unit eforturile și au refăcut aceste mănăstiri.

¹⁹⁵⁷ Miloș Popović, *Istorija manastira Mesiča*, Ruma, 1987; Idem, *Manastir Drenovac u Banatu kod Bečkereka*, New York, 1996; O. Radosavljević, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993; Idem, *Manastir Zlatica*, Bela Crkva, 1997; V. Lupulović, B. Krstić, *Manastir Baziaș*, Timișoara, 1998; S. Bugarski, L. Stepanov, *Manastir Bezdin*, Timișoara, 1999; D. Rackov, *Manastir Mesić*, Novi Sad, 2002; E. Arădeanu, T. Bodogae, Lucian Emandi, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980; V. Matic, S. Djordjević, *Manastir Sv. Djurdja*, în Z L U M S, nr. 6, 1970; O. Radosavljević, *Manastir Središte*, în „Bogoslovlje“, Nr.1, Beograd, 1987.

¹⁹⁵⁸ S. Mileusić, *Srednjovekovni manastiri Srbije*, Novi Sad, 1997; I. B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976; O. Zirojević, *Crkve i manastiri na području Pečke patriarșije di 1683 godine*, Beograd, 1984; M. Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Novi Sad, 2000; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București; I. D. Suciuc, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.

¹⁹⁵⁹ L. Čerović, *Srbii u Rumuniji*, Novi Sad, 1997; Bugarski, *Srpsko Pravoslavje...*; D. Popović, *Srbi u Banatu do kraja XVIII-veka-Istorija naselja i stanovništva*, Beograd, 1955; Idem, *Srbi u Vojvodini*, vol.1-3, Novi Sad, 1957; Vukica Popović, *op. cit.*; M. Tomić, *Po Dunavskoj Klisuri*, București, 1989; D. Ţeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998; Pál, *A Temesvári sandzsák...*; Popović, *Crkveni život...*; Coordonator V. Lazić, *Seoske i salašarske Crkve u Vojvodini*, Novi Sad, 1998.

¹⁹⁶⁰ Miodrag Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Novi Sad, 2002, p.7.

¹⁹⁶¹ Ozren Radosavljević, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993, p.5.

Tot în cursul acestor războaie au pierit și documentele care ar fi putut face lumină asupra perioadei de început a acestor centre monastice. Astfel, au rămas în conul de umbră al istoriei probleme neelucidate, precum cele legate de timpul ridicării și cele legate de numele ctitorilor. Acest fapt a generat, pe această temă, divergențe de opinii și de păreri în istoriografia multiculturală a acestui spațiu multiethnic.

În această „penurie” a izvoarelor istorice, două surse se disting prin siguranța și importanța lor: defterele turcești¹⁹⁶² din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și Catastiful Patriarhiei de Ipek¹⁹⁶³ din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Deși oferă date laconice, izvoarele amintite rămân foarte importante pentru reconstituirea geografiei monastice din Banatul medieval, prin faptul că oferă date despre unele mănăstiri pentru care nu avem alte informații din alte surse istorice.

Dacă în defterele turcești, în cuprinsul sangeacului de Timișoara și Moldova (Banat), care la acea vreme cuprindea cea mai mare parte a Banatului, sunt consemnate nu mai puțin de 20 de mănăstiri ortodoxe, în Catastiful Patriarhiei de Ipek sunt amintite doar șapte, ceea ce înseamnă că în decurs de un secol numărul lor s-a diminuat cu mai bine de jumătate.

Aceeași situație este valabilă și pentru mănăstirile care fac obiectul acestui studiu. Dacă în deftere sunt amintite mănăstirile Baziaș, Zlatica, Kusić, Sângeorge, Mesić și Voilovița, în catastif sunt menționate doar Kusić, Mesić și Sângeorge, fapt ce ne determină să credem că toate celelalte erau în ruină în vremea când monahii Patriarhiei de Ipek, în anii 1660 și 1666, au fost în Banat după milostenii.

Unele dintre mănăstirile amintite în deftere, dar neconsemnate în Catastif, și-au reluat misiunea lor religios-morală, altele au rămas pe mai departe în ruină. La refacerea unora dintre mănăstiri un rol important trebuie să-l fi avut ierarhia sârbească, instituită după marea migrație din anul 1690, de sub patriarhul Arsenie III Cernoiević, privilegiile dobândite contribuind la realizarea acestui fapt.

După distrugerile suferite în războaiele dintre austrieci și turci, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, pe lângă greutățile legate de refacere, mănăstirile au avut de înfruntat și greutăți în ceea ce privește dreptul lor de proprietate asupra pământului. În situația nou creată, când proprietățile funciare ale mănăstirilor erau foarte importante pentru obținerea de venituri atât de necesare la refacere, acele proprietăți au început să fie uzurpate atât de nobili cât și de perneavorii mănăstirilor.

În această situație, când mănăstirilor li s-au cerut să dovedească cu acte dreptul lor de proprietate asupra pământurilor mănăstirești, mitropoliții Karlovițului au cerut trimiterea unor comisii de stat, care să consfințească hotarele posesiunilor mănăstirești¹⁹⁶⁴.

¹⁹⁶² Engel Pál, *A Temesvari Szandzsak; Ziroiević, Crkve i manastiri.*

¹⁹⁶³ Matic, *Katastif Pečki*; I. D. Suci-R. Constantinescu, *Documente I.*

¹⁹⁶⁴ Dejan Medaković, *Prve štampane monografije*, în Z L U, nr. 10, 1947, p.211.

Prima comisie de acest gen a măsurat, încă din 1714, pământul mănăstirii Beočin¹⁹⁶⁵ din Srem, fapt continuat și în anul 1721. În același an (1721) este consemnată activitatea unei comisii la mănăstirea Hopovo¹⁹⁶⁶.

În același mod s-a pus problema posesiunilor mănăstirești și în Banat¹⁹⁶⁷. La mănăstirea Voilovița activitatea unor asemenea comisii este consemnată în anii 1755, 1759, 1765 și 1766¹⁹⁶⁸.

Dese neînțelegeri cu autoritățile din cauza pământului a avut și mănăstirea Partoș. După o atestare a dreptului de proprietate asupra pământului primită în 4 ianuarie 1758, întărită de mărturia permeavorilor mănăstirii, aceasta a deținut atât în timpul stăpânirii turcești cât și după aceea posesiunea „Balat”¹⁹⁶⁹.

Cum mănăstirea Sf. Gheorghe și-a pierdut în războiul austro-turc, început în anul 1716, documentele doveditoare asupra pământului, a avut de înfruntat mari greutăți în apărarea posesiunilor sale uzurpate de sătenii din Ciacova și Berecuța, care au ocupat tot pământul lăsând mănăstirii doar pădurea. Aceste neînțelegeri cu sătenii satelor amintite au fost facilitate în cea mai mare măsură de faptul că erarul, încă în anul 1722, a luat de la mănăstire 1174 jugăre și 800 de stânjeni împreună cu satul Sîngeorge, care de atunci s-a numit Sângeorge Cameral, fără să acorde mănăstirii nici o compensație¹⁹⁷⁰.

Cu aceeași situație s-a confruntat și mănăstirea Bezdin, căreia administrația din Timișoara i-a luat în anii 1725 și 1737 o bună parte de pământ, cu intenția de a coloniza aici germani. Eforturile egumenului Timotei de a reîntoarce în proprietatea mănăstirii pământul confiscat au fost fără sorți de izbândă¹⁹⁷¹.

Toate aceste diferende au determinat autoritatea statală austriacă să încredințeze problema organului competent pe problemele sârbești, Deputăția ilirică de curte, căruia i s-a cerut ca în mod sistematic și hotărâtor să treacă la reglementarea situației mănăstirilor din cuprinsul mitropoliei Karlovițului. Din aceste considerente, în anul 1771 i s-a cerut mitropolitului Jovan Djordjević să întocmească și să trimită o situație detaliată a fiecărei mănăstiri în parte¹⁹⁷². Intenția Deputăției ilirice de curte era aceea de a reduce numărul mănăstirilor, cele ce stăteau mai slab din punct de vedere economic să le afilieze celor mai mari, iar situația funciară încurcată să fie rezolvată. Mitropolitul Jovan Djordjević a

¹⁹⁶⁵ Dimitrije Rugarac, *Manastir Beočin*, Sremski Karlovci, 1924, p.14-15.

¹⁹⁶⁶ Idem, *Kako je došao manastir Hopovo do pustare na Megiesu?*, S S, XVI, br. 13, 1906, p.374.

¹⁹⁶⁷ S. Kostić, *Sematizam...*, 1924, p.8; Idem, *Srbi u Rumunskom Banatu*, Timișoara, 1940, p.43-44.

¹⁹⁶⁸ Milković, *Povjest Voilovițe...*, p.7.

¹⁹⁶⁹ Ilarijon Zeremski, *Manastir Partoș* în GID, III, 1930, p.210.

¹⁹⁷⁰ Kostić, *Sematizam...*, 1924, p.13.

¹⁹⁷¹ Ibidem, p.8.

¹⁹⁷² Dejan Medaković, *op. cit.*, p.213; Gruić, *Priložci...*, p.8.

trimis la Viena situațiile cerute, dar Deputăția nu a fost mulțumită și a cerut altele, fapt realizat în anul 1772¹⁹⁷³.

În 1775, Deputăția ilirică a desemnat o comisie sub președinția submareșalului baron Matezen, cerându-i să cerceteze în mod exact și amănunțit toate mănăstirile și să consemneze conștiincios tot ce se referă la trecutul lor, precum și situația materială pe care o aveau în acel moment¹⁹⁷⁴. Analiza raportului întocmit a fost încredințată unei comisii speciale constituită din membrii Consiliului aulic de război, Trezoreriei de curte și Deputăției ilirice.

Ca urmare a lucrărilor acestei comisii și a raportului înaintat de aceasta împărătesei Maria Tereza a rezultat hotărârea finală asupra mănăstirilor din Banat, expusă în rescriptul imperial din 16 ianuarie 1777¹⁹⁷⁵. Conform acestui rescript unele mănăstiri și-au pierdut autonomia și au fost afiliate altora. Primele mănăstiri care și-au pierdut autonomia au fost Baziaș și Kusić, ele fiind afiliate mănăstirii Zlatica încă din anul 1772. Cauza a fost că ele se aflau în fâșia de pământ ce urma să fie înglobată în Granița Militară. Cu toată împotrivirea mitropolitului Karlovișului, care a înaintat în acest sens un protest¹⁹⁷⁶, încă pe 13 septembrie 1771 fâșia în cauză a intrat sub jurisdicția militară.

Tot conform dispozițiilor rescriptului imperial din 1777 și-au pierdut autonomia și mănăstirile: Partoș, afiliată mănăstirii Sf. Gheorghe, Srediște și Săraca afiliate mănăstirii Mesić. Această din urmă afiliere s-a realizat în anul 1778 pe 16 iunie¹⁹⁷⁷.

Deși autoritățile au motivat reducerea mănăstirilor ca un act de reformă a acestora, după cum se justifica groful Koller¹⁹⁷⁸, președintele Deputăției ilirice, într-un act oficial trimis împărătesei Maria Tereza, după Josef Valentin Eybel, autorul cărții „Sieben Kapitel von Klosterleuten”¹⁹⁷⁹, reforma mănăstirilor a însemnat de fapt lichidarea lor.

Sârbii au văzut în reforma mănăstirilor, pe lângă o măsură menită să ușureze misiunea uniărilor, și o îngustare, chiar un atentat la privilegiile dobândite, fapt ce a provocat în societatea sârbă o mare nemulțumire, care câteodată răbufnea în răzvrătiri pe față.

Mănăstirile din Banat au mai avut de înfruntat greutăți odată cu anexarea Banatului la Ungaria și introducerea administrației comitatense în anul 1779. Încă înainte de aceasta, erarul în Banat și-a însușit multe bunuri și le-a proclamat ca ale sale, expunându-le la vânzare. În asemenea bunuri au intrat și satele mănăstirești (perneavor). Cu toate stăruințele călugărilor de a arăta că acestea le-au aparținut încă din timpul stăpânirii turcești, în cele din urmă le-au fost luate oferindu-li-se, totuși, posibilitatea de a le

¹⁹⁷³ Mita Kostić, *Grof Koler*, Beograd, 1932, p.88.

¹⁹⁷⁴ I. Zeremski, *Srpski manastiri...*, p. 81; S. Kostić, *Obnova manastira Kusića u Rumuniji*, Timișoara, 1930, p.11.

¹⁹⁷⁵ I. Zeremski, *Srpski manastiri...*, p.82.

¹⁹⁷⁶ V. Lupulović-B. Krstić, *op. cit.*, p.25; I.D.Suciu-R.Constantinescu, *op. cit.*, p.334.

¹⁹⁷⁷ I. Zeremski, *Srpski manastiri*, p.82.

¹⁹⁷⁸ M. Kostić, *op. cit.*, p. 171.

¹⁹⁷⁹ I. V. Eybel, *Sieben Kapitel von Klosterleuten*, Wien, 1781, p.87.

răscumpăra fără a participa la licitație publică. Neavând de ales au acceptat în 1782 oferta, Bezdinul plătind pentru perneavorul Munar suma de 9009,45 forinți, Mesićul pentru praediumul Mesić 6791, 10 forinți, iar Sf. Gheorghe pentru praediumul Szent György 3986,35 forinți¹⁹⁸⁰.

Dintre mănăstirile care și-au pierdut autonomia, unele și-au continuat existența cu statutul de biserică de mir, fiind cedate satelor din apropiere, cum este cazul mănăstirilor Partoș, Srediște și Săraca, altele s-au transformat pentru o lungă perioadă în ruine, precum cea de la Kusić. Singura care și-a continuat existența „de facto”, dar neoficial, a fost cea de la Baziaș. Acest fapt s-a datorat abilității episcopilor, care au găsit o cale de compromis, după cum arată cronicarul Vikentije Ljuština: „prin binecuvântarea foștilor și actualului domn episcop un ieromonah din această mănăstire Zlatica stă la Baziaș, îi întâmpină pe credincioși și săvârșește slujbele”¹⁹⁸¹.

Pe lângă greutățile legate de averea lor, mănăstirile s-au confruntat și cu distrugerile suferite în timpul războaielor turco-austriece din anii 1716-1718, 1737-1739, 1787-1791.

Din cele supuse cercetării de față au avut de suferit în cursul războaielor amintite: Vojlovica 1716, 1738 și 1788¹⁹⁸²; Baziaș 1716 și 1738¹⁹⁸³; Zlatica 1716, 1738 și 1788¹⁹⁸⁴; Kusić 1716 și 1788¹⁹⁸⁵; Mesić 1716, 1738 și 1788¹⁹⁸⁶; Sân George 1716¹⁹⁸⁷.

Desigur că asemenea distrugerii presupuneau tot atâtea refaceri. Cu toate că acestea reclamau eforturi financiare uriașe, majoritatea mănăstirilor amintite mai sus au executat mai multe reparații și lucrări în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului următor. Astfel, mănăstirea Sf. Gheorghe în decurs de numai un an (1793-1794) a zidit biserica actuală¹⁹⁸⁸, în 1799 zidurile bisericii au fost pictate de pictorul Pavle Djurdjev din Sângeorge și tot în același an sculptorul Avram Manojlović din Sombor a sculptat iconostasul¹⁹⁸⁹. Între anii 1803-1804, iconostasul a fost pictat de

¹⁹⁸⁰ I. Zeremski, *Srpski manastiri...*, p. 83.

¹⁹⁸¹ Ljuština, *Povijest Zlatice...*, p. 10-11, V. Lupulović- B. Krstić, *op. cit.*, p.26.

¹⁹⁸² Milković, *Povijest Voilovice...*, p. 9; Popović, *Crkveni život...*, p.155.

¹⁹⁸³ Barotti, *Adattar...*,II, p. 29; V. Lupulović- B. Krstić, *op. cit.*, p. 24; Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje*, p. 61.

¹⁹⁸⁴ Ljuština, *Povijest Zlatice*, p.7; R. Gruić, *Borbe s Turcima u Banatu, 1738-1739*, G I D K, kn.III, 1930, p.106-107;

¹⁹⁸⁵ O. Radosavljević, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993, p.11; Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje...*, p.83.

¹⁹⁸⁶ Ljuština, *Povijest Mesića*, p.18; Dositej Giorić, *Svetopretečev manastir Gore Mesičke*, Vršac, 1930, p.8 și 16.

¹⁹⁸⁷ S.Kostić, *Srbi u Banatu*, p.56; Bugarski, *op. cit.*, p.85; I. Zeremski, *op. cit.*, p.139; Vojislav Matić, Svetlana Djordjević, *Manastir Svetog Djordja*, în „Bilten“, an.15, nr. 1/57-2/58, 1956, p.23.

¹⁹⁸⁸ Vojislav Matić, Svetlana Djordjević, *op. cit.*, p.25. Zeremski, *Sremski manastiri*, p.143.

¹⁹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁹⁰ Ibidem.

Jovan Isailović (cel bătrân), cei care au plătit această lucrare au fost Jovan Panajot, Sofronije și Georgije Stefanović, Jovan Avramović, Aca Živcović, Kiril Veselinović, Georgije Mladenović și Jovan Laković¹⁹⁹⁰.

Lucrări importante de restaurare au fost executate în ultimul deceniul al secolului al XVIII-lea și la mănăstirea Mesić. În 1792 biserica mănăstirii a fost reparată atât în interior cât și în exterior, adăugându-i-se un nou pridvor și un turn în stil baroc, după planul arhitectului de origine cehă Anton Blomberger¹⁹⁹¹. Între anii 1791-1793 s-a zidit marele conac al mănăstirii¹⁹⁹².

La fel au stat lucrurile și la mănăstirea Voilovica. Întrucât în anul 1788 mănăstirea a fost distrusă, rămânând din aceasta „doar zidurile înnegrite de fum”, egumenul Nicanor, împreună cu frații și credincioșii din împrejurimi au renovat mănăstirea în anul 1791 „iar chiliile dinspre pădure în lungime de 13 stânjeni le-au renovat și acoperit”¹⁹⁹³.

La mănăstirea Zlatița, distrusă și ea în războiul din 1788, lucrurile au mers mai greu deoarece starea sa economică era mai precară decât a celorlalte, fiind inclusă în „categoria a treia” a mănăstirilor din cadrul mitropoliei Karlovițului, după cum arată documentele Congresului național bisericesc din Timișoara din anul 1790¹⁹⁹⁴. La același congres arhimandriții delegați au cerut printre altele ca „mănăstirea Zlatița, arsă în timpul războiului din 1788, să fie refăcută”¹⁹⁹⁵. Și delegații din rândul grănicerilor au cerut acest lucru, anunțând totodată că s-a oferit un zidar care vrea „să refacă mănăstirea”¹⁹⁹⁶. Mănăstirea ar fi zăcut mult timp în ruine dacă episcopul Iosif Jovanović Šakabent nu ar fi intervenit pe lângă împăratul Leopold al II-lea, care i-a permis „prin toate eparhiile noastre să trimită oameni să strângă milostenii acestei mănăstiri de la creștinii noștri”¹⁹⁹⁷. Cu milosteniile strânse, după cum afirmă cronicarul Ljuština, „domnul episcop din nou a acoperit și împodobit această mănăstire”¹⁹⁹⁸.

Spre deosebire de celelalte mănăstiri, cea de la Bezdin a avut de suferit cel mai puțin de pe urma războaielor turco-austriece din secolul al XVIII-lea. Conscriptia mănăstirilor din anul 1775 o situează pe primul loc între mănăstirile bănățene în ce privește averea și veniturile realizate¹⁹⁹⁹. Din aceste considerente, lucrările de renovare s-au desfășurat pe toată durata secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. În anul 1741 s-a ridicat o nouă clopotniță²⁰⁰⁰ pe partea de vest a bisericii, iar în anul 1753 pictorul

¹⁹⁹¹ Darinka Rackov, *Manastir Mesić*, Novi Sad, 2002, p.129.

¹⁹⁹² Ibidem, p.24.

¹⁹⁹³ Milković, *Povjest Vojlovice*, p.15.

¹⁹⁹⁴ S. Gavrilović-N. Petrović, *Timișvarski Sabor 1790*, Novi Sad-S. Karlovci, 1972, p.378.

¹⁹⁹⁵ Ibidem, p.198.

¹⁹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁹⁷ Ljuština, *Povjest Zlatice*, p.12.

¹⁹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹⁹ I.D.Suciu-R.Constantinescu, *op. cit.*, p.344.

²⁰⁰⁰ S. Bugarski-L. Stepanov, *Manastir Bezdin*, Timișoara, 1999, p.69.

Ștefan Tenecki a terminat pictura iconostasului²⁰⁰¹, care a fost înlocuit cu unul nou lucrat între anii 1800-1802 de sculptorul Aksentije Marcović și pictat de Iacob Orfelini în 1802²⁰⁰². Între anii 1775-1781 s-au continuat lucrările la clădirile anexe, iar în 1781 bisericii i s-au făcut reparații capitale²⁰⁰³.

Reparațiile făcute de mânăstiri la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au putut fi susținute financiar datorită faptului că mânăstirile și-au mărit puterea economică prin dobândirea averii mobile și imobile a celor ce au fost desființate. La această concentrare a resurselor economice trebuie adăugată și mobilizarea de excepție a ierarhiei și a credincioșilor care, de teama luării altor măsuri restrictive din partea autorităților, au depus eforturi pentru întărirea prestigiului mânăstirilor.

Necazurile mânăstirilor nu au încetat nici în cursul secolului al XIX-lea. În timpul Revoluției de la 1848 au avut de suferit mânăstirile Bezdin și Zlatica. Cea de la Bezdin a fost ocupată de trupele maghiare ale lui Kossuth, care au folosit-o ca loc de aprovizionare²⁰⁰⁴. În același timp i s-a tăiat pădurea, iar lemnul a fost folosit pentru întărirea fortăreței de la Arad. După cum arată un document din arhiva mânăstirii, acesteia i s-a acordat pază militară timp de trei luni, cheltuielile fiind suportate de mânăstire²⁰⁰⁵.

Mult mai multe pierderi a avut mânăstirea Zlatica, care în septembrie 1848 a fost incendiată de soldații Batalionului 9 Honvezi, comandați de maiorul Karl von Abancourt²⁰⁰⁶. Incendierea a reprezentat o măsură punitivă luată de maghiari pentru incendierea de către revoluționarii sârbi a unor mori de pe râurile Nera și Iaruga și pentru faptul că mânăstirea devenise o bază a armatei sârbe, care organizase de aici mai multe atacuri asupra orașului Bela Crkva²⁰⁰⁷, aflat sub asediu. Din protestul episcopului Vârșețului, Ștefan Popović, înaintat comisarului guvernului Vucovics Sebbó aflăm „că gardiștii naționali nu numai că au făcut praf mânăstirea Zlatica dar au dus cu ei și vitele, toate obiectele bisericesti și alte bunuri imobile și așa au nimicit în total mânăstirea”²⁰⁰⁸. Întrucât biserica mânăstirii, conacul și clădirile anexe au fost complet distruse, călugării s-au refugiat la Baziaș, care potrivit unui document din arhiva mânăstirii a devenit „reședința temporară a monahilor din Zlatica”²⁰⁰⁹.

²⁰⁰¹ Ibidem, p.73

²⁰⁰² Miron Nenadović, *Prilozi za povjest manastira Bezdina*, în D S S, an.V, nr.2, 1932, p.39.

²⁰⁰³ Ibidem.

²⁰⁰⁴ O. Velescu-arh.A. Corvătescu, *op.cit.*, p. 54.

²⁰⁰⁵ A:M:Bez, *Fond, Administrativna akta*, an.1849.

²⁰⁰⁶ O. Radosavljević, *Manastir Zlatica*, Bela Crkva, 1997, p.32.

²⁰⁰⁷ Djoka Popović, *Bela Crkva nekad i sad*, Pančevo, 1905, p.26.

²⁰⁰⁸ I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente II*, p.720.

²⁰⁰⁹ A.M.Baz, *Protokol Saborni i circularov manastira Svjato Savskog Zlatice, filijala Bazjaša 1856 ljeta*, nr. Inv. 3, p.1.

9.3. Istoricul mănăstirilor sârbești din Banat între anii 1861-1918

9.3.1. Viața bisericească din Mitropolia Karlovițului între anii 1861-1918

Istoria mănăstirilor sârbești în perioada 1861-1918 poate fi înțeleasă doar în cadrul mai larg al vieții bisericești din mitropolia Karlovițului, care în această perioadă a fost destul de agitată, scurgându-se sub semnul luptei în jurul autonomiei bisericești și școlare.

Evenimentele politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum desființarea Voivodinei Sârbe în anul 1860, instaurarea dualismului austro-ungar din 1867, Legea naționalităților din 1868 au fost doar câteva din evenimentele care au produs profunde schimbări pe scena politică și bisericească a populației ortodoxe din mitropolia Karlovițului.

Dacă până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea organizarea bisericească a fost singurul teren pe care poporul sârb putea să se organizeze și să se afirme ca nație, din a doua jumătate a aceluiași secol în viața publică începe să se facă tot mai simțită prezența tinerei generații a intelectualității sârbe, grupată în organizația „Tineretul Sârb Unit”²⁰¹⁰.

În lupta de afirmare a națiunii sârbe, tinerii intelectuali au intrat în conflict deschis cu ierarhia bisericească sârbă, iubitoare de neam, dar conservatoare. Acest fapt s-a simțit încă de la Congresul național bisericesc din anul 1861, unde tinerii mireni au încercat să-și impună dominația în lucrările congresului²⁰¹¹. Acțiunea lor a fost favorizată de faptul că, după moartea patriarhului Josif Rajačić în anul 1861, Samuil Mașirević episcopul Timișoarei a devenit din anul 1864 administrator, apoi mitropolit și patriarh și care nu a avut nici reputația și nici forța conservatoare a predecesorului său. Deja la Congresul din 1864, când a fost ales, a acceptat ca deputații mireni să se impună în formularea noilor reguli ale instituțiilor autonome²⁰¹².

Prin faptul că autonomia național bisericească dispunea de o bază materială respectabilă, este ușor de înțeles de ce aceasta a devenit miza luptei pentru supremație în congres.

²⁰¹⁰ Tineretul Unit Sârb a fost înființat la adunarea din 27-29 august 1866, la Novi Sad. Inițiativa înființării acestei organizații a aparținut Asociației Zora, care a adunat în jurul ei tineretul academic din Viena. Înființată în 1863 ca societate de lectură, activitatea acestei asociații era axată pe acțiuni culturale menite să întărească conștiința națională. Această organizație, deși avea ca scop principal organizarea de acțiuni culturale menite să ridice nivelul cultural al poporului sârb de pretutindeni, în activitatea sa, la foarte scurt timp, a fost inclusă și componenta politică. Din rândul acestei organizații vor apărea liderii politici de mai târziu, în frunte cu Svetozar Miletić (L. Cerović, *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, 1997, p.216-219).

²⁰¹¹ Djordjević, *Blagovestenski Sabor*, Novi Sad, 1861, p.1; Dimitrije Boarov, *Politička istoria Vojvodine*, Novi Sad, 2001, p.69.

²⁰¹² Dimitrije Boarov, *op. cit.* p. 69.

La congresul mai sus amintit, deputații l-au desemnat pe Jovan Hagić să formuleze o propunere pentru administrarea bunurilor mănăstirești și a fondurilor național bisericești.

Conflictul între laici și cler s-a manifestat și mai acut la Congresul național bisericesc din anul 1869 la care, din cauza încingerii spiritelor în jurul alegerii președintelui (care până atunci aparținuse patriarhului) nici nu s-au încheiat lucrările, patriarhul „slobozindu-i pe deputați”²⁰¹³. La acest congres laicii, grupați în jurul lui Svetozar Miletić și Jovan Subotić, au aruncat cuvinte grele atât asupra ierarhiei pe care au numit-o „partidul călugăresc” dar și asupra Bisericii „... vorbind împotriva lui Hristos, împotriva Maicii Domnului și sfinților și împotriva a tot pe ce se baza credința ortodoxă”²⁰¹⁴.

De cealaltă parte, Nikanor Gruić²⁰¹⁵, care la mijlocul anului 1872 a fost numit administrator al Mitropoliei Karlovițului, i-a descris în însemnările sale pe liderii Partidului Național Liber Cugetător Sârb ca „... eretici sau apostatați și atei cărora nu le pasă nici de credință, nici de Biserică ci doar de ce le este lor folositor...”²⁰¹⁶.

Guvernul maghiar nu dorea cu nici un preț ca opoziția politică să se manifeste prin Biserică, intervenind adeseori în conflictul dintre laici și clerici, în funcție de interesele sale. Același lucru nu era dorit nici de episcopi care, prin subordonarea Bisericii partidelor politice, vedeau obstrucționate canoanele după care se conducea Biserica.

Întrucât congresul din 1869 nu și-a încheiat lucrările, guvernul maghiar a cerut continuarea lui. Stabilit să se țină în anul 1870, patriarhul Mașirević nu a mai apucat lucrările congresului, decedând la începutul aceluiași an.

În calitate de administrator al mitropoliei a fost numit episcopul de Buda, Arsenije Stojković. Întrucât acesta era prieten cu Miletić și dorea să ajungă mitropolit-patriarh a făcut mari concesii liderilor politici. La acest congres, Miletić a adus mai multe proiecte spre aprobare, unul dintre acestea fiind „Despre organizarea congresului”, care avea 26

²⁰¹³ Slepčević, *Istoria...*, S P Ț II, p.173; Stevan Pavlović, *Srpski narodni Sabor u Sremskim Karlovcima 1869 godine*, Novi Sad, 1870, p.301.

²⁰¹⁴ Ilarijon Zeremski, *Autobiografia Nikanora Gruića*, în B G; anIV, nr.VIII, 1905, p.6.

²⁰¹⁵ Nikanor Gruić s-a născut la 1 decembrie 1810 la Lipova ca fiu al parohului Procopije Gruić și al Agripinei, născută Kosić. Gimnaziul l-a terminat la Mohacs, iar filosofia și dreptul la Pečui. Studiile teologice le-a terminat la Karloviț. În monahism a fost tuns la mănăstirea Kuveždin. Ca funcționar al Consistoriului a fost un apropiat colaborator al lui Iosif Raiacić. Pe când era arhimandrit a fost mandatar al episcopiei Karlovițului de sus. În 1861 Raiacić l-a hirotonit ca arhiereu și l-a numit ca vicar. În 1864 a fost ales ca episcop de Pakrađ. A fost cea mai populară personalitate dintre episcopii acestui timp. După înlăturarea lui Arsenije Stoiković din funcția de administrator al mitropoliei Karlovițului, a fost numit el în această demnitate, de la mijlocul anului 1872 și până în anul 1874, când a fost ales ca patriarh Procopije Ivașcović. Pe lângă calitățile de bun administrator, Nikanor Gruić a fost și un om al condeiului, scriind cântece patriotice sârbești în publicațiile vremii, sub pseudonimul sârb Milutin. Pe tărâm teologic a scris „Introducere în tălmăcirea Sf. Scripturi”. S-a remarcat ca un bun vorbitor, fapt ce l-a determinat pe arhimandritul Ilarijon Zeremski să-i publice cuvântările în lucrarea „Autobiografia Nikanora Gruića” în revista „Bogoslovski Glasnik” (după Sava episcop Șumadijski, *Srpski jerarsi*, p.355-357).

²⁰¹⁶ Ilarijon Zeremski, *op. cit.*, p.6.

de articole²⁰¹⁷. Potrivit acestui proiect congresul avea doi președinți, unul onorific (patriarhul) și unul ales (de facto) care conducea lucrările, în timp ce președintele onorific doar deschidea și închidea lucrările acestui for²⁰¹⁸. De asemenea proiectul mai atribuia dreptul congresului de a stabili numărul diocезelor, de a alege mitropolitul și episcopii (art.1) și de a dispune de veniturile mitropoliei precum și de a controla evidențele financiare și fondurile.

Tot Svetozar Miletić a alcătuit și propunerea „Legea de bază național bisericească” care cuprindea 80 de articole²⁰¹⁹. Articolul 2 din această lege prin prevederile sale „a împărțit practic Biserica în două puteri: congresul și sinodul. Sinodului i-au lăsat credința iar pentru congres au păstrat administrația Bisericii”²⁰²⁰. Prin prevederile articolelor 24-34, mănăstirile și bunurile lor au fost întrutotul subordonate congresului, care a dobândit și competența de a stabili modul de administrare, inspecție și control, dispunând totodată și de dreptul de a folosi veniturile și fondurile în scopurile naționale și bisericești. Sinodului arhieresc, conform art. 25, în calitate de cea mai mare autoritate duhovnicească i-a revenit doar dreptul ca, pe baza pravilelor existente, să organizeze viața interioară a mănăstirilor, în timp ce stabilirea numărului monahilor precum și modul lor de întreținere să revină tot congresului²⁰²¹.

Alte două propuneri pe care Miletić le-a înaintat congresului din 1870 spre aprobare au fost: „Despre organizarea eparhiilor” care avea 34 de articole²⁰²² și „Propunere pentru organizarea Consiliului mitropolitan bisericesc și Consiliului național școlar” cuprinzând 31 articole²⁰²³. Majoritatea acestor propuneri, prin prevederile lor, au subminat drepturile seculare ale episcopatului și au adâncit și mai mult conflictul dintre laici și cler.

Toate aceste măsuri antibisericești și anticlericale au fost luate pe timpul cât administrator al mitropoliei Karlovițului a fost episcopul Arsenije Stojković, care după cum am arătat, dorea să ajungă patriarh. Concesiile făcute de Stojković reprezentanților partidelor politice au făcut ca acesta să devină suspect la Viena. Ca urmare a acestui fapt, la mijlocul anului 1872 el a fost înlăturat de la administrația mitropoliei Karlovițului și în locul său a fost numit Nikanor Gruić²⁰²⁴.

La Congresul din 1874, după cum era de așteptat, a fost ales ca patriarh tot Arsenije Stojković, însă guvernul de la Pesta și împăratul nu au vrut să-l confirme²⁰²⁵.

²⁰¹⁷ Dimitrije Ruvarac, *Avtonomia...*, p.13-17.

²⁰¹⁸ Ibidem, p.15.

²⁰¹⁹ Ibidem, p.212-236.

²⁰²⁰ Ibidem, p. 57.

²⁰²¹ Ibidem, p.220-221.

²⁰²² Ibidem, p.238-242.

²⁰²³ Ibidem, p.242-244.

²⁰²⁴ Dimitrije Boarov, *op. cit.*, p.81; Slepčević, *Istoria...*, S P T, II, p.179.

²⁰²⁵ Slepčević, *op. cit.*, II, p.179.

Guvernul de la Pesta, foarte prompt a speculat adversitatea dintre ierarhie și liderii politici, impunându-l în această funcție pe Procopije Ivașcović, care până atunci a fost întâi stătătorul unei mitropolii care s-a desprins din componența mitropoliei Karlovițului. La sinodul pe care l-a prezidat în calitate de patriarh, Ivașcović a corectat proiectul „Despre organizarea congresului” introducând înainte de toate prevederea conform căreia congresul alege patriarhul „din rândul episcopilor pe care îl dorește”²⁰²⁶, și nu din rândul tuturor membrilor congresului, cum era prevăzut de Miletić²⁰²⁷.

La sfârșitul anului 1879, când patriarhul Ivașcović din motive de sănătate și-a depus cererea de pensionare, guvernul de la Pesta a considerat că a sosit momentul ca în mod definitiv să pună sub control Congresul, numindu-l pe lângă patriarhul în viață Ivașcović, în calitate de administrator al mitropoliei, pe episcopul de Bačka, German Angelić. Această numire a stârnit un val de nemulțumiri, întrucât a constituit o încălcare flagrantă atât a dreptului canonic cât și a legii maghiare care a confirmat legea „Despre organizarea Congresului” pe 14 mai 1875.

Războiul politic dintre liderii politici sârbi împotriva propriei ierarhii a continuat când patriarhul pensionat a murit, în mai 1881. La congresul întrunit în luna noiembrie a aceluiași an la Karloviț pentru alegerea noului patriarh, majoritatea voturilor le-a întrunit, din nou, episcopul Budei Arsenije Stoiković, în vreme ce German Angelić a întrunit doar 12 voturi²⁰²⁸. Cu toate acestea guvernul a refuzat să-l confirme pe Stojković. Premierul Kalman Tisa a intervenit la Coroană și l-a numit pe German Angelić, care a devenit primul patriarh din monarhia habsburgică impus practic Bisericii sârbe. Liderii politici au protestat vehement împotriva acestei măsuri și au aruncat cuvinte de ocară grele asupra lui Angelić, pe care l-au numit „comisar în reverendă”, „gropar al credinței strămoșești”, „patriarh numit”²⁰²⁹.

Cu toate criticile politicianilor sârbi, lui Angelić nu i se poate reproșa faptul că nu a fost patriot și că nu a luptat pentru binele Bisericii. Angelić a ridicat din fonduri proprii mai multe clădiri pentru gimnaziul și seminarul din Sremski Karlovci, a lăsat fondului pentru văduvele preoților suma de 40000 de coroane, iar pentru Fondul de pensii al profesorilor de gimnaziu de la Karlovci, suma de 60000 de coroane²⁰³⁰. De asemenea împreună cu fratele său a înființat la Karloviț un „convict” (internat) pentru fiii preoților²⁰³¹.

Lui Angelić i-a urmat în scaunul de patriarh Georgije Branković episcopul Timișoarei, care a activat în această demnitate de la începutul lui mai 1890 și până la 30 iulie 1907. Înainte de alegeri acesta era foarte apropiat de partidul lui Miletić, dar odată

²⁰²⁶ Dimitrije Boarov, *op. cit.*, p. 82.

²⁰²⁷ D. Ruvarac, *Autonomia...*, p. 15.

²⁰²⁸ Slepčević, *Istorija S P C...*, II, p. 181.

²⁰²⁹ Dimitrije Boarov, *op. cit.*, p. 82.

²⁰³⁰ Sava ep. Šumadijiski, *Srpski jerarsi*, p. 132; Slepčević, *Istorija S P C...*, II, p. 184.

²⁰³¹ R. Gruić, *Braća Angelić*, în NE SH S, I, p. 61.

ce a fost ales patriarh, politicienii l-au învinuit „că s-a dezis de idealurile sale”²⁰³². Cu toate acestea, Branković a fost până la moarte un adept al autonomiei, dovedind aceasta prin poziția sa hotărâtă față de organele puterii, care căutau mereu să o îngusteze. S-a arătat foarte hotărât în lupta împotriva introducerii așa ziselor reforme politice bisericești (introducerea căsătoriei civile, ținerea matriculelor civile)²⁰³³.

Branković s-a împotrivit și încercărilor primului ministrului ungar Banfi de a convoca sinodul arhieresc, la care dorea să-l impună în scaunul episcopal de la Buda pe Emilijan Radić. Întrucât acest drept de a convoca sinodul aparținea doar mitropolitului-patriarh, Branković s-a prevalat de acesta și a primit satisfacție²⁰³⁴. Cu toate că trebuia să țină piept autorităților de stat, Branković nu a încetat să lucreze la organizarea vieții bisericești. Din inițiativa sa personală a fost înființată Școala monahală de la Hopovo în anul 1893. Când aceasta a fost desființată în anul 1899, la Karlovci s-a deschis Seminarul mânăstiresc, care avea aceleași scopuri ca și Școala monahală²⁰³⁵. Patriarhul Georgije Branković a ridicat pe cheltuiala sa o clădire pentru școala de învățători de la Sombor, precum și mai multe școli pentru șokți, sârbii catolici care s-au convertit la ortodoxie. A înființat fondul Sf. Sava și Fondul predicatorilor. A investit peste 1000000 de coroane în scopuri culturale²⁰³⁶.

În ultimul său an de viață, Congresul a adoptat pe 14 februarie 1907 „Statutul despre administrarea, controlul și folosirea bunurilor mânăstirești ca bunuri național-bisericești și despre subvenționarea monahilor din cuprinsul Mitropoliei sârbe a Karlovițului”²⁰³⁷. La ședințele Congresului, dominat de membrii Partidului Radical, iar s-au rostit cuvinte grele la adresa monahilor și a mânăstirilor. Cunoscută și sub numele de „Regulamentul mânăstiresc” sau „Statutul mânăstiresc”, această lege a fost confirmată de împărat pe 28 martie 1908²⁰³⁸.

După „Regulamentul mânăstiresc” toate mânăstirile sunt bunuri național-bisericești (articolul 1), iar veniturile rezultate din administrarea acestor bunuri sunt folosite pentru întreținerea monahilor, al clădirilor și bisericilor mânăstirești, precum și pentru susținerea activității școlare, culturale și umanitare ale poporului sârb din mitropolia Karlovițului (articolul 2). Bunurile mânăstirești se constituie din clădiri (case, biserici și anexele gospodărești), din pământul mânăstirilor (arături, păduri, livezi, vii, fânețe, pășuni, bălți), cariere (de piatră, var și altele), iazurile de pește, morile, fabricile de cherestea apoi

²⁰³² Sljepčević, *Istorija S P C...*, II, p.184.

²⁰³³ Laza Seculić, *Patrijarh Branković i baron Banfi. Iz borbe naše crkvene jerarhije i državne vlasti*, în G I D, IV, 1931, p.85.

²⁰³⁴ Idem, p.88-89.

²⁰³⁵ Vladan Maksimović, *Patrijarh Srpski Georgije Branković*, în B G, an.IV, nr.VIII, 1905, p.297.

²⁰³⁶ R. Gruić, *Georgije Branković*, în N E S H S, II, 1926, p.259.

²⁰³⁷ M. Klițin, *Uredba...*, p. 35.

²⁰³⁸ *Statut manarstirski*, p.1.

tipografiile și alte „întreprinderi industriale”, precum și toate hârțiile de valoare (articolul 4). În bunurile mănăstirești intră și relicvele bisericesti, alte valori precum ornatele preoțești, arhivele și bibliotecile. Din cadrul acestora, cele care nu sunt folosite des se vor păstra în Muzeul Național din Sremski Karlovci (articolul 5).

Averea imobilă, în afară de vii, livezi și păduri se va da în arendă, prin licitație publică, pe unul sau mai mulți ani (articolul 7). Veniturile obținute de la bunurile mănăstirești intră în casa centrală a tuturor mănăstirilor de care dispune Administrația național-bisericască a fondurilor și fundațiilor din Sremski Karlovci (articolul 9). Din totalul veniturilor anuale se plătește mai întâi impozitul datorat obștilor și statului, subvențiile monahilor, funcționarilor administrației bunurilor mănăstirești, precum și cheltuielile pentru întreținerea bisericilor și clădirilor mănăstirești (articolul 11). Toate bunurile mănăstirești sunt sub conducerea Consiliului Congresului (articolul 12). Pentru administrarea defectuoasă a bunurilor mănăstirești sunt prevăzute sancțiuni proporționale cu paguba pricinuită (articolele 22, 23, 24, 25).

În ceea ce privește subvențiile monahilor, Regulamentul prevede că numărul acestora trebuie să fie proporțional cu averea mănăstirilor (articolul 27). Prin articolul 28 este stabilită plata celor ce administrează mănăstirile: arhimandriții 3000 de coroane, protosinghelii 2400 coroane, egumenii 1800 coroane, locuitorii 1200 coroane, namesnicul 800 coroane, eclesiarhul 800 coroane, diaconii 600 coroane și monahii 500 coroane²⁰³⁹.

Mijloacele pentru întreținerea bisericilor, a clădirilor, pentru hrană și plățile slugilor mănăstirești sunt stabilite de Consiliul Congresului și sunt asigurate din Casa centrală (articolele 29 și 30). Arăturile vor fi date în arendă prin licitație publică și la fel și „fundusul instructus-ului” (animalele și producția obținută din lucrarea pământului).

După aprobarea statului toate bunurile mănăstirești trebuie, după cum este prevăzut, să se dea în arendă (articolul 34). Ultimul articol anulează toate prevederile referitoare la administrarea bunurilor mănăstirești, care nu sunt în concordanță cu noul regulament (articolul 35).

La propunerea premierului ungar, împăratul Franz Josef a confirmat Regulamentul pe 28 martie 1908, introducând însă o clauză care aproape că îl anulează, și anume: „arendarea bunurilor mănăstirești pe calea licitației publice rămâne cu aceeași putere de lege doar cu aprobarea primului ministru ungar, și în urma aceasta toate actele care se referă la aceste probleme de la caz la caz, se vor înainta premierului ungar. . . .”²⁰⁴⁰

Prin aceeași clauză, Consiliul Congresului era obligat să înainteze un raport guvernului maghiar, fără de aprobarea căruia nu putea da pământul în arendă și nici să aprobe împrumuturi din fonduri național-bisericesti. Mai mult de atât, primul ministru

²⁰³⁹ Ibidem, p. 10.

²⁰⁴⁰ Ibidem, p. 1-2.

ungar și-a rezervat prin clauza introdusă și dreptul de a anula toate hotărârile Consiliului Congresului în această privință.

Cu toată propaganda lui populistă și cu toate așteptările sale, Partidul Radical nu și-a realizat obiectivele propuse prin intermediul mult trâmbițatului Regulament mănăstiresc. Arenda pământului nu a scăzut, ci dimpotrivă a crescut. La licitațiile organizate nu câștigau micii proprietari, ci marii latifundiași, astfel că mult așteptata creștere a fondurilor național-bisericești nu s-a produs²⁰⁴¹. Criticați aspru atât de adversarii politici, atât din Partidul Liberal, cât și de cercurile eclesiastice, radicalii și-au pierdut popularitatea în rândul maselor și au pierdut în mod catastrofal alegerile pentru Congresul național bisericesc din anul 1910. Regulamentul mănăstiresc a contribuit în mare măsură la întreruperea definitivă a autonomiei național-bisericești, pentru că la jalbele înaltului cler, în iulie 1912, împăratul Franz Josef a suspendat toate dispozițiile care reglementau existența și activitatea autonomiei național-bisericești din Mitropolia Karlovițului²⁰⁴². Au fost scoase în afara legii: Dispoziția din 29 mai 1871 „Despre organizarea temporară a eparhiilor”, și „Despre organizarea temporară a Consiliului mitropolitan-bisericesc și Consiliului național-școlar”, Dispoziția din 29 mai 1871 „Despre modul de alegere a reprezentanților Congresului”, Dispoziția din 14 mai 1875 „Despre organizarea Congresului național-bisericesc sârb”, dispozițiile care modificau sau completau pe cele amintite și „Statutul despre administrarea, controlul și folosirea bunurilor mănăstirești ca bunuri național-bisericești și despre subvenționarea monahilor din cuprinsul Mitropoliei sârbe a Karlovițului”²⁰⁴³.

În suspendarea dispozițiilor amintite, împăratul a motivat că acestea au fost „greșit interpretate”²⁰⁴⁴ și din acest considerent toate competențele le-a încredințat ierarhiei bisericești.

Astfel au fost reactivate dispozițiile capitolelor 4 și 5 din Rescriptul imperial din 10 august 1868 și s-a restabilit vechiul sistem de alegere a membrilor congresului.

Dispoziția imperială din 11 iulie 1912 a stârnit mari nemulțumiri și proteste în rândul politicianilor sârbi. Într-un articol publicat în ziarul *Maghiarország*, liderul Partidului Radical, Jaša Tomić a lansat teza „că Viena i-a pedepsit pe sârbi pentru că nu au vrut să fie nuiăua din mâna ei împotriva ungarilor” și că prin suspendarea autonomiei „a fost reînviat leșul din perioada neconstituțională”²⁰⁴⁵

De cealaltă parte, patriarhul Lukijan Bogdanovici²⁰⁴⁶ și înaltul cler nu au văzut în dispoziția imperială din 11 iulie 1912 nimicirea autonomiei, ci numai „suspendarea ei”.

²⁰⁴¹ Lazar Rakić, *Radikalna stranka u Vojvodini*, Novi Sad, 1983, p.114; D. Boarov, *op. cit.*, p.96.

²⁰⁴² D. Boarov, *op. cit.*, p.96.; S M G, an.X, nr.15, 1912, p.230.

²⁰⁴³ Ibidem

²⁰⁴⁴ Ibidem

²⁰⁴⁵ D.Boarov, *op.cit.*, p.96.

²⁰⁴⁶ Lukijan Bogdanović a fost ultimul mitropolit-patriarh al mitropoliei Karlovițului. S-a născut la Baja, în 1867. Școala primară și gimnaziul le-a terminat în localitatea natală, iar teologia la

Pentru a liniști spiritele patriarhul și cei cinci episcopi au emis o circulară pe 5 septembrie 1912, în care făceau apel la înțelegerea situației cauzate de desființarea autonomiei, cerând tuturor să aibe încredere în acțiunile împăratului care “ne arată drumul pe care trebuie să mergem, îndrumându-ne spre Congres, care trebuie să aducă o dispoziție finală pentru treburile mitropoliei noastre care acum așteaptă organizarea ei”²⁰⁴⁷.

9.3.2. Organizare

În funcție de rangul pe care îl aveau mănăstirile din cuprinsul Mitropoliei Karlovițului, după cum arată actul „Predozi odborno-sinodalni 1864”, apărut la Novi Sad, erau împărțite în trei categorii: arhimandrii, egumenii și filiale²⁰⁴⁸.

Încadrarea mănăstirilor în una din aceste categorii se făcea de patriarh și sinod, iar criteriile de încadrare erau: puterea economică, performanțele economice, precum și prestigiul acestora.

Cele cu o putere economică mai mare intrau în categoria arhimandriilor, iar starețul avea rangul de arhimandrit. În categoria egumeniilor intrau mănăstirile cu o putere economică mijlocie, starețul lor având rangul de egumen. Cele cu putere economică mai mică erau încadrate la categoria filiale, ele depinzând de regulă de una din mănăstirile care aveau un grad superior, fiind lipsite de personalitate juridică.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mănăstirile supuse investigației de față aveau rangul după cum urmează: arhimandrii erau mănăstirile Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesici²⁰⁴⁹, egumenii, mănăstirile Vojlovica²⁰⁵⁰ și Zlatica²⁰⁵¹, iar cea de la Baziaș era filie

Karloviț, în 1889. După aceasta a studiat dreptul la Liceul Mitropolitan din Jegra. În monahism a fost tuns la mănăstirea Beočin, în 1891. De la intrarea în monahism a fost notar consistorial al Eparhiei Bačka, în Novi Sad, unde în paralel a predat și religia la școlile din oraș. A predat cântarea bisericească la seminarul din Sremski Karlovci. A fost ales ca episcop al Budei în 1897, fiind hirotonit și instalat în această demnitate în anul 1898. A fost numit în 1908, mai întâi, administrator al mitropoliei Karlovițului și apoi patriarh. În timpul păstoririi sale a avut multe realizări, pe multiple planuri. În timpul Războiului balcanic din 1912, când a fost întreruptă și autonomia, guvernul maghiar a avut intenția de a muta reședința mitropolitană la Budapesta. Nereușind a-l despărți pe patriarh de popor, se pare că a hotărât să-l lichideze fizic. Pe când se afla la băi, în Austria, la Bad Gastein, patriarhul a dispărut, pe 1 septembrie 1913. Resturile trupești i-au fost găsite abia la sfârșitul lui octombrie același an, într-un râu la depărtare de 30 de km de Bad Gastein. A fost înmormântat în biserica episcopiei Karlovițului de sus, lângă patriarhul Georgije Branković (Sava episcop de Sumadia, *Srpski jerarsi*, p.290-293.)

²⁰⁴⁷ SMG an.X nr. 20/1912, p.323-325.

²⁰⁴⁸ A SAN UKPMF, „B“, 39/1864; *Predlozi odborno-sinodalni*, 1864, Novi Sad, p.16-17.

²⁰⁴⁹ Mandić, *Uspomene...*, II, p.44; Popović, *Trkveni život...*, p.150.

²⁰⁵⁰ Milković, *Povjest Vojlovice...*, p.15; Din anul 1901 mănăstirea Voilovița a fost ridicată la rangul de arhimandrie (după M. Popović, *Crkveni život...*, p.157.).

²⁰⁵¹ Ljuština, *Povjest Zlatice*, p.9-10.

a mănăstirii Zlatica²⁰⁵². În anul 1890, din cauza situației economice precare, mănăstirea Zlatica a fost afiliată Voiloviței²⁰⁵³ cu statut de filie, rămânând cu acest statut până în anul 1899²⁰⁵⁴. În 1900 mănăstirea Baziaș s-a desprins de Zlatica²⁰⁵⁵.

În Rescriptul imperial din 10 august 1868, articolul 28 prevedea ca ridicarea respectiv coborârea mănăstirilor dintr-o treaptă în alta precum și afilierea unor mănăstiri altora intră în competența patriarhului și sinodului, care pe lângă acestea stabileau și numărul monahilor din mănăstiri²⁰⁵⁶. După același rescript, conducerii fondurilor naționale îi revenea sarcina de „a stabili temporar modul de întreținere a stareților și ieromonahilor, precum și faptul să întocmească unele propuneri care să reglementeze aceste relații într-o hotărâre finală la Congresul următor”²⁰⁵⁷.

La Congresul național-bisericesc din anul 1870 s-a prevăzut că numărul monahilor precum și modul de întreținere a acestora să fie stabilit de congres, lăsând sinodului și patriarhului să stabilească numai rânduiala interioară²⁰⁵⁸.

Tot la acest congres în „Legea de bază național-bisericească”, elaborată de Miletic, în capitolul 8, articolul 69 al acestei legi, s-a prevăzut ca numirea arhimandriților, stareților și ajutoarelor acestora să intre în competența Congresului²⁰⁵⁹.

Articolul 28 din Rescriptul imperial din 10 august 1868 a fost modificat de prevederile articolului 19 punctele 8 și 10 din „Legea organizării Congresului” din anul 1875, conform căroră, Congresul după consultarea sinodului arhieresc, avea dreptul să dispună înființarea unor mănăstiri noi sau să întrerupă activitatea celor existente²⁰⁶⁰. După prevederile aceluiași capitol 19, punctul 9, din Legea organizării congresului, se acordă Congresului dreptul deplin să dispună de veniturile și averea mănăstirilor²⁰⁶¹. De asemenea, sinodului arhieresc nu îi mai revine dreptul exclusiv de a ridica la rangul de arhimandrie sau să coboare la rangul de egumenie vreuna din mănăstiri și nici să stabilească numărul monahilor, pentru că acest lucru trebuie să-l facă în înțelegere cu Congresul sau cu Consiliul Congresului²⁰⁶².

Neputând să se împace cu această situație, sinodul a găsit o altă cale de a limita puterea Congresului și a consiliului acestuia. În ședința sa din 25 mai/7 iunie 1911 sinodul

²⁰⁵² Ibidem; V. Lupulović-B. Krstić, *op. cit.*, p.25.

²⁰⁵³ Janković, *Poreklo...*, p. 9-10; O. Radoslavljević, *Manastir Zlatica*, Bela Trkva, 1997, p.36.

²⁰⁵⁴ Ibidem.

²⁰⁵⁵ V. Lupulović-B. Krstić, *op. cit.*, p.36.

²⁰⁵⁶ B G, an II, kn. III, 1903, p.68; Slepčević, *Istorija S P C*, p.210

²⁰⁵⁷ Reskript, 1868. p.30.

²⁰⁵⁸ Ruvarac, *Avtonomija...*, p.220-221.

²⁰⁵⁹ Ibidem, p.238.

²⁰⁶⁰ Klicin, *Uredba...*, p.34.

²⁰⁶¹ Ibidem.

²⁰⁶² Ibidem.

a adoptat „Organizarea Sf. Sinod arhieresc al Mitropoliei sârbe a Karlovițului” pe care a înaintat-o împăratului spre aprobare²⁰⁶³. Împăratul a aprobat acest act pe 8 noiembrie 1911²⁰⁶⁴. În articolul 11 punctul „lj” era prevăzut că sinodul hotărăște asupra schimbării mănăstirii în arhimandrie sau egumenie și pe mai departe hotărăște în problema afilierii mănăstirilor și asupra numărului monahilor în mănăstiri²⁰⁶⁵.

9.3.3. Construcțiile și reparațiile mănăstirești în perioada 1850-1918

Construcțiile și reparațiile mănăstirești s-au aflat până în anul 1871 sub competența Consistoriului Eparhial, din 1871 sub competența Consiliului Administrativ Eparhial, iar după anul 1875 sub competența Consiliului Congresului național-bisericesc.

În perioada 1850-1918 mănăstirile nu au mai avut de suferit distrugerii ca în perioadele precedente. Cum mănăstirea Zlatica a fost distrusă în timpul Revoluției de la 1848, călugării din această mănăstire s-au mutat la Baziaș. În perioada șederii lor la Baziaș, aceștia au trecut la repararea mănăstirii. Astfel, în anul 1855 este consemnat faptul că în acest an, cu ajutorul autorităților militare „s-a ridicat iarăși din cenușă această mănăstire”²⁰⁶⁶. În anul 1860 biserica mănăstirii a fost pictată de pictorii Živco și Dimitrije Petrović din Zemun, ajutați de „fresco-moler”-ul Morica Braer din Vârșeț²⁰⁶⁷. După cum arată un tabel înrămat în sticlă care se află și acum pe peretele de miazănoapte al mănăstirii, între ctitorii și donatorii lucrărilor efectuate, se află și numele familiei regale Obrenovici²⁰⁶⁸.

Cu toată activitatea de la Baziaș, călugării nu au uitat nici de mănăstirea Zlatica. Aceasta s-a aflat și în atenția episcopului de atunci al Vârșețului, Emilijan Kenghelac, care pe 18 mai 1860 a cerut egumenului Josif Cvetković „să se prezinte la domnul colonel de la comanda regimentului și de la acesta pe mai departe îndrumările în ce privește zidirea mănăstirea Zlatica”²⁰⁶⁹. În același act episcopul mai cere egumenului, ca atunci când acesta „va încheia contractul cu zidarul Cioloca”, să i-l trimită „spre a-l vedea și întări”²⁰⁷⁰.

Lucrările au fost terminate în luna mai 1861. Pe 28 mai al aceluiași an mănăstirea a fost sfințită de episcopul Emilijan Kenghelac²⁰⁷¹. După o sursă istorică îndoielnică,

²⁰⁶³ S M G, an.X, nr.19, 1912, p.297.

²⁰⁶⁴ Ibidem, p.303.

²⁰⁶⁵ Ibidem, p.300.

²⁰⁶⁶ Alexandru Moisi, *op. cit.*, p.131; V. Lupulović-B. Krstić, *op. cit.*, p.29.

²⁰⁶⁷ Faptul este consemnat pe o placă din tablă aflată pe peretele de sud al bisericii mănăstirii.

²⁰⁶⁸ Numele membrilor familiei regale Obrenović se află înscris și pe ușile diaconești și împărătești.

²⁰⁶⁹ A M Baz, *Protocol saborni... 1856*, p.25.

²⁰⁷⁰ Ibidem.

²⁰⁷¹ Ibidem, p.30

mânăstirea s-ar fi renovat cu ajutorul împăratului Franz Josef și cu ajutorul „marii și sfinte pravoslavnicei Rusii”²⁰⁷². Deși renovată, mânăstirea avea mare nevoie de obiecte și cărți de cult necesare săvârșirii slujbelor. Acestea au fost donate în timp, atât de unii creștini cât și de unii ierarhi bisericești. Dintre aceștia merită menționat numele mitropolitului și patriarhului Josif Rajačić, care a lăsat prin testament mânăstirii Zlatica suma de 800 de forinți²⁰⁷³ și pe Sultana Rajačić, soția maiorului cezaro-crăiesc Alexander Rajačić, care tot prin testament a lăsat mânăstirii 100 forinți²⁰⁷⁴. Episcopul Kenghelac a cerut ca banii lăsați de acesta din urmă să fie folosiți la sădirea unei vii la Baziaș²⁰⁷⁵.

În anul 1903 Consiliul Administrativ Eparhial din Vârșeț, în ședința din 12 martie, a cerut conducerii mânăstirii Zlatica să întocmească și să trimită o propunere pentru renovarea mânăstirii Kusić, aflată în ruină din anul 1788²⁰⁷⁶. În același scop se mai cere conducerii mânăstirii Zlatica să deschidă o evidență separată a averii mânăstirii Kusić²⁰⁷⁷. Cu banii strânși și cu ajutoarele primite de la credincioși, mânăstirea Kusić va fi renovată abia în anul 1930²⁰⁷⁸.

Consiliul Congresului a respins în anul 1906 antecalculul mânăstirii Zlatica, în care erau prevăzute lucrări de reparații la conac, grajd și alte clădiri economice²⁰⁷⁹.

La ședința Consiliului de administrație a mânăstirilor sârbești, din 21 martie 1914, mânăstirii Zlatica i s-a aprobat suma de 943 coroane pentru refacerea turnului bisericii și a zidului dimprejur²⁰⁸⁰.

Meșterului Jovan Kovačević din Bela Crkva i-a fost încredințată respectiva lucrare, obligându-se să execute gratuit crucea și bila de pe turn²⁰⁸¹.

Și mânăstirea Bezdin a beneficiat de reparații atât la biserică, cât și la clădirile anexe. Astfel, între anii 1850-1851, sunt consemnate mai multe reparații la clădirile economice²⁰⁸². În perioada când în fruntea mânăstirii se afla arhimandritul Antonije Nako, biserica și chiliile mânăstirii au fost supuse unor reparații generale, mai exact în anul

²⁰⁷² M. Popović, *Manastirske pustahije, aramije ili kud se deva Nemaniča blago*, Vršac, 1893, p.5.

²⁰⁷³ A M Baz, *Protocol saborni... 1856*, p.33; În același protocol la p.17 se arată că mânăstirile Zlatica și Baziaș au primit pentru reparații, din partea patriarhiei 5000 florini, și din partea episcopiei Timișoara, suma de 1000 florini.

²⁰⁷⁴ Ibidem, p.20.

²⁰⁷⁵ Ibidem.

²⁰⁷⁶ A M Z, *Acta administrativna 1904-1905*, nr. Inv. 24, nr. 19/1903.

²⁰⁷⁷ Ibidem.

²⁰⁷⁸ S. Kostić, *Obnova Kusiča...*, p.18-19; D S K, an III, III, nr.3, 1930, p.229-230.

²⁰⁷⁹ A M Z, *Acta administrativna 1905-1906*, nr. Inv.34,38, nr.29/1906, și nr.52/1906.

²⁰⁸⁰ Idem, *Acta administrativna 1914*, nr. Inv. 74, nr.70/1914.

²⁰⁸¹ Ibidem.

²⁰⁸² Miron Nenadović, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, în D S S, an. V, III, nr. 3, 1932, p.150.

1860.²⁰⁸³ În anul 1862 sculptorul arădean Lazar Janić a făcut strănele și scaunele din biserica mănăstirii, iar în 1880 a reparat iconostasul²⁰⁸⁴. În anul 1876 mănăstirea și-a reparat clădirile economice din Munar²⁰⁸⁵. Capela mănăstirii a fost renovată și zugrăvită în 1884²⁰⁸⁶, iar în anul 1887 aceasta a fost pictată de pictorul arădean Frank Gostinčar²⁰⁸⁷.

În anul 1888, sub conducerea egumenului Nikanor Nedelcović, s-au executat din nou reparații capitale le exteriorul bisericii. Tot atunci s-a înlocuit turnul, acesta cât și biserica fiind acoperite cu tablă de aramă. Costul lucrării s-a ridicat la 2700 de forinți²⁰⁸⁸. În chestionarul întocmit de mănăstirea Bezdin în anul 1897 pentru publicarea „Primului șematism al eparhiei Timișoarei” de către Evgenije Letica, se poate observa că mănăstirea are forma de azi²⁰⁸⁹.

La mănăstirea Sf. Gheorghe cele mai însemnate reparații la biserica și conacul mănăstirii s-au făcut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, când a fost etajată aripa sudică a conacului. După cum este consemnat în documente, lucrarea a fost executată din veniturile nete ale mănăstirii, obținute în anii 1900-1902. În urma hotărârii Consiliului Administrativ al eparhiei Timișoara, nr.664/589 din 1903, mănăstirea a organizat o licitație, publicată în revista Srpski Mitropolijski Glasnik. Conform anunțului, antecalculul total al lucrărilor se ridică la valoarea de 19656,26 coroane²⁰⁹⁰. După terminarea acestei lucrări mănăstirea a cumpărat și mobilierul necesar în valoare de 1200 de coroane²⁰⁹¹.

În anul 1905 conducerea mănăstirii a hotărât să-și înfrumusețeze biserica, obținând aprobarea ca în antecalculul financiar să prevadă, în acest sens, suma de 5000 coroane din fondul său de rezervă²⁰⁹².

La mănăstirea Vojlovica cele mai mari reparații au avut loc în anul 1911, când s-a zidit din temelii conacul mănăstirii. În acest scop mănăstirea a înaintat o cerere Congresului încă din anul 1908. În ședințele Consiliului Congresului ținute la Sremski Karlovci, între 24-29 noiembrie și 7-12 decembrie 1908, a fost dezbătută cererea mănăstirii de a renova conacul. S-a hotărât ca respectivul conac să fie dăruit din temelii și ridicat unul nou, conform standardelor, putându-se cheltui în acest scop până la 60000 de coroane²⁰⁹³.

²⁰⁸³ Idem, D S S, an IV, IV, nr.4, 1932, p.215.

²⁰⁸⁴ S. Bugarski-L.Stepanov, *op. cit.*, p.92; S. Bugarski, *Srpsko Pravoslavje...*, p.69.

²⁰⁸⁵ M. Nenadović, *op. cit.*, p.216

²⁰⁸⁶ Ibidem.

²⁰⁸⁷ S. Bugarski, *Srpsko Pravoslavje...*,p.69. S. Bugarski-L.Stepanov, *op. cit.*,p.92

²⁰⁸⁸ Miron Nenadović, *op. cit.*, p.217

²⁰⁸⁹ A M Bez, *Fond Administrativna acta*, an 1897

²⁰⁹⁰ SMG an.I nr.9/1903, p.224.

²⁰⁹¹ R E U T, 1872-1905, II, 1906, p.222-223

²⁰⁹² Ibidem, p.223

²⁰⁹³ Jerodiakon Georgije, *Manastir Vojlovica*, în D S S, anIX, III, nr.3, 1936, p.152 Miloš Popović, *Istorija manastira Mesiča*, Ruma, 1987, p. 23; Idem, *Crkveni život*, p.151.

Mult mai defavorizată din acest punct de vedere a fost mănăstirea Mesić, cutremurul din anul 1892 provocând mari daune atât bisericii cât și conacului mănăstirii²⁰⁹⁴. Mănăstirea a stat mai mulți ani într-o avansată stare de degradare și abia în anul 1906 episcopul Vârșetului, Gavriilo Zmejanović, l-a angajat pe arhitectul Oskar Kulich din Vârșeț pentru alcătuirea planurilor și a devizului necesar pentru zidirea bisericii și a conacului²⁰⁹⁵. În pofida faptului că aceste planuri au fost făcute și înaintate inginerului eparhiei Vârșetului, Ivan Krstić, pentru a aviza și aproba începerea lucrărilor, nu s-a obținut acordul Consiliului Congresului.

După părerea arhimandritului Vladimir Dimitrijević, motivul ar fi fost acela că mănăstirea Mesić se afla implicată în procesul intentat de Mitropolia română în anul 1905 și, ca urmare a acestui fapt, Consiliul Congresului a avut mari rezerve în aprobarea unor lucrări ce necesitau mari resurse financiare, pentru un obiectiv a cărui situație era incertă.

În ceea ce privește construcțiile și reparațiile la clădirile mănăstirești, Consiliul Congresului a adoptat mai multe hotărâri. Astfel hotărârile nr. 3721 ex 1906 și 953 ex 1907 prevedeau și cereau conducerilor mănăstirilor „să vegheze atent ca la refacerea bisericilor mănăstirilor să ocrotească ceea ce este vechi”²⁰⁹⁶.

Sub nr. 7624/2066 ex 1909 a fost emisă hotărârea prin care s-a stabilit ca reparațiile temeinice la clădirile mănăstirești să înceapă din anul 1910, iar cheltuielile să fie acoperite din fondurile mănăstirilor respective, urmând ca după reparații aceste clădiri să fie întreținute în bună stare din veniturile anuale ale mănăstirilor²⁰⁹⁷. Când Consiliul Congresului s-a încredințat că unele mănăstiri au săvârșit fără aprobare unele reparații, și după realizarea acestora au solicitat să li se accepte cheltuielile efectuate, prin hotărârea nr. 8620/2438 ex 1909 forul de conducere menționat a atenționat toate conducerile mănăstirilor că nici una nu are voie să execute reparațiile minore fără aprobarea prealabilă a inginerului angajat al acestuia, iar reparațiile capitale fără aprobarea sa expresă. Între anii 1907-1911 arhimandritul de atunci al Mesićului, Vladimir Dimitrijević, a înaintat mai multe cereri pentru a obține aprobările necesare refacerii mănăstirii, dar toate au rămas fără rezultat. Întrucât biserica se afla într-o stare avansată de degradare, arhimandritul a fost nevoit să renunțe la săvârșirea slujbelor în biserică, și să transforme trapeza mănăstirii în loc de rugăciune. Când în anul 1912 s-a primit mult așteptata aprobare de refacere a mănăstirii, în același an autonomia Mitropoliei Karlovițului a fost desființată de dispoziția imperială din 11 iulie 1912²⁰⁹⁸. În urma acestei hotărâri, ca normativ de referință, în toate problemele bisericești a rămas Rescriptul imperial din 10 august 1868.

²⁰⁹⁴ Miloș Popović, *Istorija manastira Mesića*, Ruma, 1987, p. 23; Idem, *Trkveni život*, p.151.

²⁰⁹⁵ Dimitrijević, *Beleške...*, p.8

²⁰⁹⁶ S M G, an IX nr.18, 1911, p.323.

²⁰⁹⁷ Ibidem.

²⁰⁹⁸ Idem, anX, nr.15, 1912, p.233-235.

Cum competențele Consiliului Congresului au revenit Administrației fondurilor și bunurilor național bisericești, arhimandritul Vladimir Dimitrijević s-a adresat în scurt timp și acestui forum, fiind convins că acesta va rezolva în sfârșit problema reparațiilor mănăstirii Mesić. Deși a primit foarte repede răspunsul la demersul său, cu semnătura însăși a patriarhului Lukijan Bogdanović „că în privința reparațiilor necesare bisericii²⁰⁹⁹ și a clădirilor anexe ale Mesiciului se va aduce o hotărâre separată”, lucrurile s-au tergiversat până la izbucnirea Primului război mondial. Pe 11/24 aprilie 1916, în a doua zi de Paști, în turnul mănăstirii a izbucnit un incendiu în urma căruia acesta a fost distrus. Tot atunci cele 4 clopote au căzut pricinuind mari stricăciuni și în scurt timp au fost rechiziționate de autoritatea militară, care a plătit pentru ele suma de 1612 coroane²¹⁰⁰. În același timp, mănăstirea a primit de la societatea de asigurări pentru incendiu suma de 3300 coroane²¹⁰¹. În 1918 bolnav fiind, arhimandritul Dimitrijević a primit aprobarea să locuiască la sora sa în Vrșac. Cum pe 28 și 29 octombrie 1918 autoritatea statală a Austro-Ungariei a încetat, în vidul de putere creat, s-a produs un val de anarhie care a atins și mănăstirea Mesić. Pe 4 noiembrie 1918 perneavorii din Mesić de naționalitate română au năvălit asupra mănăstirii cu puști, bâte și topoare și au alungat slugile și pe namesnicul²¹⁰² acesteia. Mănăstirea a fost jefuită și devastată, fiindu-i pricinuite mari distrugerii.

Mănăstirea a fost refăcută abia în perioada interbelică²¹⁰³ prin truda stareților și a călugărilor care au trăit în acea perioadă în mănăstire.

9.3.4. Activitatea școlară

În perioada la care ne referim nu se poate vorbi despre o activitate școlară în incinta mănăstirilor puse în discuție. Reformele școlare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor au reușit să scoată învățământul din sfera bisericii.

Dintre mănăstirile care au avut școală în incinta lor, mai devreme de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost cele de la Voilovița, cu o școală amintită pentru prima oară în 1720²¹⁰⁴, Bezdin, cu școala atestată în anul 1776²¹⁰⁵, Baziaș, școala funcționând

²⁰⁹⁹ Dimitrijević, *Beleške...*, p.22.

²¹⁰⁰ Ibidem, p.29.

²¹⁰¹ Ibidem.

²¹⁰² Este vorba de Inochentie Vitomirović care, după ce a fost alungat, a primit să slujească la parohia Lescovița (după M. Radan, *Lescovița între trecut și prezent*, Timișoara, 2003, p.94.

²¹⁰³ Popović, *Crkveni život*, p.152.

²¹⁰⁴ Svetozar Almažan, *Neki problemi zaštite arhivske gradje verskih zajednica na području istorijskog arhiva u Pancevo*, în „Informator., Godišnjak istorijskog arhiva u Pancevo“ nr.23, Pancevo, 1991, p.78. Popović, *op. cit.*, p.152.

²¹⁰⁵ P. Radu-D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977, p.281.

pe timpul cât au stat aici călugării de la Zlatica (1848-1861)²¹⁰⁶ și Sf. Gheorghe cu școală menționată în anul 1776²¹⁰⁷.

Deși în perioada 1865-1918 nu au funcționat școli în incinta mănăstirilor, unele au susținut școlile din perneavorul lor, cum este cazul mănăstirilor Bezdin și Sf. Gheorghe din eparhia Timișoara.

În raportul Consiliului eparhial școlar al eparhiei Timișoara, privind activitatea sa între anii 1901-1904 și înaintat Adunării eparhiale pe 6/19 martie 1906, este consemnat faptul că pe 10 septembrie 1903 Ministerul Învățământului, prin actul nr. 837, a atras atenția consiliului asupra unor lipsuri existente în unele școli²¹⁰⁸. Printre acestea s-a aflat și școala din Munar, perneavorul mănăstirii Bezdin. În actul trimis, ministerul a cerut ca lipsurile să fie eliminate. Consiliul școlar al județului Timiș a cerut ca școala din Munar să fie închisă din cauza acestor lipsuri (de natură igienico-sanitară). Mai apoi se arată că în urma acestei somații monahii mănăstirii Bezdin, în frunte cu arhimandritul Isak Doșen, au zidit o școală nouă salvând-o de la închidere²¹⁰⁹.

În același an, în contextul tulburărilor generate de despărțirea ierarhică, școala din perneavorul mănăstirii Sf. Gheorghe a fost subiect în litigiul dintre sârbii și românii din Sângeorge Cameral. Litigiul s-a datorat faptului că în anul 1903 Comitetul școlar eparhial din Timișoara a hotărât să elimine limba română ca limbă de predare, urmând ca pe viitor aici să se predea numai în limba sârbă.

La această hotărâre românii au ieșit din școală și au deschis o alta în perneavor. În același timp, au formulat o cerere către autoritatea politică, cerând să li se predea clădirea școlii întrucât ei sunt majoritari.²¹¹⁰

La cererea românilor din perneavor, autoritatea politică locală a dispus să se iasă la fața locului și să se rezolve problema în mod amiabil. A doua zi, după ce comisia a fost la fața locului, românii l-au dat afară cu forța pe învățătorul sârb înlocuindu-l cu învățătorul lor.

Din cauza acestui incident, Consiliul eparhial a făcut un demers la autoritatea politică, românii fiind izgoniți pe 23 decembrie 1903 din școală, care a fost predată din nou sârbilor din perneavor²¹¹¹.

Consistoriul a luat la cunoștință predarea școlii prin actul K 16/zap 1904.

Mai târziu, unii din perneavorii români, împreună cu unii consilieri bisericești din Berecuța, au înaintat o cerere (K 296/275 ex 1904) Consistoriului pentru împărțirea bunurilor școlii sârbești din perneavor, cererea fiind respinsă. Pentru acoperirea cheltuielilor necesare construcției școlii confesionale românești s-a fixat o execuție

²¹⁰⁶ Ibidem, p.251.

²¹⁰⁷ Ibidem, p.280.

²¹⁰⁸ R E U T, 1872-1905, II, 1906, p.89-90.

²¹⁰⁹ Ibidem.

²¹¹⁰ Ibidem, p.67-68.

²¹¹¹ Ibidem.

administrativă, dar aceasta în urma mijlocirii Consistoriului a fost retrasă. Românii au revenit pe 26 iunie 1905 cu o nouă cerere la organele județului, cerând să se pună în aplicare execuția administrativă. În acest caz, Consistoriul a încredințat toată documentația fiscalului consistorial în vederea soluționării acestei probleme. După mai multe tergiversări, problema s-a rezolvat în favoarea părții sârbe, aceasta fiind scoasă de sub incidența execuției administrative.

Frecvența școlară, din școlile celor două sate mănăstirești, în perioada 1872-1904, era după cum indică datele din tabelul de mai jos²¹¹²:

<i>An școlar</i>	<i>1872/1873</i>	<i>1886</i>	<i>1896/1897</i>	<i>1902/1903</i>	<i>1903/1904</i>
Munar	—	—	—	34	29
Sân George Cameral	38	20	63	61	19

Cele două mănăstiri au ajutat nu numai școlile din perneavorul lor, ci și altele din împrejurimi. Astfel, organele eparhiale competente au aprobat hotărârea obștii monahale din 13/26 mai 1906 nr.42 că poate aloca suma de 6000 de coroane pentru ridicarea școlii din Temeș-Mănăstur (A 488/ 314 din 1906), precum și faptul ca „să se vină în ajutor cu 1000 coroane la ridicarea clădirii” la școala de fete din Gelu (Ketfelj)²¹¹³(A488/ 314 din 1908).

De asemenea, s-a aprobat hotărârea mănăstirii Sf. Gheorghe de a oferi drept ajutor suma de 4000 coroane obștii bisericești din Parța pentru ridicarea școlii²¹¹⁴.

Tot în eparhia Timișoarei, în anul 1906, s-a pus problema înființării și organizării unei școli mănăstirești cu diecii și novicii din mănăstiri „să se stabilească un examen anual și să se organizeze cursuri pentru completarea studiilor ieromonahilor”²¹¹⁵. Acest lucru se va realiza mai târziu, în anul 1922, când a fost deschisă la Bezdin o școală pentru monahi²¹¹⁶.

În ridicarea nivelului de pregătire al monahilor demn de amintit este efortul episcopului Timișoarei, Georgije Letić. După cum reiese din documentele Consiliului Eparhial, între anii 1909-1911, prin grija episcopului Letić s-au ținut cursuri în sistem privat cu diecii și novicii din mănăstirile eparhiei. Se mai arată că prin grija aceluiași episcop un ieromonah a terminat 6 clase de școală elementară, pregătindu-se pentru luarea examenelor din clasa a 7-a și a 8-a de gimnaziu, un ierodiacon a terminat 3 clase de școală elementară, iar un novice se pregătea pentru examenul de școală elementară²¹¹⁷.

²¹¹² Ibidem, p.136 și 153.

²¹¹³ R E U T, 1906-1908, 1909, p.190.

²¹¹⁴ Ibidem.

²¹¹⁵ R E U T, 1872-1905, II, 1906, p.14.

²¹¹⁶ Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje..*, p.190-191.

²¹¹⁷ R E U T, 1909-1912, 1912, p.129.

9.3.5. Relațiile mănăstirilor cu statul

De-a lungul istoriei lor, mănăstirile au avut relații directe cu statul numai până în anul 451, când sinodul de la Calcedon a subordonat mănăstirile autorității episcopale²¹¹⁸. După această subordonare în relațiile mănăstirilor cu statul s-au interpus episcopiile, care au început să le reprezinte în aceste raporturi.

Pentru spațiul și perioada ce fac obiectul investigației de față, alături de episcopie, în relațiile cu statul, s-au interpus și organele autonome: Congresul național-bisericesc respectiv Consiliul Congresului.

Astfel dispozițiile date de stat erau comunicate, după caz, Congresului sau episcopiilor, iar acestea din urmă erau cele care le transmiteau mănăstirilor și tot acestea verificau ducerea la îndeplinire a acestor dispoziții. Statul își emitea dispozițiile prin instituțiile sale specializate, ministerele în special, prin cel al cultelor și al învățământului sau al războiului când era cazul.

Un sistem de relații aparte cu statul aveau mănăstirile situate în Granița Militară: Zlatica, Baziaș și Voilovița care trebuiau să ducă la îndeplinire și dispozițiile conducerii militare.

Cea mai veche relație a mănăstirilor cu statul era cea financiară, conform căreia mănăstirile plăteau statului diferite dări și impozite. Pe de altă parte statul garanta posesiunile mănăstirești și îngăduia strângerea de milostenii, când acestea se aflau în dificultate.

Statul îngăduia mănăstirilor ca acestea să fie garantul slugilor mănăstirești (perneavorilor), care erau scutite de multe²¹¹⁹ dări și obligații față de acesta (robota, recrutări în armată, etc.).

O altă îndatorire principală a mănăstirilor era aceea de a se ruga pentru stăpânire și pentru membrii casei imperiale, atât în permanență cât și în unele ocazii speciale (zile de naștere)²¹²⁰.

Pe timp de război mănăstirilor li se cerea să facă rugăciuni pentru succesul militar al împăratului²¹²¹, să ofere date din protocoalele mănăstirești necesare pentru acțiunile de recrutare²¹²², să ajute răniții și invalizii. Tot pe timp de război, mănăstirile mai trebuiau să accepte rechiziționarea clopotelor²¹²³, iar călugării să țină cuvântări prin care să justifice războiul.

²¹¹⁸ *Istoria bisericească Universală*, vol. I, (1-1054), București, 1956, p.238.

²¹¹⁹ O. Radosavljević, *Zemljišni spor izmedju manastira Zlatice i Perneavoraca (1899-1902)*, în *ZIMS*, nr.32, 1985, p. 180.

²¹²⁰ A M Baz, *Protocol Saborni*, 1856, p.13.

²¹²¹ *Ibidem*, p.20.

²¹²² *Ibidem*, p.21; S M G, anIX, nr.17, 1913, p.265.

²¹²³ A M Z, *Acta administrativna 1916-1917*, nr. Inv. 90, nr.48/1916, nr. 58/1916, nr. 36/1916, Nr. 37/1916.

La cererea autorităților, mânăstirile duceau la îndeplinire unele dispoziții ce vizau aplicarea regulilor sanitare: popularizarea măsurilor de acest gen²¹²⁴, împrejmuirea cimitirelor, înhumarea creștinilor.

După cum reiese din arhivele mânăstirești, la cererea autorităților mânăstirile ofereau datele necesare realizării unor lucrări cu caracter științific²¹²⁵, popularizarea cunoștințelor agricole²¹²⁶, despre cultivarea unor noi soiuri, etc.

9.3.6. Legăturile cu alte mânăstiri

Cum era și firesc mânăstirile, în decursul existenței, lor s-au ajutat unele pe altele. Pe lângă sprijinul material care era acordat în cazul unor reconstrucții, ele adăposteau în anumite momente călugării altor mânăstiri aflate în nevoie. Astfel este consemnat faptul că în anul 1737 din cauza năvălirii turcilor, călugării mânăstirii Vinča, din Serbia au fost nevoiți să se refugieze la Bezdin²¹²⁷.

În situația când călugării de la Zlatica, în urma „groaznicului incendiu”²¹²⁸ din anul 1848 au rămas fără acoperiș, s-au putut muta la mânăstirea Baziaș, unde au stat până în anul 1861, când au fost terminate lucrările de renovare.

În unele cazuri de îmbolnăvire sau de deces a starețului uneia dintre mânăstiri, la administrarea averii ajutau ceilalți stareți. Un astfel de caz este consemnat în anul 1860, când arhimandritul Mesiciului a plecat la Pesta „pentru întărirea sănătății sale”²¹²⁹. În această situație, când episcopul Vârșetului a încredințat conducerea mânăstirii Mesic protodiaconului Kiprijan Stanulović, a cerut egumenului mânăstirii Zlatica, Josif Cvetković, să-l ajute pe acesta în administrație²¹³⁰.

În cazul că se executau reparații la chiliile mânăstirești, călugării erau găzduiți temporar de o altă mânăstire, cum a fost cazul celor de la Voilovica, în anul 1911, când aceștia au stat la Zlatica²¹³¹.

În situația în care o mânăstire din cauza greutăților financiare nu putea să-și întrețină călugării bătrâni și bolnavi, aceștia erau preluați de alte mânăstiri.

²¹²⁴ A M Baz, *Protocol Saborni* 1856, p.14.

²¹²⁵ Ibidem, p.7.

²¹²⁶ A M Z, *Konzistorijalna akta*, nr. inv. 12,16,21, 23, 26, 33, 37, 43, 47, 52/ 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908.

²¹²⁷ Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje*, p.65; Bugarski-Stepanov, *Manastir Bezdin*, Timișoara, 1999, p.69-70.

²¹²⁸ A M Bez, *Protocol Saborni*, 1856, p.1.

²¹²⁹ Ibidem, p.27.

²¹³⁰ Ibidem.

²¹³¹ A M Z, *Konzistorijalna akta*, nr. inv. 59, 63, 67, 73/ 1911, 1912, 1913, 1914 și nr.9/1911. Este vorba de monahii Branko Vukojev și Milan Mikalački.

În 1887, pentru că mănăstirea Zatica nu putea asigura întreținerea fostului egumen Lukijan Ieremić, acesta a fost preluat de mănăstirea Vojlovica²¹³². La fel s-a întâmplat și cu starețul mănăstirii Baziaș, Josif Popović, în anul 1917²¹³³.

9.3.7. Bibliotecile mănăstirești

Încă de la înființare mănăstirile au avut nevoie de cărți de cult pentru săvârșirea slujbelor. La început acestea erau sub formă de manuscrise și erau copiate de călugări în „scriptorii”. Odată cu apariția tiparului, aceste cărți caligrafiate au început treptat să fie înlocuite cu cele tipărite.

Întrucât cărțile tipărite erau scumpe, activitatea de copiere a continuat și după apariția tiparului. După cum arată o însemnare de pe o carte de cult de la mănăstirea Mesić, astfel de activități nu au încetat nici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea²¹³⁴. Astfel este consemnat faptul că monahul Sava Irsoić a copiat în anul 1747 „Epitom Dionisija Novakovića”.

În viața mănăstirilor a existat o perioadă în care în uzul liturgic se întrebunțau atât manuscrisele cât și cărțile tipărite.

Când manuscrisele au fost înlocuite în totalitate de cărțile de cult tipărite, ele nu au fost aruncate. Fiind sfințite înainte de a intra în uz, manuscrisele au fost păstrate în mănăstiri, la loc de cinste. Din manuscrisele întrebunțate în cult, cu toată grija călugărilor nu s-au păstrat prea multe, deoarece cea mai mare parte a acestora au fost distruse odată cu mănăstirile, în timpul războaielor purtate²¹³⁵.

Singura mănăstire din cele care fac obiectul investigației de față, care a păstrat o parte din manuscrisele vechi este mănăstirea Mesić.

Din cărțile de cult în manuscris ale acestei mănăstiri care s-au păstrat amintim:

1. *Četvorjevangelje sa Kalendarom* (Tetraevangheliar cu calendar), este unul din exemplarele rare de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Se remarcă prin iscusința caligrafică și ornamentație. Formatul este de 31x20cm. Din acest exemplar s-au păstrat doar 307 pagini²¹³⁶. După părerea specialiștilor cartea a fost adusă de la mănăstirea Ioșanița (Serbia), în timpul războiului cu turcii din anul 1788²¹³⁷.

²¹³² Janković, *Poreklo...*, p.7 și 9-10; O. Radoslavljević, *Manastira Zatica*, Bela Crkva, 1997, p.95.

²¹³³ V. Lupulović-B. Krstić, *op. cit.*, p.60.

²¹³⁴ Momirović, *Srpski zapisi...*, I, p.147.

²¹³⁵ Ljuština, *Povjest Zlatice*, p.5-6.

²¹³⁶ Darinka Rackov, *Manastir Mesić*, Novi Sad, 2002, p. 119.

²¹³⁷ P. Momirović, *Knjževno-arhivski spomenici, Banata, Rukopisno jevangelje manastira Mesića*, în GPSK V, I, 1957, p.104-109.

2. *Proučeniya različna-Sobranija po obučanija dietej napisasia 1745 ljeta za učenike Kozaciñskove škole* (Învățături diverse-culegere pentru învățatura copiilor scrisă în anul 1745 pentru ucenicii școlii lui Kozacinski). După cum indică și titlul, cartea manuscris a fost scrisă în anul 1745 pentru școlarii din școala pedagogului rus Kozacinski, fiind folosită la școala din Sremki Karlovci. Cartea provine din biblioteca lui Iosif Jovanović Šakabent și este legată în coperti de piele, format 23x18 cm.²¹³⁸.

3. *Istinoje Hristianskoje nastavljenje vostočna blagocestija ot vjere* (Adevărul creștinesc, cucernice îndrumări din răsărit despre credință). Provine tot din biblioteca lui Josif Jovanović Šakabent. A fost scrisă la Sremski Karlovci în anul 1779, fiind întrebuințată ca manual. Are 489 de pagini, format 20x20x6cm, legată în coperti de lemn îmbrăcate în piele²¹³⁹.

4. *Oglavljenje veščeĳ pisano 1825 godine* (Cuprinsul creației scris în anul 1825). Cartea a fost scrisă la începutul secolului al XIX-lea de unul din monahii Mesiciului. Conține mai multe rugăciuni legate de creație. Formatul 24x19x5cm.²¹⁴⁰.

În arhiva mănăstirii Mesic se păstrează manuscrise foarte importante referitoare la viața mănăstirii, la lucrările efectuate, la meșterii și pictorii care au lucrat aici, despre activitatea economică a mănăstirii, despre monahi, dispoziții date de stăpânire, etc.

Conform inventarului din 1900 biblioteca a avut aproape de 500 de volume tipărite²¹⁴¹. După devastarea mănăstirii de către perneavorii satului Mesic în anul 1918, azi se mai păstrează 360 de cărți tipărite în diverse perioade, în ediții și limbi diferite²¹⁴². Conținutul acestora este foarte variat. Cum e și firesc, ponderea cea mai mare o ocupă cărțile cu conținut religios aparținând tuturor confesiunilor, apoi cele cu conținut laic din toate domeniile: istorie, literatură, științe juridice, filozofie, pedagogie, geografie, agricultură, etc.

Alături de cărțile caligrafiate, în biblioteca mănăstirii Mesic se găsesc și cărți de cult tipărite, remarcabile prin valoarea istorică pe care o prezintă. Dintre acestea atrage atenția *Trebñicul*, tipărit în anul 1545 la mănăstirea Mileševo în tipografia lui Božidar Goradžin, și Noul Testament cu traducere paralelă în latină și greacă, tipărit în anul 1595.

Cum în prima jumătate a secolului al XVIII-lea viața duhovnicească sârbă era legată de Kiev și Moscova, nu au lipsit în biblioteca Mesiciului nici cărțile tipărite în aceste centre culturale. Dintre acestea amintim: *Poluustav*, Kiev-Lavra Pecerskaja 1682; *Tipic ili ustav*, Moscova 1755, *Pateric*, Moscova 1778, *Skrižalj* Moscova 1656.

²¹³⁸ Darinka Rackov, *op. cit.*, p.121.

²¹³⁹ *Ibidem*, p.122.

²¹⁴⁰ *Ibidem*.

²¹⁴¹ A M M, *Inventar Manastira Mesiča za god 1900*.

²¹⁴² D. Rackov, *op. cit.*, p.123.

Legătura cu Țările Române este pusă în evidență de cărțile de cult tipărite la Râmnic și Câmpulung: *Srbljak*, al lui Sinesije Živanović, tipărit în anul 1761 la Râmnic și *Antologion*, tipărit în anul 1643 la Câmpulung.

În biblioteca aceleiași mănăstiri se găsesc și cărți tipărite la Viena, atât cu conținut religios cât și cu conținut laic, mai ales din cele apărute după anul 1771, când autoritățile au permis tipărirea de cărți și în chirilică, în tipografia lui Kurzbök. La Viena au fost tipărite lucrările lui Jovan Djordjević, *Sobranija Izobranih molitva*, Viena 1771 și lucrarea de mare importanță pentru istoria artei a lui Hristifor Žefarović, *Stematografija*, Viena 1741, *Italianska Gramatica*, a lui Vikentije Ljuština, Viena 1794, Zaharia Orfelini, *Viečni Kalendar*, Viena 1789.

Un număr important dintre volumele de aici sunt tipărite la Buda: *Iconostas slavnihi i hrabrihi lica*, al lui Nikola Simić, Buda 1807; Prokopije Bolić, *Sovršeni vinodelac*, Buda 1821; *Fizica* lui Athanasie Stojković, Buda 1803; lucrările lui Vikentije Ljuština, *Kratkaja povjest monastira Mesića*, Buda 1798 și *Kratkaja povjest ... monastira Zlatice*, Buda 1798, apoi cele ale lui Pavle Kenghelac, *Estetoslovlje*, Buda 1811 și *Vsenirnoga olitijaslovija*, Buda 1821; Nikola Simić, *Logika serbskago jezica*, Buda 1808; *Hristoitije*, a lui Dositei Obradović și altele.

Alături de cărțile religioase ortodoxe se găsesc și cărți teologice din confesiunile catolică și protestantă, din care nu lipsesc nume ca Toma de Kempis, Febronius Brentano, Hardion, Bossuet și Eybel. Nu lipsesc de aici nici unele cărți ale culturii europene ca: *Logica și Ontologia* lui Wolf, *Geografia* lui Büshing, *Logica* lui Baumeister, etc. Din cărțile românești aflate în biblioteca mănăstirii amintim: *Predicile* lui Petru Maior, *Pedagoghia și metodica* lui Tomić 1818, *Antropologia* lui Vasić, Buda 1830, *Cultura albinelor*, Buda 1818.

Alte biblioteci ale mănăstirilor care fac obiectul acestui studiu, care s-au remarcat atât prin numărul mare de volume cât și printr-o mare diversitate tematică, au fost cele de la mănăstirile Bezdin, Sf. Gheorghe și Vojlovica.

După datele inventarului din 1859, mănăstirea de la Bezdin avea în bibliotecă 714 titluri²¹⁴³, iar cea de la Sf. Gheorghe, după datele inventarului din 1924 un număr de 592 de titluri²¹⁴⁴. Dintre acestea 17 titluri erau cărți de cult în slavonă bisericească, 128 de titluri cu tematică diversă în limba sârbă, 25 de titluri în limba maghiară, 216 titluri în limba germană, 157 în latină și 49 în greacă²¹⁴⁵.

²¹⁴³ S. Bugarski-L. Stepanov, *450 godina manastira Bezdina*, în *Glasnik*, an 38, nr.1, Timișoara, 1990, p.17.

²¹⁴⁴ A M S G, *Inventar korenitog imetka obštežitelnog manastira Sv. Djurdja sačinjen*, 1924.

²¹⁴⁵ *Ibidem*.

Biblioteca mănăstirii Vojlovica, în anul 1936 număra 840 de titluri²¹⁴⁶. Între acestea merită menționate: *Srbljak*, editat la Râmnic, în anul 1716; *Sabornik*-ul lui Božidar Vuković din anul 1535, păstrat în întregime și *Slovenska Gramatica*, tipărită la Râmnic pe cheltuiala mitropolitului Pavle Nenadović.

Mănăstirile Zlatica și Baziaș, în afara cărților de cult și a câtorva reviste, nu au avut un inventar bibliografic atât de bogat, pecum cele de mai sus mai sus. Disponând de o putere economică mai mică, nu-și puteau permite cheltuieli mai mari pentru achiziționarea cărților. Acest fapt reiese și din actele de evidență ale acestor lăcașuri de spiritualitate, cheltuielile planificate pentru „cancelarie și bibliotecă” fiind diferențiate. Astfel, în anul 1880 mănăstirea Mesic avea prevăzute pentru acest capitol de cheltuieli suma de 250 coroane²¹⁴⁷, Bezdinul 100 coroane²¹⁴⁸, Sf. Gheorghe 50 coroane²¹⁴⁹, Vojlovica 40²¹⁵⁰, iar Zlatica-Baziaș doar 10 coroane²¹⁵¹.

9.3.8. Despărțirea ierarhică și procesul mănăstirilor

Un alt eveniment important din viața bisericească a Mitropoliei Karlovițului, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost despărțirea ierarhică dintre Biserica română și cea sârbă, din anul 1864 când, prin înființarea Mitropoliei ortodoxe din Ardeal, Biserica ortodoxă din această provincie istorică românească a ieșit de sub tutela Mitropoliei de la Karloviț. Pentru românii din Ardeal separația ierarhică a constituit un deziderat major, lupta pentru realizarea acestuia începând încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind accelerată în mod deosebit în timpul și după Revoluția de la 1848.

Odată înfăptuită, despărțirea ierarhică a ridicat problema împărțirii bunurilor, fondurilor și fundațiilor bisericești, precum și a mănăstirilor. Dacă la împărțirea fondurilor și a fundațiilor s-a ajuns mai repede la o înțelegere²¹⁵² între părți, nu la fel s-a întâmplat cu împărțirea bunurilor bisericești și al mănăstirilor, unde după mai multe tergiversări cele două părți au ajuns și în proces.

În ceea ce privește împărțirea mănăstirilor, încă la ședința sinodală din 24 și 25 august 1864, cu prilejul dezbaterilor pe marginea separării ierarhice dintre români și sârbi, episcopii de atunci ai românilor, Andrei Șaguna și Procopie Ivașcovič, au propus ca românilor să le fie cedate mănăstirile Hodoș, Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesici²¹⁵³.

²¹⁴⁶ Jerodiacon Georgije, *Manastir Voilovița*, în D S S, vol. III, nr.3, 1936, p.153.

²¹⁴⁷ *Izveštaj, 1880-1881*, p. 56.

²¹⁴⁸ *Ibidem*, p.66.

²¹⁴⁹ *Ibidem*, p.60.

²¹⁵⁰ *Ibidem*, p.70

²¹⁵¹ *Ibidem*.

²¹⁵² Tomić, *Parnica...*, p.4; Ștefan Meteș, *Mănăstirile...*, p.23.

²¹⁵³ Extras din Procesul verbal III al ședinței sinodale ținute la Karloviț pe 24 și 25 august 1864, nr.7, în B G, an. 1, kn II, svezak i și 2, 1902, p. 65-66; Zeremski, *Srpski manastiri...*, p.159.

Patriarhul Samuil Mașirević împreună cu episcopii au refuzat, invocând faptul că aceste mănăstiri reprezintă „moștenirea și proprietatea poporului sârb și că ele nu se pot înstrăina dar că episcopatul sârb, din dragoste față de români, în calitate de frați în aceeași credință să cedeze una și aceea în dioceza Aradului,(n.a. Este vorba de mănăstirea Hodoș-Bodrog), dar numai în cazul în care Congresul național sârb, căruia i se va înainta această propunere își va da acceptul”²¹⁵⁴. Români au cerut cele 4 mănăstiri și în schița program din 6 octombrie 1864²¹⁵⁵.

La ședința Congresului din 15/27 martie 1865 patriarhul, în înțelegere cu episcopii sârbi, au propus ca românilor să li se cedeze două mănăstiri, Hodoș pentru eparhia Aradului și Zlatica pentru eparhia Caransebeșului, dar cu condiția ca „în acele mănăstiri dreptul de proprietate al Bisericii sârbe să fie menținut pe mai departe și ca în acestea caracterul slav și sârbesc pe mai departe să rămână”²¹⁵⁶. Cu 49 de voturi împotriva și cu 4 voturi pentru Congresul a hotărât ca românilor să nu li se dea nici o mănăstire²¹⁵⁷.

În memorandumul predat la 1 aprilie 1865 ministrului Schmerling, delegația română a cerut două mănăstiri: Sf. Gheorghe pentru eparhia Caransebeșului și Hodoșul pentru eparhia Aradului²¹⁵⁸.

La întrunirea comisiei mixte româno-sârbe, din iunie 1870, care avea ca scop rezolvarea problemelor în ce privește fondurile și bunurile bisericesti, delegația română condusă de Prokopije Ivașcović a cerut să fie cedate românilor aceleași mănăstiri, Hodoșul și Sf. Gheorghe²¹⁵⁹. Și de data aceasta cererea a fost respinsă.

Comisia mixtă s-a întrunit din nou la Karloviț, în iunie anul următor (1871). După cum reiese din procesul verbal al ședinței comune a celor două delegații din 11/23 iunie 1871, pe ordinea de zi au fost dezbătute probleme ca: administrarea fondurilor din Karlovci și Pesta, problema mănăstirilor bănățene, problema obștilor bisericesti cu populație mixtă din eparhiile Timișoara și Vârșeț precum și pretențiile legate de reședințele episcopale și a altor bunuri din eparhiile amintite.

În problema mănăstirilor, delegația română și-a reînnoit cererea sa în ce privește cedarea mănăstirilor Hodoș și Sf. Gheorghe²¹⁶⁰.

La aceasta delegația sârbă, invocând hotărârile Congresului național bisericesc din 1865 a răspuns că „în problema mănăstirilor nu a fost mandatată să poată intra nici măcar în tratative”²¹⁶¹. Cu toate că nu s-a reușit realizarea unui compromis în ceea ce

²¹⁵⁴ B G, an I, kn II, svezak 1 și 2, 1902, p.66.

²¹⁵⁵ Tomić, *Parnica...*, p.4.

²¹⁵⁶ Mandić, *Uspomene...*, II, 1861-1867, în L M S, kn 200, 1899, p.5-6.

²¹⁵⁷ Ibidem, p.7.

²¹⁵⁸ Tomić, *Parnica...*, p.4.

²¹⁵⁹ I. Subotić, *Avtobiografija...*, partea a III-a, kn. V, Novi Sad, 1905. p.202.

²¹⁶⁰ Idem, 18/30 iunie 1871, p. 138.

²¹⁶¹ Idem, p.139.

privește problema mănăstirilor, comisia mixtă a reușit să rezolve multe din problemele puse pe ordinea de zi, în special cele referitoare la împărțirea fondurilor. Mai mult de atât, comisia a adoptat *Convenția despre obștile româno-sârbe comune din fostele eparhii ale Aradului, Vârșețului și Timișoarei*, care cuprindea 20 de articole²¹⁶². Convenția încheiată a fost ratificată de partea sârbă în ședința Congresului din 5 iulie 1871, iar pe 7 iulie episcopul Aradului a anunțat printr-o telegramă că Sinodul acestei eparhii a „aprobat prevederile referitoare la fonduri dar în ceea ce privește problema mănăstirilor a stabilit o comisie”²¹⁶³. Pe 20 iulie, tot printr-o telegramă, Vicențiu Babeș a anunțat că și Sinodul din Caransebeș a aprobat punctele din Convenție. În anul 1872, pe 10 aprilie, prevederile Convenției au fost aprobate prin rezoluție imperială.

Cum mănăstirea Hodoș, după reînființarea Mitropoliei Ardealului a rămas sub jurisdicția eparhiei Aradului, în anul 1877 în mitropolia sârbă începe să se pună tot mai mult problema reînțoarcerii acestei mănăstiri sub jurisdicția sa. Asupra acestei probleme s-a iscat o polemică pătimașă între reprezentanții ierarhiei sârbe și reprezentanții partidelor politice, părțile învinuindu-se reciproc de neglijență în ceea ce privește rămânerea mănăstirii Hodoș sub jurisdicția părții române. În publicațiile de care dispuneau, fiecare parte a încercat să se disculpe, aruncând vina una pe cealaltă. Dacă reprezentanții partidelor l-au găsit drept „vinovat” pentru mănăstirea Hodoș pe patriarhul Georgije Branković²¹⁶⁴, reprezentanții clerului au aruncat vina pe Svetozar Miletić. În acest sens ei au invocat raportul lui Vicențiu Babeș despre tratativele purtate cu partea sârbă, raport publicat în numărul 52 din 1871 al ziarului Albina, în care acesta scria că în vizita făcută de el împreună cu Mocioni lui Svetozar Miletić la închisoarea din Vacz, „Miletić a acceptat toate cererile, afară de cele ce privesc mănăstirile, dar că în cele din urmă au ajuns la înțelegere și asupra mănăstirilor și anume că mănăstirea Hodoș să rămână românilor”²¹⁶⁵.

Miletić a respins acuzațiile aduse, într-un articol scris pe 31 iulie 1871, în închisoarea de la Vacz și publicat în numărul 86 al ziarului Zastava din același an. În articolul amintit, Miletić afirmă că el nu s-a pronunțat că mănăstirea Hodoș să rămână românilor dar înainte de a se despărți de cei doi a afirmat că „dacă în toate celelalte probleme vom ajunge la înțelegere și românii renunță de a cere două mănăstiri, ar fi posibil că sârbii pentru o singură mănăstire (Hodoș) să nu înceapă procesul”²¹⁶⁶.

Problema procesului a fost pusă încă pe 5 iulie la ședința Consiliului Congresului din 1871 de Petar Černojevici²¹⁶⁷.

²¹⁶² Ibidem, p. 149-151.

²¹⁶³ Ibidem, p. 152.

²¹⁶⁴ Ruvarac, *Radnja svetovnjaka oko povraćanja manastira Hodoša Srpskoj Mitropoliji*, în S S, an. 13, br. 1, 1903, p. 10.

²¹⁶⁵ Ibidem, p. 11.

²¹⁶⁶ Ibidem.

²¹⁶⁷ Idem, în S S an. 13, br. 2, 1903, p. 50.

La ședința Consiliului Congresului din 16-19 septembrie, membrii acestuia au hotărât ca președintele Consiliului, episcopul Budei, și administratorul Mitropoliei, Arsenie Stojković, „pe calea sa să facă toate demersurile pentru a întrerupe legăturile acestei mânăstiri (Hodoș n.a) cu eparhia Aradului și să o treacă în jurisdicția episcopului sârb al Timișoarei”²¹⁶⁸.

După cum remarcă însăși reprezentanții clerului, prin protopopul Dimitrije Ruvarac, administratorul Stojković nu a făcut nimic ca să întoarcă mânăstirea Hodoș sub jurisdicția episcopului Timișoarei. Aceluiași protopop i se pare suspect și faptul că însăși congresul în ședința sa din 4 iunie 1871 a delegat o comisie care să inventarieze averea mânăstirii. În raportul întocmit, numele mânăstirii Hodoș nici măcar nu este amintit²¹⁶⁹. Problema acestei mânăstiri s-a pus abia la congresul din 1879, când s-a hotărât „ca să se facă pașii necesari ca mânăstirea Hodoș în calitate de ctitorie sârbească și bun național-bisericesc sârb în posesia ierarhiei sârbești să se întoarcă”²¹⁷⁰.

După cum remarcă același protopop Ruvarac, „Miletic încă atunci când era în activitate nu a permis ca să pună problema acestei mânăstiri în mod hotărât. Lui, din cauza problemelor politice, i-au fost necesari liderii și patrioții români, și pentru mânăstirea Hodoș nu a vrut să rupă prietenia cu aceștia și să se rupă de ei. Acea politică a lui Miletic au continuat-o și urmașii lui și chiar atunci când ceva, în ce privește Hodoșul, au întreprins, -ca în 1879-au făcut-o ca să vadă lumea, că se poartă chipurile grijă din partea Congresului și că el nu este cedat românilor”²¹⁷¹.

În timp ce la partea sârbă disputele pe marginea problemelor continuau, partea română în 1902 a înaintat împăratului Memorandumul în care sunt cerute încă trei mânăstiri: Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesić²¹⁷².

Împăratul nu a aprobat Memorandumul și a recomandat rezolvarea problemei mânăstirilor pe cale judecătorească²¹⁷³, fapt care s-a și realizat.

Cum procesul implica strângerea de dovezi istorice, ambele părți au început să le adune. Din partea românilor, după cum afirmă Ștefan Meteș, în această acțiune au participat „buni fii ai bisericii noastre care au pus la dispoziția intereselor mitropoliei ortodoxe române toate datele istorice referitoare la viața creștinească din vremile vechi”²¹⁷⁴. Și de partea sârbească lucrurile au stat la fel. Astfel într-un raport al Consiliului Congresului din Karloviț, din luna octombrie 1908, se arată că „s-a luat la cunoștință

²¹⁶⁸ Ibidem.

²¹⁶⁹ Ibidem.

²¹⁷⁰ Ibidem.

²¹⁷¹ Ibidem, p.51.

²¹⁷² Textul memorandumului a fost publicat în revista arădeană Biserica și Școala, nr.10 și 11 din 1902 și după ce a fost tradus a fost publicat în revista S S, nr.12, an.XII, 1903, p. 179-182 și nr. 13, an XIII, 1903, p. 203-205.

²¹⁷³ Tomić, *Parnica...*, p.7; St. Meteș, *op. cit.*, p.32.

²¹⁷⁴ St. Meteș, *op. cit.*, p.232.

raportul arhimandritului Zeremski despre culegerea de date istorice referitoare la mănăstirile sârbești²¹⁷⁵. Același raport arată că „s-a hotărât ca arhimandritul Zeremski pe mai departe să strângă datele istorice. Pentru catedra lui de profesor a fost luat un suplinitor căruia i s-a stabilit un salariu de suplent”²¹⁷⁶.

La ședința comună a Consistoriului Eparhial Timișoara, din 19 februarie 1906, s-a propus printre altele ca să se aleagă un comitet de juriști și istorici care să aibă misiunea de a pregăti propuneri „în problema obștilor bisericești de români și care cu sfaturile lor să servească în procesul de separație bisericească pe baza materialului adunat în această problemă”²¹⁷⁷.

Reclamația prin care Mitropolia Ardealului a înaintat-o în 1905, împotriva Mitropoliei Karlovițului, cu privire la împărțirea mănăstirilor, a fost respinsă de Tribunalul regesc din Budapesta, dar Mitropolia din Sibiu, în anul 1907, a înaintat o nouă petiție²¹⁷⁸.

Procesul mănăstirilor a reclamat printre altele și cheltuirea unor sume uriașe. După o situație din anul 1908, cheltuielile Mitropoliei Karlovițului, în procesul mănăstirilor, s-au ridicat la 66227,33 coroane²¹⁷⁹.

Cu toate eforturile financiare efectuate, procesul mănăstirilor a rămas practic neîncheiat, la acest fapt contribuind și destrămarea Imperiului Austro-Ungar după Primul război mondial.

9.4.Economia mănăstirilor

9.4.1.Relățiile mănăstirilor cu “perneavorii”

Pentru a putea funcționa, mănăstirile trebuiau să dispună de o bază materială care să le asigure existența. Aceasta a fost asigurată încă de la înființarea lor de ctitorii acestor mănăstiri care, pe lângă donațiile în bani necesare ridicării bisericilor și clădirilor anexe, au donat mănăstirilor pământ arabil, livezi, vii și păduri, care aveau menirea de a le acoperi nevoile materiale. În decursul timpului și-au sporit proprietățile fie prin dobândirea altor donații, fie prin cumpărare.

Pentru lucrarea pământului cât și pentru realizarea altor lucrări necesare, mănăstirile primeau pe pământul lor țărani și slugi din toate părțile. Aceștia erau așezați în apropierea mănăstirilor, unde formau mici așezări-prnjavor-care trebuiau să asigure forța de muncă necesară lucrării pământului și a altor nevoi ale mănăstirilor.

Mănăstirile care fac obiectul acestor investigații au avut în jurul lor asemenea așezări încă de la înființarea lor. Astfel, perneavorul mănăstirii Bezdin era așezarea Munar,

²¹⁷⁵ S M G, an IV, nr.40, Sremski Karlovci, 1908, p.649.

²¹⁷⁶ Ibidem.

²¹⁷⁷ R E U T, an 1872-1905, kn II, 1906, p.77.

²¹⁷⁸ R E U T, an 1906-1908, 1909, p.134.

²¹⁷⁹ S M G, an VIII, br.5, 1910, p.76.

al mănăstirii Sf. Gheorghe așezarea azi numită Sângeorge și mănăstirea Mesiciului așezarea cu același nume, Voilovița, satul Starčevo, Zlatica, mai întâi satul cu același nume dar și așezările Pârneaura și Baziaș, mica așezare cu același nume.

Cei care se așezau pe pământul mănăstirii și formau așa zisele așezări-prnjavor-beneficiau din partea mănăstirii de unele facilități precum: loc pentru casă și grădină, dreptul de a folosi pășunile mănăstirilor, dreptul de a tăia lemne în pădurile acestora, scutire de unele impozite, scutire de serviciu militar și altele.

În schimbul acestor facilități, perneavorii se obligau să lucreze pământul mănăstirilor, să dea zeciuială din pământul cedat lor pentru lucru, să presteze zile de robotă. Relațiile dintre mănăstiri și perneavori erau reglementate de regulă printr-un contract scris în care erau trecute obligațiile ambelor părți.

Până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înțelegerile verbale sau scrise dintre mănăstiri și perneavori au fost de regulă respectate. Excepție au făcut mănăstirile din Granița militară, unde au început să apară nemulțumiri. Văzând facilitățile oferite de autoritățile militare, perneavorii, fie români sau sârbi s-au gândit că mai degrabă ar intra în slujba de grănicer decât să trăiască sub protecția mănăstirii. Datorită acestei situații, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mănăstirile din Granița au fost nevoite să-și revizuiască pretențiile și să facă unele concesii perneavorilor. Una din aceste concesii a constat în micșorarea zilelor de robotă de la 52 la 30²¹⁸⁰. Tot ca urmare a organizării Confiniului de Granița unele mănăstiri au pierdut din pământ, acesta fiind împărțit satelor ce urmau să intre în Granița militară.

Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, înțelegerile dintre mănăstiri și perneavori au fost de regulă respectate, nu același lucru s-a întâmplat și în a doua jumătate a secolului, când după demararea acțiunii de separare ierarhică între Biserica Ortodoxă Sârbă și cea Română, în așezările perneavor unde erau așezați români au început să apară neînțelegeri. Din asemenea neînțelegeri ne sunt cunoscute cele în care au fost implicate mănăstirile de la Bezdin și Zlatica. Mănăstirea Zlatica a avut parte de neînțelegeri încă din anul 1876.

Din ședința adunării monahilor acestei mănăstiri (nr. 4 din 25 februarie 1876) reiese că aceștia au trimis un raport Consiliului Eparhial din Vârșeț în care arată că perneavorii care au contractat viile mănăstirii refuză în continuare să plătească impozit statului, în pofida hotărârii Consiliului Eparhial din 12 aprilie 1874²¹⁸¹. În actul trimis se arată că așa cum a hotărât Consiliul Eparhial, la fața locului au sosit arhimandritul Mesiciului, Nektarije Dimitrijević și Laza Jovanović, care au stat de vorbă cu perneavorii. Întrucât perneavorii nu s-au lăsat convinși de Dimitrijević, s-a hotărât să se facă o reclamație la organele politice din Bela Crkva, pentru a se pune în aplicare hotărârea Consiliului

²¹⁸⁰ Ibidem, p. 1.

²¹⁸¹ Ibidem. P.9.

Eparhial din 16 noiembrie nr. 173/II din 1875²¹⁸². Pentru mânăstirea Zlatica acesta a fost doar începutul greutăților.

În anul 1899 perneavorii „n-au mai vrut să cosească livezile mânăstirii și nici să dea zeciuiala din producția de porumb, iar alții au dat pământul în arendă altor persoane”²¹⁸³. Întrucât prevederile contractului din anul 1850 au fost încălcate, la cererea mânăstirii pe 15 noiembrie 1899, a fost trimisă o comisie care să cerceteze cazul²¹⁸⁴. Pentru că nu s-a ajuns la nici o înțelegere, părțile implicate-au adresat justiției. În acest proces interesele mânăstirii au fost reprezentate de avocatul dr. Kosta Hagi, iar cele ale perneavorilor de dr. Desider Botlik, ambii din Bela Crkva²¹⁸⁵. Tribunalul din Bela Crkva a dat sentința finală în ianuarie 1902 în favoarea perneavorilor. În această situație conducerea mânăstirii s-a adresat instanței superioare, Curiei regale. Aceasta a dat sentința la sfârșitul lui martie 1902 în favoarea mânăstirii, ordonând perneavorilor să respecte prevederile contractului din 1850²¹⁸⁶.

Totuși, hotărârea finală nu a fost dată deoarece pentru teritoriul fostei Granițe militare nu exista în legislația maghiară o lege care să poată rezolva litigiul în cauză.

În această situație procesul a continuat. Astfel în anul 1914, după cum reiese dintr-un raport al starețului mânăstirii Zlatica, datat 30 mai 1914, înaintat Consiliului de administrație al mânăstirilor, și la acea dată se afla în proces cu perneavorii „care au uzurpat peste 200 jugăre de pământ, pământ pentru care mânăstirea a plătit impozit statului pe tot parcursul timpului”²¹⁸⁷.

Aceiași situație este consemnată într-un act al Consiliului de conducere al mânăstirilor din 15/28 aprilie 1916²¹⁸⁸.

În cele din urmă, după atâția ani de proces, instanța s-a pronunțat ca pământul să fie folosit în continuare de perneavori, cu condiția ca aceștia să plătească mânăstirii arendă, 13 coroane²¹⁸⁹ pentru fiecare jugăr, fapt ce nu s-a realizat. La sfârșitul Primului război mondial, în 1919, a avut loc trasarea graniței militare între Regatul României și cel al Iugoslaviei.

Aceasta a avut efect și asupra vieții bisericesti. Astfel mânăstirile Zlatica, Kusić și Baziaș împreună cu 12 parohii sârbești din Clisura Dunării au fost scoase de sub jurisdicția Vârșetului și trecute sub jurisdicția Eparhiei Timișoarei²¹⁹⁰.

²¹⁸² Ibidem.

²¹⁸³ O. Radosavlević, *Zemljišni spor između manastira Zlatice i Prnjavoraca* (1899-1902), în ZIM S, nr.32, 1985, p.181.

²¹⁸⁴ Ibidem.

²¹⁸⁵ Ibidem.

²¹⁸⁶ Ziarul „Rodoljub“, an 3, nr. 11(15)/10 martie 1902.

²¹⁸⁷ *A M Z, Acta administrativna 1914*, nr.inv 74, nr.111/1914.

²¹⁸⁸ *A M Z, Acta administrativna 1916-1917*, nr.inv90, nr.308/85/1916.

²¹⁸⁹ Radosavlević, *Manastir Zlatica*, Bela Crkva, 1997, p.73.

²¹⁹⁰ Kostić, *Şematizam...*, p.18.

Reforma agrară din 1923 a dat o grea lovitură mănăstirii care, alături de cele peste 200 de jugăre aflate în litigiu cu perneavorii, a mai pierdut încă 35 de jugăre²¹⁹¹.

După cum am amintit și mănăstirea Bezdin a avut probleme în ceea ce privește proprietatea asupra pământului. În anul 1908 aceasta s-a aflat în litigiu cu perneavorii din Munar. Litigiul s-a aflat de mai multe ori în dezbateră Consiliului Congresului național bisericesc(10031/2499 ex 1908) și (9282/2747 ex 1909)²¹⁹².

În primul proces au câștigat perneavorii, dar Tabla regească a dat câștig mănăstirii. Cum lucrurile nu s-au liniștit, s-a ajuns din nou la proces. În final, Curia regească a dat câștig de cauză tot mănăstirii, după cum arată raportul Consiliului Congresului C.O. 3018 ex 1910²¹⁹³. Probleme au avut de întâmpinat mănăstirile și cu arendașii. Astfel în anul 1903, după cum reiese din ședința Consiliului Administrativ Eparhial Vârșeț din 4 septembrie din acel an, mănăstirea Mesić se afla în proces cu arendașii Glauber și Meier²¹⁹⁴. Același așezământ s-a aflat în litigiu și cu obștea politică. În 1904, în urma unui proces cu aceasta, mănăstirea a pierdut 10 jugăre de pământ. Consiliul Congresului, prin actele SO 2239/397 ex 1904 și SO 8485/2549 ex 1904, a cerut rapoartele procesului, pentru a vedea din a cărui vină s-a pierdut acest pământ²¹⁹⁵.

Greutăți în ce privește dreptul de proprietate a avut și mănăstirea Vojlovica. Acest fapt reiese din raportul ședințelor Congresului din 12-15 noiembrie 1903, unde se arată că starețului Gavriilo Ananiev i s-a aprobat recuperarea cheltuielilor de transport pentru drumurile făcute la Viena și Budapesta, în rezolvarea problemei pământului uzurpat²¹⁹⁶. Mănăstirea s-a aflat în litigiu cu obștea bisericească nou înființată din Starčevo. Consiliul Congresului s-a situat de partea obștii, emițând în acest sens Hotărârea din 12/26 noiembrie nr.SO 9893/2380 ex 1903 prin care cerea mănăstirii să cedeze 90 de jugăre obștii menționate²¹⁹⁷. Congresul național bisericesc din 1906-1907, în ședința nr.29 din 1 februarie 1907, la punctul "e" a hotărât să se ia din proprietatea mănăstirii Voilovița 90 jugăre și 908 stânjeni, din care 34 jugăre să fie cedate obștii bisericești Starcevo, iar restul să fie considerat ca sesie inactivă ce va alimenta fondul ierarhic²¹⁹⁸.

Fiind bazată pe producția agricolă, economia mănăstirilor depindea în cea mai mare parte de suprafața, calitatea și exploatarea judicioasă a pământului aflat în posesiunea lor. De pământ și buna exploatare a acestuia depindea realizarea averii mobile, acel „fundus instructus”, care cuprindea producția realizată din semănături, livezi și vii, precum

²¹⁹¹ Ibidem, p.82.

²¹⁹² S M G, an IX, nr.25, 1911, p.450.

²¹⁹³ Ibidem.

²¹⁹⁴ Idem an.I nr.19/1903, p.380.

²¹⁹⁵ Idem an.III nr.17/1905, p.359.

²¹⁹⁶ Idem an.I nr.22/1903, p.428.

²¹⁹⁷ Idem an.II nr.19/1904, p.383.

²¹⁹⁸ BG an.VI kn.XI/1907, p.277.

și numărul de animale. După cum se poate ușor remarca din datele tabelului de mai jos, suprafața și calitatea pământului diferea de la o mănăstire la alta.

SITUAȚIA FUNCİARĂ A MĂNĂSTIRILOR SĂRBEȘTI ÎN ANUL 1880²¹⁹⁹

Mănăstirea	Categoría	Suprafața	
		jugăre	stânjeni
BEZDIN	Arătură	1336	—
	Fânețe	58	—
	Grădini	4	—
	Livadă(pruni)	13	—
	Pădure	500	—
	Sălcării	16	—
	Pășune	—	—
	Rit	150	—
	Vii	28	—
	Apă și pământ neproductiv	110	—
TOTAL	2215	—	
MESICI	Arătură	19	—
	Fânețe	26	—
	Grădini	4	1200
	Livadă(pruni)	4	—
	Pădure	1024	450
	Vii	264	—
TOTAL	1342	50	
SF. GHEORGHE	Arătură	825	814
	Fânețe	35	1067
	Grădini	7	924
	Pădure	265	820
	Pășune	47	1181
	Vii	10	860
	Pământ neproductiv	102	752
	TOTAL	1295	18
VOILOVIȚA	Arătură	346	539
	Fânețe	156	862
	Grădini	6	—
	Pădure	167	12
	Rit	436	516
	Vii	4	266
	Apă	43	780
	Pământ neproductiv	7	—
	TOTAL	1203	931
ZLATIȚA- BAZIAȘ	Arătură	178	455
	Fânețe	24	—
	Pădure	6	1200
	Vii	24	1200
	Livadă fructe	5	250
	Pământ neproductiv	62	—
	TOTAL	317	400

²¹⁹⁹ *Izvestaj 1880-1881*, p. 45, 52, 57, 61, 67.

Din cele de mai sus se poate remarca faptul că mănăstirea Bezdin stătea cel mai bine în ceea ce privește proprietatea funciară, având în posesie o suprafață de pământ aproape dublă față de mănăstirile Mesić, Sf. Gheorghe și Vojlovica. La polul opus se situa mănăstirea Zlatica care, împreună cu cea de la Baziaș, posedau o șeptime din suprafața mănăstirii Bezdin și o pătrime din suprafața mănăstirilor Mesić, Sf. Gheorghe și Vojlovica.

Din documente și din alte izvoare ale vremii reiese că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, suprafețele de pământ aflate în proprietate nu s-au schimbat semnificativ, excepție făcând, după cum am arătat, doar mănăstirea Zlatica care datorită uzurpării din partea perneavorilor a pierdut aproape 200 de iugăre.

9.4.2. Veniturile mănăstirilor

După cum se poate vedea din tabelul de mai jos, cea mai mare parte a veniturilor mănăstirești se realizau din lucrarea pământului și din activități agricole.

Veniturile planificate și realizate de mănăstirile sârbești din Banat în anul 1880²²⁰⁰

MĂNĂSTIREA	SURSA	VENITURI	VENITURI
		Planificate	Realizate
BEZDIN	De la biserică	—	—
	Din milostenii	—	—
	De la parohie	—	—
	Creșterea animalelor	2916,80	2082,81
	Pădure	2540	3889,41
	Stupi	—	—
	Cârciumi	356	—
	Mori	—	—
	Vii	2150	193,37
	Pământ	16955,75	10291,75
	Fân și paie	557	—
	Pescuit și rit	1065	169,26
	Dobânzi	1073,65	1203,67
	Diverse	233	9,80
	Cereale	—	1271,93
	Disponibil din 1879	—	2128,6
	TOTAL	28257,20	21240,67
MESICI	De la biserică	22,50	4,20
	Din milostenii	—	—
	De la parohie	—	—
	Creșterea animalelor	—	—
	Pădure	2130	2663,35

²²⁰⁰ Ibidem, p. 51, 55, 59, 65, 70.

	Stupi	—	—
	Cârciumi	300	200
	Mori	—	—
	Vii, livezi, grădină	6990,05	3964,58
	Pământ	1790	1935,06
	Fân și paie	360	—
	Pescuit	—	—
	Dobânzi	2747,44	2747,44
	Diverse	339,56	203,06
	Disponibil din 1879	—	156,40
	TOTAL	14729,55	11874,83
SF. GHEORGHE	De la biserică	46	51,82
	Din milostenii	—	38
	De la parohie	—	5
	Creșterea animalelor	1609	462,21
	Pădure	2340	1078,09
	Stupi	100	—
	Cârciumi	1980	770,43
	Mori	3730	3100
	Vii	1360	—
	Pământ	7685,50	6980
	Fân și paie	150	—
	Pescuit și rit	4	—
	Dobânzi	234,67	218,23
	Diverse	877,34	763,25
	TOTAL	20116,51	13462,62
VOILOVIȚA	De la biserică	100	120
	Din milostenii	—	—
	De la parohie	—	—
	Creșterea animalelor	700	3245
	Pădure	320	210
	Stupi	—	—
	Cârciumi	200	239,16
	Mori	—	—
	Vii	378	221,77
	Pământ	5040	4769,16
	Fân și paie	410	—
	Pescuit și rit	1415	1977
	Dobânzi	416,10	416
	Diverse	—	35
TOTAL	8969,10	11233,09	
ZLATIȚA- BAZIAȘ	De la biserică	174,74	69,27
	Din milostenii	—	—
	De la parohie	24,50	—
	Creșterea animalelor	420	34
	Pădure	—	2
	Stupi	—	—

Cârciumi	700	300
Mori	—	—
Vii și livezi	2600	2520,87
Pământ	1122,60	234
Fân și paie	125	114,50
Pescuit și rit	—	—
Dobânzi	55	288,47
Diverse	676	1171,29
TOTAL	5897,84	4734,39

În funcție de pământul posedat și de calitatea acestuia, mănăstirile se specializau în producția anumitor culturi. Dacă mănăstirile Bezdin, Sf. Gheorghe și Vojlovica se remarcă prin producția de cereale, datorită calității deosebite a pământului arabil, favorabil acestor culturi, cea de la Mesić s-a remarcat prin producția de struguri, respectiv vinuri.

Pentru obținerea unor rezultate bune, un rol important îl avea forța de muncă și organizarea acesteia, inventarul agricol cât și tehnologiile de lucru aplicate. Mănăstirile se străduiau să-și îmbunătățească atât inventarul agricol, prin achiziționarea de unelte performante, cum este cazul Voiloviței care în anul 1880 a investit în animale de tracțiune, atelaje, pluguri și o mașină de treierat suma de 4858,90 forinți²²⁰¹, dar și prin achiziționarea unor soiuri performante. În acest sens, activitatea agricolă a mănăstirilor constituia un model demn de urmat pentru gospodăriile țărănești din împrejurimi. Activitatea mănăstirilor era monitorizată permanent atât de organele financiare, numite de Consiliul Congresului național bisericesc, dar și prin specialiști trimiși, care inspectau și evaluau activitatea economică a mănăstirilor, propunând totodată soluții pentru înlăturarea deficiențelor constatate²²⁰². Pentru a-i împiedica pe călugări să obțină venituri din alte surse (ținerea unor animale, etc) decât cele prevăzute de reglementările în vigoare, Consiliul Congresului, prin hotărârea sa din 18-30 martie 1888 nr.SO 1698-1886/289 ex 1888, a interzis ca stareții și călugării să aibe în mănăstire afaceri proprii²²⁰³.

Unele mănăstiri precum Bezdin, Sf. Gheorghe și Vojlovica, alături de veniturile obținute din cultivarea cerealelor, obțineau venituri deosebit de importante și din creșterea animalelor.

Numărul de animale aflate în posesia mănăstirilor Bezdin și Voilovița în anul 1880

	Anul	Vite cornute	Oi	Porci	Cai	Măgari	Boi
BEZDIN	1880	45	605	286	7	4	—
VOILOVIȚA	1880	4	281	37	12	—	16

²²⁰¹ Ibidem, p. 52.

²²⁰² Ibidem, p. 56, 57, 61, 67, 71.

²²⁰³ SMG an.III nr.21/1905, p.428.

Mănăstirea Sf. Gheorghea a obținut în anul 1880 din vânzarea oilor suma de 752 de forinți, bani care au fost depuși îla bancă pentru dobândă. În acel an mănăstirea avea numai vite comute și porci, care i-au adus un venit de 462,21 forinți²²⁰⁴.

Pentru a-și suplimenta veniturile, mănăstirile Sf. Gheorghe, Bezdin și Zlatica au ridicat pe cursurile de apă din apropiere mori care erau date în exploatare unor morari, care plăteau mănăstirilor, sub formă de uium, grâu și porumb.

Pe râul Bârzava mănăstirea Sf. Gheorghe avea în posesia sa 3 mori, iar Bezdin și Zlatica câte una.

În anul 1858, după cum se poate observa din tabelul de mai jos, mănăstirea Sf. Gheorghe a primit din uium 2011 măsuri de grâu și 284 măsuri de porumb.

MOARA		MĂSURI	
		GRĂU	PORUMB
1	SF. GHEORGHE	714 și ¼	118
2	SF. PAVEL	686	115 și 1/2
3	USPENSKA	611 și ¾	51
TOTAL		2011	284

În anul 1877, mănăstirea a primit de pe toate cele 3 mori, 751 măsuri de grâu și 428 și ¼ măsuri porumb²²⁰⁵. Din cauza scăderii randamentului toate cele 3 mori, în 1877, au suferit reparații capitale²²⁰⁶. Astfel, în 1880, din uiumul vândut mănăstirea a încasat suma de 3100 forinți²²⁰⁷.

Moara mănăstirii Bezdin era situată pe Mureș. Aceasta primea din uium câte 45-50 hectolitri de grâu și 15-20 hectolitri porumb pe an²²⁰⁸. Întrucât era greu de controlat activitatea morarului, comisia trimisă de Consiliul Congresului în anul 1880 propune ca mănăstirea să nu mai perceapă uium ci să scoată moara la licitație și să o dea în exploatare, pe o perioadă determinată, contra unei sume de bani²²⁰⁹.

Aceiași comisie critică conducerea mănăstirii Zlatica pentru modul cum a ridicat moara care era amplasată pe un șanț între vii și funcționa numai în perioada ploioasă²²¹⁰.

Cea mai mare parte din vinul și țuica obținute din rodul viilor și livezilor era vândută negustorilor. O parte din aceste produse erau comercializate și prin intermediul cârciumilor mănăstirești. Acestea erau date în folosință unor cârciumari pe o perioadă determinată contra unei sume de bani. Totodată aceștia aveau obligația de a vinde o cantitate stabilită din vinul și țuica mănăstirilor.

²²⁰⁴ *Izvestaj 1880-1881*, p.59.

²²⁰⁵ A M S G, *Dnevnik sviju triju vodenica obštežitelnog Manastira Sv. Djurdja za godinu 1877*.

²²⁰⁶ *Izveštaj 1880-1881*, p.58.

²²⁰⁷ *Ibidem*.

²²⁰⁸ *Ibidem*, p.64.

²²⁰⁹ *Ibidem*, p.65.

Cârciumile mănăstirilor erau amplasate de regulă în permeavorul mănăstirii sau în satele apropiate, dar și în apropierea mănăstirilor. Unele mănăstiri aveau în proprietate o singură cârciumă, cum este cazul mănăstirii Vojlovica, care se afla în apropierea acesteia; câte două cârciumi-Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesić și 3 cârciumi-Zatica, una la Vravecgai, una la Baziaș și una în apropierea mănăstirii.

În ce privește calitatea vinurilor se remarcă în mod deosebit cele ale mănăstirilor Mesić și Bezdin. Despre vinurile mănăstirii Mesić se afirma „că sunt mai cunoscute și mai scumpe decât cele ale Vârșețului”²²¹¹.

Din cele 264 de jugăre de vie mănăstirea lucra doar 12, restul de 252 fiind date în arendă pe o perioadă de 30 de ani unor arendași din Vârșeț, satul Jabuka și permeavorul mănăstirii²²¹². Pentru aceste 250 de jugăre, mănăstirea primea alături de arendă și a zecea parte din producție.

Cele 28 de jugăre aflate în posesia mănăstirii Bezdin erau împărțite în 3 parcele: una deasupra Munarului, alta la Gradiște, lângă drumul ce duce de la Arad la Secusigiu, de 12 ½ jugăre, date în arendă pe 30 de ani lui M. Șaierman din Sânpetru German cu 200 forinți pe an, și a treia, cea mai bună parcelă, de 12 jugăre la Păuliș²²¹³. Aceasta din urmă dispunea de toate anexele necesare producerii și depozitării vinurilor.

O altă sursă importantă de venit o constituia exploatarea pădurilor. De cele mai mari venituri, din această activitate, beneficiau mănăstirile Mesić, Bezdin și Sf. Gheorghe, care aveau în posesie suprafețe mai mari.

Din cele trei mănăstiri amintite, Mesiciul deținea în 1880 cea mai mare suprafață de pădure-1024 jugăre. În timp aceasta s-a diminuat. În 1906 mănăstirea ajunsese la 967 jugăre, deoarece a pierdut 10,60 jugăre în 1905 într-un proces, o parte a fost defrișată și s-a sădit vie, iar altă parte s-a degradat²²¹⁴.

Până la intrarea în vigoare a ordonanței 66289/885 din 13 septembrie 1886, dar și după aceasta, până în anul 1893, gospodărirea și exploatarea forestieră nu s-a făcut după un plan sistematic, ci după plan al starețului mănăstirii. Urmarea acestui fapt a fost tăierea unor suprafețe mai mari de pădure decât era necesar, iar împăduririle și înnoirile au fost neglijate. Legile emise la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor au stopat exploatarea nerațională și au reglementat regimul de exploatare al pădurilor mănăstirești.

Mănăstirile aflate în preajma unor cursuri mari de apă, cum era cazul Voiloviței și Bezdinului, realizau venituri și din pescuit și din bălți. Acestea închiriau suprafețele de

²²¹⁰ Ibidem, p.69.

²²¹¹ Ibidem, p.53.

²²¹² Ibidem, p.63.

²²¹³ A S A N U K P M, *A mesicsi gör. Kel szerb zarda erdejének rendszeres gazdosági üzemterve*, 1906, p.2.

²²¹⁴ *Reskript 1868*, p.30.

apă unor pescari, care plăteau atât în natură cât și în bani. În paralel cu aceasta, ele mai închiriau bălțile și pentru exploatarea stufului.

Alte surse de venit erau dobânzile provenite din sumele depuse în bănci, case de economii, obligațiuni și din fundații²²¹⁵.

Conform cu prevederile articolului 6, secțiunea 5, din Rescriptul imperial din 10 august 1868, excedentul bănesc înregistrat la finele anului de mănăstiri, era vărsat în „Casa centrală a mănăstirilor”, de unde jumătate intra în fondul mănăstirii, iar cealaltă parte intra în fondul clerical școlar²²¹⁶.

Prevederile acestui articol au fost modificate de prevederile articolului 11, din Statutul administrării bunurilor mănăstirești, din 28 martie 1908, care prevedea că o treime din excedentul bănesc să intre în fondul mănăstirii și două treimi în fondul clerical școlar²²¹⁷.

Desigur, nu întotdeauna mănăstirile înregistrau în mod factic acest excedent, ori din motivul că nu-și realizau veniturile planificate, ori din motivul că uneori cheltuielile se aflau la același nivel sau depășeau veniturile. În cazul că nu realizau excedentul planificat, ele rămâneau datoare fondurilor amintite și plăteau în anii următori.

Astfel, în 1909, excedentul bănesc înregistrat de 18 mănăstiri din Mitropolia Karlovițului se ridica la 327585,24 coroane, dar pentru că 8 mănăstiri au înregistrat deficit de 30952,96 coroane excedentul factic, pe toate mănăstirile Mitropoliei Karlovițului era de 296632,28 coroane²²¹⁸.

Întrucât din această sumă, s-au scăzut cheltuielile administrației „Casei centrale” ale mănăstirilor, ale pădurarului, și ajutorul acordat internatului (Stefaneum), în sumă de 75920,85 coroane, a rezultat un excedent de 220711,43 coroane din care, în conformitate cu articolul 11 din *Statutul administrării bunurilor mănăstirești*, o treime, în sumă de 73570,47 coroane, a fost vărsată în fondul mănăstiresc iar două treimi, în sumă de 147140,96 coroane, fondului clerical școlar²²¹⁹.

La începutul secolului XX, mănăstirile eparhiei Vârșețului, Mesić, Vojlovica și Zlatica stăteau mai slab decât cele din eparhia Timișoara.

Astfel, în anul 1902, singura mănăstire din eparhia Vârșețului care a înregistrat excedent bănesc la finele anului, a fost Vojlovica, după cum arată un extras din raportul

²²¹⁵ De venituri din fundații pe perioada supusă cercetării a beneficiat mănăstirea Zlatica. Fostul patriarh Josif Rajačić a lăsat pe 9 iulie 1947 mănăstirii Zlatica suma de 800 de forinți. Fundația „Arhiepiscop Josif Rajačić” era administrată de mitropolitul Karlovițului. Mănăstirii îi revenea doar camăta pe cei 800 de forinți, care o primea în 2 rate. (După SMG an.I nr.9/1903, p.194-195).

²²¹⁶ Klicin, *Uredba...*, p.30.

²²¹⁷ SM G, an XVI, nr.15, 1918, p.223.

²²¹⁸ Ibidem.

²²¹⁹ A M Z *Acta administrativna 1904-1905*, nr. inv. 24, 25, Izvod iz zapisnika sednițe Saborskog Odbora držane u Karlovcima 13/26 decembra, 1902.

Situația financiară a mănăstirilor eparhiei Vârșețului pe anul 1902

MĂNĂSTIREA	VENTURI	CHELTUIELI	EXCEDENT
Voilovița	34900,66 C	31110,22 C	3790,44 C
Mesici	19351,74	19351,74	—
Zlatița	5446	5446	—

Cu totul alta era situația mănăstirilor din eparhia Timișoara, al căror excedent bănesc vărsat la fondurile național bisericești, între anii 1903-1908, după cum arată datele din tabelul de mai jos a fost în continuă creștere, excepție făcând-o doar anul 1908.

Excedentul bănesc vărsat la fondurile național bisericești de mănăstirile eparhiei Timișoara între anii 1903-1908

Anul	Mănăstirea Bezdin		Mănăstirea Sf. Gheorghe		TOTAL	
	Coroane	Creițari	Coroane	Creițari	Coroane	Creițari
1903	427	45	1696	03	2123	48
1904	389	36	10000	—	10389	36
1905	1506	19	5500	—	7006	19
1906	9885	90	11500	—	21355	90
1907	15059	79	16000	—	31059	79
1908	6148	59	17591	—	24139	59
TOTAL	33387	28	62687	03	96074	31

9.5. Viața monahală

9.5.1. Situația generală a monahismului în mitropolia Karlovițului

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, monahii din mitropolia Karlovițului au fost deseori ținta unor atacuri dure venite din partea inteligenței sârbe. În conflictul dintre reprezentanții partidelor politice și ierarhia bisericească, ce provenea din mediul monahal, a crescut mult aversiunea față de comunitățile monastice. Din această cauză, multe din congresele național bisericești au avut pe ordinea de zi probleme legate de aceste comunități. Această stare este de înțeles, dacă se are în vedere faptul că mănăstirile dețineau cea mai mare parte a averii bisericești, avere pe care liderii politici țineau să o treacă sub controlul lor.

²²²⁰ R E U T od 1872-1905, II, 1906, p. 224; Idem, 1906-1908, 1909, p.190.

În propunerile și proiectele înaintate în Congres, reprezentanții partidelor au căutat permanent să limiteze drepturile ierarhiei în ceea ce privește administrarea averilor mănăstirești. Măsurile antimonahale s-au simțit cel mai pregnant la Congresul din 1870. La acest congres, când s-a dezbătut printre altele și „Statutul de funcționare al Congresului” elaborat de Svetozar Miletić, monahilor li s-a luat dreptul de a fi aleși ca deputați în Congres. Miletić a motivat faptul că aceștia „sunt reprezentați în congres de episcopi și de partea materială, întrucât mănăstirile în curând vor intra sub conducerea congresului”²²²¹.

Dacă propunerea lui Miletić, în ceea ce privește reprezentarea monahilor în Congres a întrunit majoritatea la vot, nu același lucru s-a obținut cu propunerea care prevedea reducerea numărului clericilor. Conform propunerii lui Miletić în treimea rezervată clericilor, din totalul de 25 de locuri s-a prevăzut ca numai 20 de locuri să fie rezervate clericilor, iar 5 locuri să revină învățătorilor²²²². Până la luarea dreptului de a participa la lucrările Congresului, din cele 25 de locuri care reveneau clericilor, 8 locuri erau rezervate monahilor și 17 locuri preoților de mir²²²³.

„Legea de bază național-bisericească”, elaborată tot de Miletić și prezentată Congresului în anul 1870 cuprindea alte restricționări. În capitolul 4, articolul 25, al acestei legi, se stabilea că atât „numărul monahilor cât și modul de întreținere a acestora revine Congresului”²²²⁴. Articolul 26 stabilea ca ieromonahii de rang și pregătire superioară să nu fie puși ca stareți și să nu locuiască în mănăstiri ci „să fie folosiți ca ajutoare la centrele eparhiale și în administrația bisericească”²²²⁵.

În aceeași lege, capitolul 8, articolul 69, prevedea ca numirea arhimandriților, a stareților și ajutoarelor acestora să intre în competența Congresului²²²⁶.

Marginalizați și atacați din mai multe părți monahii s-au declarat ca o categorie socială aparte și ca atare au încercat să se organizeze și să se apere.

Pe 26 septembrie 1902 s-a ținut la Mănăstirea Krusedol adunarea egumenilor, care a pus problema înființării Asociației monahale (Monaško Udruženje). S-a hotărât ca această asociație să fie constituită după modelul altor asociații frățești din Biserica Ortodoxă cerându-se, în acest sens, să se studieze cât mai amănunțit statutele acestora și în funcție de situația în care se găsește monahismul din Mitropolia Karlovițului, să se întocmească o propunere de statut bine structurată și „la timpul potrivit acestei adunări să o înainteze”²²²⁷.

²²²¹ Ruvarac, *Avtonomia...*, p.20.

²²²² Ibidem.

²²²³ Ibidem.

²²²⁴ Ibidem, p.220-221.

²²²⁵ Ibidem, p.221.

²²²⁶ Ibidem.

²²²⁷ B G, anII, kn III, 1903, p.68.

Pe 14 aprilie 1903 s-a întrunit tot la Kruședol o a doua adunare a egumenilor, unde s-a analizat schița de statut. După mai multe ore de dezbateră a fost aprobat *Statutul Asociației monahilor ortodocși din Mitropolia Karlovițului*²²²⁸. Statutul „Asociației monahilor”, cu modificarea articolelor 23 și 36 a fost aprobat de sinodul arhieresc pe 19 mai 1906 (Ad M 201 / sin 39 ex 1906).

Statutul este structurat pe 12 capitole ce cuprind 40 de articole. Scopul asociației, după cum este prevăzut în capitolul 2, articolul 2 este: 1. „desăvârșirea membrilor săi din punct de vedere religios, moral și intelectual” precum și „desăvârșirea în viața monahală, apostolatul Bisericii în munca umanitară, culturală și economică”; 2., „unirea în greutate și muncă și apărarea intereselor comune ale monahilor și mânăstirilor”; 3., „progresul monahismului, mânăstirilor, Bisericii și poporului”²²²⁹.

Conform capitolului 4, articolele 4-9, membrii Asociației erau împărțiți în 4 categorii: 1. titulari, 2 fondatori, 3 de ajutor; 4 de onoare²²³⁰.

Membrii titulari puteau fi toți monahii din Mitropolia Karlovițului care, în afară de taxa de înscriere de 2 coroane, trebuiau să plătească la casieria Asociației, anticipat, în două rate (în ianuarie și iulie) cotizația care era diferențiată în funcție de rangul monahilor. Astfel, pentru arhimandriți cotizația era de 60 coroane, stareții cu rangul de protosinghel și monahii de reședință câte 40 coroane, stareții ieromonahi și singhelii câte 20 de coroane iar restul monahilor câte 10 coroane²²³¹.

Membrii fondatori puteau fi oricare dintre membrii Bisericii Ortodoxe, orice parohie, mânăstire, cor bisericesc, etc., precum și alte asociații laice care erau acceptate de congresul monahal și care plăteau odată pentru totdeauna suma de 200 de coroane²²³².

Membrii de ajutor puteau fi toți cei din rândul fondatorilor, care erau acceptați de congresul asociației și donau anual cel puțin suma de 10 coroane.

Congresul monahal se întâlnea în ședință ordinară odată pe an în săptămâna luminată și în ședință extraordinară ori de câte ori era nevoie.

Primul președinte al Asociației monahale a fost arhimandritul mânăstirii Kruședol, Anatolie Iancovici²²³³.

Primul congres al monahilor s-a ținut pe 26 noiembrie 1906, la Kruședol. La acest congres s-au propus unele modificări în statut și s-a hotărât ca la primul Congres național bisericesc să ceară acestuia să adopte, cât mai repede „Statutul de conducere al mânăstirii” și să li se asigure monahilor participarea atât în Congresul național bisericesc cât și în Adunările eparhiale și în organele de conducere ale eparhiilor²²³⁴.

²²²⁸ Ibidem, p.315-321.

²²²⁹ *Statut monaškog Udruženja*, p.1.

²²³⁰ Ibidem, p.4.

²²³¹ Ibidem.

²²³² Ibidem, p.5.

²²³³ Ibidem, p.14; A M Z, *Akta administrativna*, nr. inv. 44-48, nr. 25/1907.

²²³⁴ B G, an V, kn X, 1906, p.349.

Asociația monahală a intrat în conflict cu Consiliul Congresului național-bisericesc, de îndată ce s-a constituit. Încă de la ședința stareților ținută la Kruședol pe 14 aprilie 1903, când s-a adoptat statutul asociației, Anatolije Janković, președintele acesteia, s-a adresat în scris conducătorilor mănăstirilor și a cerut acestora să nu dea curs cererii Consiliului Congresului de a trimite lucrurile vechi și de valoare spre păstrare la muzeu (Narodni Dom)²²³⁵. El invocă faptul, că în cazul în care acestea sunt trimise, credincioșii care cercetează mănăstirile sunt lipsiți „de a vedea obiectele vechi care amintesc de trecutul măreț al poporului sârb” și că „poporul trebuie să vadă aceste obiecte acolo unde acestora le este locul” iar călugării „s-au dovedit buni păstrători, că le-au păstrat în decursul mai multor secole”. Președintele asociației mai atrage atenția că aceste lucruri și obiecte vechi „adunate la un loc ar pieri definitiv în cazul unui incendiu”²²³⁶.

Conflictul dintre monahi și Consiliul Congresului s-a acutizat după adoptarea, la Congresul național-bisericesc din 1907, a controversatului *Regulament mănăstiresc* (Statutul despre conducerea, controlul și administrarea bunurilor mănăstirești ca bunuri național-bisericești și despre subvenția obștilor monahale din cuprinsul Mitropoliei sârbe a Karlovițului), confirmat și întărit de împărat pe 28 martie 1908.

La ședințele congresului, unde dominau reprezentanții partidului radical, s-au auzit din nou atacuri dure la adresa monahiilor și mănăstirilor. Nemulțumiți de adoptarea acestui statut monahii, prin Asociația proprie, au alcătuit un memorandum către Congres în care este criticat foarte tăios conținutul statutului, invocându-se faptul că acesta a fost propus fără a se ține seama de amendamentele propuse de monahi în anul 1905²²³⁷.

După cum se poate vedea din actele ședințelor Consiliului Congresului, ținut la Karloviț, în zilele de 6-10 și 21-23 octombrie 1908, când s-au dezbătut observațiile din petiția înaintată de Asociația monahală cu privire la noul intrat în vigoare *Statut mănăstiresc*, membrii consiliului au hotărât să respingă aceste observații din considerentul „că această asociație nu este un organ autonom și nu are dreptul de a face observații”²²³⁸.

În situația în care observațiile lor nu au fost luate în seamă, monahii au trecut la ignorarea unora din prevederile *Statutului mănăstiresc*. Acest fapt se poate vedea din darea de seamă a Consiliului Congresului național-bisericesc, despre activitatea acestuia între anii 1907-1910 (4268/01206, 4367/ 1207 ex1909), în care se arată următoarele „Consiliul Congresului național-bisericesc în câteva rânduri s-a convins că, Consiliul de conducere a Asociației monahale, neîmputernicit și necompetent se amestecă în cadrul

²²³⁵ A M Z, *Akta administrativna*, 1904-1905, nr. inv. 24 și 27, nr. 9/1903.

²²³⁶ Ibidem.

²²³⁷ B G, an VIII, kn 13, 1908, p.376-400.

²²³⁸ S M G, an VI, br. 40, p.649.

lucrărilor Consiliului Congresului și preia sarcini care, după hotărârile Statutului de administrare a bunurilor mănăstirești în nici un fel nu-i revin²²³⁹.

Pentru a rezolva această situație, Consiliul Congresului a înștiințat despre toate acestea, Sf. Sinod arhieresc, căruia i-a trimis și o cerere în care insistă ca acesta „să îndrume Asociația monahală să nu se mai amestece necompetent în administrarea averilor mănăstirești căci prin aceasta creează numai disensiuni și conflicte nefolositoare între Consiliul Congresului și conducerile mănăstirilor”²²⁴⁰.

Văzând că organele autonome le ignoră pe mai departe problemele cu care se confruntau, monahii s-au adresat și organelor de stat. Astfel, după cum reiese din raportul ședinței Consiliului Congresului, din 1/14 iunie 1910, la această ședință s-a citit cererea Asociației monahale către primul ministru ungar în care era solicitat să dea o dispoziție prin care să se faciliteze „reparația bisericilor, mănăstirilor și a clădirilor”. Consiliul a hotărât să răspundă primului ministru că numitul Consiliu de conducere al Asociației monahale „nu este competent de a elabora asemenea propuneri și că Consiliul Congresului fără a ține seama de aceste propuneri după îndatorirea sa se va ocupa ca bisericile și clădirile mănăstirești să fie menținute în stare bună”²²⁴¹.

În conflictul dintre monahi și Congres s-a implicat și sinodul arhieresc. Printr-un act emis de acesta, în 24 mai (6 iunie) 1911M116/sin 49 ex 1911, sinodul a informat Consiliul Congresului că are cunoștință de faptul că organul de conducere al Asociației monahale în mai multe rânduri a raportat Congresului că starea actuală a monahilor și averea mănăstirilor sârbești din momentul intrării în vigoare a Statutului de administrare a bunurilor mănăstirești „este jalnică și de-a dreptul disperată”²²⁴². În această situație, Sf. Sinod a rugat Consiliul Congresului să-i răspundă dacă acesta ar fi dispus să intre în tratative cu Sf. Sinod pentru modificarea unor dispoziții ale Statutului. În actul său, Sf. Sinod mai arată că solicită aceasta „pe temeiul că acest Statut nu a fost înainte de a fi deferit spre înaltă aprobare dezbătut în Sf. Sinod arhieresc”²²⁴³.

Enumerând apoi toate argumentele pe baza cărora Sf. Sinod considera că acest statut a fost ales pe cale nelegală și accentuând apoi faptul că acest statut nu va avea sorți de izbândă nici măcar pe plan material, cum s-a așteptat de la el, Sf. Sinod consideră că sunt suficiente motive ca să se treacă la schimbarea lui.

În aceeași informare, Sf. Sinod a mai precizat că în lumina dreptului bisericesc nu-i recunoaște acestui statut legitimitatea și din această cauză a cerut ca abuzurile „să fie retrase pe aceeași cale pe care au fost aduse, pentru că în caz contrar Sinodul arhieresc

²²³⁹ S M G, an IX, br. 18, p.324.

²²⁴⁰ Ibidem.

²²⁴¹ S M G, an VIII, br. 26, p.402.

²²⁴² Idem, an IX, br. 9, p. 125.

²²⁴³ Ibidem.

pentru păstrarea intereselor vitale ale Bisericii va fi nevoit să pomească pe alt drum”²²⁴⁴. Așa s-a și întâmplat. La refuzul reprezentanților partidelor politice, în special a celor din Partidul Radical, de a dialoga cu ierarhia și cu reprezentanții monahismului în ceea ce privește modificarea unora din dispozițiile *Statutului mănăstiresc*, după cum am mai arătat, la petițiile înaltului cler către împărat, guvernul maghiar a emis o hotărâre pe 11 iulie 1912, prin care a suspendat toate dispozițiile care au reglementat autonomia național bisericească din mitropolia Karlovițului, încredințând din nou puterea loialei sale ierarhii.

9.5.2. Organizarea internă

Mănăstirile sârbești din Banat, încă de la începutul lor, au fost organizate pe principiul monahismului chinovial (cu viață de obște), în care viața în mănăstire se desfășura după anumite reguli și după un anumit tipic.

Despre modul de organizare al mănăstirilor sârbești din Banat de-a lungul timpului, sunt relevante afirmațiile profesorului Miodrag Jovanović: „mănăstirile sârbești din Banat din punct de vedere instituțional erau organizate după pravilele bizantine și cele medievale, impuse de Sf. Sava Nemanić, iar tipicul vieții monahale nu s-a schimbat în mod esențial de-a lungul timpului”²²⁴⁵.

Atât pravilele cât și tipicul vieții monahale cuprindeau reguli amănunțite cu privire la raporturile dintre monahi, vârsta intrării în mănăstire, perioada de noviciat, ținuta vestimentară, jurământ, ținerea slujbelor, organizarea timpului, etc.

Dintr-o dare de seamă din anul 1792 asupra statutului și situației lăuntrice din mănăstirile Bezdin, Sângeorge și Vojlovica reiese că „slujba dumnezeiască și rugăciunile se fac zilnic în biserică anume: dimineața la ora 4 rugăciunile dimineții, la ora 9 așa zisele ceasuri, apoi liturgia și la ora 4 vecernia, la care toți călugării trebuie să ia parte în afara celor ierțați de boală”. În afara celor arătate mai înainte “se țin zilnic ceasurile, iar la trapeză se citește câte o bucată din viețile sfinților, ori din scrierile părinților bisericii sau din istoria bisericească ținând această citanie până la sfârșitul mesei, adeseori frații toți așteptând sfârșitul și după terminarea mesei”²²⁴⁶.

Un rol important în menținerea regulilor existente, dar și în impunerea unora noi, atunci când era nevoie, îl aveau episcopii. Aceștia, în funcție de noile situații ivite aduceau precizări noi menite să păstreze unitatea vieții în mănăstiri. Intervențiile episcopilor vizau de regulă toate mănăstirile din eparhie, dar uneori puteau viza o singură mănăstire, dacă situația impunea acest lucru.

²²⁴⁴ Ibidem.

²²⁴⁵ Miodrag Jovanović, *Srpski manastirii u Banatu*, Novi Sad, 2002, p.9.

²²⁴⁶ I.D.Suciu-R.Constantinescu, *Documente*, vol. I, p.489-491.

Una din pravilele care a vizat toate mănăstirile din mitropolia Karlovițului a fost cea a mitropolitului Vikentije Jovanović²²⁴⁷. Aceasta a fost alcătuită în colaborare cu toți episcopii și avea menirea de a reglementa viața monahală din cuprinsul mitropoliei Karlovițului. Apărută pe 1 noiembrie 1733, *Monaska Pravila* avea la bază pravila alcătuită de mitropolitul Moisie Petrović²²⁴⁸.

Mitropolitul Pavle Nenadović „nu numai că a reînviat pravila lui Vikentije Jovanović”, ci i-a adus acesteia noi completări pe 28 august 1749 intitulate „Volja i ukaz”²²⁴⁹.

Și patriarhul Arsenije Joanović Šakabent a adus completări pravilei monahale a lui Vikentije: prima dată pe 11 iulie 1740 și în alte două rânduri pe 6 iulie 1742 și 16 decembrie 1745²²⁵⁰.

Prin aceste completări, monahismul din cuprinsul mitropoliei Karlovițului a fost armonizat cu cel din cuprinsul Patriarhiei de Ipek. Se pare că aceste completări aduse de Arsenie Šakabent nu au fost pe placul stăpânirii pentru că aceasta a luat inițiativa, în anul 1777, alcătuirii unei alte pravile. Autoritățile austriece au încredințat elaborarea acesteia uniatalui Atanasie Dimitrije Sekereš, care a elaborat-o pe baza concluziilor unei comisii mixte alcătuită din reprezentanți ai Consiliului aulic de război, Camerei aulice și Deputăției ilirice de curte, la care a participat și mitropolitul Vikentije Jovanović Vidak²²⁵¹. Sinodul arhieresc a primit această pravilă pe 11 noiembrie 1776 cu unele modificări. Fiind tipărită în anul 1777 în limba latină și slavonă, fără modificările Sf. Sinod, *Pravila monašeskaja* (cum a fost denumită) nu a fost primită de ierarhie și comunitățile monastice. În urma acestui refuz autoritățile au retras-o. În rescriptul imperial din 2 aprilie 1778 este specificat că episcopii trebuie să supravegheze viața și activitatea mănăstirilor²²⁵².

În anul 1780 mitropolitul Mojsije Petrović a alcătuit o pravilă monahală pentru mănăstirile din eparhia Sremului²²⁵³. Pe 16 februarie 1816 mitropolitul Karlovițului, Ștefan Stratimirović, a adus noi completări la pravilele existente²²⁵⁴.

După cum arată istoricul Dimitrije Ruvarac, o pravilă pentru călugări „a scris-o însăși cu mâna sa mitropolitul Josif Rajačić pe 9 februarie 1844 la numai un an după ce a fost ales mitropolit”²²⁵⁵.

²²⁴⁷ Sava episkop Šumadijski, *Srpski jerarsi...*, p.72.

²²⁴⁸ Ruvarac, *Pravila za kalugere*, în S S, an XV, nr.1, 1905,p.7.

²²⁴⁹ Ibidem.

²²⁵⁰ Ibidem, p.8-9.

²²⁵¹ Ibidem, p.10; Slepčević, *Istorija SPC*, p.56-57.

²²⁵² Manojlo Grbić, *Karlovačko vladičanstvo*, kn III, Karlovaț, 1893, p. 16.

²²⁵³ D.Ruvarac, *op. cit.*, p.11.

²²⁵⁴ Idem, nr.3, an 15, Sremski Karlovci, 1905, p.51.

²²⁵⁵ Idem, nr4, p.115.

Altă pravilă cunoscută, care a fost alcătuită pentru monahii mănăstirilor Baziaș, Zlatica și Kusić cu prilejul afilierii mănăstirilor Baziaș și Kusić la mănăstirea Zlatica, în anul 1772, a fost cea a episcopului Jovan Djordjević al Vârșetului. În situația când monahii mănăstirilor Baziaș și Cusić trebuiau să se mute împreună cu toată averea mobilă la mănăstirea Zlatica era necesară o nouă reglementare a raporturilor dintre călugării celor trei mănăstiri. În acest scop din Vârșet, episcopul a trimis noului stareț, Pajisije Andrejević, pe 6 octombrie 1772, o circulară care prin conținut avea caracter de pravilă²²⁵⁶.

În anul 1801 episcopul Ștefan Avacumović a întocmit o pravilă pentru călugării mănăstirilor din episcopia Timișoarei: Bezdin, Sf. Gheorghe și Voilovica. La începutul pravilei, episcopul și-a expus motivul ce l-a determinat să aducă această pravilă „prima noastră grijă și ocupație este ca mănăstirile eparhiei noastre în bună stare și ordine a le aduce, iar aceasta este necesar și de folos privind aceste vremuri și împrejurări, pravila următoare atât pentru mănăstiri cât și pentru ieromonahii care trăiesc în acestea a o da, pentru ca ele după aceasta să se conducă noi am dat-o”²²⁵⁷.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a dat o singură pravilă pentru monahii din mitropolia Karlovișului. Aceasta a fost emisă în anul 1899 în contextul când ierarhia, pierzând din prerogativele sale asupra averilor mănăstirești, a vrut să-și păstreze măcar puterea duhovnicească asupra monahilor.

După cum consemnează istoriografia sârbă, *Disciplinska pravila za monahe* nu a ajutat prea mult, pentru că monahii au căutat să devină independenți și au început să se organizeze ca o categorie socială aparte²²⁵⁸.

Nemulțumirile monahilor față de unele din prevederile acestei pravile a determinat Sinodul arhieresc să corecteze, uneori, unele din aceste prevederi. Astfel, articolul 27 din Pravilă prevedea ca Adunarea obștii monahale să se întrunească în ședințe ordinare numai de două ori pe an, primăvara și toamna, iar adunările extraordinare să se țină numai cu aprobare²²⁵⁹.

În ședința Sinodului arhieresc din 17/30 mai 1911, nr. M 72/ sin 43 ex 1911, s-a aprobat ținerea adunărilor extraordinare și fără aprobare, dacă problemele nu suportă amânare, dar să se anunțe în termen de 10 zile organele competente. S-a hotărât de asemenea că se pot ține consfătuiri între stareți și monahi ori de câte ori apar probleme de rezolvat, dar aceste consfătuiri să fie consemnate într-un registru special²²⁶⁰.

²²⁵⁶ R. Gruić, *Priložci...*, p. 394.

²²⁵⁷ D. Ruvarac, *Pravila za kalugere u Temisvarskoj eparhiji*, în S S, an 13, nr.5, 1903, p. 142-144.

²²⁵⁸ Slepčević, *Istorija S P C*, p. 11; A M Z, *Konzistorijalna akta 1901-1909*, nr. inv. 12, 16, 23, 26, 33, 37, 43, 47, 52, br 19/1904.

²²⁵⁹ A M Z, *Konzistorijalna akta 1911-1914*, nr. inv. 59, 63, 67, 73, br 87/1911.

²²⁶⁰ Ibidem.

În perioada 1900-1918 a fost adoptată o singură pravilă, aceasta fiind valabilă doar pentru mănăstirea Sf. Treime din Velika Kikinda din eparhia Timișoarei, care a fost nou înființată²²⁶¹.

Deși au fost rare, s-au înregistrat și cazuri de indisciplină, de abatere de la prevederile pravilelor. În asemenea cazuri, în funcție de gravitatea abaterilor, conducerea mănăstirilor lua măsurile care se impuneau. Cazul ieromonahului Gherasim Sablić, de la mănăstirea Zlatica, este relevant în acest sens. Fiind înștiințat de către egumenul mănăstirii, Lukijan Jeremić, că ieromonahul Gherasim Sablić nu i-a dat acestuia ascultare, episcopul Emilijan Kenghelac, într-o scrisoare din 7 iunie 1870, cere egumenului ca acesta „să-i dea povață părintească și să-i amintească pentru ultima dată că în calitate de ieromonah este dator să se supună egumenului și să-i arate respect în toate împrejurările atât în biserică cât și în afara acesteia, să nu se comporte samavolnic și să se țină de cumpătare și chibzuință și să nu mai dea pe viitor nici cea mai mică ocazie de a fi reclamat”²²⁶².

Episcopul a mai cerut egumenului Lukijan Jeremić „să citească porunca lui în fața tuturor fraților și aceasta să fie ultima atenționare”, pentru ca în cazul când abaterea se va repeta „acel ieromonah din obște să fie dat afară și să fie mutat în altă mănăstire”²²⁶³.

Ieromonahul Gherasim Sablić, pe 23 octombrie 1870 a cerut să fie mutat la mănăstirea Hodoș „pentru a fi mai aproape de familia sa”²²⁶⁴, dar această cerere nu i-a fost aprobată pentru că în ședința adunării obștii monahale, din 28 martie 1872 mai este consemnat cu încă o abatere, se certase cu egumenul²²⁶⁵.

În aceeași ședință, obștea monahală a hotărât ca ieromonahul în cauză să fie supus la „epitimie pe trei luni în mănăstire, cu o singură mâncare caldă pe zi, fără vin și fără rachiu iar în fiecare miercuri și vineri, să facă câte 40 de mătăni”²²⁶⁶. Totodată s-a hotărât că în cazul că nu se v-a îndrepta „să fie alungat din mănăstire”²²⁶⁷.

Se pare că Sablić nu și-a îndreptat conduita sa din vreme ce episcopul Emilijan Kenghelac, pe 2 iulie 1872 a trimis egumenului Lukijan Jeremić o circulară prin care ordonă ca ieromonahul Sablić să fie mutat la mănăstirea Voilovița, iar ieromonahul Serghije Topalović, de la Voilovița, să fie mutat la mănăstirea Zlatica²²⁶⁸.

Întrucât ieromonahul Serghije Topalović, a fost mutat de la Vojlovica, tot din motive disciplinare, episcopul cere egumenului Zlatiței ca „în fiecare zi să-l învețe și unde

²²⁶¹ S M G, an XI, nr.3, 1913, p.50.

²²⁶² A M Baz, *Protokol Saborni 1856*, p.47.

²²⁶³ Ibidem.

²²⁶⁴ Ibidem, p.48.

²²⁶⁵ Ibidem, p.53.

²²⁶⁶ Ibidem.

²²⁶⁷ Ibidem.

²²⁶⁸ Ibidem, p.55.

este necesar să-i arate și cu toată râvnă să aibă grijă ca acesta să cunoască întocmai pravila vieții monahale și potrivit acesteia viața monahală a o trăi”²²⁶⁹.

În actele consistoriale din perioada 1901-1910 cazurile de indisciplină în rândul monahilor apar cu totul izolat. Astfel, în anul 1904 din cauza „unei constante nesupunerii și nerespectarea jurământului monahal ieromonahul mănăstirii Mesić, Jeronim Bogosavljević a fost depus din treaptă”²²⁷⁰.

Doi ani mai târziu, după cum consemnează aceleași acte consistoriale, ieromonahul Nikolaj Marcović, fost administrator al parohiilor Alibunar și Bavaniște, din cauza „îndărătniciei și nerespectarea legilor stăpânirii” a fost depus din treapta preoției²²⁷¹.

În anul 1908, ieromonahul mănăstirii Bezdin, Vasilijan Petrović, din cauza părăsirii mănăstirii, pe o perioadă nedeterminată a fost depus din treaptă și „numele lui șters din cataloagele eparhiei”²²⁷².

O altă depunere din treapta preoției este consemnat în actul K 1259 ex 1913 al Consistoriului Eparhiei Timișoara²²⁷³. Conform acesteia ieromonahul mănăstirii Sf. Gheorghe, Samuil Popović, a fost caterisit.

Mănăstirile au servit ca loc de epitimie nu numai pentru monahi ci și pentru preoții de mir. Pe 22 aprilie 1858 episcopul Vârșețului, Emilijan Kenghelac, l-a anunțat printr-o scrisoare pe egumenul mănăstirii Zlatica, Panten Jovanović că îl va trimite pe preotul Joan Gruić, din Alibunar la epitimie, la mănăstirea Baziaș, pe o perioadă de 4 luni din cauza unor abateri de la conduita preoțească²²⁷⁴. Pentru fiecare zi pentru întreținerea sa va trebui să plătească „24 de creițari”²²⁷⁵.

Același episcop, prin actul E 584/1858 din 16 septembrie 1858, anunță trimiterea la epitimie a preotului Nicolae Ursulescu al Cornerevei pentru 2 luni²²⁷⁶. De data aceasta măsurile sunt mai aspre deoarece episcopul cere ca 2 zile pe săptămână preotul să fie ținut „pe pâine și apă” și pentru fiecare zi să plătească 20 de kreitari.

În anul 1903 este consemnată epitimia preotului Nikola Moić din Iarcovac. Acesta a fost mai întâi trimis la Zlatica, dar pentru că nu și-a plătit la timp întreținerea a fost trimis la mănăstirea Vojlovica²²⁷⁷.

²²⁶⁹ Ibidem.

²²⁷⁰ A M Z, *Konzistorijalna akta 1901-1909*, nr. inv. 12, 16, 23, 26, 33, 37, 43, 47, 52, br. 19/1904.

²²⁷¹ Idem, br.26/1906; S M G, an VIII, nr.3, 1910, p.36.

²²⁷² A M Z, *Konzistorijalna akta 1901-1909*, nr. inv. 12, 16, 23, 26, 33, 37, 43, 47, 52, nr 59/1908.

²²⁷³ A M Z, *Konzistorijalna akta 1911-1914*, nr. inv. 59, 63, 67, 73, nr.77/1914.

²²⁷⁴ A M Baz, *Protokol Saborni 1856*, p. 11.

²²⁷⁵ Ibidem.

²²⁷⁶ Ibidem, p.14.

²²⁷⁷ A M Z, *Konzistorijalna akta 1901-1909*, nr.44/1903.

În anul 1909 Consiliul Congresului Național Bisericesc a stabilit, prin hotărârea nr. 8924/2815 ex 1909, că acea față bisericească ce se va trimite la epitimie la mănăstire să plătească respectivei mănăstiri suma de 2 creițari pe zi pentru întreținere²²⁷⁸.

Episcopul Timișoarei Georgije Branković, prin actul Br I 33188 / E 4 / 67/1882, îl înștiințează pe arhimandritul German Jovanović că-l va trimite la epitimie pe preotul Tolvadiei, Grigorije Bukurović, pe o perioadă de 14 zile²²⁷⁹.

Tot episcopul Georgije Branković, prin actul Ex75/Tex 1883, l-a înștiințat pe același arhimandrit că preotul din Soca, Živan Milić este trimis, din cauza unor abateri, pe 6 săptămâni la epitimie. De asemenea, cere starețului ca pe timpul cât preotul este la epitimie, să trimită un călugăr la Soka să țină slujbele²²⁸⁰.

Prin actul 22/ 1883, starețul Jovanović îl anunță pe episcop că nu poate să facă acest lucru din cauza îmbolnăvirii unor călugări și de aceea îl sfătuiește pe episcop să trimită pe cineva de la Bezdin²²⁸¹.

Prin actul Prez. Br. 79 /ex 1883, episcopul îi scrie lui German Jovanović că „preotul a arătat roadele pocăinței” și, ca urmare, perioada epitimiei să fie redusă și întreruptă pe 5 /17 martie²²⁸².

9.5.3. Instrucție

Instrucția monahilor în ceea ce de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în ansamblu, a avut o evoluție continuă. Dacă la începutul perioadei amintite majoritatea monahilor aveau absolvită doar școala primară, rareori gimnaziul, în ultimul pătrar al secolului al XX-lea se observă la cei intrați în monahism că erau absolvenți de seminarii teologice (în special la Vârșeț și Karloviț), preparandii și cursuri economice. Atât ierarhia cât și organele autonome au avut în vedere ridicarea nivelului de pregătire al monahilor.

Astfel, Congresul Național Bisericesc din anul 1861 a hotărât ca atunci când se va deschide „seminaria nimeni să nu fie primit în mănăstire până nu va termina această școală”²²⁸³.

Seminarul teologic de la Sremski Karlovci, care a instruit alături de seminariștii destinați a intra în preoțimea de mir și seminariști destinați cinului monahal, și-a întrerupt activitatea între anii 1872-1875. Deși a fost din nou deschis prin stăruința patriarhului Procopie Ivașcović în anul 1875, până în anul 1890 el a trecut prin mari greutăți. Grație

²²⁷⁸ S M G, an IX, nr.18, 1911, p.323.

²²⁷⁹ A M S G, sv.1883.

²²⁸⁰ Ibidem.

²²⁸¹ Ibidem.

²²⁸² Ibidem.

²²⁸³ I. Djordjević, *Blagoveštenski Sabor...*, p.214.

efortului depus de patriarhul Georgije Branković, din anul 1890 situația seminarului a început să se amelioreze printr-o temeinică reorganizare²²⁸⁴.

Tot grație eforturilor aceleiași autorități eclesiastice la mânăstirea Hopovo a fost deschisă în anul 1893 „Școala monahală”, care avea menirea de a pregăti candidații la monahism, atât în științele teologice cât și în cele laice și economice²²⁸⁵.

Când această școală și-a întrerupt activitatea în anul 1899 s-a deschis la Sremski Karlovci „Monastirski Seminar”, al cărui scop final coincidea cu cel al Școlii monahale. Nici acest seminar monahal nu s-a bucurat de o activitate îndelungată. În anul 1900 patronatul Școlii monahale a avut inițiativa ridicării unui internat. Prin hotărârea Consiliului Congresului 4852/2103 ex 1902, i s-a cerut acestuia să trimită raportul despre zidirea clădirii ce urma să fie ridicată pe lângă seminarul teologic din Karloviț, ce trebuia să servească drept internat pentru tinerii monahi ce studiau la seminarul monahal. Consiliul Congresului a atenționat patronatul că fără aprobarea sa nu se poate trece la realizarea acestui obiectiv²²⁸⁶.

Deschiderea unei școli monahale s-a aflat și în atenția *Asociației monahale*, care în articolul 37 al Statutului său a prevăzut „ca în cazul că asociația își încetează activitatea întregul avut al acesteia să treacă în fondul *Școlii monahale*, pe care îl va înființa Sf. Sinod și pe care îl va administra patriarhul împreună cu doi din cei mai în vârstă episcopi”²²⁸⁷.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, o parte din monahii din mitropolia Karlovițului s-au pregătit și în străinătate, absolvind facultăți de teologie (la Cernăuți) sau de științe laice (drept, filozofie, etc.), unii obținând și titluri de doctor.

Aceștia erau în principal „arhimandriții, protosingheli și singheli, principalii candidați pentru funcția de episcop”²²⁸⁸. Chiar dacă aparțineau unei obști monahale, cel mai adesea, nu locuiau în mânăstiri, ci se aflau la reședințele episcopale unde îndeplineau diferite funcții în administrațiile eparhiilor. Ei constituiau o categorie aparte a cinului monahal fiind numiți „monahi de reședință”.

În scopul ridicării nivelului de pregătire al acestei categorii de monahi, patriarhul Lukijan Bogdanović a emis pe 6 iunie 1911, „Regulamentul pentru preoțimea monahală de reședință din Mitropolia ortodoxă a Karlovițului”²²⁸⁹. După cum se arată în articolul 1 al acestui regulament, scopul acesteia era „ca în mod consecvent și sistematizat să se desăvârșească preoțimea din cinul monahal care s-a remarcat cu virtuțile cinului, dar

²²⁸⁴ Sava episkop Šumadijski, *Srpski jerarsi*, p.119.

²²⁸⁵ Ibidem.

²²⁸⁶ SMG an.II nr.19/1904, p.382.

²²⁸⁷ *Statut monaškog Udruženja*, p.13.

²²⁸⁸ R. Gruić, *Karlovačka Mitropolija*, în N E S H S, II, p.22.

²²⁸⁹ S M G, anX, nr.20, 1912, p. 317-322.

care trăiește în afara mănăstirii, pentru a lua parte la viața din afara Bisericii, de a sluji scopurile apostolatului bisericesc în lume și societate”²²⁹⁰.

Articolul 2 reglementează condițiile de primire în rândul acestei categorii monahale: „În rândul preoțimii monahale de reședință vor fi primiți numai acei tineri de credință ortodoxă, de naționalitate sârbă care au absolvit studii liceale cu bacalaureat sau științe teologice la Seminarul de la Karloviț sau altă instituție teologică asemănătoare, facultate sau academie cu cel puțin calificativul «bine» și pe lângă aceasta «purtare bună» și pe deplin sănătos”²²⁹¹.

Asemenea „monahi de reședință” se aflau și la mănăstirile ce fac obiectul acestui studiu. Astfel, în anul 1908, în mănăstirile eparhiei Timișoara, Bezdin și Sf. Gheorghe, sunt amintiți ca monahi de reședință: „Dr.Petronije Trbojević”²²⁹² și „Dr.Georgije Zubkovići”²²⁹³. Cel din urmă a ajuns episcop de Buda în anul 1911.

În eparhia Vârșețului, încă înainte de apariția Regulamentului din 1912, au funcționat ca „monahi de reședință”: protodiaconul Kiprijan Stanulovici(Vojlovica), arhimandriții Antonije Nako, Nektarije Dimitrijević (ajunși episcopi), protosinghel Dr. Emilijan Radić (Voilovița și Mesić), Dr. Vladimir Dimitrijević (Mesić)²²⁹⁴.

9.5.4. Monahii mănăstirilor

În cele ce urmează vom încerca să reconstituim șirul monahilor din mănăstirile sârbești din Banat care au activat în perioada 1850-1918. Alături de numele acestora, în limita în care ne-au permis izvoarele istorice, vom prezenta și unele date biografice legate de viețuitorii mănăstirilor care fac obiectul investigației de față.

Mănăstirea Baziaș

Pe perioada 1772-1900 a fost filie a mănăstirii Zlatica și ca urmare a avut monahi comuni cu aceasta. Acest fapt este confirmat atât de circulara cu caracter de pravilă a episcopului Jovan Djordjević din anul 1772, care printre altele stabilea „ca de acum înainte toți frații mutați [la Zlatica n.a.] se vor numi numai frați ai mănăstirii Zlatica...”²²⁹⁵, cât și de afirmațiile lui Vikentije Ljuștina că „... după binecuvântarea foștilor domni episcopi cât și al celui actual un ieromonah din această mănăstire Zlatica stă la Baziaș unde îi întâmpină pe credincioși și săvârșește slujbele...”²²⁹⁶.

²²⁹⁰ Ibidem, p.317.

²²⁹¹ Ibidem.

²²⁹² R E U T, 1906-1908, 1909, p.116.

²²⁹³ Ibidem.; Idem, 1872-1905, knII, 1906, p.168.

²²⁹⁴ vezi capitolul Monahii mănăstirilor sârbești.

²²⁹⁵ Gruić, *Prilošci...*, 1905, p.394-395.

²²⁹⁶ Ljuștina, *Povjest Zlatițe*, p.10.

Din anul 1900, mănăstirea Baziaș și-a dobândit autonomia odată cu numirea ieromonahului Iosif Popović ca egumen²²⁹⁷.

Josif Popović s-a născut la Goruia în anul 1839²²⁹⁸. Seminarul teologic l-a terminat la Vârșeț în anul 1865. A fost hirotonit în anul 1877 de episcopul Emilijan Kenghelac. A administrat parohia Marghita Mare din anul 1878 și până în anul 1896, iar din anul 1896 până în anul 1900 parohia Vatin. În anul 1900 a fost numit stareț la Baziaș, în același an fiind hirotesit ca egumen. A stat la Baziaș până în anul 1917 când, din cauza îmbolnăvirii a fost mutat la mănăstirea Vojlovica²²⁹⁹. În locul său a fost numit ca administrator temporar ieromonahul Konstantin Jovanović de la mănăstirea Zlatica²³⁰⁰.

Mănăstirea Bezdin

În anul 1854 la mănăstirea Bezdin sunt amintiți ieromonahii: Isidor Șpadić, Nicodim Mioković, Ștefan Gubarević, Arsenie Stoianović, Neofit Kovačević și Justir. Ioanović monah²³⁰¹, iar în calitate de „namesnik” este amintit Ștefan Gubarević. Numele lui apare într-o însemnare pe o carte de cult „Această carte am dăruit-o eu smeritul ieromonah și namesnik al mănăstirii Bezdin, Ștefan Gubarević, bisericii cu hramul Sf. Părinte Nicolae din Dolovo în ziua de 26 octombrie Anul D-lui 1853”²³⁰².

Între anii 1853-1858 a activat în funcția de arhimandrit Sergej Kačanski. Acesta a venit de la mănăstirea Beocin (Fruška Gora). A fost numit ca episcop al eparhiei Karlovițului de Sus în anul 1858 și hirotonit în această treaptă pe 7 decembrie. Pe 1 ianuarie a murit la Timișoara²³⁰³. Este înmormântat în pronaosul bisericii Bezdin.

Lui i-a succedat la conducere arhimandritul Antonije Nako. Acesta s-a născut în anul 1817 la Komorani²³⁰⁴. După absolvirea școlii primare în localitatea natală, a studiat filozofia și dreptul. Deși a luat examenul de avocatură a urmat seminarul din Karloviț. După terminarea acestuia, a activat ca profesor la același seminar între anii 1845-1852. A fost tuns în monahism în anul 1844. În același an a fost numit ca egumen al mănăstirii Hodoș, iar din anul 1853, a trecut ca arhimandrit la Mesić. Antonije Nako a venit ca arhimandrit la Bezdin pe 17 noiembrie 1859²³⁰⁵. După cum este însemnat în protocolul sedințelor obștii monahale din 18 martie 1860, în timpul său la biserica mănăstirii s-au

²²⁹⁷ Janković, *Poreklo...*, p.11.

²²⁹⁸ D. Janković, *Sematizam 1898*, p.52.; Lupulović-Krstić, *op. cit.*, p.60.

²²⁹⁹ A M Z, *Akta administrativna 1914*, nr. inv.74, nr. 121/1914.

²³⁰⁰ Idem, 1916-1917, nr.inv. 90, nr.48/1917.

²³⁰¹ A S A N U K, Fond P M “B”, nr. 2/1859.

²³⁰² Momirović, *Srpski zapisi...*, III, p. 310-311.

²³⁰³ A M Baz, *Protokol saborni 1856*, P.16.

²³⁰⁴ Sava episkop Šumadije, *Srpski jerarsi*, p.22; Kostić, *Srbi u Banatu*, p.25-26.

²³⁰⁵ M. Nenadović, *op. cit.*, p.215.

făcut reparații capitale iar casa mânăstirească a fost „zugrăvită și acoperită cu țiglă și șindrila”²³⁰⁶. A stat aici până în 14 noiembrie 1865, când a fost ales episcop de Timișoara.

După numirea lui Antonije Nako ca episcop la Timișoara, a urmat la conducerea mânăstirii arhimandritul Teofan Živcovič²³⁰⁷, fiind instalat la conducerea mânăstirii Bezdin pe 14 noiembrie 1865, pe când era protosinghel. În rangul de arhimandrit l-a hirotosit însuși episcopul Antonije Nako. Pe timpul păstorii sale avut multe probleme cu ieromonahii Nicodim Miokovič și Arsenije Stojanovič²³⁰⁸. A apărat interesele parohiilor sârbești din împrejurimi în timpul evenimentelor prilejuite de despărțirea ierarhică. În semn de recunoștință acestea i-au oferit în dar o cruce pectorală din aur²³⁰⁹.

A stat la Bezdin până pe 17 noiembrie 1874, când a fost numit episcop la eparhia Karlovițului de Sus (Gornjo Karlovačka).

După plecarea lui Teofan Živcovič, conducerea mânăstirii a fost preluată, pe 17 noiembrie 1874, de arhimandritul Gedeon Cvetiç, care a venit de la mânăstirea Mesiç²³¹⁰. În 1878 alături de arhimandritul Cvetiç mai sunt amintiți ieromonahii Arsenie Stojanoviç, Amfilohie Jeremiç, Nicanor Nedeljkoviç, Milutin Jevriç²³¹¹.

Arhimandritul Gedeon Cvetiç a administrat Bezdinul până la moartea sa, pe 6 noiembrie 1878. A fost înmormântat lângă biserica mânăstirii, căreia i-a lăsat suma de 4872 de forinți și trei cruce pectorale în valoare de 575 de forinți²³¹². După cum se arată într-un raport al Consiliului Administrativ Eparhial Timișoara, din 22 februarie 1879, pentru împărțirea sumei de 4872 de forinți s-a format și trimis o comisie care din suma respectivă a plătit cheltuielile de înmormântare, a dat femeilor care l-au îngrijit câte 50 de forinți, surorii arhimandritului, care atunci trăia ca preoteasă văduvă în Cenad, 1000 de forinți, iar restul de bani s-a stabilit să fie păstrați de mânăstire. Întrucât s-a descoperit că obștile Monoștor, Kraljevac, Sent Ivan și Crna Bara au pierdut niște obligațiuni la Banca Comercială din Timișoara din vina defunctului, s-a stabilit să se plătească acestora suma de 820 de forinți, ce reprezenta compensația obligațiunilor. În urma cazului Cvetiç, Consiliul Congresului a emis hotărârea din 4/16 mai 1879 nr.SO 401/132 prin care prevedea ca toate bunurile rămase în urma decesului ieromonahilor să revină mânăstirii²³¹³.

²³⁰⁶ Ibidem.

²³⁰⁷ Ibidem.

²³⁰⁸ Ibidem.

²³⁰⁹ Ibidem.

²³¹⁰ Ibidem, p.215-216.

²³¹¹ Bolmanac, *Șematizam 1878...*, p.143.

²³¹² M. Nenadoviç, *op. cit.*, p.216.

²³¹³ SMG an.III nr.20/1905, p.411.

În anul 1880, după cum reiese din arhiva mănăstirii Sf. Gheorghe obștea monahală era compusă din următorii monahi: German Jovanović, arhimandrit și ieromonahii Arsenije Stojanović, Nikanor Nedeljković, Milutin Panić, Milutin Josić și Arsenije Jevrić²³¹⁴.

Arhimandritul German Jovanović s-a născut pe 10 martie 1833 la Ilok (Srem)²³¹⁵. În monahism a intrat la 20 martie 1860. Întru ierodiacon a fost hirotonit pe 13 aprilie 1860, iar pe 6 ianuarie 1868 a fost hirotonit ca ieromonah. A fost mai întâi arhimandrit la mănăstirea Beočin. După moartea arhimandritului Ghedeon, a administrat atât mănăstirea Sf. Gheorghe cât și pe cea de la Bezdin, pe care a administrat-o din 2 noiembrie 1878 până pe 31 martie 1882.

După el, în anul 1882 mănăstirea Bezdin a fost pentru scurt timp administrată de arhimandritul mănăstirii Grgheteg, Ilarijon Ruvarac care, venind la Timișoara ca mandatar al acestei eparhii din aprilie 1882 și până în august aceluiași an, a administrat și Bezdinul²³¹⁶.

Ieromonahul Arsenije Stojanović s-a născut în 1813 la Ciacova. În monahism a fost tuns pe 20 martie 1832. Pe 21 august 1834 a fost hirotonit ierodiacon, iar pe 27 august 1835 ca ieromonah²³¹⁷.

Ieromonahul Nikanor Nedeljković s-a născut la 19 noiembrie 1847 la Variaș. În monahism a fost primit pe 27 mai 1872. Întru diacon a fost hirotonit pe 13 noiembrie 1872 și întru ieromonah pe 14 noiembrie 1872²³¹⁸.

Milutin Panić s-a născut pe 5 august 1850 la Parabuč (Bačka). A intrat în monahism în anul 1877 pe 2 decembrie, iar pe 5 martie al aceluiași an a fost hirotonit ca prezbiter²³¹⁹.

Milutin Josić s-a născut pe 21 mai 1851 la Nagyfala (azi Satu Mare, Banat). În monahism a fost tuns pe 7 martie 1878 și pe 20 martie a aceluiași an a fost hirotonit ca ieromonah²³²⁰.

Arsenije Jevrić s-a născut la Aradul Vechi pe 2 martie 1842. În cinul monahal a intrat pe 1 mai 1878 și în același an, pe 7 septembrie, a fost hirotonit ca ierodiacon, iar pe 8 septembrie ca ieromonah²³²¹.

În perioada 1882-1886, mănăstirea Bezdin a fost administrată de episcopul Georgije Branković²³²² care odată cu urcarea în scaunul episcopal a preluat și administrația

²³¹⁴ A M S G, *Račun sverhu prihoda i rashoda manastira Bezdina od 1 ianuara do 31 detembra 1880*, p.28. Actul deși aparține mănăstirii Bezdin se află în arhiva mănăstirii Sf. Gheorghe (arhivă neordonată).

²³¹⁵ Ibidem.

²³¹⁶ M. Nenadović, *op. cit.*, p.216.

²³¹⁷ A M S G, *Račun...*, p.28.

²³¹⁸ Ibidem.

²³¹⁹ Ibidem.

²³²⁰ Ibidem.

²³²¹ Ibidem.

²³²² M. Nenadović, *op. cit.*, p.216.

acesteia. Alături de namesnikul Nikanor Nedeljković a zugrăvit și pictat capela mănăstirii în anul 1844. Pentru o mai bună administrare, el s-a aflat foarte adesea în mijlocul obștii monahale de aici.

Pe 20 iunie 1866 obștea monahală l-a ales în unanimitate ca administrator pe Nikanor Nedeljković, care până atunci îndeplinise funcția de namesnik²³²³. Pentru scurtă vreme în așezământul monahal analizat s-au aflat ieromonahii Sergej Šakrak Ninić, care în 1890 îndeplinea și funcția de notar consistorial²³²⁴ și Georgije Vidicki, care de asemenea a îndeplinit funcția de notar eparhial, după care în anul 1895 a plecat ca preot militar la Fiumi²³²⁵.

Pe timpul cât a stat la conducerea mănăstirii, Nikanor Nedeljković a avut doar rangul de egumen. S-a dovedit a fi un bun gospodar al averii mănăstirești. În anul 1888 biserica mănăstirii a fost supusă unor reparații substanțiale. A murit pe 23 august 1894 și a fost înmormântat în partea de sud a bisericii, alături de fostul arhimandrit Ghedeon Cvetic²³²⁶.

După moartea egumenului Nikanor, Bezdinul a fost administrat de ieromonahul Stefan Nikolić, care în acea perioadă administra și mănăstirea Sf. Gheorghe. Acesta a primit administrația mănăstirii Bezdin pe 23 august 1894 și a administrat-o în calitate de egumen până pe 19 aprilie 1895, când a predat-o noului administrator, arhimandritul Isak Došen²³²⁷.

Isak Došen a venit de la mănăstirea Hopovo, unde a fost arhimandrit și rector la Școala monahală. Administrația mănăstirii i-a fost încredințată pe 19 aprilie 1895 și în această calitate a administrat-o până pe 25 august 1919, când la cererea sa s-a pensionat²³²⁸. După pensionare a mai trăit în mănăstirile Racovac, Privina Glava și Sf. Gheorghe. Ultimele luni de viață și le-a petrecut tot la mănăstirea Bezdin. A murit în luna martie 1928, fiind înmormântat lângă altarul bisericii, lângă fratele episcopului și patriarhului Samujil Maširević, Teodor Maširević, monah la mănăstirea Bezdin, înmormântat în 1845.

În anul 1900, alături de arhimandritul Isak Došen, în mănăstirea Bezdin se aflau ieromonahii Gedeon Bodjin²³²⁹(namesnik) și Serafim Raicović, iar în afara mănăstirii, ca administratori la parohii, ieromonahii: Milutin Josić (Cma Bara), Isidor Mihajlović (Satu Mare), Mitrofan Šolmošan (Kraljevac), Iosif Protić (Gelu), Vasile Petrović (Fenj), Arsenije Putić (Hodmeze Vašarhel) și Pantelimon Došen la Petrovoselo.

²³²³ Ibidem, p.216-217.

²³²⁴ R E U T, 1872-1905, I, 1906, p.120.

²³²⁵ Ibidem.

²³²⁶ M. Nenadović, *op. cit.*, p.2167.

²³²⁷ Ibidem.

²³²⁸ Ibidem.

²³²⁹ Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.260.

În anul 1905, obștea monahală a Bezdinului era alcătuită din monahii: Isak Došen, Mitrofan Solmošan, Josif Protić, Arsenije Putić, Pantelejmon Došen, Platon Marković, Gedeon Bogin și dr. Georgije Zubković²³³⁰.

Până în anul 1918, alături de unii din monahii prezentați mai sus, au mai făcut parte din obștea monahală a Bezdinului și ieromonahii: Sergije Jovanović, Georgije Draghić, Miron Kočobanov, Ștefan Stankov, dr. Petronije Trbojević și Zahej Ivanov²³³¹.

Mănăstirea Kikinda

Până în anul 1907, în biserica ridicată de Melanija Gaić au slujit preoții din Kikinda²³³². În anul 1907 a fost organizat un concurs pentru ocuparea funcției de duhovnic la mănăstirea Sfânta Treime din Kikinda. Cum dorințele ctitorului erau ca acesta să fie din rândul monahilor, cei care participau trebuiau să aleagă calea monahismului. La concurs a fost ales dr. Petronije Trbojević, dar cum acesta s-a răzgândit²³³³, a fost ales Ștefan Ilkić, învățător din Sombor, fiind trimis să-și facă noviciatul la mănăstirea Sf. Gheorghe. După mai puțin de un an a fost tuns în monahism, în cursul anului 1908 fiind hirotonit diacon și instalat ca duhovnic la mănăstirea Sfânta Treime din Kikinda²³³⁴.

Mănăstirea Mesić

În anul 1852 obștea monahală a Mesiciului era formată din următorii ieromonahi: Metodije Milanković (protosinghel), Hristofor Stanković, Gherasim Scriptoriu, Nestor Popović și Lukijan Lazarević²³³⁵.

Metodije Milanković s-a născut la Dalja (Slavonia), pe 15 martie 1808²³³⁶. În monahism a intrat pe 15 septembrie 1837. În același an a și fost hirotonit în treptele de ierodiacon și ieromonah. Între anii 1840-1843 a fost profesor la școala clericală din Pakrac. O vreme s-a aflat la reședința episcopală din Vârșeț. După înlăturarea episcopului Ștefan Popović din scaunul episcopal din Vârșeț în anul 1848, până la numirea noului episcop a condus eparhia. La Mesić a venit în anul 1852 și a stat până pe 6 noiembrie 1853, când a predat mănăstirea arhimandritului Antonije Nako²³³⁷.

După predarea mănăstirii a plecat la mănăstirea Orahovica, unde a fost numit arhimandrit. Aici a stat până pe 2 noiembrie 1859, când din nou i-a fost încredințată

²³³⁰ Kosovat, *Șematizam 1905*, p.191; Kostić, *Șematizam 1924*, p. 37-42.

²³³¹ S M G, anVIII, nr.30, 1910, p.465 și 465; Kostić, *Șematizam 1924*, p.37-44.

²³³² R E U T, 1872-1905, II, 1906, p. 36.

²³³³ Idem, 1906-1908, 1909, p.113.

²³³⁴ Ibidem.

²³³⁵ A M M, *Sčet Obsčezitelnago svijatago Pretečeva manastira Mesiča za 1852 god*, tabel monaha.

²³³⁶ Ibidem; D.Djorić, *Metodije Milanković arhimandrit manastira Mesiča*, în D S, anVII, III cet, br3, Sombor, 1934, p. 185-186.

²³³⁷ Sava episkop Šumadije, *Srpski jerarsi*, p.22.

conducerea mănăstirii Mesić. Bolnav fiind, episcopul Emilijan Kenghelac l-a eliberat de sarcini pe 2 iulie 1860 și a încredințat temporar conducerea mănăstirii protodiaconului Kiprijan Stanulović²³³⁸. A plecat la Pesta spre a se vindeca, dar la 28 iulie 1860 a murit. A fost înmormântat la Pesta în cimitirul sârbesc.

Hristofor Stanković s-a născut la Vârșeț, în anul 1813. În cinul monahal a intrat în anul 1838²³³⁹.

Gherasim Scriptoriu s-a născut la Caransebeș în anul 1819. În monahism a fost tuns în anul 1845²³⁴⁰.

Nestor Popović s-a născut la Gătaia în 1810. În cinul monahal a intrat în 1845²³⁴¹.

Lukijan Lazarević s-a născut în 1814 la Dalja (Slavonia). În monahism a intrat în anul 1834²³⁴².

În anul 1856 este amintit ca stareț arhimandritul Antonije Nako, care a fost investit în această funcție, după cum am arătat, în anul 1853. În același an, din obștea monahală fac parte ieromonahii: Lukijan Lazarević, Hristifor Stanković, Nestor Popović, amintiți și în 1852. Lipsește Gherasim Scriptoriu, locul lui fiind luat de protodiaconul Kiprijan Stanulović²³⁴³.

În ceea ce privește biografia arhimandritului Antonije Nako, vezi mănăstirea Bezdin.

Protodiaconul Kiprijan Stanulović s-a născut la Bočar (Banat), în anul 1821. În cinul monahal a intrat în 1846. În anul 1856 este amintit și ca profesor la Seminarul teologic din Vârșeț²³⁴⁴.

În 1859 obștea monahală este menționată în aceeași componentă, singura deosebire fiind aceea că alături de monahii amintiți în anul 1856, mai apare ieromonahul Teodosije Radonić²³⁴⁵. Acesta s-a născut la Parabuč (Bačka) în 1812. În cinul monahal a intrat pe 8 septembrie 1832. Anul următor a fost hirotonit ierodiacon. Întru ieromonah a fost hirotonit pe 13 noiembrie 1833.

În 1861, obștea monahală este formată din aceeași membrii, singura deosebire fiind Gedeon Cvetić. Acesta s-a născut la Ciurug, în 1818 pe 14 aprilie. În cinul monahal a intrat pe 17 ianuarie 1866 fiind hirotonit în același an²³⁴⁶. Între 1862-1865 la școala clericală din Vârșeț învăța “novicele mănăstirii Mesić” Alexandar Milutinović care s-a născut la Vârșeț²³⁴⁷.

²³³⁸ A M Baz, *Protocol Saborni*, 1856, p.17.

²³³⁹ A M M *Scet 1852*, tabel monaha.

²³⁴⁰ Ibidem.

²³⁴¹ Ibidem.

²³⁴² Ibidem.

²³⁴³ A M M, *Scet 1853*.

²³⁴⁴ A M M, *Scet 1856*. Tabel monaha.

²³⁴⁵ Ibidem.

²³⁴⁶ Ibidem.

²³⁴⁷ N.Gavrilović, *Srpsko-rumunsko klirikalno ucilište u Vrșcu (1822-1867)*, Novi Sad 1983, p.260.

În anul 1865 pe lângă monahii amintiți până acum, apare numele „ierodiaconului episcopal” Nektarije Dimitrijević²³⁴⁸.

S-a născut pe 25 iunie 1839 la Veliki Gai, aproape de Vârșeț. Gimnaziul la făcut la Vincovci, după care a făcut doi ani de drept la Viena și seminarul teologic la Vârșeț²³⁴⁹. Înainte de a intra în monahism a luat examenul de avocat la Viena. A intrat în cinul monahal pe 4 noiembrie 1865. După ce a devenit monah, episcopul Emilijan Kenghelac l-a numit notar consistorial la Vârșeț, unde a îndeplinit și funcția de profesor la Seminarul teologic. A fost ridicat la treapta de arhimandrit în anul 1874, fiind numit ca stareț la Mesić. După moartea episcopului Emilijan Kenghelac, o perioadă de timp a îndeplinit funcția de mandatar al Episcopiei Vârșețului. În anul 1887 a fost numit episcop titular al acestei eparhii²³⁵⁰.

În 1866 obștea monahală a Mesiciului număra 6 ieromonahi²³⁵¹. Pe lângă cei amintiți până acum, în obște s-a numărat și monahul Kornilije Pavković. Acesta era din Vârșeț. S-a născut pe 6 august 1842²³⁵². În cinul monahal a intrat pe 21 decembrie 1866. În 1867 pe 14 ianuarie a fost hirotonit ierodiacon, iar pe 22 decembrie 1868 ca ieromonah.

În 1868, alături de cei 6 ieromonahi, amintiți în 1866, a intrat în obște pe 22 decembrie 1868 și ierodiaconul Antonije Marković. Acesta era din Pancevo. S-a născut la 16 noiembrie 1843²³⁵³. La sfârșitul anului 1869 obștea monahală avea în componența sa aceiași ieromonahi.

În anul 1878, alături de arhimandritul Nektarije Dimitrijević, din obștea monahală mai făceau parte: Nestor Popović, Gerasim Sablić, Evgenije Zavišić și ierodiaconul Mitrofan Djukić²³⁵⁴.

Ieromonahul Evgenije Zavišić era din Petrovoselo. S-a născut pe 17 martie 1835. În monahism a intrat pe 25 decembrie 1877. În treapta de ieromonah a fost hirotonit pe 16 ianuarie 1879²³⁵⁵.

Ieromonahul Mitrofan Djukić a intrat în monahism pe 9 martie 1877²³⁵⁶. Pe 16 ianuarie 1879 a fost hirotonit întru ieromonah. Se pare că nu a stat prea mult la Mesić, deoarece în anul 1880 nu mai este amintit.

Mănăstirea avea doar 4 monahi în anul 1880. Alături de arhimandritul Nektarije Dimitrijević se mai aflau ieromonahii Nestor Popović, Evgenije Zavišić și Isidor

²³⁴⁸ Idem, *Scet 1856*. Tabel monaha.

²³⁴⁹ Janković, *Sematizam...*, p.24-25. Sava episkop Šumadije, *op. cit.*, p.347.

²³⁵⁰ Ibidem.

²³⁵¹ A M M *Scet 1866*. Tabel monaha

²³⁵² Ibidem.

²³⁵³ Idem, *Scet 1866*. Tabel monaha.

²³⁵⁴ Idem, *Scet 1878*.

²³⁵⁵ Ibidem.

²³⁵⁶ Ibidem.

Mangiul²³⁵⁷. Acesta din urmă era din satul Zlatica. S-a născut pe 1 octombrie 1835. În monahism a fost tuns în 1877. În treapta de ieromonah a fost hirotonit pe 30 septembrie 1878²³⁵⁸.

Ieromonahul mănăstirii Mesić, Jeronim Bogosavljević, a menționat pe o carte de cult în anul 1891 faptul că alături de el în mănăstire se mai aflau: protosinghelul dr. Emilijan Radić și ieromonahii Gherman Petrović, Evgenije Zavišić și Maksim Ćirić²³⁵⁹. În 1896 mănăstirea a fost administrată de însuși episcopul Gavril Zmejanović.

După datele șematismului din anul 1898²³⁵⁹ la Mesić, în acel an, se aflau următorii monahi: Gervasije Gruić (ieromonah), născut la Pavliša în 1869, hirotonit de episcopul Vârșețului Gavril Zmejanović, Nektarije Agrirović, (ierodiacon), născut la Stari Bečež în 1865, absolvent de gimnaziu, hirotonit tot de episcopul Gavril Zmejanović, Vikentije Vukosavljević, (ierodiacon și namesnik)²³⁶⁰ și Kosta Petrović, (novice) din Vârșeț, care a terminat școala monahală la Hopovo.

În jurul anului 1900 obștea monahală de aici era compusă din ieromonahii Nektarije Agrirović (administrator), Jeronim Bogosavljević (aflat la Zlatica) și ierodiaconii Emilijan Ćirić și Kornelie Petrović²³⁶¹.

În afara mănăstirii ca administratori la parohii se mai aflau ieromonahii: Josif Popović la Velika Marghita, Partenije Staić la Iabuka, Lavrentije Živcović la Jamu Mic²³⁶².

Între anii 1901-1905, mănăstirea a fost administrată de parohul Vârșețului, Jovan Malușev²³⁶³.

Șematismul lui Mata Kosovac din anul 1910 consemnează faptul că în mănăstire se afla doar arhimandritul dr. Vladimir Dimitrijević²³⁶⁴.

În 1908, alături de acesta mai sunt amintiți ieromonahii Teodosije Kostić și Miron Bolgarić²³⁶⁵.

Din anul 1913, alături de arhimandritul Vladimir Dimitrijević, ca vicar al acestuia este amintit Inokentije Vitomirović. După cum el însuși a notat pe o carte de cult, aflăm că a venit la Mesić pe 22 iulie 1913. Locul nașterii era „aproape de Bela Crkva”, unde s-a născut pe 24 decembrie 1881. A venit la această mănăstire de la așezământul similar din Ozren-Bosnia. A fost hirotonit de „domnul mitropolit Vikentije Krghić Hilandarac”²³⁶⁶.

²³⁵⁷ Idem, *Scet 1880*. Tabel monaha.

²³⁵⁸ Ibidem.

²³⁵⁹ Jancović, *Șematizam 1898*, p.31-32.

²³⁶⁰ Ibidem.

²³⁶¹ Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.141.

²³⁶² Ibidem.

²³⁶³ Kosovač, *Șematizam 1905*, p.188.

²³⁶⁴ Ibidem.

²³⁶⁵ *Șematizam 1908*, p.121.

²³⁶⁶ Autobiografia acestui monah este înscrisă pe cartea de cult Srbliak al lui Sinesije Živanović, Râmnic 1761, la Momirović, *Srpski zapisi*, IV, p.299-300.

Arhimandritul Vladimir Dimitrijević a stat la Mesić până în anul 1923, când a fost înlocuit de Vikentie Vukosavljević²³⁶⁷.

Mănăstirea Voilovița

În anul 1850 la mănăstirea Vojlovica, așa cum reiese din documentele de arhivă ale acesteia, se aflau doar 3 călugări: egumenul Teodosije Crmianski, Komelije Mihajlović, (namesnik) și Gedeon Rasolić²³⁶⁸. Egumenul, Teodosije Crmianski s-a născut la Itebei, în 1781. În monahism a fost tuns pe 5 mai 1805. În anul următor a fost hirotonit întru ierodiacon și ieromonah²³⁶⁹.

Kornelije Mihajlović s-a născut în anul 1811 la Petrievci (Slavonia)²³⁷⁰. În monahism a fost tuns pe 23 septembrie 1835 și a fost hirotonit în anul 1840. Cel de-al treilea, Gedeon Rasolić, s-a născut la Pancevo în anul 1812. În monahism a intrat pe 26 octombrie 1837, iar în anul 1840 a fost hirotonit ierodiacon, respectiv ieromonah²³⁷¹.

În anul 1857 alături de cei trei monahi mai este amintit și Arsenije Petrović²³⁷². Acesta era de loc din Karlovo. În cinul monahal a intrat pe 29 noiembrie 1840. În același an a fost hirotonit în treptele de ierodiacon și ieromonah.

Arsenije Prodanović este menționat ca egumen în anul 1863²³⁷³. S-a născut la Giarmata, pe 19 decembrie 1809. În monahism a fost tuns pe 26 decembrie 1833, iar în cursul anului 1834 a fost hirotonit întru diacon și prezbiter. Ca egumen a fost hirotesit pe 13 august 1861. Alături de Arsenije Prodanović, mai erau menționați aici în anul 1863 ieromonahii: Komelije Mihajlović, Arsenije Petrović (amintiți anterior) și Serafim Lazić²³⁷⁴. Ultimul a venit aici în 1861, când a și fost tuns în monahism pe 26 februarie. De loc era din Pardani. S-a născut pe 23 iunie 1839 și a fost hirotonit pe 5 și 6 decembrie 1867 de episcopul Emilijan Kenghelac.

În acel an sunt amintiți doar Kornelije Mihajlović, ca namesnic, Arsenije Petrović și Serafim Lazić²³⁷⁵. Aceștia vor forma obștea monahală și șase ani mai târziu în 1873. În 1872 este amintit la Vojlovica și ieromonahul Sergije Topalović²³⁷⁶, din cauza unor abateri de la conduita monahală fiind mutat la mănăstirea Zlatica, în schimb la Voilovița a fost mutat, din aceleași, motive ieromonahul Gerasim Sablić de la Zlatica.

²³⁶⁷ Popović, *Trkveni život*, p.153.

²³⁶⁸ A M V, 1848-1852, nr. 103, cutia nr.12, *Sčet Obsčeziteljnog manastira Vojlovice na ljeto 1850*.

²³⁶⁹ Ibidem.

²³⁷⁰ Ibidem.

²³⁷¹ Ibidem.

²³⁷² Idem, 1853-1857, nr.104, cutia nr.13, *Sčet... za ljeto 1857*.

²³⁷³ Idem, 1858-1863, nr.105, cutia nr.14, *Sčet 1863*.

²³⁷⁴ Ibidem.

²³⁷⁵ Idem, 1864-1869, nr.106, cutia nr.15, *Sčet 1867*.

²³⁷⁶ A M Baz, *Protokol Saborni 1856*, p.55.

În anul 1878, obștea monahală a mănăstirii Vojlovica era formată din egumenul Fotije Jorgović, Kornelije Mihajlović namesnic, Ștefan Lazić, Pantelejmon Gadjanski, Galilej Anastasijević și Evgenije Zavišić²³⁷⁷. Egumenul Fotije Jorgović s-a născut la Timișoara pe 15 martie 1840. În monahism a fost tuns pe 8 septembrie 1861 la mănăstirea Sf. Gheorghe. Pe 29 iulie 1868 a fost hirotonit ierodiacon și pe 6 ianuarie 1869 ieromonah. În treapta de egumen a fost hirotesit pe 8 martie 1875, iar în cea de arhimandrit în 1887²³⁷⁸. A murit pe 22 noiembrie 1888. Pentru meritele sale a fost decorat cu ordinul „Cavaler al ordinului Franz Iosef”.

În 1887, alături de arhimandritul Jorgović din obștea monahală a mănăstirii Vojlovica mai făceau parte ieromonahii: Serafim Lazić, Arsenije Litričin, Lavrentije Živković și ierodiaconul Maksim Djurić²³⁷⁹.

Ieromonahul Arsenije Litričin s-a născut pe 18 noiembrie 1854 la Vasahid. Întru diacon a fost hirotonit de episcopul Emilijan Kenghelac, pe 13 septembrie 1881, la Vârșeț. Întru prezbiter a fost hirotonit la Sremski Karlovci pe 31 martie 1884 de patriarhul German Angelic²³⁸⁰.

Lavrentije Živković a fost hirotonit pe 22 martie 1886 întru diacon și pe 23 martie 1886 ca ieromonah de episcopul Timișoarei Georgije Branković²³⁸¹.

Ierodiaconul Maksim Djurić era de loc din Alibunar. Pe 6 aprilie 1886 a fost tuns în monahism la mănăstirea Vojlovica, iar pe 5 aprilie 1887 a fost hirotonit ierodiacon²³⁸².

La începutul anului 1898 mănăstirea a fost administrată de protoprezbiterul Sava Stoišić, iar obștea monahală era alcătuită din ieromonahii: Sava Vlahović și Miron Bolgarić²³⁸³. Spre sfârșitul anului, alături de cei doi ieromonahi, mai sunt amintiți ieromonahii: Gerasim Petrović „administrator temporar” și Teodosije Kostić²³⁸⁴.

La începutul anului următor (1899), pe lângă cei de mai sus, din obște mai făceau parte și ierodiaconul Augustin Bosniacović, arhidiaconul patriarhal Gavriilo Ananiev și novicii: Svetozar Cirić, Petar Jovanović, Djoca Kovačević, Teodor Živković, Teodor Stoić și Njegovan Jakić²³⁸⁵.

Gerasim Petrović s-a născut la Martonoș în 1842. Pe 17 și 19 mai 1872 a fost hirotonit de episcopul Nikanor Gruić. În monahism a fost tuns pe 30 ianuarie 1891. Pe

²³⁷⁷ Bolmanaț, *Șematizam 1878*, p. 140.

²³⁷⁸ Miloș Popović, *Șestota godišnica manastira Voilovice*, în «Banatski Vesnik», sv4., Vršac, 1982, p.10.

²³⁷⁹ AM V, 1882-1887, nr. 109, cutia 188, *Sčet manastira Voilovice 1887*. Tabela monaha.

²³⁸⁰ Ibidem.

²³⁸¹ Ibidem.

²³⁸² Ibidem.

²³⁸³ Idem, *Sčet 1898*.

²³⁸⁴ Ibidem.

²³⁸⁵ Jancović, *Șematizam 1898*, p.38-39.

29 august, același an, a fost hirotonit ca protosinghel²³⁸⁶. Alături de sârbă, cunoștea limbile germană și maghiară.

Sava Vlahović, ieromonah namesnic, s-a născut la Neština în anul 1865. În monahism a fost tuns pe 15 mai 1899 la mănăstirea Krusedol. Întru ierodiacon a fost hirotonit pe 27 noiembrie 1899 la Novi Sad de episcopul Vasilian, iar ca ieromonah de patriarhul Georgije Branković²³⁸⁷.

Miron Bolgarić, ieromonah eclesiarh, s-a născut pe 16 noiembrie 1869 la Dolovo. A fost tuns în monahism pe 25 noiembrie 1893. Pe 28 și 29 martie 1894 a fost hirotonit la Vârșeț de episcopul Nektarije Dimitrijević. Alături de sârbă vorbea germana și româna²³⁸⁸.

Teodosije Kostić, ieromonah, născut la 19 decembrie 1862 la Nova Palanca. A fost hirotonit pe 23 și 25 martie 1886 la Timișoara de episcopul Georgije Branković. Și acesta, alături de limba maternă, cunoștea limbile germană și română²³⁸⁹.

Jeronim Bogosavljević, ieromonah, s-a născut la 30 ianuarie 1886 la Ivanda. A fost tuns la 20 ianuarie 1891 la mănăstirea Mesić. Ca ierodiacon a fost hirotonit la 7 aprilie 1891, iar ca ieromonah pe 27 ianuarie 1893 la Vârșeț de episcopul Nektarije Dimitrijević. Vorbea germana și româna²³⁹⁰.

Augustin Bosnjaković, ierodiacon, născut la Kovin în anul 1868. După gimnaziul „mare” a terminat seminarul la Karloviț și facultatea de teologie la Cernăuți. A fost profesor la școala teologică de la Revelja și apoi la cea de la Hopovo. A fost tuns în monahism la mănăstirea Mesić în anul 1897 de episcopul Gavril Zmejanović. Alături de sârbă mai vorbea germana și româna²³⁹¹.

Gavrilo Ananijev a fost arhidiacon patriarhal și profesor la seminarul teologic din Karloviț. După gimnaziul superior a terminat facultatea de teologie din Cernăuți. Pe 27 mai 1897 a fost tuns în monahism, iar ca diacon a fost hirotonit la Vârșeț „de Rusalii” de episcopul Gavril Zmejanović. Vorbea germana și româna²³⁹².

În anul 1900, în mănăstirea Vojlovica s-au aflat ieromonahii: Sava Vlahović namesnic, Miron Bolgarić, Porfirije Gigić și Vikentije Vukosavljević. În afara acestora se mai aflau: Gavril Ananiev-singhel patriarhal, care era profesor la seminarul din Sremski Karlovci, Augustin Bosniacović protodiacon patriarhal și membru în consiliul Congresului național bisericesc. La parohii, ca administratori se aflau ieromonahii: Maksim Čirić-parohia Marcovac, Jefrem Almažanovici-parohia Călugăra și Pahomije Obretković la

²³⁸⁶ Ibidem.

²³⁸⁷ Ibidem.

²³⁸⁸ Ibidem.

²³⁸⁹ Ibidem.

²³⁹⁰ Ibidem.

²³⁹¹ Ibidem.

²³⁹² Ibidem.

parohia din Liubcova²³⁹³. Un alt monah al mănăstirii Vojlovica a fost Josif Obradinov. La ședința Consistoriului Eparhial din Vârșeț, din 18/31 iulie 1903, s-a ținut un minut de reculegere pentru monahul Josif Obradinov „frate al mănăstirii Vojlovica”²³⁹⁴.

În anul 1905 în acest așezământ monahal sunt menționați arhimandritul Gavriilo Ananijev și ieromonahii Vikentije Vukosavljević și Emilijan Stanković²³⁹⁵. Aceeași călugări sunt amintiți și în anul 1908²³⁹⁶.

În anul 1911 ca novici ai mănăstirii Vojlovica sunt amintiți Branko Vukojev și Milan Mikalački²³⁹⁷. După cum reiese din procesul verbal al Consiliului eparhial Vârșeț din 8/21 decembrie 1910, cei doi se aflau la reședința episcopală, urmând a fi tunși în monahism. Branko Vukojev era stabilit să fie tuns în 1911, iar cel de-al doilea în anul 1912²³⁹⁸. În anul 1911, ambii au fost incluși în obștea monahală a mănăstirii Vojlovica. Cum în acel an mănăstirea a fost supusă unor reparații, episcopul a cerut conducerii mănăstirii Zlatica să-l primească pe novicele Milan Mikalački până „se încheie reparațiile la mănăstirea Voilovița”²³⁹⁹. Alți trei monahi ai mănăstirii Vojlovica sunt amintiți în cursul anului 1913, cu prilejul hirotonirii lor de episcopul Gavriilo Zmejanović. Aceștia au fost: Danilo Stojković, Živko Kumanović și Žarko Pavlov²⁴⁰⁰.

Mănăstirea Sf.Gheorghe

În anul 1849, după decesul arhimandritului Gerasim Kirilović, conducerea mănăstirii a fost preluată de protosinghelul Ștefan Mihajlović. Acesta s-a născut la Arad pe 8 august 1813. În monahism a intrat în anul 1843²⁴⁰¹. Alături de el se mai aflau în mănăstire următorii monahi:

Panten Ioanović namesnic, născut la Sent Ivan pe 10 ianuarie 1811. În monahism a intrat în anul 1843²⁴⁰².

David Arsenjević ieromonah născut la Karlovci în anul 1808. În mănăstire a intrat în anul 1829²⁴⁰³.

Arsenije Prodanović, ieromonah, născut la Balaș pe 15 decembrie 1809. A fost tuns în monahism în anul 1833²⁴⁰⁴.

²³⁹³ Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.142

²³⁹⁴ SMG an.I nr.15/1903, p.308.

²³⁹⁵ Kosovac, *Șematizam 1905*, p.187

²³⁹⁶ Nicolaiević, *Șematizam 1908*, P.VII.

²³⁹⁷ A M Z, *Akta konzistorijalna 1911-1914*, nr. inv. 59, 63, 67, 73, nr.9/1911.

²³⁹⁸ Idem, nr.4/1911.

²³⁹⁹ Idem, nr.9/1911.

²⁴⁰⁰ SMG an.XI nr.22/1915, p.342.

²⁴⁰¹ A M S G, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1849*, legătura pe anul 1849.

²⁴⁰² Ibidem.

²⁴⁰³ Ibidem.

²⁴⁰⁴ Ibidem.

Ambrozije Joanović, ieromonah, născut la Zemun pe 17 martie 1798. În cinul monahal a intrat în anul 1835²⁴⁰⁵.

Vasilije Petrović, ierodiacon, născut la Timișoara pe 31 decembrie 1819, în mănăstire a intrat în anul 1843²⁴⁰⁶.

În anul 1851 sunt amintiți aceeași monahi²⁴⁰⁷.

În anul 1853, pe lângă cei din anul 1849, mai sunt prezenți aici și monahii: Varnava Marković (ieromonah) născut la Kikinda pe 1 ianuarie 1810 și intrat în monahism în 1845 la mănăstirea Ravanica, ierodiaconul Kalonim Djordjević născut pe 7 octombrie 1816 la Vârșeț și intrat în monahism pe 21 noiembrie 1852 la mănăstirea Sf. Gheorghe²⁴⁰⁸.

În 1854 alături de toți cei prezentați mai sus este documentat și ieromonahul Viktor Vitomirović, născut pe 23 ianuarie 1819, care a intrat în cinul monahal pe 22 februarie 1842 la mănăstirea Bezdin²⁴⁰⁹. Patru ani mai târziu obștea monahală era compusă din monahii Ștefan Mihajlović, Vasilije Petrović, Ambrosije Prodanov, Kalonim Djordjević și Ishirijon Gadjanski²⁴¹⁰. Acesta din urmă era născut la Modoș pe 11 noiembrie 1853. A intrat în monahism pe 8 noiembrie 1858 la Sf. Gheorghe și pe 25 decembrie al aceluiași an a fost hirotonit ca ierodiacon²⁴¹¹.

În anul 1868 în mănăstire se aflau 8 ierodiaconi. Pe lângă cei amintiți în 1858 mai apar trei nume noi: Nemecijan Krniaccki, născut la Sângeorge Cameral pe 7 septembrie 1836. A fost tuns în monahism pe 8 septembrie 1861. Întru diacon a fost hirotonit în același an pe 4 octombrie iar întru ieromonah pe 29 iunie 1868²⁴¹².

Fotije Jorgović s-a născut la Timișoara pe 15 martie 1840. Pe 8 septembrie 1861 a fost tuns în monahism la Sf. Gheorghe și pe 21 iunie 1865 hirotonit ierodiacon²⁴¹³.

Galilej Longhinović s-a născut la Itebei pe 7 ianuarie 1843. Este tuns în monahism pe 8 august 1865, iar pe 9 mai 1867 hirotonit întru ierodiacon²⁴¹⁴.

În jurnalul ce cuprinde activitatea mai marilor mănăstirii Sf. Gheorghe pe anul 1877, reiese că obștea monahală era formată din arhimandritul Gherman Jovanović, ieromonahii Ishirijon Gadjanski, Gedeon Cvetić, Kalonim Djordjević, Nemecijan Krniaccki și Galilej Longhinović²⁴¹⁵.

²⁴⁰⁵ Ibidem.

²⁴⁰⁶ Ibidem.

²⁴⁰⁷ Idem, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1851*, legătura pe anul 1851.

²⁴⁰⁸ Idem, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1853*, legătura pe anul 1853.

²⁴⁰⁹ Idem, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1854*, legătura pe anul 1854.

²⁴¹⁰ Idem, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1858*, legătura pe anul 1858.

²⁴¹¹ Ibidem.

²⁴¹² Idem, *Sčet manastira Svjato-Georgijevskago za ljeto 1868*, legătura pe anul 1868.

²⁴¹³ Ibidem.

²⁴¹⁴ Ibidem.

²⁴¹⁵ Idem, *Dnevnik sviju triju vodenica opsčeziteljnog manastira Sv. Djordja za godinu 1877*, legătura pe anul 1877.

După datele șematismului din 1867, obștea monahală a mănăstirii Sf. Gheorghe era compusă din: arhimandritul German Jovanović și ieromonahii Kalonim Djordjević, Ishirijon Gadjanski și Nemečijan Krniački²⁴¹⁶.

Din scrisoarea episcopului Timișoarei Georgije Voinović din 2 ianuarie 1879 Nr. Ex 1, /I, aflăm că acesta l-a hirotonit pe monahul Danilo Babić întru ieromonah. Episcopul scrie arhimandritului German Jovanović că hirotonirea a avut loc pe 29 decembrie 1879 în catedrala din Timișoara și îi cere acestuia ca să-l ajute pe Danilo Babić la învățarea slujbelor²⁴¹⁷.

Danilo Babić s-a născut pe 12 august 1853 la Arad. A fost tuns în monahism la mănăstirea Sf. Gheorghe. După ce a fost hirotonit ierodiacon, pe 29 decembrie 1879, a urmat treapta de ieromonah, în care a fost hirotonit pe 25 decembrie 1882. Din 1896 a trecut la mănăstirea Grabovac. A îndeplinit funcția de duhovnic la închisoarea din Ilava²⁴¹⁸.

În anul 1883, episcopul Timișoarei Georgije Vojnović l-a recomandat conducerii mănăstirii Sf. Gheorghe pe novicele Svetozar Oberknežević, pentru a fi primit în rândul monahilor acestei mănăstiri și să fie „îmbrăcat în rasa monahală”²⁴¹⁹. Spiridon Oberknežević s-a născut la Boka sârbă pe 8 iulie 1860. A terminat 4 clase. A fost tuns în monahism pe 10 iulie 1883 la mănăstirea Sf. Gheorghe. Întru diacon a fost hirotonit pe 26 octombrie 1883 de episcopul Georgije Branković, iar întru ieromonah pe 23 aprilie 1884 de același episcop. Deși era ieromonah al mănăstirii Sf. Gheorghe a slujit în mai multe parohii din eparhia Timișoarei²⁴²⁰.

Acest monah a fost implicat într-un incident neplăcut. Pe 13 iulie 1883 la Bečkerek a fost luat de jandarmi pentru a fi recrutat. Frații mănăstirii Sf. Gheorghe, în frunte cu noul administrator Kalonim Djordjević, au trimis pe 14/27 iulie 1883 o scrisoare episcopului Branković în care-l roagă să intervină și să-l întoarcă în mănăstire. Ei invocă faptul că în toți cei 7 ani petrecuți la mănăstire, Spiridon Oberknežević s-a purtat exemplar și că are vocație călugărească. În actul cu nr.Br.357 E I ex 1883, episcopul anunță că la intervenția sa, Ministerul apărării l-a eliberat din funcția de jandarm și că acesta se va întoarce la mănăstire. În 1877 este amintit cu prilejul mutării sale, de la parohia Klary, unde a fost administrator, la parohia Arad-Gaj²⁴²¹.

După cum reiese din inventarul din 1891, alcătuit cu prilejul predării mănăstirii de către egumenul Kalonim Djordjević noului administrator, Stefan Nikolić „namesnik al Bezdinului”, obștea monahală era compusă în acel an din următorii monahi: Kalonim Djordjević, Ishirijon Gadjanski și Spiridon Oberknežević²⁴²².

²⁴¹⁶ Bolmanac, *Șematizam 1878*, p.144.

²⁴¹⁷ A M S G, nr.1/1879.

²⁴¹⁸ Marjanović, *Șematizam Budimski 1896*, p.107.

²⁴¹⁹ A M S G, nr.145/1883

²⁴²⁰ Kostić, *Șematizam 1924*, p.38

²⁴²¹ A M S G, nr.540/1877.

²⁴²² Idem, legătura pe anul 1891.

În anul 1900 sunt prezenți aici, alături de arhimandritul Stefan Nikolić, ieromonahii Serafim Žurković și Zaheu Ivanov²⁴²³.

În același an, în afara mănăstirii ca administratori la parohii se aflau ieromonahii: Spiridon Oberknežević la Stancevo, Damijan Vojnović la Hrnjakovo, Samuil Popović la Rudna și Sergije Jovanović la Soka²⁴²⁴.

Ieromonahul Serafim Žurković s-a născut pe 13 septembrie 1865 în perneavorul mănăstirii Sf. Gheorghe. A terminat șase clase de școală primară. În monahism a fost tuns pe 23 octombrie 1891. Întru diacon l-a hirotonit episcopul Nektarije Dimitrijević, la Vârșeț, iar întru ieromonah l-a hirotonit același episcop la Timișoara, pe 27 noiembrie 1891. A fost namesnik al mănăstirii până pe 30 octombrie 1923²⁴²⁵.

Arhimandritul Stefan Nikolić s-a născut la Timișoara, pe 12 iunie 1858. A terminat șase clase la Timișoara. În monahism a intrat pe 12 august 1882 la mănăstirea Bezdin. Întru diacon a fost hirotonit pe 15 august 1882 de episcopul Georgije Branković, iar ca ieromonah pe 9 aprilie 1884. În treapta de egumen a fost hirotesit de episcopul Nikanor Popović, iar în treapta de arhimandrit în 1915²⁴²⁶. A murit în 1937, la vârsta de 78 de ani. A fost înmormântat în biserica Grad din Timișoara, iar mai târziu rămășițele pământești au fost aduse la mănăstirea Sf. Gheorghe.

Ieromonahul Zaheu Ivanov s-a născut la Saravale, pe 9 decembrie 1875. A terminat 5 clase. Pe 12 august 1899 a fost tuns în monahism la mănăstirea Sf. Gheorghe. Întru diacon a fost hirotonit pe 25 decembrie 1899, iar întru ieromonah pe 26 decembrie al aceluiași an de episcopul Lukijan Bogdanović la Budapesta. A slujit în următoarele parohii: Soca, Tolvadia, Becicherecul Mic, Petrovoselo, Sat Chinez, Mănăștur, Fenlak, Pecica, Crna Bara și la mănăstirea Bezdin. De la 1 octombrie 1924 a fost numit namesnik al mănăstirii Sf. Gheorghe²⁴²⁷.

Ieromonahul Sergije Jovanović s-a născut pe 20 iulie 1874 la Karlovo și a terminat 6 clase în anul 1887. A fost tuns în monahism pe 14 octombrie 1897 la mănăstirea Sf. Gheorghe. Întru diacon a fost hirotonit pe 2 noiembrie 1897, iar întru ieromonah pe 3 decembrie al aceluiași an de episcopul Gavril Zmejanović la Vârșeț. A slujit la mai multe parohii. Între 1912-1916 a făcut parte din obștea monahală a Bezdinului²⁴²⁸.

În anul 1905, alături de egumenul Stefan Nikolić, din obștea monahală a mănăstirii Sf. Gheorghe mai făceau parte monahii: Spiridon Oberknežević, Damijan Vojnović, Samuil Popović care îndeplineau funcția de duhovnic la închisoarea Lepaglava, Serafim Žurković (namesnik), Sergije Jovanović, Zahei Ivanov și Nikanor Savić ierodiacon.

²⁴²³ Ruvarac, *Șematizam 1900*, p.21

²⁴²⁴ Ibidem.

²⁴²⁵ Bugarski, *Srpsko pravoslavlje*, p.43; SM G, an XIV, nr.11, 1916, p.149; Kostić, *Șematizam 1924*, p.21.

²⁴²⁶ Kostić, *Șematizam 1924*, p.39.

²⁴²⁷ Ibidem, p.40.

²⁴²⁸ Ibidem, p.39.

Majoritatea monahilor se aflau în afara mănăstirii ca administratori la parohii. În mănăstire se aflau doar egumenul Stefan Nikolić, namesnicul Serafim Žurković și ierodiaconul Nikanor Savić²⁴²⁹.

Ierodiaconul Nikanor Savić, născut la Vrdnik, pe 2 martie 1879 și a absolvit 5 clase. În monahism a intrat pe 13/26 decembrie 1904 la mănăstirea Sf. Gheorghe. Întru ierodiacon a fost hirotonit pe 8 ianuarie 1905, iar întru ieromonah pe 23 octombrie 1906. În perioada 1904-1905 s-a aflat la mănăstirea Sf. Gheorghe, după care slujește la mai multe parohii. În anul 1924 a revenit la mănăstire pentru numai un an²⁴³⁰. A mai făcut parte din obștile monahale de la Bezdin, Zlatica și Baziaș.

Și în anul 1908, doar egumenul Stefan Nikolić și ieromonahul Serafim Žurković se aflau în mănăstire, ceilalți monahi aflându-se ca administratori la parohii²⁴³¹.

Din 1910 obștea monahală a mai primit în rândurile sale încă un monah, pe Damaschin Rackov, născut la Batanja, pe 27 martie 1888. După 6 clase primare, a absolvit gimnaziul la Timișoara. În monahism a fost tuns pe 16 august 1910, ca ierodiacon a fost hirotonit pe 15 august 1911 de episcopul Georgije Letić, iar ca ieromonah de același episcop, pe 22 iunie 1917. Asemenea celorlalți monahi a slujit în mai multe parohii ale episcopiei Timișoarei²⁴³².

Mănăstirea Zlatica

După incendierea mănăstirii de către honvezi în timpul Revoluției de la 1848, obștea monahală s-a mutat la mănăstirea Baziaș unde a stat până în anul 1861, când au fost terminate lucrările de reconstrucție.

În anul 1850 egumenul mănăstirii Zlatica a fost Gedeon Živković. Contractul din anul 1850, încheiat cu perneavorii mănăstirii Zlatica pe o perioadă de 50 de ani, poartă semnătura sa²⁴³³. La conducerea mănăstirii egumenul Gedeon a stat foarte puțin, pentru că la 4 mai 1851 mănăstirea este încredințată noului egumen, David Arsenijević²⁴³⁴. Alături de el se mai află în mănăstire și ieromonahul Arsenije Moga. Amândoi au deschis o școală în incinta mănăstirii pentru copii perneavorilor din Baziaș²⁴³⁵.

Asemenea lui Gedeon Živković, și egumenul David Arsenijević a stat scurt timp la conducerea mănăstirii Baziaș-Zlatica, pentru că în anul 1856 deja este amintit egumenul Panten Jovanović, alături de monahii Arsenije Moga și Lukijan Ieremić²⁴³⁶.

²⁴²⁹ Kosovac, *Șematizam 1905*, p.192-193.

²⁴³⁰ Kostić, *Șematizam 1924*, p.40

²⁴³¹ Nicolaiević, *Șematizam 1908*, p.XII.

²⁴³² R E U T, 1909-19012, 1912, p. 128; S M G, anVIII, nr.14, 190,p.218.

²⁴³³ A M Z, *Acta administrativna 1850-1888*, nr. inv.1, p.1-2.

²⁴³⁴ A M Baz, *Protokol Soborni 1856*, p.1.

²⁴³⁵ P.Radu-D. Onciulescu, *op. cit.*, p.251.

²⁴³⁶ A M Baz, *Protokol Soborni 1856*, p.3.

Egumenul Panten Jovanović a intrat în obștea monahală pe 21 decembrie 1856, la recomandarea episcopului Emilijan Kerghelac²⁴³⁷. Ca administrator al mănăstirii a fost numit prin actul E. Nr. 99/1857 din 31 ianuarie 1857. La aceeași dată este consemnată predarea gestiunii ieromonahului Panten, în prezența unei comisii alcătuită din arhimandritul Mesiciului Antonije Nako, protoprezbiterul Palankăi Sofronije Ivačković și fiscalul consistorial Lazăr Cveić²⁴³⁸. A murit pe 31 martie 1860. În locul său a fost numit ca stareț ieromonahul Josif Cvetković. Pe timpul cât acesta a fost egumen s-au făcut acele reparații capitale, menționate în legătură cu mănăstirea Baziaș. Numele său apare pe unele plăci de marmură aflate în biserica mănăstirii, care consemnează acest fapt²⁴³⁹. Tot el a coordonat și lucrările de reparații de la mănăstirea Zlatica. A murit în anul 1868 și în locul său a fost numit ca egumen Lukijan Jeremić.

Lukijan Jeremić (înainte de tunderea în monahism Luca) s-a născut la Timișoara, unde a făcut și școala primară. În mănăstire a venit la recomandarea episcopului Emilijan Kenghelac, pe 12 ianuarie 1856. În recomandarea făcută episcopul îl prezintă ca „bărbat onest cu o comportare exemplară”²⁴⁴⁰. În monahism a fost tuns pe 26 august 1856, primind numele de Lukijan. Anul următor, pe 12 și 13 octombrie, a fost hirotonit în treptele de ierodiacon, respectiv ieromonah²⁴⁴¹. O vreme a făcut parte din obștea monahală a mănăstirii Kovil. La Zlatica a revenit în anul 1862²⁴⁴². În anul 1868 a primit gestiunea mănăstirii, fiind numit și egumen al acesteia²⁴⁴³. Pe timpul cât a administrat mănăstirile Zlatica și Baziaș a depus multe eforturi pentru îmbunătățirea stării economice a acestora²⁴⁴⁴. În anul 1887, fiind bolnav, a fost eliberat din funcție și pensionat. Cum mănăstirile Zlatica și Baziaș nu i-au putut asigura întreținerea, a fost trimis la mănăstirea Voilovița, unde a și murit.

Ieromonahul Arsenije Moga a venit la Baziaș după anul 1848²⁴⁴⁵. Judecând după numele său, dar și după unele informații scrise, era de naționalitate română. În anul 1868

²⁴³⁷ Ibidem, p.2.

²⁴³⁸ Ibidem, p.3.

²⁴³⁹ Două plăci de marmură pe peretele de miazăzi.

²⁴⁴⁰ A M Baz, *Protocol Soborni 1856*, p.1.

²⁴⁴¹ Ibidem, p. 9.

²⁴⁴² Ibidem, p.31.

²⁴⁴³ Ibidem, p.43.

²⁴⁴⁴ La cererea obștii, Lukijan Jeremić a lăsat scris tot ce a făcut de la primirea gestiunii, în 1868 și până în 1873. Realizările sunt exprimate în 18 puncte. Astfel este consemnat că a cumpărat două clopote, pe banii săi, a sădit 1,5 jugăre de vie la Baziaș, și pe banii mănăstirii 14,5 jugăre de vie la Zlatica. A făcut 2 mori, a renovat mănăstirea Baziaș, chiliile și biserica, a câștigat în procesul cu Căile Ferate suma de 4918,13 fl., a achitat impozitul datorat statului, în valoare de 1608 fl., a mijlocit pentru primirea decretului de funcționare a casei de oaspeți, etc. Vezi A M Baz, *Protocol soborni 1856*, p.58-59.

²⁴⁴⁵ Ibidem, p.42.

este amintit ca namesnic²⁴⁴⁶, iar aproape de sfârșitul vieții, în anul 1898, ca egumen al mănăstirii Zlatica. După moartea lui, în septembrie 1898, mănăstirea Baziaș a rămas fără monahi până în anul 1900²⁴⁴⁷. Între anii 1864-1867 la școala clericală din Vârșeț învăța „novicele mănăstirii Zlatica” Marko Stoiković²⁴⁴⁸.

În perioada 1890-1898 alături de cei amintiți, la mănăstirea Zlatica a mai activat monahul Dimitrije Petrović, venit ca novice la mănăstirea Zlatica-Baziaș pe 15 octombrie 1857, ca urmare a recomandării făcute de episcopul Vârșețului, Emilijan Kenghelac. Din recomandare reiese că acesta era din Vârșeț cu „înclinații deosebite spre învățătură”. De aceea episcopul mai cere egumenului Panten ca să-l primească ca novice în mănăstire și apoi la școala clericală „din Vârșeț să-l trimită spre instruire”²⁴⁴⁹. După cum reiese din actul episcopiei Vârșețului E 818 /1858, Dimitrije Petrović a lucrat mai mult timp în calitate de „kanțelist” la Cancelaria episcopală²⁴⁵⁰. Probabil că după terminarea școlii a revenit în această funcție, pentru că numele lui nu mai apare în actele mănăstirii Zlatica.

Samujil Brașovan (Svetozar înainte de tundere în monahism) a venit la Zlatica tot la recomandarea episcopului Kenghelac. În urma recomandării aceluiași episcop, pe 1 septembrie 1861, a fost tuns în monahism. În treptele de ierodiacon și ieromonah a fost hirotonit de Emilijan Kenghelac în zilele de 2 octombrie și respectiv 18 noiembrie 1861²⁴⁵¹.

Vasilije Vučko, pe când era elev la seminar în anul doi a fost trimis la Zlatica (în urma hotărârii Consistoriului din 6 iunie 1863) ca novice pentru a fi tuns în monahism²⁴⁵². După tunderea în monahism a fost trimis ca ieromonah la mănăstirea Călugăra de lângă Ciclova. Una din condițiile impuse tuturor monahilor care voiau să meargă în această calitate la Călugăra era aceea de a ști limba română. Se pare că Vasilije Vučko era de naționalitate română și după tunderea în monahism a și devenit duhovnic al nou înființatei mănăstiri.

Gerasim Sablić (înainte de a intra în cinul monahal - Grigorije), a primit binecuvântarea de a veni la Zlatica de la episcopul Emilijan Kenghelac pe 25 august 1869²⁴⁵³. Pe 6 septembrie a fost tuns în monahism. Anul următor este deja amintit ca ieromonah. Din cauza unor conflicte cu egumenul Lukijan Jeremić a fost trimis în cele din urmă disciplinar la mănăstirea Vojlovica²⁴⁵⁴.

Teofan Milenković era originar din Socol, unde s-a născut în anul 1830. După ce a fost primit în monahism la mănăstirea Zlatica, a fost hirotonit de episcopul Kenghelac

²⁴⁴⁶ Ibidem, p.46.

²⁴⁴⁷ Janković, *Poreklo...*; D. Janković, *Šematizam 1898*, p.35.

²⁴⁴⁸ N. Gavrilović, op.cit., p.263.

²⁴⁴⁹ A M Baz, *Protocol soborni 1856*, p.8-9.

²⁴⁵⁰ Ibidem, p.8.

²⁴⁵¹ Ibidem, p.31.

²⁴⁵² Ibidem, p.37.

²⁴⁵³ Ibidem, p.46.

²⁴⁵⁴ Ibidem, p.55.

pe 8 și 9 iunie 1873 în treptele de ierodiacon, respectiv prezbiter²⁴⁵⁵. Între anii 1873-1876, a fost namesnic al mănăstirii Zlatica, după care timp de 35 de ani a administrat parohiile Măcești și Požežena, unde s-a și stins din viață în anul 1911²⁴⁵⁶.

Maksa Popović a venit la Zlatica ca novice în anul 1871. A fost fiul preotului Mihajlo Popović din Suška. Împreună cu ieromonahul Arsenije Moga a uneltit împotriva egumenului Lukijan Jeremić. Din această cauză i s-a fixat domiciliul forțat până la judecată. În mod tainic a fugit în Serbia unde i s-a pierdut urma²⁴⁵⁷.

Milutin Stojanović (înainte de a intra în monahism Mihajlo Stojanović) a fost tuns în monahism la Zlatica pe 29 iulie 1873²⁴⁵⁸. Din actul eparhiei Vârșetului E 509 I 198 din 1873 reiese că a fost hirotonit ierodiacon pe 15 august 1873, iar ca ieromonah pe 14 octombrie în același an²⁴⁵⁹. În anul 1878 este amintit ca administrator al parohiei Dubovac.

Sava Neofitović (înainte de a fi tuns în monahism Stevan). Prin actul eparhiei Vârșetului E 765/ 1875 episcopul Kenghelac a încuviințat ca acesta să fie primit în cinul monahal, fapt ce s-a întâmplat pe 16 noiembrie 1875, când a și primit numele de Sava²⁴⁶⁰. Prin actul E 876/1875 episcopul a anunțat conducerea mănăstirii Zlatica-Baziaș că „a hirotonit pe 6 decembrie 1875 pe Sava Neofitović întru ierodiacon și pe 7 decembrie același an ca ieromonah”²⁴⁶¹.

Isidor Mandjul (înainte de primire în monahism Ilia) a fost recomandat pe 26 februarie 1877, alături de Mita Djuchić, obștii monahale de la Zlatica pentru a fi primiți ca novici. Pe 12 martie 1877 au fost tunși în monahism împreună, primul primind numele de Isidor, iar cel deal doilea de Mitrofan²⁴⁶². Isidor Mandjul a fost hirotonit în treptele de ierodiacon și ieromonah pe 29 august, respectiv 30 august 1878²⁴⁶³. Mitrofan Djuchić, după primirea în monahism, a fost hirotonit și el în treptele de ierodiacon, respectiv ieromonah, dar ceva mai târziu decât colegul său. Pe 26 august 1882 episcopul Emilijan al Vârșetului a cerut ca acesta să fie mutat de la Baziaș la Zlatica și în locul său să fie trimis ieromonahul Mihajlo Stojanović²⁴⁶⁴.

Mihajlo Stojanović a venit în mănăstire înainte de anul 1882. La ordinul episcopului Emilijan Kenghelac pe 13 februarie 1882 acest „absolvent de preparandie” a fost numit în calitate de „capelan temporar” la biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Bela Crkva, cu îndatorirea de a săvârși și îndatoriri catihetice în școlile din împrejurimi²⁴⁶⁵.

²⁴⁵⁵ Ibidem, p.59.

²⁴⁵⁶ A M Z, *Acta administrativna 1911*, nr.81/1911.

²⁴⁵⁷ Ziarul Pančevac, nr.70/1871 și nr.101/1871.

²⁴⁵⁸ A M Baz, *Protokol Soborni 1856*, p.57.

²⁴⁵⁹ Ibidem, p.58.

²⁴⁶⁰ Ibidem, p.61.

²⁴⁶¹ Ibidem.

²⁴⁶² Ibidem, p.62-63.

²⁴⁶³ Ibidem, p.63.

²⁴⁶⁴ Ibidem, p. 65.

²⁴⁶⁵ Ibidem, p.64.

Hagi-Arsenije Jeremić s-a născut la Sâmpetru în anul 1864. În mănăstirea Zlatica a venit ca novice, unde a petrecut 2 ani. La mănăstirea Krušedol a intrat în cinul monahal²⁴⁶⁶. După ce a fost hirotonit la Sremski Karlovci, a făcut parte din obștea monahală a mănăstirii Șișatovac, apoi al mănăstirilor Fenek și Krušedol. După plecarea egumenului Lukijan Jeremić la Vojlovica, ca administrator al mănăstirii a fost numit protopopul din Bela Crkva, Aleksandar Stojadinović. Acesta a administrat mănăstirea între anii 1885-1887²⁴⁶⁷. Din 1887 conducerea mănăstirii a fost încredințată lui Josif Jorgović. Acesta s-a născut la Vârșeț în anul 1830, școala primară a făcut-o în localitatea natală, iar gimnaziul la Hodmeze Vașarhel. La terminarea gimnaziului a intrat la seminarul din Vârșeț, unde a făcut doi ani. După aceasta a trecut în slujbă ca notar la Vlajkovac, Iabuka și Vârșeț. Din 1869 a fost ales ca deputat în Congresul național bisericesc. După ce s-a retras din slujba de notar, s-a întors din nou la Vârșeț, unde a fost ales ca secretar al Asociației meseriașilor. A fost membru în Consiliul eparhial, al Maticii Srpska, al Patronatului școlii monahale, al Consiliului județului Torontal. Când a devenit văduv, la îndemnul episcopului Nektarije Dimitrijević a fost tuns în monahism. A fost numit ca administrator al mănăstirii Zlatica în anul 1887 și la scurt timp ca egumen. În această funcție a rămas până la moartea sa²⁴⁶⁸. A murit pe 15 martie 1898 și a fost înmormântat în cimitirul mănăstirii Zlatica. După dispariția sa, ieromonahul Gerasim Petrović a fost numit ca administrator „temporar”. Acesta a fost mai întâi preot de mir, fiind hirotonit preot de episcopul Nikanor Gruić în anul 1874. A fost profesor la Seminarul teologic din Sremski Karlovci. A intrat în cinul monahal pe 30 ianuarie 1891, iar rangul de protosinghel l-a primit pe 29 august al aceluiași an. O scurtă perioadă a îndeplinit și funcțiile de administrator temporar al mănăstirilor Vojlovica și Zlatica²⁴⁶⁹.

Emilijan Stanković (Matei), s-a născut la Divić în anul 1862. La mănăstirea Zlatica a venit de la o vârstă fragedă. Pentru a fi primit aici, a fost necesară atât aprobarea Ministerului Cultelor (Nr. 30712 din 5 octombrie 1883), cât și dispensa episcopului Emilijan Kcnghelac (E 670 ex. 1883). A fost tuns în monahism pe 18 octombrie 1883²⁴⁷⁰. A fost hirotonit pe 13, respectiv 14 noiembrie de episcopul Timișoarei, Gheorghe Branković (E 749 ex 1883)²⁴⁷¹.

Teodosije Kostić (înainte de monahism, Toma Kostić), a fost tuns în monahism la mănăstirea Zlatica pe 6 iunie 1886²⁴⁷². A mai făcut parte din obștile monahale ale

²⁴⁶⁶ B. Strika, *Fruškogorski manastiri*, Zagreb 1927, p.166; V. Vulović, coordonator, *Bratstvo manastira Șișatovca 1900-1941*, în *Manastir Șișatovăț*, Belgrad, 1989, p.392.

²⁴⁶⁷ M. Popović, *Manastirske pustahije, aramije ili kud se deva Nemaniča blaga*, Vršac, 1893, p.8.

²⁴⁶⁸ M. Popović, *Șestota godisnija manastira Voilovice*, în B. V., kn IV, 1982, p. 10.

²⁴⁶⁹ Janković, *Poreklo...*, p.10; D. Jancović, *Șematizam 1898*, p.38-39.

²⁴⁷⁰ A M Baz, *Protocol Soborni 1856*, p.66-67.

²⁴⁷¹ Ibidem.

²⁴⁷² Ibidem, p.67.

mănăstirilor Mesic și Vojlovica. Revine la Zlatica înainte de Primul Război Mondial. Ca monah al mănăstirii Zlatica a administrat parohia de la Jamu Mic²⁴⁷³.

Ishirijon Gadjanski a făcut parte din obștea monahală a Zlatiței în anul 1892, după cum arată un act al acestei parohii²⁴⁷⁴. În acel an ieromonahul Ishirijon s-a semnat ca „ieromonah al mănăstirii Zlatica și administrator parohial”. De asemenea a mai făcut parte și din obștile monahale ale mănăstirilor Bezdin și Sf. Gheorghe.

În aceeași situație s-a aflat și ieromonahul Maksim Čirić, care este amintit ca administrator al parohiei Zlatica în anul 1891²⁴⁷⁵.

Dositej Kurijakov s-a născut pe 26 octombrie 1857 la Timișoara, Cartierul Mehala. În monahism a intrat pe 6 iunie 1864 la mănăstirea Zlatica. Întru ierodiacon a fost hirotonit pe 19 noiembrie 1884, iar întru ieromonah pe 20 noiembrie al aceluiași an. În anul 1896 este amintit ca duhovnic la închisoarea din Vacz²⁴⁷⁶.

Mita Popović a fost vreme de 6 ani novice la mănăstirea Zlatica. S-a născut la Vârșeț, pe 1 septembrie 1841, unde a urmat și școala primară, după care a făcut gimnaziul la Kečkemet. După terminarea gimnaziului a studiat doi ani la seminarul teologic din Vârșeț, după care la Zürich și Viena a absolvit studii de drept. La terminarea studiilor a fost o vreme candidat la avocatură. Având o fire neliniștită și-a schimbat des locurile de muncă. În 1876 s-a înrolat voluntar și a participat la Războiul sârbo-turc. În anul 1887, a fost primit la mănăstirea Zlatica ca novice. În anul 1893 profund indignat că nu a fost tuns în monahism a părăsit mănăstirea. În același an a publicat la Vârșeț o broșură intitulată „Monastirske pustahije, aramije ili kud se deva Nemaničko blago” în care i-a criticat dur pe episcopul Nektarije Dimitrijević, pe protopopul Aleksandar Stojadinović și egumenul Iosif Iorgović, după el aceștia fiind „principalii vinovați că nu a fost călugări”²⁴⁷⁷. În anul 1898 l-a atacat fizic pe episcopul Vârșețului, Gavriilo Zmejanović la intrarea acestuia în biserica episcopală din Vârșeț. Din această cauză a fost închis. În închisoare s-a îmbolnăvit de o boală psihică, fapt pentru care a fost internat la ospiciul din Budapesta, unde a și murit în anul 1899²⁴⁷⁸.

Konstantin Jovanović, ieromonah născut pe 8 noiembrie 1857 la Socol. Școala primară a făcut-o în satul natal, iar gimnaziul la Sremski Karlovcima. A fost hirotonit în anul 1899 de către episcopul Vârșețului, Nektarije Dimitrijević. A fost mai întâi capelan la Bela Trkva (1899-1900). Ca monah al mănăstirii Zlatica a administrat mai multe parohii: Ljubkova, Dubovac (1905-1908) și Zlatica (1915). Între anii 1919-1925 a fost administrator temporar al mănăstirilor Zlatica și Baziaș (1919)²⁴⁷⁹.

²⁴⁷³ D. Janković, *Šematizam 1898*, p.39; Kostić, *Šematizam 1924*, p.95.

²⁴⁷⁴ Arhiva Parohială Zlatica, *Registar (žurnal) Parohije Zlatice za 1868-1906 god.*, p.81.

²⁴⁷⁵ Ibidem, p. 79.

²⁴⁷⁶ Marjanović, *Šematizam Budimski 1896*, p.108.

²⁴⁷⁷ M. Jovanović, *O prvim novinama stampanium u Vrșcu na srpskom jeziku*, în Z D N M S, sv.34, 1963, p.127; *Budučnost*, Vrșac, nr.43/1898.

²⁴⁷⁸ Ibidem.

²⁴⁷⁹ Kostić, *Šematizam 1924*, p.39.

Sava Vlahović a fost numit mai întâi administrator temporar (1899) și apoi egumen al mănăstirii Zatica. Prin venirea sa, aceasta își dobândește din nou autonomia, după ce timp de 10 ani a fost filie a Voiloviței. Egumenul Sava Vlahović s-a născut la Neština în anul 1865. După școala primară a absolvit un curs de economie la Križevac. A intrat în monahism pe 15 mai 1889 la mănăstirea Krušedol. Întru ierodiacon l-a hirotonit pe 27 noiembrie 1889 la Novi Sad episcopul Vasilije, iar întru ieromonah pe 19 ianuarie 1891 la Karlovci, de către patriarhul Georgije Branković²⁴⁸⁰. În 1898 a fost namesnic la Mesić și Zatica (1899-1913). În anul 1900 s-a aflat pentru scurt timp în obștea monahală de la mănăstirea Vojlovica. În timp ce era egumen la Zatica a administrat, atunci când era nevoie, și parohiile din împrejurimi (Câmpia și Zatica). A murit în anul 1913 pe 29 iunie²⁴⁸¹.

Vikentije Vukosavljević i-a succedat lui Sava Vlahović în funcția de egumen al mănăstirii Zatica. S-a născut pe 21 decembrie 1870 la Zagreb. A terminat 4 clase de gimnaziu. A intrat în monahism pe 6 septembrie 1895 la mănăstirea Krušedol. Întru ierodiacon a fost hirotonit pe 18 decembrie 1899 la Karlovci, iar întru ieromonah pe 20 septembrie 1899 la Vârșeț. O anumită perioadă de timp a fost namesnic al mănăstirii Voilovița. A venit la Zatica pe 30 iulie 1913. În calitate de egumen a condus mănăstirea Zatica până pe 8 iulie 1923, când a predat inventarul ieromonahului Konstantin Jovanović. Deși a predat gestiunea, a rămas la Zatica. În anul 1920 este amintit ca membru în Consiliul de administrație al eparhiei Timișoara. A murit la vârsta de 70 de ani la Zagreb, pe 12 februarie 1939 ca stareț al mănăstirii Vojlovica²⁴⁸².

Melentije Mikalački a intrat în 1911 în mănăstirea Vojlovica, unde și-a făcut noviciatul²⁴⁸³. În același an, datorită unor reparații de amploare făcute aici, a fost trimis la mănăstirea Zatica, unde a stat până în anul 1913, după care s-a întors la Voilovița.

Platon Višnić, ieromonah, născut la Zatica în anul 1872. Întru diacon a fost hirotonit pe 22 decembrie 1894, iar întru ieromonah pe 25 martie 1895 de episcopul Vârșețului, Nektarije Dimitrijević. Ca monah al mănăstirii Zatica a administrat parohia Kajtasovo (1896-1902)²⁴⁸⁴.

Alți ieromonahi care au făcut parte pentru scurtă vreme din obștea monahală a mănăstirii Zatica și a căror biografie am prezentat-o la mănăstirile la care au activat mai mult timp au fost: Jefrem Almažanović (1898), Jeronim Bogosavljević (1900), Pahomije Obretković (1898), Arsenije Litričin (1900), Teodosije Subotić (1926).

²⁴⁸⁰ Janković, *Șematizam 1898*, p.39; Radosavljević, *Manastir Zatica*, Bela Crkva, 1997, p.102.

²⁴⁸¹ Ibidem.

²⁴⁸² A M Z, *Acta konzistorijalna 1911-1914*, nr. inv. 59, 63, 67, 73, nr.19/1911.

²⁴⁸³ Janković, *Șematizam 1898*, p.71.

²⁴⁸⁴ Ibidem.

THE ECLESIASTICAL LIFE OF THE SERBIANS FROM BANAT BETWEEN 1865-1918

The new socio-economic and political conditions in Vojvodina during the latter half of the 19th century greatly influenced the religious life of the Serbians inhabiting the province.

Starting with the first half of the 19th century, as a result of the economic and political changes specific for the capitalist relationships, a new social force made its presence within the Serbian society, i.e., the bourgeoisie which, parallel to its economic development, engaged its ambitions in the social and political life of the area.

The bourgeoisie started its ascent around the organisation of "The United Serbian Youth" whose declared goal was connected to cultural, educational and scientific endeavours. However, the political events of the second half of the 19th century i.e., the signing of the dual Austrian-Hungarian Treaty of 1867, the Hungarian-Croatian Treaty of 1868, The Law of Nationalities of 1868 represented the root and some of the causes which triggered in no time the political component of "The United Serbian Youth Organisation".

As a result, we are going to find the representatives of this organisation as members of "The National Free Thinkers of Serbia" founded in 1869 by Svetozar Miletić. The members of "The National Free Thinkers of Serbia", by openly stating the rights of the Serbians, found themselves in open conflict with the hierarchy of the Serbian Church, whose goals were alike but far more conservatory. It was for the first time when the conflict between laic and religious parties openly manifested itself during The National Congress of the Church of 1861 which went on to 1864 at the time when the laic deputies made themselves heard through the formulation of the rules of new and autonomous institutions.

Consequently, the conflict between the two parties became critical during The National Congress of the Church of 1869. As such, the rows went so high that within the process of electing the new President of the Congress - a position that had always belonged to the Patriarch - the assembly could no longer close the activity of the Congress as the Patriarch "released the deputies".

During the above-mentioned incident, the young laic representatives who gathered around Svetozar Miletić, highly offended the church hierarchy by calling it "a party of monks", as for the church as an institution, the commentators of the age stated that the young laic representatives "spoke against Christ, against Mother of God, in a word, against the whole Orthodox faith". The other party, the representatives of the clergy labelled the members of the "The National Free Thinkers of Serbia" as "heretical apostates and

atheists who believe neither in faith nor in the church but in whatever they find utilitarian” for reaching their goals.

As the national autonomous church had as patrimony large and respectable material assets, these became the stake along the fight for supremacy within the National Church Congress. By the end of the 19th century and the beginning of the 20th, the assets of the national church amounted to 100 mil. crowns. From the amount of 130.000 jugars*, belonging to the Karlowitz Metropolitan Church, the monasteries possessed 35.000 jugars. And which is more, they were also endowed with funds, foundations, testaments, successions and other assets.

According to the Shematia records of 1905, the Karlowitz Metropolitan Church included 800 churches, 28 monasteries, more than 350 confessional schools, 2 gymnasiums, 3 pedagogical schools, 3 schools of mother superiors, as well as a theological school of superior grades in Karlowitz.

When it comes to the conflict between the laic and religious representatives, it was the Hungarian Government that mostly benefited from as the latter would intervene siding with either of the parties according to its interests. Evidence of this situation was made clear when at the death of the Patriarch, Procopie Ivascović, whilst the two parties were quarrelling for a successor, the Hungarian Government named Gherman Anghelić in the top position of the Serbian Orthodox Church, only to give raise to more and more dissensions.

As for the conflict between the Serbian and Romanian churches regarding the topic of hierarchical separation, the representatives of the young bourgeoisie considered as lawful the Romanian requests, i.e., both separating themselves from the jurisdiction of the Karlowitz Metropolitan Church and asking for Hungarian support for reaching such a goal. The position of the young Serbian bourgeoisie concerning the national hierarchical separation was repeatedly stated within Svetozar Miletić's speeches, i.e., “the common fight of the Serbians and Romanians for national and political rights is as important as the Serbians' and Croatians' endeavour, on the other hand”.

Along the process, Miletić severely criticised the conservatory position of the Serbian clergy who would consider the Karlowitz Metropolitan Church as indivisible and thus inseparable. Moreover, Miletić underlined the fact that “when it comes to privileges the latter should be connected to the wishes and rights of the people according to their right to humanity and nationality. No other privileges would ever give any people to found their domination over another people”. Thus, in the book dedicated to the personality of the Serbian leader Svetozar Miletić, the Serbian historian Nicola Petrović stated that “Miletić's position against historical rights and privileges, as well as the option for understanding and cooperation against mutual enemies represented a new, daring and progressive attitude”.

The hierarchical separation between the two churches, legislated by the signature of the Emperor Franz Joseph on 24th December 1864, included the setting up of the Romanian Metropolitan Church of Transylvania stipulated in The Diploma of 4th July 1865 which mentioned the foundation of the Arad and Caransebes Dioceses as well-

* 1 jugar = approx. half a hectare

established bishopries of the newly established Metropolitan Church. This was not an easy task to accomplish as besides the foundation of the logistics of a new church, the act would also include a three level separation of the Romanian and Serbian churches: parochial, bishopric and archbishopric level as well as the delicate division of the mutual assets of the two parties.

During the Episcopal Synod held between 13th-14th August 1864 in Karlowitz, the parties got to a unanimous understanding regarding the splitting of bishopries and parishes, their residences, the bishop's quota etc. Yet, when it came to dividing the assets, the situation became critical. The latter operation was put into practice much later in Karlowitz in 1871, when, besides dividing the funds and assets, the mixed delegations nominated by the two parties adopted "The Convention about the Mixed Romanian and Serbian Dioceses of Arad, Timisoara and Caransebes".

The formerly mentioned Convention recognised by the Emperor on 10th April 1872, was to serve as a guide to rendering de facto the separation of the assets of the two churches. Consequently, by applying the provisions of the Convention, most of the communities succeeded to solve their misunderstandings mutually. However, others did not, and sued one another, thus entering long and expensive trials which claimed more financial resources to the detriment of the communities involved.

Along the development of the above-mentioned process of separation, in spite of the local conflicts, which would lead at times to emotional developments, the Superior Hierarchy and Heads of the two churches displayed a dignified attitude and made remarkable efforts in diminishing and settling down such disputes. As a result, both parties supported each other's viewpoints with outstanding arguments in all situations, thus giving way to respect and the use of communication as a means of solving their differences.

Once separated, the two churches began to organise their own national and autonomous religious and educational establishments, closely following paragraph 3 from Law No.8/1868 which stipulated that "each Metropolitan Church has the right to autonomously organise their own educational and foundational churches and congresses according to their state laws".

For the Romanian party, things went quicker and a unique and very brief statute named "The Organic Statute of the Romanian Orthodox Church in Transylvania" was achieved and presented to Andrei Saguna, the Bishop of Transylvania during the 1868 Congress and, a year later, the document was sanctioned by the authorities on 28th May 1869. However, for the Serbian party, such a process was not successful. The Serbian Church went on elaborating a unique statute within the Karlowitz Metropolitan Church and opened it to debate by Bishop Samuil Masirević during the 1868 Congress held in Karlowitz. Yet, its provisions did not become effective.

At the core of the unsuccessful attempt of the Serbian Party stood the endless disputes between the laic and religious supporters within the National Congress of the Serbian Church. The spring of such divergent attitudes was the totally opposed viewpoints on the autonomy of the National Serbian Church. Whilst the clergy would set forth religious teaching and dogmas leading into a hierarchical organisation and clerical jurisdiction, the

political leaders and their supporters from the Congress underlined the national and autonomous character of the process, without making any effort in understanding the foundations and teachings of the church. As a result, due to the ambition called “the spirit of the time”, the latter tried to subordinate the Bishopric, thus undermining the authority of the church by ignoring its canons and religious teaching.

In the absence of an organic statute, “The Order of Organising the Religious, Pedagogical, and Church Institutions of the Serbians and Greek Metropolitan Church” was drawn up by the Congress of 1864-1865 and later acknowledged by the Emperor and authorities on 10th August 1868. The Order is also known under the name of “The Imperial Rescript of 1868”. The Order was completed with further dispositions which, unfortunately, did not succeed to insure the good functioning of the Serbian Autonomous Church, either due to the fact that the additions were conceived on a temporary basis (as in the case of the Rescript) or owing to the fact that only some autonomous areas were included within the Order under discussion, thus greatly inflicting the organic functioning of the document as a whole.

Irrespective of its shortages, The Imperial Rescript of 1868 meant the first general legislative body which made possible the organising and functioning of the national autonomous Serbian schools and churches.

On the basis of its provisions, the territorial reorganisation of the Serbian Dioceses began which generated the first leading bodies of the Serbian churches and schools at all levels, alongside with establishing their competences.

When the Austrian-Hungarian Dualism ended in 1867, the provisions of the Rescript had to meet the requirements of the Hungarian State, which presupposed its replacement with new dispositions. Under such circumstances, a number of new decisions to settle the autonomy of the National Serbian Church and Schools within Karlowitz Metropolitan Church were adopted. Some of these documents such as: “Regulation on Organising the Congress of 14th May 1874”, “Regulation on Electing the Members of the Congress on 9th May 1871”, “Regulation on the Temporary Organisation of the Metropolitan Church Council and the National Educational Council” directly influenced the life of the Serbian Church within Karlowitz Metropolitan Church.

The same influence was felt in the Banat area where documents such as “Regulation on the Temporary Organisation of Dioceses of 29th May 1871”, two educational orders of 1872 as well as “The Statute of Monasteries of 1908” had a direct impact on the life of the church both through reorganising the dioceses and schools and also through the settlement of regulations about the organisation and functioning of the Autonomous National Church and schools.

To improve the quality of education, a number of documents were also released such as: “Regulation about the National Serbian Schools”, focusing on elementary, rehearsal pedagogical schools as well as “Regulation on High Rank Schools for Girls”. When these dispositions became effective, Chapter III of the Rescript entitled “On Serbian Schools”, which included 111 paragraphs, lost its validity. In spite of the fact that the two former regulations included more progressive dispositions compared to those of the Rescript, the

shortages of the two orders were immediately noticed by the teachers. The most radical part of the latter grouped themselves around a number of pedagogical magazines having a socialist orientation such as "The Schoolmaster" and "The New School".

During the school conferences held before the approval of the two regulations, the primary and secondary school teachers openly demanded the diminishing of the number of classes dedicated to teaching Slavonic, connected to increasing the number of classes for teaching Serbian language and history. The result of such an approach, they claimed, would only lead to building a national consciousness.

Another demand was connected to an enhanced number of classes for teaching economics which would inherently lead to the improvement of the living standard of the Serbian people. Alongside with the former claims, there came the idea of supporting the foundation of new types of schools such as: technical, trade as well as schools for girls which practically were non-existent in Vojvodina before.

As for the type of education, the teachers raised against state and community schools as they considered that only confessional schools could prevent deznationalization. The teachers also required an increased number of classes for sciences including ethics and foreign languages to the detriment of classes for teaching religion in schools.

Whilst primary and secondary school teachers believed that there should be given a unique regulation for all types of Serbian schools, the representatives of the leading boards had a totally different opinion, i.e., each domain should be allotted a different order.

However, the greatest hardships that the Serbian educational system encountered were recorded between the 70's and 80's of the 19th century when education was coordinated through a series of laws such as: Law No.38/1868 accompanied by the regulations of 1871, 1872 and 1874 regarding the military frontier schools on Hungarian territory as well as the ones on the Croatian area.

The disfunctions of the educational system added to the ever-growing teachers' dissatisfactions determined the educational board to take into account new school regulations. Consequently, in 1880, they released a "School Proposal for All Types of Schools". Even if the before-mentioned regulation had a series of shortcomings, the document was forwarded to the Congress of 1892 where, after heated debates was finally adopted and remitted to the Hungarian Government for approval. The the Hungarian Prime Minister, Baron Banfy returned the regulation to the Serbian Educational Board with the explanation that such a document should be accompanied by A Unique National Statute of the Church.

The failure of having adopted a new regulation for the Serbian schools was greatly connected to the reactionary educational laws released by the Hungarian Ministry of Education such as "Law No.28/1876, Law No.18/1879, Law No.26/1893" which should all have been taken into account when proposing a Serbian law for education. Even if, apparently, such laws facilitated the introduction of modern approaches within the Serbian schools, they were highly jeopardising both the autonomy and national identity of the Serbians.

As a result, the National Church Congress of 1902 opened discussions on the necessity of conceiving new educational dispositions by setting up a new body called "School Inquiry" which, as a specialized institution should advise the National Educational Board on elaborating regulations and laws. The activity of the new body created, recorded long delays because its representatives were looking for an ideal solution in giving a law of such a quality as not to be refuted.

The adoption of Law No.27/1907 with its reactionary stipulations interrupted the activity of the body. However, in 1910 the activity of the body restarted and gave a final shape to the law called "The Final Scheme" which was severely criticised by the teachers' conferences. As a result, the law was replaced by a new disposition worked out by the Council Congress which then submitted it for approval to the National Church Congress in 1911. Unfortunately, the autonomy of the Serbian Church was suspended in 1912 and, as a result, the educational dispositions of 1872 failed, too.

When applying a thorough analysis to the parallel autonomous educational system in Serbia, contrasted to the state one, a number of positive and negative features should be considered. When it comes to the positive impact of the parallel system, this succeeded in safeguarding the Serbian language and national identity. However, a series of drawbacks were recorded, especially when it comes to the contents of the curriculum, i.e., overcharging the students with new religious subjects, a lot of Hungarian classes which made both students' and teachers' life extremely difficult. For example, the teachers had to face both the hardships of a strict school activity and a very low economic and social status, subordinating them to the clergy who had the leading and controlling position in the system.

In spite of the above-mentioned shortages, we can conclude that the effort of the Serbians from the Austrian-Hungarian Empire to support native educational system had a great merit in safeguarding the Serbian language and national identity. The merit is even greater if we take into account the fact that they were living within a different state organisation.

If the battle between the laic and clergy had some positive effects by removing the educational system from the authority of the church and by improving its contents, on a religious level the conflict brought about serious damages. As a result, the reports of the Consistorial Dioceses of the two episcopal offices put forth some of the main causes which affected religious life among which: the hostile attitude of the Serbian intellectuals towards the Serbian church and clergy, a systematic campaign of the former who belonged to varied political parties of disparage and slander against the representatives of the church by calling them "traitors of the nation and grave diggers of autonomy". Moreover, a negative example offered by the atheist intelligentsia towards church and clergy led into the confusion of the believers.

Besides the conflict between the laic and clergy, the dioceses also indentified other negative consequences which weakened the faith of the believers. As an illustration, mention should be made of: a faulty organisation of the inner structure of the Serbian Church, which was not fully rendered at the time according to the teaching of Christ; the excessive poverty of the believers who would either refuse to pay church taxes or would

seek "redemption" within another sect. Mention should also be made of the effects of Law 43/1895 which guaranteed the right of every citizen to either choose his/her own religion or become a free-thinker.

Other mentions in the reports of the dioceses are connected to the measures that had been taken to improve the situation such as: intensifying the religious teaching through prayers and catechism, fighting by all means the church could make use of materialism and attracting the schools to support the process; achieving a better collaboration between the church and education; doing away with all the extremely expensive habits of the church; a more active implication of the priests during the church conferences; disseminating brochures with moral and religious contents; involving the priests in setting up cultural, humanitarian and rural associations to strengthen national identity as well as improving the believers' economic status.

Parallel to the measures taken for improving religious life, the boards of the two dioceses helped by the Administrative and Parochial Councils focused on improving the logistics of the dioceses and parishes thus supporting the building of new churches and parochial homes in villages or repairing the older delapidated ones or buying land and new assets to increase the wealth of the church.

Regarding the drawbacks of the misunderstandings between the laic and clergy, the conflict was mainly felt at the level of the monks' life. Such an attitude could be explained due to the fact that the Monarchs' Board could be elected but from within not to mention that it was the monasteries only which had control over the greatest part of wealth and assets. Consequently, the representatives of the political parties were struggling hard by putting forth projects and proposals in the Congress to limit the rights of the Monach hierarchy in administrating the assets of the church.

As a result of continuous attacks and disparege, the monks of Karlowitz Metropolitan Church declared themselves a special social category and reunited in an association called "The Monks' Association" whose statute was approved by Synod on 19th May 1906. Ever since its foundation, the association declared open conflict to the Council of the Congress dominated by laic representatives and fought against their regulations. The conflict became even more critical after the voting of the extremely controversial Church Regulation adopted in 1907 and confirmed in March 1908. The "Church Regulation" was proposed by the representatives of the radical party who had the majority in the Congress.

In spite of the propaganda of the radicals, The Statute of the Monasteries did not bring about the expected results by leasing the lands of the monasteries. On the contrary, the price of the land increased and during the organised auctions, it was not the small landowners that would win but the great landlords who, in their vast majority, were not of Serbian origin. Added to this, the salaries of primary and secondary school teachers did not increase either and many monasteries, schools and churches had been completely impoverished.

The above-mentioned drawbacks were also due to the fact that the money gained through funds and autonomy was deposited in unsafe accounts belonging to the banks of the radicals. As a result, being severely criticised by their political enemies belonging to

the liberal party, as well as by groups of the clergy, the radicals lost their popularity at mass level having a catastrophic percentage in the elections for the National Church Congress of 1910.

Such was the background when the Holy Synod tried to open negotiations with the members of the Council Congress in order to modify a series of provisions in the above-mentioned statute. Consequently, in the document remitted by the Holy Synod to the Council Congress, the former clearly stated that according to the right of the church, such a document could not be acknowledged and, as a result, provided all abuses ceased, the Bishop's Synod for protecting the vital interest of the church would take another road.

And this is exactly what happened. When the political representatives of the Congress and, especially the radicals, refused to negotiate with the hierarchical members of the church as well as the monaks' representatives regarding the necessary alterations in the provisions of the statute, the clergy's petitions met with the Emperor's refusal through the Imperial Decision of 11th July 1912, which ajourned all the dispositions that established the autonomy of the National Serbian Church from the Metropolitan Church of Karlowitz. Thus, the Serbian church was anew met under the power of the Emperor's loyal hierarchy.

As a result of having suspended the provisions of the autonomy of the Serbian Church, the former dispositions included in chapters 4 and 5 of the Imperial Rescript of 1868 came into force which meant re-establishing the older system of election for the members of the Congress.

The Imperial Decision of July 1912 aroused great protests and dissatisfactions among the Serbian politicians who, by means of the media, severely criticised the annihilation of the autonomy of the Serbian Church. Thus, they stated that "Vienna punished the Serbians for not accepting to be used as their lash against the Hungarians" and as a result of having suspended their autonomy they "revived the corpse from the unconstitutional times".

The cessation of the autonomy of the National Serbian Church had a strong political hidden motive when taking into account the fact that the event superimposed the Balkans' War of 1912 when the Hungarian Government intended to move the Metropolitan Church from Karlowitz to Budapest. Having failed to separate the Serbian Patriarch Lukijan from his people, the former decided to physically liquidate him which was consequently put into practice. The event took place while the Patriarch found himself in Bad Gastein in Austria wherefrom the Patriarch vanished on 1st September 1913. His body remains were found at the end of October of the same year in a river 30 km away from Bad Gastein.

After the physical disappearance of Lukijan, the Austrian-Hungarian authorities would not permit the re-election of another Serbian Patriarch. Consequently, the Serbian Church of Vojvodina remained without a spiritual leader in the area which brought about immense difficulties for the hardships of the day as World War I was knocking at the door.

All along our approach, we were highly aware of the fact that we did not handle exhaustively all the problems connected to the life of the Serbian Church of Banat. This

will remain a desideratum for further research. However, we are of the opinion that the present study will greatly facilitate any other approach on the topic as we consider it as the first unitary and scientific study of the main aspects connected to the life of the Serbian Church of Banat.

ANEXE

I

Mitropolitul Andrei Șaguna către patriarhul Samuil Mașirević

28 Decembrie 1864, Sibiu

Original, lb. sârbă: ASANUK PM „B” 2/1865

Traducere:

Sfinția Voastră

Mult cinstite frate în Hristos

Bunul Dumnezeu și milostivul împărat a dat binecinstitorului popor al nostru de limbă română să ajungă a vedea îndeplinită cea mai caldă dorință a sa. Eu în conștiința mea sunt încredințat că întreaga noastră Biserică mult a dobândit prin această împărătească milă, pentru ca ea acum intră în deplină legalitate. Întrucât această hotărâre împărătească deja s-a făcut publică în ziarele oficiale vieneze și de acolo a trecut și în alte ziare și deja peste tot este cunoscută de creștinii noștri ca nu cumva ca cineva să creadă orice, că deja Mitropolia română în viață a intrat și că românii sunt dezlegați de autoritatea bisericească de până acum, am găsit de cuviință ca în înțelesul înaltei scrieri ale ministerului din 24 decembrie anul curent nr.8642 a emite acest circular către românii noștri bănățeni în care arăt tuturor starea dreaptă a lucrurilor și acel circular l-am trimis Domnului Episcop al Vârșețului și Consistoriului Eparhiei Timișoara cu cererea (rugămintea) de a-l publica pe calea organelor lor în interesul ținerii buneî rânduieli.

Întrucât ne aflăm la sfârșitul vechiului an, nu pot scăpa ocazia ca din toată inima să vă adresez urări de anul nou și Botezul Domnului ca Domnul Dumnezeu să vă întărească duhul și sănătatea la mulți ani.

Pentru ca acest cuvânt al adevărului drept a-l face încredințat sunt cu înalt respect am cinstea rezidând.

Sfinției Voastre

În Sibiu ziua 28 Decembrie 1864

Credincios frate întru Hristos

Andrei

Arhiepiscop și Mitropolit

II

Episcopul Procopie Ivašković către patriarhul Samuil Maširević

22 Iulie 1865, Arad

Original, lb. sârbă: ASANUK PM „B” 1865 25 I

Traducere:

Sfinția Voastră
Domnule Milostiv

De la fostul Stazministru am primit în ziua de 1 iulie, după scrisoarea noastră 8 iulie anul curent nr.3209 prin care comunică înalta hotărâre în legătură cu subordonarea acestei eparhii (a Aradului NT) sub noua Mitropolie română, la fel m-a anunțat și episcopul și mitropolitul Excelența Sa Domnul Baron Andrei. Aseară am primit și de la Consiliu prin care sunt anunțat că înalta Diplomă în legătură cu anexarea ținutului bănățean și Domnului credincios jupan al Aradului spre cunoștință a o aduce și în mod solemn a o preda.

Eu am așteptat și din partea Sfinției Voastre în această problemă o scrisoare, dar văzând că Sfinția Voastră nu mi-ați scris sunt nevoit să stăruiesc a întreba, și doresc și din partea Sfinției Voastre lămuriri în problema rezolvării relațiilor de până acum a acestei eparhii față de Mitropolia Karlovișului în scris o înștiințare despre acest Act Document a-l primi sau nu. După părerea mea ar fi normal ca de sub jurisdicție și subordonare a mă scoate. Eu vă rog să mă binecuvântați în aceste împrejurări cât mai curând măcar în mod privat să mă înștiințați pentru a avea timp pentru publicarea acestei Diplome și pentru solemnitate (ceremonie) cum este prevăzut a mă pregăti. Eu preoțimea și poporul ce a venit aici către Consistoriul din Timișoara i-am îndrumat pentru a evita conflictul și am așteptat de la Sfinția Voastră scrisoare. Ieri în scris protopopul Timișoarei Melentie Drăghić mi-a comunicat actul dumneavoastră din 2 iulie anul curent M 118 și mă cheamă ca circularul despre jurisdicția mea poporului și preoțimii să-l fac cunoscut (comunic).

Când Sfinția Voastră ați scris Consistoriului Timișoara atunci trebuia să-mi scrieți și mie. Dacă părerea mea o aprobați dumneavoastră poftiți de a adăuga ceea ce este omis.

Recomandându-mă ca Sfintele rugăciuni și bunăvoinței Sfinției și Preasfinției Voastre cu deosebit respect rezidând.

Sfinției Voastre
În Arad ziua 22 Iulie 1865

Supus slugă
Prokopije Ivašković
Episcop de Arad

A. III
Tabelul cu prima atestare documentară a școlilor și a prîmilor învățători
din Eparhiile Vârșeț și Timișoara*

Eparhia Vârșeț

1. Protopopiatul Vârșeț

Nr. crt.	Parohia	Nr. școli	Prima atestare a școlii	Primii învățători amintiți	Caracterul școlii	
					1868-1872	1872-1919
1	Vârșeț		1727 germană 1751 sârbă	Hristifor Redl 1735 Josif Mihajlo Servati 1727 Maxim Prodanovici 1778 Grigorie Zosimović 1790 Sava Stefanović 1790 Jovan Teodorović 1790 Grigorie Batak 1798	confesională	
2	Pavliš		1786 amintită	Elias Cirković 1778 În 1786 școala avea învățător dar nu avea elevi Živan Jovanović 1823 Nikola Stojanović 1844		În 1898 avea 2 școli Confesională Sârbă de băieți și confesională de fete
3	Vlajkovac		1772	Pavle Stefanović 1778 Živojin Popović 1834 Đamijan Firečazki 1834		Confesională sârbă mixtă
4	Jabuka		1773/1774 germană 1786 sârbă	Anton Flichter 1773-1774 Lazar Popović 1778 Pantelimon Radulovac 1786	După 1842 școală românească	Confesională sârbă mixtă
5	Veliko Središte		1772	Lazar Georgijević 1778	1898-2școli confesionale sârbe	Confesională mixtă
6	Dežan		1772	Petar Boghić 1772		Confesională mixtă
7	Bučin		1787	Pantelimon Radulovac 1787 preot și învățător		Parohie românească
8	Mali Zam		1778	Tima Veselinović 1778		Din 1872 comunală
9	Vatin		1771	Magister Jovan 1771 Joan Tomić 1778 Înv. Janko Ilijević 1795		Confesională mixtă
10	Marghita		1778	Teofan Simeonov 1771		Confesională mixtă

11	Subotica		1710	Magister Timotej 1710 Jovan Ludajčić 1733 Marko Vučić 1742 Naum Joanović 1778		Confesională mixtă
12	Podporanj		1778	Manojlo Popović 1778	Până în 1872 grănicerească cu limba de predare Slaveno- serbska	Confesională mixtă
13	Alibunar	2	1797 Șc. sârbă 1775 Șc. Germană	Marko Veličković 1803 Mathias Raušan 1813	Slaveno- serbska Cetno-trivialna (germană)	Din 1872 comunală
14	Uljma	1	1772	Inv. Pavle Mutavčić 1779 Maxim Rašajski 1792 Gh. Josifović 1793 Života Ranić 1802/1803 Aron Mihajlović 1818 Todor Kusićanin 1824	Slaveno- serbska 1806	Din 1877 comunală
15	Izbište	1	1779	Jeftimije Jerković 1802/1803 Dimitrije Vučić 1818 Antonije Radovanović 1799 Joan Šaić 1837	Slaveno- serbska 1806	Din 1872 comunală
16	Zagajica	1	1771- clădirea vândută 1788-1789 școală nouă	Dimitrije Popović 1784 Jovan Jovanović 1788	Slaveno- serbska 1806	După 1872 comunală
17	Parta	1	1768	Stojko Miljković 1788 Stefan Kokić 1790	Slaveno- serbska 1806	După 1872 comunală mixtă
18	Orešac	1	1785	Života Munčan 1802	Slaveno- serbska 1806	Din 1872 comunală
19	Marghitica	1	Înainte de 1810	Preot Grigorije Lukičić înainte de 1810	Slaveno- serbska	Din 1878 comunală
20	Samoš	1	1813	Iosif Milovanov 1813	Srpska pravoslavna	Din 1872 comunală
21	Dobrica	1	1777	Jovan Vukašinović 1795 Lazar Nikolić 1857 școală de fete	Srpska pravoslavna	Din 1878 comunală
22	Ferdin		1772	Jovan Drndarski 1830 Stefan Jovanović 1842		Din 1878 comunală
23	Ilandja	1	1777	Filip Jankulović 1787	Srpska pravoslavna	Din 1878 comunală
24	Kajtasovo		1797	Sava Supica 1797 Grigorije Vučić 1808 Dimitrije Vučić 1824	Vlaška amintit în 1806	De stat după 1872

2. Protopopiatul Pančevo

Nr. crt.	Parohia	Nr. școli	Prima atestare a școlii	Primi învățători amintiți	Caracterul școlii	
					Până în 1872 grănicerească	1872-1919
1	Pančevo		Înainte de 1774- șc. germană 1775 șc.-germană normală 1777-șc. Sârbă	Mihajlo Peić 1754 Stevan Golubović 1795 Pavle Iosifović 1801 Papila Iosifović 1802/1803 Moise Maksimovici 1802/1803 Stefan Janković 1811 Iohan Gaspar Kuhlreibar 1774 Franz Saarab, Iosif Kibest, Andrija Pijuskota 1775	Sârbă	În 1898 avea 2 școli confesionale: de fete și grădinița celelalte erau comunale din 1872
2	Baranda		1780	Lazar Vilohić 1784 Arsenije Radosavljević 1795 Teodor Popović 1803 P. Popović 1806 Teodor Pavlović 1808	Srpsko - pravoslavna	Din 1873 comună
3	Omoljnica	1	1769- șc. Germană 1773- șc. Sârbă	"Popa Petar" 1775 Mihajlo Ilić 1779 Josim Pavlović 1784 Tadeus Schuder 1769	Srpsko - pravoslavna	Din 1872 comună
4	Brestovac	1	1768	Arsenije Radivojević 1795 Petar Popović 1802/1803	Srpska	Din 1896 de stat
5	Pločica	1	1800	George Živački 1813	Srpsko - pravoslavna	Din 1872 comună
6	Kovin	2	1768-șc. Sârbă 1769-șc. Germană	Arsenije Milošević 1768 Georg Lay 1774 Marko Cvetković 1807 Stefan Schneider 1813	„nemačko-katolična” „četno-trivijalna”	Din 1877 comună
7	Ostrovo	1	1793	Diacon Ivan 1793/1800 Maksim Sargaski 1802/1803	Srpska șkola	Din 1873 comună
8	Bavanjste	1	1772	Toma Nicolajević 1802/1803	Srpsko - pravoslavna	Din 1873 comună În 1898 grădinița era confesională
9	Banastko Novo Selo	1	1768	Mihajlo Karanović 1790 Stefan Knežević 1802 Timotei Predić 1813	Srpska 1768 Slaveno serbska 1772 Pravoslavna 1774 Trivijalno pravoslavna 1777	Din 1872 comună
10	Crepaja	1	1772- din pământ bătut 1832- din material solid	Arsenije Radosavljević 1801 Preot Luka Iljević- până în 1808 Atanasije Grubanović 1808 Mihajil Ivić 1817	Srpska șkola	Din 1876 comună

11	Sefkerin	2	1774 1777	Iozef Banaček 1774 Preot Jovan 1782 Petar Popović 1813	Srpska škola Šcoală germană	Din 1872 comunală
12	Opovo	2	1768 1773	Franz Iosef Richter 1773 Preot Stanojić 1785 Živko Pavković 1792 Vasilije Tošić 1794 Franz Koller 1810/1811	Srpsko - slovenska Nemačko - katolička	Din 1877 comunală
13	Sakule	1	1770	Konstantin 1792 Josif Vuković 1808 Vikentije Jovanović 1813 Andrija Petrović 1848	Srpsko - pravoslavna	Din 1875 comunală
14	Idvor	1	1768	Jovan Ivković 1802/1803 Nikola Živković 1808 Avram Pavlović 1810	Srpska	Din 1875 comunală
15	Jarkovac	1	1737	Joan Lukić 1784 Grigorije Konstantinović 1792 Timotej Predić 1802/1803 Aron Mihin 1813	Srpsko - pravoslavna	Din 1874 comunală
16	Botoš	1	1768	J. Konstantinović 1795 Grigorije Konstantinović 1797 Živko Popović 1802/1803 Sofronije Janikulović 1808	Srpska	Din 1872 comunală
17	Tomaševac	1	1772	Teodor Popović 1802/1803 Aleksandar Maksimović 1808	Srpsko - pravoslavna	Din 1872 comunală
18	Orlovat	1	1772	Lazar Živković 1802/1803 Teofan Stanković 1813 R. Popović 1831 Pavle Radaković 1860	Srpska	Din 1879 comunală
19	Faricaždin	1	1777	Atanasije Grubanović 1803 Stefan Tomić 1813 Tedor Popović 1811	Srpska	Din 1872 comunală
20	Čenta	1	1768	Matejja Knežević 1795 Milutin Petrović 1802/1803 Sava Šupica 1813-1848 Aleksandar Živanović 1837 Andrejja Petrović 1848-1854	Srpska	comunală
21	Perlez	2	1768 1785	Vasilije Jovanović 1802 Jeftimije Jercović 1813 Hudec 1807 Iosef Schuder 1813	Srpsko - pravoslavna „četno- trivijalna” Germană	Din 1872 comunală În 1898 grădiniță confesională
22	Borča	1	1800	Nikola Popović 1800 Procopije Berić 1813	Srpska	Din 1903 de stat

				Nikolić 1841 Sava Petković 1862		
23	Starčevo	1	1783	Magister Stevan 1793 Andrei Urošević 1802 Mihajlo Ivić 1813	Srpska	Din 1872 de stat

3. Protopopiatul Bela Crkva

Nr. crt.	Parohia	Nr. școli	Prima atestare a școlii	Primi învățători amintiți	Caracterul școlii	
					Până în 1872 granicerească cu limba de predare	1872-1918
1	Bela Crkva		Școala sârbă 1749 Școala germană 1736 Școala normală	Luka Jakovljević, Nikola Petrović, Teodor Rajčević(1786), Arsenije Knjažević 1793 Franz Karl Ghedoh, Johan Elman(1778) Franz Karl Schlosser 1777, Johan Holzmann	Sârbă Germană	Din 1879 comunală
2	Sokolovac	2	Școala sârbă 1771/1772 Școala trivială germană 1771/1772. Arsă de turci în 1788	Diacon Simeon Popović 1797, Petar Milenković 1808/1809	Sârbă	Din 1871 comunală
3	Palanca Banatska	1	1703	Filip Paunović 1802/1803	Sârbă	comunală
4	Vračevgaj	1	1772	Kosta Nikolić 1772/1790 Jovan Stefanović 1802/1803 Jovan Popović 1790/1800	Sârbă	Din 1874 comunală
5	Crvena Crkva	1	1797	Živan Trifković 1806 Petar Milenković 1808/1809	Sârbă	Din 1872 comunală
6	Lugovet	1	1768	Vuk Tomašević 1802/1803 Teodor Ranković 1806	Sârbă	Din 1872 comunală
7	Kručica	1	1783	Preot Pavle Jovanović 1783/1784 Preot Matej Popović 1785 Preot Jovan Georgijević 1786 Jeremija Tošković 1818	Sârbă	Din 1874 comunală
8	Jasenovo	1	1768	Arsenije Bošković 1792 Janko Arsenijević 1802/1803	Sârbă	Din 18972 comunală
9	Leskovica	1	1788-a fost arșă În 1797 funcționa	Gheorghije Nenadović 1792 Jovan Čupić 1806 Jovan Nika 1808	Slavenska	Din 1884 comunală

10	Dupljaja	1	1788/1789 exista amintită și în 1797	Živan Mihajlović 1806 Andrija Marković 1808	Sârbă	Din 1876 comunală
11	Dubovac	1	1797	Teofan Stanković 1806 Pavle Vasić 1813 Joan Mladenović 1857	Sârbă	Din 1873 comunală
12	Gej		1786	Mihajlo Kooovac 1802/1803 Iosif Vuković 1813 Petar Gruić 1815 Grigorije Koljanić 1820	Sârbă	Din 1872 comunală
13	Belobreška	1	1774	Stevan Popović 1774 Mihajlo Krstić 1806	Sârbă	Din 1879 comunală
14	Divić	1	1808/1809	Jovan Vinčilov 1808/1809	Sârbă	comunală
15	Sušca	1	1797	Petar Perčić 1808	Sârbă	comunală
16	Požezena sârbă	1	1787	Jeftimije Jovanović 1806	Sârbă	comunală
17	Dolnja Ljubkova	1	1787	Toma Janković 1806 Pavle Bogdanović 1808/1809	Sârbă	Din 1874 Comunală
18	Mačević	1	1787	Andrija Marinković 1806 Marko Jovanović 1808/1809	Sârbă	Din 1874 Comunală
19	Kusić	1	1778 Arsă de turci în 1788	Hariton Maletić 1802 Iosif Višatović 1806 Jova Karnja 1808/1809	Slavenska	Din 1875 Comunală
20	Zlatica	1	1787 Arsă de turci în 1788	Luka Radulović 1792 Ivan Kornja 1806 Nikola Mangiul 1808/1809	Slavenska	Confesională
21	Kalugerovo		1768 Arsă de turci în 1788	Diaconul Novaković 1797 Stefan Kmić 1806 Jovan Besarab 1808/1809	Slavenska	Din 1877 Comunală
22	Svinica	1	1788 arșă de turci	Obrad Stoiković 1806	Sârbă	comunală
23	Radimna	1	1787	Diaconul Jovan Stoiانović 1797 Pavel Bogdanović 1806 Petar Stanković 1808/1809	Sârbă	Din 1872 Comunală
24	Stara Moldova	1	1787 Arsă de turci în 1788	Lazar Gavrilović 1806	Sârbă	În 1898 2 școli, una de stat, alta comunală
25	Mramorak		După 1818	Stefan Tomić 1826 Andrej Tomić 1834	Româno-sârbă comunală	comunală
26	Deliblat	1	1772	Maksim Prodanović 1744 Arsen Radoslavlević 1802/1803 Pantjelejmon Petrović 1813	Sârbă	Din 1872 Comunală
27	Dolovo	1	1772	Gavrila Murgul 1802/1803 Dimitrije Zarić 1813	Sârbă	Din 1877 Comunală
28	Sičevica	1	1789	Ilija Boghesku 1806 Pavel Kuzmanović 1809	română	Devenită parohie românească

EPARHIA TIMIȘOARA**

1. Protopopiat Timișoara

<i>Nr. crt.</i>	<i>Parohia</i>	<i>Nr. școli</i>	<i>Prima atestare a școlii</i>	<i>Primii învățători amintiți</i>
1	Timișvar Grad	1	1729 șc. Sârbă	Magister Gheorghe 1729 Gheorghe Popović 1770
2	Timișvar Fabrik	1	1727 șc. sârbă	Andreja Georgević 1778 Jovan Krstić 1790 Joachim Paskulović 1790 Simeon Milenković 1790
3	Timișvar Mehala	1	1748 Șc. Sârbă	Magister Joan 1748 Andreja Petrović 1778 S. Lazić 1806
4	Petrovoselo	1	1745	Preot Mihajil 1745 Lazar Simonović 1791/1792 Teodor Popović 1778
5	Knez	1	1771	Jovan Adamović 1778 Dimitrije Jovanović 1784 Georgije Branković 1809
6	Mali Bečkerek	1	1774	Dimitrije Tichindeal 1774 Konstantin Kazar 1774
7	Parca	1	1774	Simeon Popović 1778
8	Nemet	1	1773	Învățător Emanuil Popović 1773 Milovan Keverešan 1776 Iefta Veličvov 1776 Stefan Petrović 1792
9	Diniaș	1	1774	Ilija Giurić 1776 Nikola Kasmanović 1778 Lazar Popović 1806
10	Čacova	1	1724 școală germană	Ludwig Wahhteo 1743
			1730 Șc. Sârbă	Magistrul Dobre 1730 Preot Atanasije 1740 Petar Popović 1778
11	Mali Gaj	1	1777	Zaharia Petrović Vasilje Stoin
12	Denta	1	1724 școală germană 1772 Șc. Sârbă	Heinrich Müller 1724 Francisc Abel 1734 Teodor Matić 1778

13	Gad	1	1777	Maxim Nikolić 1774 Sima Savić
14	Veliki Gaj	1	?	?
15	Gir		1776	Sava Knežević 1776
16	Ivanda	1	1776	Paja Borijanov Klavić Piroški Joan Andrejević 1778
17	Ofsenica	2	1776 școală ortodoxă 1801 germană	Petru Bock Haag Vilmis
18	Soka	1	1776	George Živanović
19	Rudna		1776	Efrem Stojanović 1776 Luka Nikolaević 1804
20	Srpski Sent Marton	1	1776	Magister Ranko 1787 Maksim Kasanić 1793 Teofan Grmić Nichifor Grmić Sava Laghinović 1816
21	Tolvadija	1	1776	Timotei Petrović 1776
22	Fenj	1	1776	Matej Milencović 1776
23	Lipovo		1772	Georgije Iargović 1778
24	Duboki Nadaš	1	1776	Avea școala împreună cu Stančevo
25	Hrnjakovo	1	1776	Maxim Golubov 1778 George Ivanović 1779
26	Stančevo	1	1776	George Ivanović 1779 Miloš Vojnović
27	Kraljevac	1	1776	Nikola Babić 1776
28	Lukarevac	1	1776	Iosif Vinkić
29	Brestovac	2	1740, 1741 ger.	Învățător Andreij Paul Stechler

2. Protopopiatul Bečkerek

<i>Nr. crt.</i>	<i>Parohia</i>	<i>Nr. școli</i>	<i>Prima atestare a școlii</i>	<i>Primii învățători amintiți</i>
1	Veliki Bečkerek	2	1722 Șc. sârbă 1760 Șc. germană	Magister Stefan 1765 Joan Aronović 1778 Johan Reihart Trieben 1760
2	Ečka	1	1772	Andreja Popović 1778
3	Aradac	1	1776	Magister Zaharija Jovanović 1776 Magister Gheorghe Artudaj 1787 Petar Nenadović 1791 Joan Popović 1799
4	Elemir	1	1758	Lazar Mihajlović 1806 Nenad Voinović 1838
5	Žitište	1	1772	Atanasije Popović 1796 Mladen Kovačević 1816 Arcadije Georgjević 1827
6	Srpski Itebej	1	1769	Învățător Dionisije 1743 Magister Dimitrije 1769 David Ciokărlan Isidor Kreculov Jovan Rakić
7	Pardanj	1	1758	Magister Jacov 1758 Teodor Janović 1778 Maksim Popović 1791 Nenad Želski 1816
8	Modoš	1	1725	Preot Sava 1725 Vasilije Miličev 1778 Sava Stefanović 1792
9	Boka	1	1772	Sava Ilkić 1778 Konstantin Stanulović 1778
10	Neuzima	1	1772	Novak 1758 Vasilije Kanurić 1778 Nenad Želski 1816
11	Šurijan	1	1772	Iosim Georgević 1778
12	Kanak	1	1772	Kiril Georgjević 1778 Învățător Cvetko Beričić 1814
13	Kečea	1	1776	Antonije Stoianović 1778
14	Klanja	1	1772	Sava Miškov 1772 Balotčanski 1789
15	Srpska Crnja	1	1772	Ranko Gavrilović 1778

16	Čenej	1	1776	Konstantin Pavlov 1778
----	-------	---	------	------------------------

3. Protopopiatul Arad

<i>Nr. crt.</i>	<i>Parohia</i>	<i>Nr. școli</i>	<i>Prima atestare a școlii</i>	<i>Primii învățători amănțiți</i>
1	Arad	1	1729 Șc. Ruso-slovenă 1771 Șc. Sârbo-română	Magister Petar 1729 Magister Jovan 1741 Sava Dragojlović 1771 Simeon Sečanski 1771
2	Arad Gaj		1792	Stevan Popović Dimitrije Kopic Milan Stojanović
3	Tomja	1	1789	Filimon Konstantinović 1791 Stanislav Rakić 1793 Gavrilo Petrović 1810
4	Betanja	1	1793	Panta Mihajlović 1825
5	Srpski Čanad	1	1758	Petar Putin 1778
6	Nagilek	1	1772	Lazar Jovanović 1779 Lazar Červenković 1791
7	Vasarhel Hold Meze	1	1778	Marijan Pavlović 1778
8	Deska	1	1788	În anul 1788 școala era frecventată de 27 de elevi
9	Pečka	1	1748	Jovan Matejević 1748 Pera Rusić 1750 Sava Ratandurović 1754 Mihajlo Bogdanović 1772
10	Sirig	1	1788	Teodor Antonović 1778
11	Sent Ivan	1	1768	Simeon Markešević 1789
12	Giala		1772	Învățător Vasilije Joanović 1778
13	Turska Keriža		1703	Preot Andrej 1703 Pantaleja Joanović 1778
14	Sanad		1772	Iosif Petrović 1778
15	Fenlak		1774	Petar Martinović 1774 Petar Jovanović 1778
16	Monoștor		1774	Sava Perin 1778 Vikhentije Putić 1831
17	Nagifala		1774	Toma Teodorović 1774 Dimitrije Pandurović 1776 Joan Popović 1778
18	Variș	2	1758 Șc. sârbă Șc. Germană	Magister Marko 1758 Teodor Viladinović 1789 Matej Hubner
19	Ketfelj	1	1772	George Alexiú 1774 Jovan Hočić 1778

20	Veliki Sent. Mikloş	2	1748 Şc. sârbă 1790 şc. Germană	Stojka Atanacković 1748 Stefan Lukić 1758 Stefan Mihaĵlović 1778 Otto Jakob 1790 Peter Böhm 1790
21	Saravola		1747	Magister Teodor Momirović 1747 Atanasije Oprin 1778
22	Sent Peter		1740 Şc. sârbă 1758 funcţiune în cazarmă 1779 zidită	Lazar Popović 1740 Jovan Pavlović 1758 George Koičev 1778 Jovan Petrović 1794 Vasa Galetić 1813
23	Čanad		1009 slavo-rom 1030 latină 1726 sârbă	Preot Petar Matić 1726 Joan Congralica 1735 Petar Putin 1778
24	Orosloaş		1788	Joan Popović 1778
25	Cma Bara		1788	În acest an frecventau 12 elevi

4. Protopopiatul Kikinda

<i>Nr. crt.</i>	<i>Parohia</i>	<i>Nr. şcoli</i>	<i>Prima atestare a şcolii</i>	<i>Primii învăţători amintiţi</i>
1	Kikinda	2	Ortodoxă sârbă 1758	Jovan Popović 1758
2	Vašahid	1	1774	Iakob Pejaković 1790 George Popović 1808 Diacon Simeon Bojšajki 1810
3	Taraš	1	1780	George Popović 1780
4	Melenci	1	1758	Preot Gavriilo Iljević 1758 Mihaĵlo Popović 1790
5	Kumane	1	1774	Živoin Bibić 1760 Jefrem Nikolić 1790-1792 Jefra Sekulić Grigorije Mihaĵlović 1779 Stefan Mučalov 1804
6	Novi Bečej	1	1758	Magister Gavril 1758 Arsenije Popović 1778 Pavel Georgĵjević 1818
7	Padej	1	1788	
8	Vranjevo	1	1758 ortodoxă	Sava Stoicović 1770 Nichifor Ubović 1778 Jovan Maghiarov 1819

			1774 catolică	Isak Nedić 1823 Andreas Hafner 1822
9	Beodra	1	1772	Jeftrem Nikolić 1793
10	Karlovo	1	1774	Filip Vitanović 1778 Vasilje Filipović 1823 Dimitrije Tucić 1824
11	Bočar	1	1753	Preot Dimitrije Jorgović 1753
12	Tisa-Igioš		1772	Alexsje Teodorov 1778
13	Tisa Sent Mikloš		1758	Marko Lukin 1778
14	Jozefovo		1774	Vasilije Zakić 1778 Georgije Milinović 1803 Teofan Marković 1822
15	Srpski Krstur		1774	Maxim Cvejanov 1778 Jefta Nikolić 1793
16	Mokrin	1	1758 sârbă 1774 catolică	Mihai Baženski 1778 Kosta Totović 1788/1789 Mladen Kovačev 1820 Klaudius Bis 1822
17	Čoka	1	1778	Vasilije Vasiljević 1778

* La întocmirea tabelelor s-au folosit datele din următoarele lucrări: Dr. Nikola Gavrilović, *Srpske škole u Habsburškoj Monarhiji (1790-1848)*, Beograd, 1999; Idem, *Srbi i Rumuni*, Beograd - Novi Sad, 1997; P.Radu - D.Onculescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977; Victor Țarcovnicu, *Contribuții*; Dimitrije Kirilović, *Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18 veku (1740 -1780)*, Sremski Karlovci, 1929; Felix Milleker, *Banatske Istorije* (trad. in lb.sârbă de Alexandar Babik), Vârșet, 2003; Colectiv autori: Ljubomir Krmeta, *Istorija škola i obrazovanja kod Srba*, Beograd, 1974; Mita Kostić, *Grof Koler*, Beograd 1932; Ognjanović, *Graničarske škole*: Vasa Staić, *Veliko Kikindski Distrikt*, Novi Sad, 1950; Sreta Pecinjački, *Graničarska naselja Banata (1773-1810)*, Tom I A - i Novi Sad, 1982; Tom II J - C, Novi Sad, 1985; Idem, *Pančevački Distrikt (1717-1773)*, Novi Sad, 1985; Idem, *Pravoslavne trivijalne škole na području Karlovačke Mitropolije u 1772 godinu*, Beograd, 1969; Idem, *Pravoslavne-trivijalne-provincijalno-Banata u 1788*, in ZIMS nr.13/1976 p.113-136; Radoslav M.Gruić, *Srpske škole u Beogradsko - Karlovačkoj Mitropoliji (1718 - 1739)*, Beograd, 1908; Gordana Korać, *Srpske škole u Zemunu u 19 veku*, Beograd, 1994; M.Šević, *O prvim srpskim srednjim školama*, Beograd, 1926; Ljubivoje Cerović, *Srbii u Rumuniji*, Novi Sad, 1997; Iosif Stănilă, *Valea Carașului, Districtul Ilița sec.XIV - XVII*.

Pagini din trecutul unui colț de țară, 1986 (litografiat).

Colectiv autori (coord.Pavle Arșinov) *Novi Sad i Vojvodina*, Beograd, 1926

Colectiv autori (coordonator Voislav Ilić), *Srpski Itebej, kazivanja i zapisi*, Novi Sad, 1998; Dragomir M.Botanjac, *Srpski Sveti Petar*, Beograd, 1997; Gava.M.Đoka, *Škole i učitelji u Jasenovu 1766-1941*, Jasenovu, 1996; Slavko Brankov, *Škola u Izbištu*, Izbište, 2001; Ljubomir Stepanov, *Iz povesti Kefelja*, Timișoara, 1994; Idem, *Srbi u Knezu*, Timișoara, 2001; Mile Tomić, *Po Dugavskoj Klisuri*, București, 1989; Vasa Lupulović - Borislav G.Krstić, *Ljubkova - Dobina*, Timișoara, 1995; Idem, *Sokolovac*, Timișoara, 1999; Saša Jašin, *Jvanda*, Timișoara, 2002; Rudolf Steger, *Bela Crkva u XVIII i XIX vek*, Novi Sad - Bela Crkva, 1982; Miroslav Timotijević, *Crkva Svetog Gheorghija u Temišvaru*, Novi Sad, 1996.

Colectiv autori, *Obrazovanje učitelja u Vršcu, nastanak i razvitak obrazovanja učitelja u XIX i XX veku*, Vršac, 1996; Lazar Nikolić, *Hronika mesta Dobrica u Banatu*, Pančevo, 2002; Stevan Bugarski, *Semantonski listopisi*, vol I - II, Timișoara, 2004; S.Bugarski - Lj.Stepanov, *Kad Moris poteče kroz pero*, București, 1991; Jvana B.Spasojević, *Banatska Vojna Granica i njeno ukidanje 1872 godine*, Pančevo, 2004; Živan Ištvančić, *Vračevgaj 1660 - 1941*, Vračevgaj, 2004.

Colectiv autori (coord.Lj.Stepanov), *Zrenjanin(monografije)*, Zrenjanin, 1966. Colectiv autori, *Iz sela u selo*, București, 1984; Stojan Lera, *Čakovo*, Timișoara, 2005; Mihovil Tomandl, *Istorija Pančeva*, Pančevo, 2003; Vladimir Milankov, *Talasanje ravnice*, Zrenjanin, 2000.

Colectiv autori, *Bátanja.Pagini istorico-culturalne*, Budapesta, 1995; Felix Milleker, *Istorija gradova i gradskog razvitka u Banatu* (trad.Vladimir Dakić), Pančevo, 1925.Svet.D.Milovanović, *Po Ravnom Banatu*, Beograd 1935.

Colectiv autori, *Hronika Bočara*, Bočar, 1991; L.Mečić, *Novi Bečej i Vranjevo kroz istoriju od najranijih vremena do 1941*, Novi Bečej, 1989.

Articole: Sreta Pecinjački, *Pravoslavno - trivijalne škole Provincijalnog Banata u 1778 godini* in Z.I.M.S, nr.17, 1976, p.113 - 145; Radoslav Čurić, *Razvitak srpskih srednjih škola u Vojvodini* in P.S nr.7, 1960; Andrija M.Ognjanović, *Vojvodjanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1583 do 1774 godine* in Z.D.N.M.S nr.20, 1958; Nikola Gavrilović, *Srpske i rumunske graničarske škole do pojave Uroša Nestorovića* in Z.I.M.S nr.26, 1982, p.179 - 195; Teodor Petrișor, *Monografia comunei Alibunariu*, traducere lb.sârbă Mircea Măran, Pančevo 2005.

** toate școlile din Eparhia Timișoara aveau caracter confesional

IV
FRECVENȚA ȘCOLARĂ DIN ȘCOLILE EPARHIILOR TIMIȘOARA ȘI VÂRȘET *

Eparhia Timișoara
Protopopiat Timișoara

Localitatea (parohia)	Anii									
	1863/1864		1872/3	1886	1899/1900			1904/1905		
	Fr.	Din total	Fr.	Fr.	B	F	T	B	F	T
Temišvar Grad	27	27	17	14	16	15	31	30	16	46
Temišvar Mehala	125	320	105	104	27	32	59	30	11	41
Temišvar Fabrik	244	298	74	62	53	61	114	30	25	55
Mali Beckerek	58	102	26	62	46	50	96	35	24	59
Gad	40	127	41	25	44	38	82	37	30	67
Dinaș	65	228	99	81	92	94	186	83	70	153
Gir	20	35	22	26	18	17	35	20	11	31
Ivanda	75	130	39	48	99	96	195	10	8	18
Knez	174	411	32	19	19	17	36	5	5	10
Kraljevac	15	101	35	60	60	46	106	50	33	83
Lukarevac	11	38	17	21	32	16	48	36	23	59
Sent Marton	80	150	59	103	92	98	190	100	92	192
Sent Giurac Kameralni	39	147	38	20	19	12	31	22	20	42
Nemet	60	145	59	49	41	34	75	52	40	92
Ofsenica	21	37	22	-	4	5	9	-	-	-
Parac	92	330	25	22	25	30	55	20	11	31
Petrovo Selo	31	97	37	47	62	51	113	45	38	73
Rudna	51	106	38	68	36	29	65	70	42	112
Soka	30	131	62	31	56	61	117	50	38	88
Stančevo	15	78	35	25	68	33	101	70	60	130
Tolvadija	60	90	-	20	16	18	34	13	6	19
Fenj	50	240	-	31	38	40	78	30	28	58
Hernjakovo	18	130	42	30	56	39	95	40	30	70
Čakova	213	477	66	54	30	22	52	26	20	46
Denta	79	233	-	-	38	45	83	-	-	-

**Eparhia Timișoara
Protopopiatul Arad ****

Localitatea (parohia)	Anii									
	1863/1864		1872/3	1886	1899/1900			1904/1905*		
	Fr.	Din total	Fr.	Fr.	B	F	T	B	F	T
Arad	-	-	53	67	96	56	152	-	-	-
Arad Gaj	-	-	52	38	68	42	110	40	30	70
Srp. Veliki Sv. Mikloș	-	-	90	67	105	109	214	58	59	117
Srp. Veliki Sv. Petar	-	-	140	149	215	172	387	-	-	205
Munar	-	-	-	-	-	-	11	-	-	-
Nagfala	-	-	71	79	49	38	87	60	50	110
Variaș	102	213	100	113	181	178	359	105	90	195
Ketfelj	-	-	60	71	102	63	165	80	62	142
Fenlak	-	-	75	53	38	31	69	50	40	90
Batanja	-	-	123	102	288	292	580	133	119	252
Pečka	-	-	-	-	13	4	17	13	10	23
Naglak	-	-	26	24	10	10	20	13	10	23
Monostor	-	-	-	-	18	22	40	14	10	24
Magiarski Čanad	-	-	65	37	55	27	82	50	30	80
Srpski Čanad	-15	87	110	78	104	106	210	76	60	136
Deska (azi în Ungaria)	88	230	89	93	117	111	228	85	60	145
Sirig	95	140	40	113	120	122	242	92	80	172
Novi Sv. Ivan	39	64	50	26	46	71	117	34	30	64
Giala	165	260	80	160	102	63	165	124	110	234
Turska Kanuža	90	135	101	86	165	161	236	87	83	170
A. Șanad	66	139	100	72	123	126	249	85	80	165
B. Șanavola	165	200	40	113	76	63	139	83	60	143
Crna Bara	42	80	-	20	35	32	67	27	24	51
C. Orosloș	104	220	96	63	121	90	211	100	87	187
Tornja	-	-	-	-	-	-	-	27	20	47

** Lipsa datelor din tabel, pe anul 1863/1864 la unele parohii din protopopiatul Arad se datorează faptului că acestea, în acel an, făceau parte din Episcopia Aradului. Abia după separație ele au trecut sub jurisdicția Episcopiei Timișoarei.

Eparhia Timișoarei
Protopopiatul Bečkerek

Localitatea (parohia)	Anii									
	1863/1864		1872/3	1886	1899/1900			1904/1905		
	Fr.	Din total	Fr.	Fr.	B	F	T	B	F	T
Veliki Bečkerek	372	819	428	644	316	239	555	334	314	648
Srpska Neuzina	58	127	70	76	90	95	185	84	64	148
Boka	66	144	54	45	152	97	249	84	64	148
Karak	22	42	35	37	37	29	66	35	30	65
Šurjan	24	52	25	20	23	12	35	30	16	46
Modoš	137	267	121	86	85	62	147	66	46	112
Pardanj	75	184	50	90	27	26	53	68	47	115
Cenej	62	182	60	63	124	109	233	80	60	140
Keča	62	182	25	25	34	33	67	30	17	47
Klarija	96	319	93	115	162	169	331	106	86	192
Srpska Crnja	112	444	105	248	206	140	346	159	138	297
Srpski Itebej	186	350	136	217	223	130	352	140	130	270
Sen Djuradij	38	107	70	79	70	82	152	80	59	139
Elemir	131	298	96	81	193	182	375	155	135	290
Aradac	37	259	50	130	129	112	241	90	70	160
Ečka	93	340	-	11	13	6	19	5	3	8

Protopopiatul Kikinda

Localitatea (parohia)	Anii									
	1863/1864		1872/3	1886	1899/1900			1904/1905		
	Fr.	Din total	Fr.	Fr.	B	F	T	B	F	T
Velika Kikinda	624	1496	607	803	-	-	1800	550	454	1004
Vašahid	123	295	144	157	280	220	500	160	157	317
Melenci	166	916	298	406	-	-	1400	392	230	622
Taraș	42	162	76	83	123	125	248	96	80	176
Kumane	219	548	234	300	442	426	868	180	175	355
Turski Beđej	168	317	124	142	-	-	189	92	80	172
Vranjevo	287	907	321	390	373	347	720	370	360	730
Beodra	108	399	57	145	182	107	289	70	56	126

Karlovo	96	593	156	169	249	223	472	209	180	389
Bočar	55	126	-	20	66	54	120	40	37	77
Tisa Igrioš	81	266	88	81	211	198	409	185	110	295
Padej	95	110	51	51	64	79	143	63	40	103
Tisa Sent Mikloş	80	150	80	83	121	111	232	80	74	154
Čoka	37	99	32	56	71	77	148	73	60	133
Josefovo	52	211	100	58	63	56	119	80	60	140
Srpski Krstar	73	183	156	102	165	145	310	127	120	247
Mokrm	425	1087	396	393	721	679	1400	537	472	1009

**Eparhia Vârşet
Protopopiatul Vârşet**

Localitatea (parohia)	Anii									
	1878	1897/8			1899/1900			1904/1905		
	Nr. elevi	B	F	T	B	F	T	B	F	T
		6-12 ani			frecventat					
Vrşac	761	393	345	738	492	479	971	463	476	933
Pavliş	80	134	153	287	120	141	261	157	105	262
Vlajkovac	27	4	7	11	15	8	23	18	14	32
Izbiste	191	132	89	221	131	113	244	170	115	285
Zagaice	52	70	76	146	60	62	122	88	72	160
Parta	64	30	20	50	30	20	50	33	28	61
Oreşat	47	51	56	107	54	34	88	46	38	84
Kajtasovo	36	20	26	46	18	23	41	40	32	72
Jabuka	48	10	25	35	10	25	35	21	18	39
Podporanj	31	24	24	48	24	24	48	29	23	52
Marcovac	16	6	5	11	8	5	13	7	5	12
Veliko Središte	120	58	61	119	58	61	119	55	63	118
Mali Zam	20	8	8	16	9	10	19	11	11	22
Vatin	38	36	25	61	36	25	61	31	26	57
Dežan	34	14	15	29	28	13	41	20	15	35
Denta	67	41	43	84	38	45	83	36	30	66
Mali Gaj	5	7	5	12	7	5	12	5	3	8
Veliki Gaj	176	34	27	61	86	73	159	81	68	149
Velika Marghita	195	36	23	59	27	23	50	30	26	59
Alibunar	132	55	62	117	57	59	116	55	46	101
Itandja	205	143	118	261	135	109	244	195	132	327

Ferdin	106	71	75	146	69	82	151	96	79	175
Dobrica	246	156	157	313	165	172	337	156	157	313
Samoš	226	156	180	336	112	124	236	241	162	403
Marghitica	75	76	67	143	78	69	147	56	46	102
Subotica	65	23	30	53	19	31	50	29	23	52
Uljina	-	174	147	321	174	147	321	198	162	360

Eparhia Vârșeț
Protopopiatul Bela Crkva

Localitatea (parohia)	Anii									
	1878	1897/8			1899/1900			1904/1905		
	Nr. elevi	B	F	T	B	F	T	B	F	T
		6-12 ani			frecventat					
Bela Crkva	175	35	30	65	34	37	71	36	30	66
Svinjica	95	54	28	82	47	25	72	23	19	42
Donja Ljupkova	86	40	50	90	62	52	114	46	38	84
Stara Moldava	110	113	119	232	122	127	249	74	61	135
Mačevici	58	41	34	75	22	35	57	12	10	22
Srpska Požežena	75	30	38	68	25	29	54	41	33	74
Belobreška	55	38	32	70	35	27	57	56	54	110
Zlatica	80	41	34	75	35	25	60	31	26	57
Kusici	179	179	167	346	123	109	232	142	96	238
Leskovica	127	110	90	200	55	20	75	73	59	132
Kaludjerovo	78	41	39	80	42	34	76	51	42	93
Kručica	108	147	138	285	116	111	227	-	-	-
Langenfeld	75	16	55	76	83	74	157	-	-	-
Sokolovac	126	81	90	171	81	90	171	80	66	146
Palanka	109	-	-	-	58	52	110	70	57	127
Vračev Gaj	149	156	147	203	157	73	230	101	83	184
Crvena Crkva	73	48	17	95	-	-	-	67	56	123
Dupljaja	78	61	65	126	60	66	126	59	50	109
Dubovac	67	56	47	103	56	47	103	33	27	60
Gaj	150	150	120	270	150	120	270	111	276	
Deliblata	329	112	125	237	123	116	239	125	112	237
Dolovo	349	302	286	588	313	288	601	239	219	458
Mramorak	130	54	46	100	62	70	132	68	57	125
Iasenovo	102	81	79	160	86	105	191	120	80	200
Radimna	60	-	-	-	40	26	66	34	29	63

Protopopiat Pančevo

Localitatea (parohia)	Anii										
	1878	1897/1898			1899/1900			1904/1905			
		Nr. elevi	6-12 ani			B	F	T	B	F	T
			B	F	T						
Pančevo	790	349	341	690	350	313	663	421	282	703	
Școli primare											
Școli de fete	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Novo Selo	140	42	70	112	56	50	106	60	47	107	
Bavaniste	407	387	344	731	388	334	722	414	283	697	
Ostrovo	70	77	88	165	89	87	176	92	75	167	
Kovin	294	130	100	230	128	102	230	125	84	209	
Brestovac	96	81	80	161	78	73	151	86	69	155	
Omolica	312	122	107	229	118	118	236	130	120	250	
Starčevo	236	43	46	89	34	34	68	88	61	149	
Borča	132	-	-	-	42	38	80	64	47	111	
Crepsja	501	-	-	-	279	321	600	317	211	528	
Selkerin	159	175	164	339	184	167	351	187	126	313	
Opovo	280	162	156	318	138	145	283	182	120	302	
Baranda	192	-	-	-	92	88	180	107	85	192	
Idvor	232	139	128	267	112	122	234	135	89	224	
Sakule	207	153	128	281	118	113	231	150	140	290	
Čenta	195	-	-	-	119	120	239	121	81	202	
Perlez	278	190	202	392	170	178	348	188	126	314	
Parkaždin	197	-	-	-	117	103	220	147	100	247	
Orlovat	182	103	101	204	98	105	203	142	98	240	
Tomasevac	218	184	199	383	184	199	383	130	147	277	
Botoș	330	146	122	268	147	119	266	187	124	311	
Iarkovac	242	120	81	201	122	86	208	143	95	238	
Pločica	104	81	73	154	82	71	153	80	70	150	

* Tabelele au fost realizate după următoarele surse bibliografice ASANUK, fond PM "A" nr. 304/1863; Bolmanac, Șematizam 1878; Jancović, Șematizam 1898; Ruvarac, Șematizam 1900; REUT 1872-1905 II.

V
Învățătorii din școlile Eparhiilor Vârșeț și Timișoara în perioada 1868-1918*

EPARHIA VÂRȘEȚ

Protopoplat Vârșeț

Parohia (școala)	Nr. școli	Învățătorii 1863-1918
Vrșac	17	În 1878- Mița Akimović, Milan Bakić, Jovan Panduka, Miloš Belić, George Milić, Nikola Brașovan, Miša Stojanović, Miša Filipović, Miša Fračković, Stevan Marjanović, Stevan Jovanović, Maksa Pantelić, George Lukić, Jelena Miatović, Agnica Lukić, Svetozar Brașovan, Draghinja Miljkova În 1898- George Brașovan, George Lukić, Maksa Pantelić, St. Marjanović, Vasa Lazarević, Mița Klicin, Svetozar Brașovan, Emil Stefanović, Agnica Lukić, Draga Vezenković, Jelena Gherdec, Sofija Jekić, Mara Cepenjag, Julka Velić În 1907- Vasa Lazarević, George Brașovan, Kosta Giokin, Laza Terzin, Mița Klicin, Žarko Jovanović, Svetozar Brașovan, Draghina Stanivuković, Jelena Gherdec, Sofija Jekić, Sofija Klicin, Ljubica Tvetković.
Pavliš 2 școli confesionale	2	Pavle Krestić-1864 În 1878- Proka Milošević, Gioka Lazarević, În 1878-Saveta Knežević În 1905-Steva Gherdec, Hristina Popović, Žorka Jovanović
Vlajkovac confesională	1	În 1878- Jovan Kostić, În 1898-Gioka Stojsić, În 1900-Vladimir Čabović În 1906/1907- Angelija Jekić În 1910- Miloš Momčilov În 1911- Danica Beka În 1912- Jovan Čabović În 1913- Petar Prekajski, Ljubica Terzić În 1914- Smiljka Kumanović
Uljma comunală	1	În 1878- Sima Popović, Milan Krstić În 1898- Gioka Stojsić, Katica Bosković(1890-1898) În 1905- Vladimir Stefanović, Svetozar Paunović, Ljubica Jovanović, Šisman Stevan educatoare Irma Raist În 1909- Ljubomir Jovanović
Izbiște comunală	1	În 1844- Nikolaj Marjanović În 1878- Proka Ilanić, Georgije Kračun În 1886- Proka Ilanić, Georgije Kračun În 1898- Ljubomir Mali, Georgije Kračunov, Saveta Beljin În 1905- Konstantin Nistoran, Olga Novaković, Vasilije Brankov- director
Zagajce comunală	1	În 1878- Konstantin Vukosavljević În 1898- Mladen Davidović, Sofija Klicin În 1905- Vladan Živojinov, Olga Malbeška

Parta comunală	1	În 1878- Petar Dimitrijević În 1898- Vasa Roškulec În 1905- Jovan Tokić În 1910 -Pravdoljub Predić
Orešac Comunală românească	1	În 1878- Petar Ljuba În 1898- Dušan Isaković În 1905- Trajan Ogruljan În 1910- Miša Drmdarski
Kajtasovo comunală	1	În 1878 - Miloš Radoslavlević În 1905-Žika Nikolić În 1907- Pavle Retezan
Jabuka Confesională sârbă	1	În 1878- Nikola Tajmanović În 1888- Jovan Savić În 1893- Vladimir Germanović În 1905-Jovan Slepčević În 1912- Leposava Gavrilović
Podporanj confesională	1	În 1878- Sava Radosavlević În 1898- Dobroslav Raić În 1900- Petar Marković În 1905- Milica Nikolić În 1910- Živojin Raković În 1913- Božidar Jovanović, Anghelina Živanović În 1916-Danica Milić, Dobrivoj Velisavlević, Jelisaveta Manojlović
Markovac Confesională română	1	1900- Konstantin Ljuba
Veliko Središte confesională	1	În 1878- Dimitrije Zorić În 1879 -Popović În 1898- Danica Milić, Svetozar Zlatanović În 1900- Radoslav Stojadinović În 1906-Jelena Kenghelac În 1908- Danica Milić Între 1905-1916- Danica Milić În 1913- Radoslav Stojadinović
Mali Žam comunală	1	În 1878- Nikola Domović În 1898- Dimitrije Katana
Vatin confesională	1	Între 1875-1888- Jovan Savić, Nikola Dimović În 1898- Moisiije Stoin În 1905- Dušan Kotorac În 1910- Ivan Nedaški În 1911- Dušan Ribarov Între 1913-1917- Milica Nikolić

Dežan confesională	1	În 1878- Partenije Živanović În 1898- Jovan Slepčević Între 1906-1907- Stevan Marković În 1910 -Petar Novaković În 1913- Julka Jovanović
Denta confesională	1	În 1863- Gheorghji Georgijejević În 1878- Milan Stojanović În 1898- Radoslav Stojanović În 1905- Radoslav Stojanović În 1915- George Čosić În 1916- Milutin Brankov
Mali Gaj confesională	1	În 1878- Tamasje Stanković Între 1898-1913- Milica Nikolić Între 1905-1906- Živa Paštin
Veliki Gaj confesională	1	În 1878- Stevan Vezilić În 1898- Svetozar Tukulija În 1905- Živa Raiković, Sofija Jovanović În 1910- Božidar Čosić În 1916- Sofia Čosić- Jovanović
Velika Marghita confesională	1	În 1878- Justin Popović, Alexandru Žebeljan În 1898- Vasilije Uroš În 1900- Ljubica Grgurova În 1905- Žarko Gruić În 1910- Veljko Popov Din 1911- Leposava Gavrilović În 1913- Petar Barjaktarović, Zorka Vasiljević În 1916- Branko Čonkić, Angelija Petković În 1917- Angelija Sekulić
Alibunar comunală	1	În 1878- Filip Dadić În 1898- Tima Jovanović, George Bogosavljević În 1905- Tima Jovanović, Anghelina Toth Până în 1911- Danica Beka
Ilandja comunală	1	În 1878- Miloš Krstić, Tima Anović În 1898- Kosta Ajvaz, Dušan Lambrin, Danica Konstantinović În 1905- Kosta Ajvaz, Dušan Lambrin, Danica Paunović, Vukosava Konstantinović
Ferdin comunală	1	În 1878- Nikola Rakičić În 1898- Kosta Petrović
Dobrica comunală	1	În 1878- Lazar Nikolić, Miloš Bradaš În 1898- Mihajlo Funk, Milan Bradoš, Živojin Kasapinović, Vilma Ranajnjevo În 1905- Živojin Kasapinović, Aleksandar Kočobar
Samoš comunală	1	În 1878- Sima Bradaš, Jovan Kočoda În 1898- Todor Prediš, Draghinja Dragojeva În 1905- Prvoljub Prediš, Sofija Amotova, Mihajlo Drmdarski

Marghitica comunală	1	În 1878- Milan Bradaš, Živoin Popović În 1905- Živoin Popović
Subotica confesională	1	În 1878- Sava Budinović, Živoin Pedragović În 1900- Miloš Krstić În 1905- Svetislav Petrov În 1912- Cvetko Cicić În 1913- Atanasije Crnić
Markovac Confesională română	1	În 1898- Konstantin Lijuba

**EPISCOPIA VÂRȘET
PROTOPOPIATUL BELA CRKVA**

Parohia (școală)	Nr. școli	Învățători 1863-1918
Bela Crkva comunală	1	În 1878- Ghiga Vojinović, Nika Stojković, Jula Vojinović În 1898- Gioka Popović În 1905- Danica Dursa
Svinjica comunală	1	În 1878- Nikola Salitrarović În 1898- Aleksandar Čabović În 1905- Dušan Isaković
Donja Ljupkova comunală	1	În 1860- Ignatije Tešan În 1878- Sava Nešković În 1898- Jovan Ljiljanić În 1899- Nikola Beserdjan În 1900- Šandor Čabović În 1905- Mita Nešić, Zorka Imbronović
Stara Moldava comunale	2	În 1878- Jovan Radonić În 1898- Aleksandar Stojadinović, Jovan Kadić În 1905- Aleksandar Stojadinović, Piroška Danski, Svetozar Savković În 1912- Milivoj Bugarski
Mačević comunală	1	În 1878- Petar Obretković În 1898- Panta Radovanović În 1905- George Grbić
Srpaka Požežena comunală	1	În 1878- Petar Obretković În 1898- Živan Putnik În 1905- Maksim Moldovan
Radimna comunală	1	În 1878- Svetozar Janković În 1905- Marghica Nica

Belobreška comunală	1	Între 1855-1860- Danila Stoiković Între 1866-1868 Živojin Filipović Între 1860-1866- Teodor Vuković Între 1869-1871- Jovan Dimović În 1872- Sava Neskovici În 1878- Jovan Filipović În 1887- Jevtimije Karanjac Între 188-1900- Svetozar Latarević Între 1900-1918- Jelena David
Divić comunală	1	În 1878 -Sofronije Milošević
Zlatica Din 1905 comunală	1	Între 1864-1865-Živojin Filipović În 1878-Pavel Stojjanović În 1898-Miloš Radosavljević În 1905-Olga Kedremenc, Dimitrije Eredeljan
Kusić comunală	1	În 1878-Pavel Popović,Sava Medaković În 1898-Mata Nešil, Dušan Petrović În 1905-Milan Stefanović, Jirna Belja, Dušan Petrović
Leskovica comunală	1	În 1878-Aleksandar Čabović În 1898-Ljubimir Mirković Între 1907-1910-Avel Laurenciu Mihajlović Între 1910-1912-Mikloš Bokar În 1912-Laura Kolarov, Sidonija Popović, Ion Sperlea.
Kalugerevo comunală	1	În 1878- Živko Vojnović În 1898- Milan Stefanović În 1905- Gioka Adamović, Dorinka Tomić, Živojin Beljin
Kručica comunală	1	În 1878- Nikola Mladenović În 1898- Gioka Adamović, Dorinka Tomić
Langenfeld comunală	1	În 1847- Sreten Ranić Între 1875-1878- Stefan Kaljeski Între 1881-1882- Filip Dadić Între 1885-1888- Svetozar Jezdimirović Între 1890-1892- Svetozar Tukulija În 1898- Joca Dimović, Panta Radovanović În 1903- Branko Tozović Între 1908-1915- Grigorije Belodedić Între 1910-1922- Nikola Olčan Între 1906-1907- Gioka Adamović

Sokolovac	1	<p>†ntre 1856-1894- Luka Milosavlević †ntre 1894-1898- Svetozar Tukulija †ntre 1906-1922- Mara Savkovć †ntre 1900-1910- Ćeda Marjanović †n 1905- Nikola Besergijan †ntre 1910- 1925- Miloš Jevrić</p>
Stara Palanka comunala	1	<p>†n 1878- Maksim Stoiković, Pavle Lalošević †n 1904-Olga Petrović, Sofia Savić †n 1905-Dušan Panković, Flora Bogdan, Hermina Dimitrijević</p>
Vračev Gaj comunala	1	<p>†ntre 1860- 1880- Mladen Davidović †n 1872- Aron Timotić †n 1898- Arkadije Ankić, Zorka Popović</p>
Crvena Crkva comunala	1	<p>†n 1878- Panta Pantelić †n 1896-Marija Brkić †n 1898- Svetozar Savković †n 1905- Sava Beutura, Katica Beutura</p>
Dupljaja comunala	1	<p>†n 1878- Georgije Desimirović †n 1898- Milutin Giurić, Marija Vainić †n 1905- Mihutin Giurić, Milena Milunov</p>
Dubovac comunala	1	<p>†n 1857- Joan Mladenović †n 1864- Živan Filipović, Pavle Krestić †ntre 1875- 1895- Dušan Panković, Danica Panković †n 1918- Grigorije Belodedić, Milan Staić, Olga Malbaška</p>
Gaj comunala	1	<p>†ntre 1867- 1871- Timotić Aran †n 1878- Milan Radovančev †n 1898- Nikola Kotorać †n 1913- Dušan Popović, Flora Popović</p>
Jasenovo comunala	1	<p>†n 1871-1878- Tima Lazić †n 1877-1881-Kalić Zorka †n 1896-Jelena Milunov †n 1898- Tima Lazić, Katica Bošković, Jovan Smiljanski †n 1899-1913-Jovan Kadić †n 1905- Jovan Kadić, Bela Giurala, Marija Brkić, Marija Popov, Gioka Marković †n 1909-1915-Zorka Popović †n 1911-1912-Angelka Popović †n 1915-1925-Uglješa Popović †n 1916-Bojana Klicin, Bočo Gizela †n 1918-Desanka Jovanović</p>

Deliblat comunală	1	În 1878- Jovan Celebić, Kosta Berić În 1898- Velimir Kодиć, Nikola Giurišić, Irma Žudić În 1905- Educatoare Vukosava Pandurov, Velemir Kadić, Olga Giurišić Svetislav Čelebić Olga Jovanović
Dolovo 7 comunale 1 stat	1	În 1878- Dimitrije Višnički, Pavel Višnički, Jovan Vitević, Luka Vukosavljević În 1898- Dušan Stakić, Jovan Bitević, Dimitrije Novaković, Bogoljub Rakić, Katin Lukić, Olga Stakić, Jermalaj Sandov În 1905- Dušan Stakić, Olga Stakić, Milan Novaković, Bogoljub Rakić, Kosta Lukić, Svetislav Radojević, Svetislav Notaraš, Melanija Notaraš, Educatoare Olga Popović
Mramorak comunală	1	În 1878- Grigorije Marković În 1898- Jovan Stanimirović; În 1905- Kosta Živanov, Vukosava Radosavljević, Dušan Panković

Protopopiatul Pančevo

Parohia (școala)	Nr. școli	Învățători 1863-1918
Pančevo	2școli confesionale 1 școală fete 1 mixtă	În 1878- Vlada Kanjević, Žika Stojković, Veljko Konstantinović, Jovan Jlić, Arsa Dankuc, Arkadije Vuković, Sima Kanjević, Branko Vujić, Sava Petković, Žika Marković, Maksa Marković, Dušan Tomić. Jnvățătoare: Marija Čora, Sofija Petrović, Judita Petrović, Kata Mirjanović În 1898 La Școala de fete: Jovan Popović, Milan Mandrović, Obrad Davidović, Katarina Petković, Dušica Vaiascović, Isidora Sekulić, Danica Čaklović, Sofija Bereghin, Mita Topalović Grădinița: Sofija Damijanović 3 școli comunale 1 Jovan Jlić, Živojin Stojković, Veljko Konstantinović, Dušan Tomić, Vlada Karakašević, Toma Marijanović, Marija Čora, Julka Andrejić 2 Sava Petković, Maxim Marković, Dragomir Putnija, Jvan Martinović, 3 Arsenije Dankuc, Branko Vujić În 1905- Sofija Radojčić, Vlada Karakašević, Jvan Martinović, Sušan Tomić, Mita Jovanović, Milan Ristić, Borivoj Živković, Dragomir Putnik, Ljubomir Mali, Toma Marijanović, Nikola Georgević, Julka Andrejević, Desanka Vajašković, Stanka Vajašković, Sima Novaković, Julijana Jovanović
Novo Selo comunală	1	Între 1863-1865- Čedomir Petrović Între 1878-1898 Mihajlo Atanatković În 1898- Sava Budimović Stevan Atanatković, Kosta Tomazović
Bavanište Comunală 1 grădiniță confesională	1	În 1878- Svetozar Marinković, Nikola Aleksić, Bogoljub Nikolajjević, Stevan Stojadinovićim, Sofija Kandoev În 1898- Vlajko Atancković, Milan Milenković, Kosta Petrović, Milorad Dimitrijević și educatoarea Anghelina Putnik În 1904-Lajoš Radli În 1905- Anghelina Putnik, Živan Marinković, Kosta Butaš, Radivoj Drdaoski, Dimitrije

		Maksimović, Justina Milenković, Emilija Živanović, Terwza Petković Dušan Eremić, Milan Milenković În 1911- Educatoare Agnica Sirdamijović Între 1906-1907- Angelija Putnikova În 1916-Jelena Ivković Până în 1917- Angelija Sekulić
Ostrovo	1	Între 1867-1878- Andrija Urošević În 1898- Krsta Junghić În 1905- Kosta Živanović, Milena Jankulov
Kovin Comunală	1	În 1878- Aleksa Rogožarski, Vasa Kulužić, Jelena Živković În 1898- Vasilije Kulužić, Konstantin Živković, Jelena Živković În 1905- Nikola Mihajilović Vasa Kulužić
Pločica	1	În 1878- Sava Drndarski În 1898- Živko Nikolić, Etelka Kestelji În 1905- Milorad Dimitrijević, Dragutin Milošević, Smilija Matuska
Brestovac comunală	1	Între 1861-1889- Jovan Dimitrijević În 1898- Milorad Dimitrijević, Stevan Petrović, Andraš Nedeljko, Malvina Nemeti În 1905- Dimitrije Petrov, Demetrović Leo
Omolica comunală	1	În 1854- Andrej Urošević, Nikolaj Alexić În 1878- George Marković, Pavle Radanov, Nikola Vujanov În 1898- Petar Kanjović, Petar Erdeljan În 1905- Vojin Županski, Ana Gjučić, Milan Golubić
Starčevo	1	Între 1864-1878- Vasilije Maksimović În 1905- Jovan Maksimović, Bogumila Živković În 1898- Desanka Vujašković
Borča Din 1903 de stat	1	În 1878- Atanasije Popović
Crepaja Comunală din 1876 grădinița confesională	1	În 1870-Jovan Nešković și Todor Giurin În 1878- Todor Predić, Jovan Cvetković, Ljubomir Giurin, Kata Jovanović În 1905- Sava Aleksić, Ljubomir Giurin, Dušan Jliević, Sofija Kasanić, Olga Dursa Educatoare: Nevena Ilijević În 1900-Pavle Ilijević În 1905- Julka Ivkov, Bogoliub Radulović, Milena Atanacković și Katica Radulović
Sefkerin Comunală din 1872	1	În 1878- Agapije Peić, Todor Bukov În 1898- Nikola Georgević, Nevenk Arsenijević, Kamenko Drndorki, Dragonir Stanciu, Sofija Janković, Jovanka Drndorski
Opovo comunală	1	În 1876- Teodor Popović În 1878- Živan Marković, Petar Ilijin

		<p>În 1894-George Stejić în 1898- Petar Ilijin În 1899-Stevan Maksimović în 1905- George Stejić, Stevan Maksimović În 1913-Jelka Leghettić Educatoare: Marija Bogdanović(1912) și Olga Betkovska(1919)</p>
Baranda comunală	1	<p>În 1878- Jovan Jovanović, Kosta Arangelović În 1897-Nikola Perić În 1905- Mihajlo Vukadinović, Nikola Nedić, Julijana Kojić, Emilija Živanović</p>
Idvor comunală	1	<p>În 1853- Maksim Sidonić În 1870-Jovan Petković și Todor Grđjin În 1878- Todor Grđjin, Kosta Toporaš În 1895- Miloš Radivojević În 1897-Jelena Mandić În 1898- Božidar Gavrilović, Mrija Smederevceva În 1902-Jovan Obradović În 1903- Miloš Radivojević În 1904-Ana Djukić În 1905- Branko Stanivaković, Jelena Letić, Emilia Camprag</p>
Sakule comunală	1	<p>În 1848- Andrija Petrović În 1873-Stevan Ačimović, Nasta Popović, Živa Marković, Ljuba Marković În 1878- Živan Stoianov, Jovan Dimović Între 1898-1905- Kosta Leghettić În 1905- Milan Radovančev, Jelena Petrović</p>
Čenta comunală	1	<p>Între 1872-1878-Pavle Dimitrijević În 1875-Nikola Arangelov În 1878- Sima Perović, Vasa Roškuljec În 1878-1883- Živan Ačimović În 1879- Toma Banović În 1889- Katica Mihajlović, Toša Branovački În 1891-Jevta Andrejević În 1898- Milan Pečenović În 1905- Milan Pečenović, Milan Steić, Vera Radovančeva În 1907- Milan Pačenović În 1916- Emil Pilić</p>
Perlez În 1900-grădinița confesională	1	<p>În 1878- Ilija Radivojević, Svetozar Marinković În 1898- Stojan Stakić, Tima Vrgović, Vitomir Maksimčev, Danica Maksimčev, Aleksandra Draghičević În 1900- Educatoare Marija Malešević În 1905- Educatoare: Julka Kirilova</p>

		În 1910- Învățătorul Tima Erlović, S. Stakić, Vitomir Maksimčev, Jrma Dolenc, Darinka Terzić, Mita Notaroš Până în 1913- Ljubica Terzić
Farkaždin comunală	1	În 1874-Aleksandar Jovanović În 1878- Jovan Živković, Miloš Jsaković În 1881-Mileva Dimitrijević În 1905- Branko Jovanović, Anka Diamandi În 1907- Milan Diamandi, Pera Fućikalo, În 1918- Branko Jivanović, Olga Živanović, Petar Omorac
Orlovat comunală	1	În 1838- A. Popović În 1878- Lazar Arsenović, Kosta Leghetić În 1898- Mladen Stojković, Lazar Arsenović, Sofija Budimilića În 1905- Vasa Drndarski, Sofija Cvetković
Tomaševac Comunală 1 grădiniță	1	În 1873- Mita Popović În 1878- Laza Popović, Mita Popović În 1885-1909-Natalija Krstonosić În 1887- Arkadije Popović În 1887-1921-Milan Popić În 1889-1890-Milan Perišić În 1894-1921- Svetislav Georgević În 1905- Jelena Nikolić, Svetislav Georgević, Lazar Perić, Milan Popić, Josif Meng, Educatoare: Evghenija Popović, În 1909-1921-Etelka Teks
Jarkovac comunală	1	În 1878- Ćeda Petrović, Manojlo Vrašević În 1898- Ćedomir Petrović, Mihajlo Urošević, Mileska Radakov În 1905- Milan Moić, Milesa Radak, Vukica Kojić, Dragan Savković, Nebodarka Savković, Dofina Ostoić, Desanka Perović, Života Perović

Episcopia Timișoara
Protopopiatul Timișoara

Parohia (școala)	Nr. școli	Învățători 1863-1918
<p>Timișvar Mehala</p> <p>Grad Nu are clădire în clădirile bisericii</p> <p>Fabrik 1 clădire</p>	1	<p>În 1878- Uroš Vuić În 1905 Vladimir Tordjanski, Draga Tordjanski În 1910- Vladimir Tordjanski În 1911- Manojlo Popović</p> <p>În 1863- George Jovanović În 1878- Maksim Marinković, Jelka Borić Înre 1905-1910-1916- Dušan Berić În 1905- Sofija Berić</p> <p>În 1863, Jefta Jovanović, Mateija Ghighić În 1905- Giura Terzin, Mila Terzin În 1916- Giura Terzin</p>
<p>Mali Beckerek Confesională 1-clădire- 1905</p>	1	<p>În 1863- Konstantin Kazer În 1878- Grigorije Nadaski În 1905-Jelisaveta Marcikić În 1909- Stevan Angelić În 1910- Milan Vujković, Nimfodora Maksimova În 1913- Jovanka Vlaskaličev, Branislav Jelačić În 1914- Jovan Vlaškalin</p>
<p>Gad Confesională 1-clădire</p>	1	<p>În 1878- Ljubomir Marković În 1905- Jovan Simić Între 1910-1912- Mița Lazić În 1914- Mița Lalić</p>
<p>Confesională Dimiaș 2- clădiri</p>	2	<p>În 1863- Kirilo Putić În 1885- Adam Evački În 1878- Parfirije Glagonac În 1890- Marija Malešević În 1894- Armila Frušić În 1905- Pavle Pavlović, Ana Jovanović Între 1895-1921- Ana Jovanović Între- 1909- 1920- Mara Žuranović În 1899- Svetislav Radoičić</p>

		Între 1899- 1901- Vojin Županski Între 1900- 1901- Boško Bukurov Între 1901- 1921- Pavo Pavlović
Gir Confesională 1- clădire zidită 1896	1	În 1878- Sima Savić În 1898- Vladimir Militarski În 1904-D.A.Bojić În 1905- Mladen Bajić În 1911- Mladen Bajić În 1913- J. Tomić
İvanda Confesională 1 clădire- 1872	1	În 1858- Uroš Popović În 1863- Gergije Bogosavlević În 1897- Svetozar Macedonijanin Între 1902- 1904- Zorka Jovanović Între 1907- 1908- Miloš Protić Între 1910- 1911- Slavko Kostić În 1910- Jovan Slavković
Knez confesională 1-clădire	1	În 1863- Josif Gambas, Petar Augustin Între 1863- 1878- Tima Dobrin În 1875- Isa Amigić Între 1883- 1884- Safranije Lazić Între 1885- 1889- Milan Popović Între 1889-1890- Giura Marković Între 1893- 1894- Stanko Nikolić Între 1896- 1897- Hariton Čanić Între 1897- 1898- Milan Barić Între 1898- 1899- Giura Marković Între 1899- 1900- Zorka Jovanović În 1901- Srećko Subotić, Draghić Boić În 1904-Pr.Miloš Nikolić Între 1906- 1908- Milan Vujković Între 1903- 1906- Jvan Nešić și 1908- 1910 Între 1912- 1917- Julka Gavrilović În 1910- Žarko Gruić
Confesională Kraljevac 1-clădire 1852 grădiniță	1	Între 1863- 1878- Jovan Buha În 1905- Todor Militarski
Lukarevac Confesională 1- clădire	1	În 1860- Joan Traila În 1863- Jovan Traikin În 1890- George Marinković

		<p>În 1896- Velimir Lazić, Naum Sirotan În 1878- Petar Adamović În 1896- Dušan Bakić În 1905- Zorka Ačimović În 1910- Gordana Militarski- Kostić</p>
Sent Marton 2- clădiri		<p>În 1862- Jsak Amižić În 1871- Svetozar Miladinović Între 1869- 1884- Jovan Jovanović Între 1888- 1889- Milan Stojsić Între 1895- 1896- Natašije Popović Între 1897- 1919- Mihajlo Predić În 1910- P. Mirko, Mihajlo Radivojević În 1911- Milan Radivojević În 1912- Žarko Kolarić</p>
Sent Đurac Confesională 1- clădire	1	<p>Între 1863- 1900- Mihajlo Jović Între 1861- 1873- G. Popović În 1905- Gordana Kostić, Dušan Vuić În 1908- Živojin Cvein, Radoslav Lović În 1910- Ema Bosnjaković, Miloš Bugarski În 1911- Miloš Bugarski În 1912- Teodor Mušicki În 1913- Milica Balubgic-Polzović</p>
Nemet Confesională 1- clădire- 1902	1	<p>În 1878- Dimitrije Aleksić În 1905- Živojin Arsin În 1912- Sima Popović În 1916- Andrija Ogrenov</p>
Ofšenica Confesională		<p>În 1863- Sava Vernić În 1878- Petar Stajadinović</p>
Parac Confesională 1-clădire- 1800	1	<p>În 1863- Geogije Suresko În 1904- Jelisaveta Stojanović În 1905- Giura Milenković</p>
Petrovo Selo Confesională 1-clădire- 1897	1	<p>Între 1863- 1878- Milovan Keverešan; Între 1895- 1898- Jakov Pasković; În 1898- Rada Nikolić; 1899- Vasa Roškulec, Sofija Prodanović; În 1900- Zora Munčan; Între 1901- 1905- Darinka Stojanović; În 1901- Jovan Simić; În 1902- Jvan Rajkov; Între 1903- 1905- Jlia Radivojević În 1911- Dušan Živojin</p>
Rudna Confesională	1	<p>În 1863- Stefan Sabău În 1878- Ljubomir Rakić</p>

1- clădire		Până în 1886-Pavle Borjanović În 1908-Marija Matička Între 1905- 1912- Dušan Matić În 1912- Marija Matički
Soka Confesională 1- clădire- 1976	1	În 1863- Jovan Janković În 1878- Filip Milutinović În 1904-Nikola Stojadinović În 1905- Živko Marković În 1910- Zorka Andrejević, Ivan Nadaški În 1911- Ivan Nadaški În 1913- Radenko Stojanović
Stančevo Confesională 1- clădire	1	În 1857- Sava Milošev Între 1863-1878- Miloš Vojnović În 1886- Ljubomir- Marković În 1905- Dušajka Dimitrijević, Marija Bugarov În 1910- Zorka Aćimova, Miroslav Bugarški În 1911- Jovan Simić În 1912- Marija Devčerska În 1913- Timotej Dimitrijević În 1915- Milena Petković
Toľvadija Confesională 1-clădire- 1851	1	În 1863- Ljubomir Rakić În 1878- Vladimir Radosavljević În 1898- Gioka Gojković În 1904-Milan Radivojević În 1905- Milena Nataroševa În 1910- Milanija Nedeljkova
Ferj Confesională 1- clădire- 1868	1	În 1863- Josif Vasilescu În 1878- Stanko Nikolić În 1898-Alexandar Stoiković În 1905- Vladimir Konjavić În 1908- Dušica Bajć În 1910- Simeon Šesević
Hernjakovo 1- clădire	1	În 1863- Sava Miloš În 1878- Jovan Trailo În 1904- Ilija Jorgovanov În 1905- Stevan Simić În 1908- Žarko Gruić
Čakova	1	Între 1862-1863- Petar Dimić Între 1862-1871- Antonije Sauković Între 1871-1879 -Proka Krispogačin

	Între 1871-1872- Jovan Jovanović În 1878- Nikola Mihajlović Între 1876-1877 Aleksandar Dević Între 1879-1887- Lazar Iljević, Aleksandar Giurić În 1884- Mikša Kemezić Între 1889-1893 - Jovan Maksimović Între 1889-1900- Ivan Marinković Între 1893-1910 Radivoj Petrović În 1901- M. Klicin În 1905 Sofija Jovanović Între 1910-1920- Lazar Lera
--	--

Protopopiatul Arad

Parohia (școala)	Nr. Școli	Învățători 1863-1918
Arad confesională	1	În 1867- Dimitrije Vasilijević În 1862- Teofan Dranko În 1865- Ilija Popović Între 1874-1885- Stevan Popović, Dimitrije Koić, Jovan Županski, Milan Stojanović, Petar Moskovicić În 1893- Jovan Čosić, Milan Čosić În 1907- George Milanković Între 1900-1917- Miloš Kovičić În 1913, educatoare- Olga Savić
Arad - Gaj confesională	1	În 1886- Petar Topalović În 1878- Aron Timotić Între 1873-1883- Jovan Tomić În 1895- Georgije Simulović În 1900- Mladen Baic În 1904- George Aleksijević În 1905- Dušan Popović În 1901- Hristifor Kojić
Srp. Veliki Sv. Mikloș Confesională 1 grădiniță	2	În 1863- Aleksandar Popović În 1878- Svetozar Mocika, Dimitrije Petrović În 1905- Stevan Nagivinski, Jelena Teodorović În 1908- Boško Bukurov În 1912- Steva Nagininski

Srp. Veliki Petar	1	<p>† In 1863- Damjan Kirić, Stefan Popović † In 1867- Paia Jovanović † Inre 1878-1879- Vladimir Vuić, Vladimir Radivojević, Milan Čobanović † In 1881- Vasa Zamurović † In 1898- Lavrentije Mihajlović, Milica Stoisić † In 1905- Simeon Putnik, Milica Stoisić † In 1908- Aleksandar Nagivinski † In 1910- Milica Stoisić, Aleksandar Nagivinski, K. Radosavlević</p>
Munar	1	<p>† In 1861- Petru Augustin † In 1863- Georgije Nedeljković † In 1867- Baltazar Vasiljević † In 1873- Vasilje Vasiljević † In 1900- Milka Lungulov; † In 1901- Milica Momirović; † In 1904- Milenko Jagodica † In 1905- Ljubica Petković; † In 1906- Aleksandra Radišić; † Inre 1907-1911- Branko Nikolić † Inre 1913-1914- Milan Vuiković; † Inre 1914-1915- Kristina Stanojev † In 1919- George Marinković</p>
Tornja confesională	1	<p>† Inre 1856-1873- Iosif Agrima † Inre 1863-1864- P. Garon † In 1873- Damaskin Georgijević † In 1905- Zorka Imbronjeva † Inre 1905-1907- Marija Bukarova † In 1910- Z. Šičarević</p>
Nagifala confesională	1	<p>† In 1854- Nikola Vuić † In 1863- Dimitrije Pandurović † In 1864- Georgije Pavlović † In 1878- Dionisije Pandurović † In 1905- Radivoi Kojić, Zorka Nikolajević † In 1906- Milica Tomić † In 1909- Milica Tomić, Danica Milošev, † In 1910- Katica Lungulov, Radivoj Lungulov † In 1913- Vladimir Milanović † In 1919- Ivan Stanojev</p>
Variaș confesională	2	<p>† In 1863- Georgije Pavlović † In 1878- Milan Pavlović, George Bogosavlević † In 1898- Kosta Vuiković, Sofija Vuičić † In 1900- Sofija Vuičić † In 1905- Petar Lekić, Julka Čabdarić, Ljubica Petrović † In 1908- Julka Čabdarić</p>

Ketfelj confesională	2	În 1914- Stanimir Teodorović În 1863- Gheorghe Babić În 1864- Ljubomir Marković Între 1879-1881- Sušan Knežević, Agrimon Gruić, Dušan Bakčić, Mita Kutura Între 1882-1891- Božidar Malbaski, Ilija Tosković, Veliko Anakić, Svetozar Ajvez Între 1892-1899- Dragoljub Vijatović În 1900- Angelije Stojković În 1901- Marija Miletić În 1902- Hristino Georgević Între 1904-1911- Kosta Miatov, Jelisaveta Stojanović Între 1911-1919- Tereza Lungubov
Fenlak confesională	1	În 1854- Konstantin Nikolić În 1863- Grigorije Nadaški În 1878- Iosif Agrima, Georgije Putić În 1882- Svetozar Matika Între 1893-1897- Svetozar Kotorac În 1898- Branko Čavić Între 1904-1939- Nikola Maletić În 1904- Katarina Žilić În 1905- Katica Šimić În 1910- Katica Maletić În 1918- Nikola Maletić
Batanja confesională	2	Între 1876-1905 -Stevan Vukadinović În 1878- Stevan Vukadinović, Konstantin Božesku În 1905- Olga Vukadinović, Milka Lungulova Între 1900-1910- Dušan Čurić Între 1900-1912- St. Vukadinović
Pečika confesională	1	Între 1856-1870- Jovan Jeftić Între 1863-1864- J. Ardeleanu În 1878- Vladimir Militarski În 1892- Vlada Vasiljević În 1905- Jukius Sifinos Între 1910-1912- Marija Bukurov În 1919- Irina Damunjanova
Nagilak confesională	1	Între 1863-1873- Danilo Adamović, Mihajlo Kigin În 1878- Stevan Ačimović În 1881- Dragomir Putnik În 1897- Giura Petrović În 1899- Dušan Kotorac Între 1900-1903- George Cveić

		ĩn 1904- Julijano Ćodorović ĩn 1905- Dimitrije Mudrić ĩn 1906- Hristina Georgević ĩn 1907- Kosta Butašev ĩn 1919- Alekso Popović
Monastor confesională	1	ĩn 1853-Svetozar Macedonjanin ĩn 1882-Nika Kotorac ĩn 1897-Svetozar Bogosavlević ĩn 1898-Sofija Zandrović ĩntre 1898-1899- Kedomir Jelkić ĩn 1904-Emilija Obradović ĩn 1905- Milka Lungulova, Milan Vujković ĩntre 1906-1907- Alexandra Radišić ĩn 1910- Zorka Nikolajević, Miroslav Bugarski ĩn 1912- Teodora Gucurnea
Magiarski Ćanad confesională	1	ĩn 1878-Jovan Kotoracki ĩn 1898-Simeon Sešević ĩn 1905- Petar Miletić ĩn 1912- Konstantin Marinković
Srpski Ćanad confesională	1	ĩntre 1863-1878- Dionisije Stefanović ĩn 1904-Vidosava Popović ĩn 1905- Konstantin Marinković, Vidosava Popović, Milic Źivić ĩn 1907- Pera Zuban ĩn 1910- D. Stoićev ĩn 1914- Petar Prekajki
Deska (azi Ungaria)	2	ĩn 1863-Simeon Bunjević ĩn 1878-Pavlo Borjanov ĩntre 1900-1911- Platon Podgradski ĩntre 1905-1912- Sofija Podgradski ĩn 1901- P. Šećerov ĩn 1911- Lepasava Gavrilović ĩn 1914- Marija Stanišić
Sirig confesională	1	ĩn 1863- Štefan Popović ĩn 1878- Veljko Popović ĩn 1905- Radivoj Topolac, Marina Topolac
Novi Sv. Ivan confesională	1	ĩn 1863- Sava Petrović ĩn 1878- Isaija Maodus ĩn 1900- Males Pein ĩn 1904- Vukosava Giurićina ĩn 1905- Nikola Popović

Giala confesională	3	În 1863- Jovan Jlić Între 1878-1884- Svetozar Beleslin, Svetozar Bajić În 1900- Giura Agrina, Sima Putnik, Atanasija Jokai, educatoare Jelena Kovačević În 1905- Milan Todorov, Milan Jovanović, Antonija Antonijević, educatoare Vukosava Nedić În 1908- Jelisaveta Dimić În 1910- Jelisaveta Dimić Între 1909-1913- Milan Jovanović, Milan Todorov
Turska Kaniza confesională	2	În 1863- Miloš Živić În 1878- George Ninčić În 1905- Julia Petrović În 1909- Giura Ninčić În 1912- Aksentije Živanović, Cveija Knežević
Sanad confesională	1	În 1863- Ignat Vidaković În 1878- Mladen Trifunović În 1900- Jelena Tabanova, Georgije Bogodavlević În 1905- Jelka Nikolić În 1910- Vidosava Popović În 1908- Konstantin Marinković În 1912- Srećko Subotić În 1913- Olga Tanazević
Saravola confesională	1	În 1863- Vladimir Vučić În 1878- Svetozar Vukasinović, Antonije Minisar În 1905- Mita Marković În 1907- Angelija Subotić, Hristina Jovanović În 1910- Dimitrije Desimirović, Angelka Ostoičeva
Crna Bara confesională	1	Între 1866-1868- Matej Čobanović; În 1868- Dimitrije Aleksievic; În 1878- Iljia Aleksic În 1904- Djura Milanković; În 1905- Gioka Vujan; În 1907- Pr. Nenad Barački Între 1909-1910- Vasilje Terzin În 1910- Emilija Bosniak; În 1916- Milivoj Romić
Oroslamoš	2	În 1863- Svetozar Belesain Între 1868-1874- Matej Čobanović În 1878- Božidar Milbaski În 1905- Svetozar Ajvaz, Žarka Majka În 1910- Živko Cvejin În 1912- Gordana Militarska-Kostić, Živojin Cvejin În 1914- Vasilije Žeravicki

Protopopiatul Kikinda

Parohia (școală)	Nr. școli	Învățători 1863-1918
Velika Kikinda	7	În 1863- școală mixtă 4 clase, Simeon Arvaz, Svetozar Nedić, Hristifor Ajvaz, Grigorije Jogović; școală mixtă 3 clase, Teodor Knežević; școală fete, Iulijana Vilovska; grădiniță, Emilija Rojkov În 1878-5 școli; Mihajil Petrović, Svetozar Nedić, Hristifor Ajvaz, Grigorije Iorgović, Todor Knežević, Sima Ajvaz, Mihajil Krsić, Nikola Nikolić, Spiridon Veselmović, Stevan Petrović În 1905- George Knežević, Milan Močić, Mihajlo Kosić, Mita Terzin, Miloš Bandić, Petar Mihajlović, Slavko Laković, Stevan Petrović, Milan Petrović, Aleksa Bakovljević, Milan Račkov, Sušan Mirković, Vukosava Adamović, Evghenija Bakovljević, Danica Bandić, Natalija Lujanović, Julka Vlahović, Sofija Ajvaz, Emilija Rajkov, Ljubomir Ljotić În 1910- Stevan Petrović
Vașahid confesională	3	În 1863- Jovan Popović, Mateja Gruić În 1878- Mateja Gruić În 1904- Emilija Trifunac, Milena Motaroš În 1905- Aleksandra Petrović, Stevan Perisić În 1908- Dušan Gruić În 1910- Darinka Volicki În 1912- Sava Nikolić În 1913- Pavle Basić În 1916- Kosta Zlatanov
Melenci confesională	6	În 1863- Stanislav Gruić, Aleksandar Vasiljević În 1878- Milan Jovanović, Dimitrije Gavrilović, Matei Kosovac, Evghenije Petrović În 1905- Pavle Tanažević, Stevan Županski, Gena Petrović, Vasa Županski, Vasa Jovanović, Miloš Nikolić, Mihajlo Radanović, Draghina Antonijević, Jelka Nikiforović, Juliana Jovanović În 1909- Mara Županski, Dušan Stoikov, B.Radulović, Milena Zečeva, Olga Dimić În 1912- Milan Rakić, Marko Kalarov
Taraș Confesională 2- clădiri	2	În 1878- preot Aleksandar Kirilović În 1863- Mihajlo Kovačević În 1905- Dimitrije Petrović, Marija Bandić
Kumane Confesională	4	În 1863- Grigorje Prečić În 1878- Grigorje Prečić, Petar Figoran În 1905- Svetozar Baić, Dušan Miletic, Marko Vuić, Vukosava Bugarska, Marija Mileticëv, Sofija Zamurović, Cveta Harvatov În 1910- Vl. Uvalić, Ljubica Azuckova În 1912- Stojan Daroslavac, Živko Tomić

		<p>În 1910- Veselin Glavaški, Olga Glavaski</p>
Tisa- Higos	3	<p>În 1863- Arkadije Tatalović În 1877- Vasa Zamurović În 1878- Ljubomir Zamurov În 1881- Vasa Zamurović În 1912- Vasa Zamurović Între 1905- 1909- Sava Nikolić, Jelena Beleslijina, Mileva Prodanović Între 1912- 1916- Jsak Davidović În 1913- Paulina- Šibulova Saiković, Pavle Basić În 1914- Branka Milisav, Katica Milovanov</p>
Padej	2	<p>În 1852- Svetozar Miletić Între 1863- 1878- Jovan Panić În 1904- Dušan Bešlić În 1905- Vasilije Stokić, Milica Kačkor În 1910- Ružica Vajdicev În 1913- J. Plavišević</p>
Tisa.Sent Mikloš	2	<p>În 1863- Mihajlo Boževski În 1873- Jevstatije Petrović Între 1873- 1874- Svetozar Bugarski În 1878- Matej Čobanović Între 1879- 1883- Stevan Knežević; Între 1883- 1886- Jovan Jakonić Între 1886- 1894- Pavle Borjanović; Între 1894- 1898- Vladimir Tordžanski Între 1898- 1906- Radoslav Lović În 1905- Simeon Sešević, Pavlija Šibulova; Între 1906- 1921- Boško Bukurov În 1913- Katica Bukurov</p>
Čoka	1	<p>În 1863- Todor Branovački În 1878- Kosta Lazić În 1905- Petar Jovanović În 1910- M. Tatić</p>
Jozefovo	1	<p>În 1863- Vladimir Radivojević În 1878- Georgije Popović În 1900- Gavra Popović, Katica Popović În 1905- Aleksandar, Drmdarski, Katarina Radivojević</p>
Srpski Krstur	1	<p>În 1863- Gavriilo Jegdić În 1869- Emanujlo Nikolić Între 1869- 1873- Miša Knežević În 1878- Vikentije Ajvaz, Sima Mocić Între 1897- 1899- Milan Mocić Între 1899- 1901- Radivoj Petrović În 1905- Stevan Mocić, Stevan Simendiki, Anghelina Terzin, Vukosava Đuričin</p>

		În 1910- Sima Mocić În 1912- Petar Kargić În 1914- Hristifor Urošević În 1916- Stevan Simendić
Mokrin	6	În 1863- Nikola Janković, Luka Davidović, Dimitrije Ninković În 1878- Milan Čobanov, Vasa Lucić, Mladen Belić, Georgije Kraiovan În 1905- Mlivoi Talmačev, Milan Stoišić, Ljubomir Arsin Jovan Suvoigin, Nika Nikolajević, Persida Tolmavev, Katica Staić În 1908- Dimitrije Marković În 1910- Đura Krajovan În 1912- L. Arsin, Sofija Arnatov, Dragoila Gimic În 1914- Natalija Staić

Protopopiat Bečikerekul Mare

Parohia (școala)	Nr. școli	Învățători 1863-1918
Veliki Bečikerek	4	În 1863- 4 școli, Pavel Popović, Georgije Galetić, Mihajlo Nedeljković, Arkadije Kosanić, Alexandar Stajić În 1878- Pavel Popović, Milan Nedeljković, Jovan Angelić, Ljubomir Markov, Georgije Galetić, Ninfodora Georgević, Draga Sirmić În 1905- Bogdan Popović, Dušan Grunčić, Sofija Bugarska, Draga Smederavčeva, Otilija Staić, Mlivoj Bugarski, Jovan Angelić, Stefan Stefanović, Ninfodora Maximova, Petar Bukov, Milana Kleoviča
Srpska Neuzina	1	Între 1863-1878- Dimitrije Davidović În 1905- Draghinja Velić Între 1905-1912- Jovan Davidović
Boka	1	În 1863- Nestor Topavica În 1876-Marko Bibić, Živa Ačimović În 1878- Isak Amižić În 1883-Sovra Popov, Timotej Dobrinov, Todor Predić În 1898-Petar Jovanović În 1900-Emilija Plavšića În 1903-Dušan Živić În 1905- Marija Putnik În 1908-Mara Jeftić În 1910- Milan Jeftić În 1912- Mlislav Staić În 1914-Milan Kuljančić

Kanak	1	<p>†ntre 1863-1878- Konstantin Vasilijević †n 1904-Svetislav Čelebić †n 1905- Jelena Nesić †n 1907- preot Dušan Stanković †n 1910- G. Aleksejević</p>
Šurjan	1	<p>†ntre 1863-1878- Nikola Knežević †n 1904-Uroš Drndarski †n 1905- Draga Kalejki †ntre 1910-1911- Cvetko Knežević †n 1916-Todor Raić</p>
Modoš	1	<p>†n 1862- Mihajl Pavlović †n 1868- Mihajlo Popović, Jovan Karanović †n 1878- Vasa Vrtipraški †n 1904-Mara Jovanović, Olga Petrović †n 1905- Stefanija Aleksić, Stefanija Lukić †n 1908- Vasa Vrtipraški</p>
Pardanj	1	<p>†n 1863- Simeon Veljković †n 1878- Stevan Firečazki †n 1898-Darinka Stojanović †ntre 1905-1912- Živka Velić</p>
Cenej	1	<p>†n 1863- Georgije Konjović †n 1904-Strahinja Cmojački, Isidor Kupusarević †n 1905- Petar Zubanov, Similjana Župenska †n 1910- Vasa Todić, Cedomir Glavaški †n 1916- Hranislav Vlajnić</p>
Kecea	1	<p>†n 1863- Gheorghe Gatajancu †n 1904-Stevan Stojčić †n 1905- Dušan Gruić †n 1910- St. Milić †n 1912- Stevan Simić</p>
Klarija	2	<p>†n 1863- Marko Jaksić †n 1870- Miloš Aleksić †n 1905- Ljubiša Iorgović, Mita Notaroš, †ntre 1905-1909- Mita Notaroš, Katica Iorgović †ntre 1909-1911- Ljubiša Iorgović †n 1914- Božidar Jovanović</p>
Srpska Crnja	1	<p>†n 1850- Danil Predić †ntre 1855-1866- Vladimir Raić †ntre 1866- 1878- Marko Iaksić †n 1904-L.Popšavin, Emilija Plavšić</p>

		În 1905- Milan Petković, Ivan Rajkov, Draga Gavrilović În 1911- Draga Gavrilović În 1912- Nenad Ćirin, D. Baić În 1913- Desenka Damjanov, Sava Ružić
Itebej	4	În 1851- Jovan Daić În 1863- Jovan Rakić, Teodor Knežević, Teodor Šević În 1878- Isidor Krecul În 1887- Stevan Misković În 1904- Stefanija Aradska În 1905- Svetozar Šaiber, Mara Popova, Ilinka Bajina
Sen Djuradj	1	În 1861- G. Popović; În 1863- Georgije Pavković În 1878- Kosta Vujković În 1900- Zorka Dragojijeva; În 1905- Angelija Lukić; În 1908- Dušan Bošković În 1910- Vasilije Todić
Elemir	4	În 1863- Jeftimije Veličković Între 1878-1879- Kosta Tornjanski În 1904- Jovan Udicki, Lazar Popšavin În 1905- Dragomir Sirtanović, Isidor Kupusarović În 1910- Petar Karagin În 1912- Pravidoljub Predić, Zorka Sirtanović În 1914- Darinka Velisavljević În 1918- Ljubica Terzić
Aradac	2	În 1863- Aleksandar Gruić În 1878- Vladimir Stefanović În 1900- Olga Dursa În 1905- Aleksandar Tornjanski, Iulka Cveić, Dorinka Velisavljević, Zorka Sirtanović În 1912- Veljko Paunović, Iulka Tornjanski
Ečka		În 1863- Ion Ghihezanu, Moisije Magdić Între 1878- 1908- preot Dimitrije Murgulović În 1905- preot Svetozar Teodorović

* Tabele au fost alcătuite după următoarele surse bibliografice: A.S.A.N.U.K. fond PM „A” 304/1863 Stevan Bolmonac, *Sematizam 1878*, Jankovici, *Sematizam 1898*: Kosovac, *Sematizam 1905*; Sreta Pecinjački, *Jedan izveštaj o srpskim osnovnim narodnici u nekadašnjoj Temišvarskoj Eparhije iz 1863 godine*, în R.V.M. nr. 12-13, Novi Sad, 1964; *Srpski Mitropolijski Glasnik*, 1908-1918; Bogdan Ž. Džurđević, *Učiteljski kalendar i sematizam za godine 1906-1907*, *Zemlja*, 1907, p. 166-177; Milan Ćosić, Jovan Ćosić, *Izveštaj srpskih narodnih osnovnih škola u Aradu za školka 1893-1894 godinu*, Novi Sad, 1894; Dr. Rajko Veselinović, *Istorija Ostojičeva*, Novi Sad 1970; Colectiv autori, *Bočar*, Novi Sad 1998; Duško Petrov-Savičin, *Čenta, Leopoldova Čenta, Gioka M.Gava, Škole i Učitelji u Jasenovu 1768-1941*, Jasenovu 1996; Ljubiša Večanski, *Boka u Banatu*, Pančevo 2004.

VI
SALARILE ÎNVĂȚĂTORILOR DIN EPARHIILE TIMIȘOARA ȘI VĂRȘET

A. Salariul învățătorilor din Eparhia Timișoara pe anul școlar 1863-1864

Școala	În bani (forinți)	În "naturalii"								
		Grâu (măsuri)	porumb (măsuri)	lumânări (pfunzi)	sare (pfunzi)	paie (stânjeni)	lemn (stânjeni)	arătură (iugăre)	grădina (iugăre)	produse animale
Aradac	120	30	17	20	50	4	2	2	0,1	1 porc
Oroslamos	120	36	18	12	25	3	1	5	1	-
Vasahid	168	20	16	12	50	-	2	5	1	1 porc
Beodra	210	30	20	12	50	-	2	4	1	1 porc
Boka	126	40	24	16	50	-	3	4	-	-
Boșar	100	30	15	12	50	-	2	-	1	1 porc
Veliki Gaj	80	24	24	15	50	-	3	4	-	100 pfunzi slănină
Vranjevo	600	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Giala	126	24	24	12	50	-	-	-	4	-
Elemir	168	40	40	18	50	2	2	3	0,6	-
Sv. Gîrșagi	130	24	24	-	-	6	2	2	-	-
Veliki Bečkerek	420	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tisa Hidziăș	168	30	20	15	50	-	2	4	1	1
Srpski Itebej	168	40	40	20	70	3	4	4	-	-
Modoș	210	50	-	-	-	-	4	4	1,2	-
Kikinda	210	24	15	20	25	-	4	4,5	1	50 pfunzi slănină
Kanak	115	20	6	16	-	-	2	5	0,5	-
Krštur	400	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Kumanovo	168	30	20	12,5	50	-	2	-	-	1 porc
Pardanj	126	40	20	16	50	4	3	3	-	-
Melenți	210	30	12	25	100	-	2	2	-	1 porc
Mokrin	353	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Neuzina	126	30	20	16	50	5	3	4	0,4	-
Turski Bečej	420	-	-	-	-	-	-	4	-	-
Turska Kaniža	168	24	12,5	12	12,5	-	-	-	0,5	-
Karlovo	168	30	20	16	50	-	2	3	1	1 porc
Josefovo	414	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Sv. Nikola	100	30	12	12	50	-	-	2,5	1	-
Padej	67,2	36	16	-	50	-	2	4	-	-
Klarija	130	36	12	15	50	-	-	5	1	-
Sanad	130+10	25	25	12	25	4	2	4	-	-
Srpska Crnja	126+10	40	20	15	50	-	2	4	-	-

Toraš	126	24	16	24	50	-	-	3	-	1 porc
Crna Bara	85	24	20	12	85	-	-	2	0,5	-
Čoka	84	12	12	6	25	6	1	2,5	-	-
Šurjan	90	12,5	12,5	-	-	-	-	4	-	-
Varias	126	43	40	25	50	6	6	4	0,5	100 pfunzi slāninā
Denta	100	50	-	25	50	6	6	4	0,5	100 pfunzi slāninā
Deska	105	30	10	10	25	6	1	4	0,5	-
Dirjaš	105	40	-	16	20	-	3	4	0,5	-
Gir	60	30	-	8	20	-	3	4	0,5	-
Ivanda	105	36	14	12	50	-	2	4	-	-
Ketfelj	105	72	-	20	50	8	6	4	0,4	100 pfunzi slāninā
Kraljevac	63	30	20	12	50	-	8	2	1	100 pfunzi slāninā
Lukarevac	42	24	6	6	25	-	4	7	-	50 pfunzi slāninā
Mehala	336	-	-	-	-	-	8	-	-	-
Nagifala	80	-	-	15	50	8	8	4	1	8 pfunzi slāninā
Nemet	100	40	50	12	50	4	2	2	0,5	-
Sent Ivan	63	24	12	12	25	3	1	2	-	-
Ovsenica	42	24	12	-	-	-	2	-	-	-
Petrovo Selo	84	40	26	15	60	-	8	4	15	120 pfunzi slāninā
Rudna	105	25	10	8	20	-	2	4	-	-
Saravola	157,5	60	-	13	15	10	2	2	400	100 pfunzi slāninā
Sirig	105	40	-	12	50	4	1	4	-	-
Soka	60	34	-	12	25	-	-	2	-	1 porc
Srp.Sv. Veliki Nikola	336	50	12	12	25	-	5	2	0,5	-
Srpski Sv.Petar	144+15	60	-	12	50	-	3	4	1	-
Srp. Sv. Marton	126	36	16	8	20	-	2	4	0,5	-
Srpski Čanad	170	50	-	12	50	-	5	2	0,4	100 pfunzi slāninā
Stančevo	63	24	24	9	50	-	8	4	0,5	1 porc
Temišvar Grad	420	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Temišvar Fabrik	420	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Čakovo	262	50	-	15	-	-	10	-	2,5	-
Čenej	84	40	10	12	40	-	-	0,5	0,4	-
Bečka	94	20	20	12	50	4	2	4	0,6	1 porc
Gad	60	30	10	12	30	-	2	4	-	-
Keča	150	70	-	15	60	10	2	4	-	150 pfunzi slāninā
Knez	120	50	-	18	75	-	3	2	0,4	100 pfunzi slāninā
Lipovo	262+50	-	-	-	-	-	14	2	0,4	-
Mali Bečkerek	147	55	-	-	-	-	10	3	0,5	-
Mali Gaj	60	16	12	12	50	-	3	4	-	100 pfunzi slāninā
Man.	84	20	10	-	-	-	4	32	-	-

Sf.Gheorghe Monostar	105	60	-	25	6	8	4	4	-	-
Munar	52+50	18	14	8	50	-	2	-	0,4	50 pfunzi slănină
Parac	126	30	20	25	100	-	10	4	1	100 pfunzi slănină
Talvadija	60	40	-	15	25	-	3	1,7	1	-
Fenlak	126	60	-	25	80	-	6	4	0,5	100 pfunzi slănină
Fenj	120	60	-	12	50	-	2	4	-	1 porc
Hernjakovo	63	30	20	10	25	-	6	3	0,5	60 pfunzi slănină

B. Salariul învățătorilor din unele comune din eparhia Timișoara pe anul 1898

Școala din comuna:	Număr învățători	Salariul în forinți	Cum plătesc învățătorii salarul	Alte compensații bănești sau în natură				
				quinquenal	lemne	Pt. școala de repetiție	Are casă	Pentru casă
Sv. Petar (Sâmpetru)	Învățător școală băieți	500	regulat	da	-	-	-	-
	Învățătoare școală fete	340	regulat	50	-	-	-	-
Nagifala	Învățător școală mixtă	400	regulat	-	-	-	-	-
Varias	Învățător școală băieți	350	regulat	50	da	27	da	-
	Învățătoare școală fete	340			da	27	da	-
Ketfelj (Gelu)	Învățător școală mixtă	400		-	da	-	da	-
Monostar	Învățător școală mixtă	105	neregulat	-	da	-	da	-
Fenlak	Învățător școală mixtă	460	regulat	-	da	-	da	-
Pardanj	Învățător școală mixtă	460	neregulat	-	da	-	da	-
Fenj (Foteni)	Învățător școală mixtă	350	neregulat	-	da	-	da	-

Gir	Învățător școală mixtă	100	neregulat	-	da	-	da	-
Talvadija	Învățător școală mixtă	60	regulat	-	da	-	da	-
Cenej	Învățător școală băieți	400	Regulat	-	da	-	da	-
	Învățătoare școală fete	300	n-a primit deloc pt că școala s-a desființat	-	-	-	-	-

C. Salariile învățătorilor din unele comune din eparhia Vârșetului pe anul 1898

Școala din comuna:	Salariul învățătorului (forinți)	În "naturalii"
Vlajkovac	148	„și naturalii”
Vatin	300	„3 stânjeni lemne + 600 stânjeni grădină”
Veliki Gaj	380	„casă + 4 jugăre grădină”
Velika Marghita	150	„naturalii în valoare de 150 forinți”
Dežan	100	„naturalii în valoare de 200 forinți”
Vršac (grădiniță)	520	
Denta	320	„casă + lemne+4,2 jugăre grădină”
Pavlis	500	
învățător		
învățătoare	300	
Subotica	352	„4 jugăre grădină + 3 stânjeni lemne”
Zlatica	300	
Bavanište (grădiniță)	300	„60 forinți pentru casă + 4 stânjeni lemne”
Pančevo (grădiniță)	600	compensatii pentru casă

VII

Programarea disciplinelor și a orelor de curs după prevederile articolului din Disciplina Școlară din 1872, în școlile naționale sârbe din Ungaria

A. În școlile cu o singură putere învățătoarească

Materia de predare	Numărul de ore pe săptămână											
	Pe clase											
	I		II		III		IV		V		VI	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
1. Religie - a) Religie	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- b) Slavona - bisericească citire și scriere			2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- c) Cântare bisericească					1 ½	1 ½	1 ½	1 ½	1 ½	1 ½	1 ½	1 ½
2. L. Sârbă - chestiuni elementare, scris și citit, elemente de bază ale gramaticii, compunere	13	13	10	10	9	9	8	8	7	7	7	7
3. L. Maghiară - învățare de cuvinte și exerciții de vorbire	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
- scris, citit, exerciții de vorbire și elemente de bază gramaticale	-	-	3	3	3	3	5	5	5	5	5	5
4. Aritmetica - elemente de geometrie și desen	2	2	4	4	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½
5. Științe reale - geografie și istoria poporului sârb, drepturi și îndatoriri cetățenești	-	-	-	-	1	1	1	1	2	2	2	2
6. Gimnastică	1	1	1	1	1	½	1	½	1	½	1	½
7. Lucru manual femeiesc	-	-	-	2	-	2 ½	-	4	-	4	-	4
TOTAL	20	20	24	26	25	27	25	28	25	28	25	28

B. În școlile cu două puteri învățătoarești

Materia de predare	Numărul de ore pe săptămână											
	Pe clase											
	I		II		III		IV		V		VI	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
1. Religie- a) Religie	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- b) citire slavonă bisericească și înțelegere			2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- c) Cântare bisericească					½	½	1 ½	1	1 ½	1	1 ½	1
2. L. Sârbă - chestiuni elementare, scris și citit, elemente de bază ale gramaticii, compunere	13	13	10	10	9	9	8	8	7	7	7	7
3. L. Maghiară - învățare de cuvinte și exerciții de vorbire	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
- scris, citit, exerciții de vorbire și elemente de bază gramaticale	-	-	3	3	3	3	5	5	5	5	5	5
4. Aritmetica - elemente de geometrie și desen	2	2	4	4	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½
5. Geografie și istoria	-	-	-	-	1	1	1	1	2	2	2	2
6. Gimnastică	1	1	1	1	1	1 ½	1	1 ½	1	1 ½	1	1 ½
7. Lucru manual femeiesc	-	-	-	2	-	2 ½	-	4	-	4	-	4
TOTAL	20	20	24	26	25	27	25	28	25	28	25	28

C. În școlile cu trei puteri învățătoarești

Materia de predare	Numărul de ore pe săptămână											
	Pe clase											
	I		II		III		IV		V		VI	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
1. Religie- a) Religie	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- b) Slavona - bisericească citire și înțelegere			2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- c) Cântare bisericească					½	½	1 ½	1	1 ½	1	1 ½	1
2. L. Sârbă - chestiuni elementare, scris și citit, elemente de bază ale gramaticii, compunere	13	13	10	10	9	9	8	8	7	7	7	7
3. L. Maghiară - învățare de cuvinte și exerciții de vorbire	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
- scris, citit, exerciții de vorbire și elemente de bază gramaticale	-	-	3	3	3	3	5	5	5	5	5	5
4. Aritmetica - elemente de geometrie și desen	2	2	4	4	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½
5. Geografie și istoria	-	-	-	-	1	1	1	1	2	2	2	2
6. Gimnastică	1	1	1	1	1	½	1	½	1	½	1	½
7. Lucru manual femeiesc	-	-	-	2	-	2 ½	-	4	-	4	-	4
TOTAL	20	20	24	26	25	27	25	28	25	28	25	28

D. În școlile cu patru puteri învățătoarești

Materia de predare	Numărul de ore pe săptămână											
	Pe clase											
	I		II		III		IV		V		VI	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
1. Religie- a) Religie	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- b) Slevonă - bisericească citire și înțelegere			2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- c) Cântare bisericească					½	½	1 ½	1	1 ½	1	1 ½	1
2. L. Sârbă - scris, citit, elemente de bază, compunere	13	13	10	10	9	9	8	8	7	7	7	7
3. L. Maghiară - învățare de cuvinte și exerciții de vorbire	2	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
- scris, citit, exerciții de vorbire și elemente de bază gramaticale	-	3	3	3	3	5	5	5	5	5	5	5
4. Aritmetica - elemente de geometrie și desen	2	2	4	4	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4 ½	4	4
5. Geografie și istoria	-	-	-	-	1	1	1	1	2	2	2	2
6. Gimnastică	1	1	1	1	1	½	1	½	1	½	1	½
7. Lucru manual femeiesc	-	-	-	2	-	2 ½	-	4	-	4	-	4
TOTAL	20	20	24	26	25	27	25	28	25	28	25	28

VIII
MANUALELE FOLOSITE ÎN ȘCOLILE ELEMENTARE NAȚIONALE SÂRBE

A. ÎN PERIOADA 1865-1918

a). Pentru religie:*

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Giura Daničić	Pripovetke iz Starog i Novog Zaveta	Viena	1850
Nikola Begović	Povjestnica Staroga i novoga zavjeta i Apostolska dijela sa opisivanjem Palestine od Hrista do naših vremena u izvod za djecu	Zagreb	1852
Platon Atanacković	Mali Katihizis za načinatelje srbskih narodnih učilišta u Austrijskom Carstvu	Viena	1855
Platon Atanacković	Iz Psaltira pervonačalnog upražnenije svjasćenih knjiga k upotrebljenju v Slaveno-Serbskih narodnih učiliščah Austrijskago Carstva	Viena	1855
Platon Atanacković	Iz Časoslova pervonačalnog upražnenije v čteniji svjasćenih knjiga k upotrebljenju v Slaveno-Serbskih narodnih učiliščah Austrijskago Carstva	Viena	1855
Platon Atanacković	Srednji Katihizis za pravoslavna narodna učilišta u Bogospasaemoj Eparhiji Bačkoj	Viena	1856
Platon Atanacković	Cerkovnoe pjenje v nedeljnia i prazničnija dni na ves god za upotreblenje srbskih narodnih učilišta Austrijskago Carstva	Viena	1856
Platon Atanacković	Učilištna i domasnja Biblija Stari Zavjet	?	?
Platon Atanacković	Kratka sveštena istorija za srpska narodna učilišta u Austrijskom Carstvu	Viena	1857
Platon Atanacković	Apostoli i Evanghelija u praznične i nedeljne dane preko cjele godine	Novi Sad	1860
George Natošević	Nauke iz Svetog Pisma za pisanje i na izusti učenje u osnovnoj školi	Novi Sad	1865
Nikola Vukičević	Ogledalo hristijanske dobrodetelji sastavljeno iz žitija koji se u provoslavnoj i stočnoj crkvi i u srbskom narodu osobito počitaju	Pančevo	1884
Nikola Vukičević	Prva nastava u veri za pravoslavne učenike I i II razreda osnovne škole	Pančevo	1879 1883 1897
Nikola Vukičević	Izjasnjenje svete liturgije po člancima u Duhovnoj Besjedi od 1860	Sombor Pančevo	1865 1876
Nikola Vukičević	Kratki Katihizis za učenike III razreda osnovne škole	Pančevo	1879
Nikola Vukičević	Katihizis za pravoslavne srpske učenike II razred	Pančevo	1880
Nikola Vukičević	Katihizis za pravoslavne srpske učenike IV i V razreda osnovne škole	Pančevo	1880
Nikola Vukičević	Biblične povjesti novoga zavjeta u bibličnim rječima za djecu	Sombor	1865
Pavle Nikolić	Najnužnije za malu djecu iz bibličke povjesti starog zavjeta u voprosima i otvjetima	Novi Sad	1857
Pavle Nikolić	Katihetičeskaja poučenja pri nastavljenju junosti	Novi Sad	1859

Pavle Nikolić	Nauka hristijanska iz povjesti Starog i Novog Zavjeta	Novi Sad	1866
Dimitrije Popović	Malaja Katavasija soderžasja pjesnja i pjesni duhovnaja praznikov, Hristovih, Bogorodičnih, anghelov, proorokov, apostolov, svjatelj, mučenikov prepodobnih v upotrebljenje junosti serbskija jakože i proćih blagoćestivih hristijanov	Sombor	1868
Dimitrije Popović	Velikaja katavasija soderžasja v sebbe različnija pjesnja cerkovnaja	Sombor	1867
Nikola Begović	Liturgijka Srpske Škole i narod	Beograd	1883
Tihomir Ostojić	Mala Katavasija	Novi Sad	1893
Gheorghije Letić	Katihizis ili nauka pravoslavne crkve za srpske pravoslavne učenike IV ili III i IV razreda osnovnih škola	Sremski Karlovci	1907 1916
Jovan Borota	Biblijska povest Starog i novog zaveta za osnovnu školu	Sremski Karlovci	1907
Mita Nešković	Pripovetke iz starog i novog zaveta po bibličnim rećima za osnovne i narodne škole	Novi Sad	1866
Dimitrije Popović	Biblična istorija staroga i novoga zaveta za potrebu dećice školske	Publicatã în revista „Školski List” 1859	1859
Jovan Borota	Pravoslavni Kathizis za srpsku kuću i školu	Sremski Karlovci	1881
Stevan Konjević	Biblijske pripovetke iz staroga i novog zaveta za III razred narodnih škola	Sombor	1887
Vladimir Milutinović	Katiheze za prvi i drugi razred osnovnih škola	?	1909

* La realizarea tabelului s-au folosit următoarele surse: Veliko Miroslavljević, *Srpske veroućevne knjige u Austro-Ugarskoj u vremenu od 1690 - 1902 god.*, in B.G. god III, kn.VI, sv. 1 i 2, 1904, p.27 - 32; *Idem* god.V kn.10, sv. 1 i 2, 1906, p.37 - 52; *Idem* god.III, kn.VI, sv. 1 i 2, 1904, p.22 - 32; *Idem.*, god V, kn.X, sv.3, 1906, p.154 - 167; *Idem*, god.IV, kn.VII, sv. 1, 1905, p.45 - 47; *Idem*, god.III, kn.VI, sv.6, 1904, p.402 - 405; *Idem*, god.IV, kn.VII, sv.4, 1905, p.275 - 277; *Idem*, god.IV, kn.VII, sv.5, 1905, p.349 - 353; *Idem*, god.IV, kn.VII, sv.6, 1905, p.426 - 428; Radomir Makarić, *op.cit.*, p.612 - 615, S.M.G. an.VII, nr.30, 1909, p.478; R.E.U.T. 1909 - 1912, p.209.

b). Pentru cântare bisericescă**

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
Ioan Popović	“Mala Katavasija soderžasja v sebbe cerkovnoe pjesnje voskresnoe i ninja raznija pjesni duhovnija”	Novi Sad	1877
Jovan Borjanović	“Notalna daćka pojanka”	Novi Sad	1877
Dimitrije Popović	“Veliki Zbornik libo Sobranije vsjih stihira i pjesni duhovnih, prazniki Gospodskija i Bogorodićnia iakože i naroćitu svjatim, na večerni, utreni i liturgiji cjeloga goda”	Novi Sad	1878
Gherasim Petrović	“Velikaja Katavasija soderžasja v sebbe cerkovnoje pjesnje voskresnoe i ninja raznija pjesni duhovnija pjevaemia ves god	Novi Sad	1879
Tipografia Frađi Ivanović	“Mala Katavasija za upotrebu školske mladeži”	Pančevo	1878 1886 1896
Tipografia Frađi Ivanović	“Velikaja pravoslavnaja Katavasija”	Pančevo	1878
A. Živanović	“Zbornik molitava i pesama pravoslavne hrićanske crkve”	Sremski Karlovci	1909

Nikola Vukičević	“Spomočna knjiga za razjasnjavanje crkvenog pojanja što se u srbskim narodnim uči za učitelje i za mladež”	Sombor	1865
------------------	--	--------	------

** Datele tabelului au fost completate pe baza lucrării lui Veljko Milosavljević, *op.cit.* in B.G. god.V, kn.X, sv.1 i 2, 1906, p.41 - 47; *Idem*, god.IV, kn.VII, sv.4, 1905, p.276; S.M.G. an.VII, nr.42, 1909, p.671

c) pentru limba slavonă***

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
George Natošević	“Slovenski bukvar za osnovne srpske škole”	Beograd	1870
George Natošević	“Crkveno Slovenski bukvar sa čitankom za drughi razred srpskih osnovnih škola”	Novi Sad	1876 1881
Mita Nešković	“Bukvar za učenje crkveno-slovenskog jezika”	Novi Sad	1888 1902
Mita Nešković	“Časlovac radi vežbanja u crkvenom slovenskom jeziku namenjen narodnim osnovnim školama”	Novi Sad	1886
Mita Nešković	“Psaltir slovenski radi vežbanja u crkvenu slovensku čitanku namenjen narodnim osnovnim školama”	Novi Sad	1886
Tipografia mănăstirească	Crkveno-Slovenski bukvar za III razred pravoslavnih veroispovednih osnovnih narodnih školu	Sremski Karlovci	1909
Tipografia mănăstirească	Crkveno-Slovenska čitanka za IV razred....	Sremski Karlovci	1909
Tipografia mănăstirească	Crkveno-Slovenska čitanka za V i VI razred.....	Sremski Karlovci	1909

*** La realizarea tabelului s-au folosit date din următoarele lucrări: Bakovljević, Đorđe Natošević, p.174 - 175; Veljko Milosavljević *op.cit.* in B.G. god.V, kn.X, sv.3, 1906, p.163; S.M.G. an.VII, nr.31, 1909, p.482; *Idem*, an.VII, nr.30, 1909, p.478.

d) pentru limba sârbă****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
Gavrilo Popović	„Mali Bukvar”	Beograd	1850
Platon Atanacković	“Bukvar za serbska učilišta u Austrijskom Carstvu”	Viena	1853
Iovan Subotić	“Srpska čitanka II knjiga za III i IV niži razred”	Viena	1855
George Natošević	“Biser i drago kamenje na ukračenje detinje duše i srca”	Novi Sad	1860 1861 1866
George Natošević	“Nekoliko narodni pesama za na izust učenje”	Novi Sad	1862 1868
George Natošević	“Nekoliko narodni pesama za učenje na izust u srpskim osnovnim školama”	Novi Sad	1876 1877 1878

George Natošević	“Srpske narodne zagonetke”	Novi Sad	1869 1876 1877
George Natošević	„Bukvar za osnovne srpske škole”	Beograd	1870
George Natošević	„Bukvar sa čitankom za škole u Crnoj Gori sastavljen od družine „Vjenac” u srpskoj učiteljskoj školi u Somboru”	Viena	1870 1871 1873
George Natošević	„Čitančica uz bukvar za osnovne srpske škole”	Beograd	1870
George Natošević	„Bukvar za srpske osnovne škole odobren od Školskog Saveta”	Novi Sad	1875 1880 1883
George Natošević	„Čitanka za drugi razred srpske narodne škole”	Novi Sad	1880 1882 1883
George Natošević	„Čitanka za treći razred narodne škole”	Novi Sad	1883 1893
George Natošević	„Čitanka za četvrti razred srpske osnovne škole”	Novi Sad	1885 1887
Nikola Vukičević	„Bukvar za srpske osnovne škole”	Novi Sad	1875
?	„Druga jezikoslovna čitanka. Srpska narodna učilišta u Beču”	Viena	1876
?	„Bukvar i prva čitanka za srpska učilišta”	Viena	1875
?	„Četvrta čitanka za srpska narodna učilišta”	Viena	1873
Ljubomir Jovanović	“Bukvar za I razred osnovne škole”	Vršac	1901
Mita Klicin	“Srpska čitanka za II razred srpskih narodnih škola”	Sremski Karlovci	?
Tanasije Kostić	“Postupak u nastavi prvog čitanja i pisanja”	Novi Sad	1909
Giura Terzin	“Srpska čitanka za III razred”	Novi Sad	1909
Veselin Čisalović - Ljubomir Ljotić	„Bukvar”	Sremski Karlovci	?
?	“Srpska čitanka za V i VI razred”	Novi Sad Budapesta	?
George Mirkov	“Bukvar”	?	1914

**** Tabelul a fost realizat cu date din următoarele lucrări: Bakovljevi, *Dorđe Natošević*, p.174 - 175; *S.M.G.*, an.VII, nr.31, 1909, p.483; *Idem*, an.XII, nr.11, 1914, (supliment): *Idem*, an.XII, nr.19, 1914, p.258; *R.E.U.T.*, 1909 - 1912, p.209; Radomir Makarić, *op.cit.* p.610; Gordana Korać, *Srpske Škole u Zemunu u 19 veku*, Beograd, 1994, p.79-82

e). **pentru limba maghiară******

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
Gönczy Pal	„Maghiar ABC és elemi olvasókönyv”	Budapesta	1869 1875 1876
Jovan Jskurljev	“Mađarski bukvar i čitanka za II razred”	Sremski Karlovci	?
Jovan Jskurljev	“Mađarska čitanka za III razred”	Sremski Karlovci	?
Đura Terzin	“Kepes Mađar Abc. Szerb tanyfő iskolak számára”	Timișoara	1909
Đura Terzin	“Mađarska čitanka za IV razred”	Sremski Karlovci	?
Đura Terzin	“Mađarska čitanka za V i VI razred”	Sremski Karlovci	?

Stevan Konjević	“Mađarska gramatika i čitanka”	Sombor	1879
Ember.K. Marghittai J Mihalicsa J	“A magyar beszéd es nyelvyakorlás olvasó es tankönyve a nem magyar tannyelvű kath. Nepiskolák számára szerkesztették”	Budapesta	1910
V Groó	Magyar olvasókönyv a nepiskolák II - IV osz számára	Budapesta	?
Gáspár Janos Sebeszta Karoly	Olvasókönyv a nepiskolák IV - ik osztalya számára	Budapesta	?
Gáspár Janos Sebeszta Karoly	Olvasókönyv a nepiskolák V es VI osztalya számára	Budapesta	?

***** La realizarea tabelului s-au folosit date din lucrările: *R.E.U.T.*, 1909 - 1912, p.208; *S.M.G.*, an.VII, nr.42, 1909, p.679; *Idem*, nr.31, 1909, p.483; *Idem*, nr.51, 1909, p.813; *Idem*, an.XII, nr.18, 1912, p.235

f). Pentru matematică*****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
?	„Knjiga upražnjenja pri nastavljenju u računjanju za II i III razred srpskih narodnih škola u Austrijskom Carstvu”	Viena	1855
Miloš Popora	„Računica za I razred srpskih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini”	Sarajevo	1911
Miloš Popora	„Postupak pri računskoj nastavi za I razred osnovne škole”	?	?
Veljko Petrović	„Upraznjenja, geometria za učenike IV razreda u Zemunu”	Zemun	1898
Manojlo Beka (trad. de Atanasie Kostić și George Milić)	„Primeri za računanje u II, III, IV, V i VI razredu narodnih škola”	Novi Sad	?
Tanasije Kostić	„Tablica množenja, deljenja i sadržavanja za I razred”	?	?
Tanasije Kostić	„Tablica množenja, deljenja i sadržavanja za II razred”	?	?
Arkadije Vuković	„Računica za drughi razred narodne škole”	Veliki Bečkerek	1888
Arkadije Vuković	„Računica za III razred narodne škole”	Veliki Bečkerek	1887
Arkadije Vuković	„Računica za IV razred narodne škole”	Veliki Bečkerek	1888

***** S-au folosit date din lucrările: Gordana Korać, *op.cit.*, p.80; *S.M.G.*, an.X, nr.3, 1912, p.36; *R.E.U.T.*, 1909 - 1912, p.209.

g). Pentru științele naturii*****

Autor	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
Đura Terzin	Prirodopisne slike	Novi Sad	1910
M.Ormandi (trad. Dušan Jvanov)	Prirodopis za I razred Aredajih škola u Ugarskoj	Sremski Karlovci	1911
G. Radić	“Naše otrovne zmije”	?	1910
Kuzman Milovanović	“Najlepše drvo”	?	1909

?	“Prirodopisna slika. Domaće životinje”	Viena	?
?	“Prirodopisna slika. Povrće”	Viena	?
?	“Prirodopisna slika, Voće - Drvo i plod”	Viena	?
Rudolf Abel (trad. Mijat Stojanović)	“Poljodeljstvene tablice - VIII Povrtarstvo”	Viena	?
Rudolf Abel (trad. Mijat Stojanović)	“Poljodeljstvene tablice - IV Nauka o đubretu”	Viena	?

***** Alcătuit după datele din lucrările: Gordana Korać, *op.cit.*, p.81; *S.M.G.*, an.X, nr.3, 1912, p.37; *R.E.U.T.*, 1909 - 1912, p.209.

h). Pentru geografie*****

Autor	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
?	“Štalterov školski atlas sveta”	Gotha - Viena	1869
?	„Dački atlas za škole u Austro Ugarskoj”	?	sfârșitul sec XIX
Sv. Damjanović	„Zemljopis Austro-Ugarskoj Monarhije”	?	?
Jovan Blagojević	„Opšti zemljopis”	Sombor	?
Đura Terzin	„Zemljopisni pretpojmvi za III razred”	?	?
Đura Terzin	„Zemljopisni pretpojmvi i opis Tamiske županije”	Timișoara	1903
Đura Terzin	„Zemljopis za IV razred”	Kikinda	?
Đura Terzin	„Zemljopis za IV - V razred”	?	?
R.Polaček	„Nova mapa Tamiške županije”	?	?
Nikola Vukičević	„Otačastveni i opšti zemljopis za srpsku decu”	Pančevo	1873

***** Tabelul a fost realizat după datele din lucrările: Gordana Korać, *op.cit.*, p.81 - 82, *S.M.G.*, an.VI, nr.31, 1909, p.483; *Idem*, an.XII, nr.18, 1912, p.235

i). Pentru istorie*****

Autor	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
Danilo Medaković	„Povjestnica srbskog naroda”	Novi Sad	1852
Nikola Vukičević	„Povesnica naroda srpskoga u 15 pripovedaka”	Pančevo	1874
Nikola Vukičević	„Ugarska otačastvena povesnica sa osobitim obzirom na proslost Srbalja u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji”	Pančevo	1874
George Petrović	„Istorija madjara i ustav”	?	1909
„Elek Benedek”	„Povesnica mađarskog naroda za V i VI razred”	?	1909
?	“Slike iz istorije Ugarske”	Pančevo	1909

***** Alcătuit după datele din lucrările: Radomir Makarić, *op.cit.*, p.612; *R.E.U.T.*, 1909 - 1912, p.208; Radomir Makarić *Somborska Učiteljska Škola*, Novi Sad, 1965, p.325 - 326.

IX
MANUALELE FOLOSITE ÎN ȘCOLILE PEDAGOGICE
B. ÎN PERIOADA 1864-1918

a). **Pentru pedagogie***

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
George Natošević	„Kratko upustvo za srpske učitelje”	Novi Sad	1857 1861
George Natošević	„Veliko upustvo za srpske učitelje”	Viena	1858
George Natošević	„Upustvo uz bukvar za srpske osnovne škole”	Novi Sad	1875 1884
Nikola Vukičević	„Upustvo za predavanje bukvara u svezi sa ožiglednom nastavom”	Beograd	1872
George Manojlović	„O Bukvaru”	?	?
Vasa Stajić	„Obrazovanje volje”	?	?
Jovan Blagojević	Nauka o srpskim pismenim sastavima	Sombor	1903
Ljubomir Protić	„Pedagogika”	?	?
Pavle Terzin	„Opšta metodika ili didaktika”	?	1909
Branislav Petronjević	„Osnovi empirijske psihologie”	?	?
M.Šević	„Pedagoška Knjižica 1-5”	?	?
Božidar Bordoški	„Psihologia”	?	1912

* La realizarea tabelului s-au folosit date din următoarele lucrări: Bakovljević, *George Natošević* p.173; Radomir Makarić, *Nikola Vukičević kao pedagoški pisac* in P.S., an.XV, nr.9, 1969, p.610; S.M.G., an.X, nr.13, 1912, p.207; R.E.U.T 1909 - 1912, p.209; Radomir Makarić *Somborska Učiteljska Škola*, Novi Sad, 1965, p.325.

b). **Pentru Matematică****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul
?	„Metodika računanja s ciframa u srazmjernom sojuzu s računanjem u glavi”	Viena	1857
?	„Knjiga upraženja u računu za seoske škole u Austrijskom Carstvu”	Viena	1860
?	„Metodika računa na pamet”	Viena	1860
Mita Petrović	„Nove mere u Austro-Ugarskoj”	Pančevo	1873
Mita Petrović	„Nauka o geometrijskim oblicima”	Pančevo	1875
Svetozar Miletić	„Zbirka računskih zadataka”	Novi Sad	1880
Andrija M.Matić	„Računica (Aritmetika) za prva tri razreda gimnazijska...”	Novi Sad	1881
Franja v Močnik (trad.V.Golub)	„Pouka o računici za niže gimnazije...”	Zagreb	1889
Franja Hočevar (trad.Ivan Kenfelj)	„Mjerstvo za niže gimnazije...”	Zagreb	1890
Stevan Milošanov	„Algebra za srednje škole po Močniku i Wagneru”	Novi Sad	1901
Stevan Milošanov	„Geometrijsko crtanje za srednje škole po Mendliku i Šmithu”	Novi Sad	1892

** Tabelul realizat după lucrarea: Radoslav Čurić, *Razvitak nastave prirodnih nauka u srpskim srednjim školama Vojvodina*, Novi Sad, 1964, p.145 - 146.

c). **Pentru Fizică*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul</i>
Damjan Pavlović	„Fizika”	Beograd	1872
Mita Petrović	„Osnovi Fizike”	Pančevo	1876
Fus - Henzold (trad. Ž.Krčmar și S.Marković)	„Fizika”	Sarajevo	1908

*** Tabelul realizat după lucrarea: Radoslav Čurić, *Razvitiak nastave prirodnih nauka u srpskim srednjim školama Vojvodine*, Novi Sad, 1964, p.146.

d). **Pentru Chimie și mineralogie******

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul</i>
Milan Jovanović	Hemija za potrebu više ženske škole	Beograd	1865
Mita Petrović	Osnovi hemije u kratkom izvodu	Pančevo	1880
Mita Petrović	Hemija za srednje škole po Prokopu Prohaski i dr.	Pančevo	1885
A Gejki (trad.L.Paču)	Mineralogia	Novi Sad	1878
M Kispatić	Rudstvo za niže razrede srednjih škola	Zagreb	1880
Stevan Milovanov	Mineralogija i geologija sa hemijskim osnovama	Novi Sad	1895
Stevan Milovanov	Mineralogija i geologija	?	?

**** Tabelul realizat după lucrarea: Radoslav Čurić, *Razvitiak nastave prirodnih nauka u srpskim srednjim školama Vojvodine*, Novi Sad, 1964, p.146-148

e). **Pentru științe naturale*******

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul</i>
J.Dusi	Zoologija za srednje škole	Beograd	1870
Vladan Arsenjević	Zoologija za učiteljske i više devojčačke škole	Novi Sad	1879
H.A de Bari (trad. Vladan Arsenjević)	Botanika	Novi Sad	1879
Alf.Burgenstein (trad. și adaptare M.Kišpatić)	Botanika za više razrede, srednjih škola	Zagreb	1890
Živ.J.Jurišić	Botanika za više razrede, srednjih škola	Beograd	1899
George Vujaklija	Botanika za srednje škole u Ugarskoj	Novi Sad	1903
Mita Petrović	Čovečije telo i njegova nega, za učiteljske škole i više devojčačke škole	Pančevo	1882
Milan Jovanović	Djetetika za više ženske škole	Beograd	1886

***** Tabelul realizat după lucrarea: Radoslav Čurić, *Razvitiak nastave prirodnih nauka u srpskim srednjim školama Vojvodine*, Novi Sad, 1964, p.148.

f). Pentru Economie*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul</i>
Djordje Radić	Nauka o zemljodelstvu	Beograd	1879
Mita Petrović	Svilarstvo	Pančevo	1884
Paja Todorović	Poljska privreda	Beograd	1886
Ivan Maširević	Pčelarstvo	Novi Sad	1893

***** Tabelul realizat după lucrarea: Radoslav Čurić, *Razvitak nastave prirodnih nauka u srpskim srednjim školama Vojvodine*, Novi Sad, 1964, p.148.

X
MANUALELE FOLOSITE ÎN ȘCOLILE DE FETE DE GRAD SUPERIOR
C. ÎN PERIOADA 1872-1918

a). Pentru religie*

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul publicării
Nikola Vukičević	Biblične povesti Novog Zaveta	Sombor	1865
Djuro Daničić	Pripovetke iz Starog i Novog Zaveta	Pančevo	1884
Djordje Natošević (completat N. Vukičević)	Crkveno-Slovenski bukvar	Novi Sad	1893
N. Vukičević	Izjasnjenje Sv. Liturgije	Sombor	1865
N. Vukičević	Katihizis	Pančevo	1880
Mita Nesković	Bukvar za učenje crkveno-slovenskog jezika	Novi Sad	1886
Platon Atanacković	Apostoli i evanđelija	Novi Sad	1863
Mihajlo Milovanović	Hrišćanski pravoslavni Katihizis za srednje škole	Sremski Karlovci	1900
Jovan Petrović	Biblijske povesti Starog i Novog Zaveta	Zagreb	1903
Editura Luka Jocić	Časlovac	Novi Sad	1904
Aleksandar Živanović	Zbornik molitava i pjesama	Zagreb	1911
Aleksandar Živanović	Liturgika	Zagreb	1908
Ivan Maširević	Slike iz istorije hrišćanske crkve	Sremski Karlovci	1909
Veljko Milosavljević	O Palestini i starim Jevrejima	Novi Sad	1907

* La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čunić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

b). Pentru limba sârbă**:

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul publicării
Stevan. V. Popović	Naša zemlja. Čitanka za narod po dru Stamu	Pančevo	1871
Jovan Živanović	Izvod iz srpske gramatike	Novi Sad	1878
Stojan Novaković	Mali izvod iz srpske književnosti za višu žensku školu	Beograd	1867
Vladimir Vučić	Srpska gramatika za srednje škole	Pančevo	1878
Svetislav Vulović	Čitanka I i II za niže gimnazije i realke	Beograd	1872
Stojan Novaković	Srpska sintaksa u izvodu	Beograd	1860
Vladimir Vučić	Teorija proze	Beograd	1864
Jovan Pavlović	Mala srpska gramatika za srpske narodne škole	Pančevo	1881
Jovan Živanović	Srpska čitanka za niže gimnazije	Pančevo	1884
Ivan Filipović	Povjest književnosti Hrvatske i Srbije	Zagreb	1875
Ljubomir Stojanović	Srpska gramatika za I razred gimnazije	Beograd	1892
Gašpar Janoš	Srpska čitanka za V i VI razred osnovne škole	Budapesta	1894
Jovan Blagojević	Srpska gramatika za srpske više devojčke škole	Sombor	1897
Mita Đorđević	Čitanka za srpske više devojčke škole	Novi Sad	1897

Mita Kalić	Srpski Književnici I i II deo	Novi Sad	1890
Jovan Blagojević	Nauka o pismenim sastavima za školu i narod	Sombor	1903
Mita Dorđević	Slike iz istorije srpske književnosti za srpske više devojčke škole	?	?

** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

c). Pentru limba maghiară**:**

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Jovan Popović	Kratak nauk mađarskog jezika šamarjaju ed.M.Jankovića	Pančevo	1875
Gaspar Jánoš	Magyar olvasókönyv a nepisak IV osztálya számára	Budapesta	1853
Zaraj Ódön	Magyar nyelvtan népiskolai használatra	Budapesta	1869
Jovan Popović	Mala mađarska gramatika po Dalošu	Novi Sad	1883
Gyertyanffy - Kiss - Radó	ABC es olvasókönyv	Budapesta	1883
Mártonfy Márton	Magyar nyelvtan	Budapesta	1879
Belicza Jozef	Magyar nyelvtani kezikönyv az elemi nepisak II - IV osztálya számára	Budapesta	1880
Gyertyanffy - Kiss - Radó	Magyar olvasókönyv II	Budapesta	1883
Blagoje Branđić	Mađarska gramatika za niže razrede srednji škola	Novi Sad	1901
Glósz Ferencz es Reóthy Vladimír	Magyar olvasókönyv a polg. leány iskola I osztály számára	Budapesta	1908
Glósz Ferencz es Reóthy Vladimír	Magyar nyelvtan a polg. leány iskola I osztály számára	Budapesta	1908
Glósz Ferencz es Reóthy Vladimír	Költészetten a polg. leány iskola számára	Budapesta	1910

*** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

d). Pentru limba germană****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Niderleseg	Nemačka čitanka	?	?
Felsmann Jozsef	Deutsches Lesebuch für Mittelschulen	Budapesta	1877
Netolicza	Geschichte de deutschen Literatur	?	1877
Mladen Sredojević	Nemački bukvar za srpske osnovne škole	Pančevo	1877
Stevan Čuturilo	Gramatika nemačkog jezika po Maku	Pančevo	1884
G.Jauss	Deutsches Lesebuch I - II th.	Budapesta	1880
Stevan D.Popović	Nemačka gramatika po Trautu	Beograd	1872
Gaspar Jánoš	Lesebuch für die III Klasse der Volksschule	Budapesta	1874
Filip Oberknežević	Gramatika nemačkog jezika	Novi Sad	1888
Moritz Langraf	Deutsch Sprachschule mit Vebungsaufgabe	Budapesta	1887
Mladen Arsenović	Nemački bukvar	?	?
Nikolaus Szeiler und	Deutsches Lesebuch	Budapesta	1908

Joszef Molnár			
Laszlo Antál	Nemet nyelvyakorlo es olvasókönyv	Budapesta	1908

**** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

e). Pentru geografie****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul publicării
Jovan Dragašević	Geografija za srednje škole	Beograd	1871
J.Berlinger trad. Alexandar Gavrilović	Upustvo u geografiju za niže gimnazije i realke	Novi Sad	1866 1877
Nikola Vukičević	Zemljopis za srpske narodne škole u Ugarskoj	Pančevo	1881
Jovan Blagojević	Opsti zemljopis	Novi Sad	1878
Andrija M.Matić	Fizika i matematski i fizikalni zemljopis	Novi Sad	1888
Milan.A.Jovanović	Zemljopis za gimnazije po Hunfalviju I sv.	Novi Sad	1896
Svetozar Damjanović	Zemljopis Avstro - Ugarske monarhije za učiteljske škole	Sremski Karlovci	1911
Milan Nedeljковиć	Opća geografija za srednja učilišta	Novi Sad	1905

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

f). Pentru istorie*****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul publicării
Aleksandar Sandić	Istorija starog i novog veka I-III	Novi Sad	1867
?	Istorija srpskog naroda	Beograd	1873
D.Ilovajski trad. D.Đukić	Istorija sveta	Beograd	1872
?	Slike iz istorije Ugarske	Pančevo	1872
?	Slike iz svetske povesnice za više razrede narodnih škola	Pančevo	1883
?	Slike iz srpske istorije za učenike osnovnih škola	Pančevo	1888

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

g). Pentru științe naturale*****

Autorul	Titlul manualului	Locul publicării	Anul publicării
Kosta Crnogorac	Prirodna istorija I deo	Beograd	1874
Vladan Arsenijević	Zodogia za učiteljske i više devojačke škole	Novi Sad	1879
Đorđe Vujaklija	Prirodopis za I razred srednjih škola u Ugarskoj	Novi Sad	1901
Đorđe Vujaklija	Prirodopis za II razred srednjih škola u Ugarskoj	Novi Sad	1902
F și K Schubert	Nauka o bilju za osnovnu i domaću nastavu	Beograd	1874
V.Pokorni trad. J.Pančić	Botanika	Beograd	1868
Josif Pečić	Botanika za niže razrede gimnazije	Beograd	1884
Đorđe Vujaklija	Botanika za srednje škole u Ugarskoj	Novi Sad	1903

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

h). Pentru chimie și mineralogie*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Dr. Anton Kauer	Elemente der Chemie	Viena	1874
Mita Petrović	Hemija za srednje škole	Pančevo	1883
Mara Maksimović	Hemija za više devojčke škole	Velika Kikinda	1913

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

i). Pentru fizică*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Mita Petrović	Osnovi fizike	Pančevo	1876
Andrija M. Matić	Fizika i matematski zemljopis	Novi Sad	1901

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

j). Pentru anatomie*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Mita Petrović	Čovečije telo i njegova nega	Pančevo	1882
Dr. Milan Jovanović Batut	Pauka o čovečjem telu životu i zdravlju I-II deo	Novi Sad	1888
Friedrich Dittes	Schule der Pädagogik	Leipzig	1879
Dr. Herman Kleneke	Die Mutter als Erzieherin ihrer Töchter und Söhne physischen und sittlichen Gesundheit	Leipzig	1879
Dr. Mar. Masenkov trad. D. Ločić	Nega male dece		1899
Dr. Vojislav Bakić	Pauke o vaspitanju dece u roditeljskoj kući za obrazovanje srpske matere i za upotrebu u višim devojčkim i učiteljskoj školi	Sombor	1880
Mileva Simić	Pedagogia učenicama viših devojčkim škola i mladim materama	Pančevo	1894

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

k). Pentru economia casnică*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Mita Petrović	Pouka o kućarstvu	Pančevo	1876

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke škole*, p.97 - 100

l). Pentru aritmetică și geometrie*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Todor Mijusković	Računica	Beograd	1874
F. Močnik	Računica za niže razrede srednjih škola	Beograd	1874
S. Konjević	Računica za narodne škole	Pančevo	1873

Andrija M.Matić	Računica za prva tri gimnazijska razreda	Novi Sad	1881
Mita Petrović	Nauka o geometrijskim oblicima	Pančevo	1874

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke Škole*, p.97 - 100

m). Pentru desen*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
J.Eichler	Elementar Zeichenschule	Viena	1883
Roller	Zeichenschule	?	?
V.Hermes	Systemat. Zeichenschule	?	?

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke Škole*, p.97 - 100

n). Pentru cântare*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Mita Topalović	Pesme za decu	Pančevo	1879
Mita Topalović	Pesme u dva glasa za učenike osnovnih škola	Pančevo	1884

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke Škole*, p.97 - 100

o). Pentru gimnastică*****

<i>Autorul</i>	<i>Titlul manualului</i>	<i>Locul publicării</i>	<i>Anul publicării</i>
Herman Klenke	Sobne proste igre	?	1885
D.G.Schreber	Die Aertzliche Zimmergymnastik oder System...	Viena	1882

***** La realizarea tabelelor s-a folosit lucrarea lui Čurić, *Devojačke Škole*, p.97 - 100

XI

Fondurile, fundațiile și succesiunile testamentare școlare existente în anul 1905 la nivelul obștilor bisericești din Eparhia Vârșețului

<i>Nr</i>	<i>Parohia</i>	<i>Fondul, Fundația sau Succesiunea testamentară</i>	<i>Suma</i>	<i>Situația în 1905</i>	<i>Scopul fondului, fundației sau succesiunii testamentare</i>
1	Dolovo	Fundația Vasa Barajevac	400	1084	„pt. întreținerea școlii confesionale
2	Moldova-Veche	Fond bis-școlar Sf.Sava		616,5	
3	Crvena Crkva	Fond pt. înființarea școlii confesionale		2000	
4	Vârșeț	Fundația episcopului Nektarie Dimitrijević		200	„pt. îmbrăcarea elevilor săraci”
		Fundația școlară întemeiată de primărie		7550,36	„pentru ajutorarea școlilor naționale sârbe din Vârșeț”
		Fundația Jefta Višački		84	pentru susținerea școlilor confesionale din Vârșeț
		Fundația grădinițelor întemeiată de fosta Asociație a meseriașilor din Vârșeț		2152,10	pentru ajutorarea copiilor de grădiniță din Vârșeț
		Fundația Vasa Demetrović pentru copiii instituționalizați		10000	pentru ajutorarea copiilor instituționalizați
		Fundația Gioka Sterije Popović și soția Agnica	o casă în valoare de 41000	41000	pentru acordarea de burse copiilor săraci din gimnazii
		Fundația Mita Jankić Popović soția Katarina	o casă în valoare de 30000	30000	Acordarea de burse elevilor din școlile pedagogice
		Fundația Ljuba Nedelković		1000	pentru copii din orfelinat
		Fundația Ljuba Nedelković		200	pentru îmbrăcarea elevilor săraci
		Fundația Hristina Sabovljević		800	pentru îmbrăcarea elevilor săraci
4	Vârșeț	Fundația Đura Cveić		397,39	Ajutorarea grădiniței din Vârșeț
		Fundația Antonije Radišić		400	pentru îmbrăcarea elevilor săraci

5	Uljma	Fundația Terezia Kaniža născută Čolaković	70 jug. pământ	42600	în scopul întreținerii capelei și acordarea de burse elevilor sârbi pentru succesul școlar și comportare bună
6	Bavaniște	Fundația Đura Teodorović	32 jug. pământ	19200	pentru ajutorarea elevilor sâraci
7	Jarkovac	Fondul bis-școlar sârb	125 jug. pământ hârtii de valoare	15468,80 31011,72 46480,52	pentru întreținerea preoților parohi și ajutorarea școlii confesionale
8	Kovin	Fundația Jovan Stojanović		14035,88	pentru fondul școlar
		Fundația Đoka Kunatrović		5914,70	pentru fondul școlar
		Fundația soților Jovan și Sofija Despinić		2088,76	pentru fondul școlar
9	Pančevo	Fondul școlilor confesionale sârbe		17346,62	
		Fondul școlilor de fete de grad superior		29200,75	
9	Pančevo	Fondul Casei Sf.Sava		912,41	
		Fondul Aleksa și Nata Vuić		10724,90	pentru procurarea îmbrăcăminteii copiilor țărânilor sâraci
		Fondul Vasa Ristić		41050,52	Acordarea de burse elevilor din școlile superioare
		Fondul Aleksandar Kasapinović		23518	pentru întreținerea școlii de fete de grad superior
		Fondul Aron Georgijević		14552,12	pentru procurarea de îmbrăcăminte și rechizite elevilor sâraci
		Fondul Juliana Georgijević și Arsenije Nikić		8118,34	pentru acordarea de burse elevilor din școlile pedagogice
		Fondul Hristina Vraniješević		6395,70	pentru îmbrăcăminte copiilor sâraci
		Fondul Pavle Radojčić		43629,23	pentru întreținerea școlii de fete de grad superior
		Fondul Dimitrije Golubović		63498,12	pentru întreținerea școlii de fete de grad superior și orfeinat
Fondul Sima și Evica Bogosavljević		4514,25	pentru întreținerea școlii de fete de grad superior		
10	Sefkerin	Fundația Sosana Stankov		90	pentru înființarea școlii confesionale

XII

Fondurile, fundațiile și succesiunile testamentare școlare existente în anul 1905 la nivelul obștilor bisericești din Eparhia Timișoara

Nr	Parohia	Fondul, Fundația sau Succesiunea testamentară	Suma	Situația în 1905	Scopul fondului, fundației sau succesiunii testamentare
1	Arad	Fundația „Sârbii din Arad”(Srbi iz Arada) înființată în 1798		În 1924 42879,13 lei	pentru școlarizarea copiilor sârbi săraci
		Fundația „Sârbii din Arad” înființată în 1800		În 1924 2147,65 lei	pentru îmbrăcăminte copiii săraci
		Fundația Petar Božić		În 1924 2147,65 lei	pentru acordarea de burse
2	Sirig	Fondul bis-școlar		8,57	
3	Bečkerekul Mare (Zrenianin)	Fundația Gaja Adamović	1 casă în valoare de 50000	50000	pentru întreținerea școlii
		Fundația Stana Solarev-Radivojević	9 jug. pământ	5400	pentru îmbrăcăminte elevilor săraci
		Fundația Juca Ranišavičev		5400	pentru îmbrăcăminte elevilor săraci
		Fundația Sosa Pavlov	11 jug. pământ	5744,80	pentru acordarea de burse elevilor
		Fundația Mladen Tabakov		1700	pentru îmbrăcăminte copiilor săraci
		Fundația Juliana Aleksandrović		712	pentru îmbrăcăminte copiilor săraci
4	Velika Kikinda	Fundația Tereza Laković		6200	pentru îmbrăcăminte copiilor săraci
		Fundația Gioka Radak		40000	pentru zidirea unei preparandii de fete
5	Nemet (Beregsăul Mic)	Fundația Damaskin Din care în scopuri școlare: - pentru învățătorul sârb - pentru acordare de 5 burse elevilor școlilor medii și superioare fără a se ține seama de naționalitate, religie. Condiția să fie din Nemet	Valoare totală 92800 2564,88	35908,40	
6	Timișoara Grad (cetate)	Fundația Sofija Skarlato Pavlović	1 casă în valoare	65200	pentru acordarea de burse
7	Foieni	Fundația Laura Močoni înființată 20 mai 1885 administrată de Consiliul Parohial (AO nr.157/224/1885)	Pământ cu nr.cadastral 270 400 florini		pentru întreținerea școlii folosiți la zidirea școlii sârbe
8	Ciacova	Fundația Mița Roșulović înființată pe 3/16.ian 1889	3 case nr.113/109 nr.569 nr.633 69 jug.pământ		pentru întreținerea preotului sârb și învățătorului confesional sârb

XIII

Desființarea autonomiei național bisericești din anul 1912

11 iulie 1912

Original, lb.sârbă

Ediție: SMG, an.X, nr.15, p.234-235

Traducere:

Noi, Franz Iozef Întâiul

prin mila lui Dumnezeu

Împărat al Austriei, rege al Cehiei ș.a.m.d.

Rege apostolic al Ungariei, Croației, Slavoniei și Dalmației

Întrucât la Congresele național bisericești, după intrarea în vigoare a Legii IX din 1868 unele dispoziții aduse de acestea au dus prin interpretarea lor greșită la știrbirea dreptului nostru legiferat de control suprem și implicit la diminuarea drepturilor noastre majestuoase și pentru că aceste dispoziții pe mai departe nu mai garantează așa cum ar trebui principiile legilor, dar mai ales al Legii IX din 1868 care este în concordanță cu organizarea dreptului autonom, care prin legile naționale garantează confesiunea ortodoxă și pentru păstrarea deplină a drepturilor noastre de control suprem în ce privește problemele referitoare la Biserică și școală și totodată cele fundamentale: la propunerea ministrului președinte făcută cu acceptul Consiliului de miniștri prin aceasta (dispoziție N.T.) scoatem în afara legii dispoziția confirmată pe 29 mai 1871 care conține prevederi despre organizarea temporară a eparhiilor sârbe precum și despre Consiliul național bisericesc și școlar; la fel și dispoziția confirmată pe 29 mai 1871 care conține prevederi despre modul de alegere a membrilor Congresului de asemenea și dispoziția despre organizarea Congresului care este în regeasca noastră dispoziție din 17 mai 1875 precum și dispozițiile și ordinele care mai târziu au modificat și completat pe cele amintite; pentru acestea ordonăm ca în locul dispozițiilor scoase în afara legii din nou să intre în vigoare capitolele IV și V adoptate la Congresul din 1864/5 și împlinite prin Legea IX din 1868 și prin Dispoziția noastră regească din 10 august 1868 ca dispoziții autonome emise și întărite, precum și vechiul mod de alegere care corespunde spiritului Legii IX din 1868 și aceasta cu modificările necesare pe care guvernul nostru le va face.

În același timp cu consecvență scoatem în afara legii organizările din anul 1875 precum și Statutul care se referă la administrarea și manipularea bunurilor mănăstirești pe care noi le-am întărit prin hotărârea noastră din 28 martie 1908 dispunând ca în locul acestuia din nou să intre în vigoare practica folosită înainte de acesta.

Ducerea la îndeplinire a acestei Dispoziții precum și întocmirea (elaborarea) pe mai departe a altor ordine încredințăm ministrului președinte al nostru ordonând ca la timpul potrivit să dispună în spiritul Legii IX din 1868 convocarea Congresului național sârb căruia să-i fixeze ca prim scop pe baza paragrafului 7 instituirea cu acordul nostru a unei alte dispoziții de organizare.

Abrevieri

- Bakovljević, *George Natošević* = Milan Bakovljević, *George Natošević, pedagoška delatnost i pedagoška stanovišta Novi Sad*, 1998.
- Bolmanac, *Šematizam 1878* = Stevan Bolmanac, *Šematizam Istočno Pravoslavne Mitropolije Srpske u Austro-Ugarskoj god.1878*, Pančevo, 1878.
- S.Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje* = Stevan Bugarski, *Srpsko Pravoslavlje u Rumuniji Temišvar-Beograd-Novi Sad*, 1995
- Čurić, *Devojačke Škole* = Radoslav Čurić, *Srpske više devojačke škole u Vojvodini*, Novi Sad 1961.
- Dimitrijević, *Beležke* = Vladimir Dimitrijević, *Iz mojih beležaka, Prilog istoriji manastiru Mesiča Kn I, Vršať*, 1922.
- Đurđević, *Šematizam 1905* = Bogdan Đurđević, *Učiteljski Kalendar i Šematizam za prostu godinu 1905*, Zemun, 1905.
- Đurđević, *Šematizam 1906/7* = Bogdan Đurđević, *Učiteljski Kalendar i Šematizam za godinu 1906/1907*, Zemun, 1907.
- Engel Pál, *A Temesvari Szandzsák* = *A Temesvari és moldovai Szandzsák Törökkori Települései, 1554-1579*, Szeged, 1996.
- I.Djordjević, *Blagoveštenski Sabor* = Jovan Djordjević, *Radnja Blagovestenskog Sabora u Sremskim Karlovcima, 1861 godine*, Novi Sad 1861.
- R.Gruić, *Prilosci* = Radoslav Gruić, *Prilosci istoriji srpskih banatskih monastira u drugoj polovini XVIII Veka*, in "Bogoslovski Glasnik", Sremski Karlovci, Kn VIII (1905), Kn IX 1906.
- Janković Ivan, *Poreklo* = Janković Ivan, *Poreklo i najstarija prošlost manastira Zlatište, Bazijaša i Kusiča, in „Bitten Srpskog pravoslaknog Vikarijata u Temisvaru”*, god I, Br 3, Temišvar, 1972.
- I.D.Suciu, *Monografia* = I.D.Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977.
- Janković, *Šematizam 1898* = Dimitrije Janković, *Šematizam Eparhije Vršacke za 1898 godinu*, Vršac, 1899.
- Kosovac, *Šematizam 1905* = Mata Kosovac, *Srpska Pravoslavna Mitropolija Karlovačka po podacima od 1905 godine*, Sremski Karlovci, 1910

- Kostić, *Šematizam 1924* = Slobodan Kostić, *Šematizam pravoslavne srpske Eparhije Temišvarske u Kraljevih Rumuniji*, Timișoara, 1925
- Kostić, *Srbi u Banatu* = Slobodan Kostić, *Srbi u Rumunskom Banatu*, Timișoara, 1940.
- Kostić, *Obnova Kusiča* = Slobodan Kostić, *Obnova pravoslavnog srpskoog manastira Kusiča u Rumuniji*, Timișoara, 1930.
- Letica, *Šematizam 1897* = Evghenije Letica, *Prvi Šematizam srpske pravoslavne Eparhije Temišvarske za godinu 1897*, Sremski Karlovci, 1897.
- Ljuština, *Povjest Zlatice* = Vichentije Ljuština, *Kratkaja povjest o obscežitelnog manastira Zlaticije vo valaholiriceskoj reghimente susčem; ot jeho načale i priključenijah ot 1225 daže do 1797 ljeta*, Budim, 1798.
- Ljuština, *Povjest Mesiča* = Vichentije Ljuština, *Kratkaja povjest obscežitelnog monastirje Mesiča suščem ot ego načalje i priključenijah ot 1225 daže do 1797 ljeta*, Budim, 1798.
- M.Păcurariu, *Istoria BOR* = Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.1, București, 1980; vol.2-3, București, 1981
- Mandić, *Uspomene* = Todor Mandić, *Uspomene iz našeg crkvenonarodnog života*, Kn.I, Novi Sad, 1897, Kn.II, Novi Sad, 1898.
- Momirović, *Srpski Zapisi* = Petar Momirović, *Stari srpski zapisi i natpisi iz Vojvodine* Novi Sad Kn.I/1993, Kn.II/1995, Kn.III/1996, Kn.IV/2000, Kn.V/2001, Kn.VI/2004.
- Matić, *Katastig Pečki* = Svetislav Matić, *Katastig Pečki iz 1660-1666*, in GID 1,9,10, 11, 13, Novi Sad, 1897, knII, 1899.
- Milković, *Povjest Voilovice* = Joanikije Milković, *Povjest vo Kracje spisanija o obščeziteljnem monastirje Voilovicje*, Budim, 1801, reprodušã i tradusã de Žarko Vojnović, Pancevo, 2002.
- Marjanović, *Šematizam* = Georgije Marjanović, *Prvišematizam Pravoslavne Srpske Eparhije Budimske za godinu 1896*, Sremski Karlovci, 1896.

- Nikola Gavrilović, *Srpske škole* = Nikola Gavrilović, *Srpske škole u habsburškoj monarhiji u periodu pozne prosvetljenosti 1790-1848*, Beograd 1999.
- Nešković, *Istorija škola* = Mita Nešković, *Istorija srpskih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Sremski Karlovci, 1897.
- Nikolajević, *Šematizam 1908* = Vasa Nikolajević, *Srpski svestenički kalendar i šematizam za prestupnu godinu 1908*, Novi Sad 1909.
- Ognjanović, *Graničarske Škole* = Andrija M. Ognjanović, *Graničarske narodne Škole i njihovi učitelji na teritoriji Vojvodine od 1774 do 1872 godine*, Novi Sad, 1964.
- Popović, *Crkveni život* = Miloš Popović, *Versko-crkeni život Srba u Banatu*, Zrenjanin, 2001.
- Radonić, *Rimska Kurija* = Jovan Radonić, *Rimska Kurija u Jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950.
- Ruvarac, *Šematizam 1900* = Dimitrije Ruvarac, *Šematizam Istočno Pravoslavne Srpske Ruvarac, Mitropolije Karlovačke za godinu 1900*, Sremski Karlovci, 1900.
- Ruvarac, *Avtonomija* = Dimitrije Ruvarac, *Postanak i razvitak srpske crkveno-narodne avtonomije*, Sremski Karlovci, 1899.
- Rusu, *Dicționar* = *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, (sub redacția A.A.Rusu), Cluj-Napoca, 2000.
- Sava, *Srpski jerarsi* = Sava episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd-Podgorica-Kalenić-Kragujevac, 1996.
- Slepčević, *Istorija SPC* = Djoko Slepčević, *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve, Kn.I, i Kn.II*, Beograd, 1991.
- Tomić, *Parnica* = Jaša Tomić, *Parnica protiv srpskih manastira*, Novi Sad, 1905.

Țârcovnicu, *Contribuții*

= Victor Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului Românesc din Banat (1780-1918)*, București 1970

Zeremski, *Srpski Manastiri*

= Ilarijon Zeremski, *Srpski manastiri u Banatu njihov postanak, prošlost i odnošaj Prema Rumunima*, Sremski Karlovci, 1907.

I. IZVOARE DOCUMENTARE

A. Inedite

AM Baz	=	Arhiva Mănăstirii Baziaș
AM Bez	=	Arhiva Mănăstirii Bezdin
A.M.M	=	Arhiva Mănăstirii Mesić
A.M.S.G	=	Arhiva Mănăstirii Sf.Gheorghe
AMV	=	Arhiva Mănăstirii Voilovița
AMZ	=	Arhiva Mănăstirii Zlatica
A.PL	=	Arhiva Parohiei Liubcova
A.PB-PC 1886-1900	=	Arhiva Parohiei Belobreșca
A.P.Kovin	=	Arhiva Parohiei Kovin
A.P.Mehala	=	Arhiva Parohiei Mehala
A.P.Soceni	=	Arhiva Parohială Soceni-Țirculariu început din 1858
APC-PC 1851-1869	=	Arhiva Parohiei Câmpia-Protokol Cirkularni 1851-1869
APS-CP 1878-1902	=	Arhiva Parohiei Socol-Cirkularni Protokol 1878-1902
APS.Ciacova	=	Letopis Srpske Pravoslavne Parohije Čakova
APOSTF	=	Arhiva Parohiei Ortodoxe Sârbe Timișoara-Fabrik
ASANUK P.M.F „A”	=	Arhiv Srpske Akademije Nauke i Umetnosti, Patrijarsijski Mitropolijski Fond, „A” Sremski Karlovci.
ASANUK P.M.F „B”	=	Arhiv Srpske Akademije Nauke i Umetnosti, Patrijarsijski Mitropolijski Fond „B” Sremski Karlovci.
ASANUK Fond, Š.S	=	Arhiv Srpske Akademije i Umetnosti, Patrijarsijski Mitropolijski Fond, „Školski Savet” Sremski Karlovci
N.Stoica de Hațeg, Scurtă	=	Nicolae Stoica de Hațeg, Protocolul Protoprezviteratului Mehadia, <i>Scurtă cuprindere a Poruncilor B.C.U. „Eugen Todoran”</i> , secția manuscrise Universitatea de Vest Timișoara nr.inventar.1327Mss
R.O.M.S	=	Rukopisno Odeljenje Matice Srpske, Novi Sad

B. Edite

Reskript 1868	=	<i>Najviši Reskript od 10 avgusta 1868 o zaključcima Srpskog Narodnog Sabora od godine 1864/5 za obseg Carske Kraljevske Voene Krajne, BEČ (Viena) 1869</i>
Mita Klicin, Uredba	=	<i>Uredba o uređenju crkvenih, školskih fundacionalnih dela grčko-istočne Srpske mitropolije odobrena previsnjem Kraljevskim Reskriptom od 10 avgusta 1868 sa izmenam, dopunama i vožnjiim odlukama središnjih avtonomnih organa, Sremski Karlovci 1909</i>

Žarko Miladinović, Tumač	=	<i>Žarko Miladinović, Tumač povlastica, zakona, uredba i drugih naredženja Srpske Narodne Crkvene autonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji Novi Sad 1897</i>
Uredba 1872	=	<i>Uredba za srpske narodne škole od 17 jula 1872 god. la Žarko Miladinović, Tumač, p. 340-396.</i>
Disciplinarna Pravila 1900	=	<i>Disciplinarna Pravila za pravoslavno srpsko Sveštenstvo u opsegu Pravoslavne Srpske Mitropolije Karlovačke Ad.br.1411/MP 1900, Sremski Karlovci, 1918.</i>
R.E.U.T 1872-1905	=	<i>Rad Eparhijske Uprave Temišvarске od 1872-1905 Kn I Sremski Karlovci 1906; Kn.II Velika Kikinda 1906.</i>
R.E.U.T 1906-1908	=	<i>Rad Eparhijske Uprave Temišvarске od 1906-1908, Velika Kikinda 1909</i>
R.E.U.T 1909-1912	=	<i>Rad Eparhijske Uprave Temišvarске od 1909-1912, Velika Kikinda 1912</i>
Uredba 1872 D.Š	=	<i>Uredba o višim devojačkim školama od 17 jula 1872 la Žarko Miladinović, Tumač, p. 408-414.</i>
Izveštaj 1890-1901	=	<i>Izveštaj o radu Školskog Saveta od 1890-1901 god i o stanju srpskih pravoslavnih veroispovednih škola u opsegu Mitropolije Karlovačke na svršetku 1900-1901 školske godine, Sremski Karlovci, 1902.</i>
Izveštaj 1902-1906	=	<i>Izveštaj srpskog narodnog Školskog Saveta o radu svom 1902-1906 god, in „Školski List”</i>
Izveštaj 1907-1909	=	<i>Izveštaj a srpskog narodnog Školskog Saveta o svojem radu i o staniju pravoslavnih srpskih veroispovednih škola u godinama 1907, 1908 i 1909 in ASANUK F.Š.S</i>
Izveštaj Arad 1893-1894	=	<i>Izveštaj srpskih narodnih osnovnih škola u Aradu za školsku 1893-4 god. sastavili braća Cosić, Novi Sad 1894</i>
Izveštaj Saborskog Odbora	=	<i>Izveštaj narodno-crkvenog tajnika o radu Srpskog Pravoslavnog Narodnog Saborskog Odbora, I, 1897-1898, II, 1899-1900 podneseni Saborskom Odboru u godinama 1899 i 1901 Sremski Karlovci, 1901.</i>
Disciplinarna Pravila 1876	=	<i>Disciplinarna Pravila za učitelje srpskih narodnih verozakonskih škola u opsegu Pravoslavne Srpske Karlovačke Mitropolije izdana naredbom Srpskog Narodnog-Crkvenog Saveta od 26 avgusta 1876 br.124/168, Novi Sad 1877.</i>
Disciplinarna Pravila 1910	=	<i>Disciplinarna Pravila za učitelje i učiteljice u srpskim pravoslavnim narodnim školama u bačkoj, budimskoj, vršačkoj i temišvarskoj eparhiji A.D.Š.S 23/9 ex 1910 in S.M.G an IX nr.4, 1911 p.50-70</i>

I.D. Suci- R. Constantinescu,	=	<i>Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului</i> , vol. I-II, Timișoara, 1980.
Izvestaj 1880-1881	=	<i>Izvestaj o stanju srpskih pravoslavni narodno-crkvenih dobara podneseni Saborskom Odboru od strane izaslanih komisija usljed njegovih naloga od 5/17 jula 1880 Br. S.O. 1182/640 ex 1880 i 10/22 marta 1881 Br. S.O. 2181/3 ex 1881</i> Novi Sad 1885.
Statut manastirski	=	<i>Statut o upravi, kontroli i upotrebljenju manastirskih kao narodno crkvenih dobara i o dotaciji manastirskog bratstva u opsegu srpske pravoslavne mitropolije Karlovačke</i> , Novi Sad, 1908.
Statut monaškog Udruženja	=	<i>Statut Srpskog Pravoslavnog Monaškog Udruženja u Mitropoliji Karlovačkoj</i> , Sremski Karlovci , 1906.
Zbornik Uredaba	=	Zbornik uredaba, naredaba, načelnih odluka i službenih objava, u Eparhiji Temišvarskoj, Timișoara 1910-1918

II. PERIODICE

B.G.	=	Bogoslovki Glasnik, Sremski Karlovci
G.I.D.	=	Glasnik Istorijskog Društva, Sremski Karlovci
S.M.G	=	Srpski Mitropolijiski Glasnik, zvanični organ za crkveno narodne poslove, Sremski Karlovci
S.S	=	Srpski Sion, Sremski Karlovci
D.S.S.	=	Duhovna Straža, Sombor
D.S.S.K	=	Duhovna Straža, Sremski Karlovci
L.M.S.	=	Letopis Matice Srpske, Novi Sad
N.Š.Z.	=	Nova Škola, Zemun
N.Š.N.	=	Nova Škola, Novi Sad
N.V.	=	Novi Vaspitač, Novi Sad
Š.L.B.	=	Školski List, Buda
Š.L.N.	=	Školski List, Novi Sad
Š.L.K.	=	Školski List, Sremski Karlovci
Š.L.S.	=	Školski List, Sombor
Š.G.	=	Školski Glasnik, Novi Sad
Š.O.	=	Školski Odjek, Novi Sad
P.S.	=	Pedagoška Stvarnost, Novi Sad
Z.D.M.S.	=	Zbornik za Društvene Nauke Matice Srpske, Novi Sad
Z.I.M.S.	=	Zbornik za Istoriju Matice Srpske, Novi Sad
Z.P.R.	=	Zbirka Pedagoških Radova, Sremski Karlovci
An.B	=	Analele Banatului, Timișoara.
BV	=	Banatski Vesnik, Vršac.
BSPV	=	Bilten Srpskog Pravoslavnog Vicarijata, Temišvar.

FD	=	Foaia Diecezană, Caransebeș
GPSKV	=	Gradja za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, Novi Sad.
GZSK Voj	=	Gradja za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, Novi Sad.
ELU	=	Enciklopedija likovnik umjetnosti, Zagreb.
LEJ	=	Likovna Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb
NESHS	=	Narodna Enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenata, Zagreb.
PKJIF	=	Prilozi za knjevnost, jezik i folklor, Beograd.
RVM	=	Rad Vojvodjanskih Muzeja , Novi Sad.
RISBC	=	Revista Institutului Social Banat Crișana, Timișoara.
SDIUS	=	Sveske Društva istoričara umetnosti Srbije, Beograd.
ZLIMS	=	Zbornik za likovne umetnosti Matice Srpske, Novi Sad.
ZMSDN	=	Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, Novi Sad.

III. BIBLIOGRAFIE

A

Acigan Ljubica, *Srpska pedagoška periodika u Ugarskoj*, Novi Sad, 1986.

Almajan Svetozar, *Neki problemi zaštite arhivske gradje verskih zajednica na području istorijskog arhiva u Pancevo*, in „Informator, Godišnjak istorijskog arhiva u Pancevo“ nr.23, Pancevo, 1991.

Anonim, *Historia calamitatum parva-uspomene iz 1914*, in „Nova Zora“, an 3, NoviSad, nr. 81/1920.

Anonim, *Naši manastiri u Rumuniji: Bazijas, Zlatice i Kusić*, in „Pravoslavna hrisćanska zajednica“, an 7, nr. 3, Kragjevac, 1927.

Anonim, *Spor u stvari manastira Zlatice*, in „Rodoljub“ an I, nr. 45, Vrsac, 1900.

Arădeanu E., Bodogae T., Emandi Lucian, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980.

Aršinov Pavle (coordonator) *Novi Sad i Vojvodina*, Beograd, 1926.

B

Bakovljević Milan, *George Natošević pedagoška delatnost i pedagoška stanovišta* Novi Sad, 1998.

Barotti Ludwig, *Adattar Délmagyarország 18 századi Történetéhez*, Timișoara, II, 1900-1904, vol. suplimentar, I, 1907.

Batanjac M.Dragomir., *Srpski Sveti Petar*, Beograd, 1997.

Bejan Adrian *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995.

Boarov Dimitrije, *Politicka Istorija Voivodine* Novi Sad, 2001.

Bocșan - Leu V., *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea*, *Circulare școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002.

Bolmanac Stevan, *Šematizam Istočno Pravoslavne Mitropolije Srpske u Austro-Ugarskoj god. 1878*. Pančevo 1878.

Bota G., *Starine manastira Bezdina*, in G I D, an4, nr.1, 1931.

Botiș Teodor, *Monografia familiei Mocioni*, Timișoara 2003.

Bradavarević Svetislav, *Naše hijerarhijsko-deobne parnice sa Rumunima u Vršackoj i Temišvarskoj eparhiji*, Novi Sad, 1913.

Brankov Slavko, *Škola u Izbištu*, Izbište, 2001.

Brbolić M., Tasić T., Miliuš M., *Manastir Vojlovica arheološko- konzervatorski radovi i prezentacija spomenika*, in „Glasnik“, nr.6, Vršac, 1995.

Bugariu V., *Vederi din Banatul de altădată*, in An B, nr. 4, 1930.

Bugarški Stevan - Stepanov Ljubomir, *450 godina manastira Bezdina*, in Glasnik, an 38, nr.1, Timișoara, 1990.

Bugarški Stevan, Stepanov Ljubomir, *Manastir Bezdin*, Timișoara, 1999;

Bugarški Stevan, Stepanov Ljubomir, *Kad Moriš poteče kroz pero*, București, 1991;

Bugarški Stevan, *Semartonski letopisi*, vol I-II, Timișoara, 2004;

Bugarški Stevan, *Srpsko Pravoslavlje u Rumuniji*, Temišvar- Beograd- Novi Sad, 1995.

C

Cerović Ljubivoje, *Srbi u Rumuniji*, Novi Sad, 1997.

Cimpoieru Nastasie, *Un colț de țară-Bazias*, Timișoara, 1935.

Cizmaș Božidar - Cirić Višeslava *Fenj*, in vol.*Iz sela u selo*, București 1985.

Coordonator Lazić V., *Seoske i salašarske Crkve u Vojvodini*, Novi Sad, 1998.

Cornean Nicolae, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940.

Č

Čosić Milan - Čosić Jovan, *Izvestaj srpskih narodnih osnovnih škola u Aradu za školsku 1893-1894 godinu*, Novi Sad, 1894.

Čurić Radoslav, *Srpske više devojačke škole u Vojvodini*, Novi Sad 1961.

Čurić Radoslav, *Razvitak srpskih srednjih škola u Vojvodini* in P.S nr.7, 1960.

D

Darinka Rackov, *Manastir Mesić*, Novi Sad, 2002.

Davidov Dinko, *Srpske Privilegije*, Novi Sad, 2000.

Dejan Ion, *Dubrovnicul și Timișoara* in Altarul Banatului nr.7-9, Timișoara, 1992.

Despotović Petar, *Istorijska pedagogika*, Beograd, 1902.

Dimitrijević St. M., *Hodoš- priložak dokazima da je ovo srpski manastir*, in D S, nr. 7-8, 1909.

Dimitrijević M.St., *Gradža za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka*, Spomenik Srpske Kraljevske Akademije L.III, Sarajevo 1922.

Dimitrijević Vladimir, *Iz mojih beležaka, Prilog istoriji manastiru Mesića Kn I*, Vrsac, 1922.

Draghić Gheorghe, *Manastir Bazias*, in D S S, an8, nr.2, 1935.

Đ

Đoka M.Gava., *Škole i učitelji u Jasenovu 1766-1941*, Jasenovu, 1996.

Đurgević Ž.Bogdan, *Učiteljski kalendar i sematizam za godine 1906-1907*, Zemun, 1907.

Đorgević Jovan, *Radnja Blagovestenskog Sabora naroda srpskog u Sremskin Karlovcima 1861 godine*, NoviSad, 1861.

Đorić Dositej, *Metodije Milanković arhimandrit manastira Mesića*, in D S S, an7, nr.3/3 Sombor, 1934.

Đorić Dositej, *Sinesije ot Radivojević, arhimandrit manastira Mesića 1808-1829*, in D S S, an3, 1/1, 1930.

Đorić Dositej, *Svetopretečev Monastir Gore Mesičke nazvani Monastir Mesić*, (lucrare tipărită sub formă de manuscris), Vršac, 1931.

E

Erdeljanović Jovan, *Srbi u Banatu*, Novi Sad 1992.

Eybel I. V., *Sieben Kapitel von Klosterleuten*, Wien, 1781.

F

Filipescu T., *Voivodina Serbească*, București, 1929.

Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története*, II, 1-2, III-IV, Budapest 1882-1884.

Frigyes Pesty, *Szöreny bansog es Szöreny vármegye története*, III, Budapesta, 1878.

G

Gavrilović Nikola, *Karlovačka Bogoslovija (1794-1920)*, Sremski Karlovci, 1984.

Gavrilović Nikola, *Srpske i rumunske graničarske škole od Temišvarskog Sabora do pojave Uroša Nestorovića* in Z.I.M.S nr.26, 1982.

Gavrilović Nikola, *Srpske škole u Habsburškoj Monarhiji*, Beograd, 1999.

Gavrilović Nikola, *Srpsko-rumunsko Klirikalno učilište u Vršcu (1822-1867)* in vol. Srbi i Rumuni, Beograd-Novı-Sad, 1997.

Gavrilović Slavko - Petrović Nikola, *Temišvarski Sabor 1790*, Novi Sad - Sremski Karlovci, 1972.

Gavrilović Nikola, *Materijalno Stanje Srpskog i Rumunskog sveštenstva u Banatu od kraja XVIII do sredine XIX veka* in vol. Srbi i Rumuni, Beograd-Novı-Sad 1997.

Gavrilović Nikola, *Rad na osnivanju srpsko-rumunske seminarije u Temišvaru u XVIII-veku*, in volumnul *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı-Sad, 1997.

Gavrilović Nikola, *Rad Temišvarskog vladike Vičentija Jovanovića Vidaka na osnivanju srpskih i rumunskih škola u Banatu* in volumnul *Srbi i Rumuni*, Beograd-Novı-Sad, 1997.

Gavrilović Nikola, *Srpske i rumunske graničarske škole od Temišvarskog Sabora do pojave Uroša Nestorovića* in vol. Srbi i Rumuni, Beograd-Novı-Sad 1997.

Gavrilović Nikola, *Srpsko-rumunsko klirikalno ucilište u Vršcu (1822-1867)*, Novi Sad 1983.

Grbić Manojlo, *Karlovačko vladicanstvo*, kn.II Sremski Karlovci 1891, kn III, Sremski Karlovci, 1893.

Griselini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.

Gruić M.Radoslav, *Pravoslavna Srpska Crkva*, Beograd, 1921 reeditatā, Beograd-Kalenić-Kragujevac 1995.

Gruić M.Radoslav, *Srpske škole u Beogradsko-Karlovačkoj Mitropoliji (1718-1739)*, Beograd, 1908.

Gruić M.Radoslav, *Avtokefalnost Karlovačke mitropolije* in G.I.D.N.S, II, sv.3, Sremski Karlovci, 1929.

Gruić M.Radoslav, *Iz pisama Nikole Dimitrijevića, episkopa Temišvarskog 1737, 1738 i 1739 godine* in G.I.D.N.S, 3, Sremski Karlovci, 1930.

Gruić M.Radoslav, *Pečki patriarsi i Karlovački mitropoliti u XVIII-Veku*, in G.I.D.N.S, I, sv.2, Sremski Karlovci, 1931.

Gruić M.Radoslav, *Problemi istorije Karlovačke mitropolije* in G.I.D.N.S, I, Sremski Karlovci, 1928.

Gruić M.Radoslav, *Duhovni Život* in vol Vojvodina, Novi Sad 1939.

Gruić M.Radoslav, *Borbe s Turcima u Banatu, 1738-1739*, G I D K, kn.III, 1930.

Gruić M.Radoslav, *Prilosci istoriji srpskih banatskih manastira u drugoj polovini XVIII Veka*,

Gruić M.Radoslav, *Srpski spomenici severno od Save i Dunava pre 1690 god.*, in „Bogoslovje”, an15, nr.1-2, Beograd, 1940.

Gruić M.Radoslav, *Georgije Branković*, in N E S H S, II, Zagreb, 1926.

Gruić M.Radoslav, *Karlovačka Mitropolija*, in N E S H S, II, Zagreb, 1926.

H

Hadrovics Ladislav, *Le peuple serb et son église sous la domination turque*, Paris 1949.

I

Ilić Vojislav (coordonator), *Srpski Itebej, kazivanja i zapisi*, Novi Sad, 1998.

Ilie Gh., *Mănăstirea Bezdin*, in R I S B C 5, nr. 19-20, 1937.

Ilie Gh., *Cetatea de la Munar*, in An B IV, nr. 2-4, 1937.

Iskruljev Toša, *Srbi i Rumuni* in Jugoslovenski Dnevnik, an.II, nr.341, Subotica 1930.

Ištvanic Živan, *Vračev Gaj-Naselje i stanovništvo*, Vračev Gaj, 2004.

J

Jancović Dimitrije, *Šematizam srpske pravoslavne eparhije Vršacke za godinu 1898*, Vršac, 1899.

Jancović Ivan, *Poreklo i najstarija prošlost manastira Zlatiše, Bazijaša i Kusića*, in „Bilten Srpskog pravoslavnog Vikarijata u Temišvaru”, god I, Br 3, Temišvar, 1972.

Jašin Saša, *Ivanda*, Timișoara, 2002.

Jerodijacon Georgije, *Manastir Drenovac u Petrogradu*, in D S S, an9, nr.3/3, 1938.

Jerodijacon Georgije, *Manastir Voilovica*, D S S, an9, nr. 3/3, 1936.

Jovanović Miodrag, *Slikarstvo Temišvarske Eparhije*, Novi Sad, 1997.

Jovanović Miodrag, *Srpski manastiri u Banatu*, Beograd-Novi Sad, 2000.

Jovanović Miodrag., *Umetničko blago u Rumuniji*, Beograd-Novi Sad, 1991.

Jovanović Miodrag., *O prvim novinama stampanium u Vrscu na srpskom jeziku*, in Z D N M S, sv.34, 1963, p.127; *Budućnost*, Vršac, nr.43/1898.

K

Kárácsony Janos, *Ismeretlen Délmagyarországi monostorok in Történelmi es regeszteti értesítő*, XXI, 1905.

Kirilović Dimitrije, *Pomađarivanje u bivšoi Ugarskoj*, Novi Sad, 1935.

Kirilović Dimitrije, *Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18 veku (1740-1780)*, Sremski Karlovci, 1929.

Kirilović Dimitrije, *Srpski narodni sabori*, I, Novi Sad, 1937.

Klicin Mita, *Nova disciplinarna pravila za srpske narodne učitelje u Ugarskoj in Š.L.K nr.3*, 1909.

Klicin Mita, *Uredba o uredjenju crkvenih školskih: fundacionalnih dela grčko-istočne Srpske mitropolije odobrena previšnjem Kraljevskim Reskriptom od 10 avgusta 1868 sa izmenama, dopunama i važnijim odlukama središnjih avtonomnih organa*, Sremski Karlovci, 1909.

Korać Gordana, *Srpske škole u Zemunu u 19 veku*, Beograd, 1994.

Kosovac Mata, *Srpska Pravoslavna Mitropolija Karlovačka po podacima od 1905 godine*, Sremski Karlovci, 1910.

Kostić Mita, *O postanku i značenju tzv. Invitatorije Leopolda I balkanskim narodima od 6 aprila 1690*, Istorijski Časopiš II, Beograd, 1951.

Kostić Slobodan, *Bogoslovski tečaj u Temišvaru 1800 godine*, Timișoara 1926.

Kostić Slobodan, *Grobovi episkopa i gradjana Temišvarskih u pravoslavom srpskom Saborskom hramu Temišvarskom 1757-1838*, Temišvar, 1938.

Kostić Slobodan., *Obnova Pravoslavnog srpskog manastira Kusića u Rumuniju 1930*, Temišvar, 1930.

Kostić Mita, *Grof Koler*, Beograd, 1932.

Kostić Slobodan, *Šematizam Pravoslavne srpske eparhije temišvarske u Kraljevini Rumuniji za 1924 godinu*, Temišvar, 1925.

Kostić Slobodan, *Srbi u Rumunskom Banatu*, Timișoara, 1940.

Kovacević M.Dusko, *Vasa Živković, život, rad i pesništvo*, Beograd 1990.

Krneta Ljubomir, *Istorija škola i obrazovanja kod Srba*, Beograd, 1974.

L

Lera Stojan, *Čakovo*, Timișoara 2005.

Letica Evghenije, *Prvi Šematizam srpske pravoslavne Eparhije Temišvarske za godinu 1897* Sremski Karlovci 1897.

Leu Valeriu, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996.

Leu Valeriu, *Cartea și lumea rurală în Banat, 1700-1830*, Reșița, 1996.

Ljuština Vikentije, *Kratkaja povjest o obscežitelnog manastira Zlaticije vo valaho-iliriceskoj reghimente susćem; ot jego načale i priključenijah ot 1225 daže do 1797 ljeta*, Budim, 1798.

Ljuština Vikentije, *Kratkaja povjest obscežitelnog monastirje Mesića susćem ot ego načalje i priključenijah ot 1225 daže do 1797 ljeta*, Budim, 1798.

Lotreanu Ion, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1935.

Lupaș Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.

Lupulović Vasa - Krstić Borislav, *Ljupkova Dolina*, Timișoara, 1995.

Lupulović Vasa - Krstić Borislav, *Sokolovac*, Timișoara, 1999.

Lupulović Vasa, *Pokretači „Glasnika” Dr.Georgije Letić episcop Temišvarski in „Glasnik” anul 2001/2002*, Timișoara, 2002.

Lupulović Vasa, *Razvoj Školstva u Lugovetu*, Timișoara, 2003.

Lupulović Vasa, *Život i rad episkopa Sofronija Kirilovića in Temišvarski Zbornik*, nr.3, Novi Sad, 2002.

Lupulović Vasa-Krstić Borislav., *Manastir Baziaș*, Timișoara, 1998.

M

Makarić Radomir, *Nikola.Đ.Vukičević kao pedagoški pisac in P.S. nr.9*, 1969.

Makarić Radomir, *Opšta skupština Voivodanskih srpskih učitelja i pokušaj osnivanja učiteljske zadruga in P.S nr.10*, 1962.

Makarić Radomir, *Prosvetno-školska pitanija u prepisci dr. Dj Natosevića i N.Dj Vukičevića/ III/in P.S, nr.6*, 1998.

Makarić Radomir, *Somborska učiteljska škola*, Novi Sad, 1965.

Maksimović Vladan, *Patrijarh Srpski Georgije Branković*, in B G, an.IV, nr.VIII, 1905,

Malošević Gh., *Manastir Vojlovica*, in D S S, an2, nr.2, 1936.

Mandić Teodor, *Uspomene iz našeg crkveno-narodnog života*, vol.1 Novi Sad, 1897 și vol.2 Novi Sad 1898.

Mandić Teodor, *Uspomene iz našeg crkveno-narodnog života*, 1861-1867, in L M S, kn 200, 1899.

Măran Mircea, *Contribuții istorice bănățene*, Novi Sad 2005.

Mărgineanu T., *Triumful românilor ortodocși din comunele Berecuța și Mănăstire*, Caransebeș, 1937.

- Marianović Georgije, *Prvi šematizam Pravoslavne Srpske Eparhije Budimske za godinu 1896*, Sremski Karlovci, 1896.
- Matić Svetislav, *Katastif pečki 1660-1666* in G.I.D 4 (1931), p.207-223; 447-455; 5 (1932) p.72-79; 418-422.
- Matić Vojislav - Jovanović Miodrag, *Manastir Baziaș*, in Z L U M S, nr. 5, 1969.
- Matić Vojislav, *Manastir Voilovica*, in Z L U M S, nr. 9, 1973.
- Matić Vojislav, *Manastir Zlatica*, in Z L U M S, nr.7, 1971.
- Matić Vojislav-Djordjević S., *Manastir Sv. Djurdja*, in Z L U M S, nr. 6, 1970.
- Matić M. Andrija, *Saborski Odbor i srpske škole u Ugarskoj*, Novi Sad, 1901.
- Matić M. Andrija, *Prosvete Srba u Ugarskoj*, Novi Sad, 1913.
- Mečkić L., *Novi Bečež i Vranjevo kroz istoriju od najranijih vremena do 1941*, Novi Bečež, 1989.
- Medaković Dejan, *Prve štampane monografije*, in Z L U, nr.10, 1947.
- Medaković D, *Istraživači srpskih starina*, Beograd, 1985.
- Medaković D., *Prvi štampani opisi srpskih manastira*, in Z L U M S, nr.10, 1974.
- Medaković Dejan, *Barokna arhitektura u Podunavlju*, in L M S, nr.5, 1961.
- Medaković Dejan, *Iz istorije srpske arhitecture XVIII-leka, Putevi srpskog baroca*, Novi Sad, 1971.
- Meteș Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935.
- Meteș Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- Mic Valentin - Baba Ilie, *Biserica din Satul Nou*, Novi Sad 2005.
- Mihailović Gh., *Srpska bibliografija XVIII-veka*, Beograd, 1964.
- Miladinović Žarko, *Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene avtonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, NoviSad 1897.
- Milankov Vladimir, *Talasanje ravnice, Zrenjanin*, 2000.
- Milaš Nikodim, *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.
- Milković Joanikije, *Povest opščežitelnoga monastira Vojlovice*, tradusă în limba sârbă și pregătită pentru tipar de Žarko Vojnović, Pancevo, 2002.
- Mileusić S., *Srednjovekovni manastiri Srbije*, Novi Sad, 1997.
- Milleker Felix, *Banatske Istorije* (trad. în lb.sârbă de Alexandar Bobik), Vârșeț, 2003.
- Milleker Felix, *Istoriya Banatske Vojne Granice, (1764-1873) traducere din germană în limba sârbă* preot Vladimir Dakić, Pančevo, 1926.
- Milleker Felix, *Istoriya gradova i gradskog razvića u Banatu* (trad.Vladimir Dakić), Pančevo, 1925.
- Milleker F., *Povesnica slobodne kraljevske varoši Vršca* vol.I-II, Vârșeț 1886 reprint Pančevo 2005
- Milleker F., *Vrsac u starini*, trad.Alexandar Bobic si Milivoj Jovanović, Vârsac 1996.
- Miloia I., *Mănăstirea Sâraca, centru de cultură și artă bănățeană*, in An B , nr. 3-4, 1932.
- Milošević Milivoje, *Arheološki objekti manastirea Mesića*, in R V M, nr.3, 1954.
- Milovanović D. Svet., *Po Ravnom Banatu*, Beograd 1935.
- Milovanović Suzana - Petijević Aleksandar, *Patriarh Iosif Rajačić*, Novi Sad 2005.
- Mladenović D., *Vrščani u Vršačkoj Bogosloviji 1822/23-1866/67* in Narodni Glasnik nr.2/ 1841.
- Moisi Alexandru, *Monografia Clisurii*, Oravița 1940.
- Momirović P, *Srpski zapisi i natpisi iz Vojvodine*, Novi Sad vol. 1/1993, 2/1995, 3/1996, 4/ 2000, 5/2001, 6/2004.

Momirović P., *Rukopisno jevangjelje manastira Mesić*, in GPSK V, 1957.

Momirović P., *Knjško-arhivski spomenici iz Banata*, in GPSK V, nr. 1/1993, și nr. 2/1995.

Momirović P., *Knjževno-arhivski spomeniți, Banata, Rukopisno jevangjelje manastira Mesića*, in GPSK V, I, 1957.

Morușca .P, *Mănăstirea Bodrog*, in „Banatul II”, nr.9, Timișoara, 1927.

Moșin Vladimir, *Ioanikije Milković*, in PK JIF, nr. 18.

Moșin Vladimir, *Kada je osnovan manastir Vojlovica?*, in „Narodna Starina”, nr.35, Zagreb, 1939.

Mureșianu I.B., *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976.

Mureșianu I.B., *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara 1985.

N

Nedelcu Ion, *Parohia Ortodoxă Română Pojejena (trecut, prezent, viitor)* in rev.Koșava an.II nr.3, Zlatica 2008.

Nedvidek Sofia, *Rekonstrukcija crkve manastira Mesića*, in GPSK V, nr. 6 și 7, 1976.

Nenadović Miron, *Izvidjenje manastira Šemljuga, komisionalnov v Soborje 1775*, in D S S K, an 4, nr. 4/4, 1931.

Nenadović Miron, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu* in D.S.S., an.V, III, nr.3, 1932.

Nenadović Miron, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, in D S S, an5, nr.2/2, 1932.

Nenadović Miron, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, in D S S, an5, nr. 4/4, 1932.

Nenadović Miron, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, in D S S, an5, nr.3/3, 1932.

Nenadović Miron, *Prilozi za povest manastira Bezdina u Banatu*, in D S S, an.V, III, nr. 3, 1932.

Nenadović Miron, *Prilozi za povjest manastira Bezdina*, in D S S, an.V, nr.2, 1932.

Nešković Mita, *Istorija srpskih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Sremski Karlovci 1897.

Nešković Mita, *Šta se do danas radilo na udruženju srpskog učiteljstva in Z.P.R, II, 1895.*

Nestorov Branislav, *Iz prošlosti vršačkog-banatskog vlašičanstva in „Banatski Vesnik”* nr.2 aprilie-iunie, Vârșet 1982.

Nicolajević Vasa, *Srpski sveštenečki kalendar i šematizam za prestupnu godinu 1908*, Nova Gradiška, 1908.

Nicolić Dobrivoj, *Pravoslavna Srpska Parohija u Srpskom Krsturu krajem 1908 god*, Turska Kaniža 1909.

Nikolić Dobrivoj, *Srbi u Banatu*, Novi Sad, 1941.

Nikolić Lazar, *Hronika mesta Dobrica u Banatu*, Pančevo 2002.

O

Ognijanović, *Graničarske narodne Škole i njihovi učitelji na teritoriji Vojvodine od 1774 do1872*, Novi Sad, 1964.

Ognijanović M.Andrija, *Vojvodjanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1583 do 1774 godine* in Z.D.N.M.S nr.20, 1958.

Oprescu G., *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, 1994.

Oprîș Mihai, *Timișoara.Mică monografie urbanistică*, București, 1987.

Ottendorf Henrik, *Von Wien Auf Temeswar, 1663 - De la Viena la Timișoara, 1663*. Studiu introductiv, note științifice și glosar Ioan Hațegan, Traducerea română Marlen Negrescu, Traducere maghiară Hermann Egyed, Traducere sârbă Ljubomir Stepanov, Timișoara, 2006.

P

Păcurariu Mircea., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol.2* București, 1981.

Pál Engel, *A Temesvari és moldovai szandzsák törökköri települései (1554-1579)*, Szeged 1996.

Pârvulescu Sabina Dorina, *Pictura bisericilor ortodoxe din Banat între secolele al XVII-lea și deceniul III al secolului al XIX-lea*, Timișoara, 2003.

Pavlović Stevan, *Srpski narodni Sabor u Sremskim Karlovcima 1869 godine*, Novi Sad, 1870.

Pećinjanjački Sreta, *Graničarska naselja Banata (1773-1810)*, Tom I A - i Novi Sad, 1982; Tom II J - Ć, Novi Sad, 1985.

Pećinjanjački Sreta, *Pančevački Distrikt (1717-1773)*, Novi Sad, 1985.

Pećinjanjački Sreta, *Pravoslavne trivijalne škole na području Karlovačke Mitropolije u 1772 godine*, Beograd, 1969.

Pećinjanjački Sreta, *Pravoslavne-trivijalne škole, provincialnog Banata u 1788*, in ZIMS nr.13/1976

Pecinjački Sreta, *Jedan izveštaj o srpskim osnovnim narodnim školama u nekadašnjoj Temišvarskoj Eparhije iz 1863 godine*, in R V M nr. 12-13, Novi Sad, 1964.

Pecinjački Sreta, *Pravoslavno-trivijalne škole Provincijalnog Banata u 1778 godini* in Z.I.M.S, nr.17, 1976.

Petrișor Teodor, *Monografia Opštine Alibunar*, trad.Mircea Măran, Pančevo 2005.

Popa At., *Mănăstirea Sâraca*, Timișoara, 1943.

Popea Nicolae, *Vechea mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu 1870.

Popović Dušan, *Srbi u Banatu*, Beograd, 1955.

Popović Dušan, *Srbi u Vojvodini vol.I-III*, Novi Sad, 1990.

Popović Miloš, *Versko Crkveni život Srba u Banatu*, Zrenjanin, 2001.

Popović Radivoj, *O nastavi gluvo-nemih*, N.V., sv.1 god.1, Novi Sad, 1888.

Popović Dušan, *Srbi u Banatu do kraja XVIII-veka-Istorija naselja i stanovništva*, Beograd, 1955.

Popović Djoka, *Bela Crkva nekad i sad*, Pančevo, 1905.

Popović J.Dušan, *Srbi u Budimu*, Beograd 1952.

Popović M., *Šestota godisnjca manastira Voilovice*, in B. V.,kn IV, 1982.

Popović Miloš, *Istorija manastira Mesića*, Ruma, 1987.

Popović Miloš, *Manastir Drenovac u Banatu kod Bečkereka*, New York, 1996.

Popović Miloš, *Šestota godišnica manastira Voilovice*, in «Banatski Vesnik», sv4., Vršac, 1982.

Popović Mita, *Manastirske pustahije, aramije ili kud se deva Nemanića blago*, Vršac, 1893.

Popović Vukica, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica 1996.

Popović S., *Krst u krugu. Arhitectura manastira srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1994.

Popoviciu George, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904.

Pribičević Valerian, *Pravoslavna crkva u Karlovačkoj Mitropoliji*, in B G, an 2, Kn. 4, 1903.

Protić Marko, *Srpske pravoslavne crkve u Vrsu* in B.G.an IV, kn.XII, Sremski Karlovci 1907.

Pușcariu Ilarion, *Metropolia Românilor Ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900.

R

Rosić Aron (colectiv autori), *Iz sela u selo*, București, 1985.

Rackov Darinka., *Manastir Mesić*, Novi Sad, 2002;

Radan Mihai., *Lescovița între trecut și prezent*, Timișoara, 2003

Radašin Vladimir, *Srpska autonomna školska uprava u Karlovačkoj Mitropoliji*, Novi Sad, 1987,

Radenić Andrija, *Srbi u Habsburskoj monarhiji 1868-1878 in Istorija Srpskog naroda* vol. 2, Beograd, 1994,

Radić Emilian, *Die Verfassung der orthodox-serbischen Particular-Kirche von Karlowitz*, Praga, 1880.

Radojčić S.George, *Mitropolit Temisvarski Neofit i mitropolit beogradski Visarion*, in G.I.D. 10. 1937.

Radonić Jovan, *Rimska Kurija u jugoslavenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950.

Radonić M, *Osvećenje manastira Kusića*, in „Vojvodina“, nr.41, Vršac, 1930.

Radonić Jovan, *Srpski manastiri u Banatu*, in „Zastava“, nr. 174, Novi Sad, 1911.

Radonić Jovan, *Autobijografija patrijarha Iosifa Raiacića, Kritična ocena* in Posebna izdanja kn.178 Odeljenje društvenih nauka nova seria kn.5 SANU Beograd 1951.

Radonitch Jovan, *Histoire de Serbes de Hongrie*, Paris, 1919.

Radosavljević Ozren, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993.

Radosavljević Ozren, *Manastir Zlatice*, Bela Crkva, 1997.

Radosavljević Ozren, *Zemljišni spor između manastira Zlatice i Perneavoraca (1899-1902)*, in Z I M S, nr.32, 1985.

Radosavljević Ozren, *Manastir Središte*, in „Bogoslovlje“, Nr.1, Beograd, 1987.

Radosavljević Paja, *Povodom Nacrta uredbe za srpske narodne škole* in Š.G nr.9,8, 1911.

Radu P. - Onciulescu D., *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977.

Rakić Lazar, *Radikalna stranka u Vojvodini*, Novi Sad, 1983.

Râmneanțu Patrachie, *Visuri pe Semenice* lucrare în manuscris aflată în biblioteca Banatica-Reșița cota B III 195 (33135).

Rașaiski Rastko, *Arhitectonski objekti manastira Mesić*, in R V M, nr.3, 1954.

Reesch de Lewald Aloysium, *Universalis schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri Orientalis Ecclesiae graeci non uniti nitus i Regni Hungariae pro anno 1842-1843*, Budae, 1844.

Reesch de Lewald Aloysium, *Universalis schematismus Ecclesiasticus venerabilis cleri Orientalis Ecclesiae graeci non uniti nitus i Regni Hungariae pro anno 1846-1847*, Budae, 1848.

Rudneanu C, *Mănăstirea românească Hodoș-Bodrog*, in „Timpul Transilvaniei“, nr.91, Arad, 1941.

Rusu A.A (colectiv autori), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.

Ruvarac D., *Pravila za kalugere u Temisvarskoj eparhiji*, in S S, an 13, nr.5, 1903.

Ruvarac Dimitrie, *Narodno crkveni sabor i sinod 1902*, Sremski Karlovci, 1926.

Ruvarac Dimitrie, *Postanak i razvitak Srpske crkveno-narodne avtonomije*, Sremski Karlovci, 1899.

Ruvarac Dimitrije, *Gramata patrijarha Mojsija episcopu Mojsiju Stanojeviću* in S.S, Sremski Karlovci 1905.

Ruvarac Dimitrije, *Opis Temišvarske eparhije, 1727 godine*, Sremski Karlovci, 1923.

- Ruvarac Dimitrije, *Opis vrsačko-sebeške eparhije od 1713 god*, Sremski Karlovci 1924.
- Ruvarac Dimitrije, *Šematizam istočno-pravoslavne srpske Mitropolije Karlovačke za godinu 1900*, Sremski Karlovci, 1900.
- Ruvarac Dimitrije, *Testament Mojsija Stanojevića, vladike Sebeško-vrsačkog*, in S.S, Sremski Karlovci 1905.
- Ruvarac Dimitrije, *Vladika Gavriilo Zmejanović i vođanski radikali*, Sremski Karlovci, 1925.
- Ruvarac Dimitrije, *Srpska Mitropolija Karlovačka oko polovine XVIII-og veka*, Sremski Karlovci, 1902.
- Ruvarac Dimitrije, *O Banatskim manastirima*, in S S, nr. 11, 1907.
- Ruvarac Dimitrije, *Radnja srpske jerahije 1877 oko povraćanja manastira Hodoša, srpskoj mitropoliji*, in B G, kn.2, 1902;
- Ruvarac Dimitrije, *Kako je došao manastir Hopovo do pustare na Megiešu?*, S S,XVI, br. 13, 1906,
- Ruvarac Dimitrije, *Ko je pisac "Kratki povjesti manastira Mesića i Zlatice?"*, in PK J I F, nr4.
- Ruvarac Dimitrije, *Manastir Beocin*, Sremski Karlovci, 1924.
- Ruvarac Dimitrije, *Pravila za kalugere*, in S S, an XV, nr.1, 1905,
- Ruvarac Dimitrije, *Radnja svetovnjaka oko povraćanja manastira Hodoša Srpskoj Mitropolije*, in S S, an. 13, br. 1, 1903,
- Ruvarac Dimitrije, *Stanje srpsko pravoslavnih manastira 1787-1791 u Mitropoliji Karlovačkoj*, in „Arhiv za istoriju Srpske Pravoslavne Mitropolije Karlovačke“, nr. 6-7, Sremski Karlovci, 1911.

S

- Sava Episcop Šumadijski, *Episkop Temišvarski Antonije vratio se svojoj pastvi*, in rev.Kalenić 1-3 Kragujevac, 1995.
- Sava Episcop Šumadijski, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd, Podgorica, Kalenić, Kragujevac, 1996.
- Sava Vuković Episkop Sumadijski, *Nastojatelji manastira Grgetega* in vol.*Manastir Grgeteg-Prilozi monografiji*, Novi Sad 1990.
- Schwicker H. Johan., *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, traducere in limba sârbă dr. Tomislav Bekić, NoviSad-Beograd, 1998.
- Seculić Laza, *Patriarh Branković: baron Banfi. Iz borbe naše crkvene jerarhije i državne vlasti*, in G I D, IV, 1931.
- Sevdić I. - Vandrovska I., Petrović I., *Otkrivanje i konzervacija freska u Mesiću*, in Muzeji, nr.6, Beograd, 1951.
- Slepčević Đoko, *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve, vol.1 și vol.2*, Beograd, 1991.
- Spasojević B.Ivana, *Banatska Vojna Granica i njeno ukidanje 1872 godine*, Pančevo, 2004.
- Staić Vasa, *Veliko Kikindski Distrikt*, Novi Sad, 1950.
- Stănilă Iosif, *Valea Carașului, Districtul Ilidia sec.XIV-XVII. Pagini din trecutul unui colț de țară*, Reșița, 1986 (litografiat).
- Stanojlović Aleksandar, *Monografia Banatske Klisure*, Petrovgrad, 1938.
- Stepanov Ljubomir (colectiv autori), *Iz sela u selo*, București, 1984.
- Stepanov Ljubomir, *Iz povesti Kefelja*, Timișoara, 1994.
- Stepanov Ljubomir, *Srbi u Knezu*, Timișoara, 2001.

Stoica de Hațeg Nicolae, *Protocolul protopopiatului Mehadia „Scurtă cuprindere a poruncilor”* din Biblioteca “Eugen Todoran”; Colecții speciale; fără nr. de inventar, Universitatea de Vest Timișoara.

Stoicescu N., *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973.

Stojanović Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi III*, Beograd, 1984.

Stojanović Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Beograd 1985.

Stojanović Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi*, V, Beograd, 1986.

Strika B., *Fruškogorski manastiri*, Zagreb 1927.

Subotić Jovan, *Život D-ra Jovana Subotića (Avtobiografija)*, partea a III-a, kn. V, Novi Sad, 1905.

Subotić Svetolik, *Crkveni spor između belocrkvanskih Srba i Rumuna u XIX veku* in ZDNMS nr.36, Novi Sad 1963.

Suciu I.D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.

Suciu I.D., *Nicolae Tincu Velia 1816-1867 Viața și opera lui*, București 1945.

Suciu.I.D - Constantinescu R., *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol.II, Timișoara, 1980.

Svedić I., *Localiteti fresaka u Vojvodini*, în G P S K V, vol I, 1957.

Ș

Šakota Mirjana, *Riznica manastira Banje kod Prijepolja*, Beograd, 1981.

Šakota Mirjana, *Studenička riznica*, Beograd 1988.

Šević M., *O prvim srpskim srednjim školama*, Beograd, 1926.

Šević Mitrofan, *Episkopi Vršacke Eparhije*, S.S.nr.22, Sremski Karlovci 1899.

Ștefănescu I.D., *La peinture religieuse en Valachie et Transilvaniae depuis les origines jusqu'au XIX e siècle*, Paris, 1992.

Ștefănescu I.D., *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981.

Šteger Rudolf, *Bela Crkva u XVIII i XIX vek*, Novi Sad-Bela Crkva, 1982.

Șput Marica, *Spomenici crkvenog graditeljstva XVI i XVII vec*, Beograd, 1991.

Șput Marica, *Srpska arhitectura u doba turske vlasti 1459-1690*, Beograd, 1984.

T

Târziu Constantin, *Scurtă privire asupra Bisericii ortodoxe din Banat*, în FD, nr. 49, 1938.

Tešić Vladeta, *Škola i nastava*, in Istorija Srpskog Narodna vol. VI/2, Beograd, 1994.

Timotijević M., *Srpsko barokno sliskarstvo*, Novi Sad, 1996.

Timotijević Miroslav, *Crkva Svetog Georgija u Temišvaru*, Novi Sad, 1996.

Tomandl Mihovil, *Dr.Svetislav Kasapinović. Prilog nacionalnoj i crkveno-političkoj istoriji Srba u Vojvodini*, Pančevo 1940.

Tomandl Mihovil, *Istorija Pančeva*, Pančevo, 2003.

Tomandl Mihovil, *Spomenica pančevačkog srpskog crkvenog pevačkog društva (1838-1938)*. Pančevo, 1938.

Tomić Mile, *Po Dunavskoj Klisuri*, București, 1989.

Tomić Iașa, *Parnica protiv srpskih manastira*, Novi Sad, 1905.

Trbojević Petronije, *O crkvenim reformama*, Sremski Karlovci, 1931.

Tričković Radmila, *Srpska Crkva sredinom XVII-veka*, Glas CCCXX, SANU, kn.2, Odelenije istorijskih nauka 2, Beograd, 1980

Turkan M. Zoran, *Sveta ikona Dostojno jest i njena čuda u manastiru Mesiću*, Vršac, 2003.

Ț

Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat 1780-1918*, București, 1970.

Țeicu D., *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998.

Țeicu D., *Despre arhitectura ecleziastică din Clisura Dunării, și Zlatica un monument de arhitectură ecleziastică din veacul al XV-lea*, în *Studii istorice*, Timișoara, 2003.

V

Varađanin Arkadije, *Spomenica D-ra Đorġea Natoševića in Znameniti Srbi*, I, Novi Sad, 1921.

Velescu O., Corvătescu A., *Un monument din vestul țării-mănăstirea Bezdin*, în *Buletinul Monumentelor istorice*, XLI nr.1, București, 1972.

Velia Tincu-Nicolae, *Istoria ră bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865.

Veselinović Rajko, *Kako je postala srpska Karlovačka arhiepiskopija i mitropolija în „Bogoslovlje”*, an X, Beograd, 1935.

Vidak Jovanović Vikentije, *O postanku srpskih manastira u Temišvarskoj eparhij*, traducere din germană Grigorje S. Jović, în revista SS, nr. 7, Sremski Karlovci, 1903.

Vitković Dimitrije, *Șta je negda bila Vretanija* în GID VII, Novi Sad 1934.

Vlăduceanu V., *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947.

Vlăduceanu V., *Vechiul monument de artă istorico-religios. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939.

Voislav Matić, Djordjević Svetlana, *Manastir Svetog Djordja*, în „Biltten“, an.15, nr. 1/57-2/58, 1956.

Vuić Maxim, *Pravoslavna Srpska Parohija u Dobrici krajem 1901 godine* (Parohia Ortodoxă Sărbă din Dobrița la sfârșitul anului 1902), Sremski Karlovci, 1902.

Vukičević Dj Nikola, *Kritično stanje naših škola u Ugarskoj*, în Š.L.S nr.21, 1868.

Vulović V., coordonator, *Bratstvo manastira Șișatovac 1900-1941*, în *Manastir Șișatovac*, Belgrad, 1989.

Z

Zdravković Ivan, *Manastir Mesić*, în *Starinar* V-VI 1945-1955, Beograd, 1956.

Zeremski Ilarion, *Avtobiografia Nikanora Gruića* în B.G an.IV, kn.VIII, 1905.

Zeremski Ilarion, *Manastir Partoș* în GID, III, 1930.

Zeremski Ilarion, *Srpski manastiri u Banatu njihov postanak, prošlost i odnoșaj prema Rumunima*, Sremski Karlovci, 1907.

Zeremski Ilarion, *Temišvarski episcop Nikola Dimitrijević i paljenje njegove rezidencije u crkve* în G.I.D.N.S, 5, Sremski Karlovci, 1932.

Zirojević O., *Crkve i manastiri na području Pečke patriarșije do 1683 godine*, Beograd, 1984.

Ž

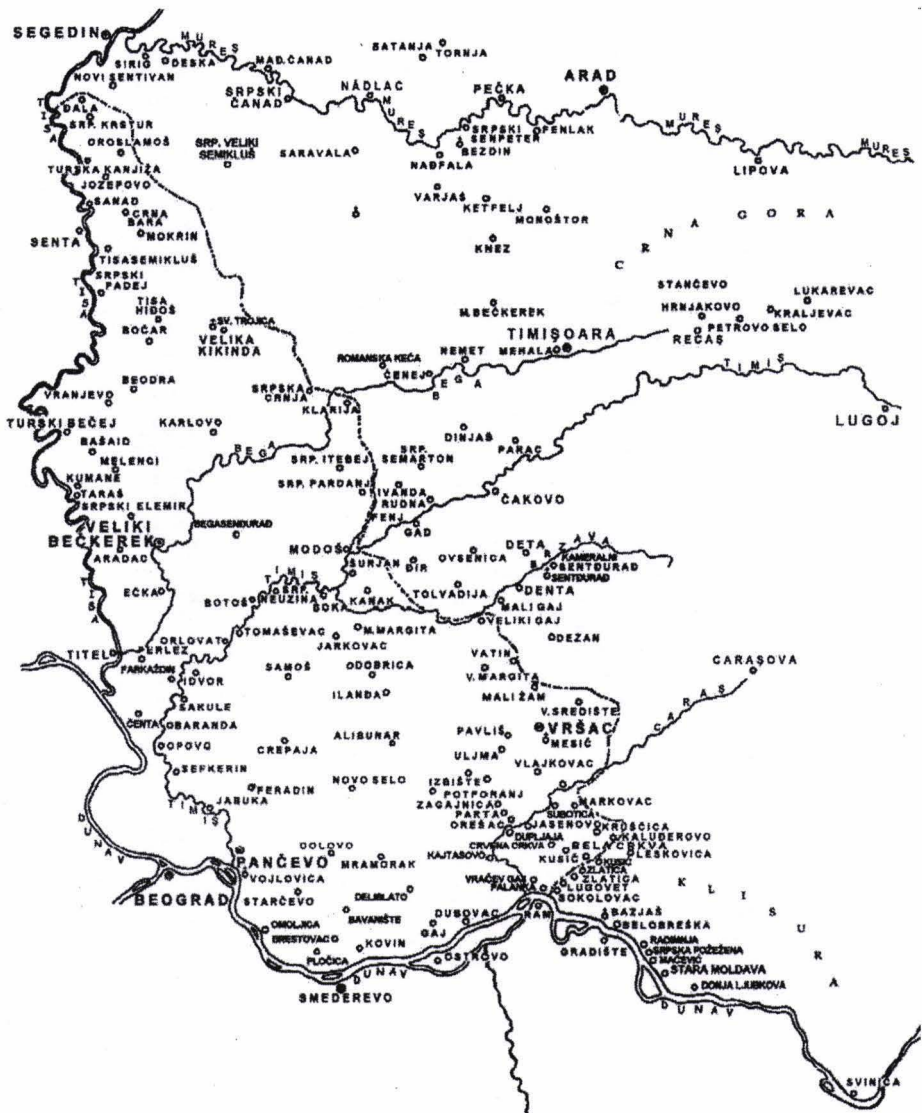
Živcović B., *Mesić (crteži freska)*, Novi Sad, 1990.

Indice geografic

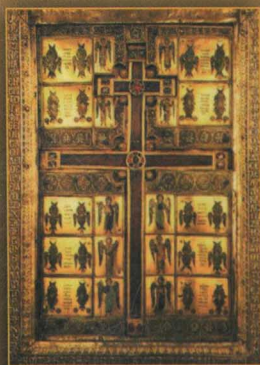
<i>Nr. Crt.</i>	<i>Denumirea localității în limba sârbă în perioada 1865-1918</i>	<i>Denumirea actuală a localității</i>	<i>Denumirea statului pe teritoriul căruia se află azi localitatea</i>
1	Alibunar	Alibunar	Serbia
2	Arad	Arad	România
3	Arad Gaj	Arad – Gaj	România
4	Aradac	Srpski Aradač	Serbia
5	Baranda	Baranda	Serbia
6	Vešahid	Bešaid	Serbia
7	Batarja	Batonya	Ungaria
8	Bavanište	Bavanište	Serbia
9	Belobreška	Belobreška	România
10	Bela Crkva	Biserica Albă	Serbia
11	Beodra	Beodra	Serbia
12	Boka	Boka	Serbia
13	Bočar	Bočar	Serbia
14	Botoš	Botoș	Serbia
15	Brestovac (prot. Pančevo)	Brestovac	Serbia
16	Brestovac (prot. Timisoara)	Brestovăț	România
17	Borča	Borča	Serbia
18	Bučin	Buchin	România
19	Crna Bara	Crna Bara	Serbia
20	Crvena Crkva	Crvena Crkva (Biserica Roșie)	Serbia
21	Crepaja	Crepaja	Serbia
22	Deliblato	Deliblat	Serbia
23	Denta	Denta	România
24	Dežan	Dejan	România
25	Dinjaš	Dinjaș	România
26	Divici	Divici	România
27	Dobrica	Dobrica	Serbia
28	Dolovo	Dolovo	Serbia
29	Deska	Deska	Ungaria
30	Dolnja Liupkova	Liupcova	România
31	Dupljaja	Dupljaja	Serbia
32	Dubovac	Dubovac	Serbia
33	Duboki Nadaš	Nadaș	România
34	Djala	Giala	Serbia
35	Elemir	Elemir	Serbia
36	Ečka	Ecica	Serbia
37	Farkaždin	Fărcajdin	Serbia
38	Fenj	Foieni	România
39	Fenlak	Fenlak	România
40	Ferdin	Ferdin	Serbia
41	Gad	Gad	România
42	Gir	Giera	România
43	Hernjakovo	Herniacova	România
44	Ivanda	Ivanda	România
45	Itebej	Srpski Itebej	Serbia
46	Izbište	Izbiște	Serbia
47	Ilandja	Ilangea	Serbia
48	Jasenovo	Jasenovo	Serbia

49	Jarkovac	Jarkovac	Serbia
50	Jozefovo	Obiličevo	Serbia
51	Jabuka	Jabuka	Serbia
52	Karlovo	Novo Milosevo	Serbia
53	Kanak	Kanak	Serbia
54	Klarija	Radojevo	Serbia
55	Keča	Checea	România
56	Knez	Sat Chinez	România
57	Kovin	Cuvin	Serbia
58	Kumane	Kumane	Serbia
59	Kalugerovo	(Kalugerovo) Călugăra	Serbia
60	Kikinda	Kikinda	Serbia
61	Kraljevac	Karlovăt	România
62	Ketfelj	Gelu	România
63	Kruščica	Crucica	Serbia
64	Krstur	Srpski Krstur	Serbia
65	Kajtasovo	Kajtasovo	Serbia
66	Kusič	Cusici	Serbia
67	Leskovica	Lescovița	România
68	Lugovet	Câmpia	România
69	Lipovo	Lipova	România
70	Lukarevac	Lucarevăt	România
71	Mađarski Čanad	Mađarski Cenad	Serbia
72	Mačevici	Măcești	România
73	Margitica	Marghita	Serbia
74	Mali Bečkerek	Becikerekul Mic	România
75	Mali Gaj	Gaiul - Mic	România
76	Melenci	Melenci	Serbia
77	Mramorak	Mramorak	Serbia
78	Marghita	Velika Marghita	Serbia
79	Mali Žam	Jamul Mic	România
80	Monostor	Mănăstur	România
81	Modoš	Jaša Tomici	Serbia
82	Mokrin	Mokrin	Serbia
83	Munar	Munar	România
84	Nagilak	Nădlac	România
85	Nagifala	Satu Mare	România
86	Novi Becei	Turski Becej	Serbia
87	Novi Sent Ivan	Novi Sveti Ivan	Serbia
88	Nemet	Beregsăul Mic	România
89	Novo Selo	Novo Selo (Satu Nou)	Serbia
90	Orlovat	Orlovat	Serbia
91	Ovsenica	Ofsenița	România
92	Oroslamoš	Banatsko Arangelovo	Serbia
93	Opovo	Opovo	Serbia
94	Omolica	Omolica	Serbia
95	Ostrovo	Ostrovo	Serbia
96	Oresac	Oresac	Serbia
97	Padej	Pădej	Serbia
98	Parac	Parca	România
99	Pardanj	Megia	Serbia
100	Potporanj	Potporanj	Serbia
101	Petrovo Selo	Petrovo Selo	România

102	Perlez	Perlez	Serbia
103	Pečka	Pecica	România
104	Požežena	Poježena Sârbă	România
105	Parta	Parta	Serbia
106	Pavliš	Pavliš	Serbia
107	Pločica	Plocica	Serbia
108	Pančevo	Pančevo	Serbia
109	Radimna	Radimna	România
110	Rudna	Rudna	România
111	Sakule	Sakule	România
112	Sokolovac	Socol	România
113	Sanad	Sanad	Serbia
114	Sarovola	Sarovole	România
115	Sirig	Sirig	Serbia
116	Srpski Čanad	Srpski Cenad	Serbia
117	Sent Ivan	Sent Ivan	Serbia
118	Srpska Crnja	Srpska Crnja	Serbia
119	Sent Marton	Sâmartin Sârbesc	România
120	Sent Djuragi	Jitiște	Serbia
121	Srpski Itebej	Itebej	Serbia
122	Stančevo	Stancevo	România
123	Svinica	Svinita	România
124	Stara Moldava	Moldova – Veche	România
125	Sefkerin	Sefkerin	Serbia
126	Starčevo	Starcevo	Serbia
127	Sičevica	Sichevița	România
128	Samoș	Samoș	Serbia
129	Subotica	Subotița	Serbia
130	Suška	Șusca	România
131	Sent Djurac	Sân George	România
132	Šurjan	Șurian	Serbia
133	Taraš	Taraș	Serbia
134	Tolvadija	Tolvadia (Livezile)	România
135	Tisa Igios	Igiș	Serbia
136	Tomaševac	Tomașevaț	Serbia
137	Tisa Sent Mikloš	Ostojičevo	Serbia
138	Turski Bečej	Novi Bečej	Serbia
139	Turska Kaniža	Novi Kneževac	Serbia
140	Tornja	Tornea	România
141	Veliki Gaj	Veliki Gaj	Serbia
142	Veliki Sv. Mikloš	Sânicolaul Mare	România
143	Vršac	Vârșeț	Serbia
144	Uljma	Uljma	Serbia
145	Čanad	Cenad	România
146	Čenej	Cenei	România
147	Čoka	Čoka	Serbia
148	Čakovo	Ciacova	România
149	Čenta	Čenta	Serbia
150	Zlatica	Zlatița	România
151	Zagajice	Zagaite	Serbia

**OBȘTILE BISERICEȘTI SÂRBE
DIN EPARHIILE
VÂRȘEȚ ȘI TIMIȘOARA
ÎN PERIOADA 1865 - 1918**

ISBN: 978-973-610-916-4

<https://biblioteca-digitala.ro>